

Дооронбек Садырбаев

ДААНЫШМАН

Дооронбек Садырбаев

ДААНЫШМАН

I том

Көркөм кара сөз чыгармалары

Бишкек – 2017

УДК 821.51

ББК 84 Ки 7-4

С 14

Жооптуу редактор: Проф. Др. Кадыралы Конкобаев

Редактор: Асылкан Шайназарова

Садырбаев Д.

- С14 **Даанышман.** Чыгармалар жыйнагы: 5 томдук. I том.
Көркөм кара сөз чыгармалары / Түз. жана жооптуу ред.
К. Конкобаев – Б., “Д. Садырбаев фондусу”. – 2017. – 576 б.

ISBN 978-9967-9044-7-7

Бул китепте Кыргыз Республикасынын баатыры, Кыргыз Эл артисти, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 3 жолку чакырылышынын депутаты, белгилүү кинорежиссёр, актер, акын, жазуучу, публицист, журналист, сценарист, ырчы, саясатчы, көп кырдуу талант, адилет, боорукер, ак ниет инсан Дооронбек Садырбаевдин өмүр жолундагы ар кыл тематикада жазылган чыгармалары камтылды.

С 4702300100-17

ISBN 978-9967-9044-7-7

УДК 821.51

ББК 84 Ки 7-4

© Садырбаев Д., 2017

ДААНЫШМАНДЫН МУРАСЫ

Эл үмүтүн аркалаган эрлерин, акылмандарын, кашкөйлөрүн, жалпы журттун, калайык-калктын, улуу-кичүүнүн, ургаачы-эркектин, уул-кыздын кызыкчылыгын бардыгынан жогору койгон азаматын “Даанышманым” дешкен, деп келет, дей берет. Кудайга шүгүр дейли, ааламдагы оошкыйыштарга, алардын калкыбызга, журтубузга тийгизип жаткан оң жана терс таасирлерин туура аңдоого, баамдоого, байкоого таңкы чолпон жылдыздай жаркырап жол көрсөткөн намыстуу уул-кыздарыбыздан элибиздин уучу кур эмес. Илгертен бери эле эл иши үчүн ичкен ашын жерге койгон көсөмдөрүбүз болуп келген, мындан кийин да боло берет...

Ар бир өмүрдүн маңызынын, маанисинин өлчөнө турган мезгили келет. Бир өмүр бар – кара курсактын айласы менен өтөт, бир өмүр бар – өзүнүн гана камын корөт, дагы бири бар – жалпынын, ата-журттун кызыкчылыгы бардыганын жогору турат. Өз элинин салтын, наркын жашаткан өмүр! Кылымдардын тажырыйбасын уланткан өмүр!

Бул 5 томдук китеп – жогоруда айтылган бир өмүрдүн отолгөсү. Жаштайынан, кебетеси, каны менен кошо келген өмүр. Өз атасынын оз уулу! Жети атасынан беркилердин дайыма желбиреп турган желеги, муундар алмашса да, көккө умтулган туусу! Мындай өмүрдү жашатуу – атанын баласы үчүн оңойго турбайт! Ага татыктуу болуу – ар кимдин эле колунан келе бербейт!

Адам жашоосунун ар кандай жагдайларындагы абалын тагдырга байланыштырат. Өмүрдүн ар кыл учурларында адам ар кандай адамдар менен байланышат. Дооронбек аке экообүздү да турмуштун жагдайлары тааныштырды, жакындаштырды, туугандаштырды, пикирлеш кылды...

Эркиндик доорундагы коомдук турмуштун кырдаалдары жалпы журтту, түптүү элибиздин ой толгоолору, ой-сезимдери бардыгыбызды түйшөлттү. Кандай болуп кетээрин ар бир кыргыз ойлонду. Калайык-калк чайпалып турду го...

Натыйжасы жаман болгон жок! Башында кыргыз калкы турган, ар кыл элдерди бириктирген жаамы кыргызстандыктар эгемен, эркин, көз карандысыз, багымсыз мамлекетин коргой алды! Жыл өткөн сайын чыңдалган, кубаттанган, күчтөнүп келе жаткан мамлекетибиздин ийгиликтерине күбөбүз!

Аталарыбыздын “Көч бара-бара түзөлөт”, “Жолду баскан арбытат” дегендерине ынанбай коюуга болбойт. Аалам элдери тааныды, ааламдагы эки жүздөн астам мамлекеттердин катарында сөзүбүз угулуп жатат... Тең атабыз ар кандай мамлекеттерге. Мамлекет өз вазийпасын алына жараша, колуна келген дареметине жараша аткарууда. Ийгилигин ар бир кыргызстандык көрүп жатат, туюп жатат, жол таппай чайпалгандагы кыйынчылыктарды да калың эл жон териеи менен сезип, туюп жатканынын белгилебей кетүүгө болбойт!

Бирок, кыргыз коомундагы ийгиликтерди көрүп туруп, ошонун ичинде, арасында жашап жүрүп, илгертен “тоба, шүгүр” деп, каниет кылган калк оң-солдон каптаган таасирлерден улам ниети бузулуп, напсинин кулуна айланып бараткансыйт. “Жок” оозунан түшпөгөндөр арбыды. Кайра тартып, аталардын байыртан берки даанышмандыгына ой калчасак кантет... “Оозду куу чөп менен аарчыбаш” керек тура! Аткан тандын, чыккан күндүн кереметине аталарыбыз, энелерибиз кандай сыйынып, тоба кылып, каниет кылып жашаган жолуна түшсөк, азыркынын барлыктарын аталарыбыздын ой-ченеми менен айкалыштыра жашасак, урпактарыбызды ата жолуна салсак, “байлык менен бийлик колдун кири” экендигин баамдатсак, илимге, билимге, маданияттуу жашоо жолун бекем тутсак, ар бир кыргыз элдин наркын, салтын, үрп-адатын бекем тутунуп, жаңыга шайкеш жашаганга көңүлсө дегиң келет экен...

Буларды саймедируген себебимдин түбү Дооронбек акеге байланыштуу...

Мен Дооронбек Садырбаев деген атты тээ жаш, студенттик жылдарымда, 1960-жылдардын аягы, 70-жылдардын башында тааныдым. Жеке өзүн эмес, чыгармаларын тааныдым. Жеке өзү менен баарлашуу насиби 1992-жылдын жай айларында болду.

Дооронбек аке өзү келди, тааныштык! Ошондо аябай таң калдым... Кыргыз бийлигинде элдин үмүтүн, анын сөзүн айткандын кереги жок экенине, анын бааланбай турганына... Ошол айларда Дооронбек аке “Кайран эл” киноэпопеясын тартып, жакшы сөз ордуна бийлик киносун көргөздүрбөй, аябай чүнчүгөнсүп, озун коёрго жер таппагансыган абалда жүргөндөй сезилди мага. Деги чыныгы чыгармачыл адам дайыма эле бийлик менен тил табыша албайт эмеспи. Дооронбек аке да ошондой болгон экен...

“Укам, сага атайы келдим, Түркияны жакшы билет дешти. Мени Түркияга жибер, ошол жакта иштеп, жашайын деп чечтим” деген маанидеги сөздү айтты. Мектеп дептеринин ортосунан эки барагын чыгарып, Түркия Республикасынын Президентине өтүнүч жазган экен... Кол жазмасы аябай кооз экен, тим эле шурудай тизиптир.

Оңдой берди болуп, бир топ ай өткөндөн кийин, 1992-жылдын кеч күзүндө Түркия Республикасынан 4 киши келди. Алар Проф. Др. Ахмет Бижан Ержиласун, Проф. Др. Фикрет Түркмен, Проф. Др. Абдулхалүк Чай жана ардагер генерал Хусейин паша. Бул атактуу адамдарды үйгө чакырып, дасторкон четинде көпкө аңгемелештик. Түркия менен байланыштар жаңы эле башталып жаткан мезгил эле. Урматтуу меймандар келүү максаттарын айтып отурушту.

Көрсө, легендарлуу саясатчы, түрк дүйнөсүнүн чыныгы күйөрманы, Түркиянын Улутчул аракет партиясынын төрагасы, буга чейин 1991 – 1992-жылдары нечен жолу партиянын Анкарадагы кеңсесинде, башка жагдайларда түздөн түз аңгемелешкен Алпарслан Түркеш мырза Түрк мамлекеттеринин, элдеринин достук, туугандык курултайын өткөрүүнү Түркия Республикасынын президенти Тургут Өзал, премьер-министри Сулейман Демирел мырзалар менен макулдашкан экен. Курултайды өткөрүү 1993-жылдын март

айында боло тургандыгы белгилениптир. Ар бир түрк мамлекетинен 25тен киши, калган түрк элдеринен 5 -10дон кишинин чакырылышы керектиги чечилиптир. Бул курултайга эски СССРде жашаган түрк элдеринен делегацияларды уюштурууга тике катыштым.

Дароо эле Дооронбек акемдин жазган каты эсиме келди. Өзүно дароо жолугуп, эми барып келсеңиз болот деген сунушту айттым. Мен бул курултайды тартышым керек экен. Кинооператорум Айбек Жангазиевди, уулум Зарылбекти да кошчу деди. Ошондо башка түрк мамлекеттеринен 25тен киши, Кыргызстандан 43 киши курултайга катышып келген эле. Дооронбек акем Алпарслан Түркешке жеке жолукту, өтүнүчүн айтты, мен тилмеч болдум. Түркияда иштеймин дегени ишке ашты.

Ошентип, 1992-жылдын жай айларынан кийин дайыма карым-катышта болдук. Ой толгоолорубузду тартыштык, армандарыбызды айтыштык, бирок, бир жери, азыр мени таң калтырат: бардык сүйлөшкөндөрүбүз жалпы көйгөйлөр болгон экен. Бир да жолу жеке керт башыбыздагы жашоо, турмуш койгойлорүнө кайрылбаптырбыз, эсимде жок.

Дооронбек акемдин көзү өтүп кеткенден кийин Сонунбү жеңем менен ал кишинин архивин көп убакыт бою карап, талдап, териштирип чыктык. Бул иште Дооронбек акемдин чыгармачылыгына болгон мамилесинин өзгөчө бийик болгондугун айтпай кетпесем болбойт. Мурасына болгон мамилесинен эле анын улуу адам экендигин байкоого болот. Бардыгы тартиби менен папкалардын ичине коюлган экен. Ырлары, кинолору да дискеттерге жазылып, белгиленип, сырттарына жазылып коюлган. Бул жагынан ал кишинин мурасын жөнгө салып, бул беш томдукту түзүүдө өзү чоң жардамчы болду.

Дооронбек Садырбаев азыркы кыргыз мамлекетинин жана маданиятынын тарыхындагы эң белгилүү инсандарыбыздын бири! Буга ал кишинин ар тараптуу чыгармачылыгына өз учурларында ортоктош болгон, катышкан, билген замандаштары күбө!

Дооронбек Садырбаевдин Кыргыз Республикасынын эгемендигинин телчигүү доорундагы активдүү, орошон чыгармачылыгы жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 3 жолку чакырылышынын депутаты болуп шайланышы, эл өкүлү катары анын саясаттагы ишмердиги күбө!

Менимче, Дооронбек Садырбаевдин ишмердигинин, чыныгы кыргыздын уулу, эр азаматы экендигинин башкы күбөсү – ушул беш томдукта камтылган анын жалындуу чыгармалары, көркөм, документ кинолору, өзү аткарган ырлары, курч публистикасы, Алыкул Осмонов жөнүндөгү романы, повесть, аңгемелери, саясаттагы келишпес туруктуулугу, адамдык таптазалыгы, мамлекеттин, элдин ишине кайдыгер болбогондугу!

Улуу акын Аалы Токомбаевдин “Өмүр бизден отүп кетсе, эл эмгектен эскерсин” деген өлбөс ыры кыргыздын көп мыктыларындай эле Дооронбек Садырбаев акебизге да түздөн түз тиешелүү.

Аны билген бардык кыргыздардын “Докесинин” өрнөктүү ишмердиги, жандуу чыгармалары, натыйжалуу өмүрү - анын экинчи, түбөлүктүү өмүрү!

Дооронбек Садырбаевдин чыгармалары түптүү кыргыз элине тынымсыз кызмат кыла берерине толук ишенүүгө болот!

Көзү өткөндөн кийин Кыргыз Республикасынын баатыры деген мамлекеттин эң ардактуу наамынын ыйгарылышы да Докебиздин элине, журтуна өтөгөн ак кызматынын бир белгиси!

Мен бул сөзүмдө анын чыгармалары жөнүндө кандайдыр бир пикир жазып, ой айткым келбеди. Себеби, элине, журтуна ак кызмат өтөө – инсандын өзү жасаган эмгектеринде, чыгармаларында өзүн көрсөтүп, айгинелеп турат.

Ар бир ойлонгон кыргыздын бирөөңүз башы, акылы менен эмес, өз акылы, баамы менен түшүнүшү керек. Ошондуктан, Дооронбек Садырбаевди ар бир кыргыз өз көзү менен көрүп, окушу, аңдашы, түшүнүшү керек деп ойлоймун. Кадырман

окуучу, Докениздин өзүнөн акыл издениз дегим келди. Өкүнбөйсүз! Издегениңизди табасыз!

Дооронбек Садырбаевдин чыгармаларынын беш томдуктун жарыялоодо Кыргыз Республикасынын Президенти Алмазбек Атамбаев, Жогорку Кеңеш, Кыргыз өкмөтү каражат жагынан жардам берди.

Өзгөчө жардамды маркум Табылды Эгембердиев чын пейилинен бергендигин белгилөөгө арзыйт! Табыкемдин кыргыз ишкердигине, кыргыз өндүрүш маданиятына кошкон салымы эч нерсе менен бааланбай турган опол тоодой эмгек экендигин да ар бир кыргыздын билиши керек! Ал да өз эмгеги менен өзүнө өлбөстүн эстелигин куруп кетти!

Дооронбек Садырбаевдин китептерин басмага даярдоодо Дооронбек акемдин жубайы Сонунбү жеңем ак кызматын, жанын үрөгөнүн айтпай кетпесем болбойт! Жар болсо, Сонунбү жеңемдей болуу керек!

Чыгармалар жыйнагынын басылышына “Дооронбек Садырбаев фондусунун” төрагасы, иниси Кубанычбек Садырбаев менен эке-депутат, карындашы Гүласал Садырбаевалар да туугандык көмөктөрүн аяшкан жок.

Ошондой эле, бул беш томдуктун басмага даярдалышында, компьютерге терилишинде, басылышында жардам бергендердин эмгегин белгилеп кетүү менин милдетим.

Алар журналист, изденүүчү Асылкан Шайназарова басмага даярдоодо, каталарын окууда, компьютерге терүүдө, эскерме-интервьюларды уюштурууда чоң жардам берди. Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Түркология бөлүмүнүн студенттери Гүлназ Мамбетказиева, Алтынай Мадакеева, Изатай Маматкулова, Нурсултан Номанов, Салкынай Ниматилла кызы жана Күмүшай Каныбековалар Дооронбек акемин чыгармаларынын бир бөлүгүн компьютерге терип беришти. Китепти басмага даярдоодо эң акыркы корректурасын окуган, текшерген жардамдары үчүн шакирттерим PhD түркология докторлору Мират Ракымбек уулуна, Нурдин Усеевке жана Негизбек Шабданаалиевке чоң ыраазычылыгымды билдиремин.

Дооронбек Садырбаевдин чыгармалар жыйнагынын беш томдугунун заманбап стандартта басылып чыгышына албан-амгек жумшаган “Print Express” басмаканасынын Бакыт Султанов баштаган жамаатына терең ыраазычылык билдиремин.

Дооронбек Садырбаевдин чыгармаларынын 5 томдугу белгиленген мөөнөттөн кечигип чыкты. Кечигүүнүн субъективдүү жана объективдүү себептери да болду.

Кадырлуу окурман, Дооронбек Садырбаев жашаган мезгил - кыргыз тарыхындагы, анын ичинде, кыргыз мамлекеттүүлүк тарыхындагы ордуштап, кайнаган доор эле. Ал доор азыр да уланып келе жатат.

Бүгүнкү кыргызды түйшөлткөн ушул доордун келечегинен жалпы журт үмүттүү. Үмүттүн соңу болбойт. Мамлекеттин туруктуу өнүгүшүнө жетишүү зарылдыгы өзгөчө курч бойдон кала берүүдө.

Элдин үмүтүн, тилегин, каалоосун дайыма тилге келтирген Докенин үнүн ушул китептеги анын чыгармаларынан табасыз! Ак жол сага, Дооронбек акемин беш томдук чыгармалар жыйнагы!

Проф. Др. Кадыралы Конкобаев,
Түндүк Кипр, Гирне Америка университети,
Түрк дүйнөсүн изилдөө жана таанытуу борборунун директору
Бишкек – Гирне.
29.04.2017

ӨЗӨКТҮН ӨРТҮ

Кинороман

1979-82-жылдар, Фрунзе шаары

Биринчи бөлүм

О, Ата-Журт!

Сүйөм сени, сүйгөндүгүм сүттөн ак,

Сени сүйгөн тагдырыма ырахмат.

Өлгөндө да сенин таттуу жытыңды,

Жаткым келет көкүрөктө кучактап!

А.Өсмөнов

Айыл-кыштак бак-дарагы сары жалбырагынан эбак арылган. Буурул жер эне көөдөнү да жайдак. Булак суулары тартылып боз кыроо каймактап калган маал. О таң кылайгандан асманды мунарык чалып күндүн көзүн көргөзөөр түрү жок. Батыштан жорткон ызгырым шамал адыр ныптасына туташ жайгашкан айыл-кыштактарды аралап андагы жандуу-жансыздын бакисине алгачкы кардын илебин туюндуруп кыш кабарын салып келаткансыйт.

Тээ Кара-Чокудан караган кишиге тебетейдин төбөсүндөй болуп көрүнгөн Каптал-Арык айылынын желкесиндеги беш танап түзөндө, негедир озондоп ыйлаган 5-6 жаштар каратору чүкчүгүй бала кыйладан бери жан-алы калбай өөдө-төмөн чуркап жүрөт. Наристе бирде куурайга чалынып жыгылса бирде жамачылуу узун чапанынын далбактаган өңүрүнө чалынып этбети менен топурак сүзүп жыгылат. Анан ошол бойдон озондоп

жата бербестен башын өөдө көтөрүп, кетирекей мурдун шор тартып, чубалжыган жеңинин учу менен көзүнөн ылдый шоргологон ачуу жашын сүртөмүн деп ансыз да таза жери калбаган алакандай бетин ого бетер балжыратып алып өзүн зордоп ордунан турат да, эки жагына элеңдеп каранып кайра чуркайт өөдө-төмөн. Ал жанатан бери аягынан бир чыгып, быягынан бир чыгып кирип барганга даабай жүргөн кичинекей бала эмес, чоң киши аралап кетсе төбөсү көрүнбөс калың бүргөн талаасына кирип барууга бел байлады акыры. Анан о көпкө дейре үнү угулганы эле болбосо, карааны көрүнбөй калды. Көрүнгөндө эмне, мындай жерге бирөө атайылап даңгыр жол салып коюптурбу? Баягы эле көрүнүш, ошол эле озондогонун... Мурдагыга караганда биерде мүдүрүлүү да, жыгылуу да арбындап калгандай. Бирок өжөрлүгү өзүнүн боюнан чоң, чыйрактыгы андан өткөн бала жыгылганда эти ооруп, жылаңайлак бутун чоңөргө алдырып, мойну-башын куурай тилгенине карабай бет алганынан кайра тартпай көшөр-гөндөн көшөрдү.

Ошентип келатып бүргөндүн суюла баштаган жерине жеткенде сейрек сакалын сербейтип, эки көзүн чекчейтип, өзүн карап турган сур эркеч менен карпа-курпа чыга түштү.

– Чек, че-ек арам өлгүр! – деди бала ый аралаш. – Тарт, тарт дейм!

Эркеч теңсинбегенсип бышкырып койдү.

Бала муштумдай болгон кесек топуракты ала коюп айбат көрсөттү эле, беркинин сестенээр түрү жок, кайра “фу, фулап” жер чапчып, мүйүзүн тууралап сүзүшүп көргүсү келди. Бала да ого бетер тажаалданып, эки-үч курдай кесек топурак менен уруп көрүп беркинин мындайды тоотпосуна көзү жеткенде башындагы калдайган кара көрпө тебетейин кош колдоп ала коюп болгон күчү менен эркечти көздөй ыргытты. Тебетей эркечтин туураланып турган мүйүзүнө барып илинип калды. Эркеч оболу чунаң деп четке секирип ойт берип кордү, тебетей түшкөн жок. Башын туш келди чулгуп онду-солду так түйүлсө да тебетей түшпөй койдү. Эркеч өмүрүндө мындайды көрө элек болсо керек кудум бала сыңары “баа!” деп бакырып ийип бүргөндүн арасын шабыратып башы оогон тарапка качып жөнөдү. Анан баланын туш-тушунан угулган: “шу-шуу, дүп-дүп, шабыр-шабыр” эткен коркунучтуу дабыштар улам

көбөйүп баланын үрөйүн учуруп, денесин калтырак басты. Нарыдан жакындап калган кандайдыр бир сүрдүү шоокумдан жазгана берип жан жагына талпынып келатып былтыркы бүргөндүн билектей болгон дүмүрүнө чалынып, мурдунун учу менен жер сайып дагы жыгылды.

Тегерегин коркунучка толтурган сүрдүү дабыштар менен баланын озондогон үнүн улап эntenдеп чуркап келаткан дагдыгый Оогонбай менен “тебетейчен желмогуздан” үркүп тым-тыракай дыр койгон ончакты эчки-улактын дүбүртү экенин айрып билбеген бала кайра турганга кайраты жетпей мыртыйган колдору менен башын калкалап “апалап” бакырып жата берди. Жашы кырктын кырына жакындап калган Оогонбай күшүлдөп-бышылдап жетип келип баланы көрөөр замат кош тизесин “дүк” дегизе жерге бир уруп чөгөлөй калып аны абайлап колтуктан алды да, өөдө көтөрүп, жүзүн өзүнө бурду.

— Эсинди жый, эсинди жыйчы байкетай! — деди Оогонбай, наристенин бети-башын тазалап, үстү-башын күбүп. — Көзүңдү чсаң Алыкул, бул менмин...

Ал өпкө-өпкөсүнө сыйбай солкулдаган баланы бооруна кысты.

— Болду, болду байкетай!... Ыйлабасаң...

Оогонбай барбайган манчаларын баланын уурутуна аларды.

— Кана, оозунду аччы апаптап коеюн.

Бала оозун ачканда, тээ өңгөчүнүн түпкүрүнөн адамдын сай-сөөгүн сыздатаар өксүгөн ый чыкты.

— Болду, болду байкетай, — деди Оогонбай сөөмөйү менен ортонун баланын оозуна салып, мындай кааданын бардык жол-жобосу менен апаптап, — Басылчы күчүгүм... Мен туям го жанында... Быякта эмне кылып жүйөсүң өзүң?

— Эчкилер, эчкилер кайрытпай... Баары жоголуп кетти. Жездем өлтүрөт эми...

Бала ушуну айтканга араң жарап чамбылала жүзүн Оогонбайдын дагдыйган көкүрөгүнө басып дагы улуп-уңшуп ийди.

— О кокуй десе, ошого да ыйлайт бекен? Эчкилейиң жейге кийсин, азый эле дыйылдатып айдап чыгабыз алайды... Кой эми, басыл... Жездең эмне демек эле? Мен туйганда сага бийөө катылып көйсүнчү!

Ал баланын маңдайынан сылап топурак шыкалган өскүлөн чачынан жыттады...

Күн дигер таяп калганда чыгышты ончакгы эчки-улак айдаган Оогонбай менен Алыкул калын бүргөндүн арасынан. Баягы сур эркектин кырстыгынан жук жок. Алыкулдун калдайган кара көрпө тебетейин кайра өзүнө “бериптир”. Сейрек сакалын сербеңдетип Оогонбай тарапка жалтаң-жултаң карап: “Мени кечирип койгулачы, мындан ары түк мындай иттик жасабайын. Карасаңар, кандай элпек, кандай эстүүмүн” дегенсип кичине эле бура баскан эчкилерди омууроолоп, сүзгүлөп топко кошуп жанагы эчки-улактын баарын дыргаяктатып айыл тарапка айдап келатат.

Оогонбайдын сол колу эмгиче мүрүлөрү солкулдап келаткан наристенин билегинде, оң колу үстүнө зыңгырата ак куурай басылган эки дөңгөлөктүү чакан арабага чегилген боз эшектин гизигининде. Маал-маалы менен:

– Басыл эми байке... Эл көйсө экообуз тең мыш болобуз... – деп сооротуп коет баланы. – «Жалгыз текеге алы келбеген жамандай» дебейби...

Коп узабай бирөөлөрү “чек-чектеп” эчкилерин короого киргизип жүрсө, дагы бирөө, эмнегедир, кочо бойлой шылдыр аккан тунук кашка суу турса дагы жабууланган атын чакалап сугарып, ал эми астына алжапкыч тартынган улуу-кичүү зайып аттуу короо шыпырып, от жагып, обон менен “овховлоп” уй саап, кечки тирилик жышанаасына жык толгон айыл арасына кирип келишти Алыкул менен Оогонбай.

Кош колу бойрөгүндө, күрөң чийбаркут чапанын желбегей жамынып, билинеер-билинбес теңселип үй тушунда турган Чериктен жазганган эчки-улак аны кыйгачтай айланып өтүп, жанталашып, өз чабырасына ат койду.

– Шыйрагыңды чагайынбы ыя? Каякта тентип жүрөсүң?

Алыкул мурдун шор тартып жер тиктеди.

– Балада айып жок байке, – деди Оогонбай ортого түшүп, жашы Чериктен улуу болсо да аны “байкелеп”. Бул, Оогонбайдын улуу менен кичүүгө, ургаачы менен эркекке, койчу, жашкарынын баарына айта жүргөн төл сөзү болсо керек. – Бу, Шыйнаң-Атадан тайагандын баайы жеткен кыйды мал болот экен.

Балага баш бейбей беш танаптагы бүйгөндүн аясына кийип кеткен экен, экөөлөп атып аяң айдап чыктык байке...

Черик тишин кычыратып Оогонбайды акырая карап алды да, анан карылуу колдору менен аны алка жакадан тырыштыра кармап өзүнө жакындатты.

– Абайла байке, аяң эле туят. Тытып салсаң үйдө башкасы жок, – деп безилдеп ийди көңүлүндө кири жок Оогонбай Черик анын эски көйнөгүнүн жакасын жулуп албаса экен деп этияттанып.

Алыкул ушул учурдан пайдаланып кудум жанагы эчкилер сымал кыйгачтай чуркап тирешип турган эркектерди айланып өтүп, короону көздөй култ койду.

Оогонбай алаканы менен өз оозун калкалап:

– Найы каячы байке... Бозого тоюп алыпсың кускум келип атат, – дегенде Чериктин жаны чыгып кете жаздап:

– Өөй дабдыр! – деди орсойгон тиштерин ого бетер кычыратып. – Саа бирөөгө арача түшкөндү ким коюптур!..

– Түшпөсө түшпөй деле коем.

– Эки кулагың менен тең угуп алгын! Экинчи менин үйүмө, менин малыма жакындайт экенсиң отуз эки тишинди бирден күүймүн...

– Ошончо тиш болсо күүйсүң да байке, – деди Оогонбай беркинин ачуусун жандыргысы келип. – Болгону алты эле тиш калды менде.

– Өөй дөөрүк, эми бул короого бут басып келгениңди көрсөм шыйрагыңды чагам.

– Эшек минип келсемчи?

– Жогол!

– Өзүң кылкынтып туйсаң кантип жоголом?..

Черик муштуму менен Оогонбайды эки-үч жолу ээкке ныктап туруп анан кое берди.

– Бар эми, көзүмө көрүнбө!

– Өзүң деле көймөксон болуп койбойсуңбу...

Оогонбай ачууга алдырган жок. Чериктен бошонуп үстү-башын оңдонуп алып жолун улады. Бир аз баса түшүп кайра токтоп: “Же өлбогөн жейде калсамбы?” деп бери бурулуп, Чериктин аны эбак унутуп, коржоюп короо четине туруп алып эчкилерин эсептеп жатканын көрүп, “маска теңелип отуямбы”

деп арабадагы жүктүн салмагын капарына да илип койбостон кыдындап келаткан боз эшегин тизгинден алды. Дагы бир аз баса түшкөндө арка жактан угулган ачуу кыйкырыктан улам Оогонбай артына кайрылып жогору карай эки-үч кадам басып наркы бастырманын астында чалакасынан жыгылган аялы Марияны былчылдатып сабап жаткан Черикти көрдү. Бечара зайыптын эки көзү күйөөсүнүн муштумунда, камыр жабышкан колдору менен бетин калкаламыш болуп жан айла кылат урган сайын...

Барып арачалагандан заарканып турду Оогонбай.

Черик сол колуна аялынын кош өрүм чачын эки-үч сыйра ороп туруп жогору көтөргөндө чучуктай чыңырып ийди жаны ачыган Мария. Ошол кармаган калыбында оң муштуму менен кулак түпкө басып калганда, зайыбынын башы “шылк” дей түшүп, сол уурутунан кызарган кан сызылды. Албууттанып алган неме ызы-чууга чогула түшкөн кошуналарынын “кой-айына” көнбөдү. Аялын “былч” дедире жерге жабыштыра муштап, анан керилип туруп ичке тепмекчи болуп келатканда жанагы эчкилер камалган чабыра жактан чуркап чыккан Алыкул чырылдап келип жездесинин бутуна жабышты. Буурадай буркулдап турган Черик баланы мышык сыңары шилиден алып жогору көтөрдү да, ийнинен ашыра серпип ийгенде, ал камгактай учуп барып, оту өчкөн көломтого башы менен сайылып түштү, аердин күлүн көккө сапырып. Черик кайрадан аялын тепмекчи болуп келатканда артынан жетип келген Оогонбай аны каруудан алып, бек кучактап, нары сүйрөп Марияга жеткирген жок.

– Кое бер айбан! – деди Черик жулкулдап бошонууга аракет кылып. -Саа эмне жок, кое бер жаныңдан үмүт этсең!

– Эсиңди жыйчы байке! – деди Оогонбай беркини каруусун ого бетер кысып, - бечаяны майып кылып коесуң.

– Кое бер!

– Тийбейм” демейин кое бейбейм...

– Болуптур, урбайын, колумду кое бер, -деди Черик Оогонбайдын кучагынан бошоно албасына көзү жеткенде.

– Убадалаштыкпы?

– Убадалаштык.

Оогонбай кое бергенде Черик чукул бурулуп, “чап” жакага жармашып:

– Ээй макоо! Мен сага мага жакындабай жүргүн деп айттым беле?-деп сурады.

– Айткансың байке...

– Жакындасаң оңбой каласың дедим беле?

– Дегенсиң байке, бийок бийөөнүн баласын...

– Мына сага бирөөнүн баласы...

Черик килейген муштуму менен “мынчалыкка барбайт ко” деп бейкапар турган немени ээк талаштыра коюп калганда Оогонбай “талп” деп барып бастырманын астына чалкасынан жыгылды. Кеңгирей түштү көрүнөт дароо туруп кете алган жок.

Жыгылган немени баса калып тепкилегенге Черик да батынбады. Ызы-чууга чогула баштагандардан айбыкты окшойт. Анын үстүнө кимдир-бирөөнүн: “Чериктин колу тие элек Оогонбай гана калды эле бул айылда. Ушу Оогонбайга кол көтөргөнчө өлсөчү!” -деген сөзү сестентти. “Бирөөнүн тириликке кийлигишкенди коюп өз наныңды таап жесеңчи!”-дегендей түр менен Оогонбайдын ээгине тийген колун тийбеген колу менен ушалады.

– Донуз! – деди Оогонбай оозунан аккан канды түкүрүп ордунан туруп жатып,- сыйлаганды билбеген чочко!

Анан ал не бир Черик, не бир чогулуп тургандар күтпөгөн нерсени жасап алгач жаман чапанын чечип ыргытты, анан жамаачылуу тебетейин жанында турган бирөөгө кармата салып “Аа-а!” деп айкырып секирип келип Черикти беттен ары сүзүп калганда берки кыйган талдай “жалп” дей гүштү ошол турган жеринде. Оогонбай да жыгылган немени баса калган жок. Болгону Черик бетин канга толтуруп теңселип ордунан туруп келатканда дагы айкырып келип ээкке тепти эле Черик бастырманын тирөөчүн сүзүп жыгылды. Тирөөч чорт сынып, бастырма качыр-кучур деп кыйшайып барып адегенде үймөктүн эн үстүндөгү боопанган беде туш-таралка чачылды короону чаңга толтуруп. Анан карап тургандар “а” деп оозун ачканга үлгүрө электе “шабыр-шабыр-дүп” этип чобуң кайсы, Черигиң кайсы, бастырмаң кайсы экени билинбей “Кимди ким көрсүн, Быржыбайды там басты” болуп жатып калды баары аралашып. Дагы тарткылыгы жок экен, үстүнө ат көтөргүс туура жыгач, же

ныктап жыйылган чоң үймөк чөп эмес, бастырма ооп келатканда эле бырын-чырыны чыгып майдаланып кеткен куу шак түшүп жаны калды Чериктин. Короого жоон топ эл чогулуп калса да журтчулук салтын сактайын деген бир адам чыкпады алардын арасынан, кайра;

– О кудай гана жалгап калгыр ай-я! – деди жана Черик зайбын сабай баштаганда эле элдин эң алды болуп биерге жетип келген аял табасы канганын жашырбай. – Бар экен го жарык дүйнөдө бул зөөкүргө тең келе турган эр азамат...

– Койсоңчу, буларды өчүгүштүрүп эмне кыласың?-деди буурул сакал карыя аялды тыйып, – эртең эле жүз көрүшөбүз...

– Жүзү курусун мунун! – деди берки аял ого бетер албуутанып. – Баягыда бул зөөкүр ак жеринен жонума камчы ойноткондо, араңардан Оогонбайга окшоп тебетей кийген бир эркек чыкпады эле... Колундун гана балакет-мээнетин алайын, Оогонбай, дагы ийлей түш.

Черик сенделип оордуанан турду. Темтендей басып, түз эле эчкилери камалып жаткан чабыраны көздөй жөнөдү. Оогонбай катылган жок, бирок Черик ошээрде кыстарылып турган орокту алмакчы болуп колун созуп келатканда, жетип барып сол колу менен ээгинен кармап, жүзүн өзүнө буруп туруп, оң колу менен кулак түптөн нары дагы басып калганда, берки дагы жыгылды.

Бу жолу чындап эси оодубу, же эми турса биротоло оңбой калаарына көзү жеттиби, айтоор кыбыр этип бутун жыйып албай, жыгылган жеринде эки кулачын кере жайып, дардайган бойдон жатып калды.

– Туй ойдуңан, сенин эле каныңды ичнесем Оогонбай атым өчсүн! – деди Оогонбай беркини ооната тээп туй!

– Болду Оогонбай! – деди буурул сакал карыя Оогонбайды колдон алып,-мунун канын ичкенде мүйүз чыкмак беле сага... Сабыр кыл... Ушунуң деле эси көөнүнөн кеткис болду.

Ошондо гана Оогонбайды тегеректеп тургандар бирөө чапанын кайра жаап, экин-чиси тебетейин кийгизип кобур-собур сөз чыкты.

– Оо биздин Оогонбайда жаткан турбайбы...

– Мындай күч менен буканын мойнун үзсө болот.

– Бу кысталагың түз эле орусча мушташат экен.

– Алты жыл Меркиде бок жеп жүрдү дейсиңби андай-мындайды билбесе...

– Акыры ушуну көрмөк.

– Баары бир жакшы иш болгон жок.

– Чатак озү эмнеден чыгып жүрөт?

– Мынабул куу тумшуктан! – деди Мария тилин булдуруктатып өңгүрөгөн Алыкулду бооруна басып.

Эки-үч аял Мариянын оозуна суу тамызып эсине келтирип, кан-сөлүн тазалап койгон экен.

– Бүгүн бир улак жоготуп келиптир...

– Улак жоголсо табылат эле го,-деди жанагы буурул сакал карыя укса-укпаса да Черик жаткан тарапка карап,-Айыл ит-куштан тынч экенин билбейби, бул атаңдын оозучайын... Мен дагы келин жактан бир «шарият иш» өтүп кеткен экен десе...

– Ушул кебетем менен мен бейбакта кайдагы “шарият иш” болмок эле?.. – деп оксүп-өксүп ыйлап ийди Мария өңгүрөгөн Алыкулду кучактап. -Бул үйго оз башымды батыра албай жатканда сен куу тумшукту канттим? Бул көрөкчө туулбай туна чөксөңчү...

Бир адамдын оозунан “лам” деген сөз чыкпай чогулгандар ылдый карашып, тым-тырстык окүм сүрдү.

Ушул учурда “ме-ме” деп көчөнүн башынан ылдый карай маарап келаткан жетим улак түз эле Чериктин короосуна кайрылып, тунжурап турган адамдарды айланып өтүп, чабырадагы эчкилерге кошулду.

Түн. Бүл-бүл жанган шайтан чырактын жарыгы жарытып тийбей үй ичи күңүрт. Оогонбай кемегедеги жалындаган отту ичкертип коюп, узун жыгач шишке катарынан сайылган үч кекиликти отко кактап, жүнүн куйкалап, жатаар курсагын камында. Бир убакта эшик “кыйч” дегендей болду.

– Бул ким? – деди Оогонбай кылчайбай туруп отту тиктеп отурган бойдон.

Жооп болбоду. Ачылуу эшиктен кирген жел эпкини кемегедеги отту дуулдатып ийгенде артына бурулса, колуна

кийип жүргөн тебетейинен чагыраак чаар түйүнчөк кар-маган Алыкул бүжүрөп босогодо туруптур.

– Ой, Алыкемсиңби? Кий, кийе гой...

Ал кекилик сайылган шишти кемегенин кырына жөлөй салып ордуна турду.

– Эмне, качып келдинби?

– Жок, апчем өзү жиберди,-деди Алыкул шашкалактап, кайра үйгө жеткизип коет экен деп үрөйү учуп, – “абаңа барып, олбөсөм бул жакшылыгыңызды кайтараармын, мени цынтыр-дагы дегдомго жеткирип коюңуз” деп айткын деди...

Оогонбай үн катпастан баланын колундагы түйүнчөгүн алып терезенин текчесине койду. Чапанын чечтирип төрдөгү жыгач сандыкка жыйылган эки-үч эски жууркандын үстүнө таштады.

– Отко жакыныйыаак отуй!-деп кемеге жакты көргөзүп, өзү жанагы сандыктан үч-төрт сындырым нан оролгон гүлдүү чүпөрөк дасторкон алып чыгып ортого жая салып жатып.

– Бүгүн экөөбүз, бий, баштаң таңалы, – деди Оогонбай кемегенин тушүна малдаш токунуп отуруп атып. – Кекилик шишкебек жеп көйдүң беле өмүйүндө?

Бала башын чайкады.

— Анда азый көйөсүң...

Оогонбай кемегенин кырындагы шишкебекти алып Алыкулга көрсөттү.

– Жана отун тейип жүйгөндө тузак салып койсом түшүп калыптый, экөөбүзгө буюган экен...

Оогонбай оболу баланы таңгалтырып, анан өз табылгасына өзү мулундап сүйүн-үп, эмнегедир ар-бир кекиликти кара чөйчөккө толтура суюк май менен шыбап чыкты. Майда туздан сээп, чызылдатып отко кармады. Дагы сыйпады майдан бир аз кактагандан кийин. Иши кылып билген «намазын» окуп атып шишкебекти бышырды корүнөт, баланын шилекейи агып, чыдамы кете баштаган маалда бирөөнү Алыкулдун, экинчисин өзүнүн алдына коюп:

– Кана, таксый, сыйга каяңыз, – деди.

Алыкул кекиликти ала коюп, ысыгына чыдабай кайра таштап ийди эле:

– Минтип, бобу жейинен каймасан колуң да күйбөйт, оозун да көөлөнбөйт, – деп шишкебекти кантип жештин эрежесин гүшүндүрдү Оогонбай.

Курсактары торсөйүп кабактары ачылганда:

– Сенин катының каякта аба?-деп сурап калды Алыкул күтүлбөгөн жерден.

– Кегип калган.

– Каяка?

– Башка күйөөго.

– Ошентсе болобу?

– Болгон үчүн кетти да. “Тилиңдин тантигы тигил, үйүңдүн кейпи бул... Экообүз омүйү жайыбайбыз. Мен өз теңимди таптым”-деп чанды мени.

– Ыкы...

– Чын... өңдүү-түстүү уйгачы эле. Намыстанды менин этегимди каймагандан,-деди Оогонбай отту тиктеп ойлуу. -Кетип калды...

– Чонойгондо мен алып берем саа катынды! -деди Алыкул абасынын көңүлүн көтөрмөкчү болуп, -сен капаланба аба...

– Койчу?

– Чын...

– Келе колунду...

– Мына...

Алыкулдун колунан кармап келбетине көз жүгүртүп турган Оогонбай:

– Ушу сенде өкмөт боло туйган жылдыз бай,-деп мактап койду.

– Өкмөт болгон жакшыбы?

– Ха, айтасың да... Момундай!

Оогонбай муштумун гүйүп баш бармагын соройтту.

– Ээ Алыке “өлбөгөн жан алтын аяктан суу ичет” деген, өлбөсөң сен да толоойсуң, бий, эл башкайган бейиси селсевит, найысы ыдыйастысы бай чапке кийген эң чоң мылайса болойсуң. -- Оогонбай анын башынан сылап, – Башыңда кызыл чапке, үстүңдө кайыш гон, суу жукпаган кызыл жойго ат минип өзүбүздүн Каптал-Айыкка келип каласың.

Баланын көздөрү балбылдап, Оогонбайдын айткандарына дитин кастарлады.

– Ошондо Чейик, Оезбекке окшогон зөөкүйлөй сенин же жамандык же жакшылыкка келгениңе акылы жетпей үстүнө кийип байганга батынбастан, сен түшкөн үйдүн босогосунда кол куушуйуп күтүп туйган болушат. Сен болсоң түк сый билгизбей зыңкыйгандан зыңкыйып коесуң. Анан кимдий бийөө “Кокуй ылдамыйак жанагы Оогонбайды алдыйалы. Мындайдын тилин бий тапса ошол тапчу эле” деп мага шашылыш ат чаптыйышат. Ошентсе эле жетип келгендей мен эмне жеңил-желпи киши бекенмин? Менде дагы салабат болот анда. Айылдагы аттуу-баштуунун байы чогулуп келип:

– “Айланайын Оке, өзүңдөн бий айла болбосо, кабагы салыңкы неме экен, бизди ондуйбайт го” дегенде гана: - «Кабагын не кыласыңай, аты-жөнүн айткылачы» деп коем. “Аты-жонү: Осмон уулу Алыкул”... Жабалактаган ак сакал, көк сакалдай ушинтишет. “Аа... Осмон уулу болсо жайясы жеңил экен. Түк чочулабагыла” деп кундуз жакалуу ак нооту чепкенди ийинге таштап, суусай телпекти алчыланга кийип...

– Аны кайдан аласың аба?-деп чыдамсыздана сурап ийди, жанатан бери Оогонбайдын айткандарына оозу ачылып үй ичине кыдырата көз жүгүртүп отурган Алыкул биерден андай “абийирлүү” кийим таба албаганда.

Оогонбай балага ормoe карады.

– Сенчи? Сен алып бейбейсиңби? Же бий катын менен эле кутулгун байбы?

– Жок, жок. Кааласаң экини алып берем аба...

– Ии, анан үйдө эки катыным, эки суусай телпегим туйса, атайы өзүңө учуяшканы ушуну кийип баямбы?-деп Оогонбай азыр кийип отурган жамачылуу тебетейин колуна алып, аны бир азга ирээнжий карап туруп кайра кийди. – Атасынын көйү “күндүк өмүй-үң болсо түштүгүнө жойго мин” деген, аяп отуямбы, ошолойдун бийоонү кийип эле алам...

– Туура кийип алыш керек! – деди бала да бул оюнга чын-дили менен берилип, -Аяп отурабы аны...

– Анан алыстан эле: “Бу, атайын биздин айлыбызга келип маа салам бейбей өткөн ал ким экен өзү? Жанынан үмүт кылса бейи чыксын!” – деп күпүлдөйм. Жайданып туйгандай: “Айланайын, Оке, абайлап сүйлөй көйүңүз балаага калып жүйбөйлү” – дешет.

Андайга көнө койчу мен бекемин сен түшкөн үйдүн тушуна келип:

– “Өөй, Осмон уулу Алыкул! Жанындан үмүт этсең, уят-сыйытың болсо бейи чыгып мага салам бей! Чейик дөөнүн оозун канжалаткан Оогонбай абаң келди! – деп кыйкыямын...

– Мен деген дароо чуркап чыгып, моминтип, “Ассалом алейки Оогонбай аба!” деймин!

Алыкул таазим этип кош колун сунганда мындай болоорун күтпөгөн Оогонбай эмне кыларын билбей шаштысы кете түштү.

– Ва алейки-селейки!

Ал баланын сунулуу колдорун этият кармап эмне деп айтаарын билбей турганда:

– Баягы боз эшегиң өлө элекпи? – деп сурап жиберди Алыкул чоңдорду гүлүрөт атай-ын үнүн колдурата чыгарып.

– Ок! Анын жүзүн найы кылсын! – деди Оогонбай оюндан чыгып, чындап чочуганын жашырбай, -ал олсө абандын көйгөн күнү не болот?... Өлбөй калсын...

– Тирүү болсо... – деди бала бурулуп, топ жыйынга буйрук берип жаткансып, - Ошо боз эшектин ар бир бутуна экиден алтын така кагылсын! Ал эми анын ээсине бир жакшы суусар тебетей кийгизип, азыгына-бир шишке үчтөн кекилик сайдырып үч күн, үч түн шишкебек менен баккыла!

– Во жаша!... Ата уулу деп сени айтса болот! Кем болбо! Сендей баланы дегдомго эмес Мекеге чейин жеткизип келген киши бейишке чыгат! – деп бакырып ийди Оогонбай тебетейин жерге бир чаап...

...Анан экөө кучакташып алып нары оонашты, бери оонашты. Алардын шарактаган күлкүсү өзүлөрү отурган жапыс тамды гана эмес, бүт ааламды күлкүгө бөлөгөнсүп, түн куттанып турду.

...Ошондөгү темгили жок таза асмандагы жылдыздар жымың-жымың этип түн куттанып турганда мойнун керкейтип көктү тиктеген Оогонбайдын жанына басып келген Алыкул:

– Бирдеме көрдүңбү аба?-деп сурады ычкырын байланып жатып.

- Ооба, сенин жылдызыңды.
- Кана?
- Тигине... Тээтиги жаңы жылдыз...
- Кайсы, кайсынысы?
- Мына, менин сөөмөйүмдүн учунан көзүңдү албай каягың... Бийи-бийине жанаша туйган үч жылдызды көйдүңбү?
- Көрдүм.
- Ошонун үстүндөгү балбылдаган жаңы жылдыздычы?
- Аны да көрдүм...
- Көйсөң ошо сенин жылдызың... Белгилеп кой. Жоготпо. Маал-маалы менен түгөлдөп жүр. Ушул жылдыз сенин жан жолдошун, сен батканда кошо батат!
- Аны сен кайдан билесиң?
- Ээ мен билбеген эмне калды дейсиң бул дүйнөдө. Улуулайдан уккам, ыйык китепте да жазылуу дешет тийүү жандын бакисинин өз жылдызы болот деп.
- Анда сенин дагы жылдызың барбы аба?
- Ананчы...
- А кайсы?
- Кайсы экенин билбейм. Менин жылдызымды көйгөзгөнгө буямасы келбей атам ыйаматылык ааламдан өтүп кетпедиби... Мен өзүм таппай калдым. Ээй жүйгөндүй да көп жылдыздын ичинде адашып... Мен көз жумганда а да батат, бийок аны эч ким билбейт. Кой байке, кайдын суугу келип туйат ичкейи кийип жаталы... Таң ата жөнөп кетпесек жолубуз алыс.

Таң атканда аалам ак карга көмүлүп калыптыр. Тоого жармашкан айылдарда дайыма ушундай. Эртең кандай күн болоорун болжош кыйын. Кааласа кар жаап, каалабаса боз түшүп, күндүн кызарып батканына, таңдын агарып атканына карабай өз билгенин кылат. Азыр да лапылдап жаап жаткан кардын басыла турган түрү жок.

Оогонбай наркы бастырманын астындагы жумшак чөптөн кере кулачтап көтөрүп келип арабасына жая салды да, анын үстүнө Алыкулду чыгарып, жумшактап отургузуп, тердиктей болгон кызыл таар менен жаап туш тарабын кымтылап ороду.

Анан араба чегилген жип-шоонасын бир сыйра түгөлдөп көргөндөн кийин өзү да арабага чыгып, малдаш токунуп баланын жанына отуруп, тамы таранка бир көз кырын таштап коюп “чоо жаныбайым” деп боз эшегинин божусун кагып жөнөп кетти.

Айылдан чыга берээрде карагер ат минип төмөнтөн келаткан кечээки буурул сакал карыя чыкты булардын алдынан.

– Ассалоом алейкум Өмүкө!-деп Оогонбай озунуп салам берди арабасын токтотуп.

– Ва алейкима салам!-деди карыя да атынын тизгинин тартып. – Ии, таң атпай каякка?

– Муну жеткизип келбесем болгудай эмес... – деди Оогонбай Алыкул гарапка баш жаңсап.

Карыя эки көзүн Алыкулдан албай башын ийкеп камчы сабы менен ээринин кашын ургулады.

– Эсенчелик болсо озум кабайлашып туям, – деди Оогонбай, эмнегедир карыянын алдына актанып жаткандай.

– Ырас кылыпсың! – деп карыя Оогонбайдын санаасын тындырды. – Мусаапырдын сообуна калсаң Кудай сени да кур койбойт. Жаңы окмөт да жетим-жесирге күйүмдүү чыккан шөкүлдүү. Өлбосо омгок көтөрүп кетээр... Дегеле сени “чеки иш кылыпсың!” – деген адам оңбой калбайбы...

– Анда...

“Кое тур” дегендей ишаарат кылды карыя Оогонбай божусун көтөрүп жоногонү калганда. Анан чийбаркыт тыштуу ичигинин этегин жайып жиберип күрөң бешмантынын үстүнөн байланган эскилиги кыйлага барып калган жашыл курун чечип анын ого эле коп бүктөмөлөрүн жазып отуруп, акыры, орто тутам акча сууруп чыкты. Андан үч кызыл кагазды болдү да атын теминип арабага жакын бастырып келип Алыкулга узатты.

– Ме чүрпөм... Буга шаардан таттуу сатып жейсиң...

– Ал, алагой! – деди Оогонбай Алыкулдун кол сунгандан корунуп турганын кор-гөндө.-Чоң атаң сени ызаат кылып бейип атаг...

– Баргыла эми, Жол Баба жылоолосун! – деп бата кылды карыя.

– Өөй бала, каерде жүрсөң да “Каптал-Арыктагы Осмондун баласымын» – деп айта жүргүн, атаң ырамагылык сенин көйнөк жыртканыңды корбөй арманда кетти го бул дүйнөдөн...

Бала башын ийкеди.

Карыя арабадагыларга көз кырын да салып койбостон башын бир чулгуп алып, карагер атына үстөккө-босток камчы басып айыл тарапка “чү” койду.

Тоо этегиндеги кыя жолду өрдөп келатат эшек араба кылдырап... Оогонбай кез-кезде колундагы ноодасын таптап “чоо!” деп айбат көрсөткөнү эле болбосо боз эшегине дегеле чыбык тургай тил тийгизгиси жок. А да өз тукумучулап кыйдыланбай кыдындап, басыгы тың. Кар басылган, бирок адыр менен түздү тегиздеп салгандай туш тарап мелтиреп апапак...

– Боз эшек чарчап калса кантебиз аба? – деп сурап койду эн жолдо жүргөндөн эриге баштаган Алыкул.

– Абайлап сүйлө! – деди Оогонбай сөөмөйүн эриндерине тийгизип. – Эстүү малдын көөнүнө кетет эшек десен, “боз жойго” деп жүй. Мунун түпкү атасы кадимки Боз Түлөк. Ал дегениң жылкы бүткөндүн Камбай-Атасы болгон. Аны сага айттым беле?

– Жок айта элексиң...

– Айтпаганым жакшы болгон экен...

– Эмне үчүн?

– Муйун айтып койсом азыр эмнени угат элең.

– Айтып берчи аба?...

– Анда угуп ал байке! – деп Оогонбай качандыр бир кезде кимдир бирөөдөн уккан болумушун жомоктотуп айта баштады: – Илгеи-илгеи, агпай кыйгыз жайкысын жайлоодо кымыз ичип жан багып, кышкысын ылымтада күн көйүп көчүп-конуп жүйгөн кезде, би-ий, Толубай деген сынчы болгон имиш... Ошол кездин Азиз хан деген паашасы казатка аттанмакчы болуп: “Кимде-ким менин жылкымдан эч кемтиги жок тулпай тапса сагаганын алат, жаңылып калса андай сынчынын эки

көзүн оем”– деп узун элдин учуна, кыска элдин кыйыына жай чакыйтат...

Элден эч сынчы чыкпайт. Азиз хандын жигиттеи сынчы таппай суй жыгылып келатышып тогуз жолдун тоомунда эбак өлгөн аттын куу башын алдына коюп алып озунчо эле кейип отуйган чукодой болгон абышканы койуп калышат.

...Оогонбайдын жомогун кунт коюп угуп отурган Алыкулдун кыялы алып-учуп, кереметтүү жомок дүйнөсүнө жетелеп жоноду. Уккандары жандуу сүрөт болуп көз алдына тартылып...

...– Атаганат ай, атаганат! Тирүү чагында корбөй кашайган тура менин көзүм... Арыш керип чериң таркап жарышка түшпой, бул дүйнодон козу ачык кеткен экенсиң кайран гана тулпарым! – дейт, ошол тогуз жолдун тоомунда отурган абышка. – Сенин тулпарлыгыңды, менин сынчылыгыңды билген жан калган эмес тура бул элде...

– Ассалоом алейкум карыя! – деди Азиз хандын вазири атынан түшүп кол берип, – Сиз кимсиз?

– Толубай сынчы деген боломун...

– Оозуңузга май, биз издеген адам сиз турбайсызбы...

– Не чарбаңар бар эле?

– Атпай кыргыздан Азиз хан казатка мингидей Тулпар тандап бериңиз карыя, сынчылыгыңыз анык болсо...

... Жайдын толук кези. Уйкусу канган сулуунун козүндөй туптунук асмандан башталып чокусунан кар кетпеген, Улуу Тонун боорун чиймелеп ийрелеңдеп төмөн түшүп келгенсиген көк кашка суунун жээгиндеги кең түзөңдө апапак үйлөр кырка-лекей тигилии турат. Үзөңгүлөшкөн токулгалуу ат, бири түшсө экинчиси аттанып жаткан топ-топ эл. Айыл чөрдонундагы ак өргөөнүн оң капшытын керегенин беш көгүнө чейин түрдүрүп коюп кабат-кабат куш жаздыкты чыканактап кыңкайып жаткан Азиз хан сыртта түркүн түскө боёлгон оймо-чиймеси бар чоң шырдактын үстүндө өзү курбалдаш карыялардын катарында отурган Толубайга кез-кез коз кырын таштап коет. Бери, төмөнүрөөктө Азиз хандын жигиттери жашыл тулаңга жая салынган ак кийиздин үстүнөн соорuları саамал куюп чайкаган

чаначтай дыңдыйган семиз айгырларды, үстүнөн желбилгелүү үртүк түш-пөгөн нечен-нечен аргымак-тулпарларды оюн салдырып чубоодон өткөрүүдө. Толубай алардын бирине да карап койбостон башын жерге салып сыноодон өтүп жаткан аттардын дүбүртүнө кулак түшөйт өлүп-талып. Канча жылкы өтсө да Толубайдын башы көтөрүл-бөй койду.

Карасы өттү, сарысы өттү, кашакасы өттү, башкасы өттү, баары өттү. Толубайда үн, увазирде оң жок.

Акыры суулугун чайнап алкынган жибек көкүл Тел Кызыл тулпарды төрт эр-азамат эки-экиден чылбырлап алып чыкканда жыйылган эл бир «дуу» деп алды.

– Толубай улутунуп койду.

– Сынчы буга эмне дейсиң?

– Толубай «бу да тулпар эмес» дегендей ийнин куушуруп башын чайкайт.

– Сынчынын алдынан өтпөгөн жылкы аттуу калдыбы биздин бийлик бар жерде? – деп сурайт намысына келе түшкөн Азиз хан вазиринен.

– Кармышкулдун заң ташыган боз чобурунан башканын баары өттү, ханым...

– Алып келгиле аны да!

– Куп болот.

Жыйылган элди кыраан каткы күлдүрүп эки жигит эшек кейиптүү, кырк жеринде жоору бар, түгү түлөп кыйраландап араң баскан боз чобурду жетелеп, экөө түртүп, иши кылып жөлөп-таяп алып келатышканда Толубай башын көтөрдү. Ордунан ыргып туруп энтендеп чуркап жетип боз чобурдун мойнунан кучактап тумшугунан жыттап ийди.

– Айланайын, аксарыбашыл Боз Түлөгүм. Бар экенсиң го бул заманда!... Тулпар тукуму үзүлө элек тура ыкыбалсыз кыргызда. Таксыр ханым, тулпар кадырын билбей тилсиз жаныбарга ташбоорлук кылган алдагы арамдын эки көзүн ойдуруп алыңыз...– деп боз чобурдун ээсин көргөздү Толубай сөөмөйү менен берки кембагалдын үрөйүн учуруп...

– Эй алжыган чал! – дейт сынчынын жанына басып келген Азиз хан. – Сен эмне, мени шылдың кылганы ушинтип ата-сыңбы?

– Жок таксыр, сизди шылдың кылып өлө албай жүрүптүрмүнбү, сыныма толгону ушул...

– Сен муну Тел Кызылга теңегиң барбы?

– Теңегим жок таксыр ханым, Тел Кызыл Боз Түлөктүн тизегинен айлансын.

– Жигиттер! – деп бакырды намысына доо кеткен Азиз хан, – Силер сынчы таппай эле бир дөөрүктү алып келипсиңер! Сындан айланабы бул айбан! Мындай макоонун эки көзүн оюп алгыла!

– Куп болот!

– Ханым! – дейт Толубай боздун көкүлүнөн сылап, – Жардыгыңыз бир, эми канча айтсам ишендире албасмын. Жигиттериңиз көзүмдү оюп алганда, өлбөй калсам ушул боз чобурду мага бердириңиз... Көзүмдүн куну болсун.

– Алсын! –деп өкүм кылды Азиз хан.

– Алсын! – деди вазири артындагы жигиттерине кайрылып...

– Кармышка башка ылоо бергиле!

– Ак көңүл адамдай көзсүз калган Толубайды боз чобуйу менен үйүнө жеткизип коет! – деди Оогонбай кырга чыкканда жомогун андан ары улап. – Толубай байбичеси экөөлөп бозду күн тийбес жейге байлап кыйк күн, кыйк түн өлчөсү менен жем, убагы менен суу бейип баккан имиш. Кыйк бий күн болот дегенде жетелеп чыкса Боз Түлөк толгон экен. Адам болобу, мал болобу, багуу жаяшып көңүл өссө ошо да. Сынына келбей койбойт. Эки көзү айкайдын көзүндөй жайнап, жүндөйү боз күйөң тайтып кундуздай кулпуют. Бели түптүз... Үстүнө экөөбүз жатсак боло туйгандай. «Муну току, – дейт Толубай байбичесине, – Боз Түлөк табына келген экен»...

...Муз-Төрдүн дабанынан табат Боз Түлөккө учкашып-чиркешкен Толубай менен байбичеси аякта аң уулап жүргөн Азиз ханды. Анын жигиттери найзаларын корондотуп, кылычтарын жалаңдагып, тулпарларын бургутуп, кумду

эшилте чачтырып, ташты омкорто бастырып, ылдыйдан түйүлтүп, өрүдөн секиртип, шарактаган күлкү менен мергенден олжолуу келатышкандай.

– Эй, кем акыл Азиз хан! – деп кыйкырат Толубай алардын алдынан чыгып. – Баягы «бозчобурду» тааныдыңбы? Эми башыңарда тебетейиңер болсо «бозчобурду» кууп жетип башыбызды алгыла, жете албасаңар энеңердин... эмесин жеп, ээн-талаа эрме чөлдо калгыла!

Толубай ушуну айтып теминип койгондо, Азиз хандын жигиттери үрккөн жылкыдай бири-бирине урунуша түшүп, анан үзөңгү кагыштырып жер дүңгүрөтүп «куу-куулап» Боз-түлөктүн артынан тизгин жайышты.

– Какбашты тирүү кармагыла! – деп кыйкырды Азиз хан жигиттерине. – Тирүү кармагыла тилин кесем!

– Энегимди кес!

– Меникин дагы! – деп арсалаңдады кемпири. – Ханыңардын мойнуна мончок кылып тагып аласыңар!...

Көп узабай куугунга чыккандардын мыкты ат мингендери топтон бөлүнүп, күлүктор желе тарткан каркырадай болуп чубалжыды.

Кайран Боз Түлок өйдө-ылдыйды ылгабай, желдей учуп, кайыктай сызып келатат.

Аз жүрдүбү, көп жүрдүбү, айтоор Боз Түлөктүн туягынын даңканынан чыккан майда таштар томпой тийген ордонун чыбытындай зыңылдап, буларды такымдап келаткан Азиз хандын жигитинин кулагынын үстүнөн өтүп калган маалда:

– Бу кайсы ат бизди демитип келаткан? – деп сурады Толубай кемпиринен.

– Түрү карадай...

– А кокуй, калбыр өпкө Кара Чунак турбайбы... Кызып алса кыргыекке жетет бул... Жалгыз айыбы – мээси жукадай көрүндү эле, күнгөйгө тартчы...

Бүктөлө түшүп кайра жазылып, төрт аякты тең таштап Толубайларга улам жакындап келаткан Кара Чунак күңгөй бетке өткөндө мойнунан чыбырчыктаган тер чыгып, бара-бара кош ганоосунан атылган буу көк түтүндөй бурулдап, дерден-дерден деп алып, Боз Түлөктү алыстатып ийди. Үстүндөгү жигити камчы баскан сайын төрт аягы тыпырап, туягынын кундузуна

чейин тер шоргөлоп, соорусу жарылып кете тургансып тарсайып, эки капшыты карчытынан ашып, сүбөсүн керип оозунан кан аралаш ак көбүк агып гемтеңдеп келатып онкосунан кетти жаныбар.

Боз Түлок кулагын жапырып, жерге жабыша калып, кайра асмандап жагалмайдай сызып келатат.

Ошентип аз жүрдүбү, коп жүрдүбү, айтоор тилим коктөй сызылган тасма жолдуу ороонго жеткенде экинчи жигит куйрук улашты. Ар кайсы жерге бир тийип келаткан тулпарлардын туяктарынан урунду жеген топурак - чаң аттар узагандан көптон кийин барып бурк этип, уучтап ыргыткандай болуп асманга со-
золонот.

– Кылчайып корчү байбиче, -деди Төлубай арт жагынан жакындап келаткан дүбүрттөн санаасы тынбай. – Бу кайсы?

– Чаар Көк келатат.

– Ии... Чаар Кок де... Анын жарасы жеңил, туягы жаман арамдын. Ташка тарт.

Таштактан деле кала койбоду Чаар Көк. Акыры туура жолду кесип өткөн, толоор-толбоос чакан суусу бар эски арыкка жакындап калганда Чаар Кок Боз Түлок менен моюндаша түшүп жигит кемпирдин тизгинине кол созду.

Эки ат барабар секирди ойүзгө.

Боз Түлок аркарча түйүлүп, илинбей барып торт аягы менен тең түштү.

Чаар Көк арыктын жээгиндеги кемерин кемтий басып, арткы эки аяктын кабайлары сууга малынып, чалкалап очорула түштү. Ошондо озун кармай албай калган жигит Чаар Көктү чыкыйына камчынын түшкүнү менен басып-басып алды.

Дагы аз жүрдүбү, коп жүрдүбү, айтоор, үчүнчү тулпар Тел Кызыл улам арышын арбытып, дүбүртү жакындап күүлүү келатат. Боз Түлок тайгандын күлүктүгүнө жараша чуркаган кыйды түлкүдой болуп сая түшкөн Тел Кызылдын олчөөсүнө жараша жүгүрүп, дарманын ченеп, жакындаса-арышын жайып, алыстаса-каалгып, андан да күүлү келатат. Коз кайыткан мейкин түзгө чыкканда Азиз хан озү Тел Кызылдын оозун үч жолу жайып, үч жолу жыйып көрдү. Боз Түлок алдыраар эмес.

– Тел Кызыл келатабы, байбиче?

– Ооба, ошол келатат.

– Эми тизгинди жыйып бозунду жайлат.

– Азиз хан кылычын жалаңдатып алыптыр.

– Анысынан коркпо, Тел Кызыл барлык жагы келишкени менен мактоо көтөрө албайт. Алабармандыгы бар. Сен тизгинди жый, мен бир мактоо салайын...

Куйрук улаш жетип келген Азиз хан кылычын шилтей берээрде Толубай сынчы:

– Ай, жаныбарым ай! Сендей тулпар да туулат экен ээ жылкы аттуудан... Сының не, сымбатың не! Көркүң не, көркөмүң не? – дегенде Тел Кызыл Боз Түлөктү кыйгачтай озуп өтүп, бир ат чабым барганда гана араң кайрыды Азиз хан.

Толубай мактаганын токтотподо. Тел Кызыл оюн салып токтоп турган Толубайдын бирде оң жагынан, бирде сол жагынан кайкып өтүп, же тегерене чуркап, бирде мөң-күп, бирде колун көккө сунуп секирип, Азиз ханга жаак бербей такыр беркилерге жакындабай койдү.

– Жарыктыктын чуркашын, секиришин кара байбиче... Пай, пай... Тел Кызыл жылкынын Камбар-Атасы болуп жүрбөсүн ыя?

Акыры Тел Кызыл ары секирип, бери секирип ойдолоп атып тырп этип бутун көтөргөнгө алы келбей чарчап, «күп» этип кумга жыгылганда:

– Ээй Азиз хан! Эч жеринде айыбы жок тулпар тап дегенинди эки кылбай таап бергенимди баалабай эки көзүмдү оюп алдың эле... Бул ааламда Тулпар кадыры менен сынчы кадырын билээр аким болбосун ойлонбой, мен дагы өзүмө өзүм кылып алдым. Шерт мойнунда, мен айтканыма турдум, сени «ээн жер, эрме чөлгө таштайм» деген. Энди өлсөң койсоң өз эркиң. Жакшы ат менен жүргөндө үч күндө араң жетесиң тамчы суусу бар жерге:... Кош!

Толубай ушуну айтып теминип койгондо Боз Түлөк кайрадан жагалмайдай сызып көздөн кайым болду...

– Ошентип, Азиз хан ээн талаа эрме чөлдө кылычы менен кум чапкылап кала бейген экен... – деп бүтүрдү Оогонбай Толубай сынчы баянын бардык оош-кыйыш окуяларын айтып келип.

– Толубайчы?

– Ээликкен боздун оозун тайта албай Толубай байбичеси менен жейди эки тегейенип чыгып, үчүнчүсүндө, өгүнкү сен жоголгон бүйгөндүн аясына салып ийип аян гоктоткон имиш...

Оогонбай “бозжоргонун” божусун кагып басыгын ыкчамдатты.

– Анан?..

– Анан, Байбичеси экөө өзүбүздүн эле Кайа-Балтанын боюна алачык тигип, жан багып кайылыктаы жеткенче жашап, анан бий түндө үчөө үч жейде моло таш болуп катып калган дешет. Кийин бий алып байып көйгөзүп келем. Тийүү маалында Боз Түлөк Чүй бойундагы айыл-айылга бийден-экиден тукум таштап чыккан экен, жаныбай, ошондон калган туяк бу дагы... Басыгын каясаң, эшек тукуму ушинтип баса алабы?

– Басалбайт! – деп Алыкул Оогонбайдын айтканын ырастады. – Айтам да мынча акылдуу деп...

Оогонбайдын жомогу баланын наристе сезимине ташка тамга баскандай кадалып калганын анын балбылдаган көздөрү ырастап турду.

...Ооба. О-о, кийин, ысмы элге таанымал болуп, акындык даремети жетилгенде арасынан жылдар өткөрүп, бир эмес эки вариантын жазат Алыкул лирика менен философиясы эгей-шыгай, уйкашы да, турпаты да окуурмандардын купулуна толуп, журт кенчине айланган «Толубай сынчы» деген поэмасын. Кийин жазат...

...Азыр болсо бир чоочун айыл четиндеги, морунан коюу түтүн булаган чоң үйгө жакындап келип токтотту арабасын Оогонбай.

– Эшигиндин алдына кудайы конок келди! – деп кыйкырды ал малдаш токунуп отурган калыбында үй тарапка карап – Айбаа үй ээси!

– Уа, бар бол жолоочум! – деди сары ичигин желбегей жамынып үйдөн чыгып келаткан жээрде сакал карыя. – Кудайы конок болсоңор арабадан түшкүлө, балдар унааңардын камын көрсүн. Үйгө кирсеңер өзүңөргө да буйруганы тургандыр.

– Бизге түнөп чыккыдай эле баш паанек табылса болгону...

– Анын да аргасы табылаар, түшкүлө. Ичкери кирип сыйыбызды көргүлө. Пейлибиз жарашса мактап, жарашпаса боктоп кетээрсинер, кана...

– Тений жалгасын!

– Атаны бусурманым айя, мындай ит өлгөн суукта чычкандай балаң менен жолго чыгып таза куруткан экенсиң бул байкушту... – деди үй ээси буту-колун кыймылдатууга алы келбей сенейген баланы этияттап арабадан көтөрүп түшүрүп жатып, – карачы, балаң кайыгып калган турбайбы...

– Ээ жайыктык, “башка гүшсө байтал жойго болот” имиш, – деди Оогонбай каңы-рыгы гүтоп, – биз эмне жыйгаганыбыздан ушинтип келатыптыйбызбы...

– Айдын он беши карангы, он беши жарык болот жолоочум, – деди үй ээси Оогонбайдын көңүлүн улап, – бул оомалуу, төкмөлүү дүйнөдө башка салгандын бакисин корот тура пенде деген.

Анан ал өзүн ээрчий чыккан тестиер балага карап:

– Балам коноктордун унаасын жайгаштыр, жем-чөптон оксүбөсүн! – деп Оогонбай менен Алыкулду ичкери ээрчитип жонодү.

Коломтонун оту бүлбүл, кара казан боркулдап көбүк бүркөт. Төрдө Оогонбай менен тизелеш отурган үй ээси комузун күүлөп жатып:

– Кайсыдыр бир өткон заманда байлыгы, балбандыгы эмес, комузчу, ырчылык онөрү менен эл көзүно корүнгөн бир жигит конушташ журттун атактуу байына башы байлануу, бой жетип турган бир сулуу кызга көңүлү түшүп калыштыр... – деп комузчулардын каадасы менен черте турган күүсүнүн тарихынан баян салды. – Кыз да онөрлүү жигитти арзып калганын жашырабайт. Ал кезде “Кайыңдуу кызга көз артуу-капкалуу шаарды бузган менен барабар” делинип, андай адамга катуу жаза чегерилеерин билип гурса да, махабат отуна алоолонгон жигит өз айылындагы жакшы санашкандары менен кеңешип көрүп, ашыгын ала качууга бел байлайт. Кыз да жигиттин оюна конуп,

убаданы бышырып күндөрдүн биринде түн жамынып кол кармашкан эки жаш кыздын атасынын айлынан качып чыгышат...

Алар аз жүрдүбү, көп жүрдүбү, айтөөр нары оосо эле жигиттин айлы көрүнгөн кырдын белине чыкканда “бай-күйөө” тараптан коюлган сакчыларга кабылып калышат, саат басып... Кыздын мал-пул өткөзүп, ак баталашкан “бай күйөөсү” колуктусунун аны чанып, тексиз бирөө менен жетелешип кете бергенине кыжыры кайнап, көпкөн жигиттерине экөөнү тең өлөрчө сабаттырат.

– Эй, шерменде! – дейт ал камчысынын түшкүнү менен кыздын ээгин өзүнө буруп.

– Менин калк арасындагы кадыр-баркым, атаңа өткөргөн эсепсиз мал-мүлкүм, ак сакал, көк сакал түгөл алакан жайган ак батаман алдагы сеттерчи артык көрүндүбү саа?

– Өоба. Өзүң дүйнө-мүлкүң менен, ата-бабаң жумурай-журтуң менен баарың биригип келип ашыгымдын чыпалагына арзыбайсыңар! – дейт кыз тайманбай. – Мен аруу махабатымды, жаш өмүрүмдү ушуга арнадым...

– Ии... Ошөндөй де? Кийин деп өкүнүп калып жүрбө?

– Өкүнбөйм. Башымды кесип алсаң да айтканым айткан, дегеним деген!

– Кой, сенин башыңды кесип алгыдай, биз эмне каракчы белек... Биз кесе турган да нерсе бардыр... Жигиттер, бу сойкунун көзү бозоруп болбөй калган турбайбы... Минткен неме бизге бүлөө болуп өндурбайт. Бөөдө кан төкпөйлү, анын үстүнө буларга булганган кайран кылыч... Андан көрө төртөөң алдагы канчыкты нары алпарып көзүн бозорткон чел кабыгын тазалап, а, төртөөң береги “күйөө баланын” өөр жүгүн жең-илдетпесеңер, айлына жеткенче арып калышы ыктымал. Адамгерчилик кылып ашыктарды каалаган жерине оодуруп ийели...

Көпкөн жигиттер күчкө салып экөөнү эки таштын түбүнө баса калып уйпалап, чучуктай чыңыртып, ботодой боздотуп, жигиттин чыбыгын тартып таштап, кыздын-кыз абийирин баарылап кордоп туруп байынын жанына сүйрөп келишет.

– Мен кечтим катынымдан да, атаңа өткөзгөн калыңымдан да, – дейт “бай-күйөө” бирде өзүнө келип кайра эстен танып катар жаткандарга. – Башыңар бош, каалаган жагыңарга кете берсеңер болот. Ылайым, багыңар ачылып, тукумуңар көбөйсүн!...

– Ха-ха...

Зөөкүрлөнүп шарактап күлгөн жигиттер тизгинди шарт кагып кете беришет. “Кыз-күйөө кечикти го, бир кырсыкка кабылып калбагай эле?”... – деп санаасы тынбай издеп чыккан жигиттин курбулары кызыл-жаян кан болуп кырда жаткан эки шордууну издеп таап, таңга-жуук айылга жеткирип, жууп-тазалап эсине келтирсе экөөнөн тең эч сөз чыкпайт.

– Силерге эмне болду?-деп сурагандарга кыз да, күйөө да ооз ачпастан көздөрүнөн мөлт-мөлт жаш агызып жер тиктешет.

Ошондо агайын-тууган, жек жаат түгөлү менен жыйылып келип:

– Ачык айтып, ак сүйлөгүлө! – деп кысымга алганда, жигит демейдегисиндей эле ооз ачпай, бирок керегеде кыстарылуу турган комузун колуна алып, мынабул күүнү кайрыган экен...

Үй ээси азыркы эле айткандарын колундагы комузунун үч кылы менен баяндөого киришти. Комузга тил бүткөнсүп сезимди дүүлүктүрүп, бирде таңшып, бирде муңканып эки жаштын ак сүйүүсүн, алдыдагы коркунучту, ага бел байлаган жаштык демди, акыр аягында ал махабаттын түбү арман менен бүткөнүн, тили буудай кууруган адам пендесинен артык болсо-болгондур, бирок, кем калтырбай айтып берип жаткансыды...

– Жигит ушинтип кайрып бүткөндө, – деди үй ээси да күүнүн аягына чыгып, – тыңшап отурган ошончо элден бир киши “лам” деп ооз ачканга жарабаптыр... О бир эт бышым убакыт бири-бирине дит багууга даабай тунжурап отургандардын арасынан, сакалы куудай болгон бир карыя:

– Атаны жолуң кесилген зулумдар ая, баланы сындырып коюшкан турбайбы! – деп кейип кетсе:

– Жок, аба! – дейт карегинен жалын чачыраткан курч боз улан кылычынын сабын мыкчий кармап ордуна тура калып:

– Алар жалгыз эле буларды эмес баарыбызды маскаралаптыр. Жумурай-журт түгөл сынган экенбиз!..

– Пай-пай-пай... Бул күү эмес эле өзөктүн өйтү экен! – деп Оогонбай да болгон окуяга бериле түшкөнүн жашырган жок.- Бала болуп башыма жүн чыкканы мындай күүнү уга элек болчумун...

– “Өзөктүн өртү” башка, бул күү “Сынган журт” делини атадан-балага өтүп чертилип жүрөт... Кана балам, ушул күү кайрып көрчү...

Үй ээси алиге чейин “жомокто жүргөн” Алыкул колундагы комузун сунду...

– Менби? Жо-жок, мен черте албайм!

Алыкул эмне кылаарын билбей денеси чымырап кетти.

– Бу бала комуз каймап көйгөн жан эмес, – деп Оогонбай ортого түштү. – Мен билет элем го андайы болсо...

– Кармап көрбөсө, акыры кармайт да! – деди үй ээси дем тип, – өмүрүндө бир жолу комуз кылын “дың” дегизбеген кыз да кыргызбы? Чертип көрсүн, жүүнү тирүү бала экен...

– Бу сиз Домонун кызынын кешигин ичкен жок белеңиз? – сакал? – деди Оогонбай көңүлү жайдары азил агытып, – өтк менен боло туйганды далыңыздан билчүдөй... Үйүнө өзүнүзд чоң комузчу, айтылуу манасчылайды чогултуп, анда мындайга бу баланын атасы ышкылуу адам эле, бейи болгуй... Зайыбынын көзү өткөндө “башка зайып балама бо бейбей койсо кантем?”-деп төшөк жаңытпай, ушул бий шапак кызыл этти койнуна салып, оюн-зоок, той-тамашасы б айыл-кыштактайга кыдыйып-конуп жүйүп тойолтуп алды к куйгуй... “Аелуум бий өнөйдү бучкактап кетээй бекен?”-д үмүттөнгөн туя көйсө...

– Мен да ошону баамдаган үчүн сунуп атпаймынбы чеч мекти... Балам, тартынбай кайрып көрчү...

– О койсончу, абышка, ансыз да араң отурган бала жүдөтпөй... – деп байбичеси Алыкулга болуша сүйлөп сунул комузду алып жүккө жөлөдү.-Андан көрө тамак даяр, даста конду жыйнайлыбы?

– Сен кандай дейсин коногум?

– “Конок-койдон жоош” деймин...

– Мунун да тууру. Анда колго суу алып келгиле!

Жанагы тестиер бала колго суу куюп, андан тетигирээк к дасторкон жаңыртты. Устукан тартып, мейман күтүү каадасы ирээти менен өтүп кайрадан чайга кезек тийгенде:

– Уа коногум, баскан жолунда, аралаган элинде эминен к сөз бар, уккан-көр-гөнүңдөн айта отур,-деди үй ээси жыты к руксуган кыпкызыл чай куюлган ак чыныны Оогонбайга сунуп.

– Же, эрмек кыла жүрсүн деп айлыңардагы айтылуу күүлөрдөн бирди таштап кетесиңби?..

– Алда аксакал-айя, – деди Оөгонбай да үй ээсинин нускасынан жазбай. – Андайым жок, анан калса сиздин жанагы күүнүздөн кийин жүйөгү тоо комузчу эле кыл тыймалаганга ба-тынбаса, анча-мынча мага окшогон жүүнү бош адам комузду колуна алганга даай туйган эмес... Сиз өлчөөсүз чоң комузчу экенсиз...

– Ха-ха...

– Жайытылуу кеп деле жок менде, а жаза тайып болсо да аны сизчилеп айтканга тил кайдаа?... Ал көйөкчө бу балам экөөбүз “касиеттүү үй ээси, кайдыбызды гө кампайтты... Жа-таай жайыбыз да дайынды... Эми кулагыбызды чала тоют кы-лып оксүтпөй, жанагы айткан күүсүн таштап коет ко”-деп үмүт этип отуябыз, аксакал...

– Ха, ха...

Жайдары каткырды үй ээси...

– Жупуну болмуш эткени менен куюлуштуруп сүйлөп отурса үй жайды түп орду менен көтөрүп кеткидей, байбиче, бул коногуң... – деди үй ээси жүзү жагалданып. Черт-мекти бери узатып койчу... Кыйланы көргөн неме экен, оорду сурай электе жеңилерээ-гинен кутула турайын...

Ал өзү да мындай отурушту, жыт алышкан күүлөрүн кый-ладан бери чертпей сагынып бук болуп калганбы, айтоор ко-музу колго тийгенде кылдарын коңур толгоп:

– Бул күүнүн түбү, тээ, атам замандан башталат. Илгери-ил-гери Орто Чыгышты ме-кендеген теги-тектеш, тили-тилдеш, са-наасы-санаалаш, тоосу-тоолош башка элдер сыяк-туу он эки тайпа бүт кыргыздын башына табгачтын каганы – хан Шыйкуу камчы үйрүп, багынткан жерлериндеги баштуунун башын ийип, тизелүүнүн тизесин бүгүп чабылган журт бөксөрүп, көптүн жылдызы түшүп, талоончулуктун арааны өкүм сүргөн алаам-ат кылымдарда “Жоочалыш” деген бир чакан уруунун туу жыгаары-Чын Уулдун өзөгүн өрттөп, сезиминен сыгылып чыккан экен, бул, “Өзөктүн өртү” деген күү...

Ал коңгуроодой добушун түрлөнтө чыгарып о көпкө дейре күү тарыхынан баян салып түндү оодуруп ийсе да Алыкул көз ирмеп койгон жок баладай болуп. Бармак-сөөмөйлөрүн матап,

дитин кастарлап, деле бир укмуштуудай черте баштады үй эси
“Өзөктүн өртүн”...

Алыкул телмирип күү тыңшайт.

Көмүз безеленет. Таңшыйт. Баланын курч сезиминде
сыйкырданат.

Үй эси өткөндөгү окуяларга өзү аралашып жүргөндөй ча-
мынып алган.

Комуз таңшыйт!

Көмүз муңканат!

Көмүз боздойт!

Анан ал сыздап-сыздап отуруп жан-дүйнөнү чымыратып,
бирде болмуштун жүгүн артынган дайрадай мелмилдеп, бирде
шаркыратмадай күрүлдөйт.

Көмүз мун сырын төгүз толгоп, төгүз кайрыйт.

Элдин шор баскан тагдырын айтып, зар какшап,
“тирүүлүктүн коломтосун өчүр-бөгүлө!” деп жалбаргансыйт...

...Күүнүн ыргагы менен өткөндөгү кандуу-кармаштарда
жүргөн үй-ээсинин буурул сакалы ылдый кулаган жаш Алыкул-
дун жан-дүйнөсүнө бүлүк салып сезимин серпилтип, кийин, о
кийин, анын көптөгөн чыгармаларынан байкайбыз...

Эс тартканы мындай жылуу, мындай жумшак жуурканга
жатып көрбөгөн Алыкул “тырп” этпей уктады кезек “жат-
жатка” жеткенде... Анын берирээгинде Оогонбайга деп салын-
ган төшөктүн этегинде бир чайнек чайды өртөгө коюп алышып
үй ээси менен Оогонбай дагы эле маектешип отурушат.

– Өзүң көрдүң, үй-жай кудайга шүгүр. Бирин-экин жандык,
азык-өөкат бала-чакадан кур көл эмеспиз, үч уул, төрт кыз, жети
балам бар, – деди үй ээси шашпай сүйлөп. -Атаганат, байлык –
көлдүн кири, жуулду жөк. Мансап – колөмтодогу от. Ал жан-
ганда жылынасың, өчкөндө тоңосун.

Даңк дагы бир бөрөөндөн кийин учуп жок бөлөт.

Отко да, сууга да моюн бербей, мезгил датына кетилбей,
атадан-балага, укумдан-тукумга өтүп, түбөлүк өлбөй келаткан-
оноргерлик. Ушуну маалында өз балдарымдын кулагына кум-
дай куя алган эмес экенмин, мына эми өшө жетөөнүн бири

кызыксачы ата өнөрүнө. Эчкинин жашындай жашым калганда элден алганымды элге бербей, болгон өнөрүмдү өзүм менен кошо ала кетсем каргыш урбайбы... Айтканыма көнсөң, алдагы балаңды таштап кет мага, бала кылып асырап алайын. Жакшыдан таалим көрсө, өзүң айткандай, “бир өнөрдү бучкактап кеткидей”... Дили курч, сезимтал наристе көрүнөт. Билгенимди үйрөтөйүн, өз балдарымдан кем көрбөй багайын. Жетилгенче өлбөсөм, үйлөп-жайлап адам катарына көшөюн. Бул сөзүмдү кандай дейсиң, көнөгүм?..

— Абдан сонун сөз экен, Жакып аксакал! — деди Оогонбай үй ээсинин жүйөөсү менен, —Сиздей адамдын колуна түшсө, бул мусаапыйдын багы ачылбайт беле... Бийок, бу балаң түшкүй чыйлуу бала... Айылда Чейик деген бий зөөкүй жездеси бай, эйтең эле “баланы кайсы чуңкуйга көөмп келдиң, тап!” деп чый чыгайса кантем? Же бозого тойгон сайын келе бейип сизди да маскайа кылат кө... Андайдын жүзү куйусун... Сиздей касиеттүү адамга залакасы тийбесин андайлайдын... Ошону үчүн өкмөттүн эле колуна өткөзүп кайтканым түзүктөй, бөлбөсө ушу чычкандай баланы асыяп алчу адам өз айлыбыздан четинен чыкмак. Чейиктен гана чочулап эч кимибиз антүүгө батына алган жокпуз.

— Аа... сенин да жөндүү сөзүң бар экен коногум... Токмокко жетиш үчүн дагы эки күн жөл жүрүш керек. Мындай суукта көрбөгөндү көрөсүңөр го...

— Айла канча, маңдайга жазганы ошо болсо көйөбүз да.

Айткандай эле кыйланы көрдү Оогонбай менен Алыкул “бөз жорго” үчөө дагы эки күн жол жүрүп Токмөкө жеткиче. “Билбеген жан уу ичиптир” дегендей, Оогонбай быяктын жагдайын жакшы билбегендиктен, ыксыз жерден убара да тартып калышты. Ал мындай болду, араба суу жээгиндеги төтө жөл менен келаткан. Шаарды кыйгачтап өтүп кетейин деп калышса да Оогонбайлар келаткан жолдун аяка бурула турган нугу билинбейт. Кете берсе шаардын чыгыш тарабына өтүп алып, анан кайра айланып нары жагы менен келчүдөй болуп көрүнүп кетти жол. Ошондо Оогонбай арка-алдын ойлонбостон арабасын

Токмок менен өздөрү келаткан төтө жолду бөлүп турган эни бир ат чабымдан ашпаган түздү туурасынан кесип аралыкты азайтып өтмөк болду. Аяк менен кеткен бир дагы же адам изи, же мал чыйыры жок экенин анчалык этибарга албады Оогонбай. “Арабанын жүрүшү оорлошуп баратса түшүп алып түртөөрбүз” деп ойлоду. Сйлогондой эле араба дагы он кадамча барып токтоп калганда жерге түшүп омууроолоп түртүп да көрдү. Болбоду. “Чоо эле, чоо” деп боз эшегине айбат кылганынан да эчтеме чыккан жок. Кардына чейин карга баткан боз эшек арабаны сүйрөп чыккан мындай турсун, өзүнүн бутун тартып алганга жарабады. Эшекти жетелеп кормөкчү болуп алдыга өтүп өзү да белине чейин жерге батып кеткенде гана түшүндү Оогонбай сазга туш келип калганын, эмне себептен бул түзгө, жок дегенде айбанаттын изи түшпөгөнүн. Жакын арада кыбыр эткен жан көрүнбөйт жардамга чакырайын десе... Эки-үч курдай жүткүнүп көрүп чыга албасына көзү жеткенде, арабанын ар жак, бер жагына отүп, жөндөн-жөн турган араба өзүнөн өзү жерге чөгүп баратканын көрүп үрөйү учкан Алыкулду шаштырды.

– Бол, байке... Божуну чечип дөңгөлөктүн аясынан өткөзүп, эки учун мага каймат!

Алыкул Оогонбайдын айтканын так аткарды, ал турсун божуга тартынып, Оогон-бай өзүн өзү саздан сууруп чыга албай атканда тырбаландап ийинден тарткылап алынын келишинче жардамдашты. Акыры кара терге түшүп, өлдүм-талдым дегенде араң чыкты Оогонбай белине чейин баткак болуп. Анан арабанын боз эшекке чегилген жип- шоонасын чечип жиберип, эң оболу арабаны артка сүйрөп чыгармак бөлду, араба чыкмайын боз эшекти бошотууга эч ылаажы жоктугун түшүнүп жанын үрөп бир дөңгөлөктү көтөрсө, экинчиси кайра тереңдеп батып кетип жаман аргасын кетирди Оогонбайдын. Көпкө дейре убараланып арабаны күч менен саздан сууруп чыгабыз деп чыгармакчы болуп чыгара алышкан жок. Акыры арабадагы жүктү бүт түшүрүп:

– Мен дөңгөлөктү көтөйгөндө чөптүн жайымын алдына сала кой, -деп үйрөттү Оогонбай балага.

Анан ошол амалга өткөндө астыга салынган чөп турсун, Алыкул оронуп келаткан кызыл таар, чаар түйүнчөк, чоң тебейинен өйдө дөңгөлөктүн астына ыргытылып атып кичине өөдөлөтүп алышты.

– Садагаң кетейин дагы түйтүп кой!-дейт Оогонбай күрөө тамырлары көөп.- Кичине эле...

Алыкул дөңгөлөккө жармашып көзүнөн жаш чыккыча ыйынып-ычкынып, алына жараша, абасына комоктошуп жүрөт.

Экоонун тең не бир кийиминде, не бир бетинде таза жери жок, баткакка жуурулуп атып, өлдүм-талдым дегенде арабаны да, эшекти да саздан сууруп чыгарып алышты.

– Азаматсың, жигитсиң!, – деди Оогонбай Алыкулду мактап, анын бетине жабышкан баткакты соомойу менен шыпырып, жан-жагына силкип ыргытып. – Сен бөлбосоң, миң жылда да чыга алмак эмес экенбиз эшек экөөбүз...

Жандай көргөн адамынан жакшы сөз уккан Алыкул ырсайып тиштерин көргөздү.

Оогонбай арабасын чеккиче Алыкул бүчүлүгүн бөшөтүп төшүн ачып жиберди ымшыган денесин муздак шамалга төсүп.

Күн бата элек болсо да, үй ичи күүгүмдөнүп келатканынан улам, онунчу чыракты жандырып койду Груня Савельевна орустун кайсыдыр бир эски ырынын обонун кыңылдап жүрүп. Анан төрдөгү чоң стөлго жетип, суурмасын ачып, ага эңкейе бергенде дал терезенин түбүнөн аңкылдаган айкырык угулганда ыры оозунан учуп, өңү бузула түштү. Суурма да ачылган бойдон калды. Груня Савельевна терезе тарапка жалт карап, оболу узундуу-кыскалуу болуп балдар үйүнүн короосуна кирип келаткан адам солөкөттүү эки караанды элес-булас, анан батканы калган күндүн кыпкызыл нурларына туш келип сынып, бирде узарып, бирде кыскарып, арбаландаган алардын көлөкөлөрүн даана коргөндө, жаны алкымга капталып, терезе парданы жаба коюп, эки-үч сыйра чокунуп ийди...

...Нарыдан бири-бирине жалгашып “шарп-шарп” эткен не бир коркунучтуу шоокум улам жакындап келатат. Үрөйү учкан

Груня Савельевна эки козун каалгадан албай эптеп бурчка жылып жетип, дубалга жөлөнүп турган шыпыргыны алып, жан айла кылмак болду. Дагы бир жолу чокунуп “эми желмогуз кирип келсе да, баштан нары чаап калайын” деп камданды. Бирок... Кыйла убакыт өтсө да, эшик ачылган жок, тескерисинче, жанагы “шарпылдак” анын тушуна жеткенде токтоп кандайдыр бир бейтааныш үн чоочун тилде бирдеме дегендей болду.

– Кто там? – деп кыйкырды Груня Савелевна шыпыргысын айбалтадай кере көтөрүп.

Чоочун тил, бейтааныш үн дагы угулду. Эми кичине эсин жыйган Груня Савельевна шыпыргысын колунан түшүрбөй, эшикти ачып сыртка чыкса, чынында эле кебете-кешпирлери жүрөк түшүрбөсө да күлкү келтирээрлик, жыртыйган көзү, ырсайган тишинен башка таза жери калбаган кичинекей бала менен дагдыйган киши аны күтүп туруптур.

– Ну, чего там у вас!

– Ушул баланчук Алыкул! – деди Оогонбай көк жоолук салынуу Алыкулдун башынан сылап. – Осмон уулу... Мен силейге ушул баланчук алып келдим майжа...

– Чего, чего?

– Жолдон сазга батып калбадыкпы? – деди Оогонбай өзүлөрүнө ормoe караган орус аял алардын кебетесинен жийиркенип аткан экен деп ойлоп, – Болбосо экөөбүз тең таптаза болчубуз... Ушул баланчук Алыкул томолок.

– Завтра приходите, – деди Груня Савелевна Оогонбайдын сөзүнө түшүнбөсө да, эмне себептен келишкенин боолгоп: – С утра здесь все начальство будет, оно и решит.

– Өой, бу дагы Домонун кызынын кешигин ичкен неме го, бу да сенин ким болоойунду билип койду... – деди Оогонбай Алыкулду далыга түртүп. – Сөзүндө калет жок майжа, өлбөсө чоң начандик болот өзү, сени ушу асыяп алат?

– Ты о чем?

– Чом? Чом жок майжа... Биз жакта төө менен өгүзго чом көмдойт. Жылкы тукуму менен эшек аттуунун ээинин үстүнөн эле чегиле бейет... Бий жака байгың келсе аябабыз бай, жеткизип коебуз...

Оогонбайдын эмне деп атканын түшүнбөгөн Груня Савельевнанын эки көзү, ой-санаасы, тиши тишине тийбей шакылдап,

бүткөн боюн калтырак басып, утур-утур жөтөлүп турган Алыкулдан алыстай албай койду.

– Эшекте эч күнөө жок, – деди Оогонбай сөзүн аягына чыкмакчы болуп. – Саз экенин билбей озүм салып ийбедимби... Ушу баланчук кийген телпек, жамынган таай, камзум ошо саз соруп алды...

– Что же мне с вами делать? – деди балага боору ачыган Груня Савельевна. – А, мальчик совсем продрог... Совсем плохо ребенку...

– Плако, плако. Жо майжа, плакой нет... – деди Оогонбай Алыкулдун чапанын өңүрүндөгү катып калган баткакты кагып. – Алыкул кайошо... Өлбөсө ыдыйастысы бай чапке кийет, чо-о-он начандик этет...

– Да что же мы все на крыльце разговариваем! Ведь замерзли же оба... Проходите! – деп Груня Савельевна “ичкери киргиле” дегендей ишаарат жасап, озү алдыга түшүп ээрчитип жөнөдү.

– Ый... Абаң кандай экен?-деп көтөрүлө сүйлөдү Оогонбай балага карап. –Заматта көндүйдүм... Ала туйган болду, жүй эми...

Кирпиктерин бат-бат ирмеп, көз жашын мөлтүрөтүп агызып ийди Алыкул Оогонбайдын колуна жармашып.

– Аба, мени сен эле бала кылып алчы... Дайыма тилиңди алып, эшегинди багайын... Отунунду да мен ташыйын, биерге кирбей эле коелучу...

Мындайды күтпөгөн Оогонбай саамга далдырай түштү.

– Ыя, ошентсек болобу?-деди ал баладан да өзүнө-өзү суроо салып.

– Болот аба, – деп безилдеп жиберди Алыкул. – Мени алып кетчи биерден өкмөт болбой эле өзүң менен жүрө берейин...

– Ну, чего ждите, заходите! – деди Груня Савельевна, күрүлдөгөн примусту сыртка көтөрүп чыгып, – сейчас я вам чай согрею...

– Маакул, алып кетсе алып кетейин, – деди Оогонбай баланы жоошутуп. –Сен түк койкпогун, ойустайдын очогу ушинтип күүлдөй бейет. Тиги катын бизге чай бейет окшойт. Бий чыныдан ыссык чай ичип жылынгандан кийин түн жамынып жүйүп кетпесек, менин да денем калчылдап туят. Башпаанек

тапканча оңбой калабыз... Жүйө бей, мен сени таптап эч жакка кетпейм.

Алар ичкери кирип келип бөлмөнүн кенендигинен апка-арып, босогодон төрдөгү столго чейин салынуу турган таптаза гүлдүү таарды баскандан айбыгып бирин-бири карап туруп калды.

– Ну, чего ждете, проходите же...

Груня Савельевна баш жаңсап төр жакты көргөзгөндө, Оогонбай көпкө ойлонбостон ошол турган жерине отура калып чокоюн чече баштаганда, Алыкул да айттырбай-дегизбей эле анын кыймыл-аракетин туурап чокоюн чечүүгө киришти...

Анан кайра орундарынан туруп, жылаңайлак бойдон таардын четине чыгып, тактай менен басып барып, төрдөгү чоң столго жеткенде кайра таардын үстүнө чыгышты да, аркасы менен столго жөлөнүп, эшик тарапты карап, бири-бирине окшошуп малдаш токунуп отуруп калышканын таң калып карап турган Груня Савельевна каткырып күлүп ийди.

– Биз айнып калдык!-деп Оогонбай Груня Савельевна сунган ысык чайды рахаттана ууртап жатып, Алыкул тарапка баш жаңсады. – Мунун калгысы жок...

– Да, конечно,-деп макул болду Груня Савельевна, “баланын табы айнып калды” деп айтып жаткан экен деп ойлоп. – Ребенок совсем ослаб... Ты хоть немного понимаешь по русски?

– Понимаешь майжа, понимаешь...-деп ырсайды Оогонбай.

– Ну, если понимаешь, тогда я тебе русским языком говорю, что ребенка надо приводить завтра, когда начальство здесь будет...

Оогонбай баш чайкады.

– Алыкул начандик нет будет... Биз түнү менен о Кайа-Балта хайдаа, кетти. Сага, чайына ыйакмат майжа...

Ал Груня Савельевнага соройгон баш бармагын көргөздү.

– Кайошо...

– Ну чего здесь хорошего, – деди Груня Савельевна, – Ты пойми, мил человек, что не я решаю этот вопрос.

– Аа... папуйос дейсиңби?...

– Да, да, этот вопрос...

– Кечийип кой майжа, билсек ала келет болчубуз, бизде по-пуйос жок, – деди Оогонбай койнунан чакчасын сууруп чыгып. – Асмай атып жүйбө, бу да кумайды кандыйа бейет...

– Ты что, ты что! – деп чакчанын жолуна колунун сыртын тосту. – Я сроду не пробовала такую гадость! Вам здесь где-нибудь есть переночевать?

– Нет понимаешь...

– Фу ты, господи! Наверно мы стобой никогда не пойдем друг-друга.

– Адамча сүйлөсөң майжа, мен түшүнбөй атпаймынбы? – деди Оогонбай айласы куруп анын көзүнө жалдырай карап, – Сага папуйос кейек экенин билбей калдык, асмай атпасаң да ачууланбачы бизге...

Груня Савельевна эки алаканын беттештирип жаагына тийгизип уктаганды туурап, көзүн жуумп башын эңкейтип туруп:

– Бар? – деп сурады.

Оогонбай бери бурулуп, колундагы чай чыныны кыйшайтып, кез-кезде күрсүлдөп жөтөлүп коюп, беттери тамжылжып үргүлөп келаткан Алыкулду көрсөттү...

– Жок. Калбайбыз. Түндөп кете турган болдук. Оогонбай, Алыкул “Кайа-Балта” хайдаа...

– Хайдаа, хайдаа! – деп өзүнчө наалыды Груня Савельевна. – Да разве можно в такую погоду приезжать? Хоть из Кара-Балты, хоть из Пишпека...

Груня Савельевна дагы кичине наалый түшүп, анан үргүлөп отурган Алыкулдун чапанын чечип, өзүн бооруна кучактап көтөрүп алды да, терезенин тушундагы диванга алып келип жаткызып, нары жактан төрт бүктөлгөн кызыл одеялды сууруп чыгып жазып жиберип, үстүнө жаап туш-тарабын кымтылады...

Оогонбай бирдеме демекчи болуп келатканда, сөөмөйүн оозуна тийгизип аны токтотуп:

– Бедняжка, ему совсем плохо, бредит, – деди. – У мальчика сильный жар. Простудился, наверное... Его лечить надо, в больницу отвести...

Оогонбай Груня Савельевнанын сөзүнө түшүнбөсө да, “Алыкул кайашо, Оогонбай кайошо, Майжа дагы кайошо” деп башын ийкеңдетип баш бармагын сорондото берди.

Ким билет, ошондо Алыкулга суук тийип калбаса, же Оогонбай орусча, Груня Савельевна кыргызча тил билсе, болчок акындын тагдыры таптакыр башкача чечилип калышы дагы ыктымал эле, бирок, андай болгон жок.

Баары жазмышка жараша болду.

...Эки апта өттү Алыкулдун латын ариптеринен куралган “Оорукана” деген жазуусу бар чоң үйдө жатканына. Жотолу басылып, этинин ысыганы кайтып калса да, ордунан козголгондон корккон Алыкул шыпты карап жатканы жаткан.

Груня Савельевна күн алыс ак халат жамынып кирип, о бир топко дейре ар нерселерди айтып жанында отурат, анан коридорго, короого жетелеп чыгып, оөдө-төмөн бастырат. Сөзгө алат. Ал эмне дебесин, Алыкулдан жооп жок. Жакшы айтса да, жаман айтса да тишин ырсайтып «кутулганга» көнүп алган.

Алгач Груня Савельевна алып келген тамакка колун тийгизип койбогон Алыкул бара-бара түйүнчөктү өзү чечкенге конду. Анан Груня Савельевнаны оорукананын короосунун дарбазасынан күтүп алчу болду.

Акыры ордунан тура калганда муундарынын калчылдаганы басылып, дарыгерлер “бала таптакыр сакайды” деген бүтүмгө келгенде, Груня Савельевна чоң түйүн көтөрүп келип, түшүнүксүз бирдемелерди айтып, Алыкулдун колуна карматып, палатасына жөнөттү. Коп узабай:

– Да вы только посмотрите... Как будто вся одежда специально на него и сшита!-деп алаканын шак коюп, шарактап күлүп ийди Груня Савельевна. Алыкул өз боюна чак, көрпө жакалуу пальто, кызыл батинке, жаңы тумак кийип, корсоюп өз палатасынан чыгып келатканын көрүп, – И сразу такой важный стал...

Алыкул сөз төркүнү кай жакта экенин түшүнбөсө да, коридордогу бийик күзгүдөн өз боюна каранып алып мулундап сүйүнүп келип:

– Ыдырасты... – деди Груня Савельевнадан көзүн албай, алаканын бүгүп, “kozyрекке” окшотуп тумагынын маңдайына такап.

– Здравствуй мой хороший, здравствуй мой маленький, – деп Груня Савельевна баланы бооруна басып эркелетти да, кош колдоп каруудан кармап жүзүн өзүнө каратты. – Я вижу ты совсем уже поправился. Ну, как ты чувствуешь? Нигде не болит?

Алыкул ырсайды кадимкисиндей...

– Я спрашиваю, как ты себя чувствуешь, хорошо?

Алыкул башын ийкегилеп ийди.

– Кара-шо! – деди ал араңдан зорго тилин үч сындырып, үч бүктөп жападан жалгыз билген сөзүн айтып.

– Ну и слава богу, что “карашо”, это очень хорошо, когда все “карашо”, значить, нам с тобой и домой пора... Пошли!

Груня Савельевна Алыкулду колунан жетелеп алгач узундан узун коридордон өткөзүп, анан азыр бош турган ашканага алып кирип, сырт кийимдерин чечип илгичке илип, экөө бир столго отурушканда чымыр денелүү толук келген бою да, жашы да Алыкулдан чоңураак бала эки колуна эки тарелка тамак көтөрүп келип экөөнүн алдына койду.

– Познакомься новенький, – деди Груня Савельевна тамак көтөрүп келген балага Алыкулду көргөзүп, – Будет жить в вашей комнате...

– Хорошо. Махмуд...

Бала Алыкулга кол сунду. Алыкул эмне кыларын билбей, кулагынын учуна чейин кызарып жер карап отура берди эле, Груня Савельевна экөө каткырып күлүп ийишти.

– Вот ты у нас какой стеснительный, – деди Груня Савельевна Алыкулдун башынан сылап, – Его зовут Алыкул, он просто еще не умеет здороваться как вы, так что ты помоги ему, Миша, поскорее освоиться, тем более, что он ни одного слова не понимает по-русски. Да следи, чтобы его другие не обижали, ведь он такой маленький еще...

– Хорошо, Груня Савельевна.

– Вот и ладно, – деп ордуна турду Груня Савельевна Алыкулдун курсагы тойгондо. – Спасибо тебе за вкусный обед, Миша, пойду отведу Алыкула в его комнату и познакомлю с ребятами... Ну пошли...

Беш-алты кровать катары менен дубалга такай коюлган бөлмөгө жетелеп кирди Груня Савельевна Алыкулду. Орто ченде стол. Бөлмөдөгү балдар ага тегерете олтуруп алып, ар кимиси өз жумушу менен алек болуп жатышыптыр.

– Здравствуйте, дети! – деп учурашты Груня Савельевна кирип келип.

– Здра-асте!

Баары жабыла орундарынан турду.

– Я вам привела новенького, – деди Груня Савельевна Алыкулду балдарга тааныштырып, – Зовут его Алыкул. Принимаете его в свою компанию?..

– Конечно, конечно, Груня Савельевна!

– А какую койку вы ему дадите?

– Вон ту, она свободная.

– Ну, Алыкул, иди, – деди Груня Савельевна алаканын Алыкулдун далысына тийгизип этияттап алдыга чыгарып. – Располагайся. Эта теперь твоя койка. Ну, я пойду.

“Таянган тоосунан” ажырап, же ыйлай албай, же күлө албай чочуркап турган Алыкулду жанагы балдар тегеректешип, алгач “көз сыноодон” өткөрмөк болушту корү-нөт, эриндери шалпайып, кулактары делдейген, бети чаар кара бала эки колун чөнтөгүнө салып, Алыкулдун тике маңдайына шашпай басып келип жүзүнө тигилди. Бөлмө тыптынч. Башка балдар демдерин ичтерине катып ой-санааларынын бакиси берки экөөндө. Тиги бала алгач оң колун, анан сол колун чөнтөгүнөн чыгарды. Жоон, боржойгон манчаларын кырсылдатып, бармагын ээрдине тийгизди. Анан “ха!” деп бакырып ийип, маймылдай секирип келип таазим кылып:

– Ассалоом алейкум жетинчи! – деди ар сол колу менен бөйрөгүн таянып, он алаканы менен маңдайын басып, дене-башын ийрелендетип.

“Биердеги учурашуу тартиби ушундай болсо керек” деп ойлогон Алыкул дагы жанагы баланын жасаганын толук кайталап:

– Ва алейки-салеики жетинчи! – дегенде берки балдар шапрактап күлүп ийишти.

– Каерден келдиң? – деп сурады алардын бироо.

- Каптал-Арыктан...
- Каптал-Арык деген каерде?
- Аны билбейм! – деди Алыкул үлдүрөп.

Негедир териси тарый түшкөн чаар бала шериктеринин бирөөнө көз кысып койду эле ал билинбей келип, Алыкулдун аркасына төрт аяктап отура калганда, берки Алыкулдун көкүрөгүнө колун тийгизип туруп акырын түртүп ийди. Алыкул чалкасынан түштү, башы дубалга тийип... Үнүн катуу чыгарганга батынбай, бышактап ыйлай баштаганда, каалга шарт ачылып бөлмөдөгү балдар опур-топур түшүп, ар ким өз-өз орундарына тарады. Ызаасына чыдабай араң турган Алыкул сырттан кирип келген Махмуд экенин көргөндө, “баа” деген бакырыкты салды эреркеп.

Махмуд Алыкулду колунан кармап ордунан тургузуп: – Болду, болду ыйлаба... –деп сооротуп керебетине отургузду. Анан чаар балага кайрылып:

- Орун, бас бери! – деп буйрук кылды.
- Эмне кыласың?
- Бери келчи!

Чаар бала да тайманбай Махмуддун маңдайына басып келди.

– Сенби? – деди Махмуд ыйлап отурган Алыкул тарапка баш жансап.

- Мен болгондо эмне демексиң?
- Эсинде болсун, экинчи буга катылсаң көзүңдү оюп алам!
- Кыйратасың!
- Арызданмай жокпу?
- Өз өнөрүңдү бирөөгө төңкөбө...
- Ошондой де, анда мына сага!

Махмуд “былч” дегизе ичке тепти “бетке муштайт ко” деп эки колун эптештирип даярданып турган неме күтпөгөндөй иш жасап. Чаар бала колу менен ичин басып эңкейе бергенде, муштум менен ээктен ары коюп жиберди эле, берки үч-төрт орундукуту кулатып, эки керебетти бири-бирине жабыштыра барып узунунан сулап жатып калды керебеттин үстүндө. Ал ошол жыгылган жеринен козголгон жок. Үн да чыгарбады.

– Мен келгиче баары жай-жайында турсун! – деди Махмуд калган балдарга көңтөрүлүп жаткан орундуктарды көргөзүп.

Анан үстү-башын оңдонуп күзгүгө барып чачын тарады да, Алыкулга карап:

– Болду эми, басыл! – деп коюп кайра сыртты көздөй жөнөдү.

Эми эч ким катылбаса да жалгызсырады Алыкул. Корунуп ызасы келди. Берки балдардын “Ой бул жөн эле тамаша болчу, кой эми...” дегенине ого бетер өксүп-өксүп ыйлады...

Анан уурутунан аккан канды түкүрүп таштап, ач-айкырыкты салып, жаңыдан ордуна туруп келаткан чаар баланын гармал чачына жабышты долуланып...

Алыкулдун өмүрүндө дагы бир чоң жаңылык болду. Бир күнү класска кирип бараткан өзү курактуу, өзүнөн чоң балдарга аралаштырып кое берди Груня Савельевна, колуна дептер калем карматып. Чурулдаган балдар-кыздар класска кирип экиден-үчтөн болуп парталарга отуруп жатканын көрүп, оозун ачкан бойдон аң-таң бөлүп турган Алыкулду арткы партада отурган эки баланын бири кол булгап жанына чакырды.

– Эй жетинчи, бери биздин жаныбызга кел...

Алыкул сүйүнүп кетти тааныш өңдү көргөндө. Сүрдөгөнүнөн бир бөлмөдө жашаган шериктерин да тааныбай калыптыр. Ал жаңыдан жанагы баланын жанына жайланып отурганда, эшик шарт ачылып, таза кийинип орусча чач өстүрүп алган кыргыз мугалим кирип келип, нарыда төркү дубалдын жарымын ээлеп турган калдайган кара тактайдын капортөсуна жеткенде балдарга бурулду.

Балдар шабыр-шабыр оорундарынан туруп, класс тым-тырс боло түштү. Жанындагы бала “тур, тур” дегендей капталга укуганда, үрөйү учуп ордуна ыргып турду Алыкул.

– Саламатсыңарбы? -деди жанагы киши классты кыдырата карап.

– Саламатсызбы агай?-деди балдар жапырт.

– Отургула!

Класс дабыр-дабыр этип отурду.

– Балдар! – деди жанагы киши класс кайрадан дымыганда. – Бүгүн биздин арабызга дагы бир жаңы окуучу келип кошулуптур. Баарыбыз ага жардамдашып, буга чейинки калтырган сабактарынан жетиштиришибиз керек. “Жаңы доордун адамдары бири-бирине күйүмдүү бөлсүн!” деген. Демек, ага

көмөктөшүүгө баарыбыз милдеттүүбүз... Кана, ордуна турчу оболу таанышып алалы.

Мугалим Алыкулга ээк какты.

– Атың ким? – деп сурады ал Алыкул ордуна турганда

– Алыкул...

– Атандын атычы?

– Осмон, – деди Алыкул үлдүрөп...

Демек, Осмонов Алыкул... Эмесе, Осмонов Алыкул, менин атым – Жунуш, фамилиям –Оморов. Мен сага жана сенин курбуларына, арип жазганды, сан эсептегенди үйрөтөөр агайыңар болом. Эгерде менин айткандарымды кунт коюп угуп тырышчаак болсоң, бат эле башкалар билгенди сен дагы үйрөнүп аласың... Түшүндүнбү?

“Түшүндүм” деп айтканга Алыкулдун чамасы келген жок, көзүн алайтып башын ийкегенге араң жарады...

– Отура гой... Кана балдар, өткөндү кайталап бышыктап алалы...

Мугалим борду колуна алып, кара тактайга Алыкул көрө элек бир нерсени чиймеледи...

– Кана, бул кайсы арип?

– Аа”– деди класс чогуу.

– Мунусучу?

– “Ты”...

– “Ат!” – деди класс чуулдап.

– Туура, “Ат” болот, эгерде буга дагы бир арип, мисалы. дагы бир “А” тамгасын улап жазсакчы?

– “Ата” болот...

– Туура, “Ата” болот...

– Алыкул тур! – деди Алыкул менен жанаша алтынчы керебетте жаткан Жапар деген бала. – Жүр, тезирээк сыртка чыгып чуркап келели...

Алыкул Жапар менен бир класста окуп калган, отургандары да бир парта. Жапар Алыкулдан үч-төрт жаш улуурак. Ал кездин жагдайы ошондой турбайбы, жетидеги наристе менен он алтыдагы өспүрүм бир класста окуган. Жаштарына карабай

анысы да, мунусу да мектеп босогосун тең аттап отурса, анан кантип класс-класска бөлүнүшмөк эле...

– Чуркабай койсо болбойбу?

– Болбойт.

– Эмнеге?

– Биздеги тартип ушундай...

“Аный” дей алган жок Алыкул “тартип” деген сөздү укканда.

Жапарды туурап майка-турсычан сыртка чыгып, мектептин алдындагы кенен аянтка толуп жүргөн балдар-кыздарга аралашып денеси жибип, уйкусу ачылганча чуркады Алыкул аянтты тегеренип...

– Эми жуунабыз, – деди Жапар жалбырактары күбүлгөн жоон кара жыгачтын түбүнө жеткенде, – Чеч майканды...

Анан өзүнүн майкасын чечип жиберип, жылаңач денесине кардан шыбап жууна баштаганда, Алыкул аны карап өзүнчө эле ичиркенип, Жапардын жасаганын жасай алган жок.

– Ой, жуунбайсыңбы?

Алыкул ырсаа күлүп баш чайкады.

– Суу менен эле жуунайынчы, минтип жуунганды билбейм...

– Тигилерди карасаң же, мына, менден үйрөн... Мунун эч кандай кыйынчылыгы жок...

Алыкул ар кайсы жерде жылаңач денелерине кар шыбап жуунуп жаткан балдарды көрсө да, өзү ошентүүгө кудурети жетпей турганын баамдаган Жапар ага байкатпай арка жагынан басып келип, эки колуна шап кучактай калып, карга жыкмакчы болду эле, Алыкул да ушундай болоорун күтүп тургандай, таканчыктап таяныч издеп, алдыра койгон жок.

“Сүр-сүр” болуп аткан балдардын жанынан өтүп бараткан Жапар куракташ көздөрү балбылдаган кара тору кыз токтой калып, бир азга жылмайып карап турду да:

– Эмне, суу жүрөк бекен?-деп сурады Жапардан.

– Ошондой экен...

– Анда тарбиялаш керек турбайбы...

– Ошентчи Гайникамал, мен кармай турайын...

Кыткылыктап күлгөн кыз жумшак кардан чоң кочуштап алды да, Алыкулдун бетине, мойнуна шыбап ийди.

– Болду, болду эжеке! – деди Алыкул беркилердин азилине багынганын билгизип. – Өзүм эле жуунайын, кое бергилечи...

– Алдабайсыңбы?

– Алдабайм.

– Буга ишенсе болобу, Жапар?

– Болот го, убадага турбаса кармап алыш кыйынбы?

– Анда бүгүнкө ишене туралы, качса, эртең экөөлөйбүз.

– Келиштик.

Кыз Алыкулдун мурдуна чымчып эркелетип коюп, бараткан жолун улады.

– Аты ким дедин?

Алыкул ушинтип сурады, Жапарды туурап денесине каршыбанып жатып.

– Кимдин?

– Жанагы кыздын.

– Анын атын эмне кыласың?

– Эчтеке, жөн эле, мурда мындай атты уккан эмесмин...

– Укпасаң угуп ал – Гайникамал...

– Ушундай да ат болобу?

– Уйгурларда боло берет экен...

– Кимде, кимде? Уйгур деген да эл барбы?

– Бар эмегендечи, кыргыз, орус деген эл болот да, уйгур деген болбойбу... Гайникамал – уйгур кызы...

– Баары бир... Гүл-Эрке десе уккулуктуу болмок экен...

– Эмне, эмне?

Жапар Гайникамал кеткен жактан көзүн алалбай турган Алыкулга одурая карады.

Күндөр өтүп, айлар сызды. Алыкул интернатка үйүр алып, күнү куру эмес, бүгүн кызыл-тазыл оюу-чийүүсү бар топтоголок нерсе “глобус”, эртеси моюндарына кызыл жагоо тагынып, жыгач мылтык асынып, мектептин короосунда “тарса-турс” баскан аскер балдар, анын эртесинде “коңгуроо”, “карта”, “бор”, “пионер” деген түшүнүктөр менен байый берди анын аң-сезими. Баарыдан да үстү бүтүн, курсагы ток, кайрытпай кыйнаган эчки-улак жок экенине сүйүнөт. Бир күнү

Жунуш агайы кагазга оролуу төрт бурчтуу нерсени класска көтөрүп кирип, үйгө берилген тапшырманы бышыктагандан кийин, жанагы неменин орогон кагазын жазып жиберип, Алыкулга бейтааныш адамдын сүрөтүн бүтүн класска көргөздү:

– Балдар! – деди ал классты дымытып, – Мынабул сүрөттөгү адамдын аты – Владимир Ильич Ленин!

– Ле-е-лин?...

– Ооба, Ленин. Ленин өзү ким болгон? Ленин – дүйнөлүк революциянын жол башчысы... Эзилген эмгекчи элди азаттыкка алып чыккан кемеңгер адам. Силерге, силерге окшогон кедей-кембагалдардын балдарына ушул жаркыраган мектепти куруп берип, “окугула, билим алгыла, адам болгула” деген көсөмүбүз, атабыз Ленин. Үстү кийимге жетпей, курсагы ашка тойбой жүргөн жетим-жесирди ушул жыргал турмушка алып кирген атабыз Ленин. Билдиңерби балдар Лениндин ким экенин?

– Билдик.

Билсеңер жаңы алган дептериңерди ачып, алгачкы барагына бири-бириңен көчүрбөй, ар кимин өзүңөрчө атабыздын ысмын жазып алгыла...

Класс жапырт жазганга киришти.

Жапар: “Лейлин”, – деп жазды.

Орун: “Илелин”, – деп жазды.

Алыкул кайра-кайра сыя карандаштын учун илебине сүртүп, шилекейлеп атып эриндерин балжыратса да, өмүрүндөгү эң алгачкы ысымды таптаза ак кагаз бетине күлгүн ариптер менен “Ленин”-деп эч катасыз жазды.

Күн өттү, ай өттү, жыл өттү оройпанын огундай сызып... Алыкул арип таанып, жазганды үйрөндү, кагаз бетине ар кыл, ар кыл сөздү. Ааламда казак-кыргыз, өзбек-түркмөн, орус-ногой деген элдер бар экенин жана алардын ар кимиси өз тилинде сүйлөй турганын билди бара-бара... Же Груня Савельевна менен жакындыгынанбы, же улам жаңыга талпынган зирек балдарга таандык сезиминин курчтугунанбы, иши кылып, Алыкул тил үйрөнүүгө дилгирленип, өзгөчө улгайып калган алтын көз

айнектүү ногой маалим – Газиев Мустафа агайдын өтө кызыктуу өтчү орус тили сабагын чыдамсыздана күтчү болду... Анткени, Алыкулду дегдеткен орус тили сабагы, көбүнчө төмөнкүдой тартип менен өтөөр эле...

– Бүгүн Мундузбайлулы Жапар оглан бизга русча катта адам дегенди айтиб берадилар... – дейт ордуна турган Жапарга көз айнегинин үстүнөн күлмүндөй карап. – Хо-ош, дыккатымыз сизда...

– Адам дегенди орустар “чалабок” дешет...

Класс ичи “дуу” деп, күлкүгө толот.

– Ээ беймаза... Сиз шундайсиз... Руслар катта адамни: че-ло-век, “человек” дейдилар... Кани кайталанг...

– Ча-ла-бек...

– Тагын бир марта...

– Че-ло-век.

– Бек якши, энди кичкина адамны, масалан, сиздай малайны кандай айтади?...

– Мендей малайды “кул” деп коет...

Дагы шарактаган күлкү.

– Мундузбай лулы русларны кыргызча сөзлатди бек, – дейт мугалим класска карап, – Русча кичкинтай адамни кандай айтадилар, сиз айтинг Осман лулы Алыкулжан...

– Малыңкый малчык...

– Тогры, бирок ма-лень-кий маль-чик деб “эн-эл” тыбышларини юмшартиб айтирга керак...

– Маленький мальчик...

– Бек якши. Алыкулжан бек эсли малай, кегин жуда катта адам болады. Русча тўйа кандай айтилади?

– Бирбулут, – деди Алыкул атайын берки курбусуна тийишип.

Класста кайрадан күлкү жаңырды.

Билинбестен кыш жазга, жаз кышка алмашылды. Төртүнчү класска көчкөндө Алыкул бардык сабагынан алдыга чыгып, мугалимдердин назарына илинип, оозуна алынды... Бир жолу Жунуш агайынын тапшырмасын аткарып чоң көк конвертти

почтого салып кайра келатса, көчөдөн көзүн жашылданткан Орун учурап калды. Жылаңбаш. Жырткыч көйнөкчөн. Бутунда да эчтекеси жок. Кеч күз болгондуктан, көгөрүп үшүп алыптыр.

– Сага эмне болду Орун?-деп сурады Алыкул баладан. – Көбөтөң кантет?

Орун бышактап жашып кетти эриндерин титиретип.

– Кийимдериң кайда?

– Алып койдү.

– Ким?

– Тээтигилер.

Орун тарбайган кара жыгачтын түбүндө төрт чүкө калчап, кумар ойноп отурган өзүлөрү куракташ үч баланы көргөздү.

– Тартып алыштыбы?

– Жок, өзүм уткузуп койдум. Бербейм десем “өлтүрөбүз” деп коркутушту.

– Балдарды чакырып келип азыр эле кайра алабыз! – деди Алыкул, – “Өлтүргөндү” ошондо көрүшөбүз.

– Алар келгенче кетип калышат да булар, мен бул бойдон кантип барам интернатка? Андан көрө сен качпайсыңбы? Кар-маша кетсек, экөөбүз үчөөнү койбойбуз... Сен бирөөнө эле жарап берсең болду, экөөнүн эсебин өзүм табам.

– Качпайм.

– Жүр анда.

– Жүр!

Экөө майышкыс сүр менен чүкө калчап отурган үч баланын жанына келгенде:

– Балдар! Жакшылыкча менин кийимдеримди кайра бергиле, – деди Орун. – Болбосо...

– Болбосо эмне кыласың? – деди чүкө калчап отурган балдардын бараандуурагы башын жогору көтөрүп.

Орун апкаарый түштү.

Беркилер оюнун токтотуп, бири-бири менен тиктешип алышты да, орундарынан туруп бараандуу бала Алыкул менен Орунду омуруолоп:

– Атайын ишенип алып келгениң ушулбу? – деп Алыкулдун кепкасын козыреганан кармап туруп, мурдунун учуна түшүрүп тартып койдү эле, Алыкул чыгара албай буйдала түштү.

Шериктери кыткылыктап күлдү, бараандуу баланын тапкычтыгына курсант болуп.

Алыкул кепкасын башынан жулуп ыргытып, баягы Оогонбай абасындай айкырып туруп, ээк талаштыра сүзүп ийгенде, чалкасынан кетти бараандуу бала, бирок берки экөө асылды Алыкулга эки колун аркасына кайрып. Үрөйү учкан Орун ал балдардын ар кимисине бир барып:

– Балдар, достор, менин кийимди бербесеңер да тийбегилечи ушу балага, – деп жалбарып жүрөт, – Бул жакшы бала, ыр жазат...

Жыгылган бала ордуна туруп, кепкасынын козурегун айланта кийип, эки досу эки колунан кармап турган Алыкулду секирип келип бетке сүздү эле, оозду мурду канжалаган Алыкул наркы Орунду баса жыгылды.

– Кой, буларга теңелбе, Алыкул, булар жаман! Андан көрө качалы! – деди Орун жанталашып, – Бычак сайып коюшат...

– Сага кийим керекпи? – деп балдардын бирөө Орунду куйрук талаштыра тепкенде, Орун о кыйлага дейре аңкилдек атып барып кайра оңолуп, аркасына кылчайып карап койбостон, чымын-куюн болуп качып жоголду.

Орунду “жайлады” деп корсоюп турган баланын табарсыгына Алыкулдун батинкесинин учу тийгенде, ал талп этип жыгылып, ботодой боздоп, ичин баскан бойдон чимирик болуп айланды... Ушул учурда арка жагынан келген бараандуу бала Алыкулду моюндан алып жерге көтөрүп чапты. Анан берки да туруп, үчөөлөп, тегеректеп алып аны жыгылган жеринен тургузбай, муш менен да, бут менен да мыктылап ийлеп атканда:

– Эй, вы что тут вытворяете! А ну-ка прекратите!... – деген Груня Савельевнанын үнү угулду.

Берки үчөө тымтыракай түшүп, Орундан утуп алган кийимдерге да карабай качып жөнөдү, Груня Савельевнанын келатканын көргөндө.

– Господи, Алыкул, ты ли это, – деп чоочуп кетти Груня Савелевна Алыкулду тааныганда. – Что они с тобой сделали! За чем же ты связался с уличными?

– Я не связывался,-деди Алыкул көзүн Груня Савельевнанын көзүнөн ала качып, – Это Орун проиграл свою одежду,

интернатскую, в альчики. Мы хотели забрать ее, вот так получилось...

Ал Орундун кийимдери жаткан жерди көргөздү.

– Он струсил и убежал...

Груня Савелевна Алыкулдун үстү-башын күбүп, жүз аарчысы менен уртуан сызылган канды сүрттү.

– Простите меня, мама Груня, я больше не буду...

Груня Савельевна Алыкулдун башын көкүрөгүнө басып:

– Мой маленький... – деди эки көзүн жашка толтуруп. – Сынок...

Груня Савельевна Алыкулду өз үйүнө ээрчитип келип жуунтту. Меш жагылган жылуу үйгө киргизип, столго отургузду. Алыкул туш-тарабына көз чаптырып, биерден оюнда “багып” жүргөн жомоктогудай эч нерсе таба алган жок. Чакан, ирээттүү, бирок көңүлсүз күңүрт бөлмө. Кара шалы жоолугун ийinine салынган Груня Савельевна стол үстүнө бар тапканын жайып коюп, Алыкулдун кыймыл-аракетинен жылуу көз карашын үзбөй отурат.

– Спасибо, я пойду, мама Груня? – деди Алыкул чай ичип, курсагы тоюп, дагы бир аз отурганда.

– Иди сынок, иди пока не стемнело! – деп улуксат берди Груня Савельевна, бирок, Алыкул жаңыдан ордуан туруп келатканда:

–Погоди немного, –деп кайра токтотуп төр жакка өттү да бурчта турган чакан кутучасын ачып анын ичинен түркүн түс боектор менен көркөмдөлгөн жука китепти сууруп чыгып Алыкулга узатты:

– Возьми, это тебе... Я ее купила когда в Пишпек ездила, хотела на праздники тебе подарить.

–Спасибо, мама Груня!

Алыкул колундагы китептин мукабасына көз чаптырып чыгып ошол замат:

– “А.С.Пушкин. “Сказка о попе и его работнике балде”, – деп угуза окуп ийип, – Этот человек написал и “Зимний вечер”, да, мама Груня? – деп сурады.

– Не знаю сынок, наверно.

Кийин кайра-кайра окуп, ар бир сабын жагтап алса да, көп жылдарга чейин Алыкул бул китепти колунан түшүргөн жок. Ал «Поп жана анын малайы балда» жонүндөгү жомокту куду ошол нускадан кыргызчалаткан...” деп жүрүшөт акындын замандаштары...

Танапис маалында класста жалгыз калган Алыкул күндөгүсүндөй Балда менен Попгун кызыгына батып, үн чыгарып окуп отурган. Ал жомоктун: “Балда бардык шартты аткаргандан кийин акысын алганы келсе, жанынан түңүлгөн Поп аялынын этегине кире качкан” жерине жеткенде, классты жаңыртып каткырып жиберди. Анан кайрадан китебине үңүлүп, андан аркысын окумакчы болуп келатканда, сырттан чуркап кирген “дүжүр” бала:

– Осмонов тезирээк сыртка чык!-деп кыйкырган бойдон кайра жөнөдү, шашып-бушуп башка сөзгө келбей...

Недендир жүрөгү опкоолжуй түшкөн Алыкул эки аттап герезеге жетип, наркы көчөдөн каруусуна кара чүпүрөк байланып, кыргагы кара тасма менен кернеленген кызыл тууну тик кармаган бир адам астындагы жээрде кашканы куюндатып жогору карай чаап өткөнүн кордү. Сыртка чуркап чыгып мектептин нар жак, бер жагынан кымкуут чапкан атчандар, жоо-жалаңдап интернаттын окуучулары танапис маалында топ ойноп, мындайда дене-тарбия сабагын өткөзүп жүрчү аянтка топтолуп жаткан ого эле көп адамдарга кошулду. Аянттагы секиде мектептин директору баш болгон мугалимдер менен тарбиячылар, алардын катарында эки-үч чоочун адам... Бери ылдыйраакта мектеп окуучулары, алардын артында аттуу-жоөлүү шаардан, шаарга жакын айыл- кыштактардан чогулган чоң кишилер. Элдин баары селейген кебетеде үнсүз, тек бир суук кабар күтүп жаткан сыяктуу. Алыкул элдин көптүгүнөн көзүнөн буурчактатып жаш төгүп тарбиячылардын катарында турган Груня Савельевнага жете албады эмне болгонун сурайын деп. Өзү эс тартканы мындай чоң жыйынды көрө элек болчу. Көрпө тебетейлерин көзүнө түшүрө кийип күпүйгөн

сары-ак тондорун, боз-кара ичиктеринин сыртынан курчанып сабыры суз бастырып келаткан атчандар чогулуп атат, чогулуп атат...

Бир маалда интернаттын директору катарындагылардан бөлүнүп дайыма “пио-нерлер бөлмөсүндө” турчу Лениндин, бүгүн негедир секиге илинип калган сүрөтүнүн астына чыгып:

— Балдар!.. Жолдоштор! — деди башындагы туманын шыпырып колуна кармап добушу кардыга: — Ушул азыр, бүткүл жер жүзүндөгү адам баласы аза күтүп турганда, баш киймиңерди алып, үн чыгарбай, козголбой, тикеңерден тик мынабул сүрөттү карап тургула!

Калың топ удургуй түшүп аянтка чогулган бүткүл жашкарынын баш кийими шыпырылды.

— Эсиңерде калсын бул күн, Ленин атабыз дүйнөдөн кайтыптыр...

— Ыя? — деди миндей киши өңгөчүнөн өрт чыгарын.

Жер тиктеп тунжуроо... Үнсүз, беттин оту ылдый сызылган жаш акты. Жер сыздап, тоо томсоруп, жаратылыштын жаны кыйып тургандай муңайды.

Аңгыча мылтыктар атылды тарса-турса. Шаардагы чакан заводдордун унуддаган гудокторуна удаа атчан турган кыргыздардын кадимки баба салты менен бөйрөккө камчы таянып:

— О эсил кайран атабыз, оой, эми кайдан көройүн! — деген жапырт кыйкырыгы жер солкулдатты.

Топ кишинин өкүрүгү бир чыгып аянт үстүнө көк буу көтөрүлдү...

Ошондо Алыкул биринчи жолу оозанган: “Эсил кайран атакемди”...

Аба мемиреп асманды буладай ак булут жабуулайт. Жердүйнө, ой-тоодо ала колөкө ойнойт. Бийикте ак кар-көк муз күнгө чагылышып, озөн-өзөндөрдөгү көбүк-төнгөн суулар күкүктөнөт. Каргылуу тоонун; чалкак төр, керилген бет, суналган жондору көз кумарын кандырып, бериде кызгалдак, нарыда мандалак жайнап, жайдын саамал мезгили.

Демейде жагоо тагынган балдар-кыздардын оюн-тамаша, ызы-чуусуна толгон Токмок шаарынын Садовая көчөсүндөгү көркөмдүү чоң сары тамдын короосу, бүгүн негедир тып-тынч. Корсө класс-класстарда окуу жылынын жыйынтыгы чыгарылып атыптыр. Алыкулдардын класс жетекчиси Жунуш агай ар бир окуучунун чейректик бааларын жарыя кылып жатканда класс дымып угуп отурду. Ал тизменин аягындагы окуучунун жыл бою “иштеп тапканы” менен мүнөздөмөсүн окуп бүтүп колундагы журналын жаап столуна койдуду да башын жогору көтөрүп:

– Ошентип, баарыңарды 1927-28-окуу жылын ийгиликтүү аякташыңар менен куттуктаймын! – дегенде, класска толуп турган жагоочон окуучулардын жүздөрү албырып, көздөрү жайнады. Күрүчтөй тизилген тиштерин кашкайтып шатырата кол чабышты.

– Өзүлөрүнүн үлгүлүү жүрүм-туруму менен өзгөчөлөнүп, деди Жунуш агай кол чабуу басылганда, –Улуу атабыз Лениндин **“Окуу, окуу жана окуу”** деген осуятын толук аткарып, бардык сабагынан эң жакшы деген бааларга окуган беш окуучу, атап айтканда, Аламанов Баян, Кудайберген Жүзүмкүл, Токтомушев Абдрасул, Осмонов Алыкул, Орозалиев Керимкулдар мектептин **“Мактоо Грамотасы”** менен сыйланат. Аты аталгандар бери чыгышсын.

Алар грамоталарын алып жатышканда классташтары “дуу-дуу” кол чаап турушту.

Акырынды Жунуш агай:

– Эми балдар бүгүндөн баштап жайкы каникулга тарайсыңар. Жаңы окуу жылы башталганча айлыңарга барып, тууган-уруктарыңарга кол кабыш кылып, каникулду кызыктуу жана пайдалуу откоросүңөр го деп ойлоймун. Жалгыз отүнүчүм, аякта жүргөндө жарамсыз иштерди жасап. өзүңөрдү да, мектебиңерди да уятка калтырбагыла! – дегенде бетинин чаары жышылып, кебетеси мурдагыдан жылдыздуурак боло түшкөн Орун кол көтөрдү.

– Сурооң барбы Мусакулов?

– Бар.

– Ко-ош?

– Агай, – деди Орун ордуна туруп, тууган-уругу барлар айылдарына кетет экен, а бизге окшогон тексиздер кантег? Алыкулдан башкабызды Груня Савельевна алып калбайт да...

– Отур Мусакулов! – деди Жунуш агай бул суроо класста отургандардын далайынын жүрөгүн өйүгөн суроо экенин түшүнүп– Өзүң оңолгонун менен Мусакулов, дагы да саясий сабатың дүмбүл бойдон экен...

Класс “дуу” деп көз ирмемге жарылып алды.

– Экинчиден, – деп сөзүн улады Жунуш агай, – Тексиз адам жок жаңы заманда. Кантели, айылда тууган-уругуң калбаса калбагандыр. Бирок өзүңдү “тексиз” дешиң жаңылыштык. Партия, өкмөт, комсомол, пионер, мектеп, алар аз келсе, мынабул турган баарыбыз сенин тегин болбогондо кимиңбиз? Шаардын партия комитети силерди жайкы каникулга айылга кетпегендерди эс алып келсин деп, Окторкой жайлоосуна жибермекчи болуп атат. Барасыңарбы?

– Барабыз, барабыз.

– Шаарком Окторкойдун Жайлоо советине кат жазып, атайын киши жиберип, силер үчүн олуттуу комиссия түздүрүп отурат. Жатаар жай, тамак-аш менен камсыз болосуңар. Дем алгандан сырткары убактарда мектепке гербарий чогултуп, кечки-син концерт коюп, сабатсыз элет калкын кат таанытууга көмөкчү болосуңар. Макулсуңарбы бул ишке?

– Макулбуз.

– Ура-аа!

Мурдагы окуучулар **“Мактоо Грамотасын”** алып жаткандагы кол чабуу азыркыга салыштырганда шоона эшпей калды. Окуучулардын шайыр күлкү, шатыраган кол чабуулары эми мектепке сыйбай сыртка жаңырып турду.

Күндүн нуру тоо башынан кылайганда, Жунуш агай баш болгон отузга жакын окуучу кийим-кече, китеп-дептерлери салынган баштыкчаларын аркалашып, тик кыядан түшүп келатышты. Окторкойдун мелмилдеген түзүнө тигилген катар-катар боз үйлөр, ыңкыган мал. Эң үстүндө Жайлоо Советинин чоң ак боз үйүнүн түндүгүнө орнотулган кызыл желек

желбиреп, интернатчыларга “куш келгиле!” деп алакан чаап жаткансыйт. Боз үйлөргө жакындап калганда Жунуш агайы балдар-кыздарды боюна карап эки сапка тизип, эң алдыга бойлору кичине болсо да сурнайчы Сабыр менен барабанчы Алыкулду коюп, сурнай менен барабан теребелди шоокумга толтуруп марш ойноп, баары бирдей кийинген интернатчылар бирдей бут шилтешип айылга кирип келгенде жылкылар кошкуруп үркүп, тайлар куйруктарын чычайтып туш келди чуркап, бээлер чуркурап желе боолорго топтолуп, кулундар тыбырчылап чыңырып, иттер арсылдап үрүп, кым-куут боло түштү теребел. Боз үйдөн чыга калган чал-кемпирлер жакаларын карманып аң-таң. Беркилер ого бетер катар боз үйлөрдү как-жарып катарын бузбай жагоолорунун учтары желге желпинип, жанагы, желек байланган үйдү коздөй шандуу келатышты. Жеңсиз койнөк, чолок шым кийгендерди корө электер беттерин чымчылашып бала-чака, кыз- кыркындын баары жанаша чуркап, нарыдан аттарын таскактатып чаап келип интернатчыларды тегеректеп жүргөндөр андан көп.

- Эң кыйыны тетигил бала го...
- Экоо тура, экөө тең кыдыйган немелер экен.
- Тим эле коё кал.
- Жетимдер деп ким айтат буларды...
- Тетигини бала десем кыз го.
- Апей бетим, кыз болсо чачы кана?

Ушинтип кобураган топ эл тегеректеп, ак элечекчен эки байбиче чыкты баарынын алдынан. Бирөө чоң чарага додолонгуп кыпкызыл боорсок, экинчиси кол чаначка толтуруп кымыз көтөрүп алыптыр.

– Даам сызып өткүлө кагылайындар! – деди байбичелердин боорсок алып чыкканы.

Экинчиси эчтеке дебестен сыңар тизелей калып кол чаначты тизесине эптештирип, сол колундагы сыр чайнекке кымыз куя баштаганда:

– Кана, балдар, катарыңарды бузуп даам ооз гийгиле! – деди Жунуш агай чарадагы боорсоктон бирди оозуна салып.

Окуучулар дароо байбичелерди тегеректеп боорсок жеп, кымыз иче баштаганда, боз үйлөрдөн нан, кымыз, боорсок, эт, пйран - сүт көтөрүп чыккандар балдарды тегеректей берди.

Жүздөрү жаркын, көңүлдөрү куунак интернагчылардын бири-бирине азил таштап, жайдары күлүп эт жеп, кымыз ичип жатканына назар салып үйүнүн жанында турган буурул сакал карыя менен анын ак элечекчен байбичеси, эмнегедир эле көз жаштарын буурчактатып жашып кеткенин көргөн Алыкулдун жүрөгү болк деп, сезими дүүлүгө түштү...

Көз алдында баягы Оогонбай абасы экөө үйүнө түнөп кеткен чоң комузчунун элеси тартылып, кулагына, ошондогу “Өзөктүн өртүнүн” ыргагы дап-даана угула баштады... Алыкулдун сезими серпилип, кыялына жетеленип кетти...

– О, илгери-илгери Орто Чыгышты мекендеген теги - тектеш, тили - тилдеш, санаасы -санаалаш, тоосу - тоолош башка элдер сыңары он эки тайпа бүт кыргыздын башына табгачтын каганы – хан Шыйкуу камчы үйрүп, багынткан жерлериндеги баштуунун башын ийип, тизелүүнүн тизесин бүгүп чабылган журт бөксөрүп көп элдин жылдызы тунарып талоончулуктун арааны өкүм сүрүп турган алаамат кылымдарда “Жоочалыш” деген бир чакан уруунун туу жыгары Чын Уул дегендин өзөгүн өрттөп, сезиминен сыгылып чыккан экен бул күү... – деген анда үй ээси кылдарынан “дың” эгкен дабыш чыгарбай беренесинен мыкчый кармаган комузду этияттап эки тизесине коюп. –Ырайымсыз Шыйкуу Орто Чыгыш элдеринин тагдырын каалаганындай калчап, жерсуусун өрткө чулгап, бийик сепилдерин, капкалуу шаарларын туяк астында тепсетип бардыкты мойсоп турган алдуу-күчтүү маалы экен... Бир заманда толкуп-чалкып, кыр-кырда ат ойнотуп душман жолуна бөгөт койчу берендердин уруусу “Жоочалыштын” эрлери арбуудан аргымагынан түшүп, эл-жерин алдырганы мындай турсун, уруунун атынан өйдө өзгөртүүгө мажбурлаган караан түн түшөт алардын башына. Ал мындай болот. Башка элдер, башка уруулар катары табгачтарга жылыга белгилүү өлчөмдөгү салык төлөгөнгө кошумча эки жылда бир ирээт Шыйкуу кандын өзүнө бойго жеткен айчырайлуу кырк кыз кезмектешип анын төшөгүн жылытып, кумарын кандырууга чегерилсе, кырк жигит кандын катуу багыт кызматын аткарууга жиберилет. Анткени, кыйды Шыйкуу хан жолунан жолуккан журтту түрө чаап, канын суудай төгүп, ар элдин башына алаамат салып келатып

“Жоочалыштын” жерине жеткенде бул элдин мүнөзүндөгү бир озгөчөлүктү кылдат баамдап, аны өз өрүшүн жайылтууга пайдаланмакчы болот. Ал өзгөчөлүк: “Жоочалыш” кыздарынын арзууга элпек, алданууга тез шыпты кашка сойлоктугу, уулдарынын бирме-бирге чылбыр жыйбас көкжал. айкашта, артын көргөзбөс эрен болгону менен агасына инисинин мээримин жок, өз ара ынтымак дегенди билбегени, бейкут күндөрү табынган адамы башка тепсе канк этпей тапшырганын так аткарып буйрук болсо өз киндиктешин да көз ирмебей туруп мууздап салаар-боорсуздугу... Азуулунун жосунун туу кылып күн чыгыш менен күн батыштагы тоголок баш айры буттуунун бакисин кылычына сыйынтам деген Шыйкууга, “Жоочалыш” эрендериндей эч-убак ээсине карап үрбөй, жан аябай кызматында жүргөн эшигиндеги иги сыяктуу мыңк этпес, күчүн да, дилин да, тилин да берген денекулдар жана мууну талып, сезими шалбырап, арып-чарчап жортуулдан кайтканда көңүлүн көтөрүп, канын кызытар кылыктуу ургаачылар абыдан керектигин айтып отуруунун зарылчылдыгы жоктур... Ошентип, Шыйкуу хан журттун кызылын чокуп, кырк жигиттин кызматына тунуп, кырк кыздын кызыгына батып турган маалда “Жоочалыштан” ойдогудай кыз табылбай журт туткалары бир кезмек алыманда ары ойлонуп, бери ойлонуп: “айырмасы жоктур”-деген пикирге келишип: 39 кыз, 41 улан алып барса, жиниккен Шыйкуу ошол замат 41 уланды 41 жерге мууздатып, ар-биринин башын 41 баштыкка салып 41 журт туткасынын мойнуна илдирип:

– Эмки жолу жалгыз эле кыз кемисе, жалпы журтундун ырысы төгүлөт. Жериндин түгүн, суундун балыгын, көгүндүн кушун түгөтүп, элиндин тукумун үзөмүн! – деп сүрүн алып жолго салган дешет.

Ошондон тартып “Жоочалыштын” жаш-кары, эркек-ургаачысы, жумурай журту отурса-турса “Кырк Кыздын” убайымын тартып, эки адамдын башы бириккен жерден: “Кырк-Кыздын” камын ойлогон адам болду бекен элде? Дагы кара басып бирөө кемип калса, журт башына караан түн түшөт ко...” деп оозунан түшүрбөй уруунун “Жоочалыш” аты унутулуп, баягы “Кырк-кыздардан” делинип жүрүп, акыры “Кырк-кыз” атанып калыптыр. Ал эми “Кырк кыздан” келген

кулдардын кылычынын мизи жана таш боор мерестиги менен Шыйкуу багынткан элдерин баш көтөртпөй, алардын дилин, тилин, ырын алып, кийиз китеп окуган билгилерин кырып-жоюп, көп элге көзү жөк көгөн, тили жок балыктын кебин кийгизип мал катары минип, кул катары жумшап доорөн сүрүп турган мезгилде чабылган элдин түнөргөн асманымда Чын Уулдун чолпону жарк деп жанган дейт. Шыйкуунун эркине ылайык “Кырк кыздан” келген улан-кыздардын ар бирине өзүнчө ысым бергенге тыюу салынып, жалпысынан уулдарын – Кулбала, кыздарын – Күңэпчи дешчү экен анда... Азырынча аты жок Кулбала өн жетисинде Шыйкууга тартууга келип, болгону он жылдын аралыгында, сансыз айымдарга суу ташып, отун жарган жетим жүгүрүктөн бүткүл табгачтын черүүсүнүн саркерлигине чейин жетилип, даңкы талаа менен түзгө, адыр менен тоого желден тез тарап, зоболосу которулгондон которулгон зардал чыгат. Шыйкуунун удайчысынын созү өтпогөн жерден анын созү отүп, күн болобу, түн бөлөбү хандын оргоөсүнө руксаат сурабай кирип баруу укугу, жалгыз гана ошол Кулбаллага берилген имиш...

Анткени, улуктун эрки Теңирдин эркине теңелип, дегени дегендей, айтканы айткандай аткарылып, алыс-жакынына аркасы тийип, оозунан өт тутанып бийлиги жүрүп турган маалында да, ага карасанап жоосуна караганда өзөктөш тууганы арбыныраак ала-лык кыларын башынан өткөргөн Шыйкуу канча жылдан бери тизгин кагышып келаткан өз жамаатындагы жакындарынан көрө эшигиндеги атын токуп, каруусун тазалаган денекулуна көбүрөөк ишеним артып, ал эч убак кыянаттык кылбасына көзү жеткендиктен, өзүнө жакындатып, оболу өн башылыкка чегерип аскер ишине аралаштырып, анан миң башылыкка чейин өстүрүп жетилтет. Себеби Шыйкуунун бийлигине апси агытып, аны апат кылмакчы болгон өзүнүн узак жылдардан бери “кыңк” этпей кызматында жүргөн улгайган удайчысынын же көрөркөз айымы менен асылкеч курбусу болобу, койчу, жан-жигит аеолуу мараскорлоруна чейинки ото жакын адамдарынын анын өтөөр жолуна ор каздырып, ичээр тамагына уу коштуруп, жатаар төшөгүнө канжар каттырып, киер кийминин жеңинен уулу жылаан чыгартып жасаган бардык айла-амалын акылы

менен туюп алдын алып текке кетирип, өкүмдарга сунулган пайзанын учуна, кылычтын мизине өз денесин тосуп бергенге чейин барып эчен жолу ээсин өлүмдөн сактап калганы үчүн анын айтканын эки кылбай күн болобу, түн болобу канаты менен калкалап баркын көтөрдү. Ал турсун, бүткүл табгач черүүсүнүн саркери Шыйкуунун бир жүз отуз төртүнчү катыны менен ылыгышып алып, бейкапар жаткан немени өлтүрмөкчү болуп мойнуна кылыч шилтеп келатканда хандын периштесиндей болуп караңгы түндөн чыга калган кул, саркердин кылычын ыргыта чаап, кекиртегине канжар матап тартып иет...

– Итке ит өлүмү! – дейт Шыйкуу кыркырап жан таслим кылып жаткан саркерине жийиркене карап. – Тим гой... А сен, чыныгы уул экенсиң, шоорат сага!...

Ал кезде тебетей кийгендин баары эле уул делине бербестен журт намысына жараган, бакыбат эрк, балбан билектүү, айкашта артын көргөзбөс шер, жамандык жакшылыкта шергке бектиги менен таанылган мыктынын-мыктысын, жигиттин-жигитин гана урмаг менен: “Уул” дешчү экен. Ошондуктан азыркы айтылган сөздүн башын ачып алмакчы болгон кул эңкейип таазим кылып:

– Бир күндүкпү улуу өкүмдарым? – деп сурайт ызаат менен.

– Жөк, миң күндүк...

Бу маалда опур-топурду угуп жетип келип Шыйкууну тегеректеп “кокуйлап” жүр-гөн жан-жөкөр, удайчыларына, өкүмдарлык эркин угузат.

– Түбөлүк Уул!

Эртеси түмөн кол, түрүлгөн элди жыйып:

– Мага ак санаган жакындарымдын жакыны, – деп жарыя салат Шыйкуу, –баатырларымдын баатыры, билгилеримдин билгиси береги берен Чын Уулду бүткүл табгач черүүсүнө саркер дайындаймын... Бүгүндөн тартып Чын Уулдун эрки, менин эрким!

-- Уа, Улуу өкүмдардын айтканы айткан, дегени деген!

– Көп жашасын Улуу өкүмдар!

– Учугу узарсын Чын Уулдун!

– Өкүмдар-саркер эриш аркак!

Ушинткен копчүлүк Шыйкуунун эркин, Чын Уулдун ысмын-мейкин талаа менен Улуу Тоого учкан куштан бат, желген желден тез таратат.

Ошондон тартып Чын Уул ханына кара санабай, бөрк ал десе баш алып, бир элди чаап кел десе эки элдин күлүн кокке сапырып, Шыйкуунун кылычын узартып, өкүмүн чыңайт. Ошентип жүргөн көп жортуулдардын биринде хандын өзгөчө айгышкан душманын талкалап, элин чаап, малбашын олжолоп келгенине ыраазы болгон Шыйкуу катардагы жоокеринен карапайым кулдарына чейинки түмөн-түмөн элди дагы чогултуп чо-оң той өткөрмөкчү болот.

– Кана менин карагулак шерим!-дейт Шыйкуу ошончо элдин алдында Чын Уулду тактысына алып чыгып өзүнүн оң жагына отургузуп: – Биздин кыйла жылы касташкан душманыбызды багынтып тизе бүктүрүп келгениң үчүн мынабул жумурай-журттун алдында сура сураарыңды, тиле тилээринди... Сендей жаангерге бүгүн биздин оозубуздан “жок” деген сөз чыкпасын таразалап туруп, айт дилиң дегени...

– О менин улуу өкүмдарым! – дейт Чын Уул таазим этип.- Аткарылбасты сурап алып устатымдын каарына каламбы деп бирдеке айтканга оозум барбай турат...

– Бул ааламда хан Шыйкуу кааласа аткарылбай калчу иш барбы?-дейт Шыйкуу добушун өкүм чыгарып алдындагы аскербашчылары менен кара букаралардын тобуна карап.

Топ удургуй түшүп:

– Жок, жок!

– Бир ирээт жок, миң ирээт жок!

– Күндү калкалайм десе да хан Шыйкуунун өз эрки!

– Хан Шыйкууга табынбаган жандуу-жансыз жок бул ааламда!

– Кан Шыйкуунун айтканы айткан, дегени деген!

– Узак жылдар өмүр сүрсүн кан Шыйкуу!

– Тилегине жетсин улуу өкүмдар!

– Жабуу-жабуу!

– Шоорат-Шоорат, миң Шоорат!

– Кан Шыйкууга Шоорат! – деп жер дүңгүрөтүп ураан чакырып тынчалганда:

– Уктуңбу? – дейт Шыйкуу Чын Уулга карап.

– Уктум улуу өкүмдарым...

– Уксаң айт дагыңды... Мага ак ниети менен кызмат эткен жаангер саркеримдин жалгыз каалоосун аткарып тилегин кабыл кыла албасам менин өкүмдарлыгым кайсы да, хандыгым кайсы!.. Кана, не сурайсың?

– Калас сурайм улуу өкүмдарым...

– Эмне, эмне?

– Калас, башыма азаттык бересизби дегеним...

– Аа... Ошондой де...

Шыйкуу денеси жыйрылып, каны кайнап жарылып кете жаздап турса да ачуусун сыртка чыгарбай, өзүн өзү зордоп, жылмаймыш болду. Жанатан бери “сура эле сура”– деп демитип атканы “эли-журт, тууган-урук, үй-бүлө дегенди билбей, тили да, дили да мендик болуп, өз таалимимди алып адам атанды эле. Мага караган эсепсиз элден аскерлик иш жагынан алдына адам салбаган баатыр, мүчө-баш, өң-түстөн өксүбөгөн эр. Тексиз кул болсо да кыздарымдын бирөөнү сурап калса “жок” дебей, мунун башын биротоло байлап, балбан билегинин, баатыр жүрөгүнүн пайдасын көрөйүн” деген ойдон улам эле. Эми минтип, Чын Уул теңирден тетири нерсени сураганда аны жеп жибергиси келип турса да азыркы эле айткандарын эки кылгысы келбей саамга сабыр токтотту да:

– Ал сураганыңды! – деди жумурай-журтту дымытып. – Бирок өзүңдүн кай элден экениңди билесиңби?

– Билем. Биздин урууну кезинде “Жоочалыш” дешээр эле, эми “Кырк Кыз” деп жүрүшөт...

“Бөрү баласы ит болбойт” деген сөз калетсиз тура... Ушунча жыл үн катпастан ырысы кыйылган журтуна дил сактап жүргөнүн көр... Мени ата деп билген бул минтип отурса, башкалардын эрки дегеле сынган эмес турбайбы... Демек, буга чейин ал элди чырмаган кыл чылбырды бошоң бурап жүргөн экенмин эми аны ого бетер чыйралтып эмчектеги баладан эмгектеген карысынан өйдө эс-акылын тып-тыйпыл кагып салайын”–деп ойлоду Шыйкуу бирок элге угуза айтканы башка...

– Сен өз башыңа эле калас албай журтундун тагдырын да көтөрүнө жүр!.. – деди да анан элге карап... – Уктуңбу журт, бүгүндөн тартып Чын Уулдун башына калас берип, аны өз

журту бүткүл “Кырк Кыз” тайпысына биздин бийлигибизди жүргүзөөр кан дайындаймын!..

Түмөн эл, түмөн кол дуу-дуу.

– Көп жашасын баатыр Шыйкуу!

– Тилегине жетсин улуу өкүмдар!

– Өкүмдардын айтканы-айткан, дегени-деген!..

“Кырк Кыз” тайпасынын жумурай-журтунун көктөн издегени жерден табылып, зор шаан-шөкөт менен Чын Уулду ак кийизге ороп хан көтөрүп, колуна ак албарс кылыч карматып, астына аргымак тартат. Жер соорусун тандап туруп ак өргөө тиктирип, уруунун мүлкү катары киренелүү көздөн калкалап жүргөн Гүл-Эрке сулуунун башына ак жоолук салып ал үйгө киргизип алакан жайып бата кылып, ак никелеп алып берет. Ак никенин алгачкы түнүндө эле Гүл-Эрке бой керип эс тартканы “Кырк Кыздан” чыккан Чын Уулду эңсеп сыртынан ашык болгонун, күн тынч, түн уйкусунан безгенин моюнга алат. Жыл эмес, ай эмес, күн эмес саат сайын Чын Уулга жан күйөр жакын, бир атанын белинен сызылган өзөктөш тууган, бир тилектеш, бир санаалаштар табылып отуруп, табылып отуруп, баатырдын ансыз да бийик аброюн оболотот. Баба салтына жараша кызматына кырк жигит шайланып, акыл-эс, сабырдуулугу жагынан журт кадырына ээ болгон Көзкаман карыны акылчы-билги, анын жалгыз уулу Элчур баатырды аскер башы, дагы башка тукумдардан: Күлчур, Шыгай, Чаа, Жапак, Меңдибайлар Кушбеги, Журтбеги, Чыңоолбеги, Тоорулбеги дайындалып, койчу, күнү кечөө асманы тунарып турган журттун жылдызы жанып, тилдин шамы дилдин шамы, ырдын шамы, комуздун шамы кайрадан тутанат.

Эми өз керт башынын эмес журт камын ойлогон Чын Уул туш-тушка тымызын ат чаптырып тизгин жайып, найза сунуп, кылыч шилтөөгө кудурети жетээр тебетей-калпак кийгенди түгөл чогултуп, аларды өзү Шыйкуунун аскерлеринен көргөн тартипке үйрөтүп айкашка даярдап журт кыйырына чыңоол коюп сааты какканда өз элине, унутулуп бараткан өз тилин, эркиндигин, үрп-адат, салт-сабан жана “Кырк-Кыз” ырын кайрып

бермекчи болот. Усталар узанып-темир чоюп соот курап, зайыптар гүл-азык камдап, жаш балдар аскер оюнун ойносун деген ымызын жардык чыгарат...

Ал “каруу кармаганга жараган жоокерлеримдин саны табгачтардыкынан көп эсе аздыгына карабай айкаша кетсем алдырбаасмын. Анткени акыйкаттык бизди жактайт. Биз өз эркиндигибиз, өз тендигибиз, өз журтубуз үчүн бул ишке бел байласак, ыйык ишке бел байлаганыбыз.

Биздин улуу тоолор, бууракандаган суулар, чытырман токойлорубуз душман жолуна кошумча бөгөт болуп, өзүбүзгө өйдөдө өбөккө ылдыйда жөлөккө жараса анда эле ишибиздин оңолгону. Анын үстүнө табгачтардын талоонунда калган башка элдер да жөн жаткан жери жок. Бүгүн биерден, эртең тиерден ар ким, ар ким баш көтөрүп Шыйкуунун шаштысын кетирип келатат. Мындай кырдаалда бүткүл черүүсү менен бизди каптатууга даай койбоос... Теңме-тең келген жоого алдырып койсок анда бизге убал жок”, – деп ойлоп күндөрдүн биринде журт туткаларын мазаатка чакырып:

– Күзгө жакын өкүмдардын салыкчылары адаттагы кырк кыз, кырк жигитин алганы келет, мунун айласын кантебиз? – деген собол салат.

Журт туткалары гунжурап жер карайт.

– “Бер”– десе беребиз да, – дейт акырын кимдир-бирөө. – Бизде андан башка арга барбы?...

– Тартууга кеткидей кыз-жигит калдыбы журтта?

– «Чындап ыйласа сокур көздөн жаш чыгат» дейт, калбаса да табуу керек... – деди жанагы эле адам... – Таппасак журт тыйпыл болот. Шыйкуунун эрки ушу...

– Акылчынын билгени барбы?

– Бар, – дейт Көзкаман билги ар сөзүн салмактап сүйлөп, – “урууда сизге тартууга жараар улан-кыз калбады” деп чыныбызды айтталы.

– Кокуй, анда эле теңир төбөбүздөн урбайбы... Түптүү журттун түбү соолуйт ко Шыйкуу хандын каарына калып...

– Кантели, кан каарданса бизден да тебетей силкээр эр табылаар, – деди Көзкаман тургандардын үрөйүн учуруп. – “Жаны ачыгандын жанына барба” деген... Жан ачып турганда биз дагы бир айла кылаарбыз. Дос катары келсе сыйыбызды

көрөөр, кас катары келип кылыч сууруса, кылыч сууруп, найза сунса найза сунуп тосуп алгандан башка арга калбады бизде...

– Мурда неге минткен жоксуңар?

– Мурда алаканыбыз куру, өзүндөй айкөл азаматыбыз жок-тугунан каяша айтууга каруусу келбей журт ушунча жыл мөлдөп келди, – деди Көзкаман Чын Уулга кыйгачынан карап, – азыр болсо теңирге шүгүр, анча-мынча кол келсе кабыргасын майыштыраар аскерин бар, зардалдык жагынан хан Шыйкуудан калышпаган, журт башына кыйын күн түшсө туу жыгарыбыз сен турсаң, биз эмнеден тайсалдайбыз? Сен эмне десең биз ошо. “Тирил” десең тирилип, “өл” десең өлүүгө даярбыз баатыр.

– Журтчу?

– Өзүнчө эл, озунчө журт болгусу келбеген эл – эл эмес. Сен кай тарапта болсоң-журтун да ошоякта... Биздин эл эч убакытта азыркыдай ынтымакка келип көргөн эмес... Эмки сөз өзүндө калды баатыр...

– Кармаштан качкандын үйү тоорук, өзү кул, катыны күң болорун кантип эле билбесин ушунча жыл кулдукта келген эл. Кул болуп күн көргүчө эр болуп жоо колунан ажал тапканды артык көргөн “Кырк Кыз” тукуму калгандыр го кызыгалак...

– Журт туткаларычы?

– Тирүү болсок дөңдө, өлсөк көрдө бир болуп бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарууга биз да ант ичебиз! Бул антыбыздан тайсак: – “Төшү түктүү жер урсун, төбөсү бийик көк урсун!”-деп журт туткалары дуулдашты.

– Анда айтканыңардай болсун!-деп бүтүм чыгарды Чын Уул жалпынын атынан журт туткалары анын көңүлүндөгүсүн тапканына ыраазылыгын жашырбай.-Көзкаман билги, “сакалыңдан айланайын кутман карым сага, оң колум Элчур, сол колум Шыгай, канат-бутактарым: Кулчүр, Жапак, Мендибай, Чаа силерге айтарым: Журт башына кандай күн түшпөсүн ынтымагыңардан тайбасаңар, оңой күч силерди майыштыра албайт. Ынтымак болгула! Бүгүндөн баштап журт кыйырындагы чыңоолду күчтөп, мерчемдүү жерлерге тоорулчу койгула! Эр бүлө белинен кылычын чечпей уктап, камчысы-улагада илинүү, аты-сыртта токулуу бойдон турсун! Кары-картаң чалдар менен зайыптар жарак-жабдык азык оокаттын камын көрсүн! Тан

атып, кеч киргенде Улуу Гоонун кучагынан комуз күүсү угулуп, актандай акындар-“Кырк кыздын” кылычы сынып, найзасы мокой элек, –деп ааламга жар салып ырдап турсун! Жылдызы очкөн журттун ыйык мүдөөсүн акыр аягына чыгаруу үчүн кашык канымды аябайм!-деп мен дагы ант ичемин!

– Биз дагы ант ичебиз!

– Качкан катын болсун!

– Оомийин!

Ушинтип бүтөт ошол жыйын.

Көп узабай душман чуктаган күндөрдүн биринде жылдыз голо Чын Уул адатындай чыңоолго аттанып жатканда жубайы Гүл-Эрке жумуру билегин эринин мойнуна арта салып, жүзүнөн ырыс тамызып, жазымаңдайын жаркылдатып, жалын көзүн балбылдатып экилене сурайт:

– Кайтаарың кайсы маал асылым? Өзүңдү күтүп атып соолуп калып жүрбөйүн...

– Чыда эркем, аз калды... “Ыйык максатты” аткаргандан кийин жаныңдан жарым карыш жылбайын, – дейт Чын Уул аялынын айдай тамагынан жыттап. – Бүгүн-эртең душман жолуна алдуу бөгөт койбосом, жүрөгүм алда нени сезип тургандай. Кыйыр тынч болсо, супа саадак чалганда келип калам... Каапырлар каптап кирип, айкаш башталып кетсе, алардын мизин кайтаргыча эки-үч күнгө буйдалып калышым да ыктымал... Ага чейин сагынбай, саргайбай жакшы жаткын жароокерим...

– Асылым менин, каерде жүрүп, ким менен чекишип, ким менен бекишпегин кызыр жылоолоп, жигит пири шаймерден колдосун сени! – дейт Гүл-Эрке жарын кучагынан чыгаргысы келбей. – Алтын башыңдын аман болушун күндөп-түндөп алла-тааладан тилеп, зоболонду көтөрүп, жеңишиндин учун узартаар периштең болоюн баатырым...

– Ыраазымын менин суудан таза, сүттөн ак жан биргем! – деп Чын Уул жубайын бек сүйүп аттанып кетет.

Аз жүрөбү, көп жүрөбү, айтоор, аскалуу тоонун арасындагы мерчемдүү жердеги бөгөткө жетип атынан түшүп:

– Кыйыр кандай? – деп сурайт найзасын колдон чыгарбай турган сакчыдан.

– Бейкут баатыр.

– Шыгай мындабы?

– Тиги үңкүрдө, журт камында.

– Саамал кымыз келген экен уздардан, суусун кандырасызбы баатыр? – дейт экинчи сакчы.

– Узат бир аяк, актан качкан оңобу?...

Сакчы жанындагы чаначтан кара аякка мелт-калт кымыз куюп баатырга узатат. Баатыр сыңар тизелеп отура калып илебин жаңыдан кара аяктын кырына тийгизгенде көкжелкеге тийген чоң күрсү Чын Уулдун көзүнөн от чачыратып, асманын түнөртөт... Ошондо аяк толгон ак сүт бут алдына төгүлгөндө, жер эне онтоп ийген экен деп жүрүшөт...

Чын Уул көзүн ачып буту-колу чидерленип, денеси жанчылып Шыйкуу хандын ордосунда жатканын түшүнөт.

– Тилге келгидейби? – деп сурайт Шыйкуу Чын Уулдун абалынан утур-утур кабар алып турган жан-жөкөрлөрүнөн...

– Көзүн ачты, өлбөйт ко...

Шыйкуу кыл чылбыр менен чырмалып жаткан Чын Уулдун маңдайына басып келип беркинин эс акылы жайында экенине көзү жеткенде:

– Ээй “атасында бата жок, энесинде нике жок” арамдан бүткөн денекул... – деди өзүн өзү зордоп сабыр токтотуп. -Сен итти адам катарына кошуп, кулдугуна карабай колуна кылыч карматып аскер ишине үйрөтүп, жетектеп жүрүп атак-даңктын даамын таткызып, мартабанды жогорулатып асмандагы айга кол создурганым чынбы?..

– Чын.

– Анда неге ниет булгадың маа? Таажы-тактымды тартып алгың келдиби?

– Жок, сенин таажы-тактындын мага пайдасы канча?... – деди Чын Уул болоору- болгондон кийин оюндагысын толук айтып калгысы келип.- Мен өз элимдин мүдөөсүн аткарайын дегем...

– Элиң ким?

– Элим “Кырк Кыз”

– Ха-ха-ха... “Кырк Кыз” да элби? – деп шарактап күлүп, Чын Уулдун намысын тебелегиси келди Шыйкуу. Кылдай тамыр байлап чөп чыкпаган жапан кокту, жал-куйругу жыдып

гүшкөн жоор ат, чычкак улак, суусуну канбаган жыртык көз булак, же жөн эле жолдо жаткан чоңураак котур ташка ээ боломун деп атасы баласын алкымдап, же иниси агасын аңдып, бири-бирине кыянаттыктын торун жайып кутурган иттей ыркырашкан макулуктарды кантип эл дейсиң? Буга чейин улаатыңды төбөсүнөн ныкып жерге киргизе басып, ич ара жаатташкандардын ак-карасын таразалап, жаман-жакшысын теңдеген акылы жетик көзүңдө өткөрлүгү, колунда каруусу бар бөлөк элден чыккан улуктар сурап келбесе, тебетей кийип, мурдуна тынгандын бакиси өзүнчө бий, өзүнчө бек болгусу келип, кокту-колот, кыр-кырларда эки-экиден кыркылышып, эбак тукум курут болуп тынмак сенин улаатың. Анан ушундай макулуктарды кантип ынтымакташтырмак болгонуңа акылым айран.

– Бирок, мен ошол акылга сыйбаган нерсени жасадым го ыдыраган журтту бириктирип,-деди Чын Уул, -эми мен бар болсом да, жок болсом да мурдагыдай алардын башына камчы үйрүгөндөн калдың...

– Себеп?..

– Себеби мөгдөгөн элдин карды тоюп, үстүнө үй бүтү. Мокогон эрки курчуп, кордолгон намысы ойгонду. Эми ал элден сага каяша айтып каруу көтөрөөр эр азаматты кадамың сайын учуратасың...

– Койчу?

– Бөркүндөй көр.

– Ошондой де?

– Тил менде, кулак сенде... Оюмдагыны айттым...

– Аа... Андай ойчул экенсиң өзүңдүн биерге кантип “келип” калганыңды да билээрсиң дейм...

– Билбесем да сенин мейкин талаа менен Улуу Тоонун кутун учураган тыңчыларың, өзүңдөн үйрөнгөн арамза ишин жасаганын боолгоп турам...

– Тап-такыр андай эмес... – деди Шыйкуу жан-жоокөрлөрүнө “бизди көзмө-көз калтыргыла!” дегендей ишаарат жасап. – “Өлбөстү теңир жаратпаган, бүлүнбөстү чебер жаратпаган” деген экен сенин ата-бабаларың бир кездерде... Акыры бараар жериң белгилүү болгондон кийин мен сага бир сырды ачып көксөңдү суутуп жөнөтөйүн... Билегиме каруу бүткөнү кылычымдан кан тамызып кыйла жердин күлүн көккө

сапырдым, канча элдин көз жашын көлдөттүм... Канча эл мага найза сунуп бетме-бет чыкпай эле ооздон-оозго өткөн: күндөн бүтүп, нурдан төрөлгөн Карагулак Шер биздин хан Шыйкуу! Жүрөк-боору жок, башы таштан жаралган ырайымсыз канкор биздин хан Шыйкуу!” –деген атак- даңкыма багынып берди. Бирок мени деле сени төрөгөн энедей эле эне төрөп, Көкө Теңир тирүү жандын бакисине берген сапаттан мени да куру койбогонун башка билбесе да сен жакшы билишиң керек эле... Анткени мага тобунган эсепсиз эл, сансыз шакирт - мураскорлорумдун арасынан кулдугуңа карабай жалгыз сага мээримим түшүп, эт-жүрөгүм элжиреп, аеолуу перзентим катары көрүп: “Өз элин өзү билгендей башкара берсин... Өтө эле чийинден чыгып баратса бир ууч элди эки чайнап бир бүркүп коюуга качан да болсо каруум келет” деп артыңдан тыңчы коюп аңдыткан эмесмин... Бирок сен “бөрү баласы ит болбойт” деген сөздүн төгүн жерден айтылбаганын ырастадың, мага котур ташыңды катып кара ниеттик жасап... Ишенсең, азыркы абалыңа менин адамдарымдын кенедей да тиешеси жок. Алдагынын баары өз шакирттериндин колуна келген иш... – деди Шыйкуу көзү менен Чын Уул чырмалып жаткан кыл чылбырды көргөзүп.

– Жалаа!

– Жалаа?

Шыйкуу жан-жагына карап алакан кагып жан-жөкөрлөрү жетип келгенде:

– Жанагыны киргизгиле! – деп буйруду.

Жигиттер каруу-жарагы жанында, тарс-тарс баскан Шыгайды өрчитип киргенде Чын Уулдун жүрөгү муздай катты.

– Кел, кел азамат! – деди Шыйкуу көзүнүн кыйыгы менен байлануу жаткан Чын Уулду көргөзүп. – Мына бул тартуун үчүн ыраазымын сага...

– Сизге кызмат көрсөтүү мага зор бакыт улуу өкүмдарым...

– Сени өз журтуңа хан көтөрөйүн деген оюм бар эле, – деди Шыйкуу ордуна туруп Шыгайды тегерене басып, бирок өзүндүн теңтайлашың, а балким тууганыңдыр, Элчур баатыр кедерги болуп турат...

– Мен анын көзүн тазалаймын өкүмдарым.

– Ошентиш колуңан келеби? Анын да сеникиндей эле аскери бар эмеспи...

– Мен амал менен аламын, а эгерде өз черүүнүздөн кырк жигит бере алсаңыз, анда, Элчур түгүл бүткүл “Кырк Кыздын” сизге кара санаганынын тукумун соолутамын!

– Жарайт. Кырк жигит аласың сен!

Шыйкуу кайрадан Чын Уулдун маңдайына басып келип:

– Уктунбу? деп сурады.

– Бир уядан бир сасыткы чыкпай коймок беле, бул несаана сага сатылган экен... Бирок уюткулуу журттун көрөңгөсү түгөнбөйт. Жаман ниет менен күн барсаң да, түн, барсаң да алдагы антургур экөөндү найзанын учу, кылычтын мизи менен тосуп алаар чыныгы эрлер калды элде...

– Аларың ким?...

– Элчур, Күлчүр, Меңдибай, Чаа, Жапак, иши кылып ар тукумдан чыкпай койбойт андай азаматтар.

– Ошондой де... Элчурду азыр кайдан табууга болот? – деп сурады Шыйкуу Шыгайдан.

– Анын барар жери бир эле, кааласаңыз ак мамыкта жаткан маалында алпарайын, - деди берки жан-дилиң тошоп.

– Кааладык... Алдагыны да алып алгыла! – деди Шыйкуу жигиттерине Чын Уулду көргөзүп...

Шыйкуунун колу Шыгайдын жетеги менен түн жамынып шоокум салбай “Кырк Кыздын” Ордо Конушуна кирди ууру сымал.

Чын Уулду оозуна кебез кептеп эки колу чидерленүү бойдон жигиттерине жетелетип өзүлөрү менен кошо ала келишти. Алар ак өргөөнүн тушуна жеткенде Аксурдун мамысында байлануу турган Элчурдун Кер-Кашкасы окуранып ийип келаткандарды демин басып бой калкалоого аргасыз кылды.

Чын Уулдун өргөөсүнөн кобур-кобур сөз чыкты.

– Кер-Кашка окурангандай болду мен кетейин эркем, – деди Элчурдун үнү, – баатыр келип калып экөөбүздүн тең башыбыз кетип жүрбөсүн...

– Аксурдун дүбүртү угулбайт, нарыда жайылып жүргөн жылкыларга окуранып атса керек, – деди Гүл-Эркенин үнү, – аныкпасаң жыргалым, сонунун боюма таркап, кумарым кана өскөктө кетем дейсиңби?.. Же менден көңүлүң суудубу?

– Сенден көңүлүм суубай калсын эркем, бирок...
– Эмне бирок?
– Баатыр...
– Баатырдан коркосунбу?
– Коркпойм, бирок аны урматтайм. Ал ыйык максат үчүн жаралган журт адамы...

– Аны мурда ойлонуш керек болчу.

Мурда ойлонбой мен бейбакка жыргалдын даамын таттырып коюп, эми арасатта калтыргын барбы? – деп мүнөз ойлотту Гүл-Эркенин үнү...

– Сени арасатта калтыргыча өзүмдүн мүрт кеткеним артык эмеспи, жаным...

Андай суук сөздү айтпачы жыргалым, сен мүрт кетсең менин коргон күнүм эмне болот?.. Биздин жакындык эртели-кеч билинбей койбойт, ошондо экөөбүз тең оңбойбуз... А көрөкчө эбин таап баатырдын көзүн тазала. Бардыгы ойдогудай болсо улугу жок калган бу элди сенден бөлөк ким башкарат? Эч ким. Эл сени хандыкка көтөрсө, мен сенин жападан жалгыз көрөркөз айымың болгум келет...

– Таң агарып келатат...

– Ашыкпай алкымымдан жыттачы, жыргалым... Дагы, дагы... Балакет-мээнетинди алып, өпкө жүрөгүмдү чабайыным ий... Колунду бери жылдырчы. Кичине жогорураак... Ах...

Чын Уул желдеттердин Гүл Эркенин экилүү назына арбала түшкөнүнөн пайдаланып оозундагы кебезди түкүрүп таштап:

– Эй, Шерменде! Кое бер баатырды, айылды жоо басып калды! – деп кыйкырды.

Төрт желдет тыпыратып баса жыгылды Чын Уулду кайрадан оозуна кебез тыгып...

Ак өргөөнүн капшытында бугуп турган Шыгай жылаңайлак-жылаңбаш чуркап чыккан Элчурдун мойнуна кылыч шилтегенде алмадай тоголонду жаш баатырдын башы денесинен ажырап...

Айгай салган Шыгайдын желдеттери өз киндиктештеринин канын суудай агызды уйкуда жаткан айылды түрө чаап.

– Менин жортуул чатырымды тээ тээтиги, Кара-Дөбөнүн чокусуна тиккиле! – деди Шыйкуу кыркылышуу башталганда

жан-жигит удайчыларына. – Аерден Кырк Кыздын жери алаканга салгандай болуп көрүнүп турат. Алдагыны да ала жүргүлө, бүгүн бир тамашага карк болсун бизге кошулуп...

Шыйкуунун эрки – Теңирдин эрки. Чатыр Кара-Дөбөнүн чокусуна тигилди. Чын Уул ошерге жеткирилди.

Таң да атты, Шыгайдын желдеттери да түгөттү Чын Уулдун айлындагы кыбыр эткен тирүү жанды түгөл кырып...

Чын Уулдун өзөгү өрттөнүп, дили карарды алды жактагы алааматты көрүп...

– Уа, чыккынчыга өлүм!

Ушинтип кирип келген Чаа берендин миңи Шыгайдын желдеттерин курчап кысып келатты башка көзгө койгулап.

“Эстүүсү жогунда эли-жерин ээлеп алайын”, – деген Жапак, Меңдибай журтунун кыйырын бузуп, кары-картаң, кыз-кыркыга кыргын салды кетпеген кеги бардай...

“Урушга-туруш жок. Чокой боо болсо да олжо. Ыгы келип турганда өрүшүмдү кеңейтип алайын”...

Ушинтип ойлогон Меңдибай өз айлынын күлү көккө сапырылып жатканы менен иши жок, Чаанын берендери Шыгайдын эң акыркы желдетин мууздап алдан тайып турганда, ат койдуга аларга кылыч жалаңдатып, найза сунуп...

Өрттөнгөн айыл, өлүп жаткан эне, сай ташындай тоголонгон баш, конуш-конушка батпай кетти.

Чын Уулдун боору муздай тоңуп, жүрөгүнөн кан шорголюду өз көзүнө өзү ишенбей...

“Шыгайдын чыккынчылыгына жан кыйнабаса болоор эле, беш кол тең эместей эле бир элден бир-эки чыккынчы чыкса чыгып жаткандыр, – деп ойлodu Чын Уул майышып келаткан намысын сооортмокчу болуп. – Андан журт бөксөрүп, элдин куту качпайт. Мындай ар элде, ар заманда болуп келген, дагы да бо-тушу ыктымал...

Гүл-Эркенин кылыгына да кан кызытуунун кажети жок, себеби Көкө-Теңир жер бетине аял затын жаратып жатканда, “Пенделерим зеригип калышпасын, баарына бир эрмек таап берейин” деп шайтаны кармап кетсе керек жарыктык, мыйыгынан күлүп туруп аялга экилүү мүнөз, курттуу куймулчак энчилеп жаратып коюптур... Ошондон бери ал энчини ооздуктай албаган аял заты канчаны кагыштырып, эченди чабыштырып, бүлө-лүү

үйдү бүлдүрүп, намыстуу эрди сындырып, ааламга аркыл тамаша салып келет. Аргасы түгөнгөн ар элдин аттуу-баштуулары акылдашып туруп, зайыптардын жүрүм турумун чектеген көз ирмемес сакчылары бар “шарият” деген бийик сепил куруп берсе да, түгөнгүрлөр, сепилдин сакчыларынын ирмелбес көзүн жазгырып, каалаган маалында “шариятыңдын” нар жак, бер жагына аттап өтүп, өз кумарын кандыраар жол таап алган. Бу да ар заманда, ар элде болуп келген, бирок бу да журт бөксөртүп, эл кутун качыра алмак эмес... Болгону тебетей кийгендин башына түшкөн балээ, же бөөдө кырсык катары каралып калгандыктан, бүгүнкү алааматтын төркүнүн мындан издеп кереги жок...

Эски уламыштагы куйруктарына өчөшүп бирин-бири жутуп тынган жети баштуу желмогузга окшоп өз жанын-өзү кыйып, өз көзүн-өзү чукуп кыркылышкандай Кырк Кызга жин тийдиби? Талашканы эмне? Жоого найза сунгандын ордуна, өзгө кылыч сууруганы неси? Минтип отурса түшкө жетпей түгөнөт Кырк Кыз тукуму... Кантип токтотсо болот буларды?

Алды жакта Чын уулдун акылына сыйбаган алаамат күчөдү. Басылаар түрү жок.

– Айланайындар, эсиңерди жыйгыла урпактарым... “Баягы Көзкамандын балдарындай кырчылдашып...” деген кылымдын каргышына, укумдун токонаалатына калабыз кагылайындар! Токтоткула! Кылычыңарды кынга каткыла! – деп ак сакалын жашка жууп айылдан-айылга, колдон-колго, эрден-эрге чапкылаган Көзкаман билгини тааныды Чын уул алыстан болсо да. Бирок аны тыңдаган адам жок. Далай ирээт тузун ичкен өз уулу Элчурдун жан-жигити Бөрү Көзкаман карынын өпкөсүн жара сайып, денесин отко ыргытты күйүп жаткан...

Ар ким өзүнчө атаандашына аркасын салгысы келбеген эрлер кыркылышты кылычы сынганча.

Алсызы-алдуусунун колуна ажал тапты каруу көтөргөнгө чамасы келбей.

Ааламды кара түтүн каптап, ой-кыр өлүкө толду үймөк-үймөк.

Ай-чырайлуу сулуунун башы кетти денесинен ажырап...

Бешиктеги бала бөлүндү экиге, жартысы жарга, жартысы аңга тоголонуп...

Күмүш сакал кары бүктүштү отурган-отурган жеринде...

Комуз алоолонду “дың” деген добуш чыгара албай кылы өрттөнүп...

Кимди-ким өлтүрүп жатканын тескеген жан жок, жатындаштар бет келсе да бирин-бири койчо мууздады колунан келгени-келбегенин...

Чын-төгүнүн такташ кыйын “Кимди-ким билсин, Быржыбайды там басты” деген сөз ошондон калган деп жүрүшөт кийиз китеп ачып, жылдыз эсептеген уламалар...

Эл кырылды, жер күйдү, аалам өрттөндү.

Чын Уулдун дили сынды намысы быркырап, акылы качты жанчылган денесинен... өз тилин өзү чайнады башка эч нерсе колунан келбегенде...

Мыкаачылыгы ашынган Шыйкуунун да жүрөгү солк этти ушунун баарын көрүп туруп:

– О дилиң күйгөндөр!.. Энеден туулуп, сүт эмгенден мындай чыккан эмес он сегиз миң ааламда... – деп Чын уулгу бурулуп келатып өңү чүпөрөктөй бозорду канкордун.

Чын уулдун жамажайынан шорголоп агып жаткан канды көрүп үрөйү учкан Шыйкуу бакырып оордуанан турду.

– Тезирээк, тезирээк тарткыла атты! – деп буйрудун удайчыларына. – Карагылачы, алдагы өз тилин өзү чайнап жутуп атат... Укмушун кургурдуку ээй... Жакындабагыла! Теңиримдин каргышы тийген тура мунун өзүнө да, журтуна да... Качкыла, мындайдын жүзүн көргөн адам миң жылдык күнөөгө батат. Калсын ошээрде!..

Шапа-шупа аттанган табгачтар Чын Уулду ошо жаткан жеринде челдерленүү бойдон калтырып мейкин талаага тизгин жайды...

Жылдыз толгондо эсине келген Чын Уул ары ойдолоп, бери ойдолоп жатып өлдүм-галдым дегенде кыл чылбырдан бошоп, ордуна туруп, сендиректеп төмөн түшүп келсе өзүнөн башка тирүү жан калбаптыр... Айыл конкурсуп кан жыттанып, оту өчпөгөн бир дагы коломто таппады ой-кыр, токой-черди бүт кыдырып. Элчурдун журтуна чалакүйгөн комуз таап, ошого

айтты арыз-мунун жамгырдай төгүп көз жашын карагай кап-какты суулап. Аны жер да албады башын ташка уруп көрдү эле... Шыйкуу сыңары корксо керек Жер Эне да, быяка, жер астына алаамат салбасын деп... Эш тутканы күйүк комуз, аны белине кыстарып эл кыдырып, жер кезип жонөдү башы оогон жакка.

Аз жүрдүбү, коп жүрдүбү, айтоор, башка урууларга, башка элдерге, башка адамдарга учурап калса колу менен жансап көзү менен көргөзүп, айтууга аракеттенди атпай журтуна каргыш тийгенин. Бирок эч ким түшүнө алган жок адам зат тарыхында андай укмушту укпагандар... Акыры жер бетинде тирүү калган өзөктөшүн издеп жүрүп отуруп жүрүп отуруп бийик-бийик ашуу ашты, өөдо-томөн жол басты, терең-терең суу кечип, түнт токой аралады-табалган жок жан киши Кырк Кыз тукумунан баары түгөлү менен тыйпыл болгондой...

Нурлуу жүзүнө мезгил так салып арыды, карыды, таманы жукарды, жаштыгы белде калып, жолдо калып...

Ошентип, жер кезип, эл кыдырып жүрүп мейкин талааны мекендеп, туташ конуп, ынтымак менен күн көргөн, тили түшүнүксүз, дили купуя, кебете-кешпири да өзү мурда коруп жүргөндөргө түк окшобогон бетон журтка кез келип жандашып сүйлөшмөк болду.

Андан да эчтеке чыккан жок эки элдин аң-сезими, дили, тили, салт-сабанында асман менен жердей айырма барлыгынан...

Заманасы тарып, каңырыгы түтөдү Чын Уулдун өзүн тегеректеп турган тунук көз-дөргө жалдырай карап.

Алардын ар-биринде жамандык ой болбосо да: “Эли-жерин ким? Кайдан-жайдан, кандай максат менен келаткан немесиң?” – деген кызыгуу турганын түшүндү. Ошондо белине кыстарып жүргөн комузун сууруп чыгып, малдаш токуна отура калып, бир күү чертти дейсиң, тим эле тегеректеп тургандар, турган-турган жеринде таштай катты, кары-жашы күү зарын тындап, аалам дымып...

Чын Уул айтаарын айтып бүткөндө, о, көпкө дейре гунжурай түшкөн элдин арасынан сакалын жайкалткан алп мүчөлүү бир карыя адам;

– Бул мусаапырдан жылуу коломто, жумшак сөзүнөрдү ая-багыла... Кезинде бир элдин мыктысы экен, өзөгү өргтөнгөн турбайбы... Муну күч... Күүсүн үйрөнүп, тараткыла узун элдин учуна, кыска элдин кыйырына... Сабак болсун башкаларга, ынтымак ыдыраган жерден ырыс качаары...

...Ошондон бери бул күү “Өзөктүн өртү”-делинип чертилип калыптыр...

Үй ээси бармак-сөөмөйлөрүн матап, дитин кастарлап, деле бир укмуштуудай чертти **“Өзөктүн өртүн”**...

Алыкул телмирип күү тыңшайт...

Комуз безеленет. Таңшыйт. Баланын курч сезиминде сыйкырданат...

... Азыр көзүнөн жаш тамызып турган буурул сакал кары, кудум ошондогу үйүнө Оогонбай абасы экөө бир түнөп кеткен чоң комузчудай болуп көрүндү Алыкулга!...

Күүнүн ыргагы кагылды кулагына дене боюн чымыратып...

Уламыштын окуясы тизилди көз алдына жандуу сүрөт болуп...

Ошондон тартып өмүрүнүн аягына чейин **“Өзөктүн өртү”** Алыкулдун кыялын чабалактатып, жан дүйнөсүн жандап жүрдү күйүнүчкө, сүйүнүчкө ортоктош болуп...

Ал олуттуу чыгармаларына ошол уламыштын “сыныктарын” кошуп көп түйшүк-төндү журт тагдырын баян кылган залкар күү сырын чечмелөөгө. Кечирээк киришип бүтпөй калган **“Ак Мөөр”** поэмасын:

... “Өткөн күн, опоосуз күн бейм бактылуу,
Тынчы жок токсон миздүү, токсон кырлуу.
Жаанчыл булуту көп март айындай,
Ал күндүн сулуулары жаштуу, ыйлуу...
Шол күндүн бир сыныгын колума алып
Милдетим; окучууга баян кылуу,
Доорумдун абасы көп үйүндөгү,
Отуруп үстөлүнө жайлуу, сыйлуу...
Мен жазбайм ал замандын баатыр алпын,
Тереңдеп талдай албайм жалган-калпын,
Мен билем, сансыз кылым агып-агып...
Азайган дарыядай кыргыз калкым...”

— деп баштап, андан ары жүзүкаралык менен сүйүүдөн, баатырдык менен коркоктуктан, акылмандык менен наадандыктан, айкөлдүк менен тарлыктан, ынтымак менен ыдыроодон келип чыккан курч окуяларды баяндап, ал окуяларды жараткан тарихый себептерди, философиялык карама-каршылыктарды ирээтке келтирип, өткөндүн ачуусун ашырбай, таттуусун кемитпей сөз бермети, ыр түрмөгү менен Ата Журттун портретин тартууну эңсегенин байкайбыз...

Алыкул акындык күч кубаты толуп ташып турган чыгармачылыгынын эң жемиштүү жылы, 1945-Улуу Жеңиш жылында жазган **“Өлүп тирилгендер”** поэмасында, болгону:

“Түйдөктөп сан миң жылдын эки арасын,
Түнөртүп, тумандатып кылым башын...
Өмүрдү салмоор кылып зырылдатып,
Турмуштун сазга айлантип зоо аскасын,
Алдууга күлө карап таазим этип,
Алсыздын кургатпадың аккан жашын...
Тагдырын адамзаттын камчыланып,
Замана кайда шашып баратасың?..

— деген 8 сап ыры менен, ал кезде көп элди тынчсыздандырган согуш жана тынчтык, достук жана душмандык, бир туугандык жана күнүлүк, азаттык жана зомбулук маселелерин өткөндөгүнү учурдагыга салыштыруу менен бир түйүнгө бууп, адилдикти туу кылган көп улут элден куралган Совет мамлекетинин ажарын алдыңкы планга алып чыгат.

Буга жеткиче акын да “Жер кезип, эл кыдырды” өндөн азып...

Чыгармачылыктын туу чокусуна талпынып чыгып кайра кулады изденүү чыйырында...

Элпек арзуу менен жүзүкаралык эчен ирээт эркин мокотуп, кайра курчутту сезимтал немени...

Фашисттер Ата Мекенди басып киргенде ден соолуктун айынан кылыч сууруп, кыйыр сактоого бара албаганына каңырыгы түтөп, көңүлү чөктү намыскөй уулдун...

Бирок, мунун баары-акындын али алдыдагы тарткылыгы.

...А бүгүн болсо айыл-апа, улуу-кичүү менен интернатчыларды тааныштырган чакан концерттен кийин, о түн жарымына

чейин ошердин балдарына аралашып акчөлмөк ойноп кеч келди
Алыкулдардын тобу өзүлөрүнө тигилген боз үйгө...

— Алыкул сен бүгүн жатасыңбы, же таңды атырайын деген
оюң барбы?—деди жанаша жаткан Жапар ненидир кыртышы
сүйбөй.

— Азыр, барабанды керегеге байлап коеюн. Түн ичинде сыр-
тка чыгам дегениң басып алып жарып коессуң...

Алыкул жөн гана жооптошту ушинтип...

— Алда сенин бышыктыгың ай...

— Сен эмнени эле кытыратып атасың? — деп сурады Аб-
драсул жанындагы Жүзүмкулдан.

— Кант жеп, сен дагы жейсиңби?

— Мени эмне жин урунтурбу?

— Коркпой жей бер, жана дасторкондордон бир баштык
топтоп алдым экөөбүзгө тең жетет...

— Ха-ха... Эл тойсо да сен тойбос болдуң го байкуш...

— Абдрасул ушунча жылдыз каяктан жаралат болду экен? —
деп сурады Жүзүмкул сөздүн нугун башкага буруп.

— Мындай чала сабат экениңди билсем, “Жүзүмкулду
экинчи жылга ордумда калтырыш керек”, — деп Жунуш агайга
чагымчылайт болчумун.

— Андай кыйын болсоң айтпайсыңбы кайдан жаралаарын
бирөөнүн кемчилигин андыбай... — деген үн чыкты улага жак-
тан.

— Айдан жаралат да.

— Кантип?

— Ушинтип эле... Ар он беш күндө кудай айды асмандан кар-
ман алып экиге бөлөт да, жартысын кое берип, жартысын
күкүмдөп туурап туруп туш келди чачып иет...

— Неге?

— Түнүчүндө бизге жарык берсин деп...

— Айдын жарыгы жетпейби саа...

— Ай тынбай эле жарык берип жүрө бермек беле, ага да дем
алыш керек. Анан калса жанагинтип бөксөртүп турбаса ай дагы
сага окшоп толуп, семиргенден-семирип отуруп, акыры жары-
лып кетсе адам баласы караңгыда калбайбы...

— Болбодубу эми, уктабайсыңарбы!..

Чалкасынан жаткан Алыкул курбуларынын кобур-собуруна кошулбай, ачык турган түндүктүн нары жагынан асман толгон жылдыздарга суктана карады. Тоодо жылдыздар жакындап калгансып даана көрүнөт экен. Ангыча бадырайган бир жарык жылдыз билинээр-билинбээс козголо түшүп аркасынан ипичке созулган куйрук калтырып кайдадыр учуп жөнөдү. “Ушул менин жылдызым болуп жүрбөсүн?” – деген ойго кетти Алыкул, бирок, кайра айныды ал оюнун: “Жо, менин эмес, менин жылдызым өчсө анда өзүм да минтип асманды карап тирүү жатмак эмесмин... Же бул баягы Оогонбай абамдын жылдызыбы? Балким ошонукудур... Мындай жарык жылдыз Оогонбай абамды же ошондой ак көңүл адамдарды жандап жүрүшү мүмкүн...”

Ушул сыяктуу санаасына жетелеткен Алыкулдун оюна бири-бирине уйкашкан, кандайдыр бир таттуу сөздөр убап-чубап тизмектелип, көөдөнүн тепкилеп өмүрүндөгү эң алгачкы ыр сабын айттырууга аргасыз кылды.

... Атамдын досу дешчү эс-эс билем,
Ак көңүл адам эле Касым деген...
Бир түнү койнуна ороп алып чыгып,
Көрсөтүп бир жылдызды колу менен:

“Таанып ал, тээ тэтиги сеники уулум,
Карачы, кандай жаңы, сулуулугун...
Билип жүр, сен батканда кошо батат,
Сөзү ушул бизден дагы мурункунун”,

– деп үнүн чыгара айтып ийип тык токтоду элендеп эки жагына каранып.

“Азыр курбуларым мазакташат”– деп шарактаган күлкүнү күттү. Күлкү чыкпады. Керээли кечке чуркап жүрүп талыкшып калган балдар текши уйкуга кирип кетишкен экен... Дагы бир саамга жатты Алыкул өзүн-өзү зордоп уйкаш сөздөрдү таткандан заарканып. Бирок тынчып жата алган жок. Баланын эркине ээ-жаа бербей бир сыйкырдуу күч аны жаңы дүйнөгө жетелеп жөнөдү...

Калп эмес, ушул күнгө ошол күндөн,

(Аныма кээде өзүмчө ичтен күлөм...)
Көк түстүү кең асмандын барагынан,
Карайм да, ал жылдызды таппай жүрөм...

“Жаңы үмүт жаңы түйшүктүн башталышы”-дегендей өспүрүмдүн сезиминде жаны үмүт оту тутанып, адам пендесинин эркине багынып, акылына сыйбаган чыгармачылык-тын түйшүгү түштү башына күтпөгөн жерден... Эси энги-денги, акыл токтото албай алек болду кыйлага чабалактап. Баягыда жайлоодо жатып, болгону көз ирмемге ыр дүйнөсүнө жетелетип ийген эркин кайта кайрууга кудурети жеткен жок. Тим койду өзү да ошонун жыргалын эңсеп үн чыгарып окуп, комузга кошулуп ырдабаганы менен кээде таң аткыча чыракты өчүрбөй, калың чаар дептерге жалгашкан сөз берметтерин чиймелеп, ынтызарлыгы ойгонду акындык өнөргө. Бул ынтызарлык өспүрүмдү өзүн гана арип кураштыруу менен чектеп койбостон, кагаз бетине жазылгандын баарын сугалактык менен “сугунтуп” жазуу сыйкыры аны жаңы дүйнө, Манас менен Пушкиндин Улуу дүйнөсүнө тай-тайлап жетелеп кийирип койду.

Балдар үйүндө баягысындай эле тапшырмага так кара тоголок бала жылыга Мактоо Грамотасын алып класстан- класска көчүп жүрүп отуруп “Окууну бүттүңөр!”-дегенде, биринчи жолу өз келечеги тууралу ойлонуп, түйшүктөнүп, негедир багытын сындырып алгандай болуп эмне кылаарын билбей, далдырай түштү. Анткени Каптал-Арыкта Алыкулдун өлүү жетири жүргөнү менен иши бар адам болбогондой эле, алар тууралу түшүнүктөр да Алыкулдун кыялынан өчүп, балдар үйүн карманаар бутак, таянаар тоо көрүп мындан аркы жашоосун бул үйдөн сырткары элестете албай айласы куруду.

Мектепти бүтүргөндөрдүн көпчүлүгүнүн тууган-уругу табылып өзүнүн жерине алып кетип, айрымдарын алыскы айыл-кыштактарга маалимдикке жөнөтүп, кээ бирөө-лөргө ушул эле Токмоктун өзүнөн ылайыктуу кызмат чыгып, эң акыркы он баланын, болгондо да окуунун отличниктеринин тагдыры жети күнү дейре арасат туруп калды кайда жиберилери билинбей.

Өспүрүмдөр санаага батты кабактарын бүркөп, алардын арасында Алыкул да бар болуучу.

Кудай жалгап жетинчи күнү Токмоктун Шааркому Алыкул арасында бар онуна, Пишпектеги педтехникумга кирүү үчүн жолдомо берип, ал турсун, жеткизип бара турган кишиси, түшүп бара турган унаасынан өйдө бөлүнүптүр деген кабар угулганда желкесинен ныктай басып турган оор жүктөн арылгандай болду Алыкул да, беркилер да...

Белгиленген күнү улан-кыздар азил-тамаша менен буларды алып кеткени калган жап-жаңы “полуторканын” кузовуна чыгып жайгашып отурушаар замат токтоосуз жөнөп кегүүнү самашты.

Алыкулдун “чый-пыйы” чыгып же машинага чыгалбай, же “Кете бергиле. мен өзүм барам” деп айталбай балдар үйү тарапка кылчак-кылчак карап, сабыры кетип турду.

— Алыкул, болбойсуңбу эми!

— Азыр, азыр...

Сары имараттын бурчунан колуна түйүнчөк кармап энтендеп келаткан Груня Савельевнаны көргөндө утурулай чуркады Алыкул кабагы жарк этип.

— Я уезжаю, мама Груня... — деди узун кирпичтерин бат-бат ирмеп.

— Знаю, мой маленький,-деди энтиккен Груня Савельевна, — и очень боялась опоздать... Остовалось совсем немного, один рядок только... Ну-ка, надень...

Ал эчкинин тыбытынан согулган жеңижок апапак тор көйнөктү узатты Алыкулга.

— Спасибо, мама Груня.. — деди Алыкул денесине кынала согулган тор көйнөктү кийгенде, бою да узара түшкөнсүп...

— Неси на здоровье, сынок... И запомни, — деди Груня Савельевна жалооруй карап. — Тебе нельзя простывать, у тебя очень слабые легкие, понял?

— Я знаю мама Груня, я никогда не буду снимать ваш подарок, честное слово...

— Вот и хорошо... А если вдруг не поступишь в техникум, то обязательно возвращайся сюда, уж мы тут вдвоем что-нибудь придумаем, как нам дальше с тобой жить. Договорились...

— Договорились.

– Алыкул болбойсунбу эми... Груня Савельевна, отпустите его, а то мы опоздаем... – деп ызы-чуу түштү машинада отургандар.

– Ну, сынок, давай прощаться... Кто знает, как дальше наша с тобой судьба сложится, увидимся ли еще или нет, кто знает...

Алыкул үн катпастан башын Груня Савельевнанын көкүрөгүнө желөдү... Улан-кыздардын кобур-собоуру тып басылып, жада калса “желп” эткен жел сокпой аалам тымтырс түшүп, теребел тынчыды эне менен балага коштошууга мүмкүндүк берип.

– Прощай, сынок, береги себя, – деди Груня Савельевна Алыкулду кучагынан бошотуп, – Ну, иди, счастливого тебе пути...

Алыкул анча узай электе кайра токтотту аны Груня Савельевна кыйкырып ийип:

– погоди, о господи, совсем из ума выжила! – деди ал кайра келаткан Алыкулга көтөрүп келген түйүнчөгүн сунуп. – Это тебе на дорогу, да и не первое время во Фрунзе. Ну, иди, мой маленький...

Алыкул “жетип келбесе өзүнөн көрсүн” деп, ансыз эле кетмек болуп ордунан козголуп калган машинанын кузовуна жармашканда, курбулары аны колдоп кетти, жепжеңил жогору тартып алып. Ал кузовго чыгаар замат бери бурулуп, көзүнөн жаш мончоктотуп кол булгалап турган Груня Савельевнаны коргондо, эмнегедир өзү да жашып кеткендей болду көздөрү ымшып...

Топурак жолдун чаңын чыгарган “полуторка” бара-бара катуулап, бак-дарактын бакисин кыйратып келаткансып кыйшайта көргөзүп... Толкуп кеткен Жапар оордунан тура калып, кимдир-бироонү туурап ыр окуп ийди кыраатын келтирип:

– Чоюндан миндик тулпарды,

Калтыраар артка шумкарды,

Бактысын издеп бараткан...

– деп андан ары жагын уйкаштыра албай буйдала түштү эле “Алыкулду көрүп алгыла!” – деди Абдрасул беркинин кыраатын бузбай...

Улан-кыздар “дуу” күлүп ийишип, бул табылга баарына тең жагып калды көрүнөт акындык өнөргө кызыкканы да, кызыкпаганы да жабыла катышкан ыр жамактатмай оюну башталып кетти өзүнөн-өзү...

– Терезеден карасам,

Теректин учу көрүнөт.

Теңтуштарды эстесем...

Ушинтип уйкаш курап келаткан Абдрасулдун ырын аягына чыгартпай кимдир бирөө: **“Он жети капеек, кир самын”** деп улап кетти эле Алыкулдан башка күлбөгөн кыз, каткырбаган улан калган жок.

– Азаматсың!

– Чыныгы акын сен турбайсыңбы, бирок, бизди эстегениңде кир самындын кандай тиешеси бар, ошону чечмелеп берчи...

– Аны кайдан билдим, оозума киргени ошо болсо кантейин... Дагы, **“Тереке чыгат көк мышык”** дебегениме тообо кылгыла...

– Ха, ха, ха...

Алыкул курбуларынын ойнуна да, бака-шакасына да аралашкан жок. Каректери суз тартып, чыныгы ыр саптары көөдөн жарып:

Мени акырын “аман бол” деп узаттың...

же

Мөл-мөлт акты тоголонуп көз жашың...

– деп Груня Савельевнанын карааны көз алдыңа тартылып, коштошоордо анын тоголоткон көз жашын поэзияга айлантуунун убарасында келатты. Же уйкашы аксап, же ою өксүп, толук бүткөн ыр катары жетиле албай, кыйла жыл түйшүктөндү Алыкул жогорку саптардын тегерегинде. Акыры, 1946-жылы Чолпон-Атада дарыланып жатып жазып бүтүргөн А.С.Пушкиндин **“Нянясына”** тете **“Груня Савельевнага”** деген ырында бул мээримдүү аялды:

Ата-энемден коз жаш коргон эмесмин...

Деп, ата ордуна ата, эне ордуна эне тутунган аялуу адамы экенин жазат...

...Азыр болсо, Алыкул артына кылчайып, күүлөнүп алган машинанын дөңгөлөктөрү тозуткан апапак жол чаңы асманга көтөрүлүп, Токмоктун караанына көшөгө тартканын көрдү...

Биринчи бөлүмдүн аягы

Ю.ЭДЛИС АРЗУУ КУМАРЫ

Советтик драматург Юлиу Эдлистин “Колөкөлөр оюну” деген тогуз көрүнүштүү трагедиясын кыргызчалагып сахнага ылайыкташтырган
Д.САДЫРБАЕВ

1989-жыл. Фрунзе шаары

КАТЫШУУЧУЛАР:

1. Цезарь -
2. Клеопатра -
3. Антоний -

Биринчи көрүнүш

(Александрия шаарындагы айгылуу Клеопатра сулуунун ак сарайы. Ак сарайдын ичиндеги Клеопатранын бөлмөсү. Төр ченде жазы керебет. Оң жак керегеде атактуу Цезардын башынан аягына чейин тартылган сүрөтү илинүү турат. Сол кереге гараптан бөлмөнүн экинчи кабатына алып чыккан мрамор тепкичтер. Жазы керебеттин баш жагына жибек кездемеден жасалган көшөгө тартылуу. Кошогонун алдында мрамор постамент. Постаментке орнотулган гранит чашада (аякта) байыркы римдиктердин салтына жараша шам жанып турат. Гранит аяктын жанында мажрүм талдын ичке чырпыктарынан согулган себет. Окунун башынан аягына чейин Клеопатра маал-маалы менен сыйпалап коруп себеттин ичиндеги уулуу жылаандан кабар алып турат. Түн. Жука ич кийимчен Клеопатра чыдамы кетип аркы-терки басат.)

КЛЕОПАТРА: Хармиана! Ирада! Жер жутканбы буларды! Жети түндө мени жалгыз таштап, житип кетип, жин урса керек экөөнү тең... Эртеден бери эйпектеп басылбас болду, ылайым жакшылыкка тарткай эле кашайгырдын көзү. Мурдагы күнү келе турган чабаганчыдан алиге дайын жок. Же, күттүрбөй келип калып мени кубандырмакчы болуп, киши жоноткөн жокпу? Андай болушу да ыктымал. Жашы элүүдөн ашса да, кылган-турганы, баягы бала эле бөйдон... Хармиана! Ирада! Олдо оңбогурлар ай, жок дегенде бироон бөлсөңчү жанымда. Киши жиберсе, алигиче келип калат болуучу... Атайын жибербегендир, менин актыгымды, тазалыгымды сынап көрмөкчү болуп... Карерде жүрсө дагы алтын башы аман болсо экен асылымдын...

(Клеопатра Цезардын сүрөтүнө жакындап келип чөгөлөйт да, ордуна козголбогону менен жан киргенсиген сүрөт менен сүйлөшө баштайт.)

КЛЕОПАТРА: Болбосту билип, боло турганды туйуп турчу элең, бүгүн дагы менин санаамды тындырчы ардагым, Антоний тирүүбү?

ЦЕЗАРЬ: Ал жагынан кам санаба канайым, ал тирүү...

КЛЕОПАТРА: Тирүү болсо качан келет?

ЦЕЗАРЬ: Күткүн. Сүйгөндү билген киши, күткөндү да билүүсү керек. Күткөндөн чарчабасаң, эле ал сөзсүз келет. Кулагым аттын дүбүртүн укканына караганда, балким ал сенин ак сарайыңа жакындап калган болуусу да керек...

КЛЕОПАТРА: Жеңиш менен келатабы Антоний?

ЦЕЗАРЬ: Анын жеңишинин сага кереги не канайым?.. “Жеңиш”-деген түшүнүк бирөөлөрдү дардаландатып сүйүнтсө, бирөөлөрдүн көз жашын агызып күйүнүчкө чөмүлтөт. Ошондуктан сендей асылзаттын горпенделиктин ырайымсыздык иштеринен оолагыраак болгону абзел. “Согуш жана тынчтык, жеңиш жана жеңилиш”-деген сөздөрдүн төркүнү - келип-келип эле баягы кайгы-мун, же аш-тойго урунбай койбойт...

КЛЕОПАТРА: Акылыңа, сабырыңа дайыма кулдук уруп, таазим этем ардагым. Мындай даанышмандыктын көрөңгөсүнөн экоөбүздүн уулубуз, сенин жападан жалгыз мураскорун Цезарионго калтырып кеткен болсоң, сен да, мен да жер бетиндеги адамдык парзыбыздан толук бойдон кутулаар элек...

АНТОНИЙ: (сырттан) Клеопатра! Менин көрөр көзүм! Жеңиш! Жеңиш менен келатат сенин өкүмдарың!

КЛЕОПАТРА: Чын эле жеңиш менен келатабы?

ЦЕЗАРЬ: Аны Антонийден сура. Өз оозунан укканга не жетсин...

(Клеопатра ордуна турат. Илбирс терисин жамынган Антоний жоо-жарагын шарактатып кирип келет.)

АНТОНИЙ: Кайдасың менин көрөркөзүм Клеопатра? Парфия, Армения, Персиянын тебетей кийип, мурдунан тынганынын бакисин багынтып, эрлерин тизе бүктүрүп, зор жеңиш менен келдим!

КЛЕОПАТРА: Анда неге күн мурунтан чабаганчы жөнөткөн жоксун? Бардык салтанат, болгон шаан-шөкөтү менен тосуп алат элем го, жеңишкор бийлик ээсин.

АНТОНИЙ: Шаан-шөкөтү курусун, мен сени өлөрчө сагындым... Ошондуктан аскер легиондоруман үч күн мурун келдим сага, көгүчкөнүм. Ааламдагы бир дагы чабаганчы менден озуп сага жетмек эмес, себеби дегенде, сенин махабатың жан дүйнөмө кош канат байлап, желдей сыздырып, куштай учтуруп жүрүп отурду сени көздөй...

(Дагы өпкүлөйт. Клеопатра Антонийди өзүнөн оолактатууга аракеттенет).

КЛЕОПАТРА: Кантет, кантет? Жортуулда жүргөн алты айдан бери аял аттууга жакындабагансып жутап калган окшойсуң. Ошончо элден сенин каныңды кызытып тизенди жылытып, эркекетик моокумунду кандыраар бир ургаачы чыкнадыбы?...

АНТОНИЙ: Арзуу кумарымды сенчилеп кандыраар бир дагы аял жок бул ааламда, менин жан биргем...

КЛЕОПАТРА: Соотунду чечпесең, темир-тезегин денеметик салып, алдагы “мышыгыңдын” териси көкүрөгүмдү сыйгылап, маземди ала турган болду. Ага дейре, “Жеңишкорго мончо жаккыла”-деп кулдарга буйрук берип келейин... Баса, “Жеңишкор” демекчи эмне үчүн кишенделүү туткундарыңды алдыга салып, алардын асабасы сынган тууларын салбыратып, ошжого түшкөн алтын-күмүштөн кошоктошкон пилдерге жүктөтүп, шаар дарбазасынан бери карай добулбас урдуруп,

демейдегидей "Жеңиш салтанаты" менен келбей, жеңилип калган адамча түн жамынып, уурданып келдиң Антоний?

АНТОНИЙ: Шашылдым Клеопатра, шашылдым... Тезирээк өзүнө жетип, бал сөзүңдү угууну көксөдүм жан биргем. Чеччи тезирээк береги көйнөк сөрөйүңдү, жоктон тапкансыбай. Чыдамым кетип, көзүм бозоруп турат. Төнчү кучагыма ууз денең менен... Аа, пил-сил жагынан кадырың жам болсун, пилдин жарасы жеңил. Ошончолук эле каалап турсан, андай малдын ончактысын эфиоптордон сатып алсам деле болот, пилдин наркы эчкинин наркынан ашпайт экен аларда...

КЛЕОПАТРА: Неге сатып аласың? Олжолоп келген пилдериң, кулдарың, күндөрүң, алтын-күмүшүң кайда? Үч элди тизе бүктүрсөң, олжосу да, оңор болгон эместир...

АНТОНИЙ: Олжосу курусунчу, жан биргем. Бул турмуштагы менин зор олжом - өзүңсүң... Мен сага шашканыман баарын тең ашуунун ары жагында калтырып, быякты көздөй чү койдум... Анын үстүнө бул жолку салгылаш тозоктун отун кечип жүргөн менен барабар болгонун, сен көз алдыңа да элестете албайсың, татынам... Чечип койчу, алдагы көйнөгүңдү кайра-кайра суратпай. Суусап келдим сени эңсеп... Парфияндыктардын атчан аскерлери, ашуунун белине чейин кырчылдашып салгылашкан бойдон узатып келишти. Жеткен тажаал немелер экен... Жоокериң ким, кулуң ким күңүң ким экени таанылбай, баары тең быкпырдай аралашып калды ашуунун аркы жагында... Бир тамчы суу же бир сындырым нан калсачы менин аскерлеримде... Андай маалда кара жанынан башка намысты ойлогон, тууну ойлогон пенде калбайт экен...

КЛЕОПАТРА: Легион, сенин жеңилбес легиондорун кайда калды?

АНТОНИЙ: Алчы нары мына бул калканды, салмагы бир батмандан кем чыкпайт олчоюп. Ээн талаа, эрме чөлдө колуң түшүп кала жаздайт экен, муну көтөрүп жүрө берсең... Бир чөлдөн эски кудук таап, анын сасыган суусунан ичүүгө аргасыз болдук. Ошол көргөзбөдүбү кордукту, жоокерлерди кысталышта чий-чийдин түбү тарапка дыргаяктатып...

КЛЕОПАТРА: "Эркек аттуунун баарын тизе бүктүрүп, жеңиш менен келдим!"-деп азыр эле өз оозуң менен айттың го, Антоний...

АНТОНИЙ: Айтканым ырас. Азыр да ошенте алам. Ал тургай, алгачкы жолу басып киргенибизде эркек аттуунун бакиси тизе бүгүп, башын ийип багынып бергени да кашкайган чыңдык экенине ишенип кое бергин... Бирок, алардын убадага турбаган “кыrsa түгөнгүс” көп эл экендиги да калп эмес. Бири багынганы менен экинчиси антпейт экен... Мисалы, аскерлеринди сап-сапка тизип, найзасын сундуруп, кылычтарын жаландатып, чоң айкашка камданып турсаң, бири жолобойт, кумдун арасына житип кеткенсип... Качан гана кайсыдыр бир мөөрөйгө багыт алып кочүп баратканыңда, же бир түн ичинде тагтуу уйкуда жатканыңда кайдан-жайдан пайда болгону белгисиз, чакан-чакан ат минип ач кыйкырыкты салып, өлгөн-тирилгенине карабаган мыкаачы немелер туш-тушундан найза сунуп, кылыч шилтеп, жаа тартып, жебе мызгытып чагылгандай тиет да, антип-минтип эсинди жыйганынча көздөн кайым болушат. Баарыдан да таң кала турган нерсе өз жамаатындагылардын өлүгүн да таштабай, өзүлөрү менен кошо ала кетишет. Такыр эле айлалары кетсе, өлүктү өрттөп, же кылч менен бөлө-бөлө чаап, өзүнүн үзөнгүлөшүн, тим эле, адам кейпинен ажыратып кетет экен.

Анан, ошондой мыкаачы адамдар олжо алдыра коебу. Олтеп-септеп чогулткандарыбыз да жолдо калды...

КЛЕОПАТРА: “Жеңиш менен келдим!” деп өзүң айттың го, Антоний...

АНТОНИЙ: Туура, жеңиш менен келдим. Өлүгүм ээн пашаа эрме чөлдө калбай, өзүмдү сага жеткирип келгеним жеңиш эмей эмне? Же менин тирүү калганыма кайгырып турасыңбы, кабагыңа кар жаай түштү?..

КЛЕОПАТРА: Андай эмес, ардагым... “Жеңиш менен келдим!”-деп өзүң атканыңан..

АНТОНИЙ: Толук жеңиш болбосо да, биздин пайдабызга тынчтык келишимин түзүп келдим, көгүчкөнүм... Талашканы пашакандай болгон, өмүрү чөп чыкпаган такыр жер экен, “алгыла!”-дедим мага андай жердин кенедей да пайдасы жоктугунан.. Эгерде бул жолку тынчтык келишим, биздин империя үчүн жеңишке арзырлык келишим болбосо, анда жоокерлер мени бир добуштан император көтөрүшпөйт эле да... Ырас,

мындай берилгендиктери үчүн ал оңбогурлар дагы “бир жылдык айлык акыны алдын ала төлөйсүн!” – деген талап коюшту... Анын эмнеси бар экен... Төлөсө, төлөп деле кое беребиз... Жеңиш болгон күндө да, болбогон күндө да бул алардын ала жүргөн айлыктары... Ала беришсин. Андан сен экөөбүздүн эчтекебиз корөбойт. А, “жеңиш салтанатын” кийинчерээк өткөрсөк деле боло берет... Эфиопияда пилдин наркы арзан болгону менен, ончакты пилди биерде бир нече күнгө дейре жемчөп берип баккан кымбатка түшүп, казна эңшерилип калгыдай... Ошондуктан, пилдерди “жеңиш салтанатына” эки-үч күн калганда алдырсак деле кечтик кылбайт...

КЛЕОПАТРА: Мактанчаак, алангазар, жел өпкө бир макулук экенсиң да Антоний... “Жеңиш салтанатында туткундарын кайда?” – деп сурагандарга эмне деп жооп бересиң?

АНТОНИЙ: “Олчойгон барымта төлөшкөнүнөн, баарын тең кое бердим” деп коем... Улуу Цезарь деле ушинтчү эмес беле... Айыпка жыгылгандардан, алтын, күмүш пилдин сөөгүн армансыз алгандан кийин, “туткундарга ырайым тартууладым” – деп коер эле кайран киши...

(Клеопатра портретти карап улутунат.)

КЛЕОПАТРА: Ооба. Кайран гана асыл зат, кайран гана эр...

АНТОНИЙ: Эсимде... Цезарды күм-жам кылууга касам ичип кекенишкендер, акыры келип ошолор колдуу болбодубу кайран эр, помейликтерди баш ийдиргенде, алардын алтын-күмүш, жакут бермет, пил сөөктөрүн түгөл чогулттуруп алгандан кийин гана: “Помейликтерге ырайым тартууладым” деген жардык чыгарган. Ыраматылыктын ырайымы дагы кыйла эле кымбатка туруп, оз наркына жетмейин, жөндөн-жөн эле эч кимге төгүлө берчү эмес. Алтын-күмүшү го өзүбүздө толуп атат, жанагы соок-саакты кайдан табаар экенбиз?... Эфиопия же Ливияга кербен жөнөтсөк кантет? Мен дагы Цезарчылап алтын, күмүш, пил сөөгүн армансыз алган немедей түр менен “ырайым тартууладым” деп жардык чыгарып койсомчу...

КЛЕОПАТРА: Улуу Цезардай даанышманга теңебечи озүндү...

АНТОНИЙ: Аа... Мен таптым акылды. Жанагы “жениш салтанатына” деп сатып келген он пилдин азууларын таарытып шаар дарбазасынын босогосуна үйүп койсок болбойбу...

КЛЕОПАТРА: Жоокерлерин “жениш салтанатына” азуусу таарылган, сопол пилдерди жетелеп чыгабы?

АНТОНИЙ: Жо, таптакыр андай эмес. “Жениш салтанатында”, эл алдынан өткөндөн кийин таарыттырабыз да...

КЛЕОПАТРА: Салтанаттан кийин жазыксыз жаныбарлардын азуусун таарыттыруунун кажети барбы?

АНТОНИЙ: Туура айтасың, кажети жок. Бир жолу “жениш салтанаты” сөөк-сааксыз өтсө, андан шаан-шөкөт шарияты бутула койбос... Акыры, Улуу Цезардын деле жортуулдардан ошкосуз кайткан учурлары болоор эле го... Британиядан же Рейнден эчтеке албай эле келбеди беле?..

КЛЕОПАТРА: Аныкы тап-такыр башка кеп... Ал деген жакшылыктын да, жамандыктын да көзүн таанып, баарын жай-жайына жайгаштыра билген ашкере даанышман адам эле... Ошону үчүн аны достору түгүл, душмандары да “Улуу Цезарь” деп аташкан... Сен башынды ташка урсаң да Цезардын чыпалагына тең келе албайсың. Цезарь деген Цезарь, сен деген сен-сиң...

АНТОНИЙ: Сен эмне деп эле оозуңа киргенди оттоп атасың, канчык? Жанатан бери кантээр экен деп унчукпай койсо, аңырандап кеттиң да. О, Египеттин уу тырмактуу мадыл мышыгы... Өзүңдү теңдешсиз сулуу, ашынган перизатмын деп ойлоп алсаң керек ээ, кыйшык көзүм. Цезарь сени мүлжүп-мүлжүп туруп итке салып берген сөөктөй кылып ыргытып тиген таштанды кезинде, сага үйлөнүп, багынды ачып, катын катарына кошконумду унутпасан экен, шерменде... Сенин чирген эриндерине илеби тийген адамдын кускусу келип, ошол замат оозун шарап менен чайкамайын сасыгың кетпей турган чагыңды унутуп калдыңбы? Алып кел шарабың болсо, азырагы озумду чайкап алайын...

КЛЕОПАТРА: Кулдарын бар, ошолорго айт.

АНТОНИЙ: А сен кимсиң?

КЛЕОПАТРА: Айтканыңдын баарын “куп болот”-деп аткагандай олжолоп келген күнүң эмесмин мен сенин... Же, бутуңду кучактатканына ыраазы болуп, жамгырлатып арзуу

төккөн шайкелең ырчы Киферида дагы эмесмин мен сага. Баса, аның жалгыз эле сенин бутунду кучактап күн көргөн жери жок, арбын экен ал кучактай турган аркыл-аркыл жоон сан балтыр-салтырлар...

АНТОНИЙ: Көп сөздү токтотуп, шарап алып келгин деп жатам...

КЛЕОПАТРА: (келекелеп) Азыр, азыр “женишкор, баатырым”... Парфияндардан үрөйүң учуп аттанаарда суусун кандырып алууга шаабайың келбей, дыр койгон турбай-сыңбы... (**аякка шарап куюп сунаг**) Шашпай суусунунду кандырып ал “өкүмдар”. Сенин үрөйүңдү учурган парфияндардын бирөөнүн дагы чокою менин астанамды аттаганга даабай турганына ишенип кое бергин!

АНТОНИЙ: Шерменде! (**Шарапты Клеопатранын бетине чачат.**) Тилинен заар чачкан кара чаар жылаан...

КЛЕОПАТРА: (Илебинен аккан шарап тамчыларын жаланып) Суусунду кандыраар, жакшы шарап экен... Айтканда, айтпаганда не пайда, силер римдиктер шарап даамын, зайып кадырын билмек белеңер...

АНТОНИЙ: Тарт тилинди! Болбосо...

КЛЕОПАТРА: Эмне болбосо? Парфияндардан ала албай келген кегинди, эми өз катынынан алгың барбы?... Сен кайсы эле кыйраткан адам элң? Өмүр бою Цезардын көлөкөсү болуп келгенсиң, азыр да андан ашып кеткен жериң жок. Парфияндарды айтып эмне кылам, сен намысы бар эркек болсоң, Египетке күч күйөө болуп отурбай, элиңе барып, эбак өзүңдүн Римге өкүмдарлык кылат болчусуң. Сага корогон кайран сөз...

АНТОНИЙ: Мунуң эстүүлүк... Жөнү жок жерден итирендей бербей, чарыгымды чечип алчы, өлгүдөй чарчап келдим... Бол эми, мен күтүп калдым.

КЛЕОПАТРА: Дагы далай күтөсүң...

АНТОНИЙ: О бузуку! (**Көзү менен Цезардын сүрөтүн көргөзүп**) Алдагынын алдында чөгөлөп, бооруң менен жылып барып кыңшылап акыштангандан намыстанбас элең аа?...

КЛЕОПАТРА: Менби?... Сенин алдында да, Цезардын алдында да эч качан чөгөлөп көргөн эмесмин. Кийинки арзуу кумарына малынган мезгилибиз эсепке кирбээс. Эң алгачкы ирээт

мага жолугуу үчүн Цезарь ушул үйгө келгенде да, тизе бүккөн эмес болчумун...

АНТОНИЙ: Ха, ха, ха... Цезарь сени издеп биерге өзү келген дегин келип турабы?... Ха, ха, ха...

КЛЕОПАТРА: Дал ошондой болгон...

АНТОНИЙ: Апыртып атасың, шуркуя... Чындыкка доо кетпесин десең, окуя мындай болгон. Сени сиңилиялык Апполлдор деген бир шүмшүк адам, бар болгону беш драхмага денесин саткан сойку катын катары пулга сатып алып капка бууп көтөрүп келбеди беле Цезардын үстүнө...

Экинчи көрүнүш

(Мындан 14 жыл илгери биздин жыл эсепке чейинки 47-жылдын март айынын башталышында болгон окуя кайрадан жандана баштайт. Цезарь жазы керебетте малдаш гокунуп отуруп алып Римге кат жазуу менен алек. Клеопатра ойдолонуп каптан чыгуунун аракетинде.)

КЛЕОПАТРА: Кое бергиле, думугуп өлмөй болдум...

ЦЕЗАРЬ: Аа... Алып келдиңби канайымды... Жарайсың Апполлдорум... Эми сен бара берсең болот, быягын мага кой...

КЛЕОПАТРА: Токтоосуз бошоткула!

ЦЕЗАРЬ: (камырабай) Чыдай тур бир аз. Римге, Антоний менен Лепидке кат жазып аттым эле, ошону бүтө коеюн... Шашылыш кат.

КЛЕОПАТРА: Аба жетишпей, өлгөнү калдым... Бошоткула!

ЦЕЗАРЬ: Азыр, азыр... Мөөрүм кайда калды экен? Демек, Рим, Консул-Лепидке. Мунусу болсо, атчан аскерлердин башчысы – Марк Антонийге.

КЛЕОПАТРА: Мен өлдүм...

(Цезарь кантын оозун чечкенден кийин Клеопатра чыгат. Анда анын жаш кези.)

ЦЕЗАРЬ: Амансыңбы ханыша! Бир аз күттүрүп койгонум үчүн, айып этпе. Биз римдиктер, ушундай, эсепке так, аскерий тартиптин кулу-макулук болобуз... Эң оболу кызмат, андан кийин башка иштер. Баса, мен сени минтип капка салып келгиле

деп айткан эмес болчумун. Бул Апполдордун чекилиги... Аны – сөзсүз жазалайм.

КЛЕОПАТРА: Жасакерленбей, көңүлүндөгүнү түз эле айткын Цезарь... Неге алып келдиң мени биерге?

ЦЕЗАРЬ: Неге дейсиңби?.. А балким атаңан калган мурас, ханышалык тактыга отургузайын дегендирмин... Баса, атаңды да бир жолу өз тактысына кайра отургузуп кеткен болчумун, кулдарыңардын көзголоңунан кийин...

КЛЕОПАТРА: Билем. Ал кызматың үчүн менин атамдан жети жарым миллион сестерций аласаң бар экенин да билем. Силер, римдиктер эсепке так эл эмессинерби, кадырың жам бөлсун, атамдын карызынан мен кутуламын.

ЦЕЗАРЬ: Өз аласамды, сенсиз эле өзүм өндүрүп алууга кудуретим жетет... Баса, сен чындап эле кутулгун келсе, анчалык көп акчаны кайдан табасың?...

КЛЕОПАТРА: Мен ханышамын...

ЦЕЗАРЬ: Азырынча, ханыша эмессиң... Анын үстүнө, сендей чырайлуу зайыпты капка салдырып келген айыбымды тартышым керек менин дагы... Ошонун эсебинен сага он миллион сестерций белек кылайын деген ниетим бар. Атаңдын карзынан биротоло кутулуп, өзүңө дагы эки жарым миллион сестерций калат.

КЛЕОПАТРА: Андай белегинди ала албайт экенмин...

ЦЕЗАРЬ: Неге?

КЛЕОПАТРА: Мен деген Египеттин ханышасымын...

ЦЕЗАРЬ: Жо... Сен таптакыр эле ханыша эмессиң...

КЛЕОПАТРА: Неге?

ЦЕЗАРЬ: Сен, ханышалыкка дагы ыраа көрбөй турган, андан алдаганча бийик, өтө назик, эң эле татынакай тотукуштай болгон зайып турбайсыңбы...

КЛЕОПАТРА: Сен императорлукка ыраа көрбөй турган угуттуу эркексинби?

ЦЕЗАРЬ: Менин угуттуу мезгилим өтүп кеткен бийкеч... Мен угуттуу да, угутсуз да эмес... Эркек да, ургаачы да эмес – бир макулукмун. Мен – билгин келсе Цезармын... Цезарь деген, жаман-жакшы боло албайт. Ал – өзүнүн атак-даңкынын кулу...

КЛЕОПАТРА: Анда сен мага эркектин баары зайыпка жасаган мамилени да жасай албайт турбайсыңбы...

ЦЕЗАРЬ: Жан-дилим менен ошентет элем, бирок...

КЛЕОПАТРА: Эмне бирок?

ЦЕЗАРЬ: Мен сени, бир жагы жатындаш инин, экинчи жагы бир төшөктө айкалышып жаткан эркегин Птолемей өңдөнүп Египеттин евнухтарынын ыплас тарбиясын алган, эси кирди-чыкты бир дүмбүл неме го деп ойлогом...

КЛЕОПАТРА: Ал евнухтардын кудум эле сага окшоп же эркек эмес, же ургаачы эмес, бир кунарсыз макулуктар экенин ошолобоптурмун, мурда. Өзүлөрүнүн колунан эчтеке келбесин билгенден кийин өлөрчө шарапка мас кылып, жатындаш иним коообүздү бирге жаткырып жакындаштырып коюшканы да ырас. Анан, ал жакындашуу адатка айланып кетти. Эми ошону аныгы кемсинткнң келип турабы мени?...

ЦЕЗАРЬ: Кудай сактасын, андай ойдон алысмын...

КЛЕОПАТРА: Анда табышмактатпай айт, айтаарынды! Сага менден эмне керек?

ЦЕЗАРЬ: Сенден мага эчтекенин кереги жок. Римге керек болушун ыктымал. Биерде, Египетте жеке бийлик жүргүзө турган, акыл-эстүү адам керек Римге...

КЛЕОПАТРА: Айт анда кеп-кеңешинди! Үйрөт, бийлик кармаганды. Балким ханыша боло алаармын... Рим күткөндөй...

ЦЕЗАРЬ: Жарайт... Бирок, оболу бир нерсенин башын ачып алалы... Жанагы жети жарым миллион сестерцийди болочок ханышага эмес, азыркы татынакай зайып катары белек кылам, баш тартпасың деп ойлоймун...

КЛЕОПАТРА: Баш тартпаймын... Калган эки жарым миллионду да алып, он миллионго жеткизип кайра өзүнө берсем, менин жеримен жакшылыкча чыгып кетесиңби?

ЦЕЗАРЬ: Балким кетет элем. Мен Египетти жеңээрин го жеңдим... Бирок, азыр сенин евнухтарың мени алтын сарайдан чыгарбай, туш-тушумдан курчап азуусун кайрып турса, кантип чыгып кетем?.. Ушиерде жатып коргонууга аргасызмын...

КЛЕОПАТРА: Мени тактыга отургузсаң, “курчоону токтокула!”-деп буйрук кыламын мен аларга! Же, бирин калтырбай ыргыдыртып салам, сага кара санагандарды...

ЦЕЗАРЬ: Тилекке каршы, азыр өзүм курчоодо калганым үчүн, сени токтоосуз тактыга отургузуш менин колуман

келбейт, тактыга отура электигин үчүн курчоону алып салыш сенин колуңан келбейт.

КЛЕОПАТРА: Деги сен экөөбүз, колубуздан бирдеке келчү жандарбызбы, же?... Ха, ха, ха...

ЦЕЗАРЬ: Ха, ха, ха... Бара-бара жагып келатасың мага. Экөөбүз бириксек көп нерсени жасай алгыдайбыз. Анда эмитен сабыр байланып, өз саатыңды күткөнгө үйрөн. Евнухтардын курчоосун үзүп, Ахила менен Потиндин ташын талкан кылуу үчүн, дагы эки эле күн тыныгуу керек мага... Жылдыздар ондуу жайгашып, кудайлардын жардамы тийсе, бүрсүгүндөн баштап Египетти тартипке салууга киришемин... Буюрса, ушул айдын аягында, “Жеңиш салтанатын” жарыя кылган добулбас кактырышым керек Римдин дарбазасында...

КЛЕОПАТРА: Көзүм көрбөгөндөн кийин сенин “жеңиш салтанатыңдын” кызыгы не мен үчүн?

ЦЕЗАРЬ: Неге андай? Каухар менен чегеленип жибек жабуу жабылган империянын эң зор пилинин жонуна токулган күмүш такты, алтын саябандын астында отуруп, канайым катары Римге кирсең, сен көрбөгөндө ким көрөт ал салтанатты... Мен сени ала кетемин...

КЛЕОПАТРА: Жаныңды жебе!

ЦЕЗАРЬ: Цезарь эки сүйлөйт деп укканың барбы?

КЛЕОПАТРА: Жок. Сен тууралуу андай ушак айың уга элекмин... Бирок, бир ай дегениң өтө эле алыс болуп атпайбы... Кантип чыдайм бир айга дейре?

Ү ч ү н ч ү к ө р ү н ү ш

(Кайрадан 33-жылдын Александриядагы түнү.)

АНТОНИЙ: Ха, ха, ха... Бир ай эмес, тогуз ай чыдагансын анда... Тогуз айдан кийин да сенсиз эле барган Цезарь Римге. Кексе неме тогуз ай бою жөн жатмак беле... Ширенди соолута соруп, курсагыңды чердейтип боозутуп туруп, салынды катын катары журтка таштап кеткен сени. Ошол каргашалуу тогуз айдын кесепетинен, мен азыр өз падышачылыгымды анын күчүгү Цезарион менен бөлүшүүгө аргасыз болуп олтурам... Андан көрө Египеттеги өз үлүшүңдү Цезарион экөөң бөлүшүп алып, өзүнөрчө тирилик кылбайсыңарбы?... Сен бардык нерсени,

биликти да, махабатты да, жадегенде эриндин ак шейшебине дейре башкалар менен бөлүшүп жүрүп рахат алганга көнүп калбадыңбы... Цезарь Египетти тизе бүктүргөнгө дейре иниц кооң бийликти да, төшөктү да бөлүшүп эле келбедиңер беле... Баса, ал дөөпөрөсүң жашы онго жете элек жатып кантип майкандап жүрөт сенин кыздык ариетинди же эрезеге жетип кылган кимдир-бирөө көмөктөштү беле? Алакандай болгон Египетти не себептен сенин күчүгүң менен бөлүштүрүшүм керек менин?

КЛЕОПАТРА: Себеби, ал Цезардын мураскору. Бөлүшпөскө аргаң жок.

АНТОНИЙ: Арам сийдиктин баарына мурас бөлүп отурсак, дайныбызды таппай калабыз. Ой-тоо, жолдо калгандарын эсенке албаганда, үч катындан туулган жети балама эле бардык байлыгың да, бийлигиң да бүркүмгө келбей калат.

КЛЕОПАТРА: Бирок, аларыңдын арасында бир дагы Цезариону жок эмеспи... Ага жалгыз эле Египет эмес, бүткүл аалам баш ийиши керек. Ага мындай мурасты сен эмес, Цезариондун атасы, улуу Цезарь өзү калтырып кеткен. Жер бетинде күн көрүү үчүн жаралган жан көктү самаса, акыры келип канаты кайрылып, же омурткасы сынбай койбосун унутпаш керек...

АНТОНИЙ: Жер бетинде жылып жүрүп күн көрүү үчүн жаралган өксүү жаның менби? Ионий деңизине чейинки Ефрат менен Армениянын жарымы, Киренден –Эфиопияга чейинки Пилириянын жармындагы өкүм сүрүп келаткан менин бийлигим аздык кылабы сага?...

КЛЕОПАТРА: О! Бийлигин байлыгын махабатын жадагалса ыйманын бөлүштүрүү жагынан сен дагы менден калыпшайсың Антоний. Таманыңдан тартып бел кырчооңо чейин түзүк эле эркек экениңди тана албаймын... Кез-кезде Цезарга да окшошуп кетчү элеч... Бирок, баары бир сен – Антоний, Цезарь ооло албайсың... Кез-кезде гана окшошчусуң...

АНТОНИЙ: Качан токтотосун, дайыма мени Цезарга салыштырганыңды? Эбак сөөгү-сөпөт, устуканы-упат болбодубу сенин Цезарыңдын!...

КЛЕОПАТРА: Ооба. Цезарь өлдү, бирок алигиче тирүүлөрдүн катарында жүрөт... Сен тирүүсүң, бирок...

АНТОНИЙ: Токтот сөзүңдү! Мен чыдай албаймын мындайга. Эрди-катын болуп жашап келатканыбызга он төрт жылдан жүзү болсо да, алиге дейре менин мүчө-башымды Цезарга салыштырганың-салыштырган. Мени караган көзүң да Цезардын көзү, жадакалса, арзуу кумарына көлкүлдөп эрип, болоор-болбос кыңкыстап коюп мылжыйып астымда жатканында да, кээде “Берекем Цезарь” деп ийесиң! Эгерде мен сени жан-дилим менен берилип сүйбөгөн болсом, капкачан тилиңди кесип итке салып, жаныңды жаннатка жөнөтөт болчумун...

КЛЕОПАТРА: Мен бейбак да куду өзүңдөй абалдамын. Болбосо, сени күм-жам кылып коюш менин дагы колумдан келмек.... Мен дагы сени сүйөмүн кургурум...

(Антоний сүрөттү көргөзөт)

АНТОНИЙ: Алдагынычы?

(Клеопатра сүрөттүн жанына басып келет).

КЛЕОПАТРА: Муну, сүйүү аздык кылат. Көзүм өткүчө жек көрүп өтөмүн муну...

АНТОНИЙ: Себеп? Эмне үчүн жек көрөсүң?

КЛЕОПАТРА: Эң оболу бул ааламга Цезарь болуп жаралып каланы үчүн! Акырында, акылга дыйкан даанышмандыгы, сүйкүмдүүлүгү менен, мени өзүн арзыткандыгы үчүн! Бирок, бул ааламга Цезарь жаралбай калса, мен бейбак арзуу кумарына канбай, чыныгы махабаттын даамын тап-такыр татпай калмак экенмин...

АНТОНИЙ: Бир кездерде арзуу кумарынын даамын таткан көз ирмемиңди алигиче унута албай жүрөсүңбү? (колдон алат) Ушунча жылдардан берки менин эбегейсиз берилүү, чексиз төгүлүүмдүн баары талаага кеттиби?

КЛЕОПАТРА: Колумду оорутуп ийдиң Антоний.... Мен антип айтканым жок го... Сенден көргөн нечен-нечен жыргалдуу түндөрүмдү кантип танайын... Бирок, андай жыргалдардын туу чокусуна сен экөөбүздүн жок дегенде бир жолу чыга албаныбызга өкүнгөнүмдү гана айтып жатамын...

АНТОНИЙ: Сен өзү андай чокуга чыгып көрдүң беле өмүрүңдө?

КЛЕОПАТРА: Албетте чыккам.

АНТОНИЙ: Өзүңөн-өзүң элеби?

КЛЕОПАТРА: Жок. Цезарь менен ...

АНТОНИЙ: Цезарь, Цезарь! Жатсаң да Цезарь! Турсаң да Цезарь! Акыры аның же бир турпатына киши кызыгаарлык, алыбеттүү эркек бөлсочү! Башындагы түгү жыдып түшкөн, кетбеси суук, талмалуу таздын кайсыл касиетин алиге чейин гамшанып кеп кылып жүрөсүң? Анан калса, сен шуркуя Цезардын жападан жалгыз көрөркөзү болсоң да бир жөн эле... Алиге чейин шилекейинди агызган Цезарың, апеки-сапеки аягы суюк адамдардан эч айырмасы жок, бизден кем болсо-кемдир, бирок, эч нерсеси биздикинен артык эмес көптүн бири болчу. Билсең, Цезарь баса калып ширесин сорбогон бир дагы ондүү-түстүү катыш калган эмес бүткүл Римде...

КЛЕОПАТРА: Сорсо - соргондур. Күүдөн-күчтөн тая элек азаматтын анча-мынча эркектик кылганынын эмне эрөөнчүлүгү бар? Бирок, өшолордун баарынан артык көргөнү мен болчумун. Бу да өзүнчө зор бакыт эле, маалында...

АНТОНИЙ: Цезарь анда, сен мында куураган экенсин кусалык азабын тартып... Сообуңарга калайын экөөңөрдү кайрадан баш коштуруп...

(Антоний Клеопатраны жазы керебетке баса жыгылып кош колдоп алкымдан алып муунта баштайт.)

КЛЕОПАТРА: Кантесиң, өлтүрөсүңбү?

АНТОНИЙ: Өзүнө, өзүң кылдың!

КЛЕОПАТРА: Кое бергин дейм...

АНТОНИЙ: Көзүн сүзүп кылыктанып коет, о кыңшылаган гана канчык. Сенин жаныңды сууруп алып, биротоло көксөндү суугайын... О, бетиң кесилгир шуркуя! Аягы суюк арам, шерменде!

КЛЕОПАТРА: Цезарь, Цезарь... Өлүп баратамын...

АНТОНИЙ: Жок, жок биерде Цезарь!

(Кош колдоп Клеопатранын башын силкилдетет.)

АНТОНИЙ: Угуп атасыңбы, эбак апат болгон сенин Цезарың... Жаны жаннатта жүрөт анын!

КЛЕОПАТРА: Анда тезирээк жөнөтчү мени дагы ошээрге, ордагымдын артынан барайын... Цезарь, жаным Цезарь кетип баратамын сага...

АНТОНИЙ: Жо-ок! Сен эч кандай Цезарь-мезарга барбайсың! Оной кутулгун бар ээ менден.

(Антоний Клеопатранын алкымын бошотуп, бетин басып ыйлап иет).

АНТОНИЙ: Он эки жыл болду, бул шуркуя канчыкка кол көтөрсөм эле кайратымдан тая түшөм... О, жараткан! Бул не деген кордугуң! Неге мынчалык басынттың мени? Намыска жараар уулдарыңдын бири элем го мен дагы...

КЛЕОПАТРА: Неге токтоп калдың, биротоло күм-жам кылып тынчытпайсыңбы жанымды...

АНТОНИЙ: Түкүрдүм сенин жаныңа да, жүзүңө да...

КЛЕОПАТРА: “Тиги дүйнөдөн кошулуп алышат” – деп кызгандыңбы мени ардагымдан?...

АНТОНИЙ: Түкүрдүм дейм сага да, ардагыңа да...

КЛЕОПАТРА: Алкымыма асылганыңда саал-паал болсо да эркекке окшогонсуң... Муунта баштаганыңда, “акыры кайратына келген экен” деп ургаачылык кылып, бошошо түшүп, жакшы көрүп да ийдим эле сени... Көрсө, жаңылган турбаймынбы...

АНТОНИЙ: Өкүмдардын ыйык колун, сендей жалап катынга булгагым келбеди...

КЛЕОПАТРА: Бүтүндөй бир элдин эмчектеги баласынан, эмгектеген карысына чейин кырып-жоюп, капкалуу шаарлардын асманын карартып, аял-эркектин канын суудай агызганда булганбаган сенин колун, эми мени муунтканга эле булганып калабы?

АНТОНИЙ: Сен эмне, муунтуп өлтүрүп салган жок деп, өкүнүп турасыңбы?

КЛЕОПАТРА: Өкүнмөк кайда? “Анткен жок, минткен жок” деп аял аттуу кадырга жетээр асылкеч адамына гана өпкөлөйт. Кенедей дагы каршылык көрсөтпөй, кол куушуруп жатып берген алсыз аялды муунтканга дагы каруусу келбеген сага окшогон эркек сөрөйлөргө өпкөлөгөн, кайран кадыр-барк.

АНТОНИЙ: О, менин кылтылдаган гана шуркуям! Неге сени, мынчалык жакшы көрүп калдым экен? А сен качан болбосун мени кемсинткениң-кемсинткен. Неге мынча таш боорсуң? (Өңгүрөп ыйлап башын Клеопатранын тизесине коет).

КЛЕОПАТРА: Болду эми. Ыйлабачы... Аарчычы көз жашыңды менин Антонийим... Ишенип кой, жортуулдан жеңилип келсең да, же жеңиш менен кайтсаң да, ачууң келип

жаалданып же көз жашынды көлдөтүп мунканып гурсан да, айтоор азыр мен, сени гана сүйөм... Кечир мени; тилим тийип, жанынды ачиткан болсом... Кечир мени, асылым... Кечир мени, жыргалым... Ушинтип эле, бир аз жагып кирпик кагып ил, эс ала түшөсүң...

(Цезардын сүрөтүнө кайрадан тил кирег)

ЦЕЗАРЬ: Кызык... Тирүү кезимде, ушинтип, кимдир бироонун тизесине маңдайымды тийгизип жатып, же көз жаш төгүп жеңилденип алуу оюма да келбептир.

КЛЕОПАТРА: Көз жаш төгүп ыйлаганды сен таптакыр билчү эмес элең да...

ЦЕЗАРЬ: Жо, билчүмүн. Бирок, антүүгө менде тап-такыр убакыт болгон эмес... Максат зор эле.

КЛЕОПАТРА: Анда бизге залаканды тийгизбечи, асылым... Жанатан бери сенин арбагың менен алышып жатып ага жеңдирип койгон мобереки бечера ойгонуп кетип экөөбүздүн мактешкенибизди укса, өзүн-өзү майып кылып алып жүрбөсүн... Чынын айтсам, Антоний деле мынчалык кемсинтүү эмес, арзууга деле татыктуу эркек

ЦЕЗАРЬ: Сенин мындай оюңдун бар экенин, баягыда, Антоний экөөң жакындашкан эң алгачкы түндө эле билгемин, эркетайым...

КЛЕОПАТРА: Ошону үчүн мени Антоний менен ээн кылтырып кетип калдың беле?

ЦЕЗАРЬ: Ооба. Ошондо мен силерди, ээн таштабасам, эртедир-кечтир сен таштайт болчусун мени...

КЛЕОПАТРА: Себеп?

ЦЕЗАРЬ: Себеби дегенде, эркектердин арасында да аркылдары бар. Мисалы, мен сыяктанган мамлекеттик ишке, эл аралык саясатка кызыгып, бирде согуш отун кечип, бирде калам тапкан акылдуу-акылсыз ойлорду жазып, же ээн талаа - эрме чоңго керемет шаар тургузгусу келип, койчу кайсыдыр бир максатка өтө ынтызар эркектерге болгон сага окшогон чырайлуу ургаачылардын ышкысы бат эле сууп, эртедир-кечтир аны таштап кетпей койбойт... Анткени биздин жамааттын эркектери кыска убакытка созулган арзуу кумары үчүн өмүрүндөгү башкы максатынан танып, сулуу зайыптын этегине илээшип кете бербей турган кежир десен-кежир, өжөр десен-өжөр

немелер болушат. Биздейлер, ар убак эле өзүнүн көңүлүнө жаккан нерсенин баарын жасай албайт, эркетайым... Биз, өзүбүздүн максатыбыздын, атак-даңкыбыздын, адамгерчилигибиздин кулу болуп өтөбүз бул өмүрдөн. Ошону үчүн сендей зайыптар эркектик касиети адамгерчилик ариети, өнөргерлик дарамети эки-үч даража төмөн турса да, биздейлерге караганда Антонийлерди артыгыраак көрүшөт... Анткени Антонийлер, силер кел дегенде баса жыгылып, жүр деген жакка моюн төлгөбой кете берээрин, азыр эле далилдеди го, сенин эриң...

КЛЕОПАТРА: Анда эмне үчүн ушунун баарын билип туруп, Антоний экөөбүздүн жакындашышыбызга жөл бердин?

ЦЕЗАРЬ: Антоний бөлбосо Брут, же Марк Красс же Тиций иши кылып, акыры бир ойнош күтпөй койбойт элең... Ошондуктан ааламдагы ургаачынын баарына таандык сендей чырайлуу заттын шыпты кашкалыгына анча маани бербей, Антоний экөөнөрдүн жакындыгыңарды көрмөксөн, билмексен гана болуп көйгөмүн... Бирок, баарын билчүмүн, тагыраак айтканда, жүрөгүм сезген...

Т ө р т ү н ч ү к ө р ү н ү ш

(Кайрадан өткөнгө кайрылуу. Римдеги Цезардын үйү “Биздин жыл эсепке чейинки 45-жылдын август айы. Рим. Цезарь жазып жатканын токтотуп сырттан кирип келаткан Клеопатраны утурлай басат.)

ЦЕЗАРЬ: Сендей асылзаттын, айтылуу Римге келип, анын атагына-атак, көркүнө-көрк кошконуңа кубанычтуумун, көгүчкөнүм...

КЛЕОПАТРА: Мен дагы. Ааламдын эң зор шаары Римдин жана анын даанышман туу жыгаары, жападан-жалгыз өкүмдары Гайдын бөсөгөсүн аттаганыма бактылуумун... Ырас, бул күнгө жетүү үчүн эчен-эчен сагынып саргарууларды тартсам дагы...

ЦЕЗАРЬ: Кечир мени эркетайым... Мамлекеттик иштер, журт тагдыры экөөбүздүн учурашаар күнүбүзгө кедергисин тийгизсе да, күндүр-түндүр көңүлдүн түпкүрүндө, жүрөктүн

толтосунда жүрдүн, жанга кубат берип... Баса, биздин Рим кандай шаар экен?

КЛЕОПАТРА: Кеменгер Цезардын жактырган шаары, Улуу Александрдын шаарынан калышмак беле...

ЦЕЗАРЬ: Ха, ха,ха... Түзүк айттың! Чынында, мен өзүм да Римге караганда Александрияны жакшы көрөм. Анткени, ал сенин мекениң. Экинчиден, Александриянын ааламдагы бир дагы шаарда жок, мол байлыгы болоор эле. Ал кагаз бетине жазылгандын баарын сактаган өлчөөсүз зор китеп кампа. Андагы кол жазмаларды барактагандан эле чексиз ыракат алып жүргөнүмдү жашыра албайм... Ошончолук байлыктын өрттөнүп кеткени өкүнттү мени. Баягыда экөөбүз жел кайыкка түшүп алып Нилдин агымы менен махабат сейилине чыкканыбызда: “Китеп кампадагы даанышман адамдардын жазгандарын окугандан кийин сыртка чыгып, ааламдын башталышы менен адамзаттын келечегин билүүгө ынтызармын...” – дегеним жиндеби?

КЛЕОПАТРА: Албетте, эсимде.

ЦЕЗАРЬ: Аттигиниң жанагы каргашалуу өрт далай - далай калкар ойду, түркүн-түркүн тагдырлар менен ийги тилек, илгери үмүттөрдү күйгүзүп ийген турбайбы. Баса, Пталомейди да ала келдиңби?

КЛЕОПАТРА: Анын аты Цезарион.

ЦЕЗАРЬ: Ымыркай төрөлгөндө “Пталомей” дебедиң беле?

КЛЕОПАТРА: Египеттин салты боюнча, биздин тукумга караштуу эр бүлөнүн баары Пталомейлер делинип, өз ысмы атасынын атына жалгаштырылып айтылат. Пталомей-Цезарион сенин каныңдан жаралган бала...

ЦЕЗАРЬ: Менин уулум...

КЛЕОПАТРА: Жана мурасчын!

ЦЕЗАРЬ: Мурас жагынан биздин салтта кыйла баш аламандык бар экен, караан калгырдыкы...

КЛЕОПАТРА: Ал эмне дегениң?

ЦЕЗАРЬ: Көзүм өткөндө, менден жападан-жалгыз гана мурасчы калышы керек – деп жатам.

КЛЕОПАТРА: Ал кайсы балаң болот?

ЦЕЗАРЬ: Балдарым эмес. Ал – Рим. Албетте, балдарым да итке минип калбайт дечи...

КЛЕОПАТРА: Римдин өзүн кимге таштайсың?

ЦЕЗАРЬ: Рим кудайлардын колунда калат.

КЛЕОПАТРА: Жүзү курусун анда сенин Риминдин. Бара-бара жек көрүп келатамын ушу шаарынды.

ЦЕЗАРЬ: Мен өзүм дагы...

КЛЕОПАТРА: Сенби? Римдин жөлөк-тиреги, жападан-жалгыз туу жыгаар окумдары, Улуу Цезарь, өз Ата мекенинди катип жек көрөсүң?..

ЦЕЗАРЬ: Сенден кем эмес. Себеби дегенде, ааламдын бир дагы булунунда: Римдин кудайларындай, эки жүздүү кудайлар, Римдин төбөлдөрүндөй – ач көз төбөлдөр, Римдин зайыптарындай шыпты кашка ургаачылар жана Римдин карапайым калкындай ыплас жана эмне десең да “Хуп болот”-деп кол куушуруп турган кошоматчы калк жашаган бир дагы шаар жок. Адамзатка ыйгарылган кыска өмүр ортосунда үлгүрө алсам, эски Римдин күлүн көккө сапырып, жер бетине кыянаттык, жүзүкаралык жана көшөкөрлүктүн уругунан арылган дили таза, ар-намысы арбын калктуу жап-жаңы Рим шаарын тургузсам деген максатым бар. Албетте, мындай ыйык максат жолунда мүрг кетпесем...

КЛЕОПАТРА: Сендей журт уулунун Улуу максатын аксата турган адам бар дейсинби, өз мекенинде?

ЦЕЗАРЬ: Четтен чыгат. Атаандаштарымды айтпай эле коеюн, өзүмдүн эле өзөктөш туугандарым менен жатындаш жакындарым барат андай ишке.

КЛЕОПАТРА: Римди – Рим кылуу үчүн: өмүр жашың акыл эсин, күч кубатын аябай, кан кечкен кармаштарда кара жанын карч уруп, өмүрүн сайып анын намысын талашкан өзүндөй уулуна кантип кара санайт сенин калкың?...

ЦЕЗАРЬ: Оп-оңой эле. Бийликти көксөгөндөр жакшы менен жаманды ылгап отурбайт. Бийлик үчүн, зарлап тапкан жалгыз перзентинин боорун сууруп алып отко салганга даяр турган арамзалар, сенин журт уулу экенинди карайбы... Азыр Римде жашаган эки адамдын биринин эңсегени, кантип гана Цезардын көзүн тазалап, анын бийлигин өз колума алсам деген тилек. Бийлик үчүн бир туугандар да бири бири менен кыркылышып кетээрин сен өз тажрыйбаңдан деле билесиң да. Азы-

рыпча, Цезардын мойнуна сыйыртмак салынып же бооруна кан-жир малына элек болгондуктан, жамандыкты жайына коюп сен жөнүндө сүйлөшөлүчү... Рим, жактыбы сага?

КЛЕОПАТРА: Жок, жакпады. Шаарыңдын өзү эбактан бери кудайларынан ишеними качып ээн калган чоң буткана сыяктанып, салкын тартып, кунарсыз. Элиң тууралуу деле киши тинишпегендей эчтеке айта албайм. Римдин зайыптары, ууз кызынан улгайган катынына чейин; жүрүм-туруму газа, үй бүлө, бала-чакасына кам көргөн шарыяттуу зайыптай болуп көрүнүүгө канчалык аракеттенишпесин, шайкелеңдиктин, шуркуялыктын, жалаптыктын кашка чымындары алардын ар биринин караган көзүнөн, сүйлөгөн сөзүнөн, кыймыл-аракетинен мөңдүрдөй төгүлүп турат экен. Ал эми эркектеринер тууралуу айттылар сөз, тап такыр башка. Бийлик менен байлыктын баарынын артык көрүп, тирүү жанга көрк берген кишичилик сезимдерин соолугуп алган эркектеринердин көпчүлүгү айбалта менен нинизага сыйынып жүрүп, баскан-турганы кутурган өгүздөн айрылып алгыс, адам десе адам эмес, мал десе мал эмес маңги баш микулуктарга айланып келатышыптыр. Кечээ Римдин сенаторлорунун зайыптары чогулуп мени мейманга чакырышкан экен, үшшүт тарагандан кийин кайра келатканымда өлөрчө мас ончкты боз улан, мени көтөрүп келаткан замбилди тегеректеп алып, бура бастырбай ыржалакташып тийишип, таза беймиз кылды. Мени кайтарган кулдардын аларга “лям” дей алышпаганына караганда, шаардын атак-данктуу адамдарынын балдары болуусу керек. Ал турсун, жылаңайлак, жылаңбаш, бир, обу жогураагы менин саябанымдын пардасын ачып ийип, коңко дейре ырсайып карап турду да...

ЦЕЗАРЬ: Намысыңа тиер сөз айттыбы?

КЛЕОПАТРА: Жок. Ага жеткен жок. Кебете-кешпирине караганда оозунан ыплас сөз чыкпай турган тектүү жердин кулунундай... Зөөкүрлүк кылбады.

ЦЕЗАРЬ: Илбирс терисин жамынып алыптырбы?

КЛЕОПАТРА: Ооба, сен аны кантип билдің?

ЦЕЗАРЬ: Ал менин шакиртим, оң колум, мыйзам жолундагы ишенген адамым, аттуу аскерлеримдин сарбазы - Мирк Антоний болсо, кантип билбейм... Анын үстүнө, эл жыж-жыйма, көчөдө жылаңайлак-жылаңбаш жүрүп сейил куруп, ал

аз келсе, канайымдын көшөгөсүн ачып дит бакканга батына турган бүткүл Римде жалгыз гана адам бар.. Ал менин шакир- тим Марк Антоний. Мен өзүм да, эт жүрөгүм элжиреп, өз пер- зентимден кем көрбөйм аны... Эмне, Антоний жакпай калдыбы сага?

КЛЕОПАТРА: Жактырып-жактырбагандай ал менин таа- нышым болбосо...

ЦЕЗАРЬ: Анын жарасы жеңил канайым. Антоний азыр биерде, мен силерди тааныштырып коеюн, Антоний! (**Цезарь алакан чабат**).

КЛЕОПАТРА: (үрөйү учуп) Жок, жок чакырба! Таа- нышкым келбейт, андай obu жок неме менен. Кечээги ырсакта- ганы эле жетишет мага...

(**Цезарь кайрадан алакан чабат. Бутуна сенаторлордун кызыл чарыгын тартынган Антоний кирет**).

АНТОНИЙ: Мени көргүң келдиби, устат?

ЦЕЗАРЬ: Жалгыз эле мен эмес, Антоний. Учураш канайым менен...

АНТОНИЙ: Амансызбы канайым. Римдин сенатору, импе- риянын аттуу аскерлеринин сарбазы - Марк Антоний Египеттин ханышасынын кызматында... Ырас ушуга дейре сиз менен учу- рашып кетпегениме айыптуумун. Мына сулуулук десен! Чынын айтсам, өзүңүздөй чырайлуу ургаачыны мурда көрбөгөн болчумун...

КЛЕОПАТРА: Мен дагы. Алдагы чарык куп кана жарашат экен сизге... (**күлөг**)

АНТОНИЙ: (азилге түшүнбой) – Бул сыяктуу кызыл ча- рыкты кийүүгө сенаторлор гана акылуу, канайым...

КЛЕОПАТРА: Илбирстин терисинчи?..

АНТОНИЙ: Мындайды Улуу Гераклдын урпактары гана жамынышат.

КЛЕОПАТРА: Гераклге кандай тиешениз бар экенин билбейм, бирок, сиздин мүчө башыңызга жарашып калат экен, алдагы илбирстин териси..

АНТОНИЙ: Гераклге деле түздөн түз тиешем бар, биздин тукум анын уулу Антондон тараган. Ал аздык кылат десеңиз, “Кебете-кешпириң атактуу бабандын эле өзү” дешет, менин ту- уган-туушкандарым...

КЛЕОПАТРА: Авгиянын аргымак жылкылары жыттанбастан, көңүл сергитип жыпары буркураган атыр себингениңиз болбосо, сиздин Гераклдин урпагы экендигиңизге шек келтирээр эч себеп жок менде... Чындыгында эле, айтылуу алп менен окшоштугуңуз кыйла бар экен...

АНТОНИЙ: Алардын заманында мынчалык буркураган атыр болгон эмес ко... Антпесе, Гераклъ – Гераклъ атанып, болуп-толуп турган маалында алдырып келмек муну жердин жети катар түбү же ааламдын акырынан болсо да, кийин тарых барагында “жылкы жыттанган Гераклъ” деген ат менен калбаш үчүн...

КЛЕОПАТРА: Өзүңүз, каерден алдыргансыз?

АНТОНИЙ: Сириядан. Жанагы сиз айткан, авгиянын тандалмалуу аргымак жылкыларынан бешөөнү бердим, мындай атырдын бир кашыгын эле алуу үчүн... Чоң атабыз...

ЦЕЗАРЬ: Кечирип кой, Антоний, мынчалык сөз баштап калгандан кийин канайымга чоң атандын кызыктуу окуяларынан азыноолак айтып бербесең болбос... Ага дейре, мен мамлекеттин тагдырына кам көрүп келейин... Айымды зериктирип койбо...

АНТОНИЙ: Куп болот.

(Цезарь чыгып кетет)

АНТОНИЙ: Бир көөргөндө эле менин чон аталарыма окшоштугумду сезгениңизге караганда, өтө баамчыл зайып окшойсуз канайым?

КЛЕОПАТРА: Сиздин жөнөкөй тукумдан эмес экениңизди кечөө эле билгем, жылаңайлак, жылаңбаш сейил куруп жүргөнүңүздөн улам...

АНТОНИЙ: Аа... Эми түшүнбөдүмбү жанатан берки керкиңиңиңиздин төркүнүн... Моюнга алам. Каерде жүрүп, эмне жасаганым эсимде жок, өлөрчө мас болуп калыптырмын... Римдин аткаминер бойдоктору чогулуп алып, Куриондукуна мейманга барган болчубуз... Куриондун ким экенин билесиңби?

КЛЕОПАТРА: Андай “бактыга” али туш боло элекмин.

АНТОНИЙ: Сиздин бактыңыз ошого эле байланып калса, жарасты жеңил экен, мындай мүчүлүшүбүздү түзөтүп коюуу ко-

лубуздан келет. Курион деген тилинен бал тамган сөзмөр, саясаттын майдангери ак менен караны айра тааныган ашкере билимдүү неме. Баарынан да эң башкы мыктылыгы-ал менин кыйышпас досум. Шарап ичүү жагынан эч кимибизди алдына чыгарбайт. Жолдоштукка да бектиги бар. Бир жолу, бирөөлөргө 250 талант акча карыз болуп калдым. Курбуларымдын эч кимисинен анчалык акча чыкпаган соң, ал дагы бир теңтушубуз Клодийди ургаачынын кийимин кийгизип алдап-солдап, ушул үйгө киргизип ийип, Помпея канайым экөөнүн жакындашына шарт түзүп, анан, мени доочуларымдан куткарып кеткен досум ошол Курион. Ырас, беркилердин жакындык мамилеси кийинчерээк Цезарга билинип калып, өкүмдар менен Помпея канайымды ажырашууга аргасыз кылганы эле болбосо... **(Айтып жаткан сөзүнүн тизгинин жоготуп иет)** Бирок, мен бул тууралуу эмес, башка нерсени айтмакчы эмес белем...

КЛЕОПАТРА: Жанында жарты тыйыны жоктугуна карабай, басса-турса шарап шимирип, шайкелең зайыптардын этегине чалынып жүрүп, кимдир-бирөөдөн 250 талант карыз болуп калганыңызды айтып келаткансыз...

АНТОНИЙ: Туура. Клодий Цезардын жубайын жанагинтип торго чалындырып анан, 250 талант акча издеп тапкыча Грецияга барып, доочулардан боюмду жашыра турууга аргасыз болдум. Ошоякта жүрүп “ораторлук” өнөргө дагы ынтызарланып кеттим. Өзгөчө азиялыктардын сүйлөө ыкмасы жакты мага, уйкашы жуп, улуулук десен-улуулугу бар, сулуулук десен – сулуулугу бар, ошол эле мезгилде кандайдыр бир тереңдиги да жок эмес...

КЛЕОПАТРА: Кыскасы, көкүрөк койгулап мактанганга жарашыктуу ыкма деңизчи...

АНТОНИЙ: Мен эмне дебейин алдынан тороп этияттанып турганыңызга караганда, кимдир-бирөө мени сизге аябай жамандап койгон го, сыягы... Айтыңызчы, кечөө менин жылаңайлак, жылаңбаш жүргөнүмдү ким жеткизип жүрөт?

КЛЕОПАТРА: Өзүңүз.

АНТОНИЙ: Кантип?

КЛЕОПАТРА: Жылаңайлак, жылаңбаш жүргөнүңүз аз келгенсип, менин саябандуу замбилимдин пардасын ачып, мен олтурган бурчекке баш бакканыңызды унутуп калдыңызбы?

АНТОНИЙ: Эсимде жок... Ырас, кызыл-ала жибек пардалары бар саябандуу замбилде, бир, кылыя карап кылыктанган жыйыптын отурганын билем, бирок ал көз караштын мүдөөсүн аткарганга дарман калбаса керек менде... Ото эле көп ичип алган окшойбуз... Анын үстүнө кылыя караган кылыктуу жыйыптарды мурунтан эле көп жактырчу эмесмин... Ошол сиз болсоңуз, кечирип коюңуз... Айыбымды тартууга мен даярмын.

КЛЕОПАТРА: Анда, чечип койбойсунбу, алдагы олпогунду, арстандынбы, жолборстунбу же илбирстинби, иши кылып, жакшы жыдыган териси окшойт бирдеменин...

АНТОНИЙ: Мунун эмне кедергиси бар сизге?

КЛЕОПАТРА: Кечөө сен менин саябандуу замбилимдин пардасын ачаарын ачып алып, аерден кимди көргөнүңдү эстей албасаң, кийин мен дагы, сен жөнүндө сөз болгондо дайыма "мышыктын" терисине жашынып жүргөн турпатты гана эстеп кылып жүрбөйүн...

АНТОНИЙ: Сиздин эркиңиз, теңирдин эрки? (Илбирстин терисин, жана мантиясын чечет) – Мына...

КЛЕОПАТРА: Бутундагы чарыгың саал-паал бузуп турганы эле болбосо, өңдүү-түстүү, мүчө-башы да түзүк эле эркектердин катарына кошулгудайсын. Гераклга окшошпогунду да таныш кыйын, бирок, айкаштардагы баатыр Геракл эмес, анын шайкелең ургаачылардын этегине илээшкен, кытыңноз маалындагысына. Билгиң келсе, келишимдүү эркектерди мен дагы анча жактыра бербеймин...

АНТОНИЙ: Анан, кандайларын жактырасыз?

КЛЕОПАТРА: Сен сыяктууларды эмес. Жамынчынды жамынчын, "мышыгыңдын" терисин тагынып алып, бара жаткан жипти жөнөй берсең болот...

АНТОНИЙ: Кечиресиз, канайым. Көйнөк-кечени чечип, жумуру денени көргөзүү кезеги эми сизге келди.

(Антоний одонолук менен Клеопатранын жамынчысын алып ыргытат)

АНТОНИЙ: Колумду уялтпай, эмчек кабыңызды, өзүңүз чечесиз го...

КЛЕОПАТРА: - Сен эмне бейбаштык жасаганы атасын?

АНТОНИЙ: Дене-бой, аяк-быягым купулуңа толсо, арзуу кумарыңды кандыра ала турганымды билгизейин деген эле аракет.

КЛЕОПАТРА: Алөпкө!

АНТОНИЙ: Ачуусу чукул аялдардын махабаты абдан зардаптуу келет деп укканым бар, бирок, менде деле андайларга татыктуу угут жок эмес...

КЛЕОПАТРА: Кылыктуу зайыптарды анча жактыра бербейм деп айткан ким?

АНТОНИЙ: Мен. Бирок сенин өтө эле жаш жана өзгөчө сулуулугунду эске алып, бир сообуңа калгым келди. (**Клеопатранын далысынан сылагылайт**).

КЛЕОПАТРА: Эсинди жый, мен өкүмдардын жубайымын...

АНТОНИЙ: Мамлекеттик иш, журт камында жүрүп сени менен эзилишип отурганга өкүмдардын убактысы жок, Мен болсо каалаган маалыңда, каалаган жериңде, кааласаң жаныңда, кааласаң көйнүңдө болом... Кааласаң, азыр эле, эриң бүткүл ааламды кантип каратуунун амалын ойлоп отурганда, Римдеги корө элек жерлериңдин бакисин көргөзүп келейин... Сенин бул үйдүн босогосун аттап сыртка эриң чыкпашыңан кымындай да шек албасына, ишенип кое бергин.

КЛЕОПАТРА: Тойдум силердин Римичерге. Рим менин кекиртегимде турат.

АНТОНИЙ: Анда Александрияга барганда жасайлы, жасай турганыбызды, мен сени шаштырган жерим жок.

КЛЕОПАТРА: Эмнени жасайбыз?

АНТОНИЙ: Сүйүшөбүз, тирүүлүк жыргалын көрүп, арзуу кумарын кандырабыз...

КЛЕОПАТРА: Мен, сени менен эч кандай сүйүү, жана эч кандай тирүүлүк жыргалын көргүм да, билгим да келбейт.

АНТОНИЙ: Эчтеке эмес, ушинтип-ушинтип көнүп кетесиң. Билбегениң болсо, мен билгиземин... Жашоонун барып турган жыргал даамын мен таттырамын сага.

КЛЕОПАТРА: Менимче, сен жөн эле алөпкө зөөкүр гана эмес, арам ойлуу жүзү кара дагы окшойсуң, Антоний...

АНТОНИЙ: (кучактап) - Андай эмес, мен сенин таалайыңмын көгүчкөнүм... Сени бир күндүн ичинде миң күндүк

жыргалга малынтайын деген ак тилегим эле болбосо, менин аял аттууга көзүм бозоргон жерим деле жок. Бейиштин жемишинен даам гатып көрдүң беле?

КЛЕОПАТРА: Мага көп жакындаба Антоний, эмнегедир бапым тегеренип келатат.

АНТОНИЙ: Сен жүрөксүбө, периштем, башталышы гана ушундай болот. Эң алгачкы кадамыңдын эле бир аз кыйындыгы болбосо, андан ары өзүнөн өзү келип конуп калат сенин башыңа бакыт кушу.

КЛЕОПАТРА: Аны кондуруу үчүн мен эмне кылышым керек?

АНТОНИЙ: Эң оболу, өзүңдүн ким экенинди унутушун керек. Мындай ишти экөөбүз биринчи баштап, же экөөбүз эң акыркы жолу жасап жаткан жерибиз жок. Бул жаратылыштын жоролгөсү. Оболу төбөнөн ныкып эркинди тизгиндеп турган мынабул канайымдын таажысынан кутул! **(Клеопатранын тынындагы таажысын алып коет)** Жибек көйнөк, макмал эмчек кабың, алдыда турган арзуу кумарынын кедергиси, ыргыт бардыгын... Кереги жок эчтекенин... Эми, көз алдыңа бейиштин гүлү аңкыган жазгы багын элестетип көргүн... Түн сүттой апапак. Кадыр түн илеби...

(Көз жумулуу Клеопатранын эриндери титиреп, Антонийдин илебине жакындай берет.)

Б е ш и н ч и к ө р ү н ү ш

Кайрадан бүгүнкү күн. Клеопатра Цезардын сүрөтү менен сүйлөшөт.

КЛЕОПАТРА: **(Цезардын сүрөтүнө)** Өзүң айыптуусун, соккулдап турган чагымда шайкелендиктин чыйырынан чыгарып кетүүнүн оордуна, кайра аны көздөй түртө салып... Ырас, Антоний менен маал-маал шапар тээп, дене бөксөлүгүн толтурганым эле болбосо, арзуум тургай дилим-тилимен өйдө өтүцө байланып калган эмес беле... Билсең, мен бешиктен белим чыга элек жатып бири-бирине тап-такыр окшошпогон эки Цезарды сүйдүм. Биринчиси эрки майышуу дегенди билбей, бийлик үчүн жазыксыз элдин канын суудай агызган тарапымсыз, жырткыч мүнөз, өкүмдар Цезарь болсо, экинчиси -

жашы улгайган, башы таз, иреңи серт, бою пас, бирок, акылдуу көздөрүнөн дайыма адамзаттын тагдыры үчүн кыйналып жүргөнү көрүнүп турган, арзууга март, акылга дыйкан, жөп-жөнөкөй, тегерегине мээрим чачкан адамгерчилиги бар Улуу Цезарь эле... Мына ошол экинчи Цезарь жетти, акыры менин түбүмө... Анткени, биринчи Цезарь канчалык мыкаачы болсо, экинчи Цезарь ошончолук боорукер, ошончолук махабат сырын ача билген, ашкере даанышман эркек боло турган. Ошол Цезардан коз ирмемге эле алган арзуу кумары, кылымга арзырлык, аял затынын багына чанда бир туш келе турган, ажайып кумар экендиги, кийин, сенин көзүң өткөндө билинди го, асылым... Ошондо, сен, мени аеолуу перзентиндей эркелетип, он эки омуртка, отуз эки мүчөмдү көлкүлдөтүп эритип туруп жетелеп чыккан көңүл майрамынын туу чокусунан, сенден жаштыгына, сенден бакубаттуулугуна карабай сенден кийинки бир дагы эркек аттуу жеткизе алган жок. Ошондо сен, менин мүнөзүмдү жайдактап, жаштык-жалыным, махабат-арзуум, эңсөө кумарымды, койчу, сезимимдин гүлүн шыпырып алып, өзүң менен кошо ала кеткен экенсиң... Ошондон бери эркек аттууга төгүлөйүн деп төгүлө албай, чытырап толуп, жарылгым келсе да, жарыла албай жүрөм. Эх, Цезарь, Цезарь... Мындай абал Антонийди канчалык кемсинтээрин билген болсоң.

(Антоний ойгонуп кетип Клеопатранын тизесинен башын жогору көтөрөт)

АНТОНИЙ: Дагы эле баягы аты очпөгөн Цезарбы?

КЛЕОПАТРА: Айла канча жан биргем, ошонун өзү.

АНТОНИЙ: О, азыр мен Цезардай болуу үчүн эмнени гана жасабас элем...

КЛЕОПАТРА: Койчу? А эгерде, теңирим керемет жалгап, эмнени кааласак ошонун баарын аткара турган болсо, мен өзүңдөн башкага арзуу кумарын төкпоймун деп ант берсем, сен алдагы Цезарь менен орун алмашат белең?

АНТОНИЙ: Кандайча?

КЛЕОПАТРА: Мисалы, Цезарь тирилип, сен анын ордунда, алдагынтип сүрөттө калаар белең дейм?..

АНТОНИЙ: Ошентсем деле болоор эле дечи, бирок, сенин арзууң алдамчы арзуу экендиги анттирбейт ко мени...

КЛЕОПАТРА: Эгерде мен өмүрүмдө жасай элек кем-синүүгө барып, сенин алдыңа тизе бүгүп, баш ийип таазим кылып, бутунду кучактап ант ичсемчи?..

АНТОНИЙ: Ээй катын! “Өлгөн бүркүттөн көрө тирүү чымчык артык” деген кеп бар... Кааласам түбүнө тамчы калтырбай какшыта соруп ала турган сендей сойкунун махабаты үчүн өз жанымды кыйгыдай “эшектин мээсин жеди” деп уктун беле мени?..

КЛЕОПАТРА: А, эгерде өз ысмыңдын аброюу Цезардын атик-даңкынан ашып түшүп, адамзат тарыхында Цезардан да сыйлуу орундуу ээлейсиң десе, алмашат белең азыркы абалыңды Цезарь менен?..

АНТОНИЙ: Аны да ойлонуп көрмөкмүн...

КЛЕОПАТРА: “Эркек сөрөй” десем таарынбагын Антоний, сен, ушундайыңдан эч качан Цезарь боло албайсың! Цезарь деген эр бүткөндүн шери эмес беле, чиркин...

АНТОНИЙ: Мен азыр деле Цезардан кем эмесмин...

КЛЕОПАТРА: Охо-хо... Ага жетмек кайда?.. Ал деген Цезарь.. Сен - болгону Антонийсиң!

АНТОНИЙ: Мен артыкмын, сенин Цезарыңдан!

КЛЕОПАТРА: Цезардын өзү эмес, анын көптөгөн мурасчыларынын эң мажирөөсү, императорлук бийликтеги түгөйлөшүң Октавийге тең келе албай, канча укугунду тарттырып ийип, Ата Мекениңе баралбай Египетте күч күйөө болуп отурганыңды танасыңбы?..

АНТОНИЙ: Аның ырас, тана албайм. Өз атасы Цезарга канжар шилтегенге батынган мыкаачы неме, өзгөнү аяйбы... Бирок, Октавий менен чекишеер мезгилим жакындап келаткансың. Балтыр эти толо элек бала кезинде боорун жарып отко киктабай, чекилик кылган экенмин. Эми, күн өткөн сайын тишжы-тактыма апси агытканы аз келгенсип, сенат бөлүштүрүп берген бийлигимдин, ээлик кылган элдеримдин өрүшүн тарытып, туш-туштан кысып келатат. Мен, минтип, сенин этегиңе ийилип отура берсем, эртең болбосо бүрсүгүнү, азыркы бийлигимден да кол жууп калганы турам. Ошондуктан токтоосуз канатка аттануум керек! Келе менин кылычымды!

КЛЕОПАТРА: Антоний, эсинди жый!

АНТОНИЙ: Жарак-жабдыгымдын баарын тийгиз колума! (Антоний соот кийин, жоо-жарагын тагына баштайт) Илгичтерин бүчүлө! Тез! Азыр, убакыттан уттурган куру жалак калат...

КЛЕОПАТРА: Шашгырба! Мындай темир-тезегинди асынганга мурда көмөктөшүп жүрбөсөм, азыр кантип ыкчам кыймылдайын...

АНТОНИЙ: Оңбогон гана арам сийдик, сенин эле эсебинди таап, бүткүл Римдин бийлигин өз колума албасам Антоний атым өчсүн! Таятасы, өмүрүндө кылыч кармап көрбөй, көпөстүк менен күн көргөн неменин жээни эми мени менен атак-даңк, бийлик талашат имиш...

КЛЕОПАТРА: Сабыр кылчы берекем, таятасы көпөс болуп өтсө өткөнүр, бирок, Октавийдин канына баатыр Цезардын дагы каны кошулуп калганын унутпа... Цезариондор менен басташууга жанынан аша кечкен, бир ала көөдөк адам, же ашкере даанышман неме эле аттанбаса, мындай эрдик ар кимдин эле колунан келе бербей турган, опурталдуу иш... Азыр, бийлик да, күч да Октавий тарапта...

АНТОНИЙ: Болсо-болоор... Мен дагы ар намысынан ажыраган, бир, бечера эмесмин. Эгерде сенин өгөй улуң Октавий эркекмин десе, өз атасына жасаганды жасап, ууру сымал артыман келип сайып кетпей, алдыман чыгып кылыч сууруп, бетмебетке чыгып көрсүнчү... Эки бутун бир өтүгүнө кийгизип, пирин тааныта турган каруу калгандыр менде да... Өтүк демекчи, менин чарыгымды кийгизе койчу, жан биргем...

КЛЕОПАТРА: Аны кантип кийгизерди билбесем...

АНТОНИЙ: Эчтеке эмес, дароо үйрөнөсүн, мен көргөзүп берсем...

КЛЕОПАТРА: Кечир мени Антоний, чарыгыңды кийгизе албайм.

АНТОНИЙ: Неге?

КЛЕОПАТРА: Антүү үчүн, сенин алдында тизелеп олтурушум керек. Менин, сенин ак никелеп алган катының гана эмес, Египеттин ханышасы экенимди дагы эсинден чыгарба-саң...

АНТОНИЙ: Чөгөлө! Алдаганың мага караганда көбүрөөк аттанчу эмес беле казатка, мунун алдында чөгөлөгөндөн намыстанбайсың да, менин алдымда чөгөлөгөндөн намыстана-сыңбы?.. Азыр, жалгыз эле өзүмдүн эмес, сенин, ал аз десен, сенин күчүгүң Пталомей Цезариондун намысын талашып, балким, кайра кайтпас сапарга аттанып жаткандырмын. 14 жылдан бери эр деп этегимди кармап жүрүп, бир жолу тизе бүтүп койсоң, ханышалык артиетине доо кетпес...

КЛЕОПАТРА: Муну таап айттың, асылым!

(Чөгөлөп чарыгын кийгизе баштайт)

КЛЕОПАТРА: Сен үчүн эмнени жасасам да, аялдык ариетиме доо кетпейт. Сендей азаматты өз колум менен жасап-түзөп шык максатка атказганыма өзүмдү бактылуумун деп эсептеймин. Этят болгун берекем, Октавийдин: Италия, Испания, Галлияда эсеп жеткис аттуу-жөөлүү жана суучул аскерлери бар экенин эсиңен чыгарба... Жаза тайып ок жаңылса, мен бейбактың кара көзү дагы кашайып калбасын!

АНТОНИЙ: Кадырың жам болсун! “Антоний” деп ураан чакырылаар замат, жүз миң жөө, он эки миң аттуу, беш жүз жел кемелүү суучул аскерлер Октавийдин империясын кара тумандай каптап кирет. Ошол эле бекен, Африканын-Балхы, Каппадокия-Архелайы, Коммагендин-Митридаты, Фракиянын-Саданы, оңдөнгөн он үч падыша мени колдошоору – сенин сананды тындырат ко деп ойлоймун. Мен Римди жөн гана тизе бүктүрүп келбестен, Цезардын өзү Помпейликтердин канын суудай агызган Ферсаль талаасында Октавийди жекеме-жекеге чакырып, боорун сууруп алып шишке сайып, сага алып келип беремин... **(Терезеге келип)** Сүйүктүү императорунар Антонийдин буйругун уккула, менин эр жүрөк кара кулак шерлерим! Биге ниети кара, Римди тизелетээр мезгил келди. Жөө аскер, аттуу аскер, жел кемелердеги; суучул манипул, центурия жана когорта, легиондор чоң казатка аттанышсын! Римде, эсеп-жеткис шыктык суудай аккан шарап, акыштуу айымдар силердин көзүңгөриңерди сабыры жанып тагдырын күткөндөй күтүп турат! Аттангыла! **(Клеопатрага жакындап)** – Эгерде, мүдөөм ордунан чыкса...

КЛЕОПАТРА: **(Эки колун Антонийдин мойнуна арта салып)** Омүр өткөнчө махабат төгөйүн, сендей асылга...

АНТОНИЙ: Жок, алдагыны “унутамын” деп убада берсен эле жетишет мага...

КЛЕОПАТРА: Маакул, “унут” десен – унутууга бел байлайм...

АНТОНИЙ: Экинчи атын атабашка ант ичесиң!

КЛЕОПАТРА: Куп болот кара кулак шерим, баарын сен каалагандай жасайын...

АНТОНИЙ: Цезарга төгүлгөндөй, төгүлөсүңбү ошондо?..

КЛЕОПАТРА: Андан да ашырууга аракеттенейин жан биргем...

АНТОНИЙ: Жеңиш жылоолосо Цезарь деген ысымды озүмкүно кошуп алсам да болот...

КЛЕОПАТРА: Албетте, Антоний, азыр да андан кем эмес-сиң. Чыныгы Цезарь сен экениңди мурда эле сезген болчумун...

АНТОНИЙ: А, эгерде жаза тайып, ок жаңылсачы?

КЛЕОПАТРА: Баары бир көзүм откончө менин жүрөгөмдө Цезарь бойдон түбөлүк жашай бересиң?

АНТОНИЙ: Кош анда! Жоокерлер! Бул жолку казатта сөзсүз жеңиш жылоолойт бизди! Бул сөз өзүңөр жапатырмак император көтөргөн, сүйүктүү кемеңгериңер –Антонийдин сөзү. Тагыраак айтканда, азыркы замандын Цезарынын сөзү! Цезарь деген ураан менен, алга!

(Жоокерлердин жер дүңгүрөткөн урааны менен Антоний сыртка чыгат)

ЦЕЗАРЬ: (сүрөттөн) Бекер кылдың! Мен агызган кан аздык кылабы сага? Кеч болуп кала электе, кайра чакыр эриңди...

КЛЕОПАТРА: Жок, чакырбайм, ыйык максатка аттанган азаматтын жолун богөгон – зор күнөө!...

ЦЕЗАРЬ: Ал азыр ыйык максат эмес, өз ажалына кетип баратпайбы... Октавийдин күч-кубаты ашып-ташып турган малы...

КЛЕОПАТРА: Билем...

ЦЕЗАРЬ: Билсең, токтоткун, ыксыз жерден алаңгазаар неменин колтугуна суу бүркпөй...

КЛЕОПАТРА: Антоний сенин көзүң өткөнү бери өзүнөн өйдөрөөк даражага кол сермегенди көксөп, кысылып жүрөт. Тим кой, жок дегенде өлүм алдында бир жолу өзүң Цезардай сезип алсын...

ЦЕЗАРЬ: Бул жолку сапарынан кайтпай турганын билесиңби эриндин?

КЛЕОПАТРА: Билем. Мен эмес, эрим өзү да эң сонун билет аны алдыда эмне күтүп турганын...

ЦЕЗАРЬ: Анда экөөңөр тең акылыңардан тайган экенсиңер...

КЛЕОПАТРА: Кантели, Антоний Цезарь болуп төрөлбөптүр, өмүр бою буга нааразы болуп жүрчү эле, эми тозоктун босогосун аттаганы атканда аерге кимдин ысмын жамынып, кимдин атын тагынып кирсе да жайына коюуу керек. Жок дегенде ушул жолу эркектигинен тайгылбас...

ЦЕЗАРЬ: Ушул жерден сен ханышалык эмес эле, катындык кылып койдун...

КЛЕОПАТРА: Демек, бул мени ханышалыкка даярдаган устатымдын мүчүлүшү го... Ханышадай болуп жашап, катындай болуп бул ааламдан сапар тартуу шыбагама жазылып калган болсо, кантейин. Баш ием да. Бул жалганда дайыма ханыша бойдон жүрүү, аял затына абдан оорлук кылат экен. А балким бул менин жүүнү боштугумдандыр... Же, мени турмуш жолуна салган устатымдын мажестигинен болуп жүрбөсүн? Иши кылып, атылган окту кайра кайтаруу кыйын... Маңдайына жазылганын көрөөр...

ЦЕЗАРЬ: Бул менден кек алганыңбы?

КЛЕОПАТРА: Кек албасам да, моюндагы парыздан өз маалымда кутулганды, өзүң үйрөткөнсүн мага...

ЦЕЗАРЬ: Анда, “Антонийден айрылдым” – деп өксөп ыйып, кара кийгенге камдана бергин. Октавий дагы атасын тартып, касташканына ырайым кылчулардан эмес. Октавийдин кызы урушаарга жоо таппай, урунарга тоо таппай турган маалы.

КЛЕОПАТРА: Мейли, эмне болсо ошо болсун! Сенден ажыраганда өлбөгөн, Антониий бирдеке болсо жер жутмак беле мени...

(Ушул учурда кимдир бирөөнүн кирип келатканын укканын Цезарь менен Клеопатра жалт бурулат... Ал Антоний болуп чыгат.)

КЛЕОПАТРА: Сага эмне болду Антоний?

АНТОНИЙ: Эчтеке. Октавийди жекеме-жекеге чакырган кат жаздырып, чабаганчы чаптырдым. Легиондордун башчыларына “жазга дейре каруу-жарак, азык-оокат камдагыла!” деп буйрук берип, бир маселени акылдашып алганы кайра келдим сага, көгүчкөнүм...

КЛЕОПАТРА: Ал кандай маселе экен?

АНТОНИЙ: Сен экөөбүздүн маселебиз... Легиондор каруу-жарак, азык-оокат камында жүргөндө, сен экообүз Самоса аралына барып, жан жыргатып кыштап чыксак кантет? Анткени, биерде борошо уруп, кар бурганактап турган маалда, аерде байчечекейлер гүлдөп, жадыраган жаз көркүндө болот экен... Эсен-сөө кыштан чыгып алсак...

(Цезардын өзү менен өзү сүйлөшкөнүн Клеопатра угуп калаг)

ЦЕЗАРЬ: Октавиан кышы менен мунукунан, эки эсе көп жөө аскер, үч эсе көп аттуу аскер, төрт эсе көп согуш кемелерин топтоп, жаз чыкканда алааматты салат мунун башына... Шордуу гана алаңгазарым, тарткылыгың бар экен да... Сен азыр убакыттан уткузуп атканыңды кантип түшүнбөйсүң?

КЛЕОПАТРА: Ооба, убакыттан уткузуп атканыңды неге түшүнбөйсүң, Антоний? Сенин аскерлериңе караганда эки эсе көп жөө аскер, үч эсе көп аттуу аскер, төрт эсе көп согуш кемелерин топтоп, душманыңдын согушка даярдык көргөнүнө өзүң өбөлгө түзүп жатпайсыңбы?..

АНТОНИЙ: Даярдана берсин, даярдангысы келсе... Кайдагы бир арам сийдик Октавий менен айкашат экенмин деп, сени биерде жап-жалгыз таштап кете берейинби... Жо-жок... Айкаш кайда качмак эле? Керек болсо, жаз чыкканда деле айкашып кое берем аны менен. Асманда токумдай булут жок, аалам көгүлжүм тартып таптаза, деңиз бети таш күзгүдөй мелтиреп, бир түрмөксүз тептегиз, туш-туштан ачылган гүлдөрдүн жыты аңкып Самоса аралы, азыр, тим эле бейиш болуп турган маалы... “Канайымдын көңүл сергиткенине аптанын ар бир күнүнө бирден жел кайык камдагыла. Ар бир жел кайыктын парустары, ар күнү, ар башка түскө боелсун!” – деп буйрук кылдым... “Канайымдын өргөөсү тигилген токой четине, ар кыл чымчык, кыргоол, улар, агыш-көгүш көгүчкөндөрдөн көбүрөөк алып барып кос бергиле!” – дедим...

КЛЕОПАТРА: Бөйөн-чаян, ажыдаар-пажыдаардан да арбыныраак жеткире көргүлө деп айткан жоксуңбу?

АНТОНИЙ: ...Эски амфитеатрдын кетилген жерлерин түзөтүп, тегерегин тазалап, Афинадан маскарапоз, сөг-герчилерди жана ырчы, бийчи кыздардан арбыныраак алдырып келип оюн-зоок курдуруп койгула дедим... Көрөсүң го көгүчкөнүм, быйылкы кыш экөөбүз үчүн, эстен кеткис керемет кыш болот...

КЛЕОПАТРА: Же экөөбүздүн чогуу өткөзгөн акыркы кышыбыз болуп жүрбөсүн?

АНТОНИЙ: Неге андай болсун? Көңүлүңө жакса, жайында деле, же кеч күзгө дейре, ошол бакыт аралында жашай берсек болот.

КЛЕОПАТРА: Эрте жазда аттана турган айкашыңчы?

АНТОНИЙ: Ага мен эле барам. Көрөсүң го, бир аптанын нар жак, бер жагында эле Октавий эмес бүткүл Римди күм-жам кылып туруп, сагынганга үлгүрө элегинде кайра келип калам...

КЛЕОПАТРА: Эң кур дегенде, алаңгазаарлыгың, кемпайлыгың өзгөрбөй, ушул жагынан туруктуу экендигине шүгүр...

АНТОНИЙ: Айкаш жагынан сен түк камсанабагың. Октавийди асманга учуп чыкса бутуна асылып төмөн түшүрүп, жерге кирип баратса кулагынан тартып жогору чыгарып сууруп алууга качан да болсо кудуретим жэтээринен ишенип кое бергин. Бирерде жалгыз таштап кете албай сага кыйылып жатканым эле болбосо, дароо аттансам эбак Римдин жан-жакабелине барып калмакмын...

КЛЕОПАТРА: Демек, ушунун баарын мен үчүн жасап аткап турбайсыңбы?

АНТОНИЙ: Анан ким үчүн жасап атыптырмын... Же сен, жана чейин бирге болоорубузга нааразысыңбы?..

КЛЕОПАТРА: Ыраазымын, ыраазымын... Кыш-күрөөндө палуу кийим кийбегеним эле калган болчу мен бейбактын... Аны жазга жылдырып, жакшы кылбадыңбы... Өңгөчүм үзүлүп, оно көйбостурмун жаз чыкканча...

А л т ы н ч ы к ө р ү н ү ш

(31-жылдын январь айы. Самоса аралындагы кооз токой чети. Клеопатрага тигилген жибек чатырдын бир жак капталы мелтиреген деңиз жээги менен чектешип турса, экинчи капшыты токой четиндеги гүлзарды улантып кеткендей. Чатырдын кап ортосундагы тирөөчкө Цезардын көкүрөгүнө чейин тартылган поргрети илинип турат. Чатырдын жанындагы гүлзарды аралап, деңиз тарапка көз чаптырып, Клеопатра эс алып жүрөт. Эки даракка кере тартылган жел бешикте Антоний термелип жатат.)

АНТОНИЙ: Айтпадым беле, биердегидей бейишти ааламды алты кыдырсан да, таппайсың деп... Эртели-кеч эриккендинде Афинага барып келип турсак да болот. Гректер мага кудайындай сыйынып, Афинанын ардактуу гражданини бөлүүгө макулдугумду сурап арачы салышыптыр. “Өлкөдөгү эң мыкты трагиктерди жыйнап “Электра” жана “Едипти” даярдагыла!” – деп буйрук кылдым. Римдин макулуктары менен варварлардын латын аралашкан чулдур тили эмес, таптаза грек тилинде атактуу трагедияларды көрүп турабыз... Эртеңден баштап, таң аткандан, күн батканга чейин капаска салынган тотукуш, булбулдар сенин өргөөңдүн тегерегинде безеленип сайрап, Афинанын эң мыкты музыканттары, арфа, лирада күү чалып жүрөк кылдарыңды кытыгылаган ыргак кайрып турушат. Ушуга ыраазысыңбы, көгүчкөнүм?

КЛЕОПАТРА: Ыраазымын жан биргем. (Клеопатра Антонийдин мойнуна билегин арга салып, ыктай олтурат) Мейли, каяктадыр биздин кулагыбыз угуп, көзүбүз көрбөгөн жерлерде: адам каны суудай агып, көз жаш көлдөп, биз билбеген сансыз элдин жылдызы тунарып, асманы карара берсин... Мага сен, жана сен капаска салдырган булбулдун сайраганы болсо, болгону... Мен сени, эми эч качан, эч кайда жибербеймин, жаз келмектен, аалам алай-дүлөй түшүп, кыш кирсе да. Римди да, Октавийинди да жер жутсунчу, теңелбегин аларга. Мага мындан артык жыргалдын, мындан арткан бейиштин кереги жок.

АНТОНИЙ: Жо, анда болбойт. Мен Октавийге чакырык таштап койбодумбу. Кеп эми ал арам сийдикте, же Римде деле

эмес, мен өз тагдырыма өзүм чакырык таштаганымды кантип түшүнбөйсүң, көгүчкөнүм... Өз чакырыгымдан өзүм качкандан көрө, өлгөнүм артык эмеспи... Минтсем сен деле жек көрүп калат болчусуң мени...

КЛЕОПАТРА: Жок, жок! Эч убакта жек көрбөйм сени. Олүү даанышман Цезардан көрө, тирүү кемпай Антоний бойдон жанымда жүрсөң болду...

АНТОНИЙ: Тирүү Антонийдин кучагында, өлгөн Цезардын элестетип жатуу үчүнбү?

КЛЕОПАТРА: Жок, жок андай дебе! Мен аны эбак унутканмын!

АНТОНИЙ: Ка-ап, анда ого бетер жаман болгон экен...

КЛЕОПАТРА: Неге?

АНТОНИЙ: Эмитен Цезарды эсинен чыгарып ийсең, мени эстеп калаарың деле, жөн эле айтылып калган сөз турбайбы...

КЛЕОПАТРА: Эмне дебегин, эми мен сени эч кайда жибербеймин!

АНТОНИЙ: Мен деген Цезармын да. А Цезардын эрки теңирдин эрки! Теңирдин эркине каяша айтууга ким батынат? Эч ким. Эми мен – өз зоболомдун кулумун. Тагдырдын жазмышын аркалап жүрүүгө аргасызмын. (Дагы мурдагы алангаарлыгына жетелеп ийип) А бирок, сен экөөбүз ар кандай жазмышты жазгырып кете алабыз го деп ойлоймун. Түндө түш көрдүм. Түшүмдө экөөбүз, биерден, Самоса аралынан да күнөстүрөөк, биерден да бейиширээк, көк деңиздин ары жагындагы бир керемет бакыт аралында экенбиз. Ал аралдын көркүнө, байлыгына, жыргалына салыштырганда, Рим, Египет, Грециянын жыргалы шоона эшпейт имиш. Ошондуктан Египет, Кипр, Африканы-Келесарий менен Цезарионго калгырып, сенин Цезарионун канткен күндө да тулпардын туягы эмеспи, мурассыз калтырганыбыз адамгерчиликке жатпай калбасын, анын үстүнө Келесарий менен Цезарионду жупташтырып койсок ага катылганга Октавий да батына албас. А, өзүбүздүн балдарыбыз, Пталомей менен Александрга...

КЛЕОПАТРА: Аларга азырынча...

АНТОНИЙ: Азырынча бирине – Финикия, Киликия, Сирияны, экинчисине – Армения, Мизия, Парфияны энчилеп бәре турсак...

КЛЕОПАТРА: Парфия сага карай элек болсо...

АНТОНИЙ: Азырынча карабаганы менен акыры карайт да. Эмки жолкуда созсүз каратып келем аларды...

КЛЕОПАТРА: Өзүң, кайдагы бир учкан куш жетпеген аралга ото качып жан сактаганы атып, анан Парфияны кантип каратып келесиң?

АНТОНИЙ: Андайы да барбы? Мурда Парфияны каратып келип, анан көчөлүбү, бакыт аралына? Же, Александр али жаш эмеспи, Армения менен Мизия эле жетиштүү болуп жүрбөсүн? Сен кандай дейсиң?

КЛЕОПАТРА: Атаны курган дабаасызым ай... Карыганча калбады го сенин куру кыялга жеңдирип, ойду-тоону бир сүйлөп, күйбөгөн жеримди күл кылмайың...

АНТОНИЙ: Сен жанымда турсаң эле озүмдү жоготуп коюп, эмне дегенимди билбей калам калып жатам, жан биргем. Сенин акыл-эс, аброй жагынан менден алда анча өөдө турганыңды деле билем, бирок сени эт жүрөгүм элжиреп бүткүл денем менен жакшы көрсөм кантейин... Ырас, мен өз өмүрүмдө далай-далай айкаштан мөөрөй алып, майда барат элдерди майыштырганым бар. Бирок, гүптүү элдерге каршы аттанган чоң казаттан бирди дагы утуп көрө элекмин. Өмүр бою: “Цезардын шакирти, Цезардын жесирин алган Антоний, Цезардын бийлигин мурастаган өкүмдар” деген сөз угуп, Цезардын көлөкөсү сымал, менин ысмым, дайыма анын ысмына жалгаштырылып айтылып жүрөт. Баягыда, Римде, экөөбүз эң алгачкы жолу эле көрүшкөнүбүздө, өзүңө ышкы төгүп, “эгерде ушул перизатка жетсем, бул менин чоң казаттан утуп чыккан, эң алгачкы өлчөөсүз зор жеңиш саамалыгым болот”-деп тилек кылган болчумун... Бирок, биерден да Цезарь менден өзүп кеткенин кийин билдим. Көрсө ал, сенин даамдуу ширеңди түп-түгөл бойдон соруп алып, тебелендиде калган шакелдей кылып өзү салып берген турбайбы, менин алдыма... Көрсө ал, ошондо эле билген экен, жаза-тайып өзүнүн көзү өтүп кетсе, сенин мага тийип, эрди-катындын ак мамыгында мени кучактап жатканың менен дайыма Цезарды элестетип жатаарыңды. Каерде жүрбөйүн, эмне жасабайын, турмуш жөлүмдө бирде Цезарга, бирде сага алмак-салмак уткузуп жүрүп отуруп, эми башкалардан жеңил-

гениме анча арданбай калдым өзүм дагы... Ошондуктан, Октавий менен айкашка аттансам, жеңип чыгамбы, жеңилип кайтамбы анын мен үчүн эч кандай эрөөн-терөөнү жок. Себеби, сен үчүн деле дайыма экинчи болуп келатпаймынбы... Октавийге уткузган күндө да, уткан күндө да менин экинчилик ордум, оодарылбас-чайпалбаган калыбында, түбөлүк мага, Антонийге гаандык бойдон калат. Ырас, бир гана нерседен мен Цезардан аштым го деп ойлоймун. Ал сага төккөн махабатымдын молдуулугу... Цезарь да, мен да, экөөбүз тең сүйгөн -

бүз сени. Бирок, мага караганда сен Цезарды артык көргөндүктөн, мен шордуу, арзуу кусалыгын ага караганда арбыныраак тарттым. Теңиримдин ушунусуна шүгүр. Анткени - Цезарь да, сен да – арзуу кумарын билгенинер менен, анын кусалыгынын даамын менчелик билбей өтөсүнөр бул өмүрдөн. Алдыда турган айкашта Октавийдин мага караганда алдуу экенин мен өзүм деле билемин, бирок азыр мен үчүн “жеңиш менен жеңилиштин” эч кандай деле айырмасы жок. Ошондуктан, өзүм баштаган иштин аягына, өзүм чыкпасам болбойт. **(ордунан туруп илбирстин терисин чечет)** Сен туура айтасың, мынабул “мышыктын” териси ушунча жылдан бери жүдөткөнү эле болбосо, дегеле пайдасын көрө элекмин... Геракльдин өз тагдыры, менин өз тагдырым болгондон кийин, жыдыган тери жамынып Гераклге теңелүүнүн эч кажети жоктой мага. Согуш кемелеримдин баарын Акциумга чогулттурганмын... Алгачкы салпылашты деңиз тараптан баштасам деген ой бар...

КЛЕОПАТРА: Менин согуш кемелеримди да кошуп алып, өзүмдү дагы ала кет. Дайыма жанында болоюн...

АНТОНИЙ: Цезарь жер бетинде эрдик көргөзсө, мен суу үстүнөн атаандашымдын башына алаамат саламын. Алгачкы эле жекеме-жекеде Октавийдин башын кесип алып, баштыкка салып сага бердиртип ием. Эгерде өзүм бир аз күнгө кармалып калсам, ал арам сийдиктин башын туздаггырып, челектеги шаранки салдырып кой жеңиш салганатына дейре сасып калып уят кылыбасын. Римдин аттуу-баштуу адамдарын түгөл чогултуп, Октавийдин башын, баягы Цицерондун башындай кылып көрүнөө жерге илдиртип койсом, анан калган эл каяша айтып көрсүнчү мага! Кош жаным! Менин да саатым какты окшойт.

Ж е т и н ч и к о р ү н ү ш

(Чыгып кетет Акцииумдагы деңиз порту. Согуш кемесинин уч жагындагы Клеопатранын каютасы. Баягы Самоса аралындагы Цезардын көкүрөгүнө чейин тартылган портреттин каютанын керегесине нлинүү турат. Алыстан салгылашып жаткандардын ызы-чуусу угулуп Клеопатра кайрадан портрет менен маектешет.)

ЦЕЗАРЬ: Суу үстүндөгү салгылашта финикиялыктар менен египеттиктер үстөмдүк кылып кетишет. Октавийди жаткандардын көпчүлүгү финикиялыктар менен египеттиктер. Ал эми Римдиктер кырчылдашып кылычташуу үчүн, тамандары созсүз жер таканчыктап туруулары керек.

КЛЕОПАТРА: Мына бул кан тогушүүнү токтотуп чегинип кетсек, Октавий бизден эмнени талап кылышы мүмкүн?

ЦЕЗАРЬ: Ал сенден эриндин башын гана талап кылат.

КЛЕОПАТРА: Эгерде мен өз тактымды Цезарионго откозуп берип, Антоний экөөбүз эч кимден аласа-бересеси жок карапайым кишилердей болуп, мисалы Афинага же башка бир өлкөгө кетип калсакчы?

ЦЕЗАРЬ: Эми, эч жакка чыгарбайт ал силерди... Ага Антонийдин бир кашык каны, сенин тирүү бойдон туткунга түшүшүң керек.

КЛЕОПАТРА: Неге?

ЦЕЗАРЬ: Сага, жыртылган койнок кийгизип, жылаңайлак, жылаңбаш кишенделүү туткун кулдар менен күндөрдүн катарында Римге айдап баруу үчүн...

КЛЕОПАТРА: Балдарымчы, балдарымдын коргон күнү эмне болот?

ЦЕЗАРЬ: Аларды да өндүрбайт ко. Октавийге да, Римге да баралына келгенде так талашаар бала менен азыр дагы андайдан кайтпай турган карынын кенедей дагы кереги жок, эртерээк көзүн тазалоого аракет кылат андайлардын.

КЛЕОПАТРА: Октавийдин ордунда болсоң сен да ушинтмек белең?

ЦЕЗАРЬ: Жок. Менин мезгилимде ойноо балдар эмес, күчкубаты ашып-ташып турган эр-азаматың да батынмак эмес, мени менен так талашууга. Анын үстүнө, кез-кезде жасалма

болсо да боорукерликтин, четин чыгарып койсон атак-даңкын артат, калк арасында. Мен, сенин балдарыңдын тагдырын бийлигимди бекемдөөгө пайдаланмакмын. Октавийдин буга акылы жетээрине күмөнүм бар.

КЛЕОПАТРА: Балдарымды аман сактап калуу үчүн Египетти сенин уулун Цезарионго биротоло өткөрүп беришим керекпи?

ЦЕЗАРЬ: Кечигип калдыңбы деп ойлойм...

КЛЕОПАТРА: Жаным кыйналып турганда дайыма акыл-насаатыңды айтып, кайып-каскактан калкалап жүрчү эмес белең, асылым... Азыр да ошол айкөлдүгүңдөн жазбай, Антоний экөөбүздүн балдарыбызды кантип сактап калуунун аргасын айтсаң...

ЦЕЗАРЬ: Антонийди садага чабышың керек.

КЛЕОПАТРА: Антүүгө кудуретим жетпейт, ал менин азыркы жубайым экенин эсиңен чыгарбасаң экен... Бир төшөктөн баш чыгарып жаткан эрime кантип кара санайм?

ЦЕЗАРЬ: Чыныгы ханыша дайыма бир колу менен манаптыкты, бир колу менен жалаптыкты тутамдап турушу керек дебедим беле мен сага. Азыр, манаптык кылып өзүңдө караштуу аскерлерин менен кемелеринди уруштан чыгарып кет, башкаларга кам көргүң келсе...

КЛЕОПАТРА: Минтүү, садага чапкандан айырмасы жок эмеспи... Мен акыр аягына чейин кармашууга аргасызмын.

ЦЕЗАРЬ: Экөөң тен оңбой каласыңар анда.

КЛЕОПАТРА: Бизде тап-такыр башка арга калган жокпу?

ЦЕЗАРЬ: Менимче калган жок. Азыр, аскерлеринди токтоосуз уруштан чыгарып кетип, Антонийди Египетке жолотпой, жиги тайып барып калса, дароо колу-бутун кишендеп Октавийге өткөрүп берип, анын бутун кучактап туруп; “Ханышалыгымды тебелеп-тепсесең да, балдарымды тирүү калтыра көр!”-деп жалбырсаң гана ырайым кылышы мүмкүн...

КЛЕОПАТРА: Деги сен, адамсыңбы же азрейлсиңби?

ЦЕЗАРЬ: Өзүң сурадың болгонун-болгондой айт деп...

КЛЕОПАТРА: Сен, болоорунан да ашыра айттың көрүнөт атуу жапып арбап келаткан жырткыч өңдөнүп...

ЦЕЗАРЬ: Мен Октавийдин гана колунан келээрин айттым. Үмүткө алдатпай, чындыкка тике караган Октавий гана эмес,

куру кыялга жеңдирбеген акыл-эси жайында саясатчыл Рим-диктин ар-биринин кылаары ушул...

КЛЕОПАТРА: Саясатың менен куруп кал! Сен карыган экенсиң!..

ЦЕЗАРЬ: Уккам мындай сөздөрдү...

КЛЕОПАТРА: Алжып калыпсың!

ЦЕЗАРЬ: Муну да уккам... Баягыда, Нилде сүзүп жүргөнүбүздө...

Сегизинчи көрүнүш

(Клеопатранын кыялы кайрадан өткөнгө сызып жөнөйт. Нил бетинде сүзүп жүргөн кайыктын бир бүрчегин. Цезарь кагазга бирдемелерди чиймелеп, Клеопатра эс алып олтурушат. Экөөнүн тең жаш кези.)

КЛЕОПАТРА: Цезарь!

ЦЕЗАРЬ: Эмне дейсиң эркем!

КЛЕОПАТРА: Эчтеке. Жөн эле бул жерде экениңди билейин дегем...

ЦЕЗАРЬ: Бул жерде болбогондо каерде болмок элем?..

КЛЕОПАТРА: Ушунун баары өңүм же түшүм экенине ишене албай турам...

ЦЕЗАРЬ: Мисалы, эмнеге ишенбей турасың?

КЛЕОПАТРА: Сенин биерде экендигиңе...

КЛЕОПАТРА: Менин бул жерде экендигим түш эмес, сени мен түшүмдө көргөндөй болуп турам...

КЛЕОПАТРА: Сен да түш көрөсүңбү?

ЦЕЗАРЬ: Көрбөгөндөчү... Мынабул дайра, биз түшкөн жел кайык, жанымда отурган Клеопатра канайым... Ушунун баары түшүм эмей, эмне?

КЛЕОПАТРА: Мурда да түш көрчү белең?

ЦЕЗАРЬ: Албетте. Бирок дайыма, саясат, сенат, козголоң, кылычташуу, кыркылышуу өңдөнгөн ырайымсыз түштөрдү көрчүмүн. Азыркыдай таттуу түшкө биринчи кез келишим, эркетайым... Атаганат, эртедир-кечтир...

КЛЕОПАТРА: Ойгономун дегич барбы?

ЦЕЗАРЬ: Жок, жок. Ойгонсок да, менден мурун сен ойгонсоң экен.

КЛЕОПАТРА: Мен? Эмне үчүн мен?

ЦЕЗАРЬ: Ойгоноор замат, күйөөм демек түгүл ойнош кылганга жараксыз адам экенимди көрүп, түс үйрүп кетесиң... Анда мен кыйналмак эмесмин...

КЛЕОПАТРА: Сөзүңдүн төркүнүн андабай калдым...

ЦЕЗАРЬ: Сөзүмдүн андай турган деле чиеленүү эчтекеси жок. Сенин сезиминди ойготуп алып, сапарым карып келатканда өзүмдү-өзүм махабат отуна күйүп кетүүдөн сактайын деген эле аракетим.

КЛЕОПАТРА: Сен дагы башкалардай эле жүүнү бош өркөк турбайсыңбы, Цезарь... Менден отуз жаш улуулуугунду билбейт деп жүрдүң беле?

ЦЕЗАРЬ: Отуз бир жаш.

КЛЕОПАТРА: Мейли отуз бир жаш, маа демектен отуз эки болсун! Же кашка башынды көргөзбөш үчүн дайыма гүлгө ороп жүргөнүңдү көргөн жок, билген жок деп ойлодунбу?

ЦЕЗАРЬ: Билсең (Гүл алкагын башынан алып) Билсен турпатым ушул.

КЛЕОПАТРА: - Түкүрдүм мен сенин турпат-сурпатыңа!

ЦЕЗАРЬ: Азырынча, түшүңдөмүн да. Ошону үчүн экиленип түкүрмүш болуп атасың.. А кокустан ойгонуп кетип, чындап эле түкүрмөкчү болсоң канттим деп менде жан жок.

КЛЕОПАТРА: Анда, сен дагы мени өлөрчө сүйөт турбайсыңбы, менин айнып кетээримен мынчалык жүрөкзаадалансаң...

ЦЕЗАРЬ: Сени өлөрчө сүйөт деп ойлойсунбу?

КЛЕОПАТРА: Ананчы. Египетке эрте жазда келдин эле, азыр кыш болду. Эгерде, эрки бек адам болсон, бул жерге чынжырлап койсо да тогуз айга дейре калбайт элең...

ЦЕЗАРЬ: Демек, сүйүү дечи?

КЛЕОПАТРА: Анан эмне? Тогуз айдын ортосунда тиякта, Римде. сенат кайрадан күчүнө келип, колундагы бийлигинди тартып алышы мүмкүнбү?

ЦЕЗАРЬ: Толук мүмкүн.

КЛЕОПАТРА: Ошого акылы жеткен адамды арзуудан бөлөк өлүм гана кармабаса биерде, башка эчтеке кармай алмак эмес.

ЦЕЗАРЬ: Бу да туура...

КЛЕОПАТРА: Демек сен мени сүйөсүң, сүйгөндө да жанындай көрөсүң... Бирок “сүйөмүн” деп айтканга эркиң жетпей атат. Эмне үчүн Гай?

ЦЕЗАРЬ: Себеби... Мен сени чындап эле сүйгөндүгөмдөн айталбай жаткандырмын...

КЛЕОПАТРА: Сен бирдекеден кооптонуп турасыңбы, кабагың бүркөлүп жүзүң мостое түштү...

ЦЕЗАРЬ: Ооба. Чын эле бардыгы сен айткандай болуп, сенат козголуп...

КЛЕОПАТРА: Биерге келип, экөөбүздү тең майып кылып коюшса эмне болт?

ЦЕЗАРЬ: Анте алышпайт... Рим менин чеңгелимде. Ырас менин чеңгелим биерде. Рим тыякта дечи. Ошентсе да, бул чеңгелге илинген пенде оңбой калаарын алардын ар бири эң сонун билет... Мен болсо, өзүң айткандай арзуу кумарына малынганыма ыраазы болуп биерде отурам. Бул жашка келгиче далай эле зайыпка арзуу төктүм, күйүп-жанып... Алардын алгачкысы – Корнелия, өтө чырайлуу ургаачы эле, ыраматылык. Баш кошокунубузга жыл айлана элек жатып, кете берди о дүйнөгө... Өлбөсө жакшы зайып болмок. Андан кийин Помпеяга үйлөнүшүмө жалгыз эле арзуу эмес, анын агасы Помпей баатыр менен жакындашуум да негизги себеп болду. Ырас, кийин өзүмдүн каруум толуп, агасынын кереги жок болуп калганда, карындашы менен ажырашууга туура келди Помпеянын өзүндө да бар эле айып, эки эли жерин эптей албай койду а да. Андан ары дегеле аял затына арзуу төгүп, өзүмдү мамлекеттик иштен алагды кылбайын деп, Кальпурнияга үйлөндүм... Ошентип, сага чейин кимге чөк салбайын ал ышкынын нары жагында, кандайдыр бир, өзүмө пайда өндүрө турган жагдайы болуп келген. Сени менен тап такыр андай эмес, эч кандай эсеп-кысабы жок, жөн гана бирин-бири жакшы көргөн эркек менен аял сүйүшкөндөй, сүйүшкүм келди...

КЛЕОПАТРА: Мурда тап-такыр сүйүү тууралуу сөз кылбаганыңан, арзуудан кур жалак калган, сезими сокур неме го деп ойлогом...

ЦЕЗАРЬ: Мен өмүр бою добулбас каккан жоокерлик менен күн көрүп келатамын. Күндөрдүн биринде кудайлар эсирип отуруп, кантээр экен деп сынамак болуп “мобул аспапта ыргак

кайрып көрчү?”-деп добулбасчынын колуна назик үндүү флейтаны карматып коюшуптур. Добулбасчы, бир ыргак кайрыгандан кийин эле “Ка-а!” Мен бул дүйнөгө флейта тартуу үчүн жаралган жан турбаймынбы... Ушунча жылдан бери каңгыратып добулбас каккан өмүрүм сая кеткен экен”-деп башын муштап кайгырган экен, эртедир-кечтир флейтасыз калаарын ойлогондо...

КЛЕОПАТРА: Неге флейтасыз калат?

ЦЕЗАРЬ: Алып койбойбу...

КЛЕОПАТРА: Ким алып коет?

ЦЕЗАРЬ: Флейтаны берген кудайлар...

КЛЕОПАТРА: Добулбасчы өзүчү?

ЦЕЗАРЬ: Өзү да жүрөкзаада болсо керек, ошондо, мага окшоп... Кээде мен дагы өзүмдү өзүм кармай албай кетемин, экиүчкө бөлүнүп... Кай бирде кыял-жоругу, акыл-эси бири-бирине такыр окшошпогон ого эле көп Гай Юлий Цезарлар опур-топур болуп толуп кетет, жалгыз менин жан дүйнөмдө...

КЛЕОПАТРА: Ошолордун арасынан мени сүйгөнү бирөө гана...

ЦЕЗАРЬ: Ооба. Ал сени сүйгөндүгүнөн, эртеңки күнүн ойлонбой арзуу кумарына малынганына курсант болуп башына гармал чач чыгып, кыялына кызыл гүл өнүп жашарып отурат. Экинчиси – Мамлекет, Рим өкүмдарлык бийлигинен санаасы тынбай, сенин жаагын басылаарын чыдамсыздана күтүп, сепатка кат жазып, келечек тууралу ой жетилтүүнүн убарасында...

КЛЕОПАТРА: Кетейинби?

ЦЕЗАРЬ: Жок-жок, отура бер. Экинчи Цезардын, биринчи Цезарсыз күнү жок, а биринчи Цезардын сенсиз күнү жок. Сен жанымда отурсаң деле, кат жаза берем, каалаган жагыма.

КЛЕОПАТРА: Өзүң бил...

ЦЕЗАРЬ: Сен жок болсоң каерде жүрөт, эмнени ойлоп атты экен деп бушайман тарта берип өзүмөн-өзүм туталанып кетемин...

КЛЕОПАТРА: Маакул. Жаза бер кагаздарыңды, бирок, мен дагы керээли-кечке оозума кум куйгансып отура албаймын.

ЦЕЗАРЬ: Өзүм деле катты узак кылып казганды жактырбайм. Кат деген буйрук сыяктуу кыска жана так болушу керек.

Римдегилер буйрукту гана түшүнүшөт. Анткени алар жоокерлер, а жоокерлер түшүнгөн бир гана тил бар, ал буйрук.

КЛЕОПАТРА: Сен өзүң да Римдик эмессинби?

ЦЕЗАРЬ: Ал ырас, бирок, римдиктер эки топко бөлүнүшөт. Биринчи топ – буйрук берчүлөр, экинчи топ – ал буйрукту аткаруучулар. Бирок, кез-кезде озүмдүн кайсы топтон экениңди билбей калган убагым да болот...

КЛЕОПАТРА: Кандайча?

ЦЕЗАРЬ: Кээде буйрук бергенден суй жыгылып, чарчаган абалга келем. Бирок, башка бироөнүн буйругун аткаруу колумдан келбесин ойлоп, тобоо деп жакамды карманамын... Кээде эч кандай бийлиги, эч кандай байлыгы жок гөр тириликтин уба-расында жүргөн коптун бири, эркин адам болуп жашап күн коргум келет. Бирок, ага да кудуретим жетпейт. Демек, аттуу аскерлердин сарбазы. Марк Антонийге (**кагазга жазат**) тийсин!

КЛЕОПАТРА: Ушул ысымды эле коп айтасын, эмне, ал сенин досунбу?

ЦЕЗАРЬ: Менде дос же тууган жок.

КЛЕОПАТРА: Эмне үчүн?

ЦЕЗАРЬ: Цезарлыгым үчүн.

КЛЕОПАТРА: Аның дагы, өзүңо окшоп, өз алдынча ой жүгүртконго жөндөмдүү римдиктерденби?

ЦЕЗАРЬ: Акылы бар бийлик ээси эч убакта өз алдынча ой жүгүрткөнгө жөндөмдүү адамды өзүнө жардамчы кылып албайт. Өз алдынча ой жүгүрткөнгө жөндөмдүү жардамчы, түбү келип бир жамандык кылбай койбойт, устатына. Жардамчы ойлонгонду эмес, аткарганды гана билиш керек. Оюм ордунан чыгып, сени Египетке ханыша көтөрө алсам, өз алдынча ой жүгүрткөнгө жөндөмдүү адамдарды өзүнөн оолак карма. Антпесең, ханыша деген атыңа жармашамын деп жанталашып жүрүп, бийлигиңен ажырап каласын.

КЛЕОПАТРА: Муну менен өзүңдү ой жүгүрткөнгө жөндөмдүү жападан жалгыз римдикмин деп айткың барбы?

ЦЕЗАРЬ: Антип айтмак тургай, ойлогондон заарканып турам. Анда эле курубадымбы бүтүндөй бир элде, бир мамлекетте жалгыз өзүм калып... Римде менден башка дагы өз алдынча ой жүгүрткөнгө жөндөмдүү адамдар болуп атат. Бирок, бирөө ойду

караса, экинчиси тоону тиктеп, андайлардын ынтымакка келмеги азап. Бир үйдө, эс акылы жайында эки адамдын чогуу жашашы оңой эместигиндей, алардын ар кимисинин өз билгени, өз сыйынганы бар, бул ааламда... Акыл-эси мөртө-шөртө, күч-кубат, байлык-бийлиги бар менен жоктун ортосундагы бейбечералар өтө тез биригип кетишет. Анткени, алардын көздөгөн максаты бир, сыйынган пири да бир. Ошондуктан канайым, бийлик колуңа тийгенде акыл-эстүү адамдардын ынтымагына бүлүк салып, бири-бирин кагыштырып, бийлик талашууну ойлогонго мүмкүндүк бербей кара кардын тойгузгандан нарыга акылы жетпеген маңгибаштарды, кайсыдыр бир ураандын, туунун же диндин тегерегине бириктирип, каалаганындай өкүм жүргүзүп, төбөсүнөн мыкчып турсаң эч убак сызга отуруп калбайсың. Бул менин экинчи сабагым канайым – сага бийлик жолунда кереги тие турган... Кечирип кой, абийирдүү деп айта албайм, бирок, Римдин акылга дыйкан адамдарынын бири – Цицеронго кат жазмак элем...

КЛЕОПАТРА: Асылым, сен жалгыздыктан аябай жабыр тартат көрүнөсүң...

ЦЕЗАРЬ: Аны сураба, жазмышым ушул болсо кантмек элем?...

КЛЕОПАТРА: Экөөбүз бирге жүргөндө да ошондойбу?

ЦЕЗАРЬ: Жок. Сени менен жүргөндө андай эмес. Жалгыздыктын дабасы эле – махабат. Махабат гана; жабыркоо, жүрөксүнүү, арам ой, кыянаттык өңдөнгөн адамзаттын мүнөзүндөгү ыпыр-сыпырдын бакисин жууп, караны агартканга жөндөмдүү. Сен жанымда болсоң, мен кантип жалгызсырайын?

КЛЕОПАТРА: Анда токтоосуз ыргыткын алдагы кагаздарыңды! Жаныңда отуруп, жалгыздыктан жабыр тартканыңды көргүм келбейт.

ЦЕЗАРЬ: ...Ал эми, үчүнчү сабагым...

КЛЕОПАТРА: Жетишет. Мага эч кандай сабактын кереги жок. Акыры мен сенин, кан кечкен кармаштарда кылыч шилтеген шакиртиң эмес, ак мамыкта койнуңда жаткан аялыңмын го... Азыр сенин махабат төгүп, арзуу кумарымды кандырышыңды гана каалап турам. Кел...

ЦЕЗАРЬ: “Махабат менен бийлик дайыма бири-бирине карама-каршы жүргөн эч убак бирине-бири айкалышып же жалгашып кете албаган чындык” — деп айтайын дегем, үчүнчү сабагымда.

КЛЕОПАТРА: Эмне үчүн андай?

ЦЕЗАРЬ: Аны эч ким билбейт, мен дагы... Бирок дал ушундай экенин, эч ким гана да албайт.

КЛЕОПАТРА: Сен мени сүйөсүңбү?

ЦЕЗАРЬ: Албетте.

КЛЕОПАТРА: Мага ошол эле жетиштүү. Эч кандай турмушундун ачуу-таттуу делинип, жик-жиктелишин билбеймин жана билгим да келбейт. Билгеним — мен сени сүйөмүн. Мага мындан башка эчтекенин кереги жок.

ЦЕЗАРЬ: Агаганат, мен дагы сенчилеп сүйүүдөн башка эчтекени билбей, жашыл ааламдан башка эчтекени көрбөй өмүр сүрө алсам... Анда, жаныңдан жарым карыш алыстабай, арзуу кумарына малынган бойдон, ушул жел кайык менен жарык дүйнөнүн акырына чейин кете берет элем... Өзүмдү басса-турса мамлекет камы, журт камы үчүн өкүм жүргүзүп, бирөөгө ашкере боорукерлик кылса, бирөөнүн канын төгүп, таз башын жашыруу үчүн лавр алкагын кийген намысчыл Цезарь эмес, арзууга элпек, жашоого кумар, алсыз адам Гай Юлий катары сезип, азыркыдай жыргал күндөрдүн улана бериши үчүн бар тапканымды айбайт болчумун. Бирок, мындай бакыт көпкө созулбасын мен да, сен да экөөбүз тең эң жакшы билебиз.

КЛЕОПАТРА: Жок! Мен эчтекеңди билбеймин жана билгим да келбейт! Отко күйүп, сууга аксын мынабул каргыш тийген кагаздарың! **(Цезардын алдындагы кагаздарды чачат)** — Мага арзуу керек, арзуу!

ЦЕЗАРЬ: Эсинди жый! Бул каттар эсеп жеткис адамдардын жана бүтүндөй эле ааламдын тагдырын чечкен каттар экенин унутпа!

КЛЕОПАТРА: Адамдарыңа да, ааламыңа да, баарыңа тең каргыш тийсин! Кучагымда жатканыңда да жан дүйнөң жайдакталып, жалгызсырашыңды каалабаймын!

ЦЕЗАРЬ: (жылмайып) Туура кыласың жаным. Бул каргыш тийген каттардын сазайын ушинтип бербесең, мени жинди кылганы калышты эле... Тыт, чач, ыргыт, өрттө...

КЛЕОПАТРА: Эч кандай байлыгын, бийлигин менен ишим жок, жөнөкөй эле адамдарча жашагым келет менин. Али он гүлүмдөн бир гүлүм ачылбаган арзуу кумарына кана элек, күлгүн бойдонмун билгиң келсе. Жашың элүүдөн ашып, башындагы түгүн жыдып түшкөнү менен сен дагы кырчын курактагы кыраан ашыгымсың, Цезарь. **(Өпкүлөйт)** Сенин кашка башындан, ийри бутундан, акылдуу көздөрүңдөн жаным садага. Алтын дарбазалуу Риминдин, ага жазган жаман-жакшы каттарыңдын кыпындай да кереги жок мага... Өмүрүмдө биринчи жолу өзүмдү зайып санап, денең-денеме тийген сайын коргошундай көлкүлдөп эрип баратамын... Мүмкүн болушунча махабат балын татып калалы жан биргем, пенде бүткөнгө берилген өтө эле кыска өмүрдө...

ЦЕЗАРЬ: Туура эркетайым, бүрсүтүнгө дейре татса таталы эчтекесин калтыбай, баарын болушунча...

КЛЕОПАТРА: Бүрсүтүнгө дейре?..

ЦЕЗАРЬ: Ооба, бүрсүтүнгө дейре. Бүрсүгүнү Александрияга барып, андан нары Римге жол тартышым керек. Рим күткөндү жактырбайт. Мен аерге тезирээк жетпесем, алар өзүлөрү биерге келип, баарын жанагы сен айткандай кылат. Өмүр бою кашыктап курап казанга толтурганды көз ачып жумганча сапырып ийип, бири-биринин ынтымагы ыдырап, мени да, сени да өзүлөрүн да аябай, баарыбызды катуу каргашага дуушар кылбай көйбойт. Ошондуктан, бүрсүтүңү кайра тартпасак болбойт, эркетайым...

КЛЕОПАТРА: Эмне үчүн палан күнү кайтышыбыз керек деп мурдатан эскертип койгон жоксуң...

ЦЕЗАРЬ: Мындай ойго келеримди жарым саат мурун өзүмдө туйган эмесмин. Жанатан бери сен, бул өмүрдүн жыргалынын дарбазасын менин алдыман кенен ачып салганыңан "мындайга берилип кетсем, кийин кантем", — деп, жүрөгүм түшүп калды. Баары сен айткандай болсо, отуз жылдан бери: көз нурум, акыл каражатым, айкөлдүк менен тарлыгым, ырайымсыздык менен боорукерлигим, абийирдүүлүк менен амалкойлугум, койчу, өзүмдө болгон бардык дареметимди аябай сарптап кан кечип жүрүп жеңип алгандарымдын баары желге учабы?.. Ырас, арзуу кумарына кангандан, оозуң кайсы десең, көзүн көргөзгөн айлампаш макулук эле качпаса, элдир-

селдир акылы бар тирүү жан кача койбос... Мен деле таткым келет махабат даамын, арзуу кумары канганча... Бирок, мен мындай жыргал үчүн эмес: согушуп, женип, баш ийгендерге ырайым тартуулап, багынбагандын канын суудай агызып, кыргын салып, же бүткүл адамзаттын жүрүм-турумун чектеген шарият жазып, каардуу тагдырымдын азуусун сууруп, ал турсун, ажал менен кылыч кайчылаштыруу үчүн жаралып калсам кандай кылайын... Өзүмдүн бактымдан башканын баарын баш ийдирүүгө кудуретим жетет, өз бактыма келгенде гана алсыздык, чабалдык кылып атпаймынбы... Ырас, сенин жардамың менен аны да багынтсам болоор эле, бирок...

КЛЕОПАТРА: Эмне бирок?

ЦЕЗАРЬ: Эгерде өзүм ошону көксөп турсам... Сага төккөндөй арзуу төгүп ааламдагы бир дагы аял затын жакшы көрө элек болчумун. Бирок, сени сүйгөнүм канчалык ысык болсо, Римге барышым ошончолук зарыл. Аерде жүргөндө, сагынаармын сени, саргаярмын сен деп...

КЛЕОПАТРА: Сагынат имиш! Ташка тийсин сенин андай сагынычың! Махабаттан айланып гана кеткир жылкы жыттанган айбан! Римден чыккан жападан-жалгыз көк мээ! Аксак, төкөр! Башында сыйлап алаар түгү жок, таз! Алжыган абышка! Өлөрман чал! Сагынат имиш мени, сенин сагынычыңдан жутаган жерим жок, тамыры куураган дөңгөч! Сенин бетин толгон бырыш-тырышыңды, жылтырак башыңды көрүп, сасыган жытыңды сезгенимде, кускум келет. Жадегенде, сезим төгүп турган жаш келинди ийиткенге жылуусу жок картаң теке! Мен сени эч-качан сүйгөн эмесмин! Бийлигинен пайдаланып, өз элиме ханыша көтөрүп кетээр бекен деген амал менен сүйөм деп койсо, ишенип алганын көр бул кенкелестин! Сен менин тырмагыма арзыбаган кемпайсың! Ириген ооздон чириген сөз чууруткан, үбөлөнгөн тиштүү сасыткы! Бир бутуң жерде, бир бутуң көрдө туруп, арзуудан айланасыңбы, махабаттын балакетин аласыңбы? Өлөрчо жек көрөмөн сендей жырткычты!

ЦЕЗАРЬ: (күлүмсүрөй) Пай, пай, пай... Мени мынчалык жакшы көрөөрүңдү билген эмес экенмин... (четке) Эй, кеме башкаргандар! Артка кайрылгыла, таң ата Александрияга жеткирсенер, ар бир калакчыга бир драхмадан алтын беремин! Сага

ыраазымын эркетайым... Өлбөсөм сенин мынчалык долу махабатыңдын баркына жетээрмин. (Маңдайынан өбөг, Клеопатра ыйлап жиберет.)

Т о г у з у н ч у к ө р ү н ү ш

(Кайрадан бүгүнкү күндөр. Баягы эле Акциумдагы деңиз порту. Согуш кемесинин уч жагындагы Клеопатранын каютасы. Күн кечтеп калган. Антоний нары жактагы салгылашкан көз айырбайт.)

АНТОНИЙ: - Кемелердин баарын Акциум куймасынын булуңуна топтоп, душман жолун буудуруп койдум...

ЦЕЗАРЬ: Минткениң — Октавийдин көктөн издегенин жерден таап бергениң эмеспи. Булуңда чогулуп турган кемелерди курчап алып чөктүрүп ийиш деңиз бетинде ачык мейкинде согушканга караганда, алда канча жеңил эмеспи...

АНТОНИЙ: Оң жак канатта Попликол экөөбүз, сол жак канатта — Целий, ортодо Клеопатранын колу. Целий Агриппаны беттесе, Попликол Истейдин белин майыштырат. Анда мен Октавийге бетме-бет чыгышым керекпи?

КЛЕОПАТРА: Октавий бетме-бетке чыкса, жекеме-жекеге чакыргандан кийин, өзүң чыкпасан, ким чыгат?

ЦЕЗАРЬ: Антоний Октавийге эмес, Римге бетме-бет чыкканы атат. Минтүү, ааламды каптап келаткан эбегейсиз зор кыян-көчкүгө көкүрөк тосуп, же Везувий жанар тоосунун тапты эриткен жалынына бетме-бет чыгуу менен барабар.

АНТОНИЙ: Биздин кемелерибиз Октавийдин кемелерине караганда эки эсе көптүк кылат, ал аз десен, биздин кемелердин капталдары беркилердин кемелерине караганда эки эсе калың кайыш менен капталган...

ЦЕЗАРЬ: Бирок, ошонун эсебинен тигилердин кемелери — сенин кемелериңен алда канча элпек... Урушту суу үстүнөн баштап, жеңишке жер бетинен жетүүгө болбойт.

КЛЕОПАТРА: Табаң кангансып айттын да... Деги сен кимибиз тараптасың?

ЦЕЗАРЬ: Римдин гарабында. Менин башка тарапта болушум мүмкүн эмес. Сенин бул салгылашуудан аман-эсен

чыгышыңды тилегеним менен, Антонийдин ойрондолушун калап турганымды жашырган жерим жок.

КЛЕОПАТРА: Биерден сен эки жүздүүлүк кылдың. Же, мени Антонийге кызганганыңан ага кыянаттык жасап атасыңбы?

ЦЕЗАРЬ: Андай эмес, сенин эриң урушту башгай элек жатып эле уткузуп койгон. Сен дагы кошулгансың ага. Эмитен бир айла кылбасаң, балдарыңдын тагдыры коркунучтан калды, Клеопатра!

КЛЕОПАТРА: Ээй, тездик менен ханышпанын кемесиндеги туу көтөрүлсүн. Менин кемелериме токтоосуз уруштан чыгып кетүүгө буйрук кыламын! Бири калбай парустарын жайып Александрияга багыт алсын!

АНТОНИЙ: Клеопатра сен эмне деп атасың?

КЛЕОПАТРА: (Цезарга) Экөөбүз таанышкандан тартып менин берки касиетимди басмырлап манаптык касиетке жеткирүүнүн аракетин кылдың эле, мына эми максатыңа жеттиң.

АНТОНИЙ: Клеопатра! Бул эмне кылганың? Салгылашуу кызып турган маалда, аскеринди уруштан чыгарып кеткениң, мени бирөөгө сатып чыккынчылык кылганың эмеспи, жаным!

КЛЕОПАТРА: (Цезарга) Мурдагы Клеопатра деген аял өлүп, эми Клеопатра деген ханыша гана калды. А адамзат тарыхында ханышалар эмнени гана жасабасын, чыккынчылык же саткынчылык катары бааланбастан өкүмдардын эрки катары гана бааланып келгени ыраспы?

ЦЕЗАРЬ: Ырас, бирок, мен зайыптык касиети бар, жаркын мүнөз Клеопатранын сүйгөн бойдон калайын...

КЛЕОПАТРА: Ал шордууну өз колуң менен өлтүрүп тыңдың го... Дагы эмне керек сага?

АНТОНИЙ: Клеопатра! Бутум үзөңгүдөн тайып алсырап турганда мени жалгыз таштап кетип калып, беажал өлтүрөсүңбү?

КЛЕОПАТРА: Азыр балдарымдын, байлыгымдын, бийлигимдин тагдыры опурталдуу болуп турганда, сенин сүйүүңө мурдум бүткөн жерим жок! Өлмөктөн доңуз коп. Сүйүүнүн баасы, тактынын баасына тең келмек беле... Ыраспы устат? Сабактарың сая кетпептирби?

АНТОНИЙ: (алыстан) Канчык! Каргыш тийген жез кемпир! Акыры келип, бир кысталышта ушинтээринди билгем, жакшылыгым көзүндөн чыккыр Египеттин уу тырмактуу мадыл мышыгы! Нильдин түрү суук крокодили... Курсагы калталанып, мойну-башы, көзүнүн астын бырыш-тырышка бастырган мастен, кемпир! Менден калып ааламга түркүк болоюн деп ойлобой эле кой. Эртең эле, байлык-бийлигинден ажырагандан кийин, шалдырап калган сөөк-саагын күбүлүп түшүп, чарымдай чоюлган этиңди курт-кумурскалар тойлошот. Ушунча жылдан бери мени өзүңдүн гана энчиңе басып жүрдүм деп ойлосоң, жаңылышасың. Эки күндүн биринде сенин көзүңө чөп салып, сенден жаш, сенден сулуу, сенден назик селкилер менен арзуу кумарын кандырып жүргөнүмдү билип алгын... Жылаандай соймоңдоп, ачкүсүндөй арбап жолдон чыгарбасаң, мен Римге дагы катылбайт болчумун, түбөлүктүү махабат эмес, ойдо-тоодо эсирип жүргөндө бир жолку атылып кеткен огуман айланган албарсты!

КЛЕОПАТРА: Аялдын кулагы укканды, ханышанын кулагы укпайт, жүрөгү туйбайт. Оозуна киргенди оңтой берсин... Сен өз шакиртиңдин жетиктигине ыраазысыңбы? Бийлик кармоого татыктуу бекенмин?..

ЦЕЗАРЬ: Бийлик деген эмне экендигине өзүң түшүнөсүңбү?

КЛЕОПАТРА: Түшүнбөсөм, түшүндүр...

ЦЕЗАРЬ: Бийлик деген, сымап сыяктуу кылтылдап адамдан-адамга, замандан-заманга оошуп турган баш аягы жок, бир топ-тоголок, сыйгалак нерсе. Мен бул ааламга адам болуп жиралып, анан күч-кубатым артып, балтыр этим толо баштагандан тартып, жер-жерлердеги жоолошкон калктын ошарын, жакшылыкка түшүнбөгөнүн күчкө салып, канын суудай агызсам да, көп элдерди бири-бири менен элдештирип, теңирден жаралган төгөрөк баш, айры буттуунун аң сезиминен "үрүшүү, жоолашуу" деген түшүнүктү тап-такыр кагып таштап, жер бетине түбөлүктүү тынчтык орнотсом деген тилек менен жасаганмын, бийлик колумда турганда жасаганымдын баарын. Бирок менин өмүрүм бул ыйык максаттын орто ченине да жакындай албай түгөнүп калбадыбы...

КЛЕОПАТРА: Эмне үчүн?

ЦЕЗАРЬ: Себеби менин илгери үмүт, зор максаттарымдын бакисинин кендириин дагы ошол бийлик деген неме кесип келгенин кийин билдим. Өмүрүмдүн биринчи жармын толук бойдон бийликти колго алууга сарптасам, экинчи жарымын ал бийлигимди колдон чыгарып жибербөөнүн аракетин кылып, кара жанымды карч уруп сак-сактап жүрүп өткөздүм... Кийин, акыл токтотуп алыс-жакынга көз чаптырып көрсөм, менден мурдагылар деле ушинтишкен экен, менден кийинки далай өкүмдар кыйла кылымдарга дейре ушул “бийлик” деген нерсе үчүн, өз өмүрлөрүн казан кылышаарын түшүндүм. Бийлигин түшкүрдүн бир гана наркы бар, ал сенин бүт өмүрүн... Бирок, бийлик дегенин бүт өмүрдү ысырап кылганга арзырлык нерсе эмес...

КЛЕОПАТРА: Бул сөздөрдү мага бийликти туу көтөргөн улуу Цезарь айтып жатабы?

ЦЕЗАРЬ: Жок. Бийлик үчүн бүт өмүрүн ысырап кылганына өкүнгөн шоркелдей адам айтып жатат.

КЛЕОПАТРА: Неге сен бул чындыкты мага мурда айтпай, мен өз өмүрүмдөгү өтө катаал кадамымды таштап койгондон кийин айтып отурасың...

ЦЕЗАРЬ: “Жоголгон бычактын сабы алтын” экенин, ал бычакты жоготкондон кийин гана билесиң, канайым... Колдо турганда билинбейт, анын сабы тургай өзүнүн эмнеден экени да...

КЛЕОПАТРА: Сенин ырайымсыз адам экениңди билчүүмүн, бирок, мынчалык таш боор деп ойлогон эмес болчумун...

ЦЕЗАРЬ: Сен да, мен да өз тагдырыбыздын кулубуз...

(Кылычын жалаңдаткан Антоний кирип келет.)

КЛЕОПАТРА: Мен даярмын Антоний, кандай жазаласаң да эрк өзүңдө. Мына менин сунулуу мойнум. Сенин кылычыңдан ажал тапсам, бактылуумун, себеби сенин мага ачууланганың ал мени анча-мынча болсо да сүйгөндүгүңдүн белгиси... Чаба бер анкаарыбай, мен ушуга татыктуумун. Сүйгөнүмдүн колунан өз шыбагамды алсам, бейишке чыкпай койбойм...

(Клеопатра чөгөлөйт)

АНТОНИЙ: Жо-ок, сен мындайга татыктуу болгонун менен, шуркуя катынга кылыч шилтеп, колумду булгагыдай мен деген чапанын сүйрөп жүргөн бир тексиз неме эмесмин да... Анан калса, кылычтын бир шилтенүүсү менен жанынды тындырып, өзүнө жеңил жаза издеп, гөртириликтин көйгөйүнөн оңой кутулайын деп жүргөн болсоң, жаңылышасың... Мен сенин жүргөн-турганыңа жана арамдыгыңа жараша - жаза ойлоп таптым...

КЛЕОПАТРА: Кандай жазага буюрсаң да, моюн толгобоймун...

АНТОНИЙ: Эң сонун. Менин буйругумду солк этпей аткарам дечи?

КЛЕОПАТРА: Ооба, солк этпей аткарам.

АНТОНИЙ: Ушунуңа раазымын Клеопатра, аткар анда, менин эркимди! **(кылычын сунат)** Өз колун менен оболу мени тынчыт. Ушунча жылдан бери мага жасап келген эсеп жеткис арамзалыгыңа караганда, өткүр кылычты бир шилтеп коюш көз ачып жумганча жасала турган оңой жумуш! Чап!

КЛЕОПАТРА: Сениби?

АНТОНИЙ: Ооба мени. Жанагы “сүйгөнүм” дегениң чын дилиңден чыккан сөз болсо, жаным кыйналып турганда жардамыңды аяба! Кааласаң моюңга шилте, же жүрөккө сай, иши кылып...

КЛЕОПАТРА: Жок, жок... Мени кыйнаба Антоний, минтүү колумдан келбейт. **(кылычты таштап нет).**

АНТОНИЙ: Сенин махабатыңдын акыбети, жан биргелигинин наркы ушул беле?.. Өмүрүңдө бир жолу абийирлүү иш жаса десем, ага да жараган жоксун... Жүрөгүң түшпөй эле койсун, мындай катуу багыт ишти катынга жасаткыдай мен али да болсо намысымдан тая элекмин. Жөн гана сынайын дегем сени. Бул ишти жасоого өзүмдүн деле кудуретим жетет, мына моминтин эле...

(Антоний өзүнүн курсагына кылыч матырат)

КЛЕОПАТРА: Антоний, Антоний!

АНТОНИЙ: Жолобо, тийгизбе мага колунду, өзүм чыгып акырына...

КЛЕОПАТРА: Ашыкпай кое тур, жан биргем... Мен дагы сени менен кошо кетем... **(Цезарга)** Мына, баары ушинтип ойрондолду... Бизден кийинкилердин эсинде, биз тууралу бирдеке калабы?

ЦЕЗАРЬ: Сөзсүз калат. Антонийдин сага болгон арзуу кумары мезгилден-мезгилге, ооздон-оозго өтүп, уламышка айланып, кылымдарды карытып жашап кала берет.

КЛЕОПАТРА: Менденчи?

ЦЕЗАРЬ: Шайкелеңдигиң, анан дагы, ээн-талаа, эрме чөлдөргө тургузган пирамидаларың сенин ысмыңды да кыйла жылдарга дейре сактап калышы мүмкүн...

КЛЕОПАТРА: А өзүңдөнчү?

ЦЕЗАРЬ: Калат ко менден дагы бирдеме урпактарыма... Мисалы, тарых жолун изилдеген окумуштуулар жазышаар менин Галия, Германия, Британияга жасаган жортуулдарымдын маанисин ар кимиси өз доорунун бийиктигинде отуруп алып... Же, адамзаттын алыш-бериш мамилесин бекемдеген шарыят эрежем унутулбас, жок дегенде, өзүм түзгөн күн эсеби, ай эсеби, жыл эсеби – Цезардын календары делинип... Бирок, менин өмүрүмдөгү жасаган ишим, ойлогон оюм, көздөгөн максатым, баарынан аюлуусу, баарынан башкысы – махабатым калат, сага берген, сенден алган... Сапарым карыган маалымда, кырчын талдай селкинин мөлтүр кашка арзуусуна татыктуу болгонумду, кыйла жылдарга дейре акындар ырга салат, жыл өткөн сайын биздин тагдырды уккан жаш-карынын сезимдерин улам жаңыланып дүүлүктүрүп... Менин боорума канжар малып, сенин арзуунду тул кылганы үчүн Бругтун ысмы калат адамзат гарыхында, аягына каргыш жалганып айтылса да. Иши кылып сенин ысмыңдын, сенин махабатыңдын шарапаты менен, Брут, Антоний үчөөбүздүн ысымдарыбыз түбөлүккө өлбөй жашап кала турган болду, муундан-муунга өтүп... Рахмат сага, бул ааламга мол арзуу төгүп, эч убак эрки жанбай, эң бийик ханышадай жашап өткөн асылзаттыгың үчүн... Рахмат, бара гой эми, ыйманың жолдош болсун...

КЛЕОПАТРА: Ооба, ооба. Мен барайын. Антоний күтүп калды...

(Клеопатра себеттин кайкагын ачып, ичинде тоочто-нуп жаткан кара чаар жылаанды көрүп үрөйү учуп, кайрадан капкакты жаба коет)

ЦЕЗАРЬ: Бошошуп турсаң Октавийге барып, “багындым”-деп чөгөлө, ичээр суу, көрөөр күнүндү узартып коюшу мүмкүн.

КЛЕОПАТРА: Жок, жок... Баарына карк болдум. Тойдум жашоого. Өз кадырымдан ылдыйлагым келбейт...

(Клеопатра себеттин капкагын ачып, колун салат.)

КЛЕОПАТРА: Ушунча жылдан бери кардыңды ачырып, убайымга салбай бөпөлөп багып келген эмгегимдин акыбетин кайгараар сенин дагы мезгилиң келди, акылдуу жылааным. Жалгыз суранганым, жанымды кыйнабай, тезирээк аягына чык сен эми, жарык дүйнөгө жаралгандагы - Улуу максатыңдын! **(Клеопатранын денеси “дирт” дей түшөт).** Ыраазымын, жер бетиндеги жандуунун баарынан эстүү, заарлуунун баарынан зор экениңди далилдедин... **(Колун кайрадан сууруп алып)** Мына, канды окшойт менин дагы арзуу кумарым, ушул жылаандын уусу менен...

(Клеопатра темтсендей келип Цезардын портретинин алдына чоголоп таазим кылат)

КЛЕОПАТРА: Рахмат сага да, элдир-селдир кезимде нукура махабаттын даамын таттырган эркектин шери!

(Ордунан турайын деп тура албайт. Боору менен жылып келип Антонийдин мойнунан кучактайт)

КЛЕОПАТРА: Мен келдим жан биргем... Кыйла жылдарга дейре тартуулаган жыргалыңа ыраазылык билгизейин деп...

(Клеопатра калчылдаган салаалары менен Антонийдин ачылуу бойдон калган көзүн жабат)

КЛЕОПАТРА: Махабат майданына аттанган пенделер, силерге айтаарым: эч убак кайра тартпагыла андай улуу, андай ыйык, андай таттуу жолдон. Тирүүлүктүн байлыгы менен бийлиги өлүү-тирүү мүлк, орундуу-орунсуз иш, даамдуу-даамсыз тамак, жан жыргаткан атак-даңк, же бир күрөштүн жеңиш жыргалы баары биригип келип, бир гана махабат жыргалы, арзуу кумарына тең келе албай тургандыгын, анын туу чоку-

суна чыккан, ааламдагы эң алгачкы бактылуу зайып катары айтып жатамын. Арзуу кумарынан кайтпагыла! Кош-ку-ла эми! Тилегиңер кабыл болсун!

(Клеопатра Антонийди кучактап жыгылат. Бир аздан кийин кара көшөгө жабылат маркумдардын сөөгүн жашырып, армандуу окуянын аяктаганын билгизип).

КӨШӨГӨ

Бул трагедияны 1989-жылы кыргызчалатып, сахнага коюуга ылайыкташтырган Дооронбек САДЫРБАЕВ

АЖАЛ МЕНЕН АБЫШКА

К и н о р о м а н

Бөөдө кырсыкты таптакыр болтурбай кое турган айла-амал дагы жок турбайбы бул жалганда. Пенде бүткөндүн башына миң жылда бир түшсө түшүп, түшкүсү келбесе дарегин дагы билдирбей жүргөн бөөдө кырсык келип-келип, жан бүткөнгө жамандыгы жок, тагдырынын ысыгына да, суугуна да бир кебеллип койбостон оорду менен сүйлөп, көзүн таап иш тутканынан төбөсү алыстан көрүнүп, жасаганы эл оозуна алынып, кыргыздын абройлуу уулдарынын бири делинип жүргөн Самат карыны тандап алганын карабайсыңбы...

Акыркы мезгилде, о, өнүккөн социализм маалында деле мартабалуулугу менен айырмаланып келген микрорайондогу төрт бөлмөлүү кенен үйүн неберелери үч көтөрүп ызы-чуу менен опур-топурга толтурганына бир кабагым-кашым деп койбостон, чүрпөлөрүнүн жанын-жанга, жамбашын сервант-мервантка уруп, алышып-күрөшүп ойноп жатканын четтеп гана көзөмөлдөп коюп отурган байбичеси Назыке экөө

– «Теңирге шүгүр, жараткан ушул наристелерибизге узун өмүр берсе экен, мол ырыс, түгөнгүс бакты-таалай берсе экен. Алтымыш ашкыча элден-журттан эч жамандык көрбөдүк. Кенсдей нерседен кемиген жокпуз. Ушунусуна шүгүр. Ушунусуна тообо. Эми бизди жүгүртүп туруп мүдүрүлткөн бойдон алып кетсе болгону, көңүл оорутуп, жан кейите турган бөөдө кырсыкка кириптер кылбай», – деп биргелешип жашап,

эриш-аркак эмгектенип башынан кечирген күндөрүнө, басып өткөн жолуна, мезгили жана замандаштары менен күткөн алыс-жакын карым-катнаш, ысык-суук мамилелерине ыраазылыктарын айтып, өзүлөрүнчө кобурашып калышаар эле...

Чынында эле социализмдин доору коммунисттердин бийлиги маалында медицина илимдеринин доктору, Улуттук Илимдер Академиясынын мүчө-корреспонденти, профессор Назыке Акматова менен көрүнүктүү мамлекеттик ишмер, узак жылдар бою Республикадагы партиялык уюмдун Борбордук Комитетин жетектеген беш мыктычыкманын бири делинип келген Самат Акматовдун басып өткөн жолун, өз мезгилиндеги эч убак баргерликтен өксүбөгөн ынтымагы бек үлгүлүү үй-бүлөнүн басып өткөн жолу деп койсо болоор эле...

СССР өз ычкырына өзү чалынып, өзүнөн-өзү мүдүрүлө баштаганда Самат Акматовичтин дагы алтымыш ашып ардактуу эс алууга чыга турган маалы келип калган болуучу.

Самат Акматович башкаларчылап, мамлекеттик телевидениеге же темир жолчулардын саясий пикети менен канал казгандардын төңкөрүшчүл жыйынына жетип барып көпчүлүккө көргөзүп партбилетин отко жагып, кайсыдыр бир тарап же топтун кызыкчылыгын көздөй турган уюм же козголуш негиздеп Аскар менен далыга чапкылашып көрүшүп, Топчубек менен кучакташып өбүшүп же Казат менен ыстыкан кагыштырып XX кылымдын аягындагы кыргыздын саясат дайрасынын ылайка суусунун оң жак же сол жак жээгине урунуп-беринип отурбастан «мен өзүм үчүн, үй-бүлөм үчүн, элим үчүн алымдын жетишинче, колумдан келгендин бакисин жасадым. Кырк жыл бою партия жүктөгөн кандай гана иш болбосун бирөөнө дагы моюн толгобостон алыма жараша аткарып келатам. Эми «борү карыса бир койлук алы бар» дегендей, дагы да болсо байкеңерде кыйла жумуштун майын чыгара турган кудурет калгандыр деп канчалык өчүрөндөбөйүн мезгилдин каргысынан, карылыктын тушагынан бошонуу кыйын... Бошонгон күндө деле таш чайнаса да жарашып турган азыркы жаштар, жаңы кыргыздар менен жарыша иштей турган дарамет деле калган жок менде, чын-чынына келгенде. Ушул кадыр-баркым менен өкмөттүн кызматын өткөзүп берип, кырк

жыл бою эл аралап, жер кезип жүрүп чогулткан аброюм менен пенсияма тие турган акча-пулдун үзүрүн көрүп, аранарда жүрсөм болду. Азыр небере баккандан башка мага ылайыктуу кызмат деле калган жок мамлекетиңерде» деп, жаңы заманда деле аттан түшө элек үзөнгүлөш курбуларынын «азырынча, чыпалакты сууга салбай турган иштердин бирөөндө иштей туралы. Эртең заман эмне болуп кетет, аны эч ким билбейт. Эмнеси болсо дагы, аны учуру келгенде көрө жатаарбыз» деген сунуштарын четке каккан.

Оболу эгемендүүлүктүн таңында өлкөдө болуп жаткан аркыл-аркыл оош-кыйыш окуялар, саясий акыйнек айтышуу, пендечилик көөдөн тирештирүүлөр үркөрдөй кыргыздын ынтымагын ыдыратып уруу менен урууну он-солдогу кокту-колотко жайылтып ийип, бөлүнүп-жарылмай жагдайы Самат карынын ошол кездеги бирден-бир туура жолду тандап алгандыгынын далилиндей болуп көрүнгөн анда. Айтса-айтпаса төгүңбү, кыргыздын социалисттик мамлекети кыйраганда жер-жерлердеги жүздөгөн, миңдеген, миллиондогон жарандардай болуп, итке минип, жер сыйпалап отуруп калган жок Самат Акматович.

Борбор шаардагы жооптуу кызматкер, ардактуу пенсионер же жөн эле сөөлөттүү адамдар үчүн эски бийлик тарабынан атайын курулган мартабалуу микрорайондон жашоо шарты жакшыртылган төрт бөлмөлүү квартира тийген Самат карынын менчигине.

Жаңы бийлик деле эс алууга узатып жатып акыркы мезгилде өзү минип жүргөн, али боегунун жыты кете элек ГАЗ-31 маркасындагы апапак «Волга» машинасын анча-мынча эле акчага анын менчигине өткөзүп берип, чапан - чапкыт, калпак-салпак, сүрөт-мүрөт жана мактоо сөздөрдөн сырткары непаада эмгекке көнгөн неме өз алдынча чакан-чукан же орто ишкердүүлүккө бел байлап калса, алгачкы «старттык капитал» дегенине беймарал жете турган американын жашыл пулуна жык толтурулган сүйрү конвертти колуна карматып жөнөткөн.

Самат Акматовичтин өзүнүн баамында, замандаш-кесиптештери элине эмгеги сиңген карыянын болочок тагдырына мынчалык камкордук корүшпөсө деле, байбичеси жоонун ала турган пенсиясы өзүлөрү эле эмес, уул-келини, үч

небереси менен бардыгын сындырым нандан өксүтпөй, ал турсун, ошол нандын бетине май сүйкөп жесе да жете турган өлчөмдө болуучу.

Анын үстүнө уул-келини дагы жаңы замандын көпчүлүк жаштарындай болуп «берсең – ичем, урсаң – өлөм» деп, колоктоп көчө таптап же жылтырап үйдөн чыкпай отуруп калган «ашка жүк, башка жүктөрдөн» эмес эле...

Москвадан Ломоносов атындагы университеттин экономика факультетин бүтүрүп келген уулу Сагынбек менен Кыргызстандагы Америка университетинин ошондой эле бөлүмүн бүтүргөн келини Акжолтойдун жумуш таппай тирилик кылгандан кысталып калышы ыктымал деген кооптонуу Самат кары менен Назике байбиченин үч уктаса түшүнө кирген эмес. Чынында эле антип этияттана турган эч себеп да жок болуучу, Акматовдордун үй-бүлөсүнүн күнүмдүк тирилигинин жагдайы көңүлдөгүдөй өтүп жатканынан.

Сагынбек кыргыз өкмөтүнүн каржы министрлигиндеги киреше тармак бөлүмүн башкарып, Акжолтой Республикада жаңыдан жаралып келаткан жеке-менчик фирмалардын жылдык кирешесинин цифрасы алты же жети ноль менен жазылып жүргөндөрүнүн биринде баш эсепчинин кызматын аткарып ийгиликтүү иштеп жатышкан.

Уул-келинин иши оңолуп, ити чөп жей баштаганынын Самат кары Сагынбектин:

– Ата «Жигулилер» маалында биздин мамлекетибиздеги эн мыкты машинелерден болгон. Бирок, жыл өткөн сайын аларыңыз моралдык жактан эскиргенден эскирип баратышат. Азыр чет элдик «джип, мерседес, ауди» деген машиналардын заманы. Шоханы сатып оордуна башка машина алсамбы дедим эле...», – деп акыл калчашканынан билген.

– Өзүң бил, балам, – деген анда Самат кары, – Бирок, шохандын пулу, энең экөөбүздүн жыйган-тергенибиз баары биригип келип жаңы машинага жетеби?

– Кайда! – деп карсылдап күлгөн баласы, – шоханын акчасы, мен алайын деп аткан машинанын жумуруна жук болбойт. Аны сатпай койсок деле болмок, бирок дагы бир гараж сатып алганга чамам келбей калабы деп чоочулап турам. Сыр-

тта туруп жөн эле чирый бергенче алына жараша биздин семей-
ний бюджетибизге жөлөк болсун да... Вообщем, сенин
«Волгана» тийбейм ата. Бир бизнесмен таанышым, болгону он
төрт эле миң километр жол баскан «Ауди Оплроуд Куаттро»
(орусча «степной волк» деп коюшат экен) деген 8 орундуу джип
машинасын шашылыш сатканы атыптыр. Чындап эле ала тур-
ган болсоң, абдан арзандатып берем дейт. Ошону алып кой-
сокпу дедим эле.

– Анына каршылыгым жок дечи, бирок, айтылышы эле
жырткычтыгын айгинелеп турган мейкин талаанын көк жал-ка-
рышкырынан көрө антилопа, газель, тулпар же тоту куш сыяк-
туу мирный жаныбарларды элестеткен аты бар машине сатып
алсаң жакшыраак болмок экен. Мейли эми, андай машинага
жете турган акчаны кайдан табабыз?

– Табаарбыз ата. Анча-мынчасы колдо бар. Жетпегенин до-
сторумдан карыз ала коем. Апам экөөң неберелеринди эки-үч
ай, ашып кетсе жарым жыл Акжолтой экөөбүздөн акча сурабай
бага турсаңар эле, өзүбүз карыздан кутулуп машинанын башын
ачып алат элек.

– Неберелерди жарым жыл эмес, көзүбүз өткөнчө бага тур-
ган дарамет бар апан экөөбүздө. Ала бер мынчалык кызыгып
калыпсың. Ошентсе да, жанагы ала турган немендин канча
сомдук буюм экендигин айтып койбойсунбу...

– Аны эмне кыласың ата, арзандатылгандагы пулуна жа-
нжаңы алты-жети шоха сатып алууга боло тургандаган айтсам
эле сөгөсүң да дагы...

– Оу, самолет сатып алганы калгандан соосунбу балам?

– Миллион долларга чейин сатыла турган джиптер бар. Мен
джип аттуунун эң арзанын сатып алсамбы деп атам.

– Өзүң бил балам, «мал тапкандын жазыгы жок» деген кеп
бар кыргызда. Акча-пулун өзүң таап аткандан кийин джип
минесиңби, паравоз минесиңби эрк өзүңдө каралдым.

Ата-бала ушинетип масилээтешкенден көп узабай
булардын короосунда сегиз эмес, он киши бир отурса дагы
кабагым-кашым деп койбостон, кааласаң тоо таянып ашуу
ашып, кааласаң басыгынан жазбай баткак кечип кете бермейи
бар, көрктүү десең-көрктүү, күчтүү десең-күчтүү бир көргөн

жанды сөзсүз «охо» дегизбей койбой турган мартабалуу машина туруп калган.

Той-тополоң, өлүм-өтүрүк же башка бир жыйын болобу, иши кылып, куда-сөөк, тууган-урук түгөл топтоло турган жерлерге кемпирин, келинин, төрт небересин ал машинеге чогуусу менен бир салып алып барып келген учурларда:

– Сен туура кылган экенсиң балам, – деп Назыке байбиче да уулунун кылган-турганы атасынын купулуна толсо экен деп, Сагынбек жасаган кандай гана иштин болбосун артыкчылык жактарын баса көргөзүп айта жүргөнүндөй, бул жолу дагы уулуна чаң жугузбай турган сөздөн баштап калаар эле.

– Ушунунду сатып албасаң, мындай-мындайга эки машине менен барганга аргасыз болмокпуз. Оу, эки машинеге куюлган майдын сому канча да, машинанын бирине шоопур издегендин машакаты канча... Туура айгып атамбы, атасы?..

Сагынбектин катарындагы биринчи орунда жөргөктөлүү небереси Шеркозуну бооруна кысып, сүйлөмок тургай, дем алгандан этияттанып отурган Самат кары байбичеси тарапка кылчая карап көзү менен «туурасы-туура эле болуптур, бирок, ар нерсени балдырай бербей кичине танапис берчи тилиңе, баланы ойготосун...» дегенсип акырая карайт.

– Ата, Шергозуну мага берип, өзүң кысылбай кенен-кесири эле отурчу, – дейт орунтуктардын экинчи катарында эки иниси менен катар отурган эң улуу небереси, тестиер кыз Айкөкүл. – Биерге төртөөбүз безпроблем батабыз.

– Жок, бербейм! – деди Самат кары эмне үчүн ошентээрин беркилерге түшүндүрүп отурбастан. – Отура бергиле, өзүңөрчө.

– Атам Шергозусун бизден кызганып атат, – деп Элмурат чоң атасына тийише баштайт.

– Атам баарыбыздан ушул Чилишин жакшы көрөт-өй! – деп Дилмурат да агасын сөзүн үн чырагына май тамызып коет.

– Атаңардын башы, – дейт аргасы түгөнгөн Самат кары беркилерге кошулуп күлүп. – Баарынды бирдей эле көрөм. Бирок бул, балакет-мээнетинди алайын Чекожум бардыгыңдан алсыз, бардыгыңдан таттуу болуп атпайбы, жыттасаң жыпары буруксуп. Тигине, тигине... Атачы ананып да, атасы ананып учул Чекожусунан... «Атам туура айтат» деп жылмайып атат бу дагы.

Назыке байбиче келини Акжолтой экөө балдары менен атасынын мындай азил-тамашасына анчалык аралашпастан, бири-бирине карап көз кысышып коюп ушул күнгө жеткизген теңирине ыраазы экендиктерин маакулдашып жатышкансып ырсайышкан бойдон узун джиптин үчүнчү салонунда чуку этпестен келе беришет.

Самат карынын маал-маал, «ушул сенин айылчылыгың калбады да карыганча, балдарды дагы озүңө окшотуп тентимиштикке көндүрүп, жаман үйрөтө турган болдун» деп, байбичесине атырылып, анан азыноолак уулуна күпүлдөп алмайы бар.

— Эки күндүн биринде эле баланчанын туулган күнүнө барат элек деп колоктоп кеткен бойдон таң атканда келе берсеңер, жумушту ким иштейт да, балдарыңдын келечегине ким кам көрөт? Акыры конок күтүп мейманга баруунун дагы акылга сыярлык чечеги, эрежеси болот эмпеси. Сенде балам пендечилик карым-катнаштын каадасы тургай уят-сыйыт деле калган эмес окшойт. Таң атканча сүлкүлдөп жер тээп чыгып, эртең менен кызматыңа барып керээли кечке эмне иш бүтүрүп атасың? Илгери сендей безответственный кызматкерди эки күндүн аралыгында жолго салчу элем, «сенин жөнөмүң филармониянын ыр-бий ансамблине кыл келет экен, ошоякка барып иште» деп. «Саяк жүргөн таяк жейт» деген кеп бар кыргызда. Ушинте берсең, акыры бир күнү сенден дагы «крутоюраак» бирөө туш келип калса, алдагы мыктынын-мыктысымын деп дердейип турган мурдундун эшек куртун кагып салып жүрбөсүн каралдым. «Жаш гвардия» бульварында катарга тизилип, жогорку билими тууралуу экиден диплому бар экенин жар салып же илимдин кандидаты деген наамын көкүрөгүнө тагып алып: «Мени алып кетиңизчи. Кара жумуштун кандайы болбосун жасай алам. Туалет тазалаттырсаңыз деле макулмун. Наристе балдарым бар эле. Эки күндөн бери наар татыша элек. Ошолорго бирдеме таап барбасам, куруй турган болушту» деп, чарбасындагы оорураак ишти арзан пулга жасатып алгысы келип жумушчу издеп барган орус, кыргыз, өзбек, казак, түрктөрдүн кареги менен тең айланган жалданма жумушчу кыргыз жаштарынан сенин эмнең артык? Алардын арасында ата-энеси бизден кадыр-барктуу, бизден бардар адамдардын

балдары да турат. Ошону үчүн алдына машине мингизип, кулагыңы мобильный телефон тагып, балдарыңдын нанына май сыйпатып жегизип аткан кызматыңа таазим кылып, сый-урмат менен мамиле жасабастан, күндө, күн алыс Акжолтойдун таекесинин бажасы Акматкулдун бөлөсүнүн тун уулунун туулган күнүн белгилеп келгени баратабыз деп телпектей берсең, акыры келип «Жаш Гвардия» бульварындагылардын катарына кошулбай койбойсуң. Бул аздык кылат десең, жок дегенде эненди аябайсыңбы. Өзүңдү ушул даражага жеткизип, үч баланды бутуна тургузуп, төртүнчүсүнүн богуна малынып, сийдигине чыланып бир буту төрдө, экинчиси көрдө турган немени ажалынан мурун өлтүрөсүңөрбү, аялың экөөң? Кыш болобу, жай болобу силер тойго, концертке, бильярдга же туулган күнгө кетип кайра келгениңерче соксоюп балкондо отурганы отурган, – деген сыяктуу ачуу-таттуусу аралаш насаат сөздөрүн айтып жемелегени эле болбосо, Самат карынын үй-бүлөсүн башкалардыкындай ыйкы-тыйкысы жок, ынтымагы бек, өткөөл мезгилдеги үлгүлүү үй-бүлө деп койсо да болоор эле.

Уул-келининин кызматы менен ынтымагы кудайга шүгүр. Неберелери мектепте окушуп, Сагынбек менен Акжолтойдун «апа, сиз эми эс алыңыз. Шергозуну бала-бакчага өткөзүп же такай карай турган тарбиячы жалдайлы» дегенине Назике байбиче көнбөстөн: – Жок. Өзүм эле багам. Эненин мээриминен ажыраган бала мерез болуп өсүп калат. Эмкисин ошенткиле. Үч баланы чоңойтконго жеткен апасынын дарманы Чекожучуна келгенде түгөнүп калып кудай уруптурбу, – деп, кенже небересин чоочун колго карматканга ыраа көрбөй, бооруна басып, академиясынан биротоло кол үзүп, өзү багып өстүрмөкчү болгон.

Кырк жылдан ашуун убагы менен кызматка барып, маалынан кечиктирбей тамак ичип, төшөккө жаткандын дагы убакытсаатын алдын ала чектеп ошол ыргак менен жашоого көнгөн Самат кары расмий эс алууга чыккандын эртесинде эле микрорайондогу төрт бөлмөлүү квартирасы тургай миллионго чукул тирүү жан баш калкалап күн көрүп келаткан Бишкек шаарына батпай калганына көзү жеткенде, күнүгө эртең менен кызматка бараткансып үйүнөн чыгып кетип, шаардын көчөлөрүн узунтуурасынан жөө кыдырып «жаңы турмушту» үйрөнүп жүрүп, Эркиндик бульварынан (мурун аны Дзержинский бульвары деп

коюшаар эле) өзүнө жашташ, саал кичүү же улуулары да бар ардагер карыяларды тапты. Бирок, алар менен аралашып кете алган жок. Анткени, аердеги карылар күн жылуу кезде гана, анда да уйкуларын армансыз кандырып алып түшкө жакын бульварга чыгышат экен. Экинчиден айыл аксакалдарына окшоп баары бир жерге топтолуп өткөн-кеткенден сөз курап убакыт кечирмей өнөкөтү жок, бульвардын түндүктөн-түштүктү көздөй (же анын тескерисинче) созулган аллеяларына коюлган скамейкаларда экиден-үчтөн, ашып кетсе, беш абышка чогулуп, өзүлөрүнчө топ курап, кеп курап, ар-бир топтун сөз төркүнү өзүнүн кызыкчылыгына дал келген теманын тегерегинде гана жүрөт экен. Мисалы, бир скамейкага чогулган топтоң: «Ата көрү десе, башынан кыргыздын баарын катарыбызга кошуп албастан, ылгый саяк өзүбүзчө мамлекет болуп алганда, бүгүнкү күндө экономикасы, адабият-маданияты абдан өнүккөн Борбордук Азиядагы Израиль сыяктуу телегейи тегиз, өзү чакан болгону менен дымагы зор, кадыры бийик, бир, керемет өлкө болуп калмак экенбиз...» деген пикирлер айтылып, ага калгандары да кошулуп жатканын көрсө, экинчи скамейкадан илгерки коммунисттердин заманында оозунан дайыма «элдердин ынтымагын бекемдейли» деген сөз түшпөстөн, кыйла жылдар бою Самат карынын түздөн-түз жетекчиси болуп жүргөн ардагер аксакалдын: «Отуз жыл бою булар менен аңдышып жүрүп иштешкен мен билемби, же силер билесиңерби?.. Эшиктен киргизсен, төргө өтүп кетмейи бар бул кысталактардын. Анан жек-жаат, жердеш-мердеш, сарт-сабанын жанына чакырып, жайлуу орунга, майлуу орунга отургузуп атып, өзүңдү кантип улагага жеткизип, анан сыртка чыгарып койгонун билбей да каласың. Бизге караганда бу тили бурууларың ынтымактуу да, ураанчыл да келишет. Сапатынын мазеси жок болгону менен саны арбын булардын. Шайлоо-майлоо, референдум-сеферендумдарда тагдыр чечиле турган маселелер каралып калса, кереги тиет. Андыктан, аяктагы сарт-март, тешебай-мешебайларды эсептен чыгарып салган чекилик болуп калат. Жүрсүн караанды көбөйтүп бизге аралашып. Иштешсин мамлекет үчүн, эл үчүн, алынын келишинче. Анча-мынчасына бир болоор-болбос кызмат карматып койсоң отуң менен күйүп, күлүң менен чыккан кулдуңдай кызмат кылып берет өлөөр-өлгөнчө. Чоккой боолук

кызмат үчүн атасын сатып, энесин аткандан кайра тартпай турган адаты бар аяктан келгендердин. Ошону үчүн буларды жакындатпай оолак кармай турган, негизинен, төрт кызмат бар азыркы заманда. Анын ичинен көздүн карегиндей сакгай турганы – мамлекет башчысынын кызматы. Ал колунда турса, өлгөн кекиликти сайратып, өзүбекги кыргыз кылып, Нарындын суусун жогору карай агызып ийиш дагы колундан келет. Ошону үчүн буга эч качан, тиги тараптан эч кимди жакын жолотпош керек. Жолоттуңбу, бериси элүү, нарысы жүз жылга бийликтин жыты биз тарапка баш бакпай калат. Экинчиси, эч качан кыргыздын пулун ояктан чыккан эсепчиге карматпаш керек. Акча кимдин колунда болсо, бийлик да ошонуку экенин эң сонун билесиңер. «Бийлигин болбосо, калкың түтүл катынына кадырың жок. Ошону үчүн зарлап тапкан жалгыз балаңдын боорун жесең да, бийликти колдон чыгарбашың керек» деген акылман сөздү улуу каган Чыңгызхан урпактарына бекеринен калтырды дейсиңерби.

Үчүнчүсү, каруу-жарак кармаган министрликтердин тизгинин өзүбүздөн чыккан балдарга эмес, койнунда котур ташы бардын бирөөнө, убактылуу болсо дагы карматып койсоңор, келип-келип ал таш дагы өзүңөр карматкан каруу-жарак дагы оз башыңарга тийбей койбойт. Тыяктан келген, тебетей кийип мурдунан тынгандын ар биринин койнунда аркалыктарга деп катып жүргөн котур ташы бар экендигин, бөркүңөрдөй көрө берсеңер болот. Муну мен жакшы билемин.

Төртүнчүсү, жанагы радио-телевидение деген массалык маалымат каражаттарынын өзүбүздүн колдо турганы жакшы. Түштүгүнө да, түндүгүнө да кадыры сиңип, тилинин тактыгына, ишинин актыгына ишенип атасын тааныбай бараткандардын желин, эки жолу катары менен омурулоп таштап, жооп бергенге буямасын келтирбей былчылдата согуп атып, быш дедирте чыгарып койсо болот...” деген сыяктуу сөздөрдү угуп, аерден качып, үчүнчү скамейкадагылардын: «Асманда жылдыз көп, жерде мундуз көп» дегендей, азыркы аты чыккан уруулардын түбү жүрүп отуруп, жүрүп отуруп мундузга барып такалат. Эрикпей олтуруп санжыра сапыра турган болсок, орус менен чечен сыяктуу эч убак ынтымакка келе албай турган өзүбүздүн кушчу менен саруу эмне болуп калыптыр, Орто Азиядагы

өзүбек менен казактын, каракалпак менен нойгуттун, чыгыштан жапон менен кытайдын, батыштан орус менен татардын, нары түштүк-батыш жагынан мундуздун небереси мунгуш, мунгуштан алты ата өтүп-өтпөй индус деген улут жаралып, алардын бакиси бизден тарагандыгын оп-ңой эле таап алабыз...” деп жер шаарындагы пенде бүткөндүн теңинен көбү мундуз экендигин чын пейилден далилдемекчи болуп жаткан жоромолдорду угуп, ушундай экенине ишенип алган адамдардын дагы арбын экендигине көзү жеткенден кийин, Самат кары бул жердеги топтордон өзүнө мунасиб үлпөт таба албай тургандыгына түшүндү.

9-микрорайондон «бозокорлордун борборун» тапты, өзү сыяктуу пенсионерлердин ынтымагын издеп жүрүп. Аерден дагы көңүлү калып, анын жан-жакабелин алыстан айланып өтчү болгон. Себеби дегенде эртең менен үтүктөлгөн шым кийип, мойнуна галстук тагып, түзүк эле сөөлөт күтүп зыңкыйып келишкен кээ бир маалында үзөнгүлөш болуп жүрүшкөн тентуштары ар нерседен кеп курап, жарым литрлик кружкадагы бозону соруп коюп отурушуп, бошоткондон кийин, түшкө жакын гарай баштап, көпчүлүгү ошеердеги комок-сомоктордун түбүнө кыңкая коюшуп уктап калышса, кечинде балдары издеп келип, үйлөрүнө көтөрүп кетишет экен. Бу дагы Самат кары самаган ынтымак, катышкысы келген үлпөт эмес эле.

Ошентип жүрүп күндөрдүн биринде Ош базарындагы кымызканадан тапты, Самат кары сүйлөгөн-турганы итиркейин келтирбей турган шардана адамдарды. Биердегилер түндүк - түштүк, сарбагыш - саяк, саруу - кушчу болуп бөлүнүшпөйт экен. Бийлигин менен деле иштери жок. Атактуу артист, актандай акын, салмактуу жазуучу, чыгаан саясатчы, керемет маскарапоз, койчу. маалында даңкы таш жарып мүлдө кыргызга танылып, сый-урматтан өксүбөй жүрүп, азыр, өнөрү да өзү да эч кимге керек болбой, бийлик ээлеринин көз жаздымында калган карыялардын бакиси ушул жерге чогулушуп, оболу саясий жаңылыктардан башталган маегинде кимдин кызматы ылдыйлап, кимдики жогорулап, ким аялы менен ажырашып, кимдин баласы кайсы келин менен кармалып калганы, алдыдагы аптада Кыргызстанга келе турган расмий коноктордун кылган-турганы, аты-жөнү, эртең же бүрсүгүнү жарыялана турган указга

Президенттин кол коюп же кое электигинен өйдө айтылып, андан нары карай аския сөзгө өтүп, азил-тамаша менен уккулуктуу ырга жетип, карынын болобу, жаштын болобу сезимин ойготуп, делебесин козгогон мындай кызыктуу отуруштардын аягы кээ-кээде өз пикирин бетке айтып, жек көргөнүн жер менен жексен кылып сөзгө жыгып, же сүйгөн немесин Тахир Зухрасын сүйгөндөй сүйө билген тайманбас адамдардын чөйрөсүндө дайыма боло жүргөндөй мушташ менен бүтө тургандыгын көргөндө, биерге дагы чанда келсе келип, келбесе жок мындагылар менен ашначылык күткөнгө анчалык табити тартпай, быяк тарапка дагы каттамын токтоткон Самат кары.

Ошондуктан, күнүгө демейдегисинен жазбастан, эрте туруп кызматка кетип бараткансып үйүнөн чыгып кетип, шаардын көчөлөрүн узун-туурасынан жөө кыдырып, өзү иштеп турган маалда бүткөн же бүтпөй калган айрым объектилердин же узункыска көчөлөрдүн көрүнүшү күн өткөн сайын оңолуп баратканын көрүп азыноолак кубана, кээ бирөөлөрүнүн жерпайынан өйдө жексенделип жоголуп баратканына саал-паал кейип, көрпөнделик тууралуу кимдир бирөөлөр менен ой бөлүшсө, кимдир бирөөлөр менен жаңыдан таанышып, биргелешип жасаша турган жакшы ишке бел байлап, кыскасы кайсыдыр бир мезгилде бир жамандык башка түшөөрү уч уктаса түшүнө кирбей, борбор шаардын күнүмдүк тирилигинин ыргагына жуурулушуп, эч кимге залакасын тийгизбей жашап жаткан Самат карынын башына кандуу каргаша, караан түн түшүп, кыргыз аттуунун ар бирине бөлүштүрө келсе дагы ар биринин аргасын кетире турган кесепети бөөдө кырсык жалгыз Самат карыны басып калганын уккан-билген орус-кыргыз, өзүбек-тажик, немис-казактын кабыргасын кайыштырбай койгон жок.

Ал демейдегисиндей эле эртеден бери ариби тургай, тыныш белгилеринен өйдө кунт коюп окуп чыккан гезиттерин колтугуна кысып алып, жайбаракат баскан бойдон өзүлөрү жашаган алты кабат үйдүн бурчуна жеткенде, үйдүн алдындагы кенен аянт ар түркүн машинеге толуп, өңү тааныш, тааныш эмес адамдар наркы-терки басып аянттын этек жагында ончакты адам боз үй тигип жатканын көргөндө «өлүм болгон окшойт бул үйдө. Кимдир бирөөнүн сыркоолоп жатканын деле уккан жок

элем. Бизге бейтааныш квартираларда жашагандардан болсо керек андай сыркоолуу неме. Ким болсо да жай сураштырып коеюн» деп, котолошкон адамдардын коюурак жерин мерчемдеп келе жатканда, эмнегедир өңү жылуу учураган жаш жигит Самат карына утурулай басып келип, «Ата!» деп бир бакырып алып, карыянын мойнунан кучактап өңгүрөп ийди ботодой боздоп.

– Сабыр кылыңыз, Самат аке!

– Кудайдын кылганы!

– Бөөдө кырсыкка арга жок турбайбы.

– Кантели эми, пенденин колунан эчтеке келбейт турбайбы...

– Токточу, токточу! – деди Самат кары добушун өкүм чыгарып, жанагы өңгүрөп аткан жаш жигит Сагынбектин теңтуштарынын бирөө экендигин эстесе, дагы аны өз боюнан оолактатып нары түртүп. – Биерде эмне болуп атканын бирөөнөр түшүндүрүп кое аласыңарбы мага?

– Кара көзүңүз кашайыптыр, Самат аке, кара көзүңүз... – деди үчүнчү кабаттагы булар менен эшиктеш жашаган, киришчыгышы бар кошунасы Абдылда деген орто жашап калган адам.

– Кырсык. Бөөдө кырсык. Жылаандын баласына ыраа көрбөй турган иш болуптур, Самат аке. Авария! Сагынбек машинесин айдап баратса...

– Эмне дейт?

Самат карынын буудай ыраңы көз ирмемде кара көк тартып, чанагынан чыга жаздап түйрүлө түшкөн көзүнөн жип сыяктанган кыпкызыл кан дир этип атып чыгып, жанагы Сагынбектин теңтушу деген жигиттин бетине тийип, балжа-булжа жайпай берди.

Ошондо да өзүн жоготпогон кары:

– Айланайындар, эмне деп атасыңар? Сагынбек жалгыз бала эле го... Энеси экөөбүздүн көргөн күнүбүз эмне болот? Мындай мыкаачылыкка кимдин дити барды? – деп, тегеректи тым-тырстантып аюудай айкырды.

– Сабыр этиниз карыя...

– Кудайдын кылганы.

– Кимдин оюна келиптир, мындай болуп кетээри...

Самат карынын муундары калчылдап, көзү карангылай түшкөндө, бетондолгон аянтты чегелеген бир карыш чамалуу бийиктиги бар бордюр плитасына отура калып, сол көзүнөн аккан канды оң колунун алаканы менен аарчып таштамакчы болуп, өз бетине балжырата шыбап туруп:

– Болуптур эми, калыстыгынан тайыган кудай болоорун болтуруп, боекун кандырган экен... Эми кемпирди чакыргылачы... – деди 40 жылдан артык убакыттан бери тагдырынын оорун дагы, жеңилин дагы чогуу аркалашып жүргөн түгөйүнүн өз оозунан булардын үй бүлөсүн кандай кара басканын укмакчы болуп.

– Самат аке, сабыр кылыңыз... А киши дагы... Машинедө экен...– деди Абдылда Самат карынын көзүнө тик карай албай...

– Айланайын Абдылда, сен эмне деп атасың? Деги Акматтан тарагандан тирүү жан калдыбы бул үйдө?

– Сабыр кылыңыз Самат аке, – деди Абдылда көз жашын тып-тып жерге тамызып - Өзүңүздөн башка эч ким калбаптыр...

– Эмне дейт? Айкөкүлчү? Элмурат, Дилмурат деген балдарым бар эмес беле... Алар кайда?.. – деп, жан далбас уруп тегерегиндегилерге үмүттүү караган Самат кары алар жашаган үйдүн алдындагы аянтка жык толуп турган жек-жаат, куда-сөөк же салам айтып алик алгандан башка эч кандай мамиле күтпөгөн колу-кошуналарынын карысынан жашына дейре мүрүлөрүн солкулдатып, жер тиктеп ыйлап турушканын көргөндө:

– О кудай! Бул эмне кылганың? Ушундай да болчу беле... деп келип дагы бирдеме айтмакчы болгондо, көзү тунара түшүп, кулагынын «чың» дегенин бир билет, андан нары эмне болуп кеткени эсинде жок.

Он күндөн артык эс учун билбей жаткан Самат кары көзүн ачканда Бишкектеги мыктынын мыктысы делинген окумуштуу врачтары, байбичесинин кесиптештери аны тегеректеп турушуптур, бири тамырын кармаса, экинчиси жасалма кан жүгүртүп, үчүнчүсү дары-дармегин белендеп карыя дагы баягыдай болуп жарылып кетсе, өлтүрүп албаштын амалын кылып.

– Мен каердемин? – деп сурады Самат кары өзүнө тигилип турган көздөрдүн арасынан Абдылда кошунасынын көздөрүн айра таанып.

– Сиз Миррахимовдун клиникасынын реанимация бөлүмүндө жатасыз, Самат аке, – деди Абдылда карыянын алысыз сунулган колун этияттап кармап. – Он күндөн бери бүгүн биринчи жолу көзүңүздү ачып жатасыз...

– Ошондойбу?

– Ошондой.

– Менин жүрөгүм таптаза эмес беле? Кардиологияга эмне алып келдиңер?

– Ошондой болуп калды, Самат аке. Жүрөк деген өтө назик неме болот экен да, жапжакшынакай жүрүп туруп эле, бир күнү басыгынан айнып кетмей адаты бар. Куддага шүтүр, доктурлар эми анча-мынчага абаң моюн бербейт деп атышат.

– Кемпирдин сөөгүн эмне кылдыңар? – деди күтүлбөгөн жерден өзүнүн оорусу эмнеден, качан башталганын эми эстеген Самат кары.

Абдылда он күндөн бери карыяны дарылап жаткан врачтын көзүнө карады, эми эмне кылам деген тейде. Врач башын ийкеди, «айта бериңиз, баарын айтканыңыз жакшы, бирдеке болсо биз турбайбызбы?» дегенсип. Ошондон кийин гана:

– Эмне кылмак элек, жерге жашырдык да... – деди Абдылда, – Өзүңүз болсо эсиңизге келбей жаттыңыз, Назыке жеңемдин зыйнаты эч нерседен өксүгөн жок.

– Калгандарыныкычы?

– Калгандарыныкы деле...

– Ыгым-чыгымын эмне кылдыңар?

– Тууган-уруктардан түшкөн кошумча толук бойдон жапты, бейиши болгурлардын буга чейинки бардык ыгым-чыгымын. Ар бир тыйынына дейре мына бул дептерге жазып койдум. Анча-мынча бересеңиз бар, оорлук кылса, биз көтөрөлү деп подъезддеги кошуналарыңыз сүйлөшүп алганбыз. Жалгыз эле сизге эмес, бардыгыбызга эле кыйын болду мындай жоготуу. Оңкулдап эле калдык, эртең менен эле короо толуп ойноп жүрүшкөн балдарды заматтын ортосунда оозубуздан алдыргансып. Орус болобу, кыргыз болобу кейибеген киши

калган жок, бүткүл микрорайон түп көтөрүлүп кызмат кылып, маркумдарды жерге жашырганга жапатырмак катышты.

– Менин канатымды сындырып, капшытымды онурайтып тукум курут кылып кеткен каргаша каяктан чыкканын биле алдыңбы, Абдылда үкөм?

– Билдим. Жүз процент ушундай болуптур деп айта албаймын, бирок, милициядан, кудаларыңыздан, Сагынбектин курбуларынан сураштырып билгеним: келиниңиздин бир, таежеси кыз чыгарып той берип аткан экен ошо күнү. «Атам үйгө келгиче көз көрсөтүп келе калалы» деп шашканбы ким билет, айтоор, Сагынбек апасын, келинчегин, үч баласын джибине салып, коңшу аялдардын айтуусуна караганда, короодогу балдар менен топ тээп ойноп жүргөн Дилмуратыңызды барбайм деген оюна койбой, мамасы уруп-согуп атып, ыйлаткан бойдон өзүлөрүнө кошуп алып, джип Совет көчөсү менен ылдый түшүп баратса, Горький көчөсүнүн чыгышынан батышты карай милициядан качып, абдан катуу 120-140 километр ылдамдык менен келаткан КАМАЗ машинасы эки көчөнүн кесилишкен жериндеги кызыл светке кирип келип, Сагынбектин машинесин капталга сүзгөн экен, джип жети жолу аласалып барып, оң жак бурчтагы бир, пенсионер өрүстун там үйүнүн дубалын бузуп наркы көчөгө өтүп кетиптир.

– Атаны балакетиңди алайындарым ай, – деди Самат кары эки көзүнө барабар жаш чайып. – Балдарымдын жаны жаман кыйналган турбайбы...

– Кыйналганга деле чамасы келбей калган болуу керек, – деди Абдылда, жок дегенде ушинтип өлүм алдында жаткан карыянын кайгысын жеңилдетүүнүн амалын кылып. – Машине бир томолок эле темир бөлүп калыптыр. Тех СТОнун адистери муну калыбына келтирмек тургай, тетиктерин чыгарып ала турган ылаажы калбаптыр дешкенинен, металолом чогултуп жүргөндөргө документ-сокументи менен алып кете бергиле деп койдум, аны бир жакка жылдырганга кеткен чыгымдын акыбети кайтпай турганынан. Жанагы үйү бузулган орус чал дагы оңбой калыптыр. Жашы сексендин жетисинде, көзү да жарытылуу эчтекени көрбөйт экен. Калтырап-титиреп таягын таянып короосунун этек жагындагы ажатканага араң жетип

ошээрге отурса, үйдүн ичиндеги уул-келинин бойго жетип калган эки небереси менен кошо тоголонуп бараткан машине жалпайта өтүп кетиптир. Азыр таягына жөлөнүп, эртеден кечке дейре ошол ажатканасынын жанында отурат ал кургур дагы, эмне деген алаамат болуп кеткенине акылы жетпей.

– КАМАЗдын шопуру аманбы?

– Аман болбой аңга түшсүн ал жубарымбек, – деди Абдылда анын дайыны тууралуу сөз болгондо, каны кызый баштаганын жашырбастан. – Отурат СИЗОдо: «Мени түрмөдө чиритип ийгенден табаарыңар не? Жаштык кылдым, мастык кылдым кечире көргүлө. «Доом жок» деп эки ооз эле кагаз жазып берсеңер, кутулуп кеткени турам» деп, ар кимдерди арага салып. Кочкорлук жигит экен, али үйлөнө да элек. Балыкчыдан Кара-Балтага жүк тартып келатып, Токмоктун кире беришинен өзүнө окшоп Караколго дарбыз жүктөп бараткан ашнасына учурап калып, жол боюндагы кафелердин бирөөнө кире коюшат да, бири-бирине «крутойлугун» көргөзгүсү келгенби, айтоор, өзүлөрүнө киши теңебей «братаң, ты чоо?» деп бакылдап отуруп, аракка лык тоюп алып туруп, ар кимиси өз жолун улантат. Наркынысы Быстровкадан эле колго түшүптүр, чөп жүктөп келаткан арабаны сүзүп алып, чоң жолду кызыл-жаян түшүп жарылган дарбызга толтуруп, өзүнүн КАМАЗын дагы аласалдырып аңга кулатып аңтарып салганынан.

Беркиниси ойкуп-кайкып келатып, Канттын базарынын тушунан эч кандай эреже-мережени бузбастан, велосипед жетелеп бараткан тестиер баланы КАМАЗы менен тебелетип өтүп, машинасын токтотпостон кете берет. Бишкектин кире беришиндеги ГАИлерге кабар жетип, алар алдын ала өзүлөрүнүн «Жигулисин» жолдун капортосуна көлдөлөнүнөн токтотуп күтүп турушса дагы, КАМАЗдын шоопуру ылдамдыгын ылдыйлатпастан, зуулдап келген бойдон «Жигулини» ыргыта коюп өтүп кетип, шаардын көчөлөрүнө кирип алсам эле таптырбай кетемин деген үмүт менен карбаластап келатканда, Совет көчөсү менен Горькийдин кесилишкен жеринен Сагынбектин джибине туш келип калат. Менин билгеним ушул. Балким мындан башка дагы кошумча-шымчасы болсо, биргелешип тактаарбыз, Самат аке...

Абдылданын сөзү аягына чыгып келатканын сезген врачтар карыя дагы бир жолу баягысындай жарылып алып, ошол бойдон үзүлүп кетпесин деп, дары-дармеги менен ажалга аралжы боло турган аппарат-сапараттарын белендеп, чукул жардам көргөзгөнгө даяр турушту эле, Самат кары эмнегедир алар күткөндөй өкүрүп-бакырбады. Ордунан турууга аракет деле жасаган жок. Көздөрүнөн жаш да акпады. Болгону бир оор күрсүнүп алып:

– Мени качан чыгарасыңар? – деп врачтар тарапка карады.

– Ушул жуманын аягына дейре жата туруңуз, жума күнү бардыгы жайында болсо, чыгарышыбыз мүмкүн, – деди аны он күн мурун ажалдын оозунан сууруп алып, өлүмгө бербей тирүү кармап келген врач Самат кары жамынып жаткан жууркандын шейшебинин кыргагын оңдомуш болуп. – Эми ооруканадан чыгаар-чыкпашыңыз өзүңүздүн ыкласыңызга, жүрүм-турумуңузга жараша болот...

Самат кары ооруканадан чыгып, үй-бүлөсү катары менен коюлган али каткалаң тарта элек алты үймөк топурактын тушунда көзүнүн жашын көлдөтүп керээли кечке былк этпей отуруп келгенден кийин үйүнөн чыкпай, эч ким менен сүйлөшпөй, телефондун чырылдаганына да кулак салбай, көз ирмембестен, шыпты карап жатмайды адат кылып алган. Эшиктеш кошунасы Абдылданын аялы же үстүңкү кабаттагы Фэша деген орус байбиче жана башкалар эки-үч курдай тамак бышырып киришип, Самат карынын же тамактын кереги жок дебестен, же алкыш дагы айтпастан, алардын адамгерчилик, кошуналык жөрөлгөсүнө анча маани бербей, кайдигерлик кылып койгонуна көңүлдөрү сууй түшкөнбү, айтоор, алар дагы азыраак каттап, бара-бара өз тириликтери менен алаксып кетип, аны менен анчалык деле иши болбой калышты.

Күндөрдүн биринде Самат кары эртең менен сакал-мурутун мурдагысындай тептегиз кырып, сый кийимин кийди дагы, демейдегисиндей жөө баскан бойдон, күн көтөрүлүп калган маалда Совет жана Горький көчөлөрүнүн кесилишкен жерине келсе, чоң көчө эбак тазаланып, бурчтагы бузулган үйдүн

короосун кытайдын кызыл-көк жол-жолдуу материалы менен курчатып койгонун көрүп, эптеп бир жеринен жылчык таап ичкери кирсе, маалында чийки кирпич менен курулган эски тамдан эчке калбаптыр, туш тарабы оңурайып ачылып чалдыбары чыгып. Үйдүн үстү анча-мынча жамгыр себелеп, болоор-болбоос жел тийсе эле «балп» деп түшкөнү турат, аман калган дубалдардын бирөөнө аркасын салып таягына жөлөнүп отурган алайган көзүнөн башка адам сөлөкөтү деле жок орус чалдын бу дүйнөдөгү тарткылыгынын акыркы точкасын койгону калгансып.

– Здравствуй, дед! – деди Самат кары сыпайыгерчиликтин салтын сактап.

– Здравствуй сынок, – дегенге жарады орус чал калчылдап атып араң сүйлөсө да. – Садись, гостем будешь... Бери, чем бог миловал...

Орус чал муштумдай болгон топуракты колунун сырты менен Самат карынын алдына жылдырып койду.

– Не повезло тебе, дед... – деп Самат кары дагы өз арманын айтып азыр көкүрөгүн мыжыгылап турган кайгысы менен бөлүшөйүн деп келатты эле,

– Да, конечно не повезло, – деп орус чал анын сөзүн жерге түшүрбөй нары карай улап кетти. – Бомба упала прямо на мою крышу... Говорят сам Гитлер приказал сбросить бомбу на мою голову... Мстит он мне сволочь. Не забыл он еще Сталинградский кипяток чем мы ошпарили его армию. Ну, ничего. Наше дело правое, все равно мы победим его. Скажи, пожалуйста, сынок, товарищ Сталин еще в Кремле?

– Конечно дед, ему больше некуда деваться...

– Во-во... И я так думаю. Никогда не покинет он Кремль. А пока товарищ Сталин в Кремле, победа обязательно будет за нами, за советским народом. Правда?

Сыртта ХХI кылым мезгил торун токуп Кремлден Сталин тургай Ельциндин чыгып кеткенинен өйдө унутуп койгонго дейре жеткирген бөөдө кырсык бул куу тумшук чалды өлүмдөн дагы оор жазага кириптер кылып, өзүн тирүү калтырганы менен акыл-эсин тирүүлөрдүн катарынан чыгарып кеткенин түшүнгөн Самат кары:

– Да, да. Конечно правда, – деп аны жубатып коюп, ордунан чечкиндүү туруп башы оогон жакты көздөй ылдам-ылдам басып жөнөдү.

Самат карынын башы өзүнүн түшүнүгүнө жараша, оболу райондук милиция бөлүмү тарапка ооп, андан кийин райондун акимине, газеталардын редакцияларына алпарып акыр аягында шаар башчысына дейре жеткизсе дагы алардын бирөөнүн оозунан алиге дейре Гитлер менен согушуп жүргөн орус чалдын тагдырына жан кейиткен кенедей дагы мамиле көрүп сөз укпаганына ондогон жылдар боюу сыймыктанып, түбөлүктүүлүгүнө ишеним артып жүргөн кыргыз мамлекетинен, кыргыз адамгерчилигинен биротоло көңүлү сууду, азыр, суверендүү кыргызстанда жаны ооруган орус тургай жамбашы сынган кыргыздын тагдырына кыл кыйшайта турган адам калбастан, бийлик аттуунун бакиси өз көмөчүнө күл тарткандан башка ааламды сел каптап келатса да иши жок, билгенин жасаган өлүмгө кайдыгер, өмүргө кайрымсыз адамдардын колуна тийип калганына.

Шоркелдей орус чалдын тарткылыгын бийлик тепкичинде отургандардын кимисине гана айтпасын алардын ар бири күн мурунтан сүйлөшүп алгансып бири-бирине союп каптагандай оп-окшош жоопторду айтып жатышканы абыдан кейитти Самат карыны.

– Аксакал, бардыгы сиз айткандай болсо, – дейт маектеши тагдыр чечип жаткансыган олуттуулугунан, сөөлөтүнөн жанбастан, – Өтө жаман болгон экен. Бирок, анын бузулган тамын ондоп же жаңысын сатып бере турган, бир бай адам таап, же ушул ишти жасаган немени мажбурлабасаңыз, мамлекеттин а кишиге жардам бере турган чамасы жок.

– Сен эмне деп атасың кагылайын, – дейт Самат кары саал кызууланып. – Ошол бир буту кыйрап калган чалдыбарынын төрүндө, бир буту кожзаводдун көрүндө турган орус чал маалында кыргыз журтчулугунун ысыгына күйүп, суугуна тонуп кыргыз мамлекетинин жер пайын түптүшпөдү беле?

– Түптөшсө түптөшкөндүр. Аны танган эч ким жок биерде. Ошенткени үчүн закон тарабынан чегерилген пенсиясын алат.

– Анын алып жүргөн 300 сомуна азыр алты килограмм жүзүнчү мыктан башка эчтеке келбейт экен, балам...

– Ну и что... Андай законду мен чыгарган жокмун да. Тьерде Жогорку Кеңеш деген, анын 105 эл шайлаган депутаты бар. Ошолор, кары-картаңдын бакисине миң сомдон кем эмес пенсия берилсин деген мыйзам чыгарып койсо, мен аны кый-шаюусуз аткармакмын. Анан калса, кыргыз мамлекетинин жерпайын түптөшкөндүн бакисине ак сарай же особняк салып беремин деп, мен тургай Аскар Акаевич деле кепилин алган эмес. Кыскасы, бул маселе боюнча менин колумдан эчтеке келбейт, аксакал. Канааттанбай калсаңыз, дагы арызданып көрүңүз. Айласын таап, Аскар Акаевичтин өзүнө кирсениз деле ушул эле жоопту угасыз. Эми жакшы барыңыз. Кабыл алууга келгендер көп, күтүп калышты. Дагы келип туруңуз... Шикейра! Следующий...

Ушундай жолугушуулардан кийин Самат кары өрус чалдын көйгөйү түгүл, өз башына түшкөн тарткылыгын мамлекет адамы тургай, жан күйөр жакындарына айткандан заарканып, «кой, ашып кетсе өлөөрмүн. Азыр деле тирүү болуп эмнени кыйратып айттым эле. Тиги дүйнөдө да, бул дүйнөдө да мага окшогондорго азыркыдан ашып түшкөн азап болушу мүмкүн эмес. Эми жети өлүп жерге кирсем да, бүгүнкүнүн аткаминэрлерине арманымды айтпай эле коеюн. Аңга түшкөн Акаевдин заманында арыз-муңду уга турган деле, ажат ачып адилеттүүлүк кыла турган деле адам калбаптыр. Мындай опаасыздардын арасында жашап күн сайын өлүп, кайра тирилгенден көрө, тозоктун отуна бир эле жолу сызгырылып, бир эле жолу устуканымдын упат, сөөгүмдүн сөпөт болуп кеткени артык эмеспи деген чечимге келип, кайрадан шыпты тиктеп күндүн батып, тандын атканы менен иши жок, башына түшкөн балээни аягына чоң чекит кое турган улуу күндүн тезирээк келишин күтүп, аны ишке ашыра турган карт ажалдын дагы шаштысын кетирди. «Сен өз милдетинди ойдогудай аткарбай атасың, кудайдын алдында күнөөгө батып» деп, отурса-турса наалыш кылып, күнгүрөнүп. «Сен эбак эле менин жанымды алып кетишиң керек болчу, алиге дейре эмнени такалап жүрөсүң, түздөн-түз аткара турган ишинден тайсалдап? Же жылып кирип, жылып чыкмай адатыңды коюп, ачыктан-ачык жаныма басып келип, көзүмө тике карап туруп ала турганыңды алып кеткенден коркуп жатасыңбы, жаза тайып алым жетпей калып жүрбөсүн

деп... Адамзат жаралганы бери тирүү жандын канын муздатып, жүрөгүн титретип жасап жүргөн мыкаачылык ишинди мага жасагандан кечендеткениңе караганда, сен деле ХХІ кылымдын башталышына дейре Сталинге сыйынып, Гитлер менен согушуп жүргөн орус чал кеиптенип карып калган окшойсун... Мен өз эрким менен актыкка моюн сунуп ысык жанды ээсине берейин дегенди дагы түзүктөп алып кете албаган, сага окшогон илендиге ишенип жүргөн кудайдын деле шайы ооп, шалдырканы чыгып калган өңдөнөт»...

– Өй бала, оозуңа карап сүйлө! – деген кимдир-бирөөнүн өкүм үнү угулду Самат кары жаткан керебеттин баш жагынан, – Токтоосуз тообо дегин!

Баш жагынан угулган добушка Самат карынын бүткөн бою бир ирээт болоор-болбоос «дүр» дей түшкөнү эле болбосо, мындай учурда инсан бүткөндүн бакиси жасап жүргөн эбегейсиз коркуу карбаластоосун жасаган жок, денеси тургай акыл-эси коркуу сезими биротоло куурап сенейип, калгансып. Тескерисинче:

– Тообо дегендин эрте-кечи, чоң-кичинеси болбойт дечи, десе – деп деле коемун.-деди Самат кары жаткан жеринен бир козголуп койбостон. – Андан көрө мени «бала» деп омууроолоп кирип келген сен өзүң кимсиң? Тапкан экенсиң баланы...

– Мага караганда «бала» деген эмне болуп калыптыр, сен ымыркайдын дагы жашына жете элексиң, – деди кыжырданып турганын жашыргысы келбеген жанагы эле сүрдүү добуш.

– Аа... Акыры келген турбайсыңбы ажал мырза, - деди Самат кары баягы эле тейинен жазбастан. – Мынча келгенден кийин быяка өт. Коркпо, көзүмө тике карап ала турганыңды алып өзүңдүн кулагыңдын кужурун дагы, менин жанымды дагы биротоло тындырып, кудай алдындагы ыйык милдетиңден кутул. Өнүңө караганда, эркек тана сыяктанасың. Алдыга өт. Көзүмө көрүн.

Күн жарык, чак түш маалы экенине карабастан, эмнегедир, терезе жактан жылып бүткүл ааламды каптап келаткансыган кара көлөкө бир саамдын аралыгында Самат кары жаткан бөлмөнү кандайдыр бир табышмактуу күнүрттүккө бөлөдү. Керебеттин аяк жагынан пайда болгон ак булут сыяктанган мунарык жогору карай типтик түрмөктөлүп келип, киши

бойлуу бийиктикке жеткенде токтоду да, кою булут акырындык менен караңгылыкка сиңип суюлуп келип бозомтук тартып калганда, түрмөктүн учунан же абыдан улгайып калганы, же өтө эле жаш экендиги билинбеген, бирок, чачы кашы, муруту күмүш сынары кулпурган, ыраңында каны-сөлү жок эркектин апапак башы көрүндү. Ылдый жагы кою апапак булутка чулганып тургандыктан, алдында турган ажалдын колу-бутун көрө алган жок Самат кары канчалык аракеттенбесин.

– Уа, кысталак десе, сен деле бизге окшогон эле неме турбайсыңбы, – деди Самат кары чын-дили менен таңгалып. – Биздеги чала молдо дин бузарлардын апыртып айтып жүргөнүнө, же америкалык кинолор кайра-кайра көргөзүп, бала-чаканын жүрөгүн түшүрүүгө аракеттенип аткан монстр, мутант, кан соргуч, жан соргуч мыкаачы ажалдардын бирөөнө дагы окшобойсуң. Болуптур эми, атайын келип калгандан кийин, ал аманатыңды...

– Мен сенин жаныңды алайын деп келген жокмун азыр, – деди жанагы мунарыктан пайда болгон ыраңында каны-сөлү жок адам сүпөттүү баш Самат карыны кекетип, же сооротуп жатканын билгизбестен, кайдыгер гана, – Тилиңди саал тарта сүйлөп жүргүн деп эскерте кеткени эле келип калдым. Минте берсең, кийин, акыркы саатың какканда өзүңө эле кыйын болуп калат. Күн болобу, түн болобу кайра-кайра чакырып атып мени дагы тажатып ийдиң, бул ааламда сенин жаныңды алгандан башка жасай турган ишим калган жок сыяктантып... Эгерде кудайымдын амири болсо, сенин чымындай жаныңды чыркыратып туруп эле сууруп кетмекмин, жалынып-жалбарганыңа карабастан. Себеби, менде силердикиңдей өпкө-боор, жүрөк-мүрөк, жыныстык белги деген болбойт. Бирок, көзүңө кыямат-кайынды көргөзүп, башыңа алаамат күндү сал деген буйрук азырынча менин колумда жок болгондуктан, мага кандай тил тийгизбегин сенин жаныңды алып кеткенге кудуретим жетпейт.

– Анда эмне кудай жалгыз. Анын уул-кыз, бир тууганы болбойт. Кудай калыс. 18 миң ааламда эмне болуп жатканын кудай өз көзү менен көрүп, эмне болоорун акылы менен туюп турат. Берки жалган дүйнө, наркы чыныгы дүйнөдө болуп жаткан жа-

мандык-жакшылыктын бакиси алланын амири менен гана болот делинип жүргөн акыйкаттык, биздин бийликке талгак Ас-каркул сыяктуу падышалардын шайлоо маалындагы арамза убада, ач айкырык, куу сүннөтү сыяктуу пенде бүткөндүн аңсезимин баңгилештирүүнүн каражатыбы?

– Андай эмес, тообо дегин...

– Андай эмес болсо, эмне себептен кудайсың экөөң менин үй-бүлөмдүн башына алаамат күндү салып, менин балдарыма, менин неберелериме келгенде адилетсиздиктин дарбазасын аңырайтып ачып койдуңар... Акыры, аздыр-көптүр жылдарды аркалаган тирүүлүк жолуида байбичем менен уул-келиним же билип туруп, же билбестиктен, мезгилдин кайсыдыр бир мерчеминде пендечилик эрежесинин чегинен чыгып чеки сүйлөп же жаза басса-басып деле койгондур. Айыбына жараша алла-таалам жазага буюрса, ага моюн толгой турган инсан барбы жер бетинде? Жок. Ал эми боюнча да, инстинкт боюнча да кандайдыр бир күноогө малына турган баралына жете элек наристе балдарымды чогуусу менен күм-жам кылыштын кажети бар беле? Бар болсо, бардыгын билип, бардыгын туюп турган кудай аларды пенде кылып жаратпай эле койбойбу... Эмне себептен 40 жылга жакын убакыттын аралыгында атеизмди уу туткан партиянын жетекчи кызматкерлеринин бири менин жанымды жайына коюп, бейкүиөө наристелерди тозоктун отуна салдыңар?

– Мунуң туура, – деди ажалдын башы Самат карынын айткандарына муюп.-Наристелериң кандайдыр бир күнөө жасаганга үлгүрө элек болуучу. Бирок, алар улуулардын тарткылыгынын курмандыгына чалынып кетти. Темир көөлүктүн ошондой катуу кагылышында, сенин неберелеринди сактап калганга менин дагы буямам келбей калды. Мындай кырсыктар 18 миң ааламдын ар кайсы булуң -бурчтарында дайыма боло жүргөн иш. Ошону үчүн кудай таалам ийиле түшкөн адилеттүүлүк кайра калыбына келиш керек деп сенин жаныңды алдырбай калкалап келатпайбы... Жанагы, атеизм деген немен кудайдын ыктыярына туура келбесе, аны таптакыр жаратпай коет болчу. Жараттыбы, демек, а дагы алланын амири менен жасалган иш. Алланын амири менен жаралган түзүлүш. Ошону

үчүн кудай таалам сенин чымындай жаныңды чыркыратканга шашкан жери жок.

– Жок, жок. Мен сага да, кудайыңа да миң мертебе ыраазымын. Мага эми тирүүлүктүн бир тыйынчалык кереги жок. Мен тойдум жарык дүйнөгө. Эми мени тезирээк балдарымдын артынан жөнөтчү, эзели жамандык көрбөгүр, ажал мырза... Тозоктун отуна кактаймын десең да бир кетенчиктеп койбостон, «лай-илаха-ила-лла, мухамдара су-лул-ла» деп кете беремин.

– Атаны кашайган куу тумшук, – деп, ажалдын башы кейипкепчип ийди күтүлбөгөн жерден.

– Мен сенин кайгыңды жеңилдетип, каалоонду аткаруунун эң чукул жолдорун издеп жатканымда, сен өзүңдүн пенде болуп жаралганы бери аркалап келаткан тууралыгыңдын шарапаты тийип, Теңирдин атын ызаат менен атап тегерегинди анын мусулмандарга багыштап койгон мээрим шооласы менен коргондоп албадыңды, кашайгыр... Эми менин сага күчүм жетпейт. Жаныңда маектешип турганга дагы ылаажы калтырган жоксуң. Эми мен токтоосуз жоголушум керек. Кош, эми Өзүнөн буйрук болмоюн башыңа түшкөн жамандык-жакшылык балээнин бакисин толугу менен тарткандан башка аргаң калган жок сенин дагы. Кайра-кайра чакырып менин дагы маземди ала бербегин мындан ары. Ошенткениң үчүн сенин ичээр сууң түгөнүп, көрөөр күнүң бүттү деген кабар келээр замат үрөйүңдү учуруп, жаныңды кыйнап отурбай бир көз ирмемдин аралыгында алып кетемин...

Көз ачып жумганча Самат кары жаткан бөлмөгө толо түшкөн жарыктык жанатан бери жылчык калтырбай түнөртүп басып жаткан күнүрттүктү ажалдын башын көтөрүп кирген булут-сулуту менен кошо каякадыр кубалап чыкты.

Самат карынын оордунан туруп: «Өй ажал мырза, биртке кое тур. Дагы бир иштин башын ачып алалы. Ушунча ымалага келгенден кийин, дагы бир аз сабырдуулук кылып койгонуңан шарият бузулбайт. Токточу кадырлуум, мынчалык келип калгандан кийин мага колунду бир карматып учурашып койгондон шарият бузулбас. Коркпо. Колуңа-колумду тийгизгенден башка эч жамандык жасабаймын сага» деп, оң колун сунуп өзү жаткан бөлмөдө нары басса да, бери басса да жанараактагы маектешинин өзү тургай жытын таба алган жок.

Ошентип, маал-маал тынчтыкты бузган телефондун шыңгырагы менен эшиктин коңгуроосуна көңүл да буруп койбостон, козголбой жаткан үмүтсүз күндөрдүн биринде тынымсыз шыңгырай берген телефондун зым чылбырын жулуп салып, биротоло жаагын жап кылайын деген ой менен оордунан туруп басып барды да, көнүмүш адатынча трубканы көтөрүп кулагына тосо койсо болобу...

– Алло...

– Акматовдордун квартирасы бекен? – деген бейтааныш аялдын үнү угулду нары жактан.

– Ооба.

– Өйдо болгондон кийин трубканы алып жооптошуп койбойсунарбы... – деп, бейтааныш аял «чү» деген эле жерден жемелей сүйлөдү. – Эки күндөн бери телефон чалып атып эсибиз ооду.

– Кечирип коюнуз, мен жаңы эле кирдим эле, – деди Самат карынын кайдыгер добушунан бейтааныш аял менен сүйлөшкүсү келбей турганы даана сезилип.

– Мен ким менен сүйлөшүп атам?

– Сизге ким керек эле?

– Балдардын ооруканасынан сиздин тынчыңызды алып жатабыз, – деди бейтааныш аялдын үнү, – Бизде Акматовдордун үй-бүлөсүнөн кимдир-бирөө же аларга тиешеси бар адам керек эле...

– Акматов деген мен боломун, айта бериңиз.

– Апей ботом, сиз тирүү белеңиз, – деп бейтааныш үн бир чочуп алып, анан – Шергозу деген 10 айлык балаңар бар беле? – деп сурады.

– Ооба болгон.

– Эмне үчүн болгон, ал азыр деле бар, эмеспи...

– Эмне дейт?

– Ооба. Бала биздин ооруканада. Жаратынан сен көр мен көр айыгып кетти. Же муну эч ким издеп келбейт. Он күндөн бери каякка алпарып, кимге берээрибизди билбей, башыбыз маң. Ушул аптанын аягына дейре эч ким издеп келбесе, жетимканага өткөзүп жибергиле дешкенинен, жок дегенде сиздерге тиешеси бар кимдир-бирөөнү таба алаар бекенбиз деп телефон чалып жаттык эле.

– Балам, тезирээк адресиңерди айтчы. Менин тиешем бар. Мен ушул үйдүн башымын. Жарым сааттан кийин сени кай кабинеттен табам?

– Балдар травматологиясынын бөлүм башчысына кирсеңиз эле, баарыбызды ошол жерден табасыз...

Бейтааныш зайып өзүнүн трубкасын эбак оордуна коюп койсо да Самат кары кыйлага дейре «чыйт, чыйт» эткен өз трубкасын колунан чыгарбай кулагына басып, күн күркүрөп чагылган жарылгансып дүңгүрөп келип, муун-жүүнүн бошоттурган жакшылык кабарга ишенээр-ишенбесин билбей, бир саамга далдырап турду да, анан шашып-бушуп адегий кийимин кийине баштады, кобур-собур демиш этип, кээде өзү менен өзү сүйлөшсө, кээде ал кобурашуусуна алла-тааланы дагы аралаштыра коюп...

– О кудай, бу дагы пендем эле дегенсиңби мени? Аксары-башыл, аксарыбашыл! Жок дегенде бул опаасыз дүйнөгө менин жугумду калтырганыңа шүгүр! Тирүү экен менин ананайын Чекожум. Бар экен менин ананайын Чекожум. Наристенин периштеси сактаган го... Мейли, сактай берсин периштеси садага кетейинимди... Балачынын балакетин алат атачы. Периштесинин балакетин алат атачы... Атачы ананып да, атачы ананып... – деп кудайга жалбарган, периштеге жалбарган, баласына жалбарган Самат кары бөбөктөр поликлиникасынын травматология бөлүмүнүн башчысынын кабинетине кантип жетип, аны кантип таап, аэрге кантип кирип келгенин дагы билбей калды.

– Саламатсыңарбы ананайын акжолтойлорум, – деди Самат кары хлорамин жыттанган анчалык чоң эмес кабинетте отурган ак халатчан эки кыргыз келиндин үстүнө кирип барып, – Силер издеген адам мен боломун... Баламды батыраак көзүмө көргөзгүлөчү балакетинди алайындар...

– Келиңиз, келиңиз! – деп келиндер орундарынан тура калып, караторусунан келген чырайлуусу колун жаңсап ишаарат менен Самат карынын өзү менен маңдай-тескей отургузуп, бир саамга сөздү эмнеден баштаарын билбей олкусолку болуп туруп, анан бул проблема боюнча өзүнүн көз карашын ортого салды.

– Аксакал, мурда көрүшпөсөк дагы сиз, сиздин үй-бүлө тууралу кабардарбыз. Өзгөчө сиздин башыңызга түшкөн

кырсыкты арким-аркимдерден угуп, гезиттен окуп, биздин дагы кабыргабыз катуу кайышты. Ошол каргаша болгон күнү тез жардамда иштегендер биздин бөлүмгө бети-башы кызыл-жаян канга боелгон дайын- дарексиз, жөргөлөктөлүү бир, эркек баланы шашылыш алып келишип, таштап кете беришиптир. Карап көрсөк, баланын алты саны аман. Бетиндеги каны деле башка бирөөнүкү болуп чыкты жууп-тазалаганыбызда. Жерге катуу түшүп эти ооруксунуп, саал мээси чайкалып эси ооп калганы эле болбосо, баланын бир жери дагы чийилбептир. Сынык-сунугу деле жок. Бекем жөргөк баланы аман сактап калган окшойт. Кайра-кайра текшерип атып дагы баланын мүчө-башынан кенедей дагы кемтик таба алган жокпуз. Бала куландан соо. Бизди күмөнсүндүргөн бир гана нерсе, Совет – Горький көчөлөрүнүн кесилишиндеши автоавария болгон күнү бүткүл шаарды титиреткен акылга сыйбас оор автокырсыктан, шаар калкынын экиден биринин оозунда ошол күнкү окуя, сиздердин фамилияңыздардын тегерегинде болгондуктанбы, айтоор, ооруканага түшкөн балдарды каттай турган медсестра аты-жөнүнөрдү гезиттен окуп алып, “бул бала сөзсүз ошолордуку болуш керек” деп ойлоп өз демилгеси менен регистрация журналына Акматов Шергозу деп жазып салыптыр. Бала сиздики же башка бирөөнүкү экенин так айта албайбыз. Бир нече жолу радиотелевидениеден сүрөтүн көргөздүрүп, айттырып, гезиттерге жаздырдык. Эч ким издеп келген жок. Эми силер тараптан кимдир-бирөөгө көргөзүп туруп, эч ким тааныбаса, жетимканага өткөрүп жиберели деп аттык эле... Айтыңызчы аксакал, кан басымыңыз кандай, чукул көтөрүлүп кетмейи жокпу?

– Мурда жок эле, өгүнкүдөн кийин ошентип калган.

– Анда мобул таблеткаларды ичип алыңыз, – деп бөлүм башчы үч таблетка дары менен бир стакан муздак сууну койду Самат карынын алдына. – Ушунчага чыдаган, дагы чыдаңыз... Бала сиздин балаңыз эмес болуп чыгышы да мүмкүн. Бизде мындай боло берет. Тигиндей болгон күндө да, мындай болгон күндө да бул таблеткалардын сизге эч залалы тийбейт.

– Бала өзү каерде? – деди Самат кары чыдамы кетип, таблеткаларды суу-муусу жок эле чогуусу менен жутуп жиберип.
– Тезирээк баланы көргөзгүлөчү мага...

– Азыр алып келишет.

Ошондо билди Самат кары жана өзү кирип келгенде, кабинетте отурган ак халатчан келиндердин улуурагы сыртка чыгып кеткенин. Ал келин мойнун токтотуп калган баланы көтөрүп кирип келгенде, Самат кары оордуанан туруп келатып:

– Чекожум менин. Ананайыным , – дегенге араң жарап, жерге кулап кала жаздап барып, үстөлдүн кыргагына жөлөнүп келип, кайра оордуна отуруп калды. Карыянын добушун уккан бала бир селт этип алды да, айлана-тегерегине таң кала карап келатып, көзүнөн жашын көлдөтүп отурган абышканы көргөндө, көтөрүп келген медсестранын колуна түшүп кете жаздай тургандай болуп, канатын жайып талпынып, оозун жалжайтып, азырынча, эч кандай сөз кураганга болбой турган «а-гу-гу, му-му-му» деген добуштарды чыгарып келип, медсестра баланы абышканын маңдайына алып барганда, ал эки колу менен атасынын бетиндеги тырыштарына жармашты. Самат кары Шергозуну өз колуна алып , маңдайынан, бетинен, тамагынан жыттап жатканда дагы анын оозунун жалжайганы жыйылган жок.

– Силер эмне ишинерди таштап биерге келип алгансыңар? – деп, өзүнүн көз жашын тыя албай чырайлуу жүзү ылдый аккан кара краскасын аарчынайын деп, ого бетине балжыратып шыбап алган бөлүм башчы жана эмне болоорун өз көздөрү менен көргүсү келип бала көтөргөн медсестраны ээрчип кабинетке кирип келип, жапатырмак уңулдап ыйлап жаткан ончакты келин-кыз медициналык кызматкердин өз-өз иш орундарына барышын суранды. – Болду эми, ишинерге баргыла. Театр эмес биер. Болгону, бир айдан ашык убакыт көрүшпөй калган ата-баланын учурашканына ушунча бырбындап дени-кардыңар сообу силердин... Баргыла ишинерге. Баланын биолак-миолак, жалайык-малайыгын даярдагыла, азыр атасы алып кетет.

Жана Шергозуну көтөрүп кирген медсестра өз иш оордуна кетмек тургай, ошол отурган оордуанан козголгонго чамасы келбей, мүрүлөрүн солкулдатып маал-маал «О, түбүң түшкөн гаш боор дүйнө ай» деп наалып коюп, өзүнчө эле көз жашын көлдөтө берди.

Самат кары небересин бооруна кысып, бөбөктөр ооруканасынан чыгаар замат жол бойлоп келатып кол көтөрсө, биринчи эле токтоп, 75 кыргыз сомуна микрорайонго жеткирип коюуга макул болгон эскилиги жетип шалдырканы чыгып бараткан 01-«Жигули» маркасындагы машинанын ээси кыргыз жигит, анын:

– Кичине күтө турасыңбы, балам. Жанымда 20 сомдон башка акча жок экен, заматта алып келип берем, – дегенине көнө койбостон, чү дегенде эле онурандап бир тийип:

– Оу, кыргыздар дайыма ушинтесиңер да. Башынан эле ачыгын айтпайсыңбы, болгону 20 эле сомум бар деп. Мен ойло-нот элем стоит с тобой связываться или деп. Дед, ты давай кон-чай мне мозги трахать, гони монету... Не то...

– Өй бала, сен эмне деп атасың?

– Ошо деп атамын. Балаңды мобул жерге таштап коюп, алып келгин акчаны...

– Үчүнчү кабаттагы 12-чи квартира менин үйүм. Азыр эле алып чыгып берем. Бирок, баланы сага таштай албаймын...

– Таштайсың! Убакыгты өткөзбөй балаңды таштагын да, те-зирээк барып акчаны алып келгин. Сен келгиче өлбөйт мунуң. Үйүңө кирип кетип, эшигинди бекитип алсаң, сени менен жашынмак ойной турган желанием жок менин.

– Анда өзүң кошулуп жүрчү, үчүнчү эле кабатка дейре...

– Кошулуп да бара албаймын, машинемдин эшиктеринин кулпусу иштебейт. Сенден 75 сом алат элем деп, насовсем ма-шинесиз калайынбы... Давай дед, кончай базар, гони монету.

Самат кары чын ниети менен Шергозуну «Жигулинин» арткы отургучуна жаткызып туруп, алдагы беймаза кыргызды жалпайта коюп, армансыз жанчысы келди, оозу-мурду канжалагыча аны менен алыпса кетсе алы, күрөшө кетсе күчү жетээрине көзү жетип турганынан. Бирок, ага жеткен жок.

Карыя ойлогон оюн чындап эле ишке ашырмакчы болуп келатканда, кудай жалгап эшиктеш кошнасы Абдылда келип калбасы, ГАЗ-31 машинасын айдап.

– Салоом алейкум Самат аке,-деди Абдылда машинасынан чыгып келе жатып. – Кимдин баласын көтөрүп алгансыз, жарыктык?...

– Өзүмдүн эле балам. Шергозум. – деди Самат кары көз жашын кылгыртып. -Баягыда, алланын амири ушундай болгонбу же баланын өзүнүн периштелери түтпөй кетишкенби, айтоор, аман калыптыр, менин үй-бүлөмдү тыптыйпыл кылган кыямат кайындан. Ошондон бери бөбөктөр поликлиникасында багылып жаткан экен, бүгүн таап алып келатам...

– Түү! Адам ишене албай турган иш болуптур, Самат аке! – деди Абдылда бак-бак сүйлөп. – Өзү, Шергозуңуздун өзү. Болсун, болсун. Деги кудай деген адам экенсиз. Пенде болуп жаралгандын маңдайына миң жылда бир жарала турган керемет сизге туура келиптир, Самат аке. Бул урпагыңыз экинчи жолу туулган турбайбы... Тообо, кудурети күчтүү кудайдын кылганын көр. Кырк жылы кыямат болсо да, бейажал чымын өлбөйт деген ушул эмеспи. Өмүрү узун болот экен бул баланыздын...

Аңгыча:

– Ну и что, дед... Мен эмне ушинтип тура беремби? – деп 01-«Жигулинин» ээси кайрадан омууроолой баштады өлбөгөн жерде калыша турган түр менен.

– Буга эмне керек сизден?

– Ооруканадан бери жалдап келдим эле 75 кыргыз сомуна. Келсем, чөнтөгүмдө акча калбай калыптыр, үйгө кирип алып чыгып берейин десем болбой, жанатан бери, баланды таштап кетмейинче кое бербеймин деп коколоп турат, – деди Самат кары кадырына доо таштаган кыргыз жигиттин оройлугуна саал кейип турганын жашырбай. Жанында жүз сомун болсо бере турчу, муну жөнөтүп ийип, үйгө барганда алып кирип берейин...

– Ээ Самат аке, менин чөнтөгүмдө дагы сокур тыйын калбаптыр. Жаңы эле алдагы киоскадан насыяга майда-чүйда алып келаттым эле... Зайып дагы иште. Андан көрө мен баланы алып барымтада тура турайын, өзүңүз жогору чыгып балкондон эле таштап койбойсузбу, бу балага бере турганыңызды, андан кийин Шергозу экөөбүз өзүбүз эле чыгып турабыз.

01-«Жигулинин» ээси дагы башын ийкеңдегип, Абдылданын айтканына көнө турган болду. Бирок, үйүнө чагып кеткен Самат карынын кыйлага дейре ың-жыңсыз жоголуп кетиши

эски машинанын шоопурун кайрадан кабатырландыра баштады.

– Азыр чыгат, үчүнчү кабаттагы, тээтиги темир чамбар менен чегеленген балкон аксакалдыкы, – деген Абдылда жанындагы жигиттин санаасын тындырып турду.

Аңгыча балкондун терезесин ачпастан эле, эркектин жапжаңы булгаары күрмөсүн көтөрүп, кайрадан ылдый түшүп келген Самат кары:

– Ушуну 75 сомго аласыңбы? – деп сурады эски машиненин ээсине сунуп.

– Мен айтпадым беле, кыргыздар чамаңарга карабай иш кылган ушундай бир безалаберный калк болосуңар деп....

Эски машинанын ээси жерге түкүрүнүп ого бетер жинденди.

– Айла жок, алам да... Албаганда эмне, кечке дейре сени менен тура бермек белем...

Абдылда «Кое тургулачы, деги сиз эмне кылып атасыз жарыктык»дегиче болбой, эски машинанын ээси булгаары күрмөнү Самат карынын колунан жулуп алды да, ачуусу менен машинасынын аркаңкы отургучуна ыргытып таштап 01-«Жигулисин» калдыр-шалдыр, кар-кар дегизе жүргүзүп алып, жинденген бойдон короодон чыгып кетти. Абдылданын:

– Беш миң сомдук буюмду 75 сомго кармата берип, деги эмне болуп атасыз, Самат аке?- деген суроосуна, – Кырк жылдан ашуун убакыттан бери эч качан акча-гыйын үзүлбөгөн кемпирдин тартмасы тып-тыйпыл, боп-бош болуп калыптыр. Андан башкадагы каерге акча катаарын билчү эмес элем. Эми жайма-жай караштырам го... Ага дейре күтпөйм деп атпайбы жанагы... Мейли эми, папасынын күрмөсү эле, балам чоңойгончо, жаңысын алып берээрмин. Атачы ананып да, атачы ананып, учул Чекожучунан учул, мекожучунан учул... Атачынын дадачкачы учул, атачынын бабачкачы учул болот, – деп жанараак эле ушул жерде турган үч кыргыздын ортосунда өйдө-төмөн сөздөр жагымсыз жагдай болбогонсуп бейкапар гана. Небересине өпкө-жүрөгүн чаап, жалынып жалбарган бойдон үчүнчү кабатка чыгып кетти.

Абдылда кошунасы өзүн кардиологиядан чыгарып келгенде, Самат кары үй ичинде эмнеси бар, эмнеси жок экени менен деле иши жок, эмерек-семерек түгөлдөмок тургай, тирүүлүктөн аша кечип, көңүлү мындай опаасыз дүйнөдөн үч көчкөн журттай калып, үмүтсүздүккө жеңдирип турган маалы эле. Азыр болсо, жана бөбөктөр ооруканасындагылар берген биолактыга баласын тойгузуп уктатып коюп, үй ичиндеги буюм-тайымдарды көз кырынан өткөзө баштады, эмне бар, эмне жок экендигин тактап коймокчу болуп. Эң алгачкы эле аныктаганы “байбичесинин менден кийин небере-чеберелериме калат” деп кырк жылдан ашуун убакыттан бери жыйып-терген алтын-күмүш, бермет-жакут буюмдары салынган жыгач сандыкчасы ордунда жок болуп чыкканы болду. Не Сагынбектин, не Акжолтойдун шкафтарынан колго уруунаарлык эчтеке таба албаганына кейиди, жылаан сыйпап кеткендей кылган турбайбы биздин үйдү деп, байбичеси барында мерчемдүү делинген жерлердин бардыгы илинчээксиз тазаланып калганын көргөндө Айчүрөк, Элмурат, Дилмурат, Шергозунун кийим-кечесинен эчтеке калтырбаптыр, жадегенде жалаягынан өйдө шыпырып кетип. Демейдегисиндей маал-маал «гүр-гүр» этип, кайра өчүп көнгөн ыргагынан жазбай иштеп аткан муздакчычты ачып көрсө, алынганы бери камераларынан эт-май, чучук-колбаса, быштак, айран-сүт үзүлбөй, жык-жыйма болуп турчу неменин ичинде жок дегенде көрөңгөлүк үчүн болсо да, бир баш пияз же картөшкөсү жок бопбош бойдон өзүн өзү муздатуу үчүн гана күрүлдөп атыптыр. Залдын бир жак капшытын толук бекитип турган горка толгон кымбат баалуу идиш аяктан бир чыны калбай тегиз тып-тыйпыл. Кыскасы, өз кезегинде туш тарабы кыбыла, кийим-кече, азык-оокат, эмерек-семерек дегенден өксүгү жок анча-мынча буюм-тайымы тургай, жасалгасынын сүрүнөн, чекене-пекене адам киргенден айбыгып турчу мартабалуу төрт бөлмөдө, азыр акча-пул тургай, бир тоголок дан, же жарым-сындырым нан калбаганына жаман жаны кейиди Самат карынын. Мындан нары карата баласы экөө кантип күн көрөөрүн, антүүнү эмнеден баштоо керектигин көз алдына,

элестете да албай башы маң болду. Азыр деле алы келгени байбичеси Назыке.

Ушинтип өзүн-өзү сорткусу келдиби, же кырк жылдан ашуун убакыт тирүүлүктүн ысыгына бирге күйүшүп, суугуна бирге тоңушуп ачу-таттуусу аралаш түйшүктүү жолун жанаша басып, жакшылыкты да жамандыкты да тең көтөрүшкөн түгөйүнө акыркы таарынычын айтып алайын дедиби, айтоор, акыркы мезгилдерде адат болуп келаткан көр жемесин дагы агытып ийди, эми ага эч ким каяша айтпаарын түшүнүп турса дагы.

– О, көрүндө өкүргөн гана кемпир, мени эмне деген азапка салып коюп өзүңдүн жаныңды тынчытып кете бердиң ыя... Уул-келиниң эмнени жасабасын, минтпесе болбойт атасы деп болушуп турбасаң, алар мынчалык ээнбаштыкка баралбайт эле. Жок дегенде неберелерим аман калышат болчу. Ушундай каргашага кириптер болооруңарды периштелери эскертип турган Дилмуратымды чыркыраткан бойдон өз колуңар менен алпарып, ажалдын оозуна салып берген турбайсыңарбы... Балдарыма эмне жасаттыргыңар келсе да күчкө салбагылачы, зордук кылбагыла, жулкулдатып катуу кармабагыла, ыктыярына карап сабырдуулук менен түшүндүрсөнөр эле Элмурат Дилмурат эмес, кандай гана бала болбосун, айтканыңарды аткарбай койбойт дечи эмес белем бардыгыңарга. Жок дегенде Дилмуратты алдап- соолаганга убатыңарды кетирип, алиги каргыш тийген көчөлөрдүн кесилишине беш мүнөт кечигип барсаңар да, жанагы жиниккен КАМАЗ өтүп кетмек экен.

Мен эми эмне кылам? «Кой кокуй, кабинетине бар, биер эркектер ээлик кыла турган жер эмес. Балдар көрүп калса, жакшы болбой калат» деп, мени ашканага жакындатпай жүрүп, идиш-аяк, кийим-кече, акча-пул жөнүндө айтпай эле коеюн, жадегенде тузду каерге коеруңду дагы билбейт экенмин. Сенин ордуңа мен кетип, сен тирүү калсаң жалгыз Шергозуну эмес, балдарыңдан бардыгын аман сактап, канаттууга кактырбай, тумшуктууга чокутпай багып алат элең го, кургурум... Же кир жууганды, же тамак бышырганды билбесем. Менин пенсиямды каерден алып жүргөнүңдү да айтып койбопсуң. Киши жал-

дайын десем, сокур тыйын калбаптыр үйдө. Силердин тополоңуңардан, менин кардиологияда жатканымдан пайдаланып, үйүңө ууру кирип, тырмакка илинээрлик эчтеке калтырбай, тептегиз кылып карактап кетиптир. Сагынбек булгаары күрмөсүн ичкеридеги шкапка алпаргандан эринип улагадагы чечилген багинкелер киргизиле турган нишага илип коюп кете берип, ошол бойдон унутулуп калган экен, бүгүн, ошол жарады Шергозуң экөөбүз түшүп келген таксинин төлөмүнө. Бирөөгө бирөө жакшылык кылбай турган ит жээр-пит жээр анги заманда мен Шергозудан эч айырмасы жок, бир бечара болуп калат экенмин. Мен эми кайда барып, эмне кылам?

– Үстү жагыбыздагы Феша байбичесден кеңеш сура. Ошол каралашат сага...

Денеси дүр дей түшкөн Самат кары байбичесинин үнү чыккан тарапка жалт бурулуп, эки жагына көз чаптырса эч ким, эс нерсе көрүнбөйт. Байбичесинин үнүн түшүндө же өңүндө укканынын аныктап алгысы келип жамбашына, бетине билегине алаканыны тийгизип, өзүн-өзү чапкылап көрдү. Бардыгы эле өңүндөй болуп аткансыйт. Тигине, Шергозусу маал-маал тамшанып коюп, кишинин сугу түшө тургандай таттуу уйкуда жатат. Үй ичинин тартибине деле жанараактагыдан эч кандай өзгөрүү жок. Бирок, Назыкенин үнүн Самат кары түшүндөгүдөй эмес, кинодогудай да эмес реальный дүйнөдөн дапдаана укпандыбы, байбичеси жанында эле отургансып.

– Байбиче, эмне дегениңди жакшы укпай калдым. Дагы бир кайталап койчу... – деп Самат кары акырын ордуна туруп болмөлөрдүн бардыгын бир сыйра кыдырып чыкса дагы, байбичеси азыр эле айткандарын таптакыр кайталабай койду, «Сабыр кылгын чал, ушуну менен мен сенин көр тирилигинден биротоло чийилип кетемин эми. Башың баш, багалчагың кара таш. Балаң экөөң мындан ары карата маңдайыңарга жазылганын көрөрсүңөр» дегенсип...

– Болоор-болбоос немеге түйт деп калмай адатың туура же туура эмес экендигине карабастан, бир беттеп алганыңдын эч качан кайра тартпас көктүгүндөн оңолбодуң да, байбиче, өлөөр-өлгөнчө, – деп Самат кары мурчуюуша калганда буларды элдештирип жүргөн «дипломатияны» сууруп чыгып куулана баштады.

– Мен эмне, сенден болбосту сурап аттым беле. Шергозун экөөбүз малынып калган үмүтсүздүктүн сазынан чыгарып кете турган адамдын атын эле айтып кой деп атпаймынбы... Башка эчтекенин деле кереги жок. Бирдеме дебесен деле, үнүндү эле чыгарып койчу, кемпир... Анан кете бересиң бейишиңе болобу, же анын берирээгине болсо деле каршылыгым жок. Азыр эле айткандарыңды дагы бир кайталап койчу, ортак...

Самат кары кырк жылдан ашык убакыттан бери түгөйү менен түйтүндөшүп калганда, буларды кайра жараштырып жүргөн жорук-жосундун бакисин жасап, ымалалуу делинген сөздөрдүн бакисин айтып жанталашса дагы, эми кемпиринин не элеси көрүнүп, не добушу угулбай, дым дарексиз жоголду, асманы караңгылап, ааламы өрттөнүп турган абышкасынын өңгөчүн үзүп, өзөгүн ого бетер карартып.

Эртең менен баланын ыйынан ойгонду Самат кары небересинин жанында диванга жөлөнгөн бойдон уктап калган жеринен. Жөргөгүн жазып ийсе, бала сийдигин да, беркинисин да, экөөнү тең жасап, жалаягын балжыратып салыптыр.

Бирде-экиде жалаяк жуумак тургай, бала багып көрбөгөн неме кайра-кайра окшуп, кусуп жибере жаздап барып араң дегенде колуна тийген нерсенин баары менен аарчып жатып, баланын көтөнүн тазалап, азыр булганып тургандан башка жалаяк тургай узун-туурасынан жыртып-жыртып туруп ага окшош бирдеме жасап ийе турган дагы эчтеке таба албаган соң, тезирээк жөргөктөсөм сооронор бекен деген ой менен кийип турган көйнөгүн чече салып, ошого ороп-чулгап ийди, «атачы ананып да атачы ананып, атачынын алтын балачы да, күмүш балачы»... деп жалынып-жалбарган бойдон. Бала басылган жок. «Бирдеме жасашың керек эле, жасабай атасын» деп таарынгансып эмшендеп.

Кечөө бөбөктөр ооруканасындагылар беришкен «соскасын» оозуна сала койду эле, аны эки-үч жолу шашып-бушуп соруп көрүп, кайрадан оозунан чыгарып таштап, бакыра баштады көзүнүн жашын мөлт-мөлт агызып. Самат кары өпкө-жүрөгүн садага чаап, өөп-жыттап, «о-о-о, алдей, алдей, алдей»

деп бооруна басып таптап көрсө дагы баланын басыла турган түрү жок, оозун аңырдай ачып айкырганы-айкырган... Бир чай кайнам убакытка дейре нары силкилдетип, бери силкилдетип ырдап-бийлеп көрсө да бала сооронбостон, жаагын жанып ыйлаганын уланта берди.

Акыры айласы кеткенде, баланы бакырган калыбында диванга жаткыза коюп, эс тартканы эч качан жасабаган ишти жасап, майкачан сыртты көздөй жөнөдү. Булардын үстү жагындагы квартиранын кнопкасын басса, кудай жалгап эшикти Фэша байбиче өзү ачты.

– Саламатсызбы, Фэша айым, бир минутага биздин квартирага түшүп чыгасызбы...—дегенге араң жарап кошуна кемпирден кандай ымала болоорун күтүп турбастан, үчүнчү кабатка карай кайра чуркады, небересинин жаагын жанып ыйлап жатканына жаны чыдабай.

– Өө-өө-өө-өө! Өө-өө-өө-өө!

Фэша байбиче кирип келээр замат кырдаалды түшүндү көрүнөт, баланы колуна алып:

– Сага эмне болду? Сен эмне карга бок чокуй электе ойгонуп алып, атандын аргасын кетирип атасың? Тү-тү-гү, – десе, бала көзүн ачып таптакыр басылып калбаганы менен бакырганын саал бошондотту, атасына караганда ишенимдүүрөөк адамдын колуна тийгенин сезгенсип...

– Жарым сааттан ашып кетти ушинтип ыйлаганына. Бир жери ооруп атабы деп жүрөгүм түшүп сизге бардым эле... – деди Самат кары, азыр анын көзүнө Фэша байбиче сыйкырчынын сыйкырчысы, улукмандын улукман акими көрүнүп.

Байбиче сөөмөйүнүн учу менен Шергозунун эриндерин бир айлантып өтүп, баланын тили жалмаңдай баштаганын көргөндө:

– Курсагы ачкан турбайбы... Тамагы бар беле?

– Азыр.

Самат кары ашканасына чыгып кетип, бир саамдан кийин жети өмүрү жерге киргенсип, илкий басып, биолакт куюлган эки бош бөтөлкөнү көтөрүп кайра кирди.

– Эчтеке калбаптыр. Түндө эле түгөтүп салган турбайбызбы...

– Печенье-меченье деген барбы үйүнөрдө?... Самат кары башын чайкады.

– Жок. Жадагалса жарым сындырым нан да жок экен биздин үйдө.

– Баланы ала турунучу...

Самат карынын колуна келгенде, бала кайрадан бакыра баштады. Фэша байбиче өзүнүн үйүнөн төрт печенье алып келип, кайрадан өз колуна алгычакты бир тыным алып койбостон. Фэша байбиче залдагы диванга жайма-жай отурду дагы бир печеньеин жарымын сындырып өзүнүн оозуна салып, жайбаракат чайнап, боткодой болуп жумшарган маалда сөөмөйү менен өз оозунан чыгарып, баланын оозуна жакындатты эле, Шергозу көз ачып жумганча шашып-бушуп жалмап салды.

– Алдагы бөтөлкөлөрдүн бирин чайкап туруп, болсо чай куюп, болбосо суу кайната коюп, анан аны бөтөлкөгө куюп туруп, крандын муздак суусунун астына бир аз кармап, суутуп келиңиз.

Болгону төрт печеньеге карды кампая түшкөн Шергозу чоң атасы даярдап келген жылуу сууну дадилирээк ичкенге деле чамасы келген жок, бөтөлкөнүн учундагы упчуну эки соргондон кийин көзү коюууланып каалгып барып, кайрадан уйкуга киришкендиктен.

МАХАБАТ ЫРЫ

ЖАРЫМ СЫНДЫРЫМ ТААЛАЙ

Повесть

- Эч ким калган жокпу?
- Баары чыкты.
- Асанкулчу?
- Мен мындамын.
- Анда кеттик!

Ичине адамдарды шыкаган автобус ордуна көзгөлдү. Алгач “күрүлдөп-шарылдап” атып араң жылды эле, эми шаар чегин артта калтырып, бак-дарагы дүпүйгөн айылды аралап өтүп, суу кечип, тоо таянганда да баягы “басыгынан” жазбай тың келатат... Анын жарым-жартылай ачык турган терезелеринен кирген көктөм жыты; мындагылардын кыялын кыйла делоорүтүп салды. Кимдир бирөө:

“Кайдасың сен, ажарланган айлуу түнүм?”

Кайдасың жылаажындай жаштык үнүм?” – деп баштап койду эле, калгандары ар кыл үндөрү менен аны коштоп кетишти.

Назгүл жаздын жытын сезбеди. Жанындагылардын ырына кошулбады. Бака-шакасын да уккан жок. Терезенин түбүндө, башын саал кыйшайткан калыбында, сырт тарапты телмире тиктеп отурган калыбында келе берди. Минтмей анын адаты. Беркилер да буга көнүп калышкан. Оюна бүлүк салбай тим коюшат.

... Анан, дагы бирөөнүн баарыга угуза айткан тамашасына дуу күлүп калышты.

Назгүл улутунуп алды.

Жүзү да албыра түштү.

Эми бир аздан кийин анын түгөнбөс жомогу башталат.

– Жок, бул жомок эмес! – Назгүл дилинде каршы чыкты. – Жомок эмес!..

Коюу кара каштарын серпип алып, төгүлгөн кирпичтерин бат-бат ирмеп жиберди. Ууртунан болоор-болбос жылмайып, сол колунун манжалары менен ээгин таяна калганда; ымыркай кезден канына сиңип, жыт алышкан обондун кайрыктары кулагына шылдыр кага баштады...

... Анда, жакадагы алма-өрүктөр тегиз бүчүр байлап, кышкыга караганда кыштак кыйла жеңилдегенсип, көзгө жагымдуу корүнүп калган кез. “Бирликтин” жолу гана оңолбос болду. Алиге чейин тоорсуй элек.

Итиркейи келди.

– Э! Кандай немесиң!

Берки да айтканынан кайткан жок.

– Чын, – деп, ого бетер кыздын ачуусун келтирип жылмайып коет.

– Ооба сага, ырсандаба!

Назгүл тетири бурулду. Туфилийине жабышып калган баткакты силкип түшүрүп, арыктын аркы кыргагына секирип өттү да, жанында келаткан уландын айткандарына жан-дили менен каршы экендигин билдирүүгө шашты.

– Эч качан, эч качан андай болбойт! Оюңа да келбесин, уктунбу Зарлык? Окууну бүткөндө мен биерден кетем...

– Ошондо ого бетер сонун болбойбу. Чогуу кетебиз. Сени менен “ааламдын аягына” чейин бара берем!

– Жыргатасың, мен башка жакка кетем!

– Ии... Жолубуз бир экен. Мен дагы ошоякка барсамбы деп жүрдүм эле, ырас болбодубу...

– Баары бир, сен мени таба албайсың!

– Табам! – деди Зарлык ишенимдүү, – Таптырбай каякка кетмек элң?

– Айтпайм.

– Анда эч жакка кете албайсың!

- Кетем!
- Кете албайсың!
- Кетем!
- Каякка?
- Алыска, дың жер...

Жаакташып келатып. өгүнтөн бери оюнда катып жүргөн “улуу сырын ашкерелеп салганын али өзү сезе электе, Зарлык санын чапкылап каткырып жиберди.

– Ха... ха... Антип, апаны коркутсаң болот. Казакстан – дың жер... Азыр мунун баары эски, башка нерсе табыш керек. Анан калса, сен жеткен жерге, мени бара албайт деп, ким айтты сага?

- Бара албайсың!
- Көрөбүз!
- Көрбөй эле, ага чейин сени аскерге алып кетишет.
- Албайт.

– Алат. Күзүндө “Окуусун бүткөнчө”, – деп калтырган турбайбы, барасың.

- Барбайм.
- Кантип?
- Ушинтип эле. “Азырынча баралбайм”, – деп айтам.
- Ооба сага, өшентип сенден сурап отурушмак беле?
- Сурабаса...

Зарлык биртке ойлоно калды да, анан азыр эле таба койгон акылына өзү ыраазы болгондой мулундап, алаканынын кыры менен алдындагы абаны шарт кесе чаап таштап, ойун толуктады.

– Анда... Аскерге алып жөнөөрдө, сени ала качып үйгө алпарып келин кылып отургузуп коюп, анан барам.

– Ошо жакшыбы? Мен каалабасамчы?

– Аны менен ишим жок. Азыр элдин баары эле ушинтип жүрүшпөйбү... Былтыр Бейшеналы агай колуктусун алып келгенде, анысы жоолугун күбүп ыргытып, үйгө кирбей кандай чатак салды эле... Эми көрчү, бири-биринен карыш ажырашкылары жок. Сен дагы көнүп кетесиң.

- Көнбөйм-этпейм! Баары бир, эртеси эле качып кетем.
- Ошентип көрчү, тим эле...
- Эмне кыласың?
- Муздап салайын...

– Кантип?

– Моминтип эле.

Ал оң колунун сөөмөйүн куду кекиртегинин тушунан алып өттү.

– Ыя, де..? Мени өлтүрүп алып, өзүң өкүнбөйсүңбү?

– Өкүнөм.

Зарлык азыркы эле айткандарын капкачан иш жүзүнө ашырып койгон немече жоошуй сүйлөдү.

– Бирок, сен минте берсең башка аргам жок. Сен меникисин да... Демек, айтканыма көнбөсөң эле...

Ал сөзүн, оң колунун бармагын тамагынын тушунан дагы бир ирет алып өтүү менен аяктап, ал турсун, бул жолку кыймылын: тилдин учун таңдайга тийгизип, абаны ичке тартканында чыкчу “быгык” деген добуш менен коштоп койгондо, Назгүлдүн бүткөн бою дүркүрөп, көздөрү алайа түштү... “Мени өлтүрүп, бекер убалыма калып эмне кыласың?”, – деген оюна түшүнсө экен деп жалооруй караса да, Зарлык аны сезбеди. Назгүл чындап эле үрөйү учканынан, ошентти. Анткени, Зарлык жини келсе азыркы айткандарын токтоосуз иш жүзүнө ашыра алаарына көзү жеткенинен, ошентти. Ал өз оюндагысын аткаруу үчүн эч нерседен кайра тартпаган кежир экенин башкалар билбесе да Назгүл жакшы билет го. Жети жылдан бери экөө бир класста окуп келатышпайбы. Ырас, ал мектепке Назгүлдөн эки жыл мурун барган. Жашы жетиге толгондо ата-энеси зор шаан-шөкөт менен мал союп, эл чакырып, аны мектепке ээрчитип барышса, Зарлык аларга мындайды кийинки жылы да кайталатат. Жылыга ашып кетсе төрт-беш күн барып, анан атасы жылыга Фрунзеден сатып келген жаңы папкесин, китеп-ситеби менен бир баштык чүкөгө айырбаштап жиберип: “Болду. Окууну бүттүм. Эми барбайм!”, – деп басып кетчү эле. Ата-энеси алдап, уруп-согуп коркутуп да көрүштү. Бирок, Зарлык айтканынан кайтпай:

– Барбайм. Каалап турсаңар өзүңөр барып окуй бергиле! – деп көшөрүп отуруп алганда, аргалары түгөнүп:

– Э, мейличи... Барбаса, барбасын! Биз муну тамак ичип бергенине эле тобо кылалы деп тилегенбиз. Окубаса да, эптеп эле эл ичинде тирүү жүрсө болду, – деп коюшат, “балаңарды окууга жибергиле!” – деп барган мугалимдерге.

Бул анын өз каалаганын аткарыла беришине жасаган алгачкы кадамы болчу. Кийин көчөдө чанга оонап жүргөн жеринен эле Назгүлдөр окуган 3-класска келип отуруп алып, мугалим 1-класска алпарайын десе: “Мен ушээрде окуймун”, – деп чыкпай коет. Ошондон бери “айныкейин” карматып, окууну мөөнөтүнөн мурда бүтүрүп салбастан, үзгүлтүксүз окуп келатат. Өзүнөн мурда окугандарга теңелүү мындай турсун, бат эле алардын көпчүлүгүнөн озуп да кетти.

“Алмалууда” орто мектеп жок болгондуктан, үч жылдан бери Назгүл экөө ушул “Бирликтеги” мектеп-интернатта окуп жүрүшөт. Былтыр, анын атасын “Коминтерн” колхозуна председатель кылып которушканда аэрде орто мектеп болсо дагы Зарлык кеткен жок. Себеби “Бирликтин” директору “Эми ары чабылып, бери чабылып жүрбөй, ушиерден эле бүтүрүп кетсин. Буюрса, алтыны болбосо да, күмүшүн алып калгысы бардыр” – деп атасы менен макулдашып кетирбей коет.

Директор антип жан тартпаган күндө да, Зарлык өзү - ушул мектептеги балдардын тыңы. Комсорг, староста, ырчы, спортсмен, койчу, деги ал катышпаган бир дагы кружок жок. Кыскасы, директордун сөзү менен айтканда, “Негизи күчтүү, ортоң колдой болгон көзгө басар уулдардын бири”.

Кара чечекейиндей болгон жалгызын эне-атасы, эмнени кааласа, ошонун баарын орундатып жүрүп, жаман үйрөтүп коюшкан экен, кээде үйүндөгү “дайыма, бардык жерде мен гана биринчи болушум керек, бардык нерсе мага гана”, – деген өзүмчүл адатын, мектепте да кармата коюп, тартип жагынан бир аз аксаганы болбосо, жалпысынан жүргөн-турганы тыкан, акыл-эси жетик неме, Зарлык!

Жаратылыш аны “ойдон да, бойдон да” өксүтпөптүр. Болбосо, чогуу окушкан кыздар:

“... Алыс эмес жакын жерде, бөтөн эмес кыргыз элде жашап жаткан, социализмдин доорун баскан, коммунизмди курууга шашкан, орто бойлуу, терең ойлуу замандашым “З” тамгага...” же, ... “Ардактуу жандан артыкча көргөн “Бирликтин” атыр жыттуу салкын абасынан дем алып, советтик мектепте, билимдин булагына сугарылып жаткан “Зга” – деп башталган каттарды, өзүлөрү биринчи болуп жазышпайт эле да.

Зарлык мындай каттардын баарын Назгүлгө аңкелип берип:

– Көрдүңбү, өзүлөрү кат жазган кыздардын бирөөнө карабай, сага гана имерилип турам! – дейт.

– Имерилбей эле кой! – деп кыз, Зарлык ооз ачса эле уруша кетип аргасын түгөткөнү менен каттарды албай кое албайт.

Алып окуйт.

Кызык да!

– Каалайсыңбы, каалабайсыңбы эрк өзүңдө... Канчалык секирбе, баары бир меники болосуң! – деп Зарлык ого бетер анын ичин күйгүзөт.

Ким билсин?.. Балким Назгүл деле берки курбуларына окшоп, Зарлыкка өзү биринчи болуп жанагындай каттарды жазат беле... Эгерде...

... Эгерде, ата-энелери алар бешикте кезинен экөөнү бири-бирине таандык кылып кудалап коюшпаган болсо...

... Анда көздөрүң бадырактай жайнаган, чүкөдөй болгон илмийген арык кыз элең... – Назгүлгө энесинин айткандары эсинде, – тилиң да так чыккан, эки үйүбүздүн эрмеги, данакерисин...

Көбүнчө алардыкында болчусуң. Кокустан апамдар үйгө алпарышса да, Зарлыктын атасы арадан эки күн өткөрбөй жетип келип:

– Э, кудагый, куда! Бу силер, кандай нысапсыз немесинер? Бүгүн эки күн болду, силердикине келгенине... бергиле келинибизди, биз дагы сагынып калдык! – деп келатканда, мен:

– Аяй көйногүмдү кийгизгиле! – деп үйдөгүлөрдү кыйнай баштасам, айтканымды аткарып, өңөртүп жиберешет.

Кайнатам жол бою мага бирдемелерди айттырып коюп, каткырып күлүп аябай кумардан чыгат. Анан кокустан биздин жөн-жайыбызды билбеген бирөө-жарымы учурап калып:

– Ассалоом алейкум, аксакал! Бул кыз кенжеңизби? – деп сураса, мен озунуп:

– Жо-ок, мен келинимин. Бул менин кайнатам! – деп жооп берем.

Эми берки киши да күлөт.

– О, баракелде десе! Ырас болгон турбайбы. Анда сен кимдин колуктусу болосуң?

– Апей! Ошону да билбейт экен... Зарлыктын да! – дейм кишини жактырбай.

Анан анык тамаша үйгө жеткенде башталат дешчү.

– Келин, кайнатасына эмне кылат?

– Жүгүнөт! – дейм мен токтоосуз. – Жоолук бер кайнене, кайнатама жүгүнөйүн.

– Атаны, кокуй айе! Жоолук жок эле, эми эмне кылдым?

– Көп катуу баш болбо кайнене! Ак сандыкты ач. Сары жибек жоолукту алып чыгып, башыма сал.

Үйдөгүлөр кыраан каткы.

Менин чулдурап сүйлөгөнүмдү сонун көргөн чондор эмнени үйрөтсө, ошонун оарын айта берем.

Өз үйүмө баргым келсе:

– Эми мени төркүлөтүп келгиле! – деп, же кимдир бирөө “ырдап кой”, – десе токтоосуз:

– Терезе жакты карасам,

Теректин учу көрүнөт.

“Тентегим” эске түшкөндө,

Санаам санга бөлүнөт.

Эртеңден калбай келип кет,

Эриктирбей көрүп кет.

Экинчи кечикпеймин деп,

Эми, убадаңды берип кет! – деп ырдап жибергенде кайнатамдын:

– Тентегинден да, өзүңдөн да тегеренейин! – деп бооруна кысып өөп-жыттаганын өзүм да эс-эс билемин...

Мына... Алгач ушинтип оашталган экен... Анан бара-бара экөөбүз тең кичинеден эс тарта баштагандан бери антпей калдык. Тескерисинче, эми айылдагы балдар-кыздар кыз-күйөө келатат”, – деп коюшса, экөөбүз тең ызаланып, үйлөрүбүзгө озондоп барчу болдук.

Зарлык:

– Сени албаймын. Жамансың! Бар, сени кое бердим! – десе, мен:

– Сага тийбейм, сен көргө кир! – деп уруша кетип, аягы мушташ менен бүткөн учурлар да болду...

Кызык... Анда мен уруп ыйлатып коер элем... Мындай учурда апам “күйөө баласына” болушуп:

– О, онбогон тирмезек! Мааданбектин сур эчкисиндей так секирип, сен бир шойком болот окшойсуң! – деп урушуп калаар эле...

Ошондогулар оюма түшүп, жан жагыма карасам, Зарлык катарлап басып келатыптыр.

– Охо!.. Азыр мобереки зункуйган байкеге катылып көрчү... Баягыдай озондобой эки бутуму бир өтүгүмө кийгизээр... Жылмайганымды ага билгизбейин, – деп бурулуп кеттим.

Ооба. Ошондон бери ортобуздагы өчөштүк болбосо, балким, баары башкача аяктаар беле?.. Ким билсин?.. Эмнеси болсо да, бирөөнүн таңуулаган эркине баш ийгим келчү эмес. Бала кезимден эле кыялым кичине “чатагыраак” болучу.

Тигине... Эгерде интернаттын короосуна кире бериштеги ийри бутактуу чоң түп жалгыз өрүктүн жаны “ааламдын аягы” болуп эсептелсе, анда Зарлык айтканын аткараарына аз эле калды. Анткени, “ааламдын аягына чейин кошо барам деп коркуткан” учурларда ушиерге чейин жеткизип келчү эмес беле...

Анан... Бара, бара... Эс тарткан сайын азыраак урушуп, Зарлык “сени албайм” дегенин коюп, тескерисинче, мурдагыдай “кыз-күйөө” – дегенге чычалап, ар ким менен мушташа кетпей, кайра маашырланып “сен меникисиң” – деп калат. Ал турсун, окууну бүтөөрүбүз менен үйлөнө турганыбызды айтат.

Баятан бери акыйнек айтышып келатканыбыздын төркүнү да ушунда жатпайбы... Өзгөчө акыркы кездери мени менчигине басып алгансып, башкалардан коруп, кыжырымды келтирчү болду.

Теңтуш балдар “бул Зарлыктыкы” – деп жаныма жакын жолошпойт. Мен ого бетер андай баланын жанынан чыкпай, тийишип “асылып” каламын. Эртеси эле андай неме менен Зарлык “эркекче сүйлөшүп” койгону бүт класска билинет. Аны менен “эркекче сүйлөшүүнү” каалабагандыктан, балдар мени менен мындайча эле сүйлөшүүдөн тайсалдап турушат. Өзүм ал эмне дебесин дароо “жок” – деп беттен алып, терс жооп бергенге аябай машыгып калганмын. Башка кыздар минтчү болсо, анын сазайын колуна карматаары бышык. Бирок, эмнегедир мага анте албайт, даабайт.

...Чамасы мен дагы анча-мынча жактырам го... Болбосо, башка кыздар менен сүйлөшүп койсо неге ичим тырчыйт?..

Баягыда кинодо Гүлсүндүн жанына отурганына аябай жинденип, жарым ай сүйлөшпөй койбодум беле... Ал бечараны эмне эле окутпай коюшту десе, көрсө, күйөөгө бергени ошентишкен турбайбы. Баса, Зарлык анын күйөөсү ким экен деп сурабады беле...

– Абдыракман.

– Ыя?..

– Абдыракман дейм. Кызыл-Туулук.

Зарлык мага жалт карады. Өзүм да чочуп кеттим. Өз оюм менен алпурушуп келе жатып анын:

– Ата-энең күүлүү жүрүшүптүрбү? – дегенине:

– Абдыракман, – деп жооп берген турбаймынбы. Дагы бирдемелерди айтып жаткансыды эле, өлүп кетейин, бир да бирөөсү мээмде калбаптыр.

– Назгүл, сен..., – Зарлык үрөйү учуп, мага чочулай карады...

Анан экөөбүз тең аң-таң болуп, бири-бирибизди тиктешип калдык. Ушинтип көпкө турат белек, ким билет, кудай жалгап ушул учурда Сабира чакырып калбадыбы...

– Назы, келбейсинби?..

– Азыр... Мейлиң, өлтүрсөң өлтүрө бер, баары бир сен айткандай болбойт.

– Эмне?..

– Ошо...

Зарлык жанагы айткандарын эми эле унутуп калган көрүнөт, ого бетер көздөрү алая түштү. Жатакананы көздөй чуркаганымда, эчтекени түшүнбөй оозун ачкан бойдон караанымды узатып кала берди...

“Бекер үмүттөндүрбөйүн” – деп, адаттагыдай чуркап баратканымда, кайрылып караганым жок...

... Ашуунун түбүнө келгенде автобус токтоп, шофер машинасынын радиаторуна суу жаныртып куймак болду. Мындагы отургандар жабыла сыртка чыгышып, кээ бирөөлөрү

аска ылдый аккан көк кашка сууга жетип жүз чайкашса, кээ бирөөлөрү жан боордогу көк чөпкө ооналактап, туш-туштан тамшануулар угулду.

– Бах! – деди Асанкул ийненин учундай болгон көк чөптүн кичинекей сабагын жулуп алып, муштумдай болгон мурдуна жакындатып . – Кыргыз жеринин касиетинен кагылса болот! Кышкы түйшүгүнөн эле корком. Болбосо, бир короо койду алып, момундай жайып коюп, өзүм тээтиги кырда көк чөпкө жамбаштап, кыңылдап ырдап жатсам...

– Ии десең! – анын сөзүнө беркилер да кулак түрүп калышты.

– Ошондо, ушу силер келип калсаңар... – деп сөзүн улады Асанкул, - “Атасынын көрү” деп, ак токтуну антара тартып, кемпирим жарым этин казанга салып, боркулдатып кайнатып жиберсе...

– Ии... Ии?.. Анан?

– Анан, жаш сорподон жаңыдан уурттаганыңарда, ар бириңерден эки сомдон чогултуп алсам...

– Ыя? Түзүк эле адамга окшоп эт салдың дейли, анан ар-бирибизден акча жыйнап киргениң эмнең?

– Анан келген эле кишиге бирден союп берип отурсам, колхоздо кой калабы. Эки сомдон чогултуп, жанагы ак токтунун ордун түгөлдөбөймүнбү...

– О, мунун куусун көрсөн... Өзү казанга жарым этин салат да... Ушунча, бир автобус кишиден чогулган акчага эки кой келбейби...

– Ошондойбу?

– Анан кандай, эсептеп көрбөйсүңбү... бир коюң өзү турат..

– Мейли анда, бир сомдон эле бергиле...

– А да көптүк кылат.

– Көптүк кылбайт, этпейт. Анчалык катуу баш болуп эмне кереги бар. Силер көрсөңөр, мен жалгызмын. Бир, жыйырма тыйындан артык берсең, андан жакырланып кетпейсиң, келе бир сом.

Баарынан кызыгы, берки бир сомду берээрин берип алып, кайра алганча шашты:

– Али союла элек коюна акча чогултпай, келе бир сомумду!
– дегенде, булардын сөзүнө кулак түрүп тургандар дуу күлүп жибершти.

Назгүл автобустан чыккан эмес. Анын көз ирмемге үзүлө түшкөн “кинолентасы” көрсөтүүсүн улантты...

... Мен киргенде курбуларым омур-томур түшүп жасанышып, ар кимиси оюнда “ушул мага куп жарашат го” – деп жактырган көйнөктөрүн кийинип, чогуу жаткан сегизибизге таандык жалгыз күзгүнүн жанын тындырбай, улам биринен экинчиси тартып кетип каранышып, каякадыр камынып жатышкан экен.

– Кыздар, силерге эмне болду?..

– Бол кийин...

Мандайындагы челкасын тармалдантуунун убарасында жүргөн Сабирадан башка эч ким менин сурооому канаантандырууну оюна да алып койгон жок. Сабира болсо араң дегенде колуна тийген күзгүнү дагы бирөөгө алдырып жибербөөнүн аракетин кылып, мага кармата койду да, чачын тарап жатып, эмне үчүн кийинүү керектигин түшүнө албай турган мени эми гана эстеди...

– Саймалуу көйнөгүнү кий. Мектепке барабыз.

– Эмнеге?

– Фрунзеден кишилер келишиптир.

– Аа... а...

Саймалуу көйнөгүмдү кийбедим. Антүүгө чамам келбеди. Бүгүн мага күзгү тийчүдөй көрүнбөйт. Анын үстүнө алда качан жасанышып, даяр болуп алышкан кыздар мени күтүшмөк беле... Барып көпчүлүктүн катарында катышып келсем болду да... ырдоого ышкым деле ашып-ташып кеткен жери жок деген ойдо үстүмдөгү көөнөрүп калган майда гүлдүү чыт көйнөгүм менен эле аябай жасанып алган кыздарга аралашып мектепке жөнөдүм.

Баса, айта кетүүгө орундуу бир нерсе, кыздардын мынчалык дарбыганынын да жөнү бар. Кыштактын бир беткей турмушу, анын үстүнө интернаттын катаал тартиби эс тартып калган

эмелерди эриктирет да. Ошондуктан, кино, артисттер же жөн эле башка жактан чоочун кишилердин келиши бири-бирине окшош супсак күндөрүбүзгө анча-мынча болсо да даам аралаштырып кете турган.

Кирип келдик. Баарыбыздын оюбуз жаңы келгендер жакта. Меники да ошолор менен. Көзүбүз болсо алда качан эле отургандарды бир сыйра “сыйпалап” чыккан.

Тээтигинде Канатбек агайдын жанында туш тарабына фотоаппарат асынып, кыргактары кызыл көк жиптер менен саймаланып шырылган, бел кырчоосунан багалегине чейин ойку-кайкы чөнтөк жабыштырылган таар шым, сары чийбаркут күрмө, тамандары төрт эли келген арсайган тиштүү олчойгон чоң ботинка кийген узун бойлуу сары неме койколоктоп ары-бери басып турат. Ортодогу столдо директор менен катарлаш бутун бутуна учкаштырып, бозомук келген тар юбка, кызгылт кофтачан, чачын кырктырган, ооздору оймоктой, кара каш, кара көз быйпыгый мурун сулуу келин отурат. Сол колунун ипичке манжаларына чычайтып сигарета кармап алыптыр. Бирок, анысы эч өөн учураган жок. Кез-кезде түтүндү буркуратып үйлөп коюп, столго чыканактап, сигарета кармаган колунун алаканы менен жаагын таяна калса, татынакай жүзүнө куп жарашып калат экен. Берметтей болгон тиштерин кашкайтып жароокерлене жылмайышына караганда, өзүн башкаларга сүйкүмдүү кылып көрсөтүүнүн ыкмаларын аябай өздөштүргөн неме болсо керек.

Балдар турган жакты карадым. Бой тартып калгандарга мейли, жашабагырлар, араң эле 5-6-класска жеткендерге эмне жок. Ошолор да суктанган көздөрүн тиги келинге тигишет... Келин сол жагындагы өздөрү менен кошо келген күрөң костюмчандын кулагына бирдеме деп шыбырап анан шыңкылдап күлүп калды. Анысы башын гана ийкеди. Күлгөн жок. Дайыма (биз киргенден бери) алдындагы кагазды тиктеп, эч ким менен сүйлөшпөй отургандыктан, анысынын өңү-түсүн дааналап көрө албадым...

Демейде дайыма кабагы бүркөө, эч кимди кыртышы сүйбөй, өзгөчө окуучуларды көргөндө өзүн олуттуу көргөзгүсү келип мурчуя калчу директор агайды бүгүн тим эле таанууга болбойт. Дегеле көңүлү көтөрүнкү. Улам-улам

“маданиятынын” (ал райондон текшерүүчүлөр келгенде, гана галстук тагып чыкчу. Анда балдар: Агай бүгүн “маданиятын” байлап келиптир, сак болгула! — деп калышчу) муштумдай болгон түйүнүн кармалап коюп, тиги келинге бирдеме деп шыбырап, анан экөө тең күлүп калышат. Ал келиндин минтип өзүн эркин алып отурганына караганда, жаңы келген экөөнүн эч кимисине тиешеси жок го деп болжодум.

Берки фотоаппарат асынган неме, кыздардын көзүн күйгүзүп жатканы менен, мага жаккан жок. Кампачы Базарбайдай ичкич неме экендигин, кызарып шишмек тарткан көзү, көгөрүп кеберсиген эриндери эле айтып турбайбы. Анын үстүнө, өзү да сында жок опсуз неме бейм. Ойноктогон көздөрү, өзүн астыртан карап турган кыздардын арасынан кимдир бирөөгө токтоло калат да (кудай жалгап мага токтолгон жок), анан ошол кыздан көзүн албай туруп, Каналбек агайдын кулагына бирдеме деп шыбырап калат. Агайдын жүзү кыпкызыл болуп же жок, же бар дей албай олку-солку болуп турган кебетесинен анан беркинин сөзүнүн “бай экенсиң” — деген үзүндүсүн кулагым чалып калганына караганда, анчалык деле туздуу сөз айтып жатпаган көрүнөт.

— Кана, баарыңар чогулдуңарбы? — директор залга бир аз көз жүгүртүп турду да анан:

— Бул эжейиңер менен агайларыңар атайын силердин өнөрүнөрдү көргөнү Фрунзеден келишиптир, — деп сөзүн улады. Анын айткандарынан кайсы бир киного тартыш үчүн булар балдар-кыздарды издеп жүрүшкөнүн билдик. Ар кимибиз сахнага чыгып, өздүк көркөм чыгармачылыгында ырдап жүргөн ырларыбызды аткарып, бийлерибизди көргөзө турган болдук.

Адаттагыдай “Кимге айтам?” менен концертти Зарлык ачты. Андан кийин “Кыргыз бийи” жарыяланып, улуттук саймалуу көйнөк, үкүлүү тебетей кийген завучтун кызы Нуркамал койкондоп чыга келип, музыканын ыргагы менен көлдө сүзгөн аккуу сымал, калкып бийлей баштаганда, зал кыйла жандана түштү. Өзгөчө сары немеге убал болду. Бирде партага чыга калып, алыстап кетип, кайра чуркап келип Нуркамалдын буту-колуна өйдө жата калып, тура калып тартып жатып, фотоаппаратындагы бүт пленкасын түгөтүп аяса

керек. Анткени, андан кийинки чыккан комузчу, ырчыларды тартууга чамасы келбей фотоаппаратын чукулап көпкө отурбадыбы.

Балдар-кыздар биринин артынан экинчиси чыгышып, өз өнөрлөрүн көрсөтүп жатышты. Сүрөтчү эми бардык эле чыккандарды тарта бербестен, кийими жакшы, онү-түсү жылмакайлар чыкса гана фотоаппараты менен шыкаалап калат. Купулуна туура келбегендерди тартмак түгүл карап да койбойт. Анын назарына илинбей калгандарга, айрыкча кыздарга убал болду. Өз оюнда “мен мыктымын” – деп жүргөндөрдүн шаабайын суутуп, экиге ылгап салбадыбы...

Менин кезегим да жакындап келатат. “Кудай ай! Келбей эле койбой. Жакпасам да мейли, киносунга түшпөй эле койдум эле, ушунча элдин көзүнчө уят кылбай, жок дегенде тартпаса да тартымыш эле болуп койсо экен”, – деп фотоаппарат асынган немеге үмүткөр карайм. “Ка-ап! Жана шашпай эле саймалуу көйнөгүмдү кийип келбей. Мага болбосо да, көйнөгүмө назары түшөт эле...”, – деп күйүп-жанып бараткан бетимдин отун алакандарым менен басып турганымда сахнага чакырып калышты.

Мурдатан түзүлгөн программа боюнча мен “Эрмегимди” ырдайм. Бул тамтыгы кеткен эски ыр. Обону да эски. Бирок, бул обон – балапан кезимден каныма синген балалыгымдын обону.

Муну бешикте жатканымда менин энем ырдачу...

Кийин, эс тартканда кошунабыздын кызы ырдаганын уккам...

Корсө, элдин баары ырдайт экен...

Эми мен да ырдайм...

Эч ким этибирга албай, эски ыр деп эстен чыгарып койгону менен, “Эрмегимди” аябай жакшы көргөндүктөн, дайыма ырдап жүрөм. Жалгыз калганда эрмек кылганым “Эрмегим”.

Аккардеон тартып жаткан Каналбек агайдын “баштабайсыңбы” – деп шыбыраганын укканымда, апкаарыган үнүмдү чыгарып ырдамыш болдум. Астыртан үмүттөнө көз чаптырсам, сүрөтчү мени карап да койбостон, эки козү кыздардын арасындагы Нуркамалдан өтүп жайнап турган экен.

– Бетим-ий, бетим! Ушундан көрө көр оюлуп, түшүп кетсемчи... Мага ырдаганды ким койдү экен?

Эптеп-септеп ырдап бүтүп, көзүмө эч нерсе көрүнбөй, эми кантип гана кетээр экем деп, келген жагыма жөнөй берээрде:

– Кое турчу садагасы, – деген конур үн кулагыма шак дей түштү. Жанатан бери үнчүкпай отурган күрөң костюмчан директордөн бирдеме деп сурагандай болду. Анын “Абдрасулова” – деп менин фамилиямды айтканын укканда, кичине жаным жай ала түштү. Анан мени токтоткон киши сүрөтчүгө бирдемке деп ишаарат кылгандай болду эле аныс :

– Жарайт, Нур Орозович! Бардыгы түшүнүктүү, – деп эмне кылаарымды билбей турган менин жаныма чукулдап келип, фотоаппараты менен мээлей баштады. “Аты Нур тура...”

– Жанагы ырыңды дагы ырдап койчу, – деди мени токтоткон агай.

Кайра ырдадым.

Эми мурункудай аптыкпастан, обондун ыргагын өзүм каалагандай боектор менен көркөмдөп бир топ эркин ырдадым. Жан талашып жата калып да, тура калып да сүрөткө тартып жаткан немеге “Абалың ушул экен. бая эле ушинтпейсиңби?”, – деп жогорудан текебердүү карайм. Мунумду Нур байкап койсо керек. Анткени, “ушунча элдин көзүнчө, мени негизги атаандашым Нуркамалдын алдында зор жыгылыштан сактаган немеге кантип алкыш айтаар экем” деп, астыртан алды жагыма көз кырымды жиберип алып, анын жылмайып турганын көргөнүмдө, эмнегедир апкаарып ырымдын сөздөрүнөн жаңылып кала жаздадым.

Жазы маңдай, коюу кара каштардын астынан, бакырайган нары өткүр да, нары акылдуу көздөр күлүмсүрөп мени карап групптур. Эмнегедир бул көздөр менин эски таанышымдай, жакын көрүнүп кетти. Анын аксаргыл жүзүн кайдыгер кароого чамам келбеди.

Жанындагы келин анын кулагына бирдеме деп шыбырады.

– Онбогон ойсоке, – деп жиним келди, – Айнытайын деп жатса керек.

Нур бул оюмду да түшүнүп койгонсуп, келинге кайрылбастан “кийин” деп колун шилтеди да, менин ырымды ушунчалык ынтызаарлык менен угуп отурду.

Биерде ал жөнүндө эмнени ойлобоюн ошонун баарын алыстан туруп эле билип коюп жаткансыган кебетесинен сүрдөдүм.

Ырдап бүтүп кыздарга кошулганымда, да эки көзүм ошоякта. Көзгө көрүнбөгөн жип менен байлап койгонсуп, эмнегедир кыялым, андан такыр алыстай албай койдү.

– Желмогуз, сенде жаткан турбайбы... Укмуш ырдайт экенсиң, – деп шыбырады Сабира кулагыма.

– Ооба сага... Мурда укпай жүргөнсүп...

– Угаарын угуп эле жүрөм, бирок, мындай ырдаганыңды эч качан көргөн эмесмин... Тим эле жүзүн албырып кетти, сени сөзсүз жактырышат...

– Балакеттиби...

– Өлөйүн. Сен ырдап жатканда, тээтиги агай ушунчалык кунт коюп укту дейсиң... Отурушуна караганда, а да бирдеке билген неме көрүнөт.

Сабиранын сөзүнөн улам Нур отурган жака көз жиберип, жанындагы келиндин кыялы да чабалактап, анын туткунунда жүргөнүн сездим. Муну эс тартып калган мен эмес, жаш бала деле баамдамак. Бардык мамилеси менен ага кайдыгер эместигин билгизип жатпайбы. Эмнегедир келинди кыртышым сүйбөдү.

Кызык... Деги аял аттуулар бир макулукпуз да... Минтүүгө менин кандай жөнүм бар? Бир нерсеге табам канды. Ал келин канчалык жайдарыланбасын, Нурдун ага жасаган ишкердүү гана мамилеси. Башка эч нерсе...

Экинчиден, жанындагы жолдошуна окшоп, өзүн суктанып карап турушкан кыздар жакты бир да жолу карап койбогону. Ал турсун, ошентээрин каалап турсам да, мени да караган жок!

Концерт бүтүп, бирок али эч ким ордуна козголо элек болуучу. Сырттан китептерин колтугуна кысып, математикадан берген мугалимибиз Мария Исраиловна кирип келгенде, жапырт ордубуздан тура калдык. Биздин мектебибизге быйыл эле келгенине карабастан, өзүн тыкан алып жүргөн, учурунда катуулугу да бар бул акылдуу аялды биз турсун, мугалимдер да ызаат кылыша турган. Бирок, биз менен кошулуп меймандардын да тура калышы баарыбызды тандантты.

– Ой-бой... Бизге ким келип калган? – деп Мария Исраиловна өзүн утурлай баскан Нур менен учурашты. – Кел, кандай, жакшы жүрөсүңбү?

Анан директорго карап:

– Менин алгачкы балапандарыман, – деп кошумчалап койду.

– Ден-соолугуңуз жакшыбы эже?

– Шүтүр.

– Агайчы?

– Агайың да дурус.

– Ыякка качан келдиңиздер?

– Сентябрьдан бери эле... Ушинтип жылыга бир мектепке которулуп жатып, өз айлыбызга жакындап келатабыз. Картайтганда тууган-уруктардын арасында болсок дедик эле. Биротоло которуп койбойсунарбы десек, “орун жок”, – деп болушпады. Фрунзеден кишилер келди дегенинен ким болду деп кирип калдым эле. Жакшы болгон экен.

Андан кийин Мария Исраиловна:

– Окуунду бүттүң беле? Үй алдынары? Мажитке жолугуп жүрөсүңбү? Өзгөрүшчү... Гүлайым кандай, иштеп жатабы? – деген өңдүү биердегилерге белгисиз кишилердин аттарын атап, түшүнүксүз суроолорду жаадырып жатты.

– Биердеги жумушуңарды бүттүңөрбү? Кана, анда үйгө жүргүлө...

– Эже! Биз сиздердин биерде экениңиздерди билбей...

– Уккум да келбейт. Атайы ушиерге келип жолукпай кетсең, агайың эмне дейт? Кой антпе, ал азыр эле келип калат. Жолдошторуң менен бүгүн биздикинде болосуңар. Жүргүлө...

– “Бирдеме” болсо биз деле чогуу баралы, – деген директордун тамашасына Мария Исраиловна:

– Болот, болот. Ал жагынан камсанабай эле жүрө бергиле, – деп жооп берди.

Фрунзеден келгендер а күнү Мария Исраиловналардыкында болушту. Директор баш болгон башка мугалимдер да алардыкында болгонунун эртеси директор менен аялынын тултуюшуп сүйлөшпөй калганын билдик...

- 11-класс дегенди кайсы башы жок неме ойлоп тапты экен? Болбосо, азыр алдыбыз институттун студенти болуп калат эле...

-- Ага мынчалык шаштың?..

-- Ой, мен баары бир айылда калам, ошондуктан силер менен дагы бир жыл чогуу болуу рахатынан пайдаланганыма абдан ыраазымын. Эгерде 13-класс деген болсо, жан-дилим менен дагы окуур элем.

-- Мен айылда калбайм, этпейм. Эгерде, өтпөй калсам, шаарда жумушчу болуп иштеп, иши кылып бир окууну бүтмөйүнчө айылга кайра келбейм. Атам ушинтип айтты.

-- Жакшы бар анда. Мен чабан болом... Газет-журналдарга күн сайын андайларды мактап жазып жатпайбы... Ал турсун, аз күндөн кийин эле, алтын жылдыз менен сыйлашы мүмкүн...

-- Кантип?

-- Ушинтип эле, баягы телевизордон сүйлөгөн чабанга окшоп ар бир жүз тубар койдон, 130дан козу алып берсем, заматта баатыр болом да...

-- Ай, Сабира... Менин альбомума качан ыр жазып бересиң?..

-- Ыр билбесем, эмнени жазмак элем...

-- Болбогон сөздү койсоңчу... Кыздардын баары, сенден башкалары, бүт жазып беришти. Сен эле калдың...

-- Белгилүү ырлардан бир куплет жазып бере койбойсуңбу? -- дедим Сабирага.

-- Ии, ошентсең бай болгур... Ажырашаарыбызга аз калды, кийин эстелик болот. Аягына адресинди да жазып кой, -- деп Бейшен колундагы альбомун Сабиранын алдына жая салды... Ар ким өзүнүн оюн ортого салып, биринин сөзү менен экинчисинин иши жок кажы-кужу болуп отурганыбызда, класска Дүйшөнбек агай кирди. Бул Мария Исраиловнанын жолдошу, былтыр райондо иштеген экен, быйыл бизди адабияттан окутуп жүрөт. Ал киргенден кийин тизмени чакырбастан:

-- Отургула... Үйгө берилген тапшырманы окудуңарбы? -- деп сурады.

– Окудук...

– Сюзоев сенчи?

Сеит оозу-мурду кыйшайбай туруп “окудум” – деп жооп берди. Класстан класска кантип көчүп жүргөнүн бир кудай билбесе, мен билбейм. Үч жылдан бери физкультурадан башка сабактан ооз ачып жооп бергенин уга элекмин. Анын эчтекени билбей туруп “окудум” – деп жооп бериши көнүмүш болуп калган. Ошондуктан, эч кимибиз этибарга алган жокпуз.

– Кана, анда бери доскага чыкчы... Эмнени окудуң?

– Эмнени окудум? – ал кайра Дүйшөнбек Кыязовичтен сурады.

– Сенин эмнени окуганыңды биле албайм. Эреже боюнча, окуучу үйгө берилген тапшырманы окушу керек... Үйгө эмне берилген?..

– Үйгө...

– Кана, бирөөңөр Сеитке жардамдашып койгулачы, – деди Дүйшөнбек Кыязович, ушуга да убакыт короткусу келбей. – Үйгө кайсы тема берилди эле...

– Түгөлбай Сыдыкбековдун “Темир” романы.

– Ии... Ооба, ооба... “Темир” – деди Сеит жандана.

– Ко-ош...

– Айта берейинби?

– Айта бер.

– Ии... Сизге кандай деп айтсам...

– Кандай окусаң ошондой айта бер.

– Башынан баштай берейинби?..

– Ээ, айланайын, кааласаң аягынан башта, – Дүйшөнбек Кыязович сүрдана түштү – Ортосунан баштасаң да, иши кылып оозуңду ачсаң болду.

Сеит аябай ойлонуп жаткансып, чекесин тырыштырып турду да, агай журналга үнүлүп калганда “айтып койчу” дегенсип, кошунасы Акимге жалбара карады. Аким эки алаканын оозуна такап, “Темир” романы Кыргызстанда коллективдештирүү жөнүндө жазылган” – деп шыбырады.

Сеит уккан жок.

– Ыя, кемир дейсинби? – кайра сурады.

– Те-ми-ир... Те-ми-ир, Кыргызстанда коллективдештирүү...

- Кана айтпайсыңбы? – мугалим Сеитке карады.
- Ии, Темир Кыргызстанды электирлештирүүдө зор роль ойнойт... – деди Сеит Акимдин айтканын чала уккан бойдон. Биз дуу күлүп жибердик.
- Эмне дедиң?..
- Гм... Эчтеке деле...
- Азыр кайсы сабак Сеит?..
- Кыргыз адабияты...
- Ой тобой... Ошону билгениңе шүгүр... Эмесе ачыгыңды айт, билесиңби же жокпу?
- Билем.
- Анда айта бер...
- Темир башкача айтканда... Ал Акимдин Темирге мүнөздөмө берүү үчүн жасаган кыймылын көрө коюп, – Темир жалпысынан алганда... Алп денелүү, кең далылуу, булчуңдары чың, балбан чалыш неме болгон, – дей салды.
- Эмне, эмне?
- Балбан чалыш неме болгон дейм. Эми окуучулар түгүл Дүйшөнбек Кыязович да чыдай албай мыйыгынан жылмайды. Муну көргөн Сеит ого бетер эрдемсинип:
- Темирдин таланты физкультура жана спорт жөнүндө түшүнүгү жок кыргыздардын арасында ачылбай кала берген. Эгерде Темир азыр тирүү болсо, укмуштуудай бокстун мастери же оор салмактагы штангист болмок.
- Күлкү...
- Кулак салчы Сеит, – деди Дүйшөнбек Кыязович. – Түгөлбай Сыдыкбеков деген өзү ким?
- Ким болмок эле... Жазуучу да...
- Жазуучу болгондо эмне жазат?
- Китеп?..
- Макул деп коелу... Кандай китептерди жазат, арифметикабы же географиябы?.. А?..
- Сеит үн каткан жок.
- “Евгений Онегинди” ким жазды эле?..
- Түгөлбай Сыдыкбеков.
- Качан?
- Отузунчу жылдары... басмачылар менен согушуп жүргөндө.

– Тынчтангыла! – деди Дүйшөнбек Кыязович күлүп жаткан окуучуларды тыйып, - Курбунардын билиминин “тереңдигине” кубанып жатасыңарбы? Силердин ордуңарда болсом антпес элем. Созоев! Сенин спорттук мелдештерге катышып, анан “балбанчалыштыгыңды” эске алып, духуң төмөндөбөсүн деп көтөрүп туруп “1” коём. Кантейин, мындан ылдыйраак баам жок. Болбосо сенден кантип аямак элем... Отур... Зарлык сен чыкчы.

Зарлык “Темир” романы жөнүндө айта баштады. Сеит болсо кыйратып койгонсуп, ырсайып ордуна отурду. Эмне үчүн мындайларды мектептен кууп жибербейт деген суроо башымы катырды... Окуп окуудан жок, жан-дили менен окугусу келбеген немени зордуктап эмне кылат? Мындан көрө колхозго иштесе, ата-энеси үчүн да, өзү үчүн да алда канча пайдалуураак болмок. Ушул оюмду баягында Мария Исраиловнага айтсам:

Ырас, тилекке каршы мектепти эптеп-септеп бүтүп кеткендер да болуп жатат. Ошондуктан кээде жогорку окуу жайларына өтүү үчүн ата-энесин сүйрөп жүрүшөт да. Анан калса мындай окуучуларды мектептен айдап жиберүүгө да акыбыз жок. Андай маселе койгон мугалимдин өзүнө “тарбиялай албайсың” деген айып тагылат. Жылыга ордунда калтыра берсең да болбойт. Келип-келип эле “токмок” кайра өз башыңа тиет. Ошондуктан, көпчүлүк мектеп башчылары “өз убалы өзүнө, кийин бармагын тиштээр” – деп, эптеп-септеп ары түртө салып кутулушат, – деп айткандан бери, жалаң “бешке” окуган “мектептин сыймыгы” болбосом да, окууну бүткөндө пединститутка өтүп калсам, мугалим болгондо, Созоев сыяктууларга “аёсуз” согуш ачамын! – деген оюм, күн санап чыңала берди.

Дагы ойлорум самсып кеттиби?..

Ушул адатымды таштай албай койдум.

Зарлык эң сонун жооп берди. Ал турсун сөзүнүн аягын:

– “Темир” гана эмес Түгөлбай Сыдыкбековдун көпчүлүк чыгармаларын кыргыздын классикасы десек жаңылышпайбыз. Бүгүнкү күндө, китеп менен удаалаш кинонун ышкыбоздору да көбөйүп баратат. Бирок, эмнегедир ушул кезге чейин Сыдыкбековдун бир дагы чыгармасын киного тартышпаганын түшүнбөй жүрөм агай?.. – деп бүтүрдү.

Зарлык кино дегенде эсиме өткөн жылдагылар түштү. “Киночулардан” кабар жок. Чамасы эч кимибиз жакпай калсак керек. Мурда окуучулар: “Назгүл менен Зарлык сөзсүз жакты болуш керек” – деп болжолдоп жүрүштү эле. Эми сөз кылган киши жок. Ал турсун, алардын келгенин унутуп да калышты. Унутпаганда эмне, андай Фрунзеден келгендер азбы? Арадан кантсе да, бир жыл өтүп кетпедиби?

Бирок, мен ал күндү унута элекмин. Өзгөчө Нурду. Тентек кыялым эркиме ээ-жаа бербей, анын өңү-түсүн көз алдыма элестетип кумардан чыккым келет.

Бирок, такыр таптырбайт. Өзүм тааныгандардан эч кимге окшоштура албай кыйналам. Куса болом. Сагынам. Көргүм келет.

Ал турсун, бардык китеп-дептерлеримин сыртына H_2O деп толтура жаза бергенимен, балдар-кыздар мени “Ай, аш эки О” дешип чакырып калышат. Мен буга терикпейм. Кайра “купуя сырымды” курбуларымдын түшүнүшпөгөнүнө курсантмын. Албетте, мен муну химияны өтө жакшы көргөнүмөн жазып отурган жерим жок. Бул мен эңсеген жарым сындырым таалайымдын формуласы. Аны мындайча чечем: “ H_2 ” = Нур + Назгүл, “О” = Орозовдор. Анткени, кийин баш кошконубузда менин дагы Орозова болоорума күмөн кылбайм. Ушул формуланы таап алганыма кубанып, ушинтип жаза бериптирмин...

– Менин Нурум!.. Ооба мен жаңылган жокмун. Чынымды айтсам эбак эле “меники” деп Нурду өз энчиме басып алганмын.

Ага жолуксам... Чачыман сылап, маңдайыман жыттаса...

Эмне, жыттаса жыттаар...

... Ар ким өз бактысы үчүн күрөшүш керек... Самаганына жетпей зарлаган заман өтүп кетпедиби. Мен дагы күрөшөм. Же кыргыздан Катерина чыкпас болуптурбу?..

Күн өткөн сайын мындай чаташкан ойлордун жигин таба албай, өңдөн азып убайым тартсам да, асмандагы айга кол сермегендей болгон таттуу кыялыман ажырагым келбейт. Чагылгандын учкуну өңдөнүп, менин тагдырыма Нурдун бир “жарк” деп коюп, жок болуп кетиши, келечегим жөнүндө олуттуу ойлонууга мажбур кылды.

– Абдрасулова... Каякта жүрөсүң? – деди Дүйшөнбек Кыязович.

Көпчүлүк экзамендерди бүтүп, математикадан даярданып жүргөнүбүздө, Нуркамал:

– Колхоздун клубуна кыргызча кино коюлат имиш, – деген жаңылык алып келди. Кино деген чанда келчү жерге кыргызча кино келет деген зор олжо эмеспи. Мария Исраиловна консультациясын эртерээк бүтүрүп, бүтүн классыбыз менен киного барууга руксат берди. Ал турсун, бала чакасын ээрчитип Дүйшөнбек Кыязович экөө дагы кошо барышты. Элдин ызычуусу басылып, залдын жарыгы акырындап өчүп, кино башталды. Экран жарык болуп жазуулар бүтөөр замат (анда биз жазууларын окучу да эмеспиз) демим кыстыгып, кирпичтеримдин арасынан ысык тамчылар тегеренди. Антпегендечи. Экранда качантан бери караанын көрсөтпөй кишини сагынган, Нур жүрбөйбү... Тим эле ичим эзилип бараткансып, бүткүл денемди түшүнүксүз сезимдер уйгу-туйгу кыла баштады. Жанымдагыларга байкатпай көз жашымды сүртүп, кайрадан экранга тигилдим. Окуя барган сайын чаташып, бирин-бири сүйүшкөн эки жаштын тагдырын баяндап келатат. Жигити болуп Нур тартылыптыр.

Ээ... Көрсө баягыда ушул экөөнө балдар-кыздарды издеп жүрүп, акырында өзү тартылган турбайбы... Анда токтолуп калган немедей көрүндү эле, биерде эне сүтү оозунан кете элек балапан бойдон экен... Балким, мурдараак түшкөндүр. Кийген кийми өз боюна ушунчалык жарашып, ууз жүзү сугумду арттырды. Калбайган эриндерине өз эрдимди тийгизгенде, денем ымыр-чымыр болуп, кандайдыр али мага бейтааныш жагымдуу сезим, көңүлүмдү көшүлтүп, эстен тандырып баратты. Кайрадан денем жыйрылды. Анан кантем? Ушунчалык берилип, ийип турган адамым, алдагы экранда таза сүйүүсүн жанындагы жакшынакай кызга арнап жатпайбы...

– Жо-жок!... Жакшынакай эмес! – деп өз оюма каршы чыгам. Бир жак кашы да меникинен жаманыраак экен... Эриндери да меникине жетпейт.

Кино аяктап келатат. Эки жаштын душмандары экөөнү эки жакка ажыратып жиберип, зар какшатты. Мен ушунусунан башкасына түшүнгөнүм жок.

Клуб жарык болгондо, кинонун кызыгына баткан эл тунжурашып, орундарынан турушуп, азыркы эле көргөндөрүн сөз кылышып, эки жаштын сүйүүсүнө жолтоо болгон эскиликти сөгүп жатышты. Мен болсо ошондой болгонуна ыраазымын. Кайра табам канды.

– Назгүл... Мени колтуктап алчы айланайын... Караңгыда темселеп эчтекени көрбөй калаарымды билесиң го? – деди Мария Исраиловна. Мен аны колтуктап алдым. Жол бою Дүйшөнбек Кыязович экөө алмак-салмак:

– Баракелде!.. Бала кезинде тың эле. Дурус ойноптур, – дешип ооздон түшүрүшпөй, Нур жөнүндө кеп кылып келе жатышты.

– Эже, жанагы бала силерден окуганбы? – деди балдардан кимдир бирөө...

– Ооба. адабияттан мынабул агайын окуткан.

– Кандай окучу эле...

– Кандай десем... Өзүңөргө окшоп, экиден бешке чейинки баалардын баарын тең бир сыйра алып чыккан. Бирок, өтө жөндөмдүү неме болуучу...

– Менин сабагыман болсо, дайыма “беш” алар эле... Ал да биздин Зарлык кейиптенип, кинону оозунан түшүрчү эмес. Бир жолу “Социалисттик эмгек” жөнүндө сочинение жазгыла десем, жалаң Советтер Союзундагы эмгек жөнүндө тартылган кинолордун обзорун жазып бериптир. Бир да катасы жок, жатык тил менен жазылганына карабастан, “темага толук жооп бербей, бир беткей кино менен гана чектелип калгансың” – деп “бир” койгом. Башка балдар ошончолук жазып берсе, “беш” коймокмун. Бирок, мен ага өз жөндөмүнөн ылдый турган сочинение жазганы үчүн ошенткем. Чын эле кийин такыр антпей калды... Алар мектепти бүтүрүп жатканда, эки класстын 36 окуучусунун ичинен жалгыз Нурга сочинениеден “беш” деген бааны бүт комиссия мүчөлөрү кыйылбай туруп койгонбуз...

– Кайсы теманы жазды эле...

– Эсимден чыгып кетпесе, “Мекеним, менин мекеним” – деген эркин теманы жазган.

“Жазда башка жел тийбесин абайла,
Көпкө турбас мобул турган сүр булут!
Бүт дартынды өз мойнума алайын.

Сен ооруба, мен ооруйун Ата Журт! – деген төрт сап ырды эпиграф катары алып, эл-жер жөнүндө көлөмү кыска, оюнун жетиктиги, токтоолугу ар бир сабынан сезилип турган сочинениеге баарыбыз ыраазы болгонбуз.

Дүйшөнбек Кыязович өзүнө гана мүнөздүү болгон токтоолугу менен, менменсип Алыкулдун “Ата-Журтун” жатка окуду. Кыскасы, а күнкү сөз, Нурдун айланасынан кеткен жок.

♦ ♦ ♦

... Мария Израиловна сабактан тышкары колу бош болуп калганда жатаканабызга келип, акыл-насаатын айтып, турмуштун али бизге белгисиз “аки-чүкүсүнө” аралаштырып коёр эле.

Сүйүктүү эжекем ай... Ошондо эле сырымды ага неге айтпадым экен?.. Балким, анда баары башкача болоор беле... Анын ар бир сөзү салмактуу алтынга барабар экендиги эми билинип атпайбы...

Кантейин, мени ушунчалык азапка салган да, анын: “Кыздар, өз бактыңар үчүн күрөшө билгиле”, – деген сөзү эмеспи... Чиркин ай! Анда кандай гана сонун кездер эле...

Бир жолу эже кирди... Баарыбыз ызылдап аны тегеректеп алдык. “Баягыны сурабайсыңбы?”, – деп Сабираны капталга укудум.

– Эже! Баягыда “Нур жөнүндө кийин айтып берем” – дебедиңиз беле?..

– Эмне, баарыңар эле өгүнкү кинодон кийин Нур, Нур деп калыптырсыңар... Же жактырып калгансыңарбы?..

Сабира мага карайт.

Мен жер тиктедим...

Мария Израиловна күлгөн бойдон:

– Ооба, Нур – жактыра турган жигит. Кезегинде далай кыздар суктанган... – деп аңгемесин баштады. Биз дабыш чыгармак турсун, дем албоого аракеттенип отуруп калдык... Мария Израиловна бирдеме жөнүндө баяндай турган болсо,

көзүндү умачтай ачып, окуясын уюп уга турган кылып. маңызын чыгара баяндачу... Азыр да анын айтып бере тургандарынан моокумубуз кана турганыбызга кымындай да күмөн санаганыбыз жок.

– Дүйшөнбек агайыңар экөөбүз жаңы үйлөнүп, институтту бүткөнүбүздө бизди түштүккө жиберешти. Райондогу орто мектепке орноштук. Эли менен да, жери менен да жаңыдан тааныша баштаганбыз. Унутуп калбасам, сентябрдын ондору болсо керек эле. Анткени, анда окуучуларымды али түзүктөп тааный элек болчумун. Эң биринчи Нур экөөбүз таанышканбыз. Биринчи смендеги сабагыбыз бүтүп, чоң танапис маалы. Мугалимдердин бөлмөсүнө чогула баштаганбыз. Каалганы карс дедирте жаап ачуулуу кирген завуч Тултемиров 6-класстын класс жетекчиси Коногалиевге бир тийип:

– Алып келчи жанагыңды! Ээнбаш жубарымбектин шыйрагын чагайын. Мен ага... Ай башынан кан агып... – деп колун жаңсап бирдемелерди эле булдурактап жатты. Ачуусу аябай келгендиктен, сары жүзү кыпкызыл болуп, туталанып эмне деп айтканын такыр түшүнө албай койдум. Бирок, Коногалиев сөз ким жөнүндө болуп жатканын дароо илип ала койду белем, аргасы түгөнгөн адамдай чекесин тырыштырып. азыр эле ыйлап жибере тургансып:

– Дагыбы? – деп сураганга араң жарап анан эки колу менен башын мыкчыган бойдон сыртка жөнөдү.

– Эмне, Нур дагы бирөө менен мушташыптырбы? – бурчта окуучулардын дептерлерин текшерип отурган Сатыбалды аке көз айнегин жогору көтөрүп, завучка тигилди.

– Анан ким болмок эле. Талантты, тиги Тилекеевдин баласын сыя челек менен башка бир коюптур.

Тултемиров туталанып ары-бери басты.

– Жаман иттин аты бөрүбасар дейт. Нур деген аттан айланабы... Эгерде өзүмдүн балам болсо, жан-дилим менен жаагын ушата чабар элем. Аңгыча Коногалиев башында көөнөрүп калган чаар топу, үстүндө кирдегенинен кайсы түстө экенин ажырата таанууга болбогон, этеги жер шыпырып. өзүнө өтө эле чоң туура чапан кийген, буту жылаңайлак арык чырай аксаргыл баланы кулагынан сүйрөп кирип келди. Чапанынын оң жак өңүрү сөгүлүп, пахталары чубалып, жеңи араң эле

илинип калыптыр. Жанагы мушташтын жыйынтыгы го дедим ичимен.

– Аа... мына!.. – Тултемиров сөөмөйүн кезеп балага жакындап барып, чекеден ары бир сайды.

– Талантты эмнеге урдун?

Бала унчуккан жок.

– Мен сенден сурап жатам?

Дагы эле үн катпайт.

Күнөкөр болуп калган балдарга окшоп бышактаган да жок. Кайра мөлтүрөгөн капкара кирпичтерин сейрек ирмеп коюп, завучтун жүзүнө тике карап тура берди. Көздөрү бөлтүрүктүкүндөй жайнап, о нары түпкүрүндө алдында турган адамды чексиз жек көрүү жаткан эле.

– О-ой! Мынабу кулак угабы же жокпу? – баланын кулагынан толгоп жулкулдатты.

– Же, милицияга айдатып барып каматып коёюнбу?..

Баланын жүзү кызарып кетти. Аябай ооруса керек.

– Камата бериң.

Анын тайманбай каяша айтканына завучтун жини кайнап, тим эле жаны чыгып кете жаздады.

– Ыя? Каматайынбы?

Анан ал чуу дедирте жаактан ары чаап жиберди.

“Ай” деп бетимди баса калыптырмын. Балким, дагы чабат беле, мени бир жалт карап алып, завуч кичине жоошуй түшкөнсүдү.

Бала темтеңдеп барып оңолуп кетти. Жыгылбады. Жерге түшкөн топусун да алган жок.

Ыйлабады. Кичинекей муштумдарын бекем түйүп кайра тайманбастан, Тултемировго карады.

– Мен сенден сурап жатам. Ээй... Тил барбы сенде? – баланын ууртунан чымчып жулкулдатты, – Эмнеге урдун дейм?

– Ал өзү тийишпедиби...

– Көрсөң муну... Сен момоюп отурсаң эле келип баса калгандыр...

– Жок. Токтораалы экөө чапанымды улак кылып тартышып анырып коюшпадабы...

– О! Чапаның менен жерге кир. Ушу жаман чапан үчүн бирөөнүн баласын өлтүрүп койсоң эмне болот? Сая челегиң

көзүнө тийсе, сокур болуп калбайбы. Аа... а... Токтораалынын пальтосун эмне кескиледин?..

– Атасы ага жаңысын сатып берет. Мага сиз алып бербейсиз да. Мен өчүмдү алдым.

– Экинчи ошолорго тийчү болсоң.

– Өздөрү гийишпесин. Өздөрү тийишсе, машайыктын балдары болсо да, дагы эле урам.

– Ээ... Ушу сенден келгенди... – Тултемиров дагы чапмакчы болуп колун көтөргөндө:

– Болду! – деген Саадат эженин буулуккан үнү угулду. Баарыбыз добуш чыккан жакка бурулдук. Мектептеги улгайган мугалимдердин бири, кой оозунан чөп албаган момун деп жүргөн Саадат эжебиз ордуна атырылып туруп, эки көзүнөн аккан жаш бырыш каптаган бетинен төмөн көздөй куюлуп, денеси калч-калч этип, азыр эле жакадан ала тургансып, туура эле завучту көздөй келе жатты.

Завуч сестенди. Жүрөгү алкымына тыгылды көрүнөт, колун көтөргөн бойдон Саадат эже жакты жалтактай карап туруп калды. Саадат Тултемировду жаакка чапса, дал тие турган аралыкка келгенде:

– Болду! Тийбегин! – деп жерде жаткан топуну алып какты да, баланын башына кийгизип ый аралаш: “Бар! Барагой” – деди. Эки көзүм балада. Эми эрээркеп ыйлап жиберет го деп күткөм. Жок. Ал антпеди. Кайра “Сен мага болушпай эле кой” – дегенсип, Саадат эжеге кайдыгер карап коюп жолуна түштү. Эми гана өзүнө келген завуч:

– Бул эмне деген жорук? Бул педагогикага жатпайт. Эмне үчүн менин ишиме кийлигишесинер, – деп добушун болушунча коё берип бакылдап кирди. Саадат эже анын сөздөрүн кулагынын сыртынан кетирип, ыйлаган бойдон ордуна отурганда:

– Сиздин оюңузча, жанагыңыз педагогикага жатабы, – деп муундарым калчылдап сөзгө мен да аралаша кеттим.

– Мария Исраиловна! Сиз жаңы кишисиз. Биердин акичүкүсүнө али түшүнө элексиз.

– Түшүнгөн учурда да жанагын түүүгө жол бербейм.

– Менин ордумда болсоңуз таптакыр башкача сүйлөшмөксүз. Эки жылдан бери жалаң ушул баланын айынан

үч директор кызматынан бошоп, райондун кызматкерлери бири-бири менен тытышпаган күнү жок. Же башкарманын баласынын башын жара коёт, же секретардын кызынын мурдун канжалатат, же дагы бирөөнүн сумкасын кескилеп салат. Иши кылып күнү куру эмес. Былтыр арызданган ата-энелер районунун эшигин жыртып бүтүшпөдүбү... Ох!.. Ушундан кутулган күнү жети теңге кудайы берээр элем...

– Бирок, чын чынына келгенде Нурдан келтек жеген балдардын өзүлөрү айыптуу. Нур өзү эч кимге тийбейт. А кокус өзү катылгандын акесин таанытат.

– Чоңойсо, барып турган баш кесер болот.

– Баштаган киши жок да, болбосо...

– Көздөрүн карабайсыңбы...

Бири-бирибизден сөз талашып, эми мугалимдер да эки жаат боло түштүк. Мурда завучту жактагандар бизге караганда көбүрөөк эле, бара-бара тең салмак бизге карай оой баштаганда, талашты мындан ары узартпайын дедиби, завуч ордуна туруп, менин жаныма келип:

– Сиз ошондой эле кыйын педагогдук жөндөмүңүз болсо, азыр эле буркан-шаркан түшүп келет, таяк жеген балдардын энелери менен сүйлөшүп көрүңүз. Мен сизге жиберейин... – дегенде:

– Мага жибериниз! Мен сүйлөшөм, – деген үн чыкты.

Жанатан бери эки жактын талашына кошулбай отурган Сатыбалды аке колундагы “Алиппени” столго бир чапканда, сыя челек көңтөрүлүп, столдун бетин кара кочкул так жайпай берди.

– Алгач ушинтип таанышканбыз... – Мария Израиловна “Болду эми?” дегенсип, бизге карады. Мен шашып:

– Анан, анан эмне болду? – деп сурап жибердим.

– Анан... Анан баланын тагдыры менин да тынчымды кетирип кызыгуумду арттырды. Болсо болбоду ушул билет го деп Саадат эжеге асылдым, – деп Мария Израиловна аңгемесин андан ары улантты. – Мен жаңылган эмес экенмин.

... Нурдун энеси аты да Дилде, мүнөзү да нукура дилде эле. Аял аттуунун чырайлуусу болуучу. Экөөбүздүн көнүлүбүз жакын эжелүү-синдидей болуп калганбыз, – Саадат эже арыктан өтүп, анан мен да катарына жанашканымча кичине күтө туруп, кайрадан сөзүн улады, – Ушу, Үмүткөрү боюнда экенде учурап калып, ал-жайын сурасам:

– Ээ эже! Өгүп жатат да бир көр турмуш. Карыптын жоругуна күндөн-күнгө адам чыдагыс болуп баратат. Энемдей болуп калбадыңызбы эже, сизден жашырып эмне кылам... Күндө ичип келет. Күндө жаңжал. Күндө дүпүлдөтүп тепкилешмей. Эмнегедир өзүнчө эле шекший берет. Бети-башымдын көкаласынан көчөгө чыккандан да намыстанам. Өлгөндүн үстүнө көмгөн кылып, дагы боюма бүтүп калганын карабайсызбы... Мен муну кудайдан сураган эмес элем, – деп көзүн жашылдантты.

– Кой, антип жаштык кылба! Ар кимисинин өз ырыскысы болот, – десем:

– Аа... эже... Мен ал жөнүндө эмес, жашоодон жадаганыман ушинтип атам. Кээде бирдеме ичип биротоло тынып алгым келип кетет. Бирок, Нурумду кантем? Туубасам болот эле... Эми анын убалы кимге?.. Минтип энекелеп чулдураган чолпонумду кимге кыям? Жанагы тууган сөрөй Орозгобу? Эгер бирөө “Бир стакан арак берем, карындашыңды мууздап кел” – десе, ал береним кабагым-кашым дебестен балам экөөбүздүн жаныбызды жаннатка жиберет. Карып мурда түзүк эле болуучу... Барган сайын басыгы чыгып келатпайбы... Же “өзүм билимдүү башымды сабатсыз немеге кор кылып атам” – деп ойлойбу. Же менин издеп алаар кишим, таянаар жөлөгүм жөк экенин билип алып ушинтип атабы?.. Тан?.. Баягында атасы экоонун кир-когун жууп жаткам. Өң алакеттен кеткен балам чуркап кирип:

– Апа! Бир жакка бара турчу, атам келатат, – дейт.

– О, жашабагыр! Атан келатса, алдынан тосуп чыкпайсыңбы? – деп опузаламыш болсом:

– Ооба... Атам мас болуп келатпайбы. Дагы сени урат. Апакебай бир жакка кете турчу, анан атам уктап калганда келесиң, – деп этегимен жулкулдатып ыйлайт. Баарынан да эс тартып калган баланыкы кыйын экен... Атасы үйгө келсе эле эки

көзү алайып бүжүрөп калат. Көп уруштун биринде жаны аябай күйүп кетсе керек, чырылдап келип мени баса калып:

– Урба! Урба апамы! – десе ого бетер жини келип:

– “Көрсөң бул тукуму жамандын эссиз энесине жан тартканын” – деп, экөөбүздү тең көгала койдой кылып сабаган. Же бир билгени барбы? Ачык айтпайт. Ичип келсе эле гиштерин кычыратып, мага кызыгып турат. Жазыгым кайсы экенин да билалбадым, – деп көзүн жашылдантат.

– Эмне, анда биерде Совет бийлиги жок беле? – деп чыдамым кетип Саадат эжеден сурап жибердим, – деди Мария Исраиловна, өзүн тегеректеп турган кыздарга карап.

– Жок, кокуй... Бул кечээ жакында эле согуш кезинде болгон окуя, – деди Саадат эже, – болгондо да ошол Карып өзү райондо “өкмөт” болуп бир чоң стол кучактаган кызматкерден эле. Жакшы эле ачуум келип, өз кезегинде мен да айгчу жерге айтып ага көргүлүктү көргөзөйүн деп далай чамынгам. Бирок, Дилде өзү:

– Эже! Коюңуз, сиз аралашпаңыз. “Эрди-катын урушат, эси кеткен болушат” – дегендей болбойлу. Күнүмдүк өмүр сүрүп жатпагандан кийин: эсине келээр, аны жаманатты кылып кызматына да салакамды тийгизип, жолдош-жоролордун арасында сындырып койбоюн деп жүрөм эже. Муну бирөөгө оозуңуздан чыгара көрбөнүз. Кантсе да төрөлүп калса, эки баламдын атасы болот. Ошого кантип жамандык ойлоюн, – деп жуутпай койгон. Бирок, Карып эсине келбеди, – Саадат эже үшкүрүп коюп сөзүн улады, – Жалан ушул ичкиликтин артынан сая кууганынан кызматынан куулуп, элге-журтка, тууган-урукка жек көрүмчү болду. Дилде ушул Үмүткорун төрөгөн кезде: “Эми, экөөбүздүн отубуз күйүшпөйт көрүнөт. Мен кетип жатам. Үч талак коюп, башыңды бошотуп кетип жатам. Мени издеп убараланба” – деп кеткен бойдон дайынсыз жоголду. Кийин өзү суранып согушка кеткен имиш деп угуп калдык. Чиедей балдары менен Дилде жумушка орношоюн десе, ден-соолугу начар, оорукчал. Жеңилірээк кол учу менен иштөөгө билими жок, аябай кыйналды. Арага адам салып жатып, мектепти шыпыруучу кылып ишке орноштурдук. Анткени, учук менен ооруган немени коомдук жерге, айрыкча балдар бар жерге жакын жолотпоо керек – деп кыйла убара кылышпадыбы.

Дилде турмушу тынып, Нурун мектепке жиберип, Үмүткөрү там-туң басып калган кезде, кийинки жылдары анын тынчын алып келген учук эми анын жанын да биротоло алып тынды. Нур менен Үмүткөр ошентип жетим калышты. Атасын издетип таба албадык. Уккан-билгендер жетимдерди бирден багып алалы же экөөнү тең балдар үйүнө өткөрөлү десе, Ороз: “Көзүм тирүү турса, карындашымдын балдарын канаттууга кактырбай, тумшуктууга чокутпай багып алам” – деп эч кимди жолотпой, оалдарды багуу милдетин өз мойнуна алган. Нурдун фамилиясы Орозов болуп калганы да ошондон. Ал дагы жетимдердин ырысын кыйып, Дилдеден калган эмеректерди сатып ичиپ түгөткөндө, мурдагы жылы мас болуп бирөөнү бычактап коюп кесилип кеткен. Ошондон бери Нур карындашы экөө өздөрүнчө күн көрүп жүрүшөт.

– Кантип?

– Ушинтип эле. Ар кимдин жумушун кылып берет. Боору ооругандар балдарынын эски-уску кийимдеринен кайрылып турушат. Аларга кошуна турган бир жесир кемпир бар, ошол каралашат тамагына.

– Эмнеге балдар үйүнө алпарган жоксунар?

– Алып барганбыз. Бир айга жетпей, карындашын жетелеп качып келиптир. Чамасы ал жердегилерден кимдир бирөө карындашына жаман мамиле жасап койсо керек. Келгенден кийин да эки-үч киши колуна алган. Жетимге өз баласындай мамиле кылгандар көп деле эмес да. Алар да көөнүн оорутаар бирдеме деп койгон күнү эле карындашын жетелеп алып кете берет. Акыры ар кимдин колуна бара бергенден аябай тажаса керек, карындашын ээрчитип, жесир кемпирди караан тутуп, атасынан калган эски тамга келип алган.

Жергиликтүү бийликтер тиешелүү пособия бөлдүрүп беришкен. Ошол бойдон алар менен эч кимдин иши болгон жок.

– Ой тобой! Биздин заманда ушундайлар болот экен ээ?

– Четтен чыгат... Бирок, биздин адамдар андайлар тууралуу такыр сүйлөшпөгөндүктөн, жоктой туюла берет, – деди Саадат эже, анан – Тигине, мынабул үй ошолордуку, – деп жепирейген гам үйдү көргөздү.

Үйдүн айланасы тапгаза, жанында ошол тамдай болгон гозо пая отуну жыйылып туруптур. Чондор түшүрүп берген го деп

ойлодум. Жаңылышкан экенмин. Жайы менен Нур өзү аз-аздан алып келип жүрүп, чогулткан дейт. Биз үйгө жакындаганда, “Саадат апам келатат” – деп, төрт-бештердеги куурчактай болгон тармал чач кыз алдыбыздан чуркап чыкты. Саадат кызды өөп-жыттап, кагазга ороп алып барган момпосуйду колуна карматты. Үйгө кирсек, Нур кир жууп отурган экен. Колунун самынын жанындагы чүпүрөккө аарчый салып, ордуна тура калды. Бизди көргөндө кыйын уялды.

– Келгиле. Быакка өткүлө, – деп жогору чыгарды. Үйдүн ичи бопбош. Дубалдары акталбаган. Бурчта эки-үч жууркан жыйылып турат. Алардын бирин алып биздин алдыбызга салды. Отурдук. Кой дегенибизге көнбөй, эшиктеги гозо паядан бир тутам көтөрүп кирип, от тутандырып чай койду. Дасторкон деп аты гана болбосо, кебетеси ага аз окшошкон чүпүрөктү алдыбызга жая салып, очоктун жанында турган жаман сандыктан төрт базары нан алып чыгып, бирөөнү оиздин алдыбызга сындырды. Анан Саадат алып келген момпосуйдун жарымын дасторкондун кыргагына чачып коюп, демдеп койгон чайын алып келип, эки жолу кайрып куюп, түштүктүктөрдүн адаты боюнча алгач өзүнө кичине, бир уурттамдай куюп чайкап ичти да, чамесин улага жакка чачып жиберип анан көбүрөөк куюп, биз жакка сунду.

–Ээ, Нур, бул нанды каяктан алып жүрөсүн? – деп сурадым.

– Каяктан алмак элем, базардан сатып алабыз да... Пулубузга алдык да.

– Пулду каяктан алдың?..

– Калла болсо, баары табылат да... Биз дагы өзүбүзгө жараша адамбыз эже!..

Оозум ачылды. Укмушун кургурдуку ээй... Тырмактай баланын каадасын...

... Дүйшөнбек экөөбүз макылдашып алып, Нурду чакырдык. Тамак ичип атканыбызда, сөздү Дүйшөнбек баштады:

– Нур! Эми сен эс тартып, жигит болуп калыпсың! Бизди болсо жакшы эле билесиң. Өзүң көрүп турасың, азырынча бизде бала жок...

– Агай...

– Коё турсаң! Ии... деп турчу... Мурда сөздү уккун да, анан бирдеме дечи...

– Айта бериң!

– Биз сени карындашың экөөңөрдү тең жакшы көрүп калдык. Бизге бала болгула дебейбиз, мындан ары тууган болуп жүрөлү, биз менен бирге жашасаңар деген кеп. Силердин өзүңөрдүн үйүңөрдү жаман деген да жерибиз жок. Жөн гана момундай чоң үйдө төртөөбүз чогуу турсак дурусураак болмок деген кеп да. Эгер ага көнбөйт экенсиң, анда ачык сүйлөшөлү, карындашыңды бизге бер, бизде болсун! Кандай дейсиң?..

– Агай, – деди Нур баягы Тултемировду караган көздөрү менен Дүйшөнбекти карап:

– Бизге бооруңуз ачыбай эле койсун. Эптеп карындашымды багып алганга өзүм да жарайм. Экинчи мындай сөзүңүздү мага айтаң...

Эми сүйлөшүүдөн баары бир эч натыйжа чыкпасына көзү жеткен Дүйшөнбек баланы өзүнөн алыстатып албайын дедиби:

– А, болуптур! Келе колду. Макул, мындан ары минтип сүйлөшмөй жок... – деди. Кетирбей бир топко сүйлөшүп отурдук. Көңүлү көтөрүлөөр бекен деп, тамашаласам да ал биздикинен суз кайтты. Ошол бойдон ал тууралуу сөз козгогонубуз жок. Бекер кылган экенбиз...

Декарбь айы эле. Түштүк деп аталган менен карынын калыңдыгы, кышкы суугу биердикинен калышпайт. Биринчи танаписте Коногалиевден сурам:

– Нур бүгүн мектепке келген жок, – дейт. Мурунку күнү Үмүткөр кичине сасык тумоолоп калыптыр дегендей болду эле, эмне болду экен, – деп санаам тынчыбай, 8-класста окуган бир баланы кабар алып келүүгө алардыкына жибердим. Балам бат эле кайта келип:

– Карындашы өлүп калыптыр! – дейт.

Саадат, Сатыбалды, ал турсун, Тултемиров болуп бир топ мугалимдер жөнөп калдык. Кирип келсек, үйдүн суугу эшиктегиден эч айырмаланбайт. Төрдөгү төшөктө ыраңында кан-сөлү жок Үмүткөр жатат. Нурдун болсо эки көзү муштумдай болуп шишип кетиптир. Уңкуяп карындашынын

жанында отурат. Саадат чуркап барып “Үмүткөр” деп кызды жогору көтөрдү.

Чиркин! Кечигип калыппыз. Үмүткөрдүн денеси жыгачтай болуп, сенейип капкачан эле муздап тонуп калган экен.

– Алда балам ай! Бул эмне кылганын?.. Мурунтан кабар бербейсиңби”, – десем:

– Эже! Кечир! Мени өлтүргөн киши жок. Баягыда эле сиз сураганда берип жибербей, карындашыма өзүм кылып албадымбы... Кечээ доктурга барсам, келбей койду... Карындашым! Үмүттай! Бул эмне кылганын?.. Мен жалгыз калдым го, Үмүт... Эми эмне кылам? – деп буркурап ыйлап жибергенде, жашыбаган киши калбады, ал турсун, Тултемиров да көзүнө жаш алып:

– ... Чунак бала, ушундайынан баары жогун жеп алган көрүнөт, – деп оозун жыйнаганча болбой, анын сөзүн ырастагансып Нурдун:

– О, медресемен айрылдым!.. – деп өкүргөнү угулду.

Көзүмдүн кычыктары жашка толду. Жалгыз мен эмес, кыздардын баары ошентип отурушуптур.

– Койгула десе болбой, мына эми мени да соорото албай отургула, – деди Мария Исраиловна.

... Анан Үмүткөрдү коюп келгенден кийин, Нур мектепке эки-үч күн келген жок. Бир-эки күндөн кийин келет го деп биз да тим койдук. Ошол бойдон таптакыр келбей койду. Издеп баргандарга таптырбайт. Мектепке келаткан балдарды кармап алып сабап, оюнчуктарын, тоочторун тартып алып коё берет экен... Акыры милиция аркылуу карматып, мектепке алып келип, Дүйшөнбек экөөбүз ортого алып жакшылап сүйлөштүк.

– Же детдомго баргын, же ушьерде жүрүп окугун. Экөөнүн бирөөнө макул бол, – дедик. Ал ушьерде жүрүп окуюн деп убада берди. Ошол бойдон окуп калды. Кудай жалгап, анын бактысына кийинки жылы районго мектеп-интернат ачылып калбасы... Онунчуну ошол интернаттан бүтүп кетти.

Алар тогузду бүтүрүп жатканда, декретке чыгып, быякка атамдардыкына келе бергем. Ошондо ушул Мирбегимдү торогон элем... Декабрда “Баратам. Жалал-Абаддан күтүп алгыла” деп Дүйшөнбекке телеграмма жазып жибердим. Самолеттон түшсөм эле Дүйшөнбек менен кошо, андан да

бойлуураак зыңкыйган бирөө келатат. Бул ким болуп кетти экен деп бүшүркөй карасам, ал да мага жылмаят. Көрсө Нур экен. Аз эле убакыттын ичинде сонун жетилип, адам тааныгыс болуп өзгөрүптүр. Тим эле, коё кал, жибектей созулат. Ошондогу бойго жетип калган кыздардын баары эле азыр силер Зарлык – дегендей Нур дешип аны оозунан түшүрүшчү эмес, – деп Мария Исраиловна сол жагында отурган Нуркамалга карап жылмайып койдү.

Ошол жылы Ростов-На-Донудан орус тилинен мугалим болуп институтту жаңы эле бүткөн Лариса деген жаш кыз келди. Көрсө, кийин укканыма караганда, Нурдун мүнөзүнүн токтолуп келечекке көз жүгүртүүсүнүн жетилишине зор таасирин тийгизген экен. Аң-сезимдүү өскөнүнө кубандым. Өлбөсө адам болуп кетээринен шек санаганым жок. Оунунчуу бүткөндө быякка келди. Москвага окууга өткөн имиш деп үктүк. Ошол бойдон жыл маалына чейин андан кабар болбоду. Бир жыл өткөндө, мектептеги сабактар токтолооруна эки-үч күн калган. Чоң танапис маалында мугалимдердин бөлмөсүнө чогула баштаганбыз. Үстү-башы тың, келишимдүү бир жигит келип, туура эле мага утурай басты.

– Нур!

– Саламатсызбы, эже! – дейт жылмайып.

Баарыбыз кубандык. Кол эмгеги сабагынан берген Тимофей Дмитриевич деген мугалим гана көпкө чейин тааный албай бүшүркөп турду.

– Саламатсызбы, Тимофей Дмитриевич, – деп Нур анын колун кысканда да,

– Аа, саламатчылык... – деп гана кайдыгер алик алды.

– Тимофей Дмитриевич! Биздин Орозовду тааныбай калдыңызбы? – десем ошондо чоочуп жүрөт. Анан олуттуу боло калып:

– Кандайча? Сен алигиче камала элексиңби? – деп сураса болобу...

– Көрүп турасыз... Азырынча бошмун! – деп күлдү Нур.

– Ай да, молодең! Эми анык жигит болупсуң. Кел анда кучакташып көрүшүп коёлу... – деп Тимофей Дмитриевич Нурду чын көңүлү менен кучактап, далыдан таптады... –

Азамат. Мен эмне үчүндүр сени бандит гана болот деп ойлогом... Жаңылган экем. Кудайга шүгүр. Азыр кайдасың?

– ВГИКте... режиссерлук факультетте.

– О! Эң сонун. Азамат. Эми чыдап окугун, адам болосуң. Кино тарта баштаганыңда бизди унутпа... Ага чейин мен пенсияда болуп калам, ошентсе да бир жерине койкойто тартып койчу... Анан, Мария эженди тарт... Башкалардан да сенде эмгеги зор. Дайыма сени эстечү.

– Кат жазбадың го Нур? Быякта сенден кабатыр болгон кишилерди ойлобойсуңбу? – десем, Нур ачык эчтеке айта албай мукактанды. Астыртан Лариса жакты карасам, эмнегедир көзүнүн кычыгына жаш толуп, эч кимге байкатпай, бир кездеги “окуткан” баласын сагына карап, жүзү анардай кызарып отурган экен...

Ошол жолку кеткен бойдон Нур дагы кабарын билдирген жок. Кат да жазбады. Каникул учурунда да келбеди... Кимге келмек эле?.. Өзүн көрбөсөк да, жаштык кылып жаман жолго түшүп кетпесе экен деп, биз да кыйын жүрөгүбүз өйүп жүрдү... Москваны көрбөсөнөр да уккансыңар, биердей эмес, эл көп. Бирөө менен бирөөнүн жумушу болбойт. Алыстан барып ал жерге окугандарга бир жерден жардам барып турбаса, жалаң стипендияга жашоо кыйын. Бир жолку сессиядан кийин стипендия тийбей калган экен, чамасы кыйналган көрүнөт. Окуусун таштап быяка жүрө бериптир... Албетте. Москвадагы жакын санашкан курбулары “чогуу жашап, эптеп күн көрөбүз. Кетпей эле сессия бүткөнчө чыда” дешсе болбой коюптүр. Анын мүнөзүнүн кандай экенин уктуңар го... Бирөөгө жүгүн артканды жактырчу эмес... Өзү режиссер болууну абдан самай турган, кийин ар кайсы иште иштеп жүрсө да, окуусун сырттан бүтүрүп алыптыр. Ылайым эле кут болсун!

– Эже, айтыңызчы, баягы жоголгон атасы табылган жокпу? – деп сурады чыдамы кеткен Сабира.

– Жок, табылбады...

– Азыр аялы барбы? – Нуркамал бул сөздөрүн мага тийиштүү кылып кытмырлана сурады.

– Эмне? Жок болсо укуругунду таштап көрөйүн дедиң беле... – Мария Исраиловна кадимкисиндей жайдары каткырды,

– Тилекке каршы, кичине кечигип калдың...

... Кыздардын баары күлдү.

– Врач. Татынакай неме. Аялы бар.

– Эже! Кинорежиссерлордун бардыгы өздөрү тарткан артисткалары менен көңүлдөрү жакын болот дешет, ушул чынбы?..

– Мен дагы ушинтип угуп жүрөм. Бирок, чын-калпын биле албадым... – деди Мария Исраиловна.

Мария эжейдин айткандары ансыз да араң турган жүрөк кылдарымды бошоттуруп, ынтызарлыгымды арттырды.

Күнү-түнү аны эңсечү болдум. Өз эрким менен бардыгын, бардыгын ошого бердим...

Көпчүлүк убактарда кыздарга көшулбай, болмөдө жалгыз калып, жок дегенде оюмда болсо да аны менен жолугушам... Келесоо болсом керек. Дайыма түштү өңүмдөгүдөй корөм...

Эл көп. Каерде экенибизди билбейм. Кулагымда Штраустун “Вена токоюндагы вальсы” ойнолуп жатат. Мени Нур бийге чакырды. Каршылык көрсөткөнүм жок. Бийдин алгачкы тактынан баштап эле кумарым канат экен деп болжодум. Өзүм бийлегенди абдан жакшы көрө турганмын. Узун бойлуу, чымыр денелүү Нур оң колумду этияттык менен өзүнүн сол колунун үстүнө коюп, белиме кылдаттык менен оң колун тийгизген бойдон, абада көтөрүлүп жүргөнсүп жепжеңил чимирилип жөнөдү. Ушунча көпчүлүктүн арасынан жадегенде этегимди да эч кимге тийгизген жок. Калкып келатып “Тээтиги чайкалышып келаткандарга азыр урунам го” – деп көзүмдү жумам. Бирок, урунбайм. Нур чебердүүлүк менен буйтап, музыканын ритминен жаңылбастан кайра бош жерге алып чыгат. Өмүрүмдө эч качан мындай бийчиге жуп болуп бийлеп көргөн эмесмин.

– Укмуш бийлейт турбайсыңбы? – дейм.

– Бирок, сенин ырдаганыңчалык эмес, – дейт ал.

– Көйчү... Менин ырдаганымды унута элексинби?..

– Аны унутууга болбойт...

Сөз үзүлөт. Бирок, бий үзүлбөйт. Музыка үзүлбөйт. Анын ыргагында термелдим. Арзыган адамымдын жылуу демин, кыялымды ныксыраткан жытын сездим. Бүткүл денем музыка

менен ал жытка балкып көзүмдү жуумп ажайып дүйнөгө дуушар болгонумда...

Ка-ап!.. Нур эмнегедир менден алыстап-алыстап отуруп, кандайдыр бир тумандын арасына кирип карааны көрүнбөй калбадыбы...

Ай кудай ай! Ойгонуп кетпесем экен деп тилейм...

Кайрадан Нур экөөбүз ээн бөлмөдөбүз. Эмнегедир дубалда скрипка илинип турат.

– Кимдики? – деп сурайм.

– Меники.

– Тартып берчи.

Нур скрипканы алып, тушума тура калып тарта баштады. Мындай күүнү мурда уккан эмесмин. Кандай десем?.. Лирика? Жок. Башталышы лирикадай эмес. Башталышы кандайдыр жумшак, мээримдүүлүк менен башталып, анан акырындык менен төмөндөп отуруп кайгы-муңга өтүп кетет. Нурдун шадылуу колдорунун манжалары назик титиреп, ортодогу кылдын ичке үнүн тартып келип, алдыңкы кылга өтүп кетет да, анын коңур үнү менен муңканта созуп жеткирет. Көңүлүм не бир ажайып кучагында... Иңир каптап келатканына карабастан, анын коюу кирпичтери төгүлүп түшкөнсүп, мага даана көрүнөт. Кез-кезде каштары серпиле калат. Скрипканын түпкүрүнөн чыккан коңур үн күңкүлдөп, кайдагы бир муң-зарды даана кайталагансыйт. Күү муңканып тамырыма куюла баштайт. Нурдун жүрөгүн мыжыган бук эми мага да өтөт. Демимди ичиме катып, былк этпестен обонго көлкүйм. Күүнүн акыркы кайрыктары... Ал кандайдыр жарыктыкка үмүттөнүү менен темптүү, шаңдуу бүтөт. Бирок, али да болсо бараар багыты жоктой... Белгисиз кусалыкка жык толгон болоор-болбос үмүттүн учкуну гана бар...

– Сонун күү экен. Кандай деп аталат?

– Портрет.

– Портрет? Кызык. Кимдики...

– Өзүмкү. Энемин эстелигине арнадым. Эч ким уга элек.

Сага биринчи ойноп отурам. Али бүтө элекмин.

– Сен музыка жазганды да билесиңби?

– Анча-мынча.

Үй ичи тунжураган түпсүз тынчтыкта.

– Дагы ойносоң?

Анын скрипкасы кайрадан сайрай баштады. Мунусу мага тааныш. Бул менин балалыгымдын обону – “Эрмегим”, мен муну баягында ырдагам. Бирок Нур муну өзүнчө, башкача ойнойт экен. Ооба, анын ойногонунда сагынуунун элементтери күчөтүлгөн.

Үй ичи караңгылана баштады. Акырындык менен ага жакындадым. Тааныш жыт дагы канылжарымды каптады. Башымды анын көкүрөгүнө жөлөдүм.

– Рахмат! – дедим.

– Кимге?

– Кудайга. Сени жараткан кудайыма...

Ушул учурда:

– Охо! Экзаменге ушинтип даярданат бекен?.. Радиону кичине басып койбойсуңбу? – деген Сабиранын үнү өзүмө келтирди.

Диктордун: ушуну менен классикалык чыгармалардан концерт берүүбүздү бүттүк. Сиздер Григдин “Күтүүсүн” уктуңуздар, – деген үнү угулду.

Козүмдү ачсам жалгызмын. Умсунам. Анан... Анан:

– Сага эмне болду?.. дейт Сабира.

– Каап! Жаздыкты суулап жаткан тамчыларды ката албай калганымды кара.

– Айтчы, Нази, сага эмне болду?

– Сүйом! – деп ымшыган эриндеримди болоор-болбос кыбыратымыш болом.

– О, келесоо десе! Сабира каткырып күлөт:

– Ошого да ыйлайбы? Сүйсөң, аны сенден бирөө талашып жатабы? А да сени сүйөт.

– Балакеттиби?

– Сүйбөсө минтпейт болчу. Ошончолук эле чыдабай баратсаң, бүрсүгүнү акыркы экзаменди бергенден кийин жетелешип кете бергиле... Анте турган жөнүнөр деле бар...

– Жок Сабира, мен Зарлыкты айтканым жок.

– Анан кимди? Назгүл! – Сабира мага суроолуу карап туруп, анан соз ким жөнүндө болуп жатканын түшүнө койду белем, өңү өзгөрүлө түшүп:

– Соосуңбу?.. Качан? – деп сурады.

- Баягындан бери. Келишпедиби беле...
- Эмне деп атканыңды түшүнөсүңбү өзүң? Анын аялы бар деп айтканды уккан жок белең?
- Уккам. Бирок, сүйсөм кантейин?..
- Э койчу, болбогон сөздү. Ал сени тааныбайт да.
- Кептин баары мына ошондо жатпайбы...
- Жиндиленбе! Мунуңду башка кыздар укпасын, күлкү болосуң... Шаарда анын кадамы сайын сага окшогон кыздар. Баягында кошо келген келин, жанагы кинодо бирге ойногон кыз менен соо болду дейсиңби?.. Кой, бекер эле убайым тарта бербе? Андайлар сенин тырмагыңа арзыбайт. Анын үстүнө сенин теңиң эмес да... Атаңдай кылып, аны эмне кыласың?
- Койчу, Сабираш... Суранамын сенден, антип айтпачы!..

Жатаканабыздын тушуна келип токтогон таксиден Асылкан жеңемдин чыгып келатканын көргөнүмдө, жүрөгүм болк дей түшүп, утурлай чуркадым...

- Эмне болуп кетти жеңе?..
- Женем жооп берүүнүн ордуна кайра өзүмөн:
- Аттестатыңды алдыңбы? – деп сурады.
- Алдым.
- Куттуктайм, кызыке!
- Рахмат. Эми батыраак эле айтпайсыңбы, такыр келчү эмес элең, такси менен келгениңе жол болсун... эмне болду?
- Ыя?
- Кантет, деги тынччылыкпы?
- Тынччылык болбогондо эмне... энең кичине кызкыстап калганынан эле, ала кел деп жибиришкен.
- Эмне?
- Коркпой эле кой. Аман-эсен. Сасык тумоолоп калса керек. Бол эми буюмдарыңды чогултуп келе кой. Такси турганы үчүн да акча алат турбайбы?
- Кыздар! Энемин, табы айнып атыптыр, мен кеттим. Кечеге катыша албаганым үчүн айыптабагыла. Баары жайында болсо, Фрунзеден жолугушаарбыз...

Кыздар менен коштошуп алып, чемоданымды көтөргөн бойдон “Волгага” келип отурдум. “Бирликтен” чыга берээрибизде, жол боюнда кол көтөрүп турган Зарлык менен дагы бир бейтааныш неменин карааны корунду.

Машина алардын жанына келип токтогондо, Зарлык шоферго кайрылды:

– Бизди, Комментериндин кайрылышына чейин таштап кетесизби?

– Отургула!

Зарлык кирип келип, “Кетип баратасынбы, Назиш?” – деп сураган болду. Анан кара киши оң жагыман, Зарлык сол жагыман кирип отуруп калышты. Машина дагы козголду. Бурулушка жеткенде, зымырап Коминтернди көздөй сала берди.

Эмнегедир жүрөгүм опкоолжуп, бирдемеден шекшигендей:

– Жеңе биз каякка баратабыз? – деп сурадым.

– О! Бул карындаш сагызгандан сак го... Же чоочулай турган жөнүңүз бар беле?.. – деди оң жагымдагы кара неме.

– Жеңе! – дедим эми чындап жамандыктын жышаанасын сезгенимде, – Каякка алып баратасыңар мени?

Жеңем оозуна талкан куюп алгансып дулдуют.

– Зарлык, мени ала качып бараткан жоксуңбу?

– Ала качса эмне экен?..

– Бари тапкан акылың ушулбу же дагы барбы?

– Жакшылыктын эртеси эле жакшы го карындаш, – дейт берки дуңгул кара неме. Булар тамаша эмес, чындап киришкенине көзүм жеткенде:

– Токтот машинаны! Мени түшүрүп койгула! – деп таксистти тамактан алдым. Таксист мындай болоорун күткөн эмеспи, рулду чукул буруп жиберип, машинасы жолдон чыгып оодарылып кала жаздап барып кайра оңолду. Жеңемдин оозунан келмеси түшпөй, беркилердин да үрөйү учту. Анан таксист арт жагына кайрылып туруп:

– Ой! Окшошкон жамандар! Чыккандай кызды кармай албасанар, катын алып эмне кылат экенсиңер, – дегенде Зарлык менен кара неме эки колума чап жабышып, өпкө-боорумду куушуруп басып калышты. Капаска түшкөнүмө эми көзүм жетти. Бирок, багынтым келген жок.

- Зарлык, иттик кылба!
- Жене! Экинчи жүзүндү карабайм.
- Шашпа! Өлбөй үйгө жетсем элеби!

– Айланайын, үйүндөгүлөрдүн каалоосу ушул болуп отурбайбы? Эчак эле эки жакта тең тай союлуп, бата бүткөн. Андан көрө эси жок немелердей болбой, келечегинди ойлон!

– Ойлобойм этпейм! Баарыңар биригип мени саткан экенсиңер го... Бирок, мунуңардан эчтеке чыкпайт. Зарлык, эсинде болсун, эч качан сага бүлө болбойм.

– Болосуң! Болгондо да кудай деп болосуң, – деди Зарлык бегирээк кармап жатып.

– Мен силерди сотко берем.

– Эмне кылсаң ошо кыл.

– Кайсы убакта жашап жатканыңары унутпагыла!

Эмне десем да сөз жебей коюшту. Колумду бошотууга аракеттенип жулундум, тиштегиледим. Бирок, алдуу-күчтүү эки азаматтын колунан бошонууга каруум келген жок. Ангыча “Коминтерн” тараптан келаткан автобус көрүнүп калды. “Ошолордон жардам суроок керек” – деген ой кылт эте түшүп, кичине жоошуй калып беркилерди алаксыттым. “Волга” менен автобус тушма-туш келген кезде үнүмдүн бардыгынча “Жардамга! Жардамга!” – деп кыйкырдым.

Бирок үнүмдү автобустан эч ким уккан жок. Анткени, мени алып бараткандар мындай болушу ыктымалдыгын алдын ала ойлонуштурушкан экен.

“Жардамга” – деп кыйкырганыма удаалаш “Волга” “пап-ап” – деп сигнал берип, Зарлык менен кара неме үнүнүн бардыгынча “Асыл бир тукум мингеним” – деп кыйкырып жардап жиберишти эле, менин үнүм машинадагылар түгүл өзүмө да угулбай калбадыбы?.. Такси Зарлыктардын короосуна келип токтоду. Мал союшуп, опур-топур түшүп, биздин келерибизди күтүп жаткандар короого батпай турушкан экен. Экөө мени машинадан сууруп чыгып, үйдү көздөй сүйрөп жөнөштү. Акыркы үмүтүм элге кайрылдым:

– Айланайыңдар! Эл! Мени зордуктап алып келишти. Жардам бергиле, жардам...

Ошончо элдин арасынан “Бул эмне кылганыңар?” – деп, мага болушаар бир дагы киши чыккан жок. Кайра бизди тегеректеген кемпирлер:

– Кыз тынаар жерине ыйлап барат. Алып кире бергиле, – дегенде, эки-үч келин улуп-уңшутуп буттарымды жерге тийгизбей, мага деп белеңдеген бөлмөгө алып киришти. Аэрде да жөнгө келбей жулунуп жатсам, жеңем мени жоошутмакчы болуп:

– Кагылайын эрке кыз! “Буудайдын бараар жери тегирмен, кыздын бараар жери күйөө” – дейт. Баарыбыз эле өзүңдөй болуп келгенбиз. Койчу, эми ата-энеңди, эли-журтунду намыска жыкпай эсиңе келчи, – дейт.

– Ата-эне, эли-журт болбой силер жерге киргиле! Айбандар! Мыкаачылар! – деп кыйкырып жерге куладым.

Түн ортосу ооп элдин бака-шакасы басандап калган кезде, Асылкан жеңем гөрдө шып тиреп жыйылып турган жууркандардан атлас жуурканды терезенин түбүндөгү финдик гарнитурдун бөлүкчөсү, жыгач керебетке жая салып, үстүнө ак шейшеп жапты да, эт жуурканды керебеттин кыргагына таштап коюп чыгып кетти. Бир аздан кийин Зарлык кирип, жарыкты өчүрүп, керебетке келип отуруп чечине баштады.

Бул учурда канчалык солкулдабайын көзүмөн жарым тамчы жаш чыкпай, үнүм бүтүп, бүрүшүп бурчта отурган болчумун...

– Назиш! Болоор иш болгондон кийин...

– Жок. Болгон жок. Зарлык мен сени адам деп жүрчү элем...

Терезеден түшкөн айдын шооласы Зарлыктын жүзүнө тийди. Анын олку-солку болуп турганын байкаганымда, андан кутулуунун акыркы каражатын жумшамакчы болдум. Ордуман тура калып, Зарлыктын алдына барып бутунан кучактап:

– Зарлыктай! Мени түшүнсөң! Сен алам десең, каалаган кызыңды чекесинен чертип туруп ала аласың!.. Эгерде көңүлүм каалаган кишим болбосо, сени менен жан-дилим менен болоор элем. Бирок, менин сүйгөн кишим бар. Багымды байлап, өмүр бою сыздатпачы мени... Залаканды тийгизбе... Суранамын сенден... Өмүр бою алдыңан кыя өтпөйүн. Абийиримди төкпөй

кой бер..., — деп шолоктоп ыйладым. Зарлыктын адамдык сезими ойгонду белем, калтыраган колдору менен колуман абайлап кармап:

— Турчу, кой, минтпечи, — деп жогору тургузду, — Мурда эле эмнеге ушинтип айтпадың?.. — деп күңк этти.

— Айткам Зарлык. Али да кеч эмес. Кое бер мени...

— Эми минтип элдин баары билип калганда өзүңө жаман го.

— Эл эмне десе ошо десин. Элден коркпойм. Эптеп эле үйүңдөн чыгарып койсоң болду. Калган жолду өзүм таап алам.

— Эми каякка бармак элең? Ата-энең сенин биерде экенинди билет да.

— Билсе мейли. Менин андай ата-энем жок. Зарлык, мен сенин кишичилигинди дайыма сыйлачумун. Бир жигитчилик кылып, мени куткара көр!..

— Болуптур. Мен азыр келем...

Зарлык чыгып кеткенден кийин сырттан кобур-кобур сөздөрдүн үзүндүсүн уктым...

— Ой, ал тим эле... — деп тула боюмду дүркүрөткөн эркектин одоно добушу угулуп, анан кайрадан жымжырт боло түштү.

Түн. Дулдуйган түн. Каргыш тийген ууру түн.

Жан кашайтып мемиреген тынчтык. Офу! Убакыттын кашандыгын кара. Тезирээк эле таңдын атышын күтүп, кирпичтерим бири-бирине жабышып, үргүлөп бараттым. Бир оокумда каалга кылдырт дегендей болуп, темселе баскан Зарлык киргенде, бөлмөнүн ичи арактын жытына толо түштү. Сырттагылар аракка шыкап туруп жибергенин, эми кутулбасыма чындап көзүм жетти.

Зарлык карылуу колдору менен мени отурган жеримен илпек көтөрүп, кровать жаткызып:

— Моюн сунбашка арга жок, — “болбойт” — деп коюшту, — деп арак жыттанган оозун жакындатып келатты.

Каршылык көрсөтүүгө чамам келбеди. “Кош, менин махабатым!.. Менин эрмегим... Сага деген сүйүүмдү коргой албадым. Кечир, кечир мени азизим, кантейин кыздын тагдыры ушундай экен да” — деп оюмда эңсегеним Нурга жалбара бердим.

Күндөр өтүп жатты. Тагдырдын жазмышына канчалык баш ийейин десем да, көөдөн кургур болбоду... Зарлыкка такыр жүрөгүм жибибей койду. Баягы күнү Асылкан жеңем дагы келиптир. Ата-энемдин мага ыраазы экендигин айтты.

– Ыя? Кайсы ата-эне?.. Аа... а... менде ата-эне бар беле? – деп суроолуу карасам, жеңем жүрөгү түшүп калса керек, кайненеме:

– Бул соо болбой калган го? Тезирээк ата-энесине билгизсек бейм, – деп айтып жатканын уктум.

Күн өткөн сайын менин солгун мамилеме Зарлыктын жаны кашайып, жини келчү болду. Акыры ачык сөзгө өттү:

– Назиш эми болбодубу? Качанкыга чейин коркуга бересиң?

– Коркутуп эмне кылып койдум?

– Кичине бир мамиленди өзгөртсөң боло! Эми экөөбүз жат эмеспиз го...

– Эмне кылайын?

– Сени бирөө бирдеме кыл деп жатабы... Бар болгону жадырап-жайнап, менин ак сүйүүмө сен да ошондой жооп берсең дейм да.

– Эч качан андай болбойт. Сен өз максатыңа жеттиң. Аларынды алдың. Эми менден мүмкүн болбогон нерсени сураба!

Ал унчукпады. Улам-улам ушундай майда чарпышуулар көбөйө баштады. Зарлык менин жүрөгүмдү ушунчалык бийлеп алган, өзүнөн басымдуу көзгө көрүнбөгөн кимдир бирөөнүн бар экендигин түпөйүл сезип:

– Мен эмне ошонундан кемминби? – деп көбүрөөк кекете баштады.

– Кемсиң!

– Анда жогол көзүмө көрүнбөй! Бар ошонуңа!

– Эч жакка кете албасымды билип туруп, артисттей ойногонунду көрсөтпө!

– Эй, деги ошол “жакшыңды” ойлобогон күнүн болобу?

– Жок, болбойт.

– Ошондойбу...

Жаагым ысып, көзүмөн от чагыла түштү. Ичим бук болуп, корума келсем да ыйлабадым. Аны ушунчалык жек көрүүнүн зардабы көз жашымды чыгарган жок:

– Ой баракелде! Катынын урганга жарап, азамат болуп калган турбайсыңбы! – десем, кайра экинчи жолу чаппастан сыртка чыкты.

Зарлыктын “окууну байкаштырайын” деп шаарга кеткенине бир жума болду. Мени да “окусун” деп айтаар бекен деген оюман эчтеке чыккан жок... Кайненем көптөн бери эле:

– Быйылча окуусун коё турсун... Биз дагы келин жумшайлы деп үмүт кылганбыз. Жыргалын көрөлү, – деп кулак кагып жүргөнүнөн, окуу жөнүндө үмүттөнбөй да калдым.

Бир күнү биздин корообузга милиция ээрчиткен эки киши келишти. Алардын бирөөнү комсомолго өткөндө райкомкомсомолдон көрдүм эле... Экинчиси мага бейтааныш. Зарлык жок болчу, кайненем менен кайнатам аларды көргөндө, эмне кылаарын билбей алдастап калышты. Алардын бирөө кайнатам менен бирдеме деп сүйлөшкөн болду да, анан угуза:

– Эми бизге келиниңизди көрсөтүнүзчү, – деди.

– Чай-пай ичип...

– Жок, убактыбыз тар. Келиниңиз кайда?

– Тиги өзүнүн бөлмөсүндө.

– Биз өзүбүзчө сүйлөшөлү аксакал, сиздер кирбей турунuzдар, – деди жакасына СССРдин Гербинин сүрөтү тагылган костюм кийген киши. Текшерүүчү ошол экен, менин бөлмөмө кирип келип орундукка отургандан кийин, кагазын даярдап:

– Абдрасулова Назгүл сиз болосузбу? – деп сурады.

– Ооба.

– Бул жерде эмне кылып жүрөсүз?

– Биер менин үйүм.

– Турмушка чыкканыңызга көп болдубу?

– Жок. Жакында эле...

– Сизди зордуктап ала качып келиштиби?

– Жок. Өзүм эле келдим...

– Башка алымча-кошумчаңыз жокпу?

– Жок.

– Өз каалоом менен келдим деңизчи.

– Ооба.

Тергөөчү райкомкомсомолдун өкүлүнө “Айтпадым беле?” – дегенсип суроолуу карады.

– Назгүл, – деди райкомдун кишиси, – “Зордуктап алып барган экен, жардам сурап ыйлады” деп бизге айтып келбедиби... Коркпой айта бер. Закон дайыма сен тарапта. Ала качып келсе ачыгын айт.

– Жок. Мен өзүм келдим, – деп жооп бердим.

– Анда ошентип түшүнүк жазып бере аласызбы? – деди тергөөчү.

– Жазып берейин...

– Ананайын келиним! Атанын баласы деген ушул. Жанагы чукчундаган немелерди куп гана окшоштурду да. Канткен менен эне тарбиясын, ата тарбиясын көргөн бала эмеспи –деп кайнатам текшерүүчүлөр кеткенден кийин жан алы калбай мени алкап жатты.

Зарлык “Бейшендердикине барам” деп кеткен бойдон түндө да келген жок. Кийинки убакта, Зарлык үйдөн көбүрөөк оолактоочу болду. Эмнегедир эми менден кызыгы тарап бүткөнсүп иши жок. Бүгүн да жалгыз жаттым. Көп эле жолу жалгыз калам.

Түшүмдө Нурду көрдүм. Экөөбүз дайранын эки жээгинде турабыз. Ал аркы өйүзүндө туруп кол булгалап: “Назиш! Келе бер, коркпо, мен күтүп турам сени” – дейт. Мен боюмду сууга таштайм. Учуп баратам, учуп баратам, дегеле жете албайм. Жээк менен суунун аралыгы ушунчалык алыс беле деп ойлойм. Акыры өлдүм-талдым дегенде, сууга кетип, денем катуу чабыла түштү.

Көзүмдү ачсам, жерде жатыптырмын. Өпкөм көөп, тердеп калыптырмын. Терезеге жакын келдим. Сыртка чыксам эле, Нурдун карааны күтүп тургандай туюлат. Анан дароо өзүмө тийиштүү буюмдарымды чемоданыма салып, шыбыш

билгизбей сыртка чыктым. Танга жуук шоссеге жетип, андан ары каякты карай кадам шилтээримди билбей, аргам түгөнүп жолдун кыргагында чемоданымдын үстүндө отурдум. Азыр үйгө барсам апам: “Атаны кокуй каран күн... Кайдагы карабалакетти баштадың каралдым? Кокуй, кокуй эл корбөсүн... Барбасаң болот эле, эми баргандан кийин балалык кылба. Келечекти ойло, чырагым. Кийин, “астана аттаган” – деген сөзү болот. Жакшы ниет менен бармактайыңарда ак бата кылган кудаларыбыздан ажыратып, минтип карыганыбызда атаң экөөбүздүн эл караган бетибизди жер каратып, сөзгө сөлтүк, кепке кемтик кылгың барбы? Айланып садаган кетейин, же барган жериң жайсыз болсо бир жөн эле. Кудайга шүгүр, кайнатаң минтип, бир элди башкарганга жараган неме болсо... Куудай болгон сакалыбызды, ак сүтүбүздү сыйла” – деп жатып оюу-боюма койбой кайра жеткирээрине көзүм жетип турат. Баягыда Бегайым эжекем Абдыкалыйдан качып келгенде, ушинтип эле жеткизип койбоду беле. Эми эмне кылдым?.. Экзамендер аяктап, өтчүлөр өтүп, өтпөгөндөрү бир жаңсыл болуп калышкандыр. Чогуу окуган кыздардан да эч кимисин таба албайм. Капкачан эле туш-тушка тарап кетишпедиби... Кимден акыл сурайм? Каякка барып баш калкалайм деп отурганымда, капталында “Почта” деген жазуусу бар, үстү үйлүү жүк ташуучу машина менин жаныма келип токтоп. терезден баш баккан жашы кырк беш-элүүлөрдөгү орус шофер:

– Кызым, аябай эрте чыгып алган экенсиң. Фрунзеге барсаң отур, жеткизип коёюн. Автобустар жүргөнчө али көп бар, үшүп каласың, – деп жанынан орун көргөздү. Буйдалууга чамам келбей, Фрунзеге болсо да бара көрөйүн, – деп машинага чыктым.

– Окууга бараткандырсың? – деп сурады шофер жанагы жерден бир аз узай түшкөнүбүздө.

-- Жок.

– Аа... Тим эле айылчылап де... А да керек... Ошол бойдон үн катышпай жүрүп отурдук. Шаарга кирип келатканыбызда гана:

– Жаңы автостанциядан түшүрөйүнбү же эскисиненби? – деп сурады.

Эскисинен.

Машинадан түшкөндө, шофер менин сунган акчамды албай:

– Тим эле кой айланайын. Мен татынакай кыздардан акы албаймын, – деп жылмая карап жөнөп кетти.

Келээрин го келип алдым, эми эмне кылмакчымын? Көпкө ойлонуп отурбай, Нурдун иштеген жерин издеп жөнөдүм. Барам да бардыгын айтам, эмне кылса өзү билсин!

Нур келдим-кеттими көп бийик коргондун ичиндеги чоң мекемеде иштейт экен. Бирөө уурдап кете тургансып, тапанча тагынган кароолчуга кайтартып коюшуптур. Анысы мени “пропускан жок” – деп ичкери киргизбей койду.

– Кимге келдин эле?

Муактананып жооп бере албадым.

– Тээтиги тизмеде биерде иштегендердин фамилиялары бар. Издеп тапсаң, тушунда телефон номери жазылып турат. Чалсаң киргизип алат. Болбосо, менин жат кишини киргизүүгө акым жок, – деп, кароолчу каршысындагы дубалда илинип турган кызматкерлердин тизмеси бар кагазды көргөздү. Бурула калганымда эле көзүмө Нурдун фамилиясы менен 6-91-24 деген телефон номери чалдыкты. Бирок, телефон чалганга батына албадым.

Эчтеке дебей кароолчунун жанынан чыгып, коргондун темир дарбазасынын жанында телмирип тура бердим. Улам кирип-чыккан жаш жигиттер жаныма жакындап келишип: “Сиз кимге келдиңиз эле, карындаш?” – деген суроолоруна менден жакшылыктуу жооп ала алышпай, ийиндерин куушуруп кетип жатышты.

Аэрде көпкө турдум.

Жалындаган жаштык үмүтүм мени ошол темир дарбазага аркандап койгонсуп, арзыган адамымдын жүзүн жок дегенде бир жолу көрүп, кумарым канмайынча кете албай турдум.

Бир оокумда сыртка чыгып келаткан Нурдун караанын көргөнүмдө, кусадар болгон жүрөгүм байлоодон бошонгон кулундай көөдөнүмдү жарып кете тургансып туйлап, бакыттын шооласы нурун төгүп, мага улам жакындап келаткансыды. Анын кадамынын шоокуму кулагыма даана угула баштаганда, бүткүл көңүлүм ошого ооп, уюп күтүп турдум.

Ардагым!.. Ал азыр менин жаныма келип, “Назишсиңби?” – деп сурайт. Мен башымды ийкейм. Апкаарып, сүйлөй албай ыйлап жибербесем эле болду.

“Барчыным... Зарыктым го... Айыпка жыкпа, айлам түгөнгөндө өзүм келдим”, – деп айтаар сөзүмдү ичимден мин кайталап, жакындап калганын сезгенимде, аны утурлай коомай кадам шилтедим. Бирок, ал учурашмак турсун, мен жакты карап да койбостон, олуттуу бирдемени ойлонгонсуп өтүп кетти. Кирпигиме жаш тегеренип, жакшылыктан үмүт этип талпынган жүрөгүм тык токтой калгансып, дендароо болгон калыбымда ашын саал бүкүрөйүп басып бараткан караанынан көзүмдү албай туруп калдым. Же кайрылаар бекен? Кайрылбады. Сени эңсеп ушинтип жүрсөм, “күтүп жатам, коркпой келе бер”, – деп айтканын кана?

Үмүттүн жалыны жалп деп өчүп калгансыды. Аэрден кантип кеткенимди билбейм.

– О, көзүң менен жерге кирген уй! Сен эмне, жайытта жүрөсүңбү? – деген эркектин үнү өзүмө келтирди. Кимге арчалган сөздөр болду экен? – деп башымды жогору көтөрсөм, оң жагыма келип, мени коюп кете жаздап барып, араң токтогон таксинин шоферу, кыргыз жигит, муштумун көргөзүп, жан-шили менен мени ашатып сөгүп жаткан экен.

Жабыркаган түрүмдү көрүп кичине жоошуй түштү белем, таксисинен чыгып жаныма басып келип:

– Эмне, өтпөй калдыңбы? – деп сурады.

Башымды ийкедим.

– Эчтеке эмес, боло берет. Мен дагы быйыл “Балтекке” өтпөй калдым. Эми минтип такси айдап жүрөм. Каякка барат өңс. жеткирип коёюн?

– Рахмат.

– Озүң бил. Көп капаланба, быйыл өтпөсөң, келерки жылы өтөсүң. Бир жакка барсаң, мага айтып турсаң болот. Дайыма жуманын так күндөрү жаңы автостанцияда дежурить этем. Мининиамдын номери “ФИА 71-19”. Атым Сеит. Кош, – деп тоноп кетти.

Кайрадан оюмда Нурду жамандыкка ыраа көрбөй “Ал мени билбейт да, эгер билсе минтпейт болчу... Жок дегенде, учурашмак” – деп, анын жанагысын актап келаттым. Эми

акыркы үмүтүм, тоодой жөлөгүм Сабира калды. Музыкалык окуу жайына тапшырам дебеди беле?.. Издеп тапсам, чыкса ошондон бир акыл чыгат. Балким, жаңыдан өтүп жаткандардын арасынан таап алармын деген ой менен музыкалык окуу жайын көздөй жөнөдүм.

— ... Жаңы келгендер каерде? — деген суроомо швейцар кемпир чала түшүнүп алса керек:

— Ай, ай кызым! Кечигип калбадыңбы? Угуу мындан жарым саат мурун бүткөн... Барып көр. Балким угушаар. Азыр кетише элек, — дейт.

— Жок, мен бир кызды...

— Коркуп турасыңбы? Алгач баары эле ошентишет... Кийин бир жыл өгпөй өздөрү шайтандын жүрөгүн түшүргөнгө жарап калышат. Кана, чемоданыңды быякка кой да, мени менен жүр! — деп колумдан кармап, сүйрөгөн бойдон бир залга жетелеп кирип барды. Үч-төрт киши бирдемени кызуу талкуулап жатышкан экен. Алар сөздөрүн токтотуп, биз жакка бурулушту да, апапак чачтуу карыя:

— Анна Андреевна, эмне бөлду? — деп сурады.

— Мына бул кыз кечигип калыптыр... Киргенден коркуп турам дегендей кылат. Кебете-кепширине карасам, дурус неме көрүнөт. А көкустан бул кыздан бирдеке чыгып калса, бир кезде Анна Андреевна биздин атактуу ырчыбызды мектепке жолотпой кубалаган, — деп тарыхтын алдында күнөөкөр болбоюн деп ээрчитип келдим.

— Аныңызга рахмат, Анна Андреевна. Тарых сиздин эмгегинизди эч качан унутпайт, —дегенде, анын жанында отурушкандар күлүп калышты. Анан жанагы эле абышка:

— Эмне керек эле кызым? — деп сурады.

Жер тиктедим.

— Кайсы группадансың?

Дагы жооп бергеним жок.

— Бери, жакыныраак келчи, - деп, жашы кырктарга келип калган кыргыз киши сөзгө аралашты. Жакындап баратканымда бу кишини каяктан көргөнүмдү эстей албай убараландым. Эмнегедир өңү жылуу учурайт. Аа... Баса, Абдылда Осмонов деген ушул эмеспи. Эми эстедим. Далай жолу телевизордон, концерттерден көрбөдүк беле?.. Атактуу дирижёр. Башымды

жогору көтөрбөстөн, алардын жанына барып турганымда. жанагы киши жагымдуу коңур үнү менен:

– Каерден келдиң эле? – деп сурады.

– Алмалуудан.

– О! Менин карындаштарыман болот турбайсыңбы. Мени билесиңби?.. Мен “Алмалуунун” бери жагындагы “Кайырмаданмын”... Ко-ош! Тартынба! Ырчы болоюн дедиң беле? Деги эмне билесиң?

Унчукканым жок.

– Ой-бой чоң кыз! Атайы ушуну үчүн келдиң беле биерге?

Жанындагылары каткырып калышты. Кызык кишилер экен... Мунун эмнеси күлкү?

– Ушинтип эле тура беребизби же... Кана айтчы атын ким?

– Назгүл.

– Назгүл? Эң сонун атын бар турбайбы. Эмесе мындай кыялы Назгүл. Мектепте ырдачу белең?..

Башымды ийкедим.

– Кайсы ырларды?

– “Эрмегим”, “Энеме”, “Кызыл өрүк”, “Түгөйүм”.

– Во! Мунуң таптакыр башка кеп. Эмесе “Түгөйүмдү” ырдап көрчү.

Ал сценанын оң жагында турган роялга барып олтуруп, “Түгөйүмдүн” алгачкы кайрыктарын ойноду.

– Ии... Кана!..

Мен ырдадым.

– Коркпо, аптыкпа... О, дурус... Эң сонун. Эми мындан да бийигирээк алып ырдап көрчү. Мына, мына бул тондо. Дурус, дурус... Эми мен ойногондорду ээрчип, тим эле сөзү жок “ля” деп ырдагын.

Ал октаванын ар жеринен добуштарды терип ойноп, аны “ля-ля-ля” – деп кайталай бердим.

– Эми, мен жасаганды так өзүңдөй кылып кайтала, – деп ал чоңгогүнөн карандаш алып чыгып, анын түбү менен роялдын кышкагын ургулады. Алардын баарын дал өзүңдөй кылып мен да ургуладым. Осмонов: “Эми...” – деп сыноонун дагы бир башка түрүн камдап келатканда, жанагы ак чачтуу абышка:

– Абдылда Осмонович! Менимче жетишет го. Эң негизгиси оюк бар көрүнөт. Калганын кийин окуу процессинде

педагогдор сомдоп алышаар. Кандай дейсиңер, кабыл алалыбы?
– деп жанындагыларга кайрылганда, беркилер да ошентели дешкененсишип баштарын ийкешти. Эмне болуп атканын жакшы ажырата элегимде:

– Фамилияң ким? – деп сурап калды.

– Абдрасулова.

– Абдрасулова... Абдрасулова... Кайсы группадансың?.. – деди ак чачтуу абышка кагаздарын аңтарыштырып жатып.

– Билбейм.

– Кандайча?.. Документинди тапшырганда кайсы группадасың дешти эле?

– Документимди тапшырган эмесмин...

– Эмне дейт? Көчөдө басып баратып эле кирип калдыңбы? Кызым... Мен сени мындан башка экзамендерин тапшырып бүтүп койгон экен десе... Анда жардам берүүгө кудуретим жетпейт. Жакшылап даярданып туруп келерки жылы келгин, сөзсүз алабыз. Бирок, эртерээк келгин!

– Ыя? Айланайын мурда эмне кылып жүрдүң эле?..

Көздөрүмдү жашылдантип төмөн карадым. Ал менин кейпимен бир кырсык болгонун сезди көрүнөт, турпатыма кунт коюп көз жүгүртүп чыккандан кийин:

– Анда, кетпей коё турчу, коридордо күтө турсаң, он-он беш минуттан кийин чыгам, – деди.

Айтканындай көпкө күттүргөн жок.

– Эгерде сени оркестрдин солистине үйрөнчүк кылып алсак кандай дейсиң?

– Билбейм...

– Үйдөгүлөрүң каршы чыкпайбы?

– Чыкпайт.

– Эң сонун болот. Эртең менин конторума кел. Азыр мага аты-жөнүңдү, адресинди таштап кет. Мен керектүү кагаздарыңды даярдап коёюн

– Менин адресим жок.

– Эмне дейт? Шаарда жата турган жериң жокпу?

– Жок.

– Кызык... Эми сени эмне кылдык?.. – ал кичине ойлоно калып:

– Ну, эчтеке эмес, бир-эки күнгө эптеп бирдеме ойлоп табабыз, анан кыздардын жатаканасынан орун алып берем. Жүр, – деп мени ээрчитип жөнөдү. Көп кабаттуу үйдүн үчүнчү кабатына чыктык.

– Киргин! – деди ал эшикти ачып. Босогосунан төрүнө чейин килем төшөлүп, ичи кымбат баалуу буюмдарга толтура көп бөлмөлүү квартирага кирдик.

– Мына бул ашкана... Биерде тиги керебетке жатып эс алсан болот. Жеңең балдары менен айылга кеткен эле, эмки жумада келет. Тамак-ашты тиги жерден табасың. Тартынбай өзүнчө эң-эркин башкара бер. Мен анан келем, – деп, үй ичи менен бир сыйра тааныштырып коюп чыгып кетти.

– Кандай боорукер неме, – дедим ал чыгып кеткенден кийин. – Аалам жакшы адамдарга толтура турбайбы. Бир көргөн мага тим эле бир тууганындай камкордук көрүп жүрбөйбү. Байкелерим тирүү болсо, эң улуусу мынчалык болбосо да... өз алдынча болуп калат эле. О! Анда мени да эркиме каршы бирөөгө кармата бербейт болчу... Баягында Зайраштын ата-энеси сатмакчы болгондо, агасы эле сактап калбады беле... – деп эркек бир тууганымдын жок экенине кейидим. Энем үч эркек, эки кыз төрөптүр. Тирүү калган кообуз минтип эки жактабыз. Эжем Бегайым болсо бирөөнүн бүлөсү. Үч агамдан жок дегенде бирөө тирүү болсо не... Мен согуштан кийин төрөлгөм, бирок, согуштун каардуу неме экенин жакшы билем. Атам согушта, энем үч майда баланы үнгө таштап эжем экөө колхоздун жумушуна чыгышат. Жаз келип, суулар кирип турган убак экен. Кичинекей эки иниси сууга агып кетсе, аларды кармайм деп эң улуусу ондогу Акмат атам да боюн сууга уруптур. Эптеп экөөнү тең аман сүйрөп чыккан дешет. Бирок, ошондо үчөө тең өпкөсүн суукка чалдырып, көп узабай биринин артынан экинчиси көз жумушуптур. “Ал кезде биерде доктур айланабы?” – деп апам көз жашын көлдөтүп айтып калаар эле.

Ошолордун бирөө азыр тирүү болсо, мага төөдой жөлөк болбойт беле. “Бир боорум эмне деген күн көрүп атты экен” – деп тынчсызданат болчу. Антпеген учурда да азыр минтип карыган ата-энемди кыя албай, айлам куруп отурбай, башым

оогон жакка, биердегилердин көзү көргүс, кулагы уккус жакка кете бербейт белем.

Кечинде Абдылда агай келип:

– Жеңен жок, сени кантип коноктоорумду да билбей турам. Тээтиги холодильниктен эт алып, өзүң эми бир тамак жаса, садага... – деп жан-алы калбай күйпөлөктөйт. Кесме бышырдым. Алдыга тамак коюлганда, Абдылда агай буфеттен бир бөтөлкө вино алып чыгып, эки рюмкага мелт-калт кылып куйду да, бирөөнү:

– Ал, ала гой... Мындан ары ага-карындаш болуп жүрөлү! – деп мага сунду.

Мектепте экенде эле анча-мынча вино ичип жүргөм, андан эчтеке болчу эмесмин. Эми минтип жан-дили менен сыйлагысы келип жаткан мээримдүү кишинин сазайын сындырганым болбойт го деп ичип жиберсем, анысы мурдагы мен ичип жүргөндөргө такыр окшошпогон “вино” экен. Тим эле тамагымды өрттөп, көзүмөн мөлтүрөгөн жаш чыгып, чакаганымды көрдү да мыйыгынан күлүп:

– Эчтеке эмес. Бул француз виносун. Алгач ичкенде ушинтип бир чымчып алмайы болот. Анан үйрөнүп кетесиң, – деп, табактагы туздалган бадыраңдан вилкага сайып колума карматты. Бетимдин оту тамылжып күйүп-жанып бараткансыды. Экинчи жолу рюмкаларды толтура баштаганда:

– Агай, ичпей эле коёюнчу. Такыр иччү эмес элем, – деп жалооруй карасам:

– Кой, антпе! Мындан эчтеке болбойсун. Мен карындашым келип калыптыр деп жетине албаганыман ушинтип отурам. Кана, келечекте атактуу ырчы болушүң үчүн ушуну алып кой.

Мурда андай нерсени ичип көрбөгөндүктөн, бат эле башым айланып, тилим булдуруктап, “ойду оттоп” кетсем керек. Абдылда агай эртеси: “Кичине ичип алсаң, көздөрүң моймолжуп, укмуштуудай татынакай болуп кетет экенсиң?” – дебедиби. Демек, мен аябай мас болгон окшойм. Биринин артынан эле экинчисин көтөрүп жатканыбызды, анан, Абдылда агайдын мени “прима ырчы” кылып Парижге, Лондонго жиберээрин айтканы чала-була эсимде калыптыр. Башка эч нерсени билбеймин. Таңга жуук көзүмдү ачсам, Абдылда агайдын койнунда жатыптырмын.

– Тапкан экенсиң жөлөк кылаар боорукер кишини. Көрсө кечээки мамилесинин төркүнү быякта экен да?

Тура албадым. Көнүлүм айланды. Башым зыңкылдайт. А да ойгоо жатыптыр.

– Качан минтип жүрөсүн? – деп сурады.

– Эмне болду?..

Анын суроосу сөөгүмөн өтүп, чучугума жетип турса да, билмексен болдум.

– Агай! Айтыңызчы, сиздин карамагыңыздагы ырчылардын баары ушул жолду басып өтүшөбү?..

– Баары эмес, – деди Абдылда. Башка эч нерсе айтпады.

Эми чындыкты айтпасам, эмнени ойлоп алаарын кудай билет, – деп абалымды толугу менен гүшүндүрүп, али азыр да тиги дырым коркунучта экенин, таап алса, токтоосуз кайра алып барышаарын айтып, колуна келсе, жардам берүүсүн сурандым. Анан Абдылда агай чачыман сылап эркелетип туруп:

– Капаланба, Назиш! Эми сени эч ким зордуктай албайт. Мен тирүү турсам, кор болбойсуң. Көрүп турасың, андай мадырабаштар эмес, жигиттин жигитимин дегендер көзүңдүн алды менен тең айланып, алдында кулдук уруп тура турган мезгил келет.

– Мен ырчы боломбу?

– Сөзсүз. Жагымдуу үнүң бар экен.

– Бирок, музыкалык билим жок да?

– Эчтеке эмес. Элдик ырларды аткаруучу болосуң... Ага музыкалык билимдин анчалык зарылдыгы жок. Анын үстүнө, алгачкы бизде, Кыргызстанда, музыкалык билимдүүлөр жетишээрлик эмес. Ошондуктан, таланттуу жаштарды тандап алып, тарбиялоого туура келет. Мен сага музыкалык сабаттын "акппесинен" үйрөтө баштайм.

– Мени өз жайыма коюшаар бекен?

– Коркпо! Эми сенин эркиндигине кол салууга эч ким айтпайт, ал жагынан кам көрүп коёбуз, – деген...

Акыркы бир күндүн ичинде бир он жылга картайып, мурдагыга караганда турмушту он эсе көп билип калгансый түшүм. Алдыдагы түйшүктүү өмүрүмдүн алгачкы күнү мына ушундайча башталган эле...

– Токтот, өөй шопурчу, токтот аптобусунду! – деп кыйкырды Асанкул отурган жеринен. Элдин баары ал олтурган тарапка кайрылышты.

– Эмне болуп кетти? – деди эл менен кошо Асанкул тарапка мойнун созгон шофер.

– Сен эмне, кишини өлтүргүң барбы?

– Кимди?

– Элди.

– Кантип? – шофердун өңү кумсара түштү.

– Өзөртүп, – деди Асанкул. – Бир жерден өзөк жалгал албасак, “Бирлигиң” мурдагыдан да нараак жылып калган окшойт.

– Ой, биздин Асанкул жүрүп-жүрүп, эки-үч жылда бир мыкты сөз айтып коёт. Азыркы сөзү былтыртан берки айткандарынын алды болду, – деп бакылдады кимдир бирөө.

– Туура, туура. Түштөнүп алалы, – деп көпчүлүк кубаттап кетти.

– Жүргүлө. Ой Назгүл, жүр тамакка.

– Бара бергиле...

Автобуста Назгүл кайрадан жалгыз калды.

Автор: Назгүл, сен “алдымдагы түйшүктүү өмүрүмдүн” – деп жаңылыш айтып алган жоксуңбу?

Назгүл: Жок, жаңылганым жок.

Автор: Мен сени атак-даңктын даңгыр жолуна түшүп, шыдыр кетти деп жүргөм.

Назгүл: А да туура... Бирок, менин ички дүйнөм жалаң эле кызмат, атак-даңк менен чектелген эмес да... Булардын баарын алиге чейин, өз өмүрүмдөгү негизги максатым деп эсептебеймин. Менин эңсегеним башка эле...

Автор: Ал эмне болду?

Назгүл: Азыр ошого жакындап келатпаймынбы... Сиз кичине шашып кеттиңиз...

Автор: О, анда мен койдум...

... Ошентип, Абдылда Осмонович айтканын аткарды... Жатаканадан жай алып берип, жарым жыл өтпөй, үйрөнчүктөн

оркестрдин солисттигине өткөрдү. Анткени, аэрдегилердин карапайым жумушчусунан тартып, жетекчилерине чейин Абдылда Осмоновичтин “айтканы айткан, дегени деген” экен. Минтип мени бат эле көтөргөнүнө эч ким каршы боло койгон жок (болсо да анысын ачыкка чыгарууга даабады). Тууган-урук, кайын-журттун куутунуктоосунан да кутулдум. Абдылда агай ил жагынан да кам коргон экен. Биздин жатаканага Зарлык мени издеп эки-үч жолу келсе, кыздар “Ал биерде эмес, башка жакта турат” – деп үмүтүн үздүрүп жөнөтүшүптүр...

Атам болсо, “Менин андай балам жок” – дегенин угуп, барууга батына албай жүрөм...

Эми чоочун адамдарга аралашып, өз алдымча күн көрө баштадым. Мени чоң коллективдин бүлөсүнө жалгаштырып жиберүүнү чын көңүлү менен каалап жардамдашкандар болду... Ал турсун “Абдылда Осмоновичтин ойношу болбосо, бул кыздын адам угаарлык үнү деле жок... Кептин баары быякта да” – дегендер да табылбай койгон жок. Кантейин, “Шамал болбосо теректин башы кыймылдабайт” дегендей, антип айткандардын да бир билгени бар деп ойлонуп, мындай сөздөрдү уксам да укмаксам болуп коём. Антпеске менде арга жок болчу...

Оркестрдин музыкалык аспаптарында ойногондордун арасында бойдок жигиттери да бар экен... Алардын ар бири сабырдуулук менен кезек күтүшүп, жүрөгү менен талантын бир сыйрадан тартуу кылып чыгууну унутушкан жок... Баары тең эле татынакай балдар, бирок, жүрөк кургур бирөөно солк этип койсо не?..

Анын үстүнө Абдылда Осмонович ал кезде мага кудум боз уланга окшоп ашык болуп калды. Анысын жашырган да жок.

– Аттиң ай! Жаштыгымдын арты, карылыгымдын алды келип калганда кезиккенинди карачы. Эң эле жок дегенде он жыл мурун жолуксаң эмне? – деп дайыма арман кылып калаар эле.

Репетицияда болсун, дем алуу учурунда болсун жанынан карыш жылдырбайт... Кокус кимдир бирөө менен шынаарлаша туруп калсам анда иштин бүткөн. Көзүнөн жалын чачыратып, бар ачуусун жазыксыз музыканттардан чыгарат. Кептин төркүнү каякта жатканын түшүнүп турушса да, Абдылда Осмоновичке анчалык теригишпейт. Анткени “Бул кызматы

жагынан аксакал эле, каарына калбайын”, – деп олку-солку болбостон, оюндагысын бетке айткан тайманбастыгынан бир аз аксап жүргөнү болбосо, мунун таланты менен жөндөмдүүлүгү биздин деңгээлден алда канча артык турган адам. Мындайлар мүлдо кыргызда жүз жылда бир жаралат – деп коркпой эле айтса болот... Албетте, кемчиликсиз адам болбойт дечи... Абдылда Осмоновичтин бар болгон кемчилдиги аялпуруштугу... Бирок, анысы менен талантын таразага тарта келсе, экинчиси басымдуулук кылып кетет. Анан калса чунак кишинин оозунда мээр чөбү барбы?.. Бирпаска эле аны менен сүйлөшө калган аял аттуунун бакиси анын туткунунан чыга албай калат. Бир эсептен азамат деш керек. Эмне, колунан келсе жыргай берсин да, - дешип анын жанагындай жоруктарына кечирим беришээр эле... Бирок, мен анын мээр чөбүн деле сезгеним жок...

Башынан билбестиктен чаташып калгандыктан, эми ал тордон кутулуунун амалын издей баштадым. Анын талантына менин да багына турган жерим бар. Ар бир тарамышы, бардык мүчөсү, турган турпаты жалаң гана музыкадан жуурулгансып, музыка ойнолуп жаткан учурда ааламдагы бардык нерсесин унутуп коёр эле... Эң жооптуу концерттерде дирижерлук пульта Абдылда Осмонович чыкса, бул концерт көңүлдөгүдөй өтөөрүнө эч ким шек санабай ишенимдүү ойночу. Дайыма анын фамилиясын атаганда, көрүүчүлөр чоң казаттан жеңиштүү кайткан атактуу полководенти тосуп жаткандай, дүркүрөгөн кол чабуулар менен тосуп алышаар эле. Өзү болсо саал-паал уялыңкыбыраак, коомай басып келип, далысын көрүүчүлөргө салып, токтой калат да, анан денеси жыйрыла түшөт. Бул анын “даярдангыла!” – деген белгиси катары музыканттар да кандайдыр бир жыйнактуу боло калышат. Анан анын таякчасы абада ойку-кайкы фигураларда жасап келип, өзү башын бир чулгуп алып шилтегенде, үндөрдүн татаал гаммалары куюла баштайт. Ал бүткүл денеси менен ар бир аспаптын кандай ойной тургандыгын көргөзүп берүүгө үлгүрөт.

Жаштарды тарбиялоо жагынан да анын алдына түшөөр эч ким жок. Музыка дүйнөсүндө жүргөндө анда кызганчаактык деген болбойт. Билгенин аячу эмес. Өзгөчө менде мээнети зор. Музыкалык билимден эчтеке жок, тырмактай “жапайы” үндүү

немени оркестрге кошуп ырматыш ага оңой түшкөн жок. Демейде жалгыз аккардеондун коштоосунда ырдамыш болуп жүрүп көнүп калган жаным, алтымышка жакын музыкалык аспаптын кайсынысынын үнү мурда кулагыма угулса, ошону ээрчип ырдап жиберип, далай ирет күлкү болбодумбу. Эми кыйла көнүп калдым. Абдылда Осмоновичтин мамилесине жараша оркестрдегилер да мага жылуу мамиле кылышат.

Баары тең: “Тентек кыз” – дешип, анча-мынча кетирген кемчилигимди кечирип коюшат.

Күндөр өтө берди... Менден да айрыкча толкунданып, Абдылда Осмоновичтин күткөн күнү келди. Бүгүн мен биринчи жолу концертке чыгам. Концерт болгондо да чоң театрда, шаардагы тандалмалуу угуучулар үчүн болмок.

– “Махабатым”! Оркестрдин коштоосунда жаш солистка Назгүл Абдрасулова аткарат, – деп конференсье жарыялаганда, ар кайсы жерден сейрек кол чабуулар угулду. Муундарым калчылдап сахнага чыгып, Абдылда Осмоновичтин жанына барып турдум.

– Назиш!.. Жакшы ырда айланайын. Мен сага ишенем! – деп шыбырады Абдылда Осмонович...

Оркестр обондун башталышын алды. Жанымда агайдын турганынан эчтекеден коркконум жок. Кадимки репетициядагыдай ырдай баштадым. Бирдеме болсо, агай жардам берээр деп ойлодум. Оркестрде ойноп жатышкандардын көзүнөн “ушу тентегибиз жакшы ырдап кеткей эле”, – деген үмүткөр каалоону көрдүм.

Ырдап бүттүм. Кайра чакырышты. Үч жолу чыктым.

Антрактка чыкканда, Абдылда Осмонович чекемден өптү... Куттуктады. Оркестрдегилердин бардыгы сүйүнүштү. Бир гана 5-6 жыл мурун мага окшоп үйрөнчүктөн баштап, азыр оркестрде солист болуп иштеп жүргөн Айымкан куттуктаган жок. Кулисадагы табуреткада көзүнөн жаш кылгыртып ойлуу отурган экен... Айрыкча радио бир эле жуманын ичинде ысмымды бүткүл республикага маалим кылды. Алгач радиодон өз үнүмдү угуш өзүмө кызык көрүнгөндүктөн, бир топ ырды катары менен жаздырып жибериптирмин. Эми менин ырларымды радиодон күнүгө беришчү болду. Ошого байланыштуу менин айланамда айтылган ушактар да көбөйдү.

Бүгүн Абдылда Осмоновичке алып беришсе, эртеси андан чыгарып алып, ырчы Райымбек Акматовго же дагы бир ысмы таанымал немеге алып бере салышат. Бирок, “мага күйөө” болгон ошончо көпчүлүктүн арасында Нурдун ысмы жок эле.

Өмүрүмдүн жаңы барагы ачылды. Эми артисттер жамаатындамын. Мындагы турмуштун да башкалардай эле өзүнүн үрп-адаты, мүчүлүш-ийгиликтери, өндүрүштүк ыйкытыйкысы, өзүнчө закон ченемдүүлүгү болот экен. Айта кете турган негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири – бирерде ар бир кадамдын эсептелүү, кыбыр эткенинен өйдө эл оозунда. Мисалы, концерт башталаарына жакын калганда же бүткөндө клубдун алдында топтолушуп турушкан адамдардын жанынан өтүп баратсан, “Ай, мына бул баягы баланча турбайбы!” – деп, өзүңө угуза атыңды аташып, анан бири-бирине ырдаганыңа, жүргөн-турганыңа, укум-тукумуңа мүнөздөмө берип бакылдашат. Кээде алардын айтканынан “үч уктаса түшүнө кирбеген” жоруктардын ээси болуп чыга келгениңе таң калып жаканды карманасың.

“Карындаш, эки эле ооз сөзүм бар, кичине аярлай турсаңыз?” – дешип, колу-башыңды кармалап жиберүүчүлөр четтен чыгат. “А, бу” – дегениңе көнбөй, айланды кетирген немелерден кутула албай эсиң эки болот. Ал эми аял аттуудан жылуу-жумшак сөз угуу андан да кыйын. Антүү мындай турсун, сени көргөндө жаңытып айтып, айбыңды ашкерелөөгө аракеттенип, ал болбой калса, угузуп-угузбай тилдеп коё беришет.

Бирок, ага терикпейм. Анткени, мен дагы ошолор сыяктуу эле ургаачымын да. Алардын минте турган жөнү бар.

Демейде айылга чыкканыбызда, концерттен кийин же колхоздун башкармасынын, же башкы бухгалтеринин, же кампачыныкынында таң атканча конок болуу көнүмүш адат. Анан ошондо алардын этинин бышмагы бир азап да... Аларга эмне? Мындай отуруш үч, төрт айда бир болгон немелерге кайра жага бербей, жыргап калышат. Биздеги көптөн бери иштеп жүрүшкөндөр да мындайга жедеп көнүп калышкан. Мага

оклоп “ашка” жаңы аралашкандар “Минтип эт жегиче тап жейин. Жарым саат болсо да бир жерге кынкайып чырма этип алсам экен” – дегенде эки көзүбүз төрт болуп турсак да анте албайбыз. Анткени, конок кылып жатышкандар да, өз кишилерин да “Бу салтты бузуп, сен каяктан чыккан немесин?” – депшип, туш-туштан жаалап мазенди кетиришет. Анан. танды таң атканча “ырдап бер?”, “ушуну ичип койсоңуз?” – деп, ичимдик сунуп кыстоого алышканычы. Өзгөчө биз отурган үйдүн ээси же ошол айылдын “мыктысы” деп жүргөн салабаттуу эле, жаш жагынан да кыйлага барып калган эркектер стаканга мелт-калт болгон аракты сунуп:

– Карындаш, шагымды сындырбай, ушуну колуңузга эле алып коюп, мени бактылуу кылаар бекенсиз. Ичпесениз мейли, колуңузга кармап туруп эле кайра өзүмө бериңиз, уу болсо да ушуну ичип жиберип туруп анан өлөйүн, – деп, сен үчүн башын курмандыкка чабууга даяр экендигин билгизген жароокер көз карашы менен үмүткөр жылмайып турса, ошээрде отурган жубайынын ичи күйбөй коймок беле!

Албетте, биздин көзүбүзчө ээрдин кесе тиштеп, эчтекеден шек алдырбай отурганы менен, биз кеткенден кийин андай күйөөсүнө “көргүлүктү” көргөзөөрү аштан бышык го. А көрсөтө албагандарычы? Алар кантет?

Ошондон баштап биздин кас “душмандарыбыздын” саны дагы бир аялга артат. Эгерде күнүгө барган жерибизден бирден “душман” арттырып жүрүп отурсак, анан анын оюна ортоктош кеминде үчтөн жакын санашкан курбусу болсо, анда эки-үч жылдын эле ичинде мүлдө кыргыздагы аял аттуунун теңинен көбү бизди көргөн эле жерден “Оңбогон гана ойсокелер!” – деп, кыртышы сүйбөй тураары белгилүү да. Кантейин, тирүү жан болгондон кийин дайыма эле тултуруп, жер тиктеп жүрө албайт экенсиң. Кээде уккан сөзүңө жараша жооп кайтарасың. Кээде көп аялдарга өчөшкөнүнөн, эркектер менен анча-мынча таманалашып да коёсуң. Алардын арасында тамашаңа түшүнгөндөр бар, түшүнбөй бир жолу жылмайып койгонуңа, толуп жаткан купуя окуяларды кошуп айтып, ооз көптүрө мактанып, жаманатты кылчуулар да кездешет. Кесиптешиңби, таанышыңбы, айтор, кайсыдыр бир эркектин жүргөн-турганы ичинди жылытып, адамгерчилиги купулуңа толуп, анын сага

жасаган кадиксиз камкордугуна ыраазы болуп, мамиленди жакшыртып келатсаң, тигинин сага эмне себептен айланчыктаганынын төркүнү “аял менен эркектин ортосунда жалгыз гана “жакындык” болушу мүмкүн” – деген оюн билгенинде, шаабайың сууй түшөт. Айла канча, аял аттуунун таалайына жазылганы ушул болсо кантебиз? Бирок, мындайлардын баарын чогултуп келсең да, биздин кесиптин жалгыз эле жыргалына теңдеше албасын эстегенде, кичине жашооң жеңилдегенсип калат. Ал жыргал – сахнадагы таттуу өмүрүң. Аэрде турган аз эле убакыттын ичинде кыялыңды делөөрүткөн эңсөөңдү, көөдөнүңдө тыбырчылаган кусалыкты, бүт эркиңди бийлеп алган махабатыңды, уккулуктуу музыканын ыргагында этияттап айтып, эл менен, аалам менен бөлүшүп, моокумундун канганы.

Ырдап бүткөнүңдө, жанатан бери оюңа ортоктош болуп, кунт коюп угуп отурган эл “Бали!” – дешип тамшанышып. дүркүрөтө кол чабышса, бүткүл денең кандайдыр бир тил менен айтып жеткире алгыс рахат бешигине бөлөнө түшөт. Колдор чабылат. Дагы ырдайсың. Жүрөгүңдөгүңү таап жазган акын менен обөнчуга ыраазы болуп, ал берметтер азыр өзүңдүн жан дүйнөңдөн чыгып жаткансып, чын пейлиң менен эргип ырдайсың. Дагы сурашат. дагы...

Ошентип, бар болгону 20-25 минуттун ортосунда түндөсү уйкусуз отурганың, күндүзү чаалыкканың билинбей эмки концертке чейин демиңе дем кошулуп калат. Кызматтан тышкаркы бар болгон убарагерчилигим: Нур тууралуу маалыматтарды чогултуу. Анын өмүр баянындагы ар бир бүдүрүн оеш колумдай билип алдым. Ал тууралуу айтылгандардын баарын журналист өңдөнүп, тергөөчү өңдөнүп, эгер кааласаңыз, прокурор өңдөнүп чогулттум. Анын үстүнө ал өзү да башкалардан эчтекеси менен айырмаланбаган, көптүн бири эмес экен. Айрыкча искусство чөйрөсүндөгү же жөн эле шаардагы гааныштарымдын анын жакшы билиши менин “изилдөөлөрүмдү” кыйла жеңилдетти.

– Нур? Жетик неме, – дейт эркектердин көпчүлүгү. – Мүнөзү токтоо, үй-бүлөсүнө камбыл, учурубоздагы өтө билимдүү жигиттердин бири. Эмне, сиздин ага тиешениз бар беле?

– Жок, тим эле сурагам.

– Нур? А жанагы режиссербу? Билем аны, – дейт аялдар, – Кичине мандемдүү неме. Жүргөн-турганында мүчүлүш жок, адамдар тууралуу он чакты китеп окуп алганына мардайып жүргөн кемпай да... Анда турмуштун өйдө-ылдыйы менен эсептешүү деген болбойт. Же токтолгончо үйлөнбөй жүрүп козү катып калганбы, азыр аялынан башкага тике карабайт дейт.

– Анын эмнеси жаман?

– Ошо кантип жакшы болсун? Адам болуп жаралгандан кийин тирүүлүктүн жыргалынан баш тартып не керек? Элдин баары эле күнү-түнү кудундап кызмат деп чуркап жүрсө, анда жашоо отө супсак болуп калмак. Турмуштун ысыгына күйүп, суугуна тонуп, эл катары эле жашаган жакшы. Сен сурап жаткан неме адамдык сезимден ажырап, эч качан жаңылууну билбеген электрондук эсептеп чыгаруучу машина. Анткени, чырай жагынан да, эс-акыл жагынан да алдына аял аттууну чынарбаган Жамал деген курбум бар эле. ааламда адам түгөнүп кеткенсип өшого куштар болуп калыптыр. Кареге менен теңпилянган эчен солкулдаган жигиттердин бир да бироонө көңүл буруп көйбостон, коз жашын колдетүп, бирөөлөр аркылуу тор жайып, анысынан натыйжа чыкпаганда өзү барып, үй-бүлөсүнө өч залакасын тийгизбесин, аны менен бир эле күн чогуу болсо, чексиз бакытка ээ болоорун айтса да, анын жүрогүн солк эткизе албай койбодубу. Жамал сыяктуулардын жалгыз эмес экендигин да жакшы билемин... Жаратылыш оңбогурду ондөн-түстөн таарынткан эмес экен. Акыл-эси жетик эле кыздардын көпчүлүгү аны алгачкы коргондон тартып ашык болуп калганын билип туруп, текеберленгени үчүн аны аябай жек көрөмүн.

– Нур? Жондомдүү кызматкер! – дешет кесиптештери. – Маданияттуу. Көптү билет. Анын талантына да кине коё албайсың. Бирок, эмдигиче адамды тамшанткыдай чыгармасын көрө элекпиз... Балким, эми көрөөрбүз, али жаш эмеспи.

Нурдун мүнөзүндөгү сапаттардын бир да биробү менин өңсөөмдүн пайдасына чечилбей жатса да, анын башкалардан өзгөчөлөнүп турушу менин ага болгон кызыгуумду ого бетер арттырды...

– Мындан башка эчтеке жок экен, ме өзөк жалгап ал, –
Минар кагазга оролгон бирдекени узатты.

– Тим эле койбойсуңбу? – деди Назгүл, алып жатып. –
Рахмат.

Минар эчтеке дебей өз ордуна барып отурду.

– Баарыңар чыктыңарбы?

– Чыктык.

– Асанкулчу?

– Мен мындамын.

– Анда кеттик.

Машина ордунан козголду. Баягыга караганда, адамдардын
бака-шакасы жанданып калыптыр. Назгүл кайрадан кыял
дүйнөсүнө жөнөдү.

– Назгүл, анан, анан эмне болду?..

... Анан кайрадан жаз келди. Окууга өтсөм деген оюман
ажырашууга аргасыз болдум. Анткени, чоң гастролго камдана
баштадык. “Жыл маалы менен Абдрасул Осмонович аябай
убаракерчиликке түшүп жатып, менин оркестр менен аткарчу
ырларымды программага киргизип, министерстводон
бекиттирип койсо, эми аны ыңгайсыз абалда калтырып
кетишим ылайык келбес” деген ойдо окууга өтүүнү дагы бир
жылга токтото турууну чечтим. Мунум Сабирага да жагып
калды. Баса, ал кечээ кечинде мени издеп келиптир. Эрген
Ошко жөнөтөм. Былтыр музыкалык окуу жайына эмес,
университетке тапшырып, өтпөй калган экен, эми:

– Ошто агам бар, соода жагында иштейт. Ошол агам кышта
отпусмага келип:

– Менин барымда келсеңчи, пединститутка өткөзүп коёюн,
– деген эле... Ким билет?.. Өткөрсө өткөрүп коёр” – деп
баратамын – дейт.

– Агаң же мугалим болбосо, соода жагында иштеген
неменин пединститутка кандай тиешеси бар, – деп сурасам:

– Мен дагы ошентип ойлогом, – дейт Сабира күлүп. – Бирок,
агам ал оюмдун орунсуз экенин далилдеп салды.

“Пединститутка менин тиешем болбогону менен, андагы мугалимдердин мени менен түздөн-түз мамилеси бар. Бир жолу калем сабынын учун “беш” жакка буруп коюу менен беш жылдан бери тапшай жүргөн буюмун колго тийгизүү мүмкүнчүлүгүнөн пайдалануудан ар ким эле баш тарта бербейт. Иши кылып, келе берсең, окууга өтүү мүмкүнчүлүгүнүн жүздөн, токсон тогузу биздин колубузда” – деп, баарыбызды ишенидиргенинен кетип баратам. Болбосо, быйыл да университетке өтө алгыдай эмесмин, колдоор кишим жок.

Сабира экөөбүз аябай сагынышып калыппыз. Бири-бирибизди көрүшпөгөн бир жылдын ичинде ичибизге тим эле шты жылдын сөзү чогулуп калыптыр. Түндө таңды таң атканча сүйлөшүп чыксак да, топтолгон сөздүн четин оё албадык. Эртеңки самолетко билет алгандан кийин, бешинчи мектептин ичиндеги бакка барып, сквердеги скамейкага отуруп, арыз-ирманыбызды айтышып, балалык күндөрүбүздү, бирге өскөн курбуларыбызды эскердик. Көпкө ошенттик. Бир оокумда:

– Нан жейсиңерби, кыздар? – деген эркектин үнү эсибизге келтирип, башыбызды жогору көтөрсөк, алдыбызда чынында эле колундагы эки сеткага эки бөлкө нан, кагазга оролгон бирдемелерди салып, узун бойлуу сары жигит туруптур. Биз алгач анын адамдын күлкүсүн келтирерлик кебетесине, анан бири-бирибизге карап каткырып жибердик. Ал мунубузга арданбастан, кайра бизге кошулуп күлдү.

– Жейбиз агай! Ушундай оюндагыны айттырбай билген адамдарды урматтайм да... – деди Сабира күлкү аралаш.

– Анда ушуга болсо да ыраазы болгула, – деп жигит колундагысын биздин жаныбызга койдү.

– Буларды бизге берип коюп, аялыңыздан таяк жеп жүрбөнүз?

– Анын эмнеси бар экен? Күнүгө жеп жүргөн көп таяктын бири да... Ала бергиле, карындаштар, – деп катарыбызга отуруп, сеткасындагыларды чыгара баштаганда, сөзгө аралаштым:

– Рахмат. Тим эле коюңуз.

– Эмне үчүн тим коюшум керек?.. Эртең менен кетип баратканда эле ушерде отургансыңар, кечке иштеп, жумуш бүтүп келатсам да, ордуңардан козголбопсуңар, акыры

курсагынар ачкандыр, жок дегенде, жакшы бата беришээр деп, атайы алып келдим, карындаштар! Алгыла!

– Ии... Сиз, соопчулук издеп жүргөн неме турбайсызбы?

– Так үстүнөн чыктыңыз. Баса карындаштар, мен силерди каерден көргөнүмү эстей албай турам...

– Дүкөндөн көргөндүрсүз, агай.

– Сатуучу болуп иштейсиздерби?

– Ооба. Универмагдын эркектердин көйнөгүн сатуучу бөлүмүндө.

– Аа... Бая эле ошондой дебейсиздерби? Каерден көргөм дейм да... Мен дагы сизди ошо бөлүмдөн картөшкө сатып жатканыңызда көрсөм керек.

– Метирлеппи?

– Жок. Бөтөлкөлөп, – деди жигит мага карап, – Бу, кандай немесиз?.. Курбуңуз менен тааныштырып койбойсузбу? Өзү билээр бекен десе, тымпыйып эле отурасыз...

“Эми бул желмөгүздан кантип кутулаар экем” деп турганымда, ал өзү баштаган демилгени колуна чыгарбай:

– Атыңыз ким карындаш? – деп Сабирага кайрылды.

– Сабира!

– Сабира?.. Рахмат. Карыштын иши карыш, сөөмдүн иши сөөм дейт. Кантсе да эми экөөбүз тааныш болуп калбадыкпы. Айып этпесеңиз береги курбуңуз менен тааныштырып койбойсузбу?

– Таанышкыла! – деди Сабира күлгөн бойдон.

– Назгүл.

Ал мен өзүмдү атаганда жылмайбастан, мага олуттуу карап:

– Ынсап деген кайда, карындаш? – деп сурады.

– Эмне болуптур...

– Биздин атактуу ырчыбыздын атын талашканыңыз кандай?

– Сиз аны менен тааныш белеңиз?

– Ооба.

Бул дагы бир, жел өпкө немеден окшойт. Өмүрүмдө көргөн эмесмин. Оозу-мурду кыйшайбай туруп “таанышмын” – дегенин кара, кана дагы эмне дээр экен, сынап көрөйүн, – деген ойдо:

– Ал өзү кандай неме? – деп сурадым.

– Өзүбү?.. Өзү адамдын эле баласы.. Оозу, мурду, көзү бар...

– Коюңузчу?..

– Өлүп кетейин, колу-буту да өз ордунда! – дейт.

– Ой тобой, буту-колу бар немеби?

– Ананчы...

– Сиз аны менен качантан бери таанышсыз?

– Жарым жылча болду.

– Каерден тааныштыңар эле?..

– Радиодон. Үнү менен таанышмын. Өзүн көрө элекмин. Бирок, жанагы мен айткандардын баарынын ээси экенин көздөй көргөн ишенимдүү кишиден уккам. Ал жагынан шектенбей эле койгула.

Жигит жанагинтип биз менен өзү билгендей сүйлөшкөнүн эрөөн алганыбыз жок. Анын үстүнө далдайган мүчөсүнө жаңылыштык менен жабыштырылгансыган, он-он экилердеги башанын бетиндей болгон бети, кишинин күлкүсүн келтирсе, күлүңдөп турган көздөрү анын жаман ойдо эмес экенин ишенилеп турбайбы. Кайта анын ачык-айрым шайыр мүнөзү Сабира экообүзгө тең жагып калды.

– Аа... Биздин атыбызды го билип алдыңыз. Өзүңүздүкүн ишенип кетсеңиз, – “көп сүйлөгөндү жактырбаган, суз агайдын аты ким болду экен” – деп жарылып кетип жүрбөйлү... Аты-конүңүздү айтып коё алаар бекенсиз?.. – деди Сабира шайыр уюккытты дагы бир аз узарткысы келип.

– Андай болсо бир сообуңузга калайын, Камчыбек чал менен Алайман деген кара кемпирдин көздөй көргөн жалгыз билгисы Турумбек деген мен боломун. Мурда уктунар беле?

– Жок...

– Анда, акыры угасыңар. Кемпир-чал кээде “колдо бар өйрүп-экин малды сатып үйлөнтөбүз” – дешип коркутушканы болбосо, азырынча башым бош.

– Каерде иштейсиз?

– Киностудияда.

– О, киностудияда! Ким болуп?

– Сүрөтчүмүн. Ыраазы болдуңарбы?

– Айта көрбөңүз... Тим эле кубанганыбыздан кандай алкыш иштарыбызды билбей турабыз. Бирок...

– Эмне, бирок? Же, эми сыйың менен жолуңа түш дегинер келип турабы?

– Акылдуу кишиге айла жок тура.

– Мен дагы ошондойлорду жактырам.

– Сиз акылдуусузбу?..

– Ананчы. Абдан акылдуумун. Ошентсе да, биерде кандай маанилүү маселени чечип жатканыңарды билүү мен үчүн өтө кызык болоор. Албетте, кайырмак салып отурбаганыңарды көрүп турам дегилечи...

– Жок, сиз жаңылган жоксуз. Биз чын эле кайырмак салып балык кармап отурабыз.

– Бирдеме илинип атабы?

– Кээ-кээде...

– Кандайлары?

– Ар түрдүү. Кээде ото нысапсыз балыктар да илинип калышат да, кишини убара кылышат.

– Ии... акыркы өтүнүчүм карындаштар, эми каерден жолугуша турган болдук?

– Оштон...

– Оштон? Аякка “Так Сулайман атага” сыйынганы барабызбы?..

– Жок, Турумбек. Чын эле Сабира эртең Ошко баратаг, – дедим мен, киностудияда иштейм дегенин укканымда тамашага салып, ушул бойдон байланыш үзүлүп кетип, Нурдан анда-санда болсо да кабардар болуп жүрүү мүмкүнчүлүгүнөн ажырагым келбей. Бир жерде иштегенден кийин алар бирин-бири билишээр деп болжодум...

– Саат тогуз жарымда учат.

– Эң сонун болот, эртең бошмун, өзүм узатып коём, – деди Турумбек. – А бүгүн аз да болсо серүүндөп келүүнү сунуш кылам...

Үчөөбүз тең ордубуздан турдук. Аркы-беркини айтып басып келаттык. Москва көчөсүнө чыгып, Логвиненко аркылуу 22-партсъездге чыктык. Ала-Тоого жакындап калганыбызда Турумбек:

– Кыздар! Ушерден экөөң тең мени колтуктап албайсыңарбы, — деп калды, — “Биз бирден кыз таппай жүрсөк, алдагы жубарымбек чүрөктөй болгон эки кызды илип алыптыр”

– дешип, тим эле көчөдөгү жигиттердин ичтери өрттөнүп кетсин...

– Макул... Ошончолук эле каалап турсаңыз мына! – деп Сибира сол жагында калып, мен оң жагына өттүм. Мындай болоорун күтпөсө керек, шаштысы кетип калды. Бутун биздин басканыбыз менен тең таштай албай, сары жүзү кулагына чейин кызгарып, көзүн ала качып жалтактады...

Кез-кезде “бу-уп, бу-уп” – деп үн чыгарып коюп, доңгөлөктөрүнүн жан кашайтып, бир калыпта болот рельсаларга урунганы, өзгөчө жакындан бери ойго акимдик кылып келаткан сагыныч күүсүнүн ыргагын курап, канына куюп жаткансыган шоокуму менен биз түшкөн поезд, миндеген километрлерди чубалжытып алгач Россиянын, анан Казакстан менен Өзбекстандын аймагын артка таштап, жада калса булутсуз асманы көзүңөн учуп турган (алыста жүргөнүндө Ата-Журтундун асманы да бир башкачадай элестеп, аябай сагындырат экен) өз жерибизди карай келатканыбызга беш күн болду...

Купенин терезесинен кээде учу-кыйрына көз жетпей бош жаткан бозоргон талаалар, же кызыл-тазыл кийинишип өмгөктөнип жүрүшкөн колхозчулары бар жашылданган айдоо пиягтары, болбосо жөн эле “Алмалуунун” жогор жагындагы жоогазыны жайнаган туландуу жан борду элестеткен тааныш жерлер өтүп жатышат, өтүп жатышат...

Терезенин түбүндө отуруп, кыялымда тетиктерин бурап, турмушумдун кичинекей “экранын” жандырып коюп, андан көрүнүп жаткан “иреттүү кадрларды” балалыгымдын обону менен коштоп “Эрмегимди” кыңылдап ырдап келатамын.

Бирде бүткүл денемен түпөйүл кусалыктын даамы кетпей ырыксам, бирде бүлбүлдөгөн закымдай болуп, улам менден оолактап бараткан касиеттүү балалыгымды, ымыркай михабатымды алиге арнап жүргөн адамымдын турпатын көрөм.

Бирде кыял эңсөөсүнүн туу чокусуна чыккансып толукшуган кумарланууга батсам, бирде жүрөк үмүтүн уйпалап мүдөөмү бөксөрткөн келечектин ийрелендеген чыйырына

түшүп алып, түпсүз белгисиздикти карай багыт алып бараткансыйм.

Бул дүйнөгө убаракерчилик үчүн жаралган бир бечара азапкор болсом керек деп ушул убакка чейин, көздөгөн максатымдын шооласы көрүнбөгөнүнө кейип да кетем...

Эх... Азыр колуна апапак розалардан гүлдесте кармаган Нур...

Эмне үчүн китепте жазып, кинологордо көргөзүп жүргөндөй кызыл эмес, апапак розалар?.. Билбейм. Мага ошондою жагат...

... Азыр колуна апапак розалардан гүлдесте кармаган Нур жолуман тосуп чыгып, менин келээримди күткөнүн айтса...

О! Андайга жеткен күнү жүрөгүм жарылып кетиши мүмкүн... Бирок, ал антпейт! Же...

Баягы эле ноктосуз селсаяк ойлор...

Нысапсыз каалоолор!

Ошолор менен алпурушуп жүрүп, Фрунзеге жетип келгенибизди да сезбей калыптырмын...

Хабаровскиден Ленинградга чейинки Россиянын мерчемдүү шаарларында үч ай кышы менен гастролдо жүрүп, апрелдин аягында Кыргызстанга келдик. Вокзалдан түшүп жатканыбызда, “Үйгө келдик” – дешип эл ушунчалык кубанышкан. Бирок, биер деле чеке жылытпады. Шаардан чыкканыбыз менен келгенден бери “Майрамдык программа, жеңиш күнүнө, Акматовдун авторлук концерти, ыр майрамына концерт” – деп чуркап жүрүп, такыр жаныбыз жай алалбай койду...

Баягы эле бири-бирине окшогон күндөр...

Репетиция – концерт, концерт – репетиция!

Андан башка эч нерсе!

Мурда эле командировкадан жүрөкзаада болуп кайткан мага пикирлеш адамдардын басымдуу көпчүлүгү эми биерге келгенде ого бетер жүдөшүп, “Үйдобуз деп айтканыбыз гана болбосо, келгени үй бетин, бала-чаканын дидарын тоё көрө элекпиз” – деген наалыган сөздөрүн жең учунан чыгарышып, күндөн-күнгө элдин пейли бузула баштады.

“Осмоновдун оркестри бүгүн опера театрында, эртең филармонияда, бүрсүгүнү телевидение, аркы күнү күндүз заводдун жумушчулары менен жолугушуп, ошол эле күнү

кечинде малчылардын слётуна келгендерге концерт беришет...”.

Бул биздин демейдеги эмгек күнүбүз.

Бул – директордун буйругу!

Асылбек Эркинбаевичтин буйругу!

Бузууга болбойт!

“Эмне үчүн мандай?” – деп сурасан эле балакетке калганың! Андай кишини Асылбек Эркинбаевич үстүнө чакырып кирип, мандайына отургузуп алып, буйрук талкуулаш үчүн эмес, иткарылыш үчүн берилгенинен баштайт.

Анан командирге каяша сүйлөгөн солдаттын кандай жаза шаарын айтат...

Эрикпейт. Азыркы бизге караганда Ата Мекендик согуш мезгилиндеги анын карамагындагы жоокерлерге алда канча оор болгонун дайыма эстейт.

Совет бийлиги падышалык Россияга караганда о кыйла прогрессивдүү келип, бизге бакыт-таалай бергенин, орустар болбосо улутубуз жок болуп кетүү коркунучунун алдында турганын айтып, ошого “тобо” кылып “мыңк” этпей иштөөгө чыкырат. А эгерде план толбой калса, айлыгынардан кыркып шам деп коркутат...

Кичине тыныгуу, кепке кезек берүү деген а кишиде болбойт. Чарчабайт да... Анын оозунан чыккан сөз тизмектери Москванын борбордук көчөлөрүндөгү башаламан түшкөн машиналардын катары өңдөнүп убал-чубан үзгүлтүксүз өтө беришет, өтө беришет...

Киргениңе мин ирет бушайман тартып, эми кантип чыгып кетээр айланды таппай, эптеп-септеп ордуңан тура баштаганыңда:

– Түшүнсөңөр, мен дагы адаммын го... Бирок, кантейин? Мен деле баарын сезип турам. Өз оюма койсо, силерди эс алдырып эле коймокмун. Кээ биринерди Москва, Ленинград же башка шаарларга чыгармачылык командировкага жиберсем ого бетер сонун болбойт беле... Минтүүгө силер толук акылуусуңар... Бирок, азыр шарт ушундай, иштөөгө туура келет. Бул “жогор жактын” көргөзмөсү, өз кишилер катары силерден жашырып эмне кылам, бул “өзүнүн көргөзмөсү” – деп

сөөмөйү менен шып жакты көргөзүп, шыбырап койгондо, дагы бирдемени баштап албаса экен деп шашканынан:

– Болуптур... Атайы “өзү” айткан болсо аткарбашка арга жок – деп чыкканынча эки көзүң төрт болот.

Анан кайра эле баягы!

Канчалык ызаланып, көңүлүң кыраа, өз тагдырыңда өтө кайгылуу жагдайга кириптер болуп, озондогун келип турса да, элдин алдына чыгып, өзүңдү зордоп жайдарыланып “ырсайып” туруп ырдап берүүгө аргасызсың!

Анткени, артистсиң!

Күн өткөн сайын артисттик турмуштан тийген шыбагасына такыр алымсынбас болдум...

Деги ырчы болсом деп үч уктасам түшүмө кирбегени аз келгенсип, азыркыдай баскан-турганыман өйдө “сак кулактуулар” менен “көрөгөч көздүүлөрдүн” тынымсыз андуусунан чыкпай, а өзүм болсо эл оозунан түшпөгөн атак-даңктын күңү болууну таптакыр самаган эмес элем... Эми минтип, башкалар өмүр бою эңсеп жүрүшүп, араң жетүүчү (же үмүттөнгөн бойдон жетпей калчу) атак-даңктын даамынан баш тартууга аргасыз болуп отурам. Анткеним, буга кыйналып-кысталуусуз, аз эле убакыттын ичинде жеткендигимдендир. Азыр он тогуздамын. Көргөнүмөн көрө элегим көп, түйшүктүү өмүрүм али алдыда турганын түшүнүп туруп, мүнөзүмдү чыйралткансыйт. Атак-даңктын, ыксыз мактоолордун бешигине, азап-тозоксуз, аз эле убакыттын ичинде бөлөнүп калганыман улам, акыр аягына чейин ушул бойдон калаарыма көзүм жетпейт... Анын үстүнө убакыт өткөн сайын өз мүмкүнчүлүгүмө ишенбестик жүрөгүмдү өйүп, жан-дүйнөмдүн уйгу-туйгусун чыгарат. Мектепте окуп жүргөнүмдө артист десе, көптү көрүп, көптү билген, карапайым элге караганда жүрүш-турушу жагынан да, аң-сезими жагынан да эң кеминде ат чабым алдыда баратышкан маданияттуулардын нагыз маданияттуусу деп ойлочумун. Тилекке каршы, баары эле ошондой эмес экен...

“Жакшы кийим кийип, галстук таккандын баарын эле карапайым калктын эстетикалык устаты” – деп жаңылыш ойлоп жүргөн турбаймынбы... Балким шаарыбыздагы башка театрлардын артисттерине азыркы айта турганымдын

кымындай да тиешеси жоктур... Билбейм... Ошондой эле болсо кана? А менин кесиптештеримдин арасында аркылдары бар.

Баягыда Ленинграддан келатканыбызда, элибизге кадыр-барктуу эле, турган турпаты, кийген киймине эч кине коё алгыс артисттерибиздин биринен:

– Эрмитажга бардыңызбы, агай? – деп сурасам:

– Жок. Үлгүрө албадым. Мен жанагы “Гостинный двор” деген зор дүкөнү бар го, ошону үч күн дегенде араң кыдырып чыкнадымбы... Пай-пай-пай... Дүрүм дүйнөнүн баары ошо жерде экен. Атаң көрү, 59 сомдук килемден башканын баары табылгыдай... Ошо килем гана чыкпады. Баса, аерден 59 сомдук килем көрө албадыңбы?

– Жок. Көрө албадым. Аер деген агай...

– Э, мейли... Москвадан табылып калаар. Аялым “ала кел” деп катуу дайындады эле, - дейт.

Тилимди тишине катып эле отуруп калдым. Муну менен нагыз искусство мурастары жөнүндө сүйлөшүү кажетсиз экендигине көзүм жетти.

Атаганат, андайлар жалгыз болсо эмне!.. Учурубуздагы санары мүшкүл чыгармачылык изденүү жөнүндө сөз кылууну чыңнай эле көбюн:

– Штраусту билесинби? – деп сурасан.

– Аа, бир жүргөн макулуктар да. Же Батыш Германиялык футболист беле? – деп жооп берүүчүлөр четтен чыкканына күйбөгөн жериң күл бөлөт экен... Албетте, муну менен өзүмдү, адамзаттын өнүгүү процессин изилдеген философ, же бир искусствонун кылдат билерманы деп айтуудан алысмын. Атом доорундагы адамдар, замандын таланттарына татырлык болсо деген гана үмүт да...

Күнүмдүк тиричилиги менен эле алпурушуу... Дирекцияга план болсо, артисттерибизге “бекер бешбармак” менен арбыныраак акча болсо болгону... “Бекер бешбармак” – дегеним, айыл аралап чыкканыбызда, ичкен-жегенибиз жергиликтүү калктын мойнунда болуп, алган акчасынын жанына калганына курсант болгондор, командировкага чыксак дегенде эки көзү төрт болуп турушат. Ошентип, күн сайын духовный муктаждыктары артып бараткан элибиздин моокумун кандыраарлык күтүлбөгөн ачылыштарга бай жаңыны

издоонун ордуна, баягы эле тапталган жолго түшүп алып дирекция жөлөсө, артисттер таяп, иши кылып бири-бирине эриш-аркак болуп, “өнүп-осүүнүн” жолунда! Жалпыбыздын эле жеген наныбыз болгон, музыкада сабак өтүү, жаны чыккан фильм, китептерди талкуулоо же театрдын, эстраданын жаңы саамалыктарын ортого салуу мындай турсун, күндөлүк программабыздагы “жыртылган” ырларыбызды көңүлдөгүдөй репетиция кылаарлык убактыбыз да, ыңгайлуу бөлмөбүз да жок. Эптеп-септеп эл алдына чыгып ырдап, акча жыйнап берсек болгону... Баарыдан да менин шаабайымды сууткан, жетекчилерибиздин, биздин искусствобуздун бирден-бир милдети катары, акча жыйнап, кассаны толтурушун гана түшүнгөндүгү! Алгач анча-мынча жагымдуу үнү менен белгилүү бир секетпайды аткарып кызматка илинип алса, ошонусу менен картайып келатышкандар да кездешет. Эки адамдын башы бириккен жерден:

– Баланча түкүнчөнүн аялын тартып алыптыр.

– Түкүнчө аялын таштап, баланчага үйлөнгөнү калыптыр.

– Атасынын көрү, жакында Москвага же андан берирээкпи, иши кылып биерден таптаза кеткени атам.

– Ии ботом... Анда биздин көргөн күнүбүз эмне болот? Эмнеге кеткени атасың?

– Төбөң менен жер казсаң да биердегилер сенин баркыңа жетишмек беле. Өскөнүң көрө алышпайт. Дайыма кендириңди кесүүнүн амалын кылышат.

– Дегеле бул сөзүңдүн калети жок. Дайыма ошентешет. Айрыкча телевидение менен радиодугулар жаман кесишет. Беш ыр жаздырдым эле, үчөөнүн акчасын толөп, экөөнүкүн кесип салышыптыр.

Ушу сыяктуу жана ушунун жака-белинен алыстай албаган сөздөрдү сүйлөшөбүз... Бизди дурусураак болсун деп аз болсо да акыл-насаатын айткан арабыздагы жападан жалгыз “акылдуу башыбыз” эле Абдылда Өсмонович болсо, анын да биздин доорубузга болгон мамилебиздин калыптанышына, жигердүү салым кошууга убактысы жетишпейт. Анын ар бир сааты, минутасына чейин эсептелүү. Азырынча музыка жагынан жогорку билимдүү адистердин жетишсиздигине байланыштуу, опералык театр, филармония, искусство институту, музыкалык

окуу жайы деп иши кылып, беш-алты жерден иштегендиктен, кийинки кезде аны менен кенен-кесирирээк отуруп маектешүү мүмкүнчүлүгүнөн да кол жууганбыз. Ошентсе да, бизге боору ооруп баягыда “Эрте качан чоңдорго жаман көрүнүп жүргөн жаным, дагы бир жолу жаман көрүнгөндөн эмнем кемийт эле?.. “Үнүр алышкан жоо сайышканга жакшы” дегендей, көп болсо “Осмонов! Оройлугуң үчүн!” – деп атайы мен үчүн сары майдай сиктан койгон “катуу эскертүү аралаш, эң акыркы сөгүшүнүн кетектегисин берээр” – дедиби айтор тиги кишиге, “Өзүнө” кирип: “Силерге план керекпи же искусствобу?.. Эгер минте берсек, жакында оркестрди да, солисттерди да учурубүздөгү карапайым калктын деңгээлинен артта калган чала сабат адамдар катары таратып жиберүүгө туура келет. Кичине эс алышып, азыркы күндө өзүлөрүнүн ким экендигин ойлонууга мүмкүндүк берели... Окуймун дегенинин жолун тоспой, колубүздан келген жардамыбызды берсек, кийин алар искусствобузга азыркыдан он эсе көп пайда келтирээри келетсиз” – деп маселени катуу коюп бүтүп, оркестрдин коллективине отпусканан тышкары он беш күнгө кошумча дем ашып алып берди.

Үй жайлуулар үйүнө, бойлуулар айылдарына кетишип, биздин 59-комнатада жаткан Минар, Сайра, Гүлмира төртөөбүз гана шаарда калдык. Гүлмира болсо жакында Ибрагим экөөнүн бири кошуша тургандыгына байланыштуу эч жакка кеткен жок. Мен дагы. Алиге чейин үйдөгүлөр менен жараша элекмин. Бегайым эжемдикине кез-кезде барып калам, бирок, үйгө баргандан, айтканынан кайтпаган неме эле, ачуусу менен бирдеме деп көңүлүмдү оорутуп коебу деп атаман айбыгам. Атам байкуш, “Чылыгыңды кечтим, жетишет. Болоор иш болгондон кийин, эми өзүм барып эркемди жетелеп келем үйгө” – деп далай жолу чамынса да, атам көктүгүнө салып жибербей жатканын билип эле турам. Эгер кимдир-бирөө “үйүндөгүлөр келсин деп жатышат” десе, учуп жетпейт белем?.. Бирок, анткен киши жок. Мейли... Дагы чыдайын... Менин көктүгүм шымдыкынан калышпайт. Бекеринен анын кызы эмесмин да... Апыр мен үчүн эң орчундуу нерсе: убакыттан утуу... Акыры жибибей кайда барышмак эле... Көп деле эмес, алардын карманаары Бегайым эжем экөөбүз элебиз да... Күндүз киного

барам... Кечинде үйдөн чыкпай китеп окуйм... Болбосо көчөдөгү чачын көзүнө түшүрүп, кийген кийиминин бүтүндүгү, жаңылыгы болбосо, кебете-кепшири, жүргөн-турганынан эски кинолордогу көзөмөлсүз калган жетим балдардан айырмасы аз балдар бура бастырбай ээрчип алышып, адепсиз сөздөрдү айтышып, таза мазенди кетиришет. Жакшы айтсаң да, жаман айтсаң да болбойт. Кээде “Азыр мени менен баспасан, онбой каласың”, – деп опузалаганга чейин барышат. Айла канча? Чыдайсың. Анткени баарыбыз “жаңы замандын” балдарыбыз да!

Турумбекке жолуктум. Эчтекеси өзгөрбөптүр, баягы эле бойдон.

– Кандай барып келдиңер? – деди ал колумду кысып.

– Алынча... А өзүңөр кандай жатасыңар?

– Өзүбүз?.. Дурус эле... Азырынча кудай бекерибиз, – деди ал чекесин тырыштырып. – Өзүң айткандай алланын амирин күтүп, жатабыз.

– Бирдеме болдубу?..

– Оо! Аны айтсаң узун тарых... Кийин шашпай түшүндүрүп берем. Баса, “Спартакты” көрдүң беле?..

– Жок, көрө элекмин.

– Барып келбейлиби? Эл тим эле тытынышып кирип атышат дейт.

– Эмки жолу баралычы... Эмнегедир көңүлүм чаппай турат... Андан көрө жүр, тим эле көчөдө басып келели... Сен мага өзүңөрдүн ишинер тууралуу айтып бересиң...

– Мейли, жүр...

Жолдун кыргагында катар басып келатабыз...

– Кинону экрандан гана көргөн кызык, – деди Турумбек, мен экинчи жолу алардын ал-ахвалын сураганымда, - Ал эми анын кандайча жаралаарын билгинч келип “ашканасына” кирип барсаң, таптакыр андай эмес... Ал турсун, өзүнчө эле бир тозок... Билбеген киши бизди ар дайым оюн-күлкү, эсепсиз акча, сулуу артисткалар менен шапар тээп, жыргап жүрүшөт деп өйлойт. Адабий сценарийи колго тийгенден тартып,

кинолента экранга жеткенге чейинки кадамың сайын кез келчү минакат түйшүктүн, эгер кааласаң, “каргыш тийген” жан кыпчактаар сан жеткис түйшүктүн, бир эле күнүнө аралашып кыпчактан адам эч качан антип айтпас эле...

“Эми ошонун олчойгон үлүшү кино режиссердун мойнуна жүктөлгөн... Кыскасы, фильм – режиссердун перзенти. Аны сага кандай деп түшүндүрсөм экен?.. Ал деген... түшүнсөң...

Турумбек колдорун жаңсап оюн жыйнактаганы токтотпой калды.

– Түшүнөм, – дедим мен жылмайып, – Түшүнбөгөндөй эмне?..

Мага жалт караган Турумбектин өңү өзгөрүлө түштү. Иманатта таарынычтын учкундары тутана түшкөн көздөрүн мага карап:

– Сен эмне, шакаба чегесиңби? – деп сурады.

– Жо, жок! – каткырдым мен, – Антүү оюма да келген эмес. Айта бер, экинчи минтпейм. Бүткүл кунтум менен кулагым сенде, – деп аны колтуктап алганымда, кайра кичине жумшарды...

– Болуптур... А... эмне деп кетаттым эле?

– “Фильм – режиссердун перзенти” дегенсиң.

– Койчу?.. Гм... Сөз эмес бекен! – Турумбек бул сыйлаштырууну мен таап бергенсип кубанып кетти, - Ой, дегеле килегисиз... Чындыгында, фильм – режиссердун перзенти. Демек, режиссердун түйшүгүн кудум балалуу аялдыкына теңөөгө бөлөт. Аял баласын он ай омурткасы сыздап көтөрүп, анан бешикке бөлөп бөпөлөп, күн тынчы, түн уйкусунан безип быгып өстүрүп, заманынын татыктуу адамы кылып, уядан учурган сыяктуу эле, фильмди да режиссер алгач оюнда жаратып, көкүрөгүндө көтөрүп жүрөт. Анан ал кагаз бетинде торолот. Оору-сыркоодон аман асырап, табигый кырсыктарга, жасалма тузактарга илинтпей торолтуп алса, экранга жетип уядан учканы ошол.

“Эсен бөлсө эр жетээр, эр жеткенче эс кетээр” дегендей, ошол эс кетирээр ар кыл бөгөттөрдөн ченемсиз чеберлик менен мүдүрүлбөй өткөн, өзүнө ишенген, губаса таланттуу режиссер гана өз перзентинин андан аркы убайын көрөм деп үмүттөнсө болот.

Төрөгөнгө жөндөмдүү аял аттуунун баарын эле мыкты эне деп айтууга болбогондой, режиссермун деп баш көтөргөндөрдүн арасында да аркылдары бар...

Чү койгондо топтон суурулуп чыгып, калгандарга караандатпай, алдыда келаткан аргымак сымалы, адегенде эле коомду өзүнүн айкын философиясы менен эсептешүүгө аргасыз кылган көркөм ой жүгүртүүсү бакыбат чыгармачыл адам экендигин тааныта албаса, топтун арасындагы “көптүн бири” үчүн заманыбызга чоң тамгадан башталган өзүнүн “МЕНин!” ооз толтура айтуу оңой эмес. Антем деп, бели мертинип калышы да ыктымал...

Искусствонун мөмөсүн жалпыга маалим, же жакшы же жаман деген, эң үлгүлүү, эң адилет эки чек менен өлчөшөт. Тигинисине да, мунусуна да жакындашып, эптеп-септеп жан багууну көздөгөн “ортозаарлар” үчүн жашоо күн сайын кыйындап баратат.

– Деги сен эрсиң! – дедим ал унчукпай калганда. – Дурус айттың.

– Эмне, эмне?

– Жакшы айттың дейм. Образдуу десе – образдуу! Илимге таянган адабий тил менен тим эле куюлуштура сүйлөдүң...

– Сен эмне деп атасың?

– Азыркы айткандарыңды кагаз бетине түшүрүп, “Кыргызстан маданиятына” жиберсең жакшы болоор эле... Жо, жок... Баарынан жакшысы кинокөрүүчүлөр менен кезигишкенде ушинтип сүйлөп берсең, чиркин, далай кызды боолап салмаксың... Ха-ха... А мен болсо кудай уруп кетсин эчтекеге түшүнбөдүм... ха-хаа-ха...

– Өзүң дагы бир...

Турумбек мага ачууланып же тамашалап жатканын билгизбей сынай карады.

– Эмне, ыя? Айтсаң ай?

– Сенби?... Сен... Барып турган кейпи суук шүмшүк экенсиң...

– Ай бир эсептен эң туура айттың... Мага мындай жакшы мүнөздөмө берген али эч ким болгон эмес... Ачыктыгыңа ыраазымын...

– Ээ, койсоңчу... Сүйлөшпөйм сени менен... экинчи эчтеке айтпайм...

Мен каткырдым... Турумбек жулкулдатсам да тултуяп унчукпайт... Эриндери чормоё түшүптүр. Ого бетер күлкүмдү келтирди...

– Таарындыңбы?

– Жок!

– Койчу байке, калп эле!

– Эмне, эмне?

Ал эми чындап эле таң кала карады.

– Аны көөнүңө албай эле кой, – деп жубаттым мен. – Биздин кыздар балдардын кыжырына тийгилери келсе, алар эмне дебесин ушинтип: – Койчу байке, калп эле” – деп жооп берип тажатышат. Мен дагы сенин үтүрөндөгөнүңү көрүп ошенттим...

– Анан, көрдүңбү?

– Жок. Кайта айнып калдым. Мурдунун барбая баштаганы эле жүрогүмү түшүрүп койду. Кана, жараштыкпы?

– Жок.

– Атаны кокуй ай! Эми эмне кылдым?.. Ачууңузду басыңыз, агай... Айбымды акташ үчүн эмне кылсам болоор экен?..

Турумбек унчукпайт.

Мен алдыбыздан чыккан жолдун боюндагы чөлмөк сууга барып тизелеп отура калганымда, ал көздөрү алая түшүп, анан чуркап жетип колдон алды.

– Сөөсүңбү?

Мен козголгонум жок...

– Азиз Турумбек, - дедим мен айыпкердин түрүн туурап, – Эгер колунуздан келсе, мендей кейпи суук шүмшүктүн аз айыбын, коп күнөөсүн кечирип коё алаар бекенсиз... Мындан ары түк минтпеске ант берейин...

– Сен эмне, кутуруп кеткенсиңби? Тур өрдундан!

– Турбайм.

– Көйнөгүң ит болбөдүбү?

– Көйнөк жерге кирсин, сен жаңысын сатып бересиң...

– Эмне? Азыр мага ошол жетпей турду эле. Тур эми элдин баары сени карап атышат.

– Караса, карай берсин. Кечтим деп айтмайынча отура берем...

– Ой, кечтим кудай жалгагыр, кечтим...

Ордуман турдум. Суу шөмтүрөп этегимен тамчылады...

– Ээй, мунуну кара, анык дөөпөрөстүн өзү тура! Сени доктурга көргөзүш керек... Бир мандемиң бар... Мындай эмес элең... Тияктан соо болбой келгенсиң го? – деп Турумбек сөөмөйүн чыкыйына гийгизип бурады.

– Мени, кечтим деп айттың ээ?..

– Сеники туура! – деди ал алаканы менен чекемди басып көрүп.

– Жүр анда?

– Каякка?..

– Бараткан агыбызга да.

– Хе... Чоң рахмат, – деди ал күлкү аралаш – Алдагы кебетен менен эл араласан, өзүңдү эле эмес мени да кошо жиндиканага ала жатаарсың!..

– Койчу!

– Чын!

– Анда сөзсүз ошентем!

Анткеним жок. Жолдон чыгып, эски сайдын жээгиндеги анчалык жетилише элек бактарды аралай бастык. Өрт өчүрүүчүлөрдүн оропарасына жеткенде, жаңыдан бүрчүй баштаган бутактуу жийденин түбүндөгү казандай болгон таштын үстүнө отура калып этегимди сыгып, туфилийимди чечтим... – Ий, кызык ай! Эсинди эки кылдым ээ?.. Билесиңби, Турумбек, сен жаман жигит эмессиң?

– Ордунан туруп, алдагы таштын бетине өз колуң менен ошентип жазып койсоң, бай болгур. Бирге иштегендерди атайын ээрчитип келип көргөзүп кетейин...

– Жок... Мен азыр тамаша кылганым жок... Ишенсең, ишкердүү мамиле, анткор сыпайгерчилик, жалган жылмаюулардан тажап бүттүм. Тиякта жүргөндө, Сабира экөөңөргө жолуксам, силерди көк мээ кылганча обужоктонуп, бир моокумумду кандырайын деп ойлоочу элем... Аттиң ай! Азыр Сабиранын жоктугун карасаң... Азыр ушунчалык көңүлүм куунак, жаным жыргап турганын билесиңби сен?

– Ай, анда жүр, биздин кошунабыздын сасык кудугуна таштап жиберем... Мындан да жаның жыргай түшөт, – дейт Турумбек өз кезегинде.

– Мейлиң! Эмне кылам десен өзүң бил...

Ал маңдайыма отурду... Чөнтөгүнөн сигарет алып мага узатты.

– Тартасыңбы?

– Үйрөнө элекмин. Бирок, тартам...

– Анда үйрөнбөй эле кой.

Колум сунулган бойдон калып, сигаретин өз эриндерине кымтыды.

– Демек сен Нурду жанагы өзүң айткан “ортозаарлардан” дейсиңби?

– Хе... “Ортозаарлардын” баары ошондой болуп алыпса кана? Анын ой жүгүртүүсү кадиксиз, чыгармачыл адам экендигине шек саноого болбойт...

– Анан эмне болду?

– Эмне болгонун Нур өзү түшүнбөй жүрсө, мен эмне демек элем.

– Табышмактантпай тагыраак айтканда?..

– Тагыраак айтканда... Өткөн жылы Нур көркөм советке сунуш кылган өзүнүн “Чарчаган үн” деген сценариясы боюнча фильм тартуу укугун алган бөлчү. Анда элдин баары кубаттап, колдон келген жардамдарын аяшпай, фильмдин ийгиликтүү гартылаарына өбөлгө түзүшөөрүн айтышкан. Жарым жартылай гартып койгонубузда, фильмди таптакыр өндүрүштөн алып гаштоо коркунучу туулду.

– Эмне үчүн?

– Себеби, буга чейин бизде мындай масштабдуу чоң фильм гартылып көргөн эмес болучу. Бара-бара студиянын техникалык жана каражат базасынын жетиле электиги иныкталып, фильмдин өндүрүш мөөнөтү аксай баштаганынан, юндор “Ушуга чейинки тартканыңды кынаптап, көркөм советке жана коомчулукка көргөз, болбосо ишти андан ары улантууга уруксаат бере албайбыз!” – деген шартты коюшту. Нур ага көнгөн жок. Анткени, аба-ырайынын, артисттердин убактысынын, техникалык өзгөчөлүктүн ыңгайына жараша синонун ар кайсы эпизоддоруна чолуп-чолуп тартылат. “Качан гана баарын тартып бүтмөйүнчө, чийки немени спецификаны түшүнбөгөн элге көргөзө албаймын!” – деген Нурдун талабы толук закондуу.

Ошентип, ал кежирленип үйүнөн чыкпай жатат. Акматаалы Татыкулович да ага өчөшүп калган көрүнөт: “Жаап таштагыла! Кыргыз киному Орозовсуз эле өнүгүп келген жана өнүгө берет” — деген имиш.

Бир жума мурун “Жекшембидеги концертке москвалык адистер келишет, жакшылап даярдангыла. Жакында Советтер Союзунун концерттик бригадасы Парижге гастролго жөнөгөнү атыптыр, ар бир союздук республикадан эки-үчтөн номер тандап кетишет” — деп эскертишкендиктен, ал күндү чыдамсыздык менен күтө баштадык.

Жекшемби күнү концерт башталаарына жарым саатка жакын убакыт калганда, “директор чакырып жатат” — дешкенинен акыркы даярдыгым: бетиме чала-була ула сүртө салып, кабинетине кирсем, ал мени маңдайына отургузуп алып, оюндагысын ачык айта албай, бир оокумга туталанып турду да, анан көзүмө тике карабастан, алдындагы кагазды тиктеген бойдон:

— Сени чакырганымын себеби... Гм, — деп дагы далайга унчукпай туруп анан араң баштады...

— Бүгүн, “Махабат вальсы” менен “Сени күтөм зарыгыпты” ырдабай турган болдуң...

— Эмне үчүн?.. Аларды башка бирөөгө алып берип койдуңарбы? — деп сурадым кичине ичим тырчый...

— Жо-ок... Эч кимге бергенибиз жок. Бирок, бүгүн мен айткандай кылсаң жакшы болгону турат. Берки аккардеон менен ырдай турган үч ырың деле жетишет да...

— Мен эмне, мындан ары оркестр менен бир дагы ыр аткарбай калдымбы?..

— Азырынча ошондой, — деди директор дагы эле бетиме карай албастан.

— Себеп?..

— Себеби... Себеби менин эркиме баш ийбей турган кырдаалдын пайда болгондугуна байланыштуу, ушинтүүгө аргасызмын...

— Айымкан оркестр менен ырдайбы?..

Ал үн катпастан башын ийкеди...

– Демек, мен оркестр менен ырдаганга жарабай калган экенмин го... – дедим “кылт” эте түшкөнүмдү жашырбастан...

– Жок... Андай ойдон дегеле алыспыз... – ал эчтеке айталбастан, калп эле жөтөлүмүш болуп коёт.

– Анда мен такыр эле ырдабай койсом эмне болот?...

– Мени коркутпаган сен эле калдың эле, эми сен дагы баштадыңбы?.. – деди директор кабагын чытып, - Мейлиң... Кабыргаңа катуу кеңешип туруп, ырдагың келбесе, өз каалаганыңдай жаса... Бирок, эртеңки күнү...

Ушул учурда каалга кыйч дей түшүп, сырттан дирижерлук фрагын кийип, бети-башын гримдеп, концертке чыгууга даяр болуп калган Абдылда Осмонович кирип келди да, отурбастан директор экөөбүздүн ортобузда туруп калды...

Ал киргенде “агай сөзсүз мага болушат... Кадимкисиндей, “Болбогон сөзүңдү токтот” дейт да мени концертке алып чыгып кетет” деген деген ойдо кичине эрдесий түшсөм керек...

– Мен сизди коркутайын дегеним жок... Бул жагымсыз сөздү баштаган да өзүнүзсүз, агай, – деп үнүмдү жогорураак көтөрүп өкүм сүйлөдүм. – Эчтекеден эчтеке жок эле эмне үчүн оркестр менен ырдабай калам? Же эмне үчүн мурунтан өскертип койгонуңар жок?... Ар жерге – “Оркестрдин солисткасы Абдрасулова ырдайт” – деп кулактандырып коюп, анан кыйкылдатып аккардеон менен чыгарып, мени шылдың кылгыңар келеби?.. Же Парижге өтүп кетпесин деп сактанганыңызбы? Же театрдын кассасын толтуруу үчүн мени карышкырды кармаш үчүн капаска байлаган улак катары пайдаланайын дейсиңерби?.. Менин дагы өзүмө жараша телигентушум бар... Алар залда отурушат. Оркестрsiz ырдабайм үтпейм, – деп астыртан “эмне дээр экен” – деп көз кыйыгымды Абдылда Осмонович жакка жиберсем, анын оозунан “лам” – деген сөз чыкпастан, көзүн менин көзүмөн ала качып кеткен бойдон:

– Убакыт болуп калды, Асылбек Эркинбаевич, мен барып концертти баштай берейин, - дегенге араң жарады да, анан аны бирөө этектеп кала тургансып, шашып чыга жөнөдү. Директор алаканын жайып, Абдылда Осмоновичтин кеткен жагын узата карап кала берди. Анын көздөрү “Мына, көрдүңбү? Кептин баары быякта жатат”, – дегенсип турду...

– Оркестрсиз ырдабасаң, анда өзүң бил... Аккардеондон башка эчтеке сунуш кыла албайм...

– Агай, “жашырган жараны, өлүм ашкерелейт”, – дейт. Эмне болсо да ачыгын эле айтыңызчы... Же кийинки кезде оркестр менен ырдаш үчүн да “кубаттуу жөлөк” издеш керек болуп калганбы?..

– Жок... Андай эмес... Кептин баары башкада...

– Эмнеде?..

– Балтагуловдо. Анын командирөвкага кетип калгандыгында. Эгерде ал биерде болсо, мындай балакет болмок эмес.

Балтагулов деген биздин кезектеги дирижерубуз... Анын мында кандай тиешеси бар экендигин түшүнө албай турганымда, директор өзү жардамга келип калды...

– Назгүл, сен эстүү кызсың... Ошондуктан, болгонун болгондой айтып берейин. Бирок, бул сөз экөөбүздүн гана ортобузда калат деп убадалашып алалык...

– Айта бериңиз...

– Өзүң билесиң, бизде Осмонов, Сейдакматов, Балтагулов үчөөнөн башка дирижерубуз жок... Балтагулов жок болсо, мен сага дирижерду каяктан тапмак элем... Же сен турмушка чыккан неме болсоң бир жөн эле. Анда мен берки экөөнү иштөөгө мажбур кылат элем... Абдылда Осмоновичтин аялы “Эгерде Назгүлгө дирижерлук кылсаң, концерттен кийин үйгө келбей, каалаган жагыңа кете бергин” деп тиги залда отурат. Өзүң ойлоп көрбөйсүңбү... Ансыз деле төрт аялына алимент төлөп жүргөн неме эми мунусу менен ажырашса, мүлдө кыргызга жалгыз Абдылда эмес баарыбыз шерменде болбойбузбу... Айымкан “Назгүлгө дирижерлук кылсаң, тамагыңа дары салып берип өзүм өлтүрүп коём” – деп айтты деп, Сатыбалды ыйламырайт... Минтип жүргөн немени кантип зордуктайм... Ырас... Залда олтургандардын теңинен көбү жалаң гана сенин ырдагыңа ынтызар болуп келишкенин түшүнүп эле турам... Бирок, тигилерин тигинтип кендириmdi кесип жатышпайбы? – деп директор чын дили менен кейигенсиген түр менен ордуна туруп, чылым күйгүзүп, терезе жакты көздөй басканда, денем ымыр-чымыр болуп, эки көзүм жашка толуп, мен дагы ордуман туруп сыртты көздөй жөнөдүм.

Директор – “Ырдайсыңбы же жокпу?” – деп сурабастан, турган жеринен козголбостон кала берди...

“Алда шордон арылбаган бечара жаным ай... Кай жазыгым үчүн мынчалык кемсинтүүгө татыктуу болдум экен. Абдылда Осмоновичти кызмат жагынан гана мамилешкенибиз болбосо, капкачан жаныма жуутпай койгом... Ал эми Сатыбалды экөөбүз бири-бирибизге тике карабаган сый кишилерден элек го...”

Алардан тартып алмак мындай турсун, киши катары урматтаганым болбосо, экөөнү тең эңсеген адамымдын тырмагынча көрбөсүмдү кантип алардын аялдарына гүшүндүрөм...” – деп сай-сөөгүм сыздап, ичимдеги буулуккан муң сыртты карай жулкунуп, сенделип келатканымда, кезек күтүп жүрүшкөн артисттер:

– Сага эмне болду?..

– Бирөө бирдеме дедиби?..

– Бир жериң ооруп турабы? – дешип, заматтын ортосунда тегеректеп калышты...

– Эчтеке болгон жок... Баарыңар жайыңарга барып, муну өзүнчө калтыргыла... Эмне?.. Турмушта силердин эле телегейиңер тегиз болуп тургансып, неге тандана карайсыңар? – деп жаныма келген Гүлжамал эже тегеректеп тургандарды таратып жиберип, ошердеги бөш орунтукка олтура калып, концертте кийүүчү жибек көйнөгүнүн кенен жеңин бармагы менен сөөмөйүнүн ортосуна кымтып, бетимен төмөн көздөй куюлган жашты сүртүп:

– Ыйлаба, айланайын... Алар чындыгында ою пастын ишин кылышты, - дегенде, эрээркеп кетсем керек, өксүй-өксүй чыкирип ыйлап жибердим. Гүлжамал эже болсо:

– Кой эми, болду. Башың жаш, артисттик кесипти тандап алгандан кийин али мындайдын далайын көрөсүң... – деп соорото баштады... – Анын эмнесине ыйлайсың?.. Түзүгүрөөк ойлоп көрсөң, алар сени менен атаандашууга бардык жагынан каруусу келбей, чабалдыгын сезишкенинен ушинтип отурушат. Болбосо, сенин курагыңдагы кыздарды теңсинтпейт болчу... Бул алардын таптакыр амал-айлалары түтөнгөндөгү жасаган далалаты, - деп, “алар” деген сөз менен Абдылданын, Сатыбалдынын аялдарын айтып жатканын түшүндүм. Эже оюн улантты:

– Сен минтип бышактай кете берсең, алардын чырагына май тамызганы жатпайсыңбы?.. Алар бири-бири менен кеңешип, сенин ушинтээриңе алдын ала ишенишкенинен бул жорукту баштап отурушат. Ошондуктан, алардын өзүлөрүнүн куралы менен өзүлөрүн кыйратышың керек... Сен эстүү кыз эмессинби? Азыр чыккын да, эчтеке болбогонсуп ырдай берип, аларга караганда кыйла жогору турганыңды корсөткүн... Москвадан келгендер деле бирдемкени түшүнүшкөн немелердир, – деп мени көпкө соорото албай убараланды, анан:

– Менин кезегим келип калды, Назиш! Ыйлаба... Менин айткандарымды унутпа! – деп, сахнага чыгууга камдана баштады. Айымкандан кийин сахнага Гүлжамал эже чакырылды... Сахнадан келген Айымкан хордун эки-үч кызы, конференсье кыз менен атайы менин жаныма келишип, мага угуза сүйлөшө башташты...

– Ох, – деди Айымкан чоёктоп, – Бул залдын акустикасы укмуштай жаман турбайбы... Оркестр менен ырдаган биз минтип энтигип калдык, жалгыз аккардеон менен ырдаган байкуштар кантишээр экен... – Хордун кыздары калп эле анын сөзүн ырастагансып күлгөн болушту...

Алар бир топко сүйлөшүп турушту... Айымкан болсо, эки сөзүнүн биринде эптеп эле мени чымчып өтүүнүн амалын кылып жатты. Анан конференсье экөө хордун кыздарынан бөлүнө түшүшүп, сахна жакты карашып, "... Назгүл... Микрофон..." деп сүйлөшкөн сөздөрүнүн үзүндүлөрүн чалабула кулагым чалды.

Анын сөздөрүнө татыктуу жооптор тилимдин учуна келип, ичимди өрттөп жибергенсип жатса да унчукканым жок... Уруш чыкпасын дедим. Анткени, Айымкан чачтан алууга шылтоо таппай турганына көзүм жетти. Мурда мынчалык эмес эле, чамасы Абдылда Осмоновичтин аялы аябай көкүтүп туруп жөнөтсө керек. Айла канча, чыдадым. Анан оркестр эс алууга тарап, концерттин экинчи бөлүгү башталды... Эми биздин, Айымкандардын ою боюнча, начарыраактардын концерти башталды.

Мени эң акырына коюшуптур. Анысына да көндүм. Акыры кезегим келди... Конференсье кыз мени жарыялаганда, көрүүчүлөр кол чаап жиберишти. Сахнага чыгып келгенимде,

Айымкан менен конференсье кыздын эмне тууралуу сүйлөшүп айтканы белгилүү болуп калды. Анткени, ал кыз микрофонду менин боюман алда канча жогорураак көтөрүп коюптур. Аны өңүм деле каалаган деңгээлиме түшүрүп алсам болмок, бирок, анткеним жок. Бир кыянаттык кылбастан, миң жолу ошентишсе да, Гүлжамал эже айткандай, алардан алда канча жогору турганымды далилдегим келди.

“Бул менин, балким, эл алдына чыгып эң акыркы жолу ырдашымдыр. Андай болгондон кийин бар өнөрүмдү жумшап, өңүмдүн көңүлүндө татынакай элес калтыраарлык ырдашым керек” – деген ой бүткүл денемди бийлеп алды.

Программага киргизилген үч ырымды ырдап бүттүм. Дүркүрөгөн кол чабуулар менен сахнадан такыр кетирбеди... Конференсье кыз эки-үч жолу көнцерттин бүткөнүн жарыяласа да, көрүүчүлөр орундарынан козголбостон:

– Назгүл! Назгүлдү чакыргыла! “Эрмегимди” ырдасын! – дегенин кыйкырышып, кол чаба беришти... Жан жыргаткан көл чабуулар... Сегиз жолу чыктым. Сегизинчисинде “Эрмегимди” ырдадым... Бүгүнкү капамды, эчактан берки жүрөгүмдү мыжып келаткан мунумду ушул ырдан чыгарып алгым келгенсип, муну да, назик да ырдадым... Ырдап бүткөнүмдө, кол чабуулар ого бетер күчөдү... Дагы, дагы сурай беришти... Ал түрсун, Москвадан келгендер да көпчүлүккө кошулушту. Конференсье кыздын “көнцерт бүттү” – дегенине көнүшпөдү. Акыр аягында сахнага өзүм чыгып көрүүчүлөргө жакындап келип, жеңил жүгүнүп:

– Рахмат, рахмат сиздерге! – десем ого бетер дүркүрөтө кол чаппа жиберишти. Эртеси менин Парижге бара турганымды айтышты.

Парижден келээрим менен ырларымдын кай бирин радиобааратка түшүрүп алганы телевидениеге чакыртышыптыр... Ырдын бир эле куплетин тарткыча керээли кечке, кайра-кайра кинталап атып, таза маземди алышканда:

– Бу, силер жалгыз ырды тартабыз деп мынчалык суй жагылдынар, жанагы, чоң кино тарткандарыңар кантишет? – деп сурап калсам, аердегилер:

– Оой, алардыкы мындан да жаман... Биз аларга караганда, тим эле, зуулдайт эмеспизби... Мисалы, бир жарым сааттык фильмдин таза пленкасынын узундугу 2700 метр гана болсо, алар да ушинтип кайталап атып он беш, жыйырма миң метр тартышат...

– Антип, пленкасын ыксыз ысыраптай бербей, бир жолу эле жакшылап тартып алса болбойбу?..

– Болбойт. Бир кадрды эң кеминде үч-төрт жолу тартыш керек. Антпесе, кийин пленканы проявкалаганда, жараксыз болуп чыкса эмне болот?.. Ушунча кишинин эмгеги текке кетпейби... Ошондуктан, камеранын, жарыктын, артисттердин ыңгайына жараша бир-бирин кайталаган кадрларды бир нече ирет тартууга туура келет. Ошентип жүрүп, аба-ырайы ачык, аппараттары түгөл, артисттери жайында болсо, күнүно пайдалуу 30-40 метр гана тартышат. Кээде андан аз, же көбүнчө, өзүнүз көрүп тургандай, бири жетишсе, бири жетишпей, ыйкы-тыйкы болуп атып эчтеке тартылбай калган учурлары да болот. Анан ыйлап-сыктап жүрүп тартып алгандан кийин, режиссер жанагы он беш-жыйырма миң метр пленкасын “монтаждоочу стол” – деп аталган кичинекей экраны бар столдон чубатып өткөзүп, бирин-бири кайталаган көп кадрдын эң жарактуусун тандап алып, бир кулачтан, кээде бир карыштан курап отуруп, узундугу 2700-3000 метрге жеткен фильмдин өзөгүн кынаптап чыгат... – деп түшүндүрүштү.

– Жанагы, монтаждоочу столуңардын пайдасы чоңбу? – деп сурадым мен.

– Ананчы! – деп жылмайды жанагы жигит, – Ансыз кино тартууга болбойт. Жанагы бир кулачтан тартып, карышка чейин тандап алган үзүндүлөрдү кынаптоо жагынан өзүнө ишенген режиссерлор, тартып аткан кездеги мүчүлүштөрүн, ошол монтаждоо убагында оңоп кетишет.

– Ии...

Эртеден бери күн бүркөлүп турду эле, эми дыбырап себелей баштаган майда тамчылар бети-башымды аймалап, бүткүл денем менен ошону сүйүп, бетимди жел соккон, жаан жааган жакка тосуп, батыш тараптан ыдыргыган шамал уруп, улам анын кундуздай болгон капкара чачтарын сапсайтканына суктана карап, көркүнө көзүм тойбой, бир топтон бери акмалап артынан ээрчип келатамын. Алдынан эки-үч курдай кайчылаш өтсөм да көрбөдү. Үн катпасам, баары бир байкабасына көзүм жеткенде:

– Саламатсызбы, агай? – деп оропарасынан чыктым.

– Саламатчылык!..

Ал шалайып кичине азгын тарткан жүзүн буруп, анан жанатан бери ааламга бейкапарлык менен караган көздөрүн чоңураак ачып:

– Аа.. Назиш белең? – деди да, – Кандай, тентек, иштерин жакшыбы? – деп, өзүн зордуктап жылмайымыш болду эле, анысы окшошпой калды.

... Аны менен ээн учурашкан күнү жүрөгүм ойдолоп кабынан чыгып кетээр бекен деп жүрдүм эле, антпедим. Көзүм караңгылап, буттарым чалыштаганы менен жыгылганым да жок. Демек, мен али күчтүү аял экенмин деп калдым...

– Каякка бараттың эле?..

Ылайыктуу жооп таба албай мукактандым.

Анан “жанатан бери сени ээрчип жүрөм” – деп кантип айтмак элем.

– Тим эле... эс алып...

– О, эси жок десе. Күн минтип турса, алдагы бойдон эс алат бекен?.. – Нур чын коңулү менен жемелей сүйлөдү, – Айрыкча силерге, ырчыларга өзүн этияттоо керек...

Эми адатымдай аптыкпастан, жүрөгүмдүн түрсүлдөп какканы мурдагы калыбына кичине жакындашканда:

– Эчтеке эмес, агай, мен күн ушинтип турганда бетимди жаанга тосуп басканды бала кезимден жактырам... – десем:

– Ошентсе да бери үйдүн далдаасы жак менен басчы... – деп оң жагына өткөрдү. – Ии... Окудум. Гастроунар жакшы өтүптүр. Ал турсун, Уфада ырдап жатканыңда балкондо

отурган, татар жигиттин көрүүчүлөрдүн үстүнө кулап түшкөнүнөн өйдо уктум.

– Көюңузчу, агай... Ал бир кокустук да.. Анын үстүнө кызуу неме экен...

– Намыстанбай эле кой... Бул сенин ийгилигинди эч качан кемсинтпейт. Кыргыздын ырын Парижге жеткизгенине биз дагы жетине албай калдык. Дурус, дурус... Баса, эмнеге алиге чейин окууга өткөнүң жок? Же ушул билгеним эле жетишээрлик жеп жүрсүңбү?..

– Быйыл кеч болуп калбадыбы, эмдиги жылга даярданып жүрөм.

– Ошент, окууга эч качан кеч эмес. Келечегинди ойлон. Азыркы убактылуу атак-даңкка көппөгүн. Рас, сен жакшы ырдайсың... Ошондой эле Айымкан, Күкү да ырдай алышат. Бирок, баарыңарда бир кемчилик бар: ал ырдоонун техникасын улам өркүндөтпөгөнүңөрдө... Исмаилинаны көрбөйсүңөрдү, силерге караганда алда канча жакшы ырдайт. А силер болсо элдин көңүлүн жаштык демиңер менен алып жатасыңар. Исмаилинанын курагына келген кезде өзүңөрдү да, үнүңөрдү да ошондой кылып сактай аласыңарбы, ошо жагын ойлонгула... Менимче, Исмаилина жакшы ырчы гана эмес, жакшы адам да болушу керек, ырдоонун маданиятын, сахнада өзүн кандай алып жүрүүнү ошондон үйрөнбөйсүңөрдү?..

Нур көп нерселер жөнүндө айтты. Анын искусствону өтө кылдат түшүнүп, ар бир адамдын андагы ордун таамай аныктай ала тургандыгын, бирок, өз пикирин ар кимдерге эле айта бербесин мурдатан эле билчүмүн. Бирок, мен жөнүндө да ойлонот го деп күткөн эмес элем. “Сиз ырдаганда, тим эле жыргалдын кучагынан чыга албай калам” – деп сөз айтып, мен катышкан концерттин баарына келип, биринчи катарда отурчу жигиттердин арасында эч качан менин концертиме келбеген Нур өңдөнүп, чыгармачылыгым менен тааныштыгы барларын жолуктурган эмесмин.

Демек, бул үчүн мен дагы көптүн бири эмес турбаймынбы?.. Же, мээсинин “эсептеп чыгаруучу информациялык борборундагы” катардагы цифрамынбы? Неси болсо да, жүрүп-жүрүп эле минтип бакыттын кушу колума

конуп калгандай болуп турса, андан айрылып калбасам экен деп менин оюм, таптакыр башка жакта эле...

– Сенин ырдаганыңды дайыма радиодон рахаттанып угам. Бирок, мен сени музыкалык нотаны бузбастан сабаттуу ырчы эмес, ар бир ырга өзүнүн мамилесин кошуп, өз боёктору менен көркөмдөп, кыялындагы татаал сезимдерин этияттык менен айтып берип жаткан нукура талант катары баалайм. Мындай ийкемдүүлүк бардык эле профессионалдарда боло бербейт. Аларда ага жогорку музыкалык билим, каныккан актердук чеберчилик кошулса, анда укмуш болбойт беле... – анан ал мени кайра бир карап алып:

– Алда кокуй ай... Мен куруюн, бабырап сүйлөй берип, көнөрүп кеткен турбайсыңбы... – деп костюмун чечип, кириштык көрсөткөнүмө болбой, үстүмө жаап койдү.

– Сүйлөбө! Тартынбай эле кой, агасынын күрмөсүн кымынгандан эчтеке болбойт...

Күрмөнүн жыты денемди көшүлтүп жиберди.

– Бүгүн бошсуңбу?

Башымды ийкедим.

– Жүр анда, кафеге отуруп аңгемелешели.

– Жүрүнүз.

“Пейил” кафесине кирип, бурчтагы бош столду ээледик. Нур шампан заказ кылды. Алдындагы бокалга куярын куюп алганы менен, андан ооз да тийип койгон жок. Мени да кыстабады... Көпкө чейин сүйлөшүп отурдук...

– Агай, сиз эмне үчүн “Эрмегимди” жакшы көрөсүз?

– Эмне үчүн экенин бир сөз менен айтып түшүндүрүш кыйын. Ар бир адамдын турмушунда өтө жактырган беш-алты нерсеси болот. Ошолордон дагы айырмаланган өзүңө эң жакын, ийкемдүү кымбат жалгыз “бермети” болушу керек. Ким билет, балким менин берметим – “Эрмегимдир”. Бул ыр мага аябай жагат. Анткени, анын обону бешикте кезимен каныма сиңип калса керек. Атам үйгө келбей калган түндөрү, энем мени уктатып жатып дайыма ушуну ырдачу. Эң сонун ырдай турган. Андан кийин эч кимдин антип ырдаганын уккан эмесмин. Баягыда, мектепте сен ырдагансың. Сеники анча-мынча окшошуп кетет.

– Ошону алиге чейин унута элексизби?

– Кантип унутайын...

- Ошондо эмне үчүн мени кайра ырдаттыңыз?
- Мага сенин ырдаганың жаккан.
- Анда эмне үчүн киноңузга чакырган жоксуз, биздегилер мени “сөзсүз жактың” – деп жүрүшкөн.
- Жагарын жаккансың, бирок, ролго ылайык келбейт болчусуң.
- Түн киргенде чыктык кафеден. Жамгыр басылбаптыр.
- Агай!
- Токтодум. Аны да токтосо экен деп ошенттим.
- Ыя?
- Ал бурулду.
- Аа... Амансыңарбы? – деген Зарлыктын өкүм үнү экөөбүздү тең селт эттирди... Зарлык мага чукулдап келип:
- Ии... Мени таба албайт дедиң беле?.. Корүп турасың али тирүүмүн... Кана бери карачы, канчык! – деп ээгимен кармап өзүнө карай тартты. Жүрөгүм оозума капталып, сөз айтууга алым келбей бүткүл денем калчылдады.
- Иничек, кандай тартипсиз өскөн немесиң? Колунду ары гарткын да, – деп Нур анын колун ээгимен бошотуп, кагып жиберип, – Токтоосуз кыздан кечирим сурагын, акмак!
- Эмне? Кызбы?.. Ха... ха... тапкан экенсиң кызды. Бул, эгер билгиң келсе, бир кезде менин катыным болчу. Анан көпчүлүктүкү болуптур, – деп каткырып күлдү.
- Бирок, мен кекчил эмесмин. Көп кыйнабайм. Баягынын ушулбу? – деп, Нурду көргөзгөндө, ага жакындап келаткан лакыйган неменин караанын көргөнүмдө:
- Жок, жок, Зарлык. Ал эмес... Ал эмес, – деп Нурдун алдына тура калып:
- Мени эмне кылсаң ошо кыл, бирок, агайга тийбегиле, – деп жалбарып жиберсем:
- Болуптур. Жүр анда! – деди Зарлык.
- Макул, макул барайын, – деп Нурдан оолактай бергенимде, ал колумдан кармап токтотту.
- Токто, Назгүл. Баякка турчу!
- Ал мени Зарлыктан оолактатып коюп, өзү ага жакындап барды да:

– Эртең күндүз башка жерде жолугушуп, мамилеңерди такташып алаарсыңар, иничек. Азыр болсо мени менен чогуу

келаткандан кийин, эч жакка барбайт, – дегенде, Зарлык Нурга жакындай түштү. Экөө бөй тирешип туруп калганда, эмнегедир алардын турган турпатынан, кебете-кепширинин бири-бирине окшоштугу бардай болуп көрүнүп кетти.

– Ушундайбы? – деди Зарлык.

– Ушундай!

– Мен издеген киши сен болуп жүрбө?

– Болсом болгондурмун.

– Анда сен экөөбүздүн башкача эсебибиз бар. Мурда билсем, эсебинди эртерээк тапмакмын. Бирок, али да кеч эмес... Ырас кана жолугуптурбуз... Ал эми шыбагаңы!

“Былч” эле дей түшүп, бирин-бири тооруп турушкан үчөөнүн бирөөнүн денеси асфальтка “күп” этип кулаганын көргөнүмдө, алымын барынча “Ай, жеди жардамга!” – деп бакырып жибердим...

Кимдир бироөнүн онтогонун укканымда, “байкушту экөөлөп өлтүрүштү го” – деп көңүлүм караңгылап кетти.

“Бул эмне деген кордук?.. Өзүмүн женил ойлуулугум менен муну өлтүртүп көюп, кантип жер бетинде басып жүрөм? Андан көрө менин да өлгөнүм артык эмеспи” – деп, жерде жаткан Нурду тепкилеп жаткан Зарлыкты чачтан алганымда:

– Назгүл, эмне болгонсун? – деген Нурдун конур үнү өзүмө келтирди...

– Бул сизби... Ох...

Аңгыча жанагы менин кыйкырыгыман улам чуркап келишкендердин:

– Эмне бөлүп кетти? – деген суроолоруна алардан мурдараак келген аскер офицеринин киймин кийген орус киши:

– Бул жигит кызы менен келатса, мобул эки бейбаш кол салышты эле куп гана сазайын окутту бейм. Мен жетип келгенде, экөөлөп балакет кылышпасын деп чоочудум эле... Кудая шүгүр, бу жигит көркөктордон эмес экен, экөөнүн тең эңчисин ченеп колдоруна берди... Эми жолдоштор бул экөөнү милицияга жеткизели! – дегенде Нур:

– Жо-жок!.. Антпегиле!.. – деди Зарлык менен жанындагысын кармап тургандарга:

– Коё бергиле, кете беришсин. Беркиниси менин иним болот. “Жакшы бол!” – деп кичине тарбия ишин жүргүзүп жатканымда, сиздер келип калбадыңыздарбы?

Аң-таң болгон адамдар коё беришээр замат берки экөө шашыла келген жагы тараптагы караңгылыкка кирип, житип кетишти.

– Жүр, Назгүл. Үйүң кайда эле? – дегенде, көкүрөгүнө башымды жөлөп эчкирип ыйлап жибердим.

– Назиш!.. Сага эмне болду? Бардыгы жакшы аяктабадыбы.

– Жакшы болбой калсын, агай. Сиз аны билбейсиз... “Шаардагы бейбаш балдар менен достошуп жүрөт” – дешкен. Бул ушул бойдон жөн калбайт. Мен жерге кирейин, жеткизбей эле эсен-сооңузда үйүңүзгө кетинизчи...

– Чочуба, Назиш! Кайра келишпейт.

– Бардык күнөөнүн баары менде, алдыңыздан шайтандай болуп чыга калбасам... Жанагы айбандар жалгыз жаныңызга залакасын тийгизбесе экен, мен куруюн! – деп өпкөлөп ыйладым.

– Жүр, жүрөгой эми! – деди Нур.

Ошол бойдон унчугушпай келе бердик. Жатакананын тушуна жетип токтогонубузда:

– Агай, жанагы... – деп келатсам:

– Кереги жок. Айтпай эле кой. Турмушта андайлар боло берет. Эми капаланбай үйүңө бара гой, - деди.

– Агай, бир нерсе сурамска капа болбойсузбу?

– Айт.

– Эртең кызматка барсаңыз.

– Аны сен кайдан билесиң?

– Мен баарын билем. “Барам” – десеңиз агай. Сиз барсаңыз эле, баары оңолгону турат. Мен сизге ишенем. Барасызбы?

– Барса, барайын.

– Көрүүчүлөрүңүз, өзгөчө мен чыдамсыздана күтөбүз.

– Кандайча?..

– Ушундай эле. Биз, аялдар, эркектер үчүн санаа тартып, алыс жолдон аларды күтүү үчүн жаралганбыз да...

Эмнегедир Нурдун көздөрү бакырая түштү.

Концерттин бүтпөгөн жерлерин тарттырганы тевидениеге барсам, эң алгачкы уккан жаңылыгым бул болду:

– Нур: “Фильмди тартып бүтүрүүгө мүмкүнчүлүк бергиле. Кыласаңар тартылгандарды кынаптап көргөзөйүн” – деп өзү келиптир дешти.

– Койчу?

– Чын. Кээ бирөөлөр: “Ээй... Өзүң эстүү эле жансың, кантип түшүнбөйсүң?.. Сен, анча-мынча жарактуу материал көргөзсөм, тирканды улантууга руксат беришет деп ушинтип атасың го... Анте турган болушса, сенин фильминди жаптыруу жөнүндө мынчалык катуу маселе коюшмак эмес...”

– Ааламды ошолор ченгелдеп турат дегин келеби?..

– Азырынча ошолор... Бирөө сени зордоп атпагандан кийин “тиги” кишиге жаман көрүнүп, өз башына балакетти үйүп эмне кыласың?.. Азырынча сенде “куп” дегенденн башка арга жок. Жоп эле оокатыңды кылсаңчы. Ачуусуна тийип, көп эле тентелектей берсең, сени чайнап коёт!” – деп чын коңүлдөрүндөгү кеңешин айтышса:

– Аны убагы келгенде көрөөрбүз! – деп ишке катуу киришип калыптыр дешет го.

– Бир билгени бардыр да, – дешти короодогу бактын түбүндөгү скамейкада сүйлөшүп отурушкан аялдар.

Мен эчтеке укпаган, түшүнбөгөн киши өңдөнүп, узун отургучтун берки четинде отура бердим. Алардын сөзүндөрдө кулак түрдүм.

– Болбосо мынчалык көгөрбөйт болчу, – деди жанагы аял сөзүн улап. – Менин билишимде, Нур бир кызык иш баштаганы турат...

– Кантип?..

– Айтсаң...

– Оозуңардан чыгарбагыла, чамасы Нур “аксакалдын” анын колго алып койгон көрүнөт...

– Ээй... Ырас айтасың... Кечээ а киши биерде жүргөндөй болду эле, – деди экинчи келин...

– Ой желмогуз... Ошону ойлоп тапканын карасаң... Бир жертен туура кылат. Болбосо, кимге, каяка арызданбасын,

эчтеке чыгара алмак эмес. Эми айтканын аткарбаса. Татыкуловдун жанын сууруп алаар жеңебиз?

Аялдар шыңкылдап күлүп калышты.

– Ботом, үйүндө кадимкисиндей сабайт дешет аксакалды...

– Жеңеге Татыкулов Татыкуловдуганан гана чыдап эле жүрөт, башка киши болсо, алда качан эле көк мээ болуп калмак. Эмне дебесин, мыңк этпей отура берип кутулат көрүнөт. Нерви жоон аркандан жасалса керек.

– Сен байкап сүйлө, а кишиде нерв жок.

– Андай болушу да ыктымал. Майрамга карата аксакалды сыйлыкка көрсөтүптүр дешет го...

– Койчу? Кайсынысына?

– Социалисттик эмгектин баатырлыгына.

– Ооба сага!

– Чын. – “Ушундай аял менен, мынча жыл чогуу жашаган неме, эмгек баатыры болууга толук акылуу” – дешкен имиш.

– Ха-ха...

Назгүл: Муну укканда жаным жай ала түштү... Анан...

Автор: Андан аркысын мен айтып берейин.

Назгүл: Мейлиңиз.

Автор: Чындап эле Нур келди. Өзүнүн мүмкүнчүлүгүн коомчулук алдында далилдемекчи болуп ошентти.

Мына, кирпич какпай монтаждоочу столду кучактап отурганына бир топ күн болуп калды. Кесиптештеринин “кичине өзүңдү аяп, эс алып кел” – дегенине көнбөй, өжөрлөнүп пленкасын барча-барчалап, кайра курап убарагерчилик тартты. Эсиндедир, баягы “атактуу” күнү кечке жуук аялы телефон чалып:

– Тамак ичтиңби? – деп сураган.

– Гм... Ичтим.

– Жаныңды жебе... Калп айтканың билинип турат. Эмнеге ичпедиң?

– Убактым...

– Ай, ушу жаныңан он кадам аралыктагы ашканага барып тамак ичип келүүгө да көп убакыт керекпи... Обу жоктонбой азыр жөнөгүн, уктунбу?..

– Кеч болуп калбадыбы? Биерде эч ким жок. Ашкананы да капкачан эле жаап кетишкен.

– Жалгыз отурасыңбы?

– Жок.

– Дагы ким бар?

– Бир сулуу кыз отурат.

– Эмне дейт?

– Чамасы сүйөм дегендей кылат.

– Мейли, ушу сени сүйгөн кыз жыргайм го деп ойлосо керек.

– Мария жокпу?

– Жок. Кеткен. Эмне кылмак элең?..

– Сени кайтартып коёюн дедим эле, мейли эми... Анда мен сага тамак алып барам. Пропуска жазып кой, коргонунарга кийрибей жүрбөсүн.

– Тим эле койсоңчу...

– Көрсөтөм мен сага тим эле койгонду...

– Болуптур, болуптур... Бирок, убадалашып алалы... Көпкө кармалбай, тамакты таштап, бат эле кайра кетесиң. Болбосо, азыр мага ар бир минута кымбат экенин түшүнөсүн го...

– Макул. Бат эле кетем. Мен сага кандай тамак алып бараарымды билчи...

– Манту...

– Жок.

– Лагман...

– Жок.

– Палоо... Анда эмне алып келесиң?..

– Барганда көрөсүн. Ал сага “суприз” болот...

“Боорукерим” деп ойлоду Нур трубканы койгондо, жубайынын да өзү үчүн санааркаганына ыраазы болуп, эчтеке эмес, аз калды, кичине чыда!

Кайрадан көздүн нурун жеген экран.

Кайрадан кол жооруткан кайчы.

Кайрадан баш айланткан километрдеген пленка...

Кантип эле сактап кала албайын? – деп ойлойт Нур. Же... Бектур Амановичтин айткандары туура чыгабы?.. О! Анда мен өзүмдү гана эмес, бир гоп чыгармачыл адамдарды да ыңгайсыз абалда калтырып жатпаймынбы?.. Башында ээленбей эле койсом болмок экен... Уят ай, уят!

Убакыттын өткөнү, уйкунун келгени билинбейт.

Иштин да мааниси жок.

Телефон шыңгырады.

Алган жок.

Кайрадан шыңгырады.

Дагы эле ордуна козголгон жок.

Үчүнчү жолу шыңгыраганда, ачууланып трубканы кулагына тосту.

– Ало! Угуп жатам...

– Орозовбу?

– Ооба.

– Проходнойдон. Кулак салшы, Нур, - деди трубкадан кароолчу казактын колдураган үнү. Ал Нурду жакшы тааный турган. Экөөнүн бир мекемеде иштегенине бир топ жыл болуп калбадыбы, - Мен сенин өзүңдү, ишинди каншалык сыйлаганым мен айтууга тийишмин. Бизди да бул жерге өкмөт койгон. Керегибиз жок болсо, антпейт эди. Солай болгон соң, биздин эреже мен да эсептешүү керек.

– Кыскараак айтууга болобу?

– Неге болмасын, болат. Кыскасы осул, үстүңө киши шакырганда, пропуска жазып коюу керек...

– Мен эч кимди чакырган эмес элем...

– Эмесе мында бир келин турат. Аялымын, тамак ак кеп эдим дейт.

– Аа... Ооба, ооба... Кечиресиз, Даке! Таптакыр унутуп калган турбаймынбы? Айыптуумун. Даке, анда сиз аны быяка өткөрүп жибериңиз, пропусканы кетип баратканда озү таштай кетсин. Макулбу Даке? Өзүм чыгууга убактым болбой жатат.

– Жарайт. Бирок, акыркы ирет осундай болсын. Мындан ары эш кимды жибермеймин.

– Макул...

Гүлайым келгенче, буларды жыйнаштыра турайын, стол да суусун деп, “жумушчу позитив” менен магниттик пленканы

синхронизаторго бекитип, столду токтун булагынан бошогуп
житканда, “кыйч” деп эшик ачылып сен кирдиң.

Назгүл: Ооба... Эшикти ачканымда:

– Келдинби? – деди Нур бурулбастан.

Мен унчукканым жок.

– Келдинби дейм, ыя?..

Нур жалт бурулуп, көздөрү алая түштү. Ордуна тура калып
кира отурду. Көздөрүн бат-бат ачып жуумп, ал турсун,
оомойу менен ушалап да жиберди...

Апкаарыган бойдон, аттап өткөнгө даабай, мен да босогодо
туруп калдым.

– Назгүл!.. Сен...

– Ооба... Кийирбейт экен деп корктым!.. – деп актанганга
кира жарадым.

Тамагыма бөгөт болгон неме шаштымды кетирди...
Бирдеме деп ооз ачсам эле эчкирип ыйлап жибере турганмын...
Үй чыгарбай, ага утурлай бастым... Жүрөгүм лакылдап,
кабынан чыгып кете тургансып кага баштады... Улам
жакындаган сайын эңсеген адамымдын кыял ныксыраткан
жытына башым айланып, денем көлкүлдөп эрип
бараткансыды...

Автор: Токто кызым! Кайда баратасың? – деди кароолчу
Гүлайымга утурлай басып. – Азыр аякта эш кым жок.

– Бар... Иштеп аткан киши бар? – деди Гүлайым. – Ал мага
пропуска жазып коюш керек эле.

– Нурба?

– Ооба.

– Токто, токто! Сен Нурдың келиншеги бөлүп жүрме?.. –
деп сурады ал бирдемеден шектенгендей.

– Ооба.

– Тамак ак кеп эдин ба?..

– Мына, аксакал, айткан турбайбы?.. Анын үстүнө мени
таанысыз го... Эртеден бери наар ала элек, мобул тамакты
берип коюп эле кайра чыгам, – деп кароолчунун руксаатын
күтпөй, Нурдун группасы жайгашкан жакты көздөй жөнөдү.

– Балакет бас, мен не деп койдум а?.. Эми сорум кайнады ээ,
деген кароолчу шашкалактап, колундагы ачкычты

будкасынын каалгасынын көзөнөгүнө кийире албай, буйдала түштү...

Назгүл: ... Башка аргам калбады, – деп солкулдап ыйлап жибердим. Баягыда эле... Нур калтыраган колдору менен чөнтөгүнөн жүз аарчысын алып чыгып, бетимден төмөн көздөй тоголонгон жашты сүртүп, экинчи колу менен саамайыман сылап туруп:

– Назиш, неге минттиң?.. Балалык кылып... – деп бирдеме айтмакчы болуп келатты эле, алакаңдарым менен анын оозун баса калып:

– Айтпачы... Унчукпачы... Бактымды кыйба... Мага башка эчтекенин кереги жок... – деп титиреген эриндеримди анын кыл баскан ээгине тийгиздим...

Эшик кыйч деди... Нур солк этип кетти. Мен да бурулдум. Босогодо жүзүнөн жылмаюусу тарап, көздөрүн чоң ачып Гүлайым туруптур. Биз бири-бирибизден ажырай берээрде, Гүлайымдын колундагы сетка жерге түшүп, бөтолко тарс жарылды да ичиндеги сүтү, тамдын таманын агартып жайнап калды. Андан ары эмне болгонун билбейм.

Автор: Мен билем. Эгер кааласаң, айтып берейин.

Назгүл: Каалабайм эмес, мен сизден өтүнөм, суранам?... Айтыңыз...

Эртеси күн батып баратты. Акырындык менен ааламды каптап келаткан караңгылык эми биерге да баш багып, кубаттуу жөлөгүнөн ажырап алсыраган мындагы шооланын майда сыныктарын жеткен жерден сугунуп, үй ичи күңүрттөнө баштады. Чырак жагышкан жок. Бул үйдөгү кырдаал о, таң эртеңден бери эле күүгүмдөнүп турат. Жубайлардын көңүлдөрү да азыр аларды каптап келаткан каракочкул түндөй капкара. Аркы үйдүн терезесинен адашып кирген жарыктын ичке шооласы сонуркаган немече, төрдөгү диванда өңү ооруган кишиникиндей купкуу болуп, суз отурган Гүлайымдын жүзүнө жабышып алып такыр кетпей, анын кебетесиндеги уйпаланган назиктикти, чоң ачылып турган туптунук көгүлтүр коздорунон

томон көздөй жылбышып түшүп келаткан жүзүмдөй болгон тамчыларды көрсөтүп турду.

Нур актанган жок. Же өкүнгөнү, же кайгырганы билинбейт. Дуушар болгон абалга анча маани бербегенсип, ааламга беккапар караган калыбында, оозундагы сигаретинин эчак өчүп калганын байкабай, дагы эле эриндерине кымтып, о баятан бери терезенин тушунда турган бойдон дулдуюп унчукпайт.

Гүлайымдын ичи өрттөнүп бараткансыды. Нур экөөнүн эң аягы чыккы таанышканынан тартып, кечээки каргашалуу кечке чейинки турмуштарындагы ар бир орчундуу учурлары көз алдынан убап-чубап өтө баштады...

... Анда, Гүлайым медициналык институттун биринчи курсунда окуп жүргөндө эле, өзүн жактырып тооруп жүргөн жегиттерден кемчил болгон эмес. Ал турсун, алардын арасында кезектеги жолугушууда айдын жарыгынан дарактын түбүндө талдаланышып шерттешкендери да бар болуучу. Ошого карабастан, бирге окуп, бир бөлмөдө жаткан курбусу Сүйүмкандан Нурдун жөн-жайын угуп, андоосуздан оозунан бир сөз чыгып кеткендигине байланыштуу, аны менен жакындашууга аргасыз болгон. Анткени, Сүйүмкан кайсыдыр бир фильмдин эпизодунда тартылып жүрүп, аердеги болгондун ишнесинен жибине чейин төкпөй-чачпай айтып келе турган. Күндөрдүн биринде:

– Аты да Нур, өзү да нурдан жаралгандай, экинчи режиссер болуп иштеген бир жигит бар! – деп калды Сүйүмкан таңынанып, анын киного түшкөнүн айтып бер деп бөлмөлөрүнө чогулган кыздарга – Кино чыкканда көрөсүңөр, башкы ролдо тартылып жүрөт. Атаганат, кандай гана кызды болбосун “Ушул кишинин жарым болсо?” – деп тамшанта турган неме. Кебетектешири, иштеген иши, сүйлөгөн сөзү, жүргөн-турганынан эч кызык таба албайсың.

– Сен өзүң ага ашык болгондон соосунбу? – деди Гүлайым күлүп.

– Сопсоо элемин. Мен эмес башкы ролдо ага жуп болуп тартылып жүргөн чүрөктөй болгон кыз, уят-сыйытты кыянаттырып коюп, көпчүлүктү көзүнө илбей артынан ээрчип жүрсө, мага эмне жок! – деп Сүйүмкан ымандай сырын ашырбай айтты.

– Ошончолук эле, ааламга тутка болгон немеңи бир көрсөтчү, мага, деги аның адамдан жаралганбы? – деди Гүлайым.

– Адамдан жаралганынан шек кыла турган жөнүм жок, бирок, аны “көрүп күйгөнчө, көрбөй эле койгонун он” деп курбуң катары кеңеш берээр элем.

Өзүн бүтүн шаардын болбосо да, институттагы мыктылардын биримин деп, далай солкулдаган жигиттерди артынан жалбартып ээрчитип жүргөн Гүлайымга кыздардын көзүнчө курбусунун минтип айтышы катуу тийип, кызууланта түштү.

– Сен аны мага тааныштырып эле койчу, анан бир ай өтпөй а дагы биздин жатакананын оозундагы акыйып турган балдардын катарына кошулбаса, мага кел?

– Эртең эле тааныштырам, келе колунду!

– Келе!

– Эгер айтканың келип, эртеңден баштап, отуз күн өткөндөн кийин анын сага келип босогодо сагаалап турганын көрсөк, ушул отурган баарыңарды айылга алпарып, коноктойм. Уткузсаң сен ошентесиң! – деди Сүйүмкан.

– Макул эле.

Айткандай эле, Нурдун кыйла кыздын тымызын эңсөөсүнө арзырлык жигит экенин Гүлайым алгачкы таанышканда моюнга алууга аргасыз болду. Ал мындан мурда кебете-кепшири жагынан да, акыл-эс жагынан да мындан өтөөр жигитти кезиктирген эмес эле. Ошол себептен таанышкандын үчүнчү күнү “Кечинде жолугушсак болоор бекен?” – деген Нурдун сунушуна демейдегидей маалкатпай дароо “макул” – деп жооп берген. Ошондон тартып экөө күндө-күн алыс жолугушуп, кызматтан, окуудан бош убактыларында чогуу көңүл ачып жүрүштү. Жакшы нерселер, турмуш тууралуу көп аңгемелештишти.

Ооба, талашып-тартышпастан, аңгемелештишти. Анткени, Нур өзүнүн турмушка болгон көз карашын кадиксиз далилдер менен жабдып айткандыктан, ага каршылык көрсөтүүгө кыздын турмуш тажрыйбасы да, алган билими да аздык кылат эле. Гүлайым Сүйүмкан экөөнүн ортосундагы мелдешти унутуп, чын дили менен жигитке берилип калды. Анын, жашына кыл келбеген өзгөчө

токтоолугу, турмушка бүйрө карап, алдыга койгон максатына ишенимдүү кадам шилтеп бараткан билимдүү адам экендигине суктанды. “Мурдагылардын баары сары ооз балапандар болчу, менин самаганым ушул” – деди Гүлайым ичинен. Анын, кинодон же театрдан чыгып, кызды жатаканага жеткизип келатканда, башкаларга окшоп же бир караңгы көчө менен алпарууга аракеттенип, же бир дарактын далдаасына тура калып, анын колунан кармалап... андан башка да аракет жасабагандыгы таң калтырды. Бирок, буга чейин андайдын жөн-жайына түшүнүп калган кыз эртедир-кечтир ага келишээрин ойлоп, жан-дили менен ошол күндү күттү. Эгерде Нур ушу жагынан бир аз башкаларга окшошуп койсо, кыз аны эч айыпка жыкпас эле. Бирок, берки эмнегедир антүүгө шашылган жок. Жигит өзү минтип маданияттуу мамиленин чегинен чыкпай жүрсө, оюндагысын өзү биринчи айтууга Гүлайым даабады. Акыры “менин таалайым, жалгыз гана ушунун колунда, ансыз жашоом кызыксыз” – деген чечимге келип, берки минтип жүрө берсе, көңүлүндөгүнү өзү айтуудан кайра тартпай турган абалга жеткенде, мелдештин жыйынтыгын чыгара турган күн келип калды. Кечке жуук баягы кыздардын баары чогулуп, Нурду күтүштү. “Уткузсам да мейли. Аны үчүн бул кыздарды бир эмес, он жолу коноктоого макулмун. Мен үчүн, эңсеген Нур колго тийсе, утканым ошол” – деп ойлогон Гүлайым кыздарга угуза мындай деди:

– Кыздар, мен уткуздум. Ал келбейт. “Кечинде сёмкам бар” – деген. Ишемби күнү чогуубуз менен биздикине барып, жекшемби күнү каалашыңарча конок болосуңар. Барыш-келишиңер да менин мойнумда...

– Сен дагы ошентет белең? – деп сурады терезенин тушунда турган кыздардын бирөө Сүйүмкандан.

– Эмнени?

– Биздин барып-келиш каржыбызды өз мойнуңа алат белең дейм.

– Ананчы! – деди Сүйүмкан утканына кичине маашырлана, – Мен автобус менен эмес, силерди таксиге эле салып бармакмын.

– Анда эки такси чакыр! – деди жанагы кыз.

– Эмне үчүн?

– Жетөөбүз бир машинага батмак белек.
– Ии, ырас, ырас, – деди Сүйүмкан, – Мен эки такси керек болсо, экөөнү эле чакырмакмын.
– Анда чакыра бер!
– Эмне үчүн мен чакырышым керек?
– Анткени, тээтигинде келип турат.
– Кана?
– Тигине, алдагы үч баланын ары жагында, колоннанын түбүндө...

Баары терезеге жабылышып, Нурдун келип турганына көздөрү жеткенде, кайра бурулушса, бөлмөдө Гүлайым жок болчу.

... А күнү экөө көпкө жүрүштү. Эч жакка барышкан жок. Тим эле басып жүрүштү.

– Бүгүн келем деген жок элең го! – деди кыз.
– Бирок, сен мени күтпөдүңбү? – деди жигит.
– Ооба, күткөм.

Анан кыз жалжылдаган көздөрүн Нурдун жүзүнөн албай, жакындай баштаганда аркы жолдон өтүп бараткан машинанын жарыгы буларга тийип, экөө эки жакка бөлүнүүгө туура келди. Ошо бойдон андай сөзгө кайрылышкан жок.

– Кош эми! – деди Нур жатакананын оозунан, – Сен жакшы кызсың.

– Эртең келесиңби?
– Жок.
– Качан келесиң?
– Билбейм.

– Ии... Анчалык эмне? Же башка бирөөгө көз кырыңыз түшүп калдыбы, агай? – деди Гүлайым назданып.

– Жок, эч кимге көзүм түшө элек. Бирок, эми сизге да керегим жок эмеспи.

– Ал эмне дегениңиз?
– Мелдештен утуп чыкпадыңызбы.
– Аны сиз?..

– Ооба, мен мурда эле уккам. Сизди утуп чыксын деп, колуман келгендин баарын жасадым. Эгерде анча-мынчасы көңүлүңүздөгүдөй болбой калса кечиресиз... Анан сизге айтаар

насаатым: Экинчи минтип мелдешпей жүрүңүз, бирде болбосо, бирде – уткузууга да туура келип калат. Кошунуз.

Гүлайымдын көздөрү карангылап, жер көчүп бараткансып колоннага жөлөндү.

– Нур, кетпе! Мен бардыгын... – бирок, заматтын ортосунда Нурдун караанын карангылык соруп кетиптир. Ошондо Гүлайым азыркыдан да жаман болгон. Сүйүмкандыкына конокко барчу күндү чөгуу макулдашалы деп, Гүлайымдын келишин күтүп отурган кыздар аны көргөндө үрөйлөрү учту.

– Гүлайым, сага эмне болду?

– Мен өлдүм, өлдүм, – дегенге араң жарап, озондоп ыйлаган бойдон керебетине кулаган.

Бир жагынан жакшы көрүп калса, экинчи жагынан өзүн күнөөкөр сезген Гүлайым, кийин Нурду издеп таап, кечирим сурап, оюндагысынын чет жакасын чыгаргандан намыстанган жок. Акыры кепке келишти. Жарашышты. Бирок, Нурдун мурдагыдай жолугушуулардан тайсалдап, анткен күндө да, мүнөзүнүн улам суз тартып баратышы кыздын кыялына бүлүк сала берди. Алар “Жаш гвардия” бульварында келатышканда асман ачык эле, “Тюмень” көчөсүнө өтүшкөндө бүркөлө түшүп, добулбасын кагып, жамгыр көнөктөп төгө баштады. Көчөдөгү ары-бери өткөндөрдүн кээ бирлери үйлөрдүн дубалдарына жабыша калышса, кээ бирлери даракты далдаланышып, же колундагы газетти жазып жиберип эки колу менен төбөсүнөн жогору көтөрүп суу болбостун аракетин кылып жаткан кырдаалда, Гүлайым менен Нурга “Тюмень” көчөсү менен “Головин” көчөсүнүн бурчундагы телефон-автоматтын будкасы тийди.

Сыртта алай-дүлөй. Биерде тынчтык. Жамгырдын шатырап жааганы да булардын кулагына жумшарып жетип жатты.

– Өткүн экен, – деди Нур. – Азыр эле басылат. Жамгырдан улам өз айлын эстеди Гүлайым. Бала кезинде ушинтип жаанда калышса, кантишкендиктерин айтып берди. Ата-энеси, тууган-уругу менен бир сыйра тааныштырып өттү. Нур “Жакшы экен” – дегенден башка эчтеке айтууга жарай алган жок.

Жакында бир курбусунун турмушка чыгып, анын тоюна барганын, аерде кимдер кандай кийинип, эмне деп ырдап, кайындарынын канча калың алып келгенинен өйдө айтып берди Гүлайым.

– Ата-энеси да оокаттуу эле немелер экен – деди ал. – Эки жүк ташуучу, бир жеңил машина менен алтымышка жакын киши келди. Бирок, уулуна жашыл костюм кийгизишкени мага жаккан жок. Анысы да көөнөрүп калыптыр. Бул тим эле маданиятынын жардылыгы да. Болбосо, калыңга деп кырк мин сом акча, эки бээ, жыйырма кой, он беш ящик арак жана башка толуп жаткан майда-чуйданы алып келген немелердин, уулуна бир кара костюм сатып берүүгө кантип эле кудурети жетпей калсын? Ак капрон көйнөкчөн, көпөлөктөй болгон биздин кызыбыздын жанында күйөө бала кичине чүнчүгөнсүп калды. Бирок, ошого карабастан аларга суктанбаган киши калган жок. Тою да укмуштай сонун өттү дейсин, үч күн, күнү-түнү алардын айлынан бака-шака басылбады. Узаткандагы себинин көптүгүн айтпа. Үч жүк ташуучу машинага тиреп жыйма болду го. Чет элдик гарнитурдан тартып, ийнесинен өйдө сарамжылап беришиптир. 40 миң сом калың алышканы менен, кудай билет 80 миң сомдук сеп менен узатышты көрүнөт. Атаганат, ар бир бойго жеткен кыздын тымызын тилегени ушул эмеспи. Өмүрүндө бир болчу нерсе ушинтип, элдин да, өзүндүн да көпкө чейин эсинде калаарлык болгону кандай жакшы. Баса, сага эмне болду?

– Эчтеке.

– Эмне, дагы эле таарынып жүрөсүңбү?

– Жок, аны алда качан унуткам.

– Анда эмне үчүн бат-бат келип турбайсың?

– Анын өзүнө жараша себеби бар да.

– Айтууга болөөр бекен?

– Антүүнүн зарылчылыгы жок го деймин.

– Жок, бар! – деп шашып кетти Гүлайым, “оңбогон гана кыздар, менин мурдагы жигиттерим тууралуу жеткизишкен экен го” – деген өйдө. – Айтсаң деги, эмне болду?

– Чынын айтсам... сага баргандан корком.

– Эмне, мен ошончолук эле коркунучтуумунбу?

– Ооба, коркунучтуусун. Гүкүш, сен мени туура түшүнсөн. Сен эстүү, чырайлуу, жароокер кызсың. Сени сүйүү коркунучунан аман-эсен калуу ар кимдин эле колунан келе бербейт. Андай болгондон кийин, мен деле адаммын да. Менде дагы адамдардагы сапаттардын баары бар. Ошондон улам, өзүңө жолой албай жүрөм.

– Ыя’!

Кыздын денеси ымыр-чымыр болуп, көздөрүнүн кычыктарына жаш кылгыра түштү. “Акыры жүрүп айтат экенсиң, эмне мынча кыйнадың?.. Сени менен бир ай болобу, бир жыл, он жыл болобу, бир турсам, анан башка бирөөгө кетем десен кармабайм. Айыптабайм да. Өзүң менен бир эле күн чогуу болсом, ошого ыраазымын. Ал күн менин бактымдын туу чокусу болуп эсептелет. Демек, таалайыма жазылганы ушул эле болсо, ошого да каниет кылам” – деп айткысы келди. Анте алган жок.

– Эси жогум! – деди ал жумшак алакандары менен Нурдун жаагынан сылагылап, – Анын эмнеси жаман. Мен деле адаммын го...

– Бирок мен анте албаймын да, акым жок, – деди Нур дагы эле сезимине жеңдирбей. – Гүлайым, минтип сүйлөшпөй жүрөлүчү.

– Эмнеге? – деди Гүлайым бир аз эркелей жигитке жакындап.

– Анткени, мындай сөздүн аягы эмнеге барып такалаарын билесиңби?

– Билем. Үйлөнөбүз. Сен менин күйөөм болосун.

Кыз жарк этип жылмайып койду.

– Анда, куш боёнуз бек болсун! – деди Нур.

– Рахмат. Сиздики да.

– Бирок...

– Эмне бирок?

– Бирок, болочок күйөөңүздүн ким экенин жакшы билбей жатып...

– Калп! Жалаа! Билем. Мен өзүмө өмүр шериктикке, кичине эси жоктугу гана болбосо, ааламдагы эркек аттуунун баарынан артык немени тандап алганымды жакшы билем.

– Атаганат! – деди Нур чекесин тырыштырып. – Кокус үйлөнүп калсак...

– Эмне үчүн “Кокус үйлөнүп калсак?”. Үйлөнөбүз.

– Макул эле. Ошондо өн жыл өткөндөн кийин дагы ушундай сөздөрүңдү уксам ээ...

– Угасың. Он жыл, жыйырма жыл, миң жыл өткөндө да ушинтип айтам.

– Буга да макулмун. Бирок, менин кара башымдан башка үстүмдө үйүм, жанымда жарты тыйыным, же жанагинтип, калыңга арбын акча алып, түмөндөтүп мал айдап бара турган ата-эне, тууган-уругум жок экенин билесиңби? Эл-журттун эсинде калаарлык шаан-шөкөттүү той өткөзө турган да мүмкүнчүлүгүм жок.

– Мейли, мага эчтекенин кереги жок. Жанагы жөн эле айтылган сөз. Мен баарына кайылмын.

– Ата-энеңчи?

– Алар эмне дешмек эле?

– Макул болушпасачы?

– Болушат. Аягынан камсанабай эле кой. Өзүм айтам. Алар баарын түшүнүшөт. Түшүнүшпөсө өзүлөрү билишсин. Жок, түшүнөт. Атам өзү жетимчилик менен өскөн неме. Жүр, эртең эле барып алар менен тааныштырып келейин... Көрсүң го, алар сени сөзсүз жактырышат. Эртең барабызбы?..

– Эмне, ушинтип эле сөздү бүтүрүп салдыкпы?

– Ананчы, “уялбаган буюрбаганды алат” – деген ушул да! – Гүлайым жайдарылана каткырып жиберди. Ушул учурда бирөө будканы тарсылдатып калды эле, Нур эшигин ачса, жашы элүү-элүү бештердеги карыя туруптур.

– Жамгыр эчак басылган, балдарым! – деди карыя, - жумуш боюнча телефон чалайын дедим эле.

– Келиңиз, кириңиз...

Алар чыккан бойдон кол кармашып көчө толгон элге аралашышты.

Үйлөнүшүп алышты. Гүлайым мурдатан эскертип койгондуктан, ата-энеси “алып кетебиз” – деп жулкулдашып

келишкен жок. Бирок, “башка адам түгөнүп кеткенсип, артистке чыкканын карасаң балаң түшкүрдүн” – деп күйөө баласын да жактырышпады. Жакындан бери калынына “Волга”, “Москвич” берели дешип келишкен жуучуларга ачык жооп айтышпай, дагы дурусураагы келип калаар деп үмүттөнүп жүрүшкөн немелердин, Нурдун ата-эне, тууган-уруксуз кокойго гана башы бар экенин угушканда, күйбогон жерлери күл болушпадыбы. Анан калса Гүлайым менен Нурдун өзүлөрү үчүн да оор сыноо күндөрү башталды. Гүлайымдын көзүнө аалам мурдагыдай жашыл түскө боёлгонсуп көрүнбөй, эми бардык нерсе өз ысымдары менен атала баштаганда, Нурдун жүрүм-турумундагы жакшы жактарынан дагы жамандары арбыныраак болуп чыга келди. Ал эми мүнөздөрүндөгү кыл келишпөөчүлүк күн өткөн сайын күчөгөндөн күчөй берди. Анткени, Гүлайымдын турмушундагы зор бурулуштардын бири – ал эң оболу эле демейдегидей ай сайын эки-үчтөн туфли, төрт-бештен көйнөк жаныртып кийүү мүмкүнчүлүгүнөн ажырады. “Чыккан кыз чийден тышкары” – дегендей, турмушка чыккандан тартып ата-энеси аны үй-бүлө кирешесинин үлүшүнөн чийип таштагандыктан, өзүнүн стипендиясы менен Нурдун алган айлыгы, турган үйлөрүнүн акысы, келим-кетим, тамактан ашпагандыктан, Гүлайымды биринчи жолу акчанын кантип пайда болуп, нандын каерде быша тургандыгы менен тааныштырды. Мурда эки жолу кийип чанып ыргытып койчу туфлилерин эми сыйга кийүүгө аргасыз болду. Атасы кем-каржы жагынан түк өксүтпөгөндүктөн, дээринде тууган-уруктар, дос-жолдошторунукуна бат-бат айылчылап барып, өзү да аларды үйүнө чакырып коноктоп, үлпөт куруп, шапар тепкенди жанындай көрө турган. Эми болсо, ал мындай турсун, киного, театрга баруунун айлык нормасын кыскартууга туура келип олтурат.

Нурдун мүнөзү уларга таптакыр карама-каршы эле. Биринчиден, антүүгө азырынча каражат жагы кендирин кесип отурса, экинчиден ал тырмактайынан тартып бир сындырым нан маселеси менен бетме-бет келип жүргөндүктөн, көңүлү каалап турса да, мүмкүнчүлүгү жетпеген нерселерден унчукпай гана баш тартууга көнүп калган. Анын жакын санашкан достору да жок болчу. Адамдар чогулуп үлпөт курган жерге да барбай

турган. Өзүнө белгилүү себептерден, тууган-урук катнашы деген нерсени дегеле билчү эмес. Гүлайымдын көз жашын көл кылып тултуяп отурганынан аргасы түгөнүп, кайсыдыр бир үлпөт курган жерге барса да, келгенден тартып кеткенине чейинки убакыт Нур үчүн он жылдык сүргүн мөөнөтүн өтөгөн менен барабар боло турган. Анткени, өзү өмүрү оозуна ичкилик алып көрбөгөндүктөн, берки ичип жаткандардын заматтын ортосунда адамдыктан кете баштаган кейиптери, маңызсыз сөздөрү кыжырын келтирчү. Бирок, келинчегинин эңсегени ошол болгондуктан, кез-кезде анын каалоосу менен да эсептешпей коё алган жок.

Арадан бир жыл өткөндө кайнаталары чакыртты. Алар кадимкидей отко кийирүү каадасын жасоо үчүн эмес, кызынын кабарын угуп, жүдөгөнүнө боору ооругандыктарынан ошентипти. “Эшегине жараша тушагы” — дегендей, анын алгачкы баргандагы баркы келинчеге үчүн өткөзгөн калыңынан ашып түшкөн жок. Кетишээринде бирин-экин үй тиричилигине керектүү эмеректерге аталаш агасынын ондогу баласын кошумча кылып беришти.

— Окуткула! — дешти алар, — Орус мектебинен окусун. Шаар көрүп, тыңысын. Биерде андай жок.

Арадан дагы бир жыл өтпөй, жанагы балага он үчтөгү таекесинин кызы да кошулду. Чоңбу, кичинеби, айтор, үй-бүлөгө жаңы адамдын кошулушу, ошо бүлөнү башкарган адамдын түйшүгүн арбытаары баарыга белгилүү эмеспи. Ошол себептен Нур эми күнү-түнү тынбай чарчаганды билбей иштеди. Күндүз өз кызматына барат, андан кичине колу бошой калса радиону, телевидениени көздөй чуркайт. Анткени, аерден бирдеме окуп, телекөрсөтүүлөргө катышкандыгы үчүн кошумча акы алат да. Түнкүсүн орусча чыгарылган кинофильмдерди кыргызчалаштырууга катышат. Кээде газет-журналдардан ар түрдүү тапшырмаларды алып, аерден да бирдеме таба коёт. Эң эле эчтеке чыкпай калганда, темир жол вокзалына барып, таң атканча 360 тонналык вагондун көмүрүн түшүрүп, жүк түшүргүч болгондон да намыстанган жок. Түртүп койсоң жыгылганы турганына карабай, бир суткада өтө аз, бар болгону 24 гана саат болооруна алымсынбай жүргөнүн айтып калаар эле. Кесиптештери козү жокто аны келеке кылышып,

ийлык алганда башкалардай болуп, акча чогултуп үлпөткө кытышпаганынан “зыкым, жан кечти” – деген сыяктуу сөздөрдү айта берише турган.

Бир жолу түн ортосу ооп калганда, берки артисттер менен ол кезегин күтүп отурган Нурду чакырып калышты.

– Ай, Нур, тур! Сенин колың жүрүп жатат. (Орусча чыгарылган кинофильмдерди кыргызчалатканда, пленканы кичинекей эпизоддорго бөлүп туруп, шакекчеге окшоштуруп жабдыктырып экранга коё берсе, ал эпизод шакекче айланган сыяктуу утур-утур кайталана берип, кинодогу артисттердин принципдеринин кыймылын, кыргызчалатып жаткан артист бат эле окшоштуруп коёт). Деги бүгүн сага эмне болуп калган? – деди Асанбек деген артист.

– Азыр, азыр, – деди Нур көздөрүн ушалап. Кечке чейин чарчап калган экемин, көзүм илинип кеткен турбайбы.

– Бя? Ой тобой, сен да чарчайсыңбы? – деди чын дили менен таң калган Асанбек.

– Сен эмне мени адам эмессиң дегин келип турабы?

– Жо-жок. Анткенден алысмын. Ал турсун, сенин ишмерчилигине дайыма башымды ийем. Бирок, эмнегедир сени түк чарчаганды билбеген өзгөчө адам деп жүрчүмүн. Ошонуңа суктанчумун. Көрсө...

– О, койчу, баланын сөзүн сүйлөбөй... – Ушинтип жүрсө да, ол кызматында кынтыксыз иштеди. Анын мынчалык тырышчаактыгына көз кыры түшүп калган жетекчилери өкмөттөн үч комнаттуу үй алып беришип, айлыгын жогорулатышты. Ошого карабастан, али тыңып кетише элек. Албетте, турмуштары мурдагыга караганда кыйла жакшырып калды го, бирок, алардын ойлогон мерчемине али жете элек болчу. Нур өңдөн азып, жүдөдү. Бирок, биротоло тыңып алмайын, негизги максатына жетүүгө күндөлүк тиричиликтин мүмкүнүлү мүмкүндүк бербесине көзү жетип, жашоо кумары, өмүр кызыкчылыгынын баары аны жандай өтүп кетип биригканын сезип турса да, ага өкүнүп же бир жолтоо кылууга буйдамасы келген жок. Мезгил ырайымсыздык менен күлгүн өмүрдүн күндөрүн сугуна берди. Асан Гүлайым окуусун бүтүп иштей баштады. Үйлөрүндөгү кыз менен балага дагы экөө кошулуп түйшүктөрү арбыганына карабай турмуштары тыңып,

өздөрүнө жараша үй тиричилик эмеректерин күтүшүп, эмитыйын-тыпыр жагынан муктаждыкты сезбей калышты. Нур үй ичиндеги майда-чүйдөгө киришкен жок. Үйүндөгү төртөө кээде көңүлүн оорутарлык жоруктарды жасашып, тебелеп-тепсесе да, жубайын өтө урматтагандыктан, кабагым-кашым дебестен чыдап жүрдү. Гүлайымдын ата-энеси “күйөө балабыз” – деп үйрүлүп үстүнө түшүшпөсө да, эми кез-кезде катташып турушат. Өзгөчө энеси бат-бат келет. Келген сайын:

– Бу сен ааламда эркек аттуунун тукуму куруп кеткенсин, эриңе мынчалык эле үзүлүп түшүп калгансың? Али сенин он гүлүңдөн бир гүлүн ачыла элек. Же ушу тексиз жаман, сенин теңиңби? Акыр барып экөөңөрдүн ынтымакташып кетээриңерге көзүм жетпейт. “Эрдин бери караганы жаз да, ары караганы кыш” – дейт. Буга көп ишенбе. Сен көздөсөң тууган-урук, жек-жааттарыңды көздө. Сенин жеңилиңди жерден, оорунду колдон алчулар ошолор. Сен колундан келишинче алардын көңүлүн ал. Инилеринди-синдилеринди окутуунун камын көр. Алдагы кебетең кантет шүмүрөйүп? Кымбат баалуу, жакшы-жакшы кийимдерден алдырып кийсең сага жарашпайбы? Кудайга шүгүр, азыр чыгам десең да, сага кыз ала элек солкулдаган жигиттер четтен табылат. Анан үйүңдө өзүбүзгө караштуу кишилерден көбүрөөк каттата бер, кийин бөлүштүргөндө эки көмүтү өзүңө тийет – деп дайыма айта берет турган.

– Апа! Уялбай кантип ушуну айтып өтурасың, күйөө балаң угуп калса эмне дейт?

– Укса, уга берсин. Мен сөздүн жүйөөсүн айтып жатам!

– Ал мынчалык силерге эмне жамандык кылды эле? – деди Гүлайым көз жашын кылгыртып.

– Жакшылыгын да көрө элекпиз!

– Апа, адамдык касиет деген кайда? Эми болбодубу. “Калың берген жок” – деп эле өмүр өткөнчө ушинте бересиңерби? – Мына азыр каралашып эле турбайбызбы... Ал кездеги жазыгы колунда жоктугу эле болбосо, Нур сен экөөбүздөн о, алда канча артык адам, апа! Силердин оюңарга, акмак болсо да, колунда болсо эле – ошол жакшы адам болот турбайбы.

О, өлүк-тиригинди көрүп берейин десе! – деп энеси да моюн бербейт, – Мен сага жамандык каалап атыптырмынбы. Күйгөндөн чыгып атат бул сөз. Элдин сендей кыздарын көрүп намысыман тим эле жарынып өлгүм келет. “Башың баш, биги чагың кара таш”. Мен айтаарымды айттым, калганын өзүн бил. Анан мага 200 бер, кетем! – деген энеси кийинки келгенде.

– Ана, өткөн айда эле жүз сом бербедик беле. Же бизди бирерде отуруп алып күнү-түнү акча согот деп ойлойсуңарбы?

– Аны менен менин жумушум жок. “Катын албай кайын ал” дейт. Айт жанагыңа. Чоң жерден кыз алганды билген неме, чоң чоң бергенди да билсин. Тапкыла! Же Ысмашымдыкына куру соң бар дегинер келип турабы?

– Ысмашың ким?

– Кочкордогу синдимдин уулу. Ошо үйлөнгөнү жатыптыр.

– Ал мен тааныбаган кандай синдин эле?

– Сен кичинекейинде, уруш маалында, ошоякка турмушка чыккан.

Айткан акчасын таап берип жөнөткөн. Бирок, энесинин өтө бишпичтик менен экөөнүн ортосуна салып кеткен суук жылааны өт ишин кылбай койгон жок. Ошондон улам Нурдун мүнөзүндөгү тубаса өзгөчөлүктөрүн, атайын өзүн сындабагандыктан ушинтип отурат деп ойлогон Гүлайым, өтө кыстыалыш учурларда өз кызыкчылыгын кыстара берчү болду. Кээде “Ушу тиричилик деп жүрүп жаш өмүрүм соолуп баратат, сен болсо мен жөнүндө ойлобойсуң” – деп кыңкыстап калат.

– Ойлоном, дайыма ойлоном! – дейт Нур жубайынын мугаттуу доосун анчалык этибарга албай, бул жөн эле аялдардын кыялындагы мүнөздүү сапат катары эсептеп – Эми кичине чыда. Көрбөйсүңбү, биз эң оболу “эчтекеден” баштаган элек, эми мына үстүбүздө үйүбүз, үйүбүздө эл катары тиричилигибиз бар. Жакында жакшылыгына айланып, “Чарчаган үндү” тарта баштасам, менин да эңсегеним ордуна чыгып, сенин да мүдөөң толот.

Бирок, мүдөөсү толгончо Гүлайымдын синдиси Салима 10-классты бүтүрүп, институтка өтмөкчү болот. Мурдатан эле начар окуп жүргөндүктөн, анын өз алдынча окууга өтүшүнө көздөрү жетишпей, экзамен алчу мугалимдерди издеп жүрүшүн, Гүлайым менен мектепте чогуу окуп, кийин

институтту бүткөндө ошерге мугалим болуп калган Токтосун деген немеге туш болушат. Токтосун Гүлайымга кыз кезинде эле сөз айтып жүрүп, кийин берки турмушка чыкканда да учурап калып, жолугушуп турууну сунуш кылганда, Гүлайым кагып койгон болчу. Мына эми, Салиманын тагдыры ошондо экен. Ата-энеси: “Деги бир жибектей созулган ыймандуу бала тура, ананайын. “Амансыздарбы, сиздер Гүлайымдын эне-атасы болосуздарбы? Мен Гүлайым менен чогуу окугам” – деп өзү келип учурашып, анан жөн-жайыбызды түшүнгөндө, “ка-ап, колуман келбей турган ишти сурап жаман уят кылып койдуңар го...” – деп катуу өкүнгөн болду, көрсө бизге ишене албай жаткан турбайбы... Ошээрдеки эле маалимдер “бардыгы ушунун колунда, өткөзөм дегенин өткөзүп эле коёт” – дешти. Бар, айланайын. Бирге окуган немец экен, бир ооз сөзүңдү аябай сүйлөшүп, синдинди бир окууга илинте көр” – дешип келгенде, Гүлайым кыйын жаман абалда калды. Барбайын десе, энеси менен синдисин кыялбайт. Салима: “Элдин эжелери, жезделери эле өткөзүп жүрүшөт, мен байкушту эсине алган эч ким жок. Эгер окууга өтпөй калсам муунуп өлөм” – деп буркурап ыйласа, энеси “ак сүтүмө ыраазы эмесмин, бир ууч топурагыңды түйүп бергин” – деп коркутат. Барайын десе, эч качан кайра ондой алгыс каталык кетип калганы турат.

Ушинтип олку-солку болуп турганда атасы сөзгө аралашты.

– Балам! – деди ал. – Алы-күчүм барында баарыңарды окуттым. Кудайга шүгүр, минтип үчөөңөр өз алдыңарча үйлүү-жайлуу болуп тыңып алдыңар. Эми мен карыдым. Сакалым куудай болгондо, сөзүмдүн да баркы кетти. Иши кылып, мурдагы атаң жок. Өзүңдөн кийинкилердин тагдырын колуңа албасаң, буларды окутууга менде дарман калбады, балам...

Деги эле жакын санашкандарынын сөзүн эки кыла албаган Гүлайым үчүн атасынын бул сөздөрү кыйын таасир этти. Минтип айтып жатканда атасынын кебетеси бир байкуштап көрүнүп, боору ооруду.

– Макул, ата, барып көрөйүн...

– Ошент! – деди энеси – Акча керек болсо акча бар. Дегеле, эчтеке аяба. Иши кылып синдиң окууга өтүп, элге-журтка “баягы Абдыракмандын кызычылап” – деген сөзгө калбай, абийир алсак болду...

“Менин абийиримди төгүп туруп, өзүңөр абийир алганы жатпайсыңарбы? – деп ойлоду Гүлайым ичинен. – Мейли, байкуш атам үчүн Салиманы окууга өткөзөйүн, бирок, менин да ичинчи жүзүмдү көрбөйсүңөр”.

– Өгөөрү аныкпы? – деп сурады Гүлайым.

– Анык! – деп жооп берди Токтосун.

– Канча керек? – Гүлайым сумкасынан бир тутам акча сууруп чыкты.

– Акчага муктаж болуп көрө элекмин! – деди Токтосун, – керек болсо менден алып тур.

Гүлайым жаш кылгырган көздөрүн төмөн түшүрдү. Токтосун “кантебиз, турмуш деген ушул” дегенсип маңдайында кыпмайып турду.

– Качан? – деди Гүлайым акырын.

– Эртең кечинде.

– Кечинде келе албайм.

– Мейлиң күндүз кел, – деди Токтосун. – Мага баары бир. Ишенимдүү жерде үйүм бар. Эртең саат экиде ушиерден келиңишебиз.

– Макул...

Синдиси окууга өттү.

Гүлайымдын “ичкени ирим, жегени желим” болду. Эл-жүрттүн баары аны соёмөйү менен көрсөтүп шылдыңдап жаткансып, көчөгө чыккандан корунса, үйдө күйөөсүнө тике кирип сүйлөй албай жаман чүнчүдү. Жарык дүйнө менен кош айтышып, өз жанын кыюунун ондөгөн ыкмаларын ойлоп тапса да, аны жүзөөгө ашырууга кудрети жетпеди. Жашагысы келди. “Мен ушинтип койдум, эми эмне кылсаң, өз эркиң” – деп, баарын төкпой-чачпай күйөөсүнө айтып бермекчи болуп, ага да чыдаган жок. Анткени, Нурдун “Адамдагы бардык кемчиликти кечирүүгө болот. Кор оокаттын айынан жаман-жакшы создор айтылып, аркыл иштер жасалып кетиши мүмкүн. Анын баарын токтоолук менен ылгап чыгыш парз. Бирок, бир нерседен башкасын. Ал – чыккынчылык. Ата Мекенге, адамдыкка чыккынчылык кылгандарга эч кечирим жок. Аны териштирип

отуруу кажетсиз. Андайларга булгатпай, адам деген ыйык наамды батыраак бошотуп алыш керек” – дегенин далай уккан. Демек, бул иш Нурга жетээр замат, кайра калыбына келтире алгыс каргаша болуп кетээрин түшүнгөн Гүлайым, Нурсул жашоо мындай турсун, ошондой болоорун ойлонгондон коркту. Бейпилчилик учурда өйдө-төмөн сөздөр айтылып жүргөнү менен, эми үйүнө чындап кырсык баш багып кирип келгенде, өз өмүрүндөгү Нурдун орду бош калса, аны эч нерсе менен толтура албасына көзү жетти. Анын үстүнө, күйөөсү ушунча жылдан бери зарыга күткөн максатын жүзөөгө ашыраарына аз калганда, өзүнүн өлүшү да, айыбын мойнуна алышы да анын ишине саатын тийгизбей койбосун ойлоп, Нурдун киносу бир жаңсыл болгонго чейин эптеп чыдай турууну туура тапты. Анткени, Нур кыйладан бери экинчи режиссер болуп иштеп келатат. Роль ойноп киного да тартылды. Өз алдынча профессионалдуулугу кадиксиз эки-үч киноочерк тартты. Кызмат жагынан, дегеле эч кимден кем калган жок. Бирок, ошого карабастан анын эңсегени – өзү коюучу режиссер болуп, өзүнүн көркөм фильмин жаратуу эле. Буга билим да, жөндөмдүүлүгү да жетишип турганы менен, студиянын өндүрүштүк чекенелигине байланыштуу, мурда өзүлөрүнө ысым жасап алышкан лөк режиссерлордон кезек тийбей жүрдү эле, эми мына кээ бир кызматкерлердин каршы турушканына карабай, студиянын жетекчиси Акматаалы Татыкуловичтин анча-мынча колдоосу менен өзү жазган сценарий боюнча “Чарчаган үн” деген көркөм фильмди тартуу укугу колго тийди. Бул өзүнүн тагдырындагы чечүүчү учур экендигин, эгер ушул алгачкы эмгеги жараксыз болуп чыкса, анда экинчи жолу ол алдынча кино тартуу үмүтүнөн кол жууй тургандыгын жакшы түшүнгөн Нур, “Чарчаган үндү” тартууга шашпай, негиздүү киришти. Мурдатан тажрыйбалуу режиссерлор менен чогуу жүрүп, ишке көзү каныккан неме, чү дегенде эле ишенимдүү кетти. Бирок, каерде болбосун оңой оокат жок эмеспи. Студия мындан мурда мынчалык зор полотно тартып көрбөгөндүктөн, материалдык-техникалык базасы көтөрө албай, кино тартуу мөөнөтү бир аз создукту. Бул жагдай кээ бирөөлөрдүн чырагына ого бетер май тамызды. Андайлар ар бир коомдо, ар бир мекемеде, ал турсун, кээде бир үй-бүлөдө да кездешсин

калмышат эмеспи. Ошолор “Каражатты чыгымдоо тартиби бүтүлдү, мөөнөтү узарып баратат, кино тартыш Нурдун кошунан келбейт, фильмдин багытында саясий мүчүлүштүктөрү бар” – дешип, туш-тушка арызданып жүрүшүп, акыры фильмдин жарымын тарткан кезде, убактында токтото турууга мажбур кылышты. Ушуга чейин бир тои каражат жумшалып калгандыктан, бул чечимге келишти. Болбосо, биротоло жаптырып коюудан да кайра тартышмак эмес. Дайыма олуттуу маселелерди өз алдынча чечүүдөн тайсалдап турчу Акматаалы Гатыкулович:

– Тарткандарынды кынаптап, атайын түзүлгөн комиссияга көргөзүп, арызда жазылгандардын баарын төгүнгө чыгармайын, ишти андан ары улантууга уруксат бере албаймын, – деди.

Нурдун:

– Аксакал, комиссиянын мүчөлөрүнүн көпчүлүгү искусство менен иши жок, чет жактан келген немелер экен. Аба-ырайынын, техникалык жабдуулардын жагдайына жараша, кино деген ар кайсы жерден тартылып, толук бүтмөйүнчө, анын санатына баа бериш өтө кыйын экенин түшүнүшпөйт го, – дегенине конбөдү.

– Анда кинонду таптакыр жаап таштайм! – деп коркутту.

– Жок дегенде комиссиянын составына режиссер, операторлордон кошуңуз. Болбосо, материалымды өз ишинде таш болсо болгондур, бирок, кинонун өзгөчөлүгүнө түшүпбөгөн немелерге көргөзө албайм! – десе:

– Ай бала, сен көп эле тыңсына бербе... Көргөзө албасаң, аргыңды таштап коюп кете бер! Кыргыз киносу сенсиз эле өнүгүп келген, эми мындан ары деле өнүгө берет! – деп ташабайын суутуп салган.

Откөндөгүсү жаман түш сыяктанып унутулуп, жаңыдан жаны жай алып келатканда, Гүлайымга бул кабар өтө оор тийди. “Какаганга муштаган” – дегендей, өзүлөрүнүкү кесиптештер тургансып, Нурдун күнү-түнү үшкүрүгү таш жарып, үшкүйүп үйүндө отурганын көрүп, анын кайгысын кантип жеңилдетүүнүн аргасын таппай турганда, “Салима сессияда тырмачтан кулап калыптыр. Барып, тааныштарың менен үйлөшүп өткөзүп кел” – деп энеси келиптир.

– Окубаса жерге кирсин! – деди Гүлайым энесине, Баягында ит болуп, тилинерге кирген экенмин. Окуй албаса, айылга барып колунан келген ишти кылсын.

– О, өлүк-тиригинди көрөйүн десе! – деди энеси, мурдагысындай катуу айтсам көнбөй каяка барат эле деген ойдо, – Ар-намысы жок жаман. Салиманы окуудан чыгарып таштаса, “Ушунча жылы шаарда жүрүп, кара чечекейдей болгон синдисин окутуп алуу колунан келбептир, - деп сага эле наалат келет.

– Келмектен келсин! – деди Гүлайым энесин таңкалтырып, – Эми, Салима үчүн барып сабак окубаганым эле калды эле. Деги уят-сыйыт деген болуш керек да. Силердин жорук-жосунуңардан Нурдун алдында жети өмүрүм жерге кирет.

– Өзүң билесиң да балам! – деди кызынан мындайды күтпөгөн энеси кичине жоошуй, –Бир тууганың жөнүндө ойлон деп гана, бир ооз айтып койгонум болбосо...

– Бир тууганым, ата-энем, мен тууралуу ойлондуңарбы? Же мен турмушка чыкканда, “Сары-Камыштагы” мурдунан дем алгандын баарынын бала-чакасын окутуп берем деп милдетин алдым беле?.. Кыскасы, жетишет. Он эки жылдан бери, бир ай өзүбүзчө жашап көрө элекпиз. Үйүң толо киши бар экенинен айбыгып, жоро-жолдошторубузду чакырып, ээн-эркин да отура албайбыз. Мен тойдум мындай турмуштан, – деп Гүлайым үйүндөгү балдар-кыздарды чакырып чыгып – Балдар! Барың ата-энеңерге айткыла! Бүгүндөн баштап силерди же интернатка орноштурабы, же жатаканадан орун алып береби, иши кылып мындан ары каерге жашай турганыңардын камын көрсүн, – деди.

Кайненеси келип, эмнегедир, кызы экөө катуу-катуу сүйлөшө баштаганынан улам, өзүнүн үйдө отурушун ыңгайсыз деп ойлогон Нур сыртка чыгып кеткен. Экөөнөр ошондо жолугушуп жүрөсүнөр. Эми, биздин эскерүүлөрүбүзгө себеп болгон окуянын башталышына келсек, Гүлайым мен айткандардын баарын көз алдына элестетип, эмне себептен тагдырдын ага таш боордук кылганына кейип отурду. Нурдун алдында өзүнүн периштедей таза эмес экенин билип турса да, анын кучагынан сени көргөндө чыдай алган жок, Назгүл. Ичи

күндү. Кызганды. Эгерде, анын ордунда болсоң, сен да ошентмексиң...

Назгүл: Мүмкүн, мен да ошентмекмин...

Автор: Мен анын мындай кылаарын мурда билген эмесмин? – деди Нур бир оокумда.

– Билсең эмне кылат элең?

– Таң?..

Мындай суроо болоорун күтпөгөн Нур бир аз апкаарып калды.

– Жаман болду! – деди ал – мен актана да албай турам. Эмне десек да сеники эп. Эгерде кечире алсаң...

Назгүл: Ооба. Кечире алам. Бардыгын унутуп, өткөндү эч кимге эсиңе салбашка убада берейин... Жалгыз суранаарым...

– Жок, дебе, – деди Зарлык кызууланып. Экөөбүз көрүшпөгөндөн бери, кебетеси токтоо тартып, үнү да өзгөрүлүп калыптыр. Көздөрү да мен коркуп жүргөндөй эмес, алда канча жумшак да, мээримдүү да турбайбы... Ал менин көзүмө тике карап, сөзүн улантты. – Ишенип кой. Мен сени сүйбөсөм, минчалык жалбарбайт болчумун Назиш...

– Бул сөздү токтотсок кантет, Зарлык? – дедим анын сөзүн бөлүп. – Орундалбай турган ишке бекер убакыт коротуп эмне кылабыз... Ойлонбойсуңбу, эми силердикине кайсы бетим менен барам?

– Алдагы эле бетин менен барасың. Ишенип кой, сага эч ким оорат ачпайт. Эгерде айылга баргың келбесе жүр, экөөбүз башка жерге кетели. Эсиндеби, бала кезде “ааламдын аягына чейин келип барам” – дечү эмес белем. Жүр ошо ааламдын аягына барып, экөөбүз тең иштеп, турмушубузду кайра башынан баштайлы.

– Жок...

– Антпе, Назиш!.. Сен кеткени бери далай ойлондум. Мени чагып кетти эле, өч алам дебестен, намысымды женип алдына келип отурам. Азыр сенин даңкыңа да кызыккан жерим жок. Сен мага баякы эле айылдык карапайым кыз, Назгүл бойдон, мен жактырган Назгүл бойдон ардактуусуң. Ырас, далай жолу

колго тийген бирөөгө үйлөнүп алайын да дедим. Бирок, болбоочудай, сенси жашай ала турган эмесмин... Бир жерде тынып иштөөгө да, окууга да көңүл барбайт. Жүрчү, Назин, азыр эле алып кетейин... Бармактайыбыздан ата-эненин батасын алып, ак никелешкен аялым элең, өмүрлүк жарым...

– Жок, Зарлык, - дедим анын таптакыр үмүтүн үзгүм келин. – Аялың болгонум ырас. Бирок, аялың гана... эч качан өмүрлүк жарың болгон эмесмин... Эмне кылсаң өшө кыл, эми сенин босогонду аттай албайм. Мен сени курбу катары урматтан жүрөйүн, бирок, менин кудуретим жетпес ишке буюруп куру бекер кыйнаба.

– Ошондой дечи? – ал кумсарып ордуна туруп, калтыраган колдору менен чөнтөгүнөн сигарета алып тутандырды да, - Демек, натыйжа чыкпайт дечи? – деп мага суроолуу карады...

Эми анын көзү жанагыдай мээримдүү эмес жалын чачырап, айбаттуу болуп көрүндү. Мен да тартынганым жок.

– Ооба, чыкпайт.

– Болуптур. Жакшылыкча айтканга көнбөдүң...

– Жамандыгыңа алсаң, мына мен алдында турам, өлтүр мени, менин жаным менен эле көксөң сууй турган болсо, - дедим эми биротоло өлтүрсө өлүп тынайын деп.

– Сениби? Ха-ха... – ал өзүн зордуктап каткырымыш болду эле, анысы окшошпой калды... Жаак эттери тырышып же күлүп же ыйлап жатканын ажырата албадым... – Сени өлтүрүп жинди болуптурмунбу?.. Кылгылыкты кылып, кыл жип менен бууи коюп, өз өлүмүн менен, татыктуу болгон жазадан жеңил кутулайын деген экенсиң го... Жок... Мен антпейм... Өзүңөн башканын баарын акмак деп эсептесең жаңылышасың... Сенин каның менен менин көксөм суубайт. Эми мен колумдан келген жамандыкты сенден аябай калайын...

Машина коюп кетип, же байкоосуздан ыргытылган таш мээсинин бырын-чырынын чыгарып, же эң эле кур дегенде белгисиз бейбаш балдардын бычагынын мизинен жаны жаннатка кетиши мүмкүн. “Кармалбаган ууру эмес” дейт. Так моюнга коймоюнча, закон эч кимди айыптабайт. Же, сен коёсунбу?.. Хе-хе...

Ошондуктан, экөөбүз мындан ары түбөлүк көрүшпөйбүз деп биерде “улуу трагедия” ойноп отуруунун кереги жок... Демек, дагы көрүшөбүз... Эмки кезигүүгө чейин жакшы кал...

“Алда азаптан арылбаган шордуу башым. Бул көрөкчө түүлбай эле туна чөксөмчү... О, кудай! Неге мени минтип арыйскыйды кылып жаратып койдуң экен... Чын эле жазыксыз менин убалына каламбы?... Ооба, ооба... Бул айтканын сөзсүз аткарбай койбойт. Кой, мен үчүн Нурдун жапа чеккенинен көрө мүмдүн өлгөнүм артык эмеспи” – деген ойлор секунддун ортосунда кымкуут болуп мээмдин чак-челекейин түшүрүп.

– Токто! – деп бакырып жибердим, ал каалганы ачканы сыяганда, – Токто!

– Эмне?

– Мен макулмун.

– Эмнеге?

– Аялың болууга... Кайра барууга...

– Хе... жок. Эми мен макул эмесмин. “Итке таштаган тооктун” кереги жок мага...

– Зарлык! Айланайын Зарлык, адамгерчиликтен кетпе...

– Ошентейинби... Эгерде... – “эч качан сахнага чыгып бардабайм... койнунда жатып, башка адамды самабаймын... айтканыңан чыкпайын” – деп ант берсең, ошондо да ойлонуп көрүшүм мүмкүн... А эгер кокустан макул болом да, ал менин аяк коңүлүмөн эмес, сени элден артыкча көргөндүгүм үчүн экенин моюнга алуудан арданбайм.

– Зарлык, бардыгы сен айткандай болсун. Дегеле сенин сөзүңдү эки кылбайын... Ырдабайм... Колхозго иштейм. Кызылча багам. Ысыгыңа күйүп, суугуңа тоңгон өзүңдү ойлогондай аялың болом. Алып кет, Зарлык... Мен баарына макулмун, – деп анын аяк астына жыгылдым.

Автор: Сен Зарлыктын аяк астына жыгылдың:

– Токтогула! – деп кыйкырды Нур, – экөөңөр тең ошол сурган ордуңардан козголбогула! – деп кыйкырган Нур ошондо жогорудан.

Боз ала таштардын арасынан чоочугансып чыга калгансыган ар кайсы жердеги байтүп камгактардан башка бир тал чыбык өспөгөн, каркыраган эски сайдын нугунда бири биринен алыстай алышпай, кылчак-кылчак карашып баратышкан аял менен эркек тык токтой калышып, үн чыккан жакка бурулушту...

Автокрандын стрелкасынын учуна орнотулган кинокамеранын окуяларынан көзүн албай, жердеги, ар кимиси өз милдетин өтөп жүрүшкөн адамдардан терек бою жогоруда отурган Нур, мурда маңдайына чыгарып койгон кара көз айнегин төмөн түшүрүп, кранды башкарган шынга бойлуу сары чийкил жигитке “ылдыйлат” – дегендей ишараат кылганда, анын жанында отурган Болотбек эки алаканын оозунун тушуна каттап туруп:

– Жарыкты өчүргүлө! Жарым саатка дем алыш! – деп кыйкырды. Ошол замат анын айткандарын жаңырыкка айланткансып, “жарыкты өчүргүлө, жарыкты өчүргүлө” – деген кыйкырыктар бирин-бири улап кетип, о бир оокумга чейин кайталанып барып, акыр аягында ал үндөр угулбай калганда, жанатан бери айлананы шоокумга толтурган моторлордун күр-шары басылып, талаа жымжырттыкка бөлөндү. Мээ кайнаткан аптаптын зардабынан коргологон адамдар машиналардын көлөкөлөрүнө чогула калышып, алгач эле колуна урунган ыктуу нерселер менен желпинишип тура кетишти.

– Сеники болбой атат дос! – деди Нур артист келинге жакындап келатып. – Жок дегенде, бүгүнкө театрыңды унута турчу... Же чарчап калдыңбы?

– Жок, чарчаганым деле жок! – деди берки келин бетиндеги гриммди бузуп албастын аракетин кылып, кылдаттык менен колундагы кичинекей тоголок дакиге чекесиндеги мончоктогон терин сордуруп жатып:

– Тим эле болбой атат. Айтпадым беле, кыйнап коём деп...

– Рахмат... Ыраазымын, – Нур каткырып күлдү, – Минтип, өз учурунда мойнуңа алганың ырас болбодубу... Антпесе убаракерчилик тартып калмак экенбиз. Кел анда, жакшылап акылды пештеп туруп анан дагы бир тырбалаңдап көрөлү...

Ал келинге сигарет сунду.

Сагын байке, бери бассаныз. – Нур эми берки эркекти да отуно чакырды.

Анан Болотбек менен Турумбек да булардын катарына кошулушту...

Бул кино эмес эле, анык кыйноонун өзү болду го... – деди машинанын көлөкөсүндө отургандардан кимдир бирөө.

“Согуш жана тынчтыкты” тартып жатпагандан кийин мынчалык эзип эмне кылат?.. Бондарчук да эл-журтту минтип сүй жыккан эместир.

– Ээй, аларга эмне? – деп Нурлар тарапты көргөздү кинчиси, – Дем алышта иштейби, майрам күнү иштейби, баары бир өз кызыкчылыктары үчүн ошентишет.

– Ошону айтсаң! Күндү күн, түндү түн дебей темселеп бизге эмне жок?.. – деп шофер Михаил ушул мекемеге келип иштей баштагандан бери каерге барбасын, машинасын токтороор намаз алгач эле туш болгон адамга даттанып жүрүүчү эски тишчысынын кайра башынан түштү.

– Биздин алаарыбыз баягы эле жарыбаган айлык... Шофер болун иштегениме он беш жыл болсо, ошонун он жылы “киночулар” мененмин...

– Адегенде баары тең Миша, Миша деп турушат ээ?.. – кинчи режиссер Ашым Михаилдин сөзүн жулуп кетти – Анан киносун тартып бүтүп боолап, боолап акча алганда, Мишаны китеп койгон эч ким болбойт, чынбы?

– Ананчы... Дегеле айткандарың калетсиз...

Эчтекеден капарсыз Михаил жан-дили менен Ашымдын айткандарын ырастады.

– Анан деги – “бирге иштешип, бир жүрдүн эле, биздин ден-соолугубуз үчүн бирдеке алып ичип кой” – деп бир кызыл кагаз таптаганын көрө элекмин... Ээй, азыркы заманда андай адамдар кимбады го...

Азыркы айткандары отургандарга анчалык жага бербей, кабактары салынып, өңдөрү суз тарта түшкөнүн байкаган Михаил дароо сөз тизмегин башка жакка бурду:

– Бу, Кыргызстан кооз жерлердин мекени экени ар кимге маалым... А биз болсо издеп жүрүп тапканыбыз шаардын жетиндеги эски сайдын нугу. Киного тарткыдай биердин эмнеси бар?..

– Миша! Адам дегенде, аз да болсо ынсаптын бары жакшы...
– Ашым эми аны жекире сүйлөдү, – Жанатан бери айталбай атканыңдын төркүнү барып эле бир жерге такалат. Көптөн бери шаардын жан-жакабелинен алыстай албай жүрөбүз, айылга барсак, демейдегидей ичкен-жегеним машинадагы кишилер менен жергиликтүү калктын мойнунда болуп, командировка үчүн алган акчам жанымда калат эле деп кайгырып жатасың го...

– Сен, элдин тамагын эмне аяйсың? – Миша туталанып өңү кызара түштү, – Мен жөн гана сөздүн жүйөөсүн, иштин жагдайын айтып жатам...

– Иштегенин үчүн эл катары айлыгыңды аласың... Ар бир акча алган адам “чай пулу” таштап кеткидей, сен эмне кожо белең? Артыкча иштесең, закондун негизинде андан да кур кол эмессиң... Баскан-турганыңдын баары акчага чегерилип, акысыз ордундан жарым кадам жылбашыңды элдин баары билет. Анан “көп иштедим, кыйналдым” – деп өзүңдү чынында эле оңой жумуш бүткөрүп жатышпагандарга теңебей эле кой. Анчалык эле жумуштан суй жыгылып барсаң, күн сайын кечинде аэропорттон жүргүнчүлөрдү издеп сагаалап жүрбөйт болуучусуң...

– Ой, сен бүгүн эмне эле мага асылып калгансың?.. – Миша тамашага жооткотуп эптеп Ашымдан кутулгусу келип, калп эле каткырган болду – Ата-бабаларыңдын пейили сеникинен алда канча кененирээк болчу. Азыр мени жемелегидей да жөнүн жок. Акыр сенин тамагыңды тартып алган жерим жок го...

– Ооба, сага тамагымды тарттырып жиберээр бекенмин деп эле жүргөм... Шашпа, досум, али далайды көрөсүн... Кыргыздар да аз-аздан бирденкеге түшүнүп келатабыз... Азыр баштагыдай баш баккан эле үйдөн даяр беш бармакка туш болот экем деп ойлобо...

– Ай, болбодубу эми... Жөнү жок эле акыйлаша бересиңерби? – деди отургандардан бирөө, беркилерди катуулашып кетпесин деген ойдо.

Ашым болгон жок.

– Башкаларга караганда цивилизацияга мурдараак жалгашкан Ысык-Көл өрөөнүнө барып, туш келген эле үйдөн бир чыны чай сурап көрчү... “Жакшы киши, алды менен

доктурга көрүнүп, акыл-эсиндин өз жайында экендигин текшертип келчи. Бул жер сага “дом дыйкан” эмес!” – деп келген жагынды көргөзөт.

– Ай, ушунуң ырас... Азыр Ысык-Көлдө кадимки кыргыздын касиетинин жыты да калбаптыр... Ботом, илгери “кудайы конокпуз” – деген адамга ар бир үйдүн эшиги ачык тураар эле, эми андайларды чак түштө колуна чырак кармап алып издесең да таппайсың, – деп, дагы бирөө Ашымдын айткандарын кубаттай кетти.

– Анан кантишсин?.. – Ашым айтышуу майданына эми чындап белсене киришмей болду – Азыр жашоо ыргагы ылдамдагандан ылдамдануунун үстүндө. Алар өз чарбасы менен алп урушабы же “кудайы конок күтөт элем” – деп эле басып жүрүшөбү?.. Алардын абалы менен да эсептешиш керек... Азыр кайда барбагын мейманкана, ашкана дегенден көп нерсе жок. Командировкага чыксаң, ага ылайыктап иштеген жеринен каражат аласың... – ал айтайын дегенин аяктай электе:

– Даярдангыла! Баарыңар өз-өз ордуңарга баргыла! – деген Болотбектин үнү угулду...

Баары алгачкы калыбына келди.

– Мотор! – деди Нур өкүм.

Ар ким өз иши менен алек. Камеранын чыгырыгы бир калыпта айланып, киноплёнканы бир касетадан экинчисине түрө баштады.

Бозоргон көрксүз талаа. Терербел үп тартып турат. Шуңшуйган эки караан...

– Кош! – деди эркек.

Аял эчтеке айталган жок... Көзүн эркектин көзүнөн ала кичип жер тиктеди...

Таштай каткан эки караан... Аалам дудук кинонун мыппиттик лентасындай үн катпайт. Эркек кетүүгө кам урду... Ырдеме айтмакчы болуп эриндерин эптеп келаткан аялдын колун этияттык менен кармап:

– Жок! Кереги жок... Башкача болушу мүмкүн эмес! – деп кысып койду...

Каканактаган аялдын көзү! Алар аянычтуу...

– Акыр сен, актыгыңды далилдебедиңби? – деди аял энтиге...

– Кимге?..

– Элге... Бийликтерге... Мага...

– Анын кимге кереги бар эле?.. Бирдеке өзгөрдүбү?

Аял жооп таба албады. Карап тургандар дабыш чыгармак турсун, тереңирээк дем алганга даабай, ролдогу артисттер менен кошо кадимкидей жапа тартып жатышкансыды.

– Азамат! Сагындын ойнуна эч кине коё албайсың, – деп Болотбек Нурга шыбырады эле, беркиниси муштумун Болотбектин тумшугуна такады...

А эркектин карааны болсо, карап тургандардын денелерин дүркүрөтүп, улам алыстаган сайын кичирейип отуруп, анан таптакыр көрүнбөй калды...

– Стоп! Кадр тартылды!

Ошол замат Ашымдын колундагы шампанскийдин тыгыны “тарс” деп жогору атырылып чыгып, ага удаалаш адамдардын “ураалаган” кыйкырыктары моторлордун күрүлдөгөнүн басып кетип талааны уу-чууга толтурду. Болотбек менен Нур саал-паал жылмайышкан бойдон, кранды башкарган сары чийкил жигит беркилерге аралашып кеткендиктен, бирин-бири тиктешип, крандын учунда отуруп калышты. Эки жылдан бери күн тынчтыгы, түн уйкусунан безип, ушул күндүн келиши үчүн эмгектенип жүрүп, о кыйла жүдөп калышкан адамдар бул кубанычты ар кимиси өз мүнөзүнө жараша кабыл алышты.

Бирөө түш келген эле адамын кучактап өпкүлөп жүрсө, экинчиси тим эле жерге жата калып ооналактайт. Үчүнчүлөрү беркилердин жоругуна боорун тырмап күлүшүүдө...

Бир паста машинанын көлөкөсүнө дасторкон жая салышып, капталдарына ар кыл ысымдарды жабыштырып алышкан, ал турсун, беш кыргактуу жылдыздар бар бөтөлкөлөрдү анын үстүнө жайнатып жиберешти.

– Досторум! – деди Нур, мындагылардын колдоруна бир-кеч стакан тийгенде. – Баарыңарга рахмат! – деди ал баягы эле калыбында. – Эгер колуман келсе, силердин эки жылдан бери ушул фильмди жаратабыз деп тарткан түйшүгүңөрдү “күжүрмөндөрдүн асыл эмгеги” – деген ат менен газетага

жазмакмын. Бирок, журналисттердин нанын тартып албас үчүн ийнептейм. Андан дагы орчундуураак себеп, антүү тим эле колуман келбейт го деп корком. Мына... жалпыбыз жаратууга бел байлаган татаал иштин эң алгачкы этабынан өтүп алганысыдык... Мөөрөй биздики. Ырас, буга чейин жаман-жакшы айтышып, кээде жакалашканга чейин жеткен күндөрүбүз да болду. Кызмат үстүндөгү өйдө-ылдый сөздөр үчүн көңүлүбүзгө кир сактабай, мындан аркы фильмдерде да чогуу иштешкендей бололук. Эмесе, баарыбыздын сак-сипаматтыкка, келерки кино тартуучу аянтчада дагы ушинтип жолугушуубуз үчүн алып койгула...

Беркилер кыстаттырышпады.

— Миша! Ме, кийин наалыбай, кечинде үйгө барганда, аяның экөөн ичип койгула! — деп Ашым бир бөтөлкө коньякты аны көздөй тоголотуп койдү.

Жанагы сөздүн чет жакасын угуп калышкандардын кай бирлери “Дагы бир балакетти баштаганы турушат ээ” — дегенсишип, баштарын Михаил тарапка бурушту эле, анын жүзүндө дегеле ардануунун белгиси жок, өзү болсо күлүп, ботолкөнү көтөрүп машинасына карай жөнөгөнүн көрүшкөндө, беркилердин кушубак бака-шакасына кошулуп кетишти.

— Кайталайлыбы?

— Кайталайлы...

— Анда куюп жибергиле!

Мелт-калт болгон стакандар биринин артынан экинчиси боюп жатты... Ар кыл сөздөр айтылды. Нурдун ичпесе да ичкендерге кошулуп, көңүлү көтөрүңкү кыял мас болуп отурганын көрүшкөндөр ого бетер жылмайышат.

— Келгиле, хор менен ырдайлы? — деп кимдир бирөө сунуш кылды эле:

— О, койсоңчу, болбогон кепти, комсомолдук тойдо отурасыңбы? — дешип, көпчүлүк жактырышкан жок.

— Во! Мунуң башка кеп! — деди артист Сагын, үн оператору Стрельниковдун кичинекей транзисторлук премнигин алдына коюп алып чукулап жатканын көргөндө — Кытайды кармасаң, кандай кызыктар болуп атты экен... Балким, чек араны булгаидыгы үчүн чет өлкөнүн өкмөтүнө эң акыркы, эң кубаттуу, ич орчундуу, жети жүз миллионунчу эскертүүсүн билдирээр...

Анын ордуна приемниктен Назгүлдүн жагымдуу добушу угулду.

– Чабандар үчүн концерт!

– А, бечара Назгүл тура, - деди артист келин, эмнегедир боору ооругандай, - Тынып алды бекен?..

Нур жалт бурулду.

– Эмне болду эле?

– Күйөөгө ала качышыптыр дейт.

– Эмне, эмне?

– Анын таң калаарлык эмнеси бар, Нур Орозович? – деди Стрельников. – Минтмей силердин укумуңардан, тукумуңарга калган салт эмеспи... – Нур анын айткандарын уккан жок. Каштары серпилип, өңү кубара түштү... Өзүн эчтеке болбогондой кайдыгер алып отурган менен, анын көзүнүн түпкүрүндө өрт учкуну дүрт дей түшкөнүн аял сезип калды...

– Кандай неме экен?..

Сөзү кимге таандык экенин аял кайталап сураган жок.

– Өзү курактуу жаш бала дешет.

– Ошондой де...

Нурдун заматтын ортосунда өзгөрө түшкөнүн эч ким байкаган жок. Бир гана анын каршысында отурган артистка, Нурдун колундагы бир тиштем нанды үбөлөндүгө айланганча мыжып жатканын баамдар замат, сөз тизгинин башка жакка буруп кеткиси келип, канчалык аракеттенбесин, бир башталып алган соң андан аркы сөз, Назгүлдүн эле тегерегинен кетпей койбоспу?..

Алардын айткандары иш үстүндө болсо да, урматташкан өздөрүнүн жетекчиси Нурдун жүрөгүн канжалата коюп жатканын билишсе минтишпейт болчу...

Алар ошо билбегендиктен:

– Ала качкан башкарманын баласы дейт.

– Ооба... Андай эмес экен, шоферу экен...

– Мен баласы деп уктум эле го...

– Анда каңырыш угуп алыпсың...

– Ырас, убадалашканын башкарманын баласы убадалашып, үйүнөн ээрчитип чыккан да ошо дешет. Анан машина шаардан алыстаганда “Менин аялым бар. Сени алайын деген ойдон

ашамын. Эми сен мобул жигиттин аялы болосун” – деп шоферун көргөзүптүр.

– Куп кана келиштирген экен аа...

– Бир эсептен дурус эле болгон экен. Назгүл – башты кооз жоолукка ороп, көркөмдүк үчүн гана көтөрүп жүргөндөрдөн эмес турбайбы? Алды-артын жакшылап ойлонуп туруп кимиси болсо да, баары бир күйөө болсо болду деген турбайбы?.. Болбосо, азыр бирөөнү бирөө зордуктап ала алабы? Ага күйөө эмес эле, күйөөсү бар деген ат керек болгон. Эми кийлаганындай жүрүп, көңүлүндөгүнү жасай берүүгө жакшы болгоо түзүп алыптыр.

– Ооба сага... Антип жүргүзөөрүн кудай билет... Кайнене-кыйнагасы “мындан ары ырдатпайбыз” – деп жүрүшүптүр...

– Да... а... Өкүнүчтүү... Жакшы өсүп келатты эле... – дешип, биринин сөзүн экинчиси жулуп кетип, Нурга улам жаңы кибарларды угузуп жатышты...

“Ой төбөө ой. Ушулардын баарын укпай мен каякта жүрдүм эле?” – деп ойлоду Нур. – Капырай, мынчалык ичим ишсерилгендей, кандай жөнүм бар?..”.

– Иштеген жериндегилер Абдылда Осмоновичти баш кылышып артынан барышып: “Балдарыңардын баш кошконуна бирибыз кубанычтуубуз. Эми бираар жарым айдан кийин Назгүлдү кызматына жибергиле... Эгер керек болсо, уулуңарга да шаардан ылайыктуу кызмат ихдештирип көрөлү, - десе кийшенеси:

– Силерге ушунча ырдап бергени да жетишет. Биздин тукумда артист болуп күн көргөн эч ким болгон эмес. Баланы бакканда эр жеткенде келиндүү кылып, жеңилибизди жерден, оорубузду колдон алдыртаар бекен деп бакканбыз. Мындан ары жөн келсеңер бир чыны чайыбызды ичээрсинер, а бирок кийлаганындай сөзүңөр менен экинчи тынчыбызды албагыла, - деп үтүп-кесил сөзүн айтыптыр. Беркилер: -Бу силердин келиниңер мүлдө кыргыздын кызы бөлүп калганына кайра кубанбайсыңарбы?.. – деп жакшы айтышып, – деги бул жоругуңар тиги... “аксакалдарга” угулуп калса жакшы болбой калат, - дешип опузалашып көрүшсө да:

– Кыйын болсоңор, ошо “аксакалдардын” балдарын алдарып ырдатып алгыла! – деп таптаза кашайып көюптүр.

– А, күйөөсү “атам-энем менен сүйлөшүп көндүрөм” деген имиш го...

– Ким билсин? Ата-эненин жалгызы экен, көндүрсө көндүрөөр...

– Ай, сөзүңөрдү токтоткула... Мобу жарыктыктар жалдыран калышкан турбайбы?.. Кана, алып жиберели...

– Мындан ким качсын...

Нур беркилерге билгизбей ордуна турду. Ашым кошо турду.

– Сизге эмне болду?

– Чарчап калсам керек... Үйгө барайын, силер шашпай...

– Машинаны чакырайын...

– Жок, тим эле кой... Жөө кетем... Камырабай отура бергиле... Болуптур, эртең студиядан жолугабыз... – Ал мындан жарым саат мурун Сагындын караанын сиңирип алган жалгыз аяк жолго түшүп илкип жөнөдү...

Автор: Анан сен кайра келдин, Назгүл.

Назгүл: Ооба, кайра келдим, анткени Зарлык азаматтык кылып, акыры ата-энесин көндүрдү. Кулак-мурунду кызартып, денени калчылдаткан декабрдын суугунда күнүмдүк жашообузга өтө керектүү бирин-экин эмеректерибиз менен жеңил-желпи шаарга көчүрүп келишип:

– Жаз чыкканча ушулардыкында турасыңар. Анан же квартира сүйлөшүп, же үй сатып беребиз, – дешип аэропорт тараптагы “Космос” магазининин тушундагы көп кабаттуу үйдө беш бөлмөлүү квартирасы бар, өзү илимдер академиясында иштеген кайненемдин Шаршенбек деген ортодон эки ата өткөн иниси, таякебиздин бир бөлмөсүнө жайгаштырып кетишти.

Зарлык жумушка орношууга шашпады. Кайнатамдар кем-каржы жагынан түк өксүтүшпөгөндүктөн, антүүгө азырынча муктаждык жок деп эсептесе керек... Бул жөнүндө сөз козгоого, эртеден кечке репетициядан бошобой менин да чамам келбей жүрдү. Анын үстүнө бизди куттукташканы келгендердин аягы жакын арада тыйыла турган көрүнбөйт. Репетициядан баш кезимде ошо бизге жана таякебизге келген конокторду күзөтүү

менен алпурушуп жүрүп, убакыттын кандай өтүп жатканын да билебей калчу бөлдүм.

— Айла канча? Таалайыма жазганы ушул болсо кантмек элем? Эми мага тандын атаары менен күндүн батаарын күтүп, иштеп күн өткөрүүдөн башка эмне калды? — деп ичимен ойлодасам да, тагдырдын жазмышына алда качан эле моюн сунуп калган элем. Эми күнүмдүк тиричилик түйшүгү билгизбей курчап алды белем, балалыгымдын таттуу мүнөттөрүнөн акырындык менен кол үзүп, кээде эркесизден, кээде агайын эле өзүмдү зордоп, жаны турмушубуздун кесепетин көбүрөөк ойлонууга көнүгө баштадым.

Зарлык да мурдагы ойлоп жүргөнүмөн алда канча адамгерчиликтүү, боорукер, ал турсун, сулуу да болуп көрүнүп, бира-бара жакынсып келе жатты.

Өткөндү эске салбай, ортодон эчтеке өтпөй жаңыдан эле баш кошкондой мамиле кылганынан мен да аны чын көңүлүм менен урматтап, кирпичине кир жугузбай караган өмүр өткөргөнүмдүн ыйык милдетин киргилдентпей, таза өтөөгө аракеттендим. Антпегендечи, кантсе да ал эми мага жат киши эмес да...

Жакында концертке чыгам. Күнүгө репетицияга баратканымда, ар кайсы көчөнүн бурчтарына илинген:

18-декабрда Республикага кеңири белгилүү ырчы, комузчу, эстрада артисттердин концерти болот. Концертке жаш солистка Назгул Абдрасулова да катышат.

деген кулактандыруулар көзүмө чалдыкса эле жүрөгүм солк өтөт. Анткени, жарым жыл бош жүргөнүмдүн кесепети ачыктан ачык тийип жатпайбы...

Үнүм да, аткаруум да мурдагыдан кыйла начарлап кеткенин, башкалар мени аяп ачык айтышпаганы менен, өзүм эмне сезип жүрөм...

Анткени, жаңы ырларды айтпай эле коёюн, эки жылдан бери жалдырап, суранып жатып, араң дегенде репертуарга киририп, Абдылда Осмонович кыйылып жатып оркестрлештирген бала кезимден үйүр алышкан “Эрмегимди” айтпай жатпаймынбы?..

Концертке чыгуудан тайсалдаганымды сезген Абдылда Осмонович:

– Эчтеке эмес... Сен сахнадан кичине жатыгып калган турбайсыңбы. Азыр ырдын ритмин, оркестрдин тонун эсте тутуп калууга аракеттенгин. Анан концертке чыгып элдин демин сезгенинде, бардык кысылганың жоголуп, кадимкидей ырдап кетесиң, – деп жубатымыш болот.

Бирок, 18-декабрь жакындаган сайын жүрөгүм бир жамандыктын жышаанасын туйгансып буулугуп, соолуп калгыр сол көзүм эпилдеп тынымсыз тартып, сахнада туруп үнүм чыкпай калчылдай ырдай албай калгансыган жагымсыз сезимден такыр кутула албай калдым.

17-си күнү кечинде кооптонгонумду Зарлыкка айтсам:

– Боло берет. Бирок сен эң негизгиси, коркпогун! Залда эл эл жок, жалгыз мага ырдап берип жаткандай сез. Куплеттердин ортосундагы кайрууда мүмкүнчүлүгүң болсо мага кара, биз балкондо отурабыз, кандай ырдап жатканыңды, эл кандай кабыл алганын эптеп сага билдирем... Анан сен шартка жараша аткаруунду тигил же бул багытка буруп аласың! Макулбу? – деп а да көңүл улайт.

– Макул. Бирок, алдамай жок.

– Жок.

– Алдагы бычакты колтойтуп жаныңа салып жүрбөй таштабайсыңбы? – дедим анын кечээки келген коноктордун ичинен чарбачылык дүкөнүндө иштеген бир жолдошу белек кылган килтейген макини улам ачып, кайра жаап ойноп отурганынан улам.

– Азыр бир жеринди кесип аласың...

– Кеспейм. Мага бирөөлөр белек бергенди жактырам. Мени атайы урматтап белек берсе, жарым ай урунбай жатып таштап койгонум, аны сыйлабагандыкка жатып калаар. Айыгың барганда “эт кесип жеп жүрүңүз” деп, эки чалдын бирине таштап келебиз.

Таң атканча таптакыр көз ирмей албай койдум... Капырай, сахнага чыгаарда тим эле элирип турчу эмес белем. Эч качан мынчалык коркконум жок эле... Жок. Бир жолу ушундай болгон. Баягында. Түү... Койчу... Мээме капкайдагылардын баарын үйө бербейинчи... Учурунда көрөөрмүн... Ушинтип улуу минутаны күтө баштадым. Концерт башталды. Оркестр эки күү аткарды. Андан кийин Акматов ырдады... Дагы бир күү

Анан менин кезегим... Жүрөгүм түрсүлдөп бат-бат кага баштады.

Дүркүрөгөн кол чабуулар угулду. Көпкө чейин басылган жок.

– Назгүл! Чыкпайсыңбы, сени жарыялады, – деди кимдир бирөө.

Сахнага чыгып келатканымда, кол чабуулар ого бетер күчөдү.

Ителгиден коркуп, энесинин канатына коргологон жөжө сыяктанып, Абдылда Осмоновичтин жанына барып бүжүрөп туруп калдым.

– Коркпо Назиш! Баары жайында болот! – Абдылда Осмонович адатындай кулагыма шыбырап, залдагылар турсун оркестрде отургандардын эч кимисине байкатпай, колун колума тийгизип, акырын кысып койду да, анан таякчасын жогору көтөрүп: “Ии” – деп томөн карай шилтеди...

Ырдадым... Ырас эле элдин деми мага күчүмө күч кошконсуп, ачыла ырдадым. Тушумдагы балкондон Зарлыкты көрдүм... Ал мага бармагын көргөздү... “Демек, дурус бараткан экен” – деп жаным кыйла жай алып калды... Ырдап бүтүп жүгүнгөнүмдө, шатыраган кол чабуулар залга батпай кетти. Кайра жүгүндүм. Эми ого бетер көбөйдү. Конферансье кыз жаныма келип, кезектеги номерди, “Эрмегимди” жарыялаш үчүн залда кичине тынчтык болоорун күтүп туруп калды. Колдор болсо дагы эле чабылып жатты...

Артистке мындан артык, мындан кымбат сыйлык жок... Анан рахатын эл алдына, сахнага чыгып, кол чабууларга татыктуу болгон адам гана түшүнбөсө, бардык эле адамдар түшүнө беришпейт. Мен дагы бардык нерсени унутуп рахат көлүнө калкыдым... Жан жыргаткан алакандар чабылып жатты.

Улам-улам жүгүндүм... Бир оокумда жүрөгүм тык токтоп, мый көчүп бараткансып отургандар өйдө-ылдый чайпалышып, көзүм караңгылай түштү. Анткени, ошол “чайпалгандардын” арасынан бөлүнүп, бир кучак гүл кармаган Нур ааламда менден башканы укпай, менден башканы көрбөгөнсүгөн түр менен түшүура мени карай келе жатты. Тыным албаган кол чабуулардын астында тике маңдайыма басып келип, кылчылдаган колдору менен барпайып ачылган бир кучак ак

роза жана кызыл жоогазын гүлдөрүн узатып, титиреген эриндери болоор-болбос кыбырамыш этип, кардыккан үнү менен “ыраазымын” – дегенге араң жарап, анан кирпиктеринин арасына жаш кылгыра баштап, жабыркаган көздөрүн мага көргөзбөөгө аракеттенип, чукул бурулду да кайра ордуна барып отурду. Гүлдү кучактаган бойдон катып калыптырмын.

– “Эрмегим”! ошол эле аткарууда, – деп конференсье кыз жарыялап коюп менин кулагыма – “гүлүндү бербейсиңби?” – деп шыбырады.

– Жок. Кармап туруп ырдайм.

– Өзүң бил...

Гүлдү жыттадым. Эшикте тизеден кар, 25 градустан кем эмес суук турса да, каңылжарымды кадимки жаздын жыты каптай берди...

Буту-колумдун калчылдаганын токтото албай шайым ооду. Анан ар жерден угулган күлкү, сейрек кол чабуулар өзүмө келтирип селт эте түшкөнүмдө, Абдылда Осмонович:

– Эсинди жый! Оркестр экинчи жолу кайра башынан түшүп ойноп жатат. Эми сак бол, – деп эскертти. Башымды ийкедим.

Үчүнчү жолкусунда үнүмдү коштум... Ошондо да бүтүндөй эки тактыга кечигип калдым. Ырдап аткан калыбымда эки көзүмдү биринчи катардагы, биринчи орундан ала албадым. Нур жүдөө тартып, кебетеси муңайыңкы көрүндү...

“Атаганат! Сенин алдагы тунук махабатка жык толгон көз карашыңа мурда татыктуу болсом не?.. О!.. Андай элге толтура берген таалайдын бир эле үзүмүн жараткан мага ыраа көрбөдү да... Анын үстүнө эми абалыбыз да алда канча татаалданып кетти... Кой... Азыр мен алдагы көз карашыңа арзыбаган иплас аялмын...” – деген оюмду билсе экен деп, чый-пыйым чыкты.

Экинчи куплет ырдалып жатканда, көзүмөн аккан жап бетимен төмөн көздөй куюлуп, ичимдеги чөккөн арман сыртты карай жулунуп, тамагыма толгон жашты улам-улам жутуп отуруп, акыры ырдаганым ачыктан ачык шолоктогон ыйга айланды. Минтип тура берүүгө болбойт эле. Шарт бурулуп, сендиректеп жөнөдүм. Оркестр ойногонун токтотту. Залда отургандардын арасынан кобур-собур сөздөр угулду.

– Уят ай, уят. Ит болбодукпу? Эми эмне кылдык? – деп конференсье кыз чебелектеп чуркап жүрөт. Абдылда

Осмонович да мындай жорукка эч качан кириптер болбосо керек, бир аз дендароо болуп туруп калды да, анан конференсье кыды чакырып алып:

– Кезектеги номерди жарыяла, – деп буюрду.

Сахнанын түпкүрүнөн зал жакты карасам, Нур ордунан туруп, шылжыйган калыбында саал теңселип, сол колу менен өңүн басып концертти таштап чыгып баратыптыр. Отургандар анын караанын узатып, ар кимиси өз алдынча ар башкага жооруп кобур-собур боло түштү. Капыстан эле бирөө ийне менен сайып алгансып, Зарлыктар отурган балконду карасам, алар да шашып чыгып баратышкан экен, жүрөгүм алкымыма каптала түшүп, пальтомду желбегей жамынган бойдон, сыртты кырай мен да чуркадым.

Мен имаратты айланып чуркап келгенче, оо бир топ убакыт өтүп кетти. Анын үстүнө коркунучта кыбырап, дегеле кадамың жылбайт эмеспи... Алыстан эле концерттик залдын чыга беришинде топурашкан бир топ караан көрүндү... – “Көптөшүп сибап коюшпагай эле байкушту” – деп коём жаман оюмда...

Зарлыктын ызырынганы угулуп, анан анын жолдошторунан кимдир бирөө:

– Зарлык! Бул эмне кылганың? Өлтүрбөдүңбү? – деп кыйкырып жиберип, анан бардыгы гымтыракай түшүп, иматтын ортосунда житип жоголушту.

Мен келсем, Нур ордунан турууга обдулуп, кайра жыгылып, карга буланып жаткан экен. Жыгылган жердеги ашпак кардын тердик жайымдайы кызыл-кочкул түскө айланып калыптыр.

Бакырып келип башынан жөлөдүм. Аңгыча милиция, ары-бери өткөндөр, залдан чыккандар топтоло башташты. Бат эле тес жардам машинасы келип, Нурду чечинтип жиберип, эки жолу бычак матырылган өпкөсүнүн тушун убактынча тигуулашып, машинага салып алып жөнөштү. Мен кошо отурдум.

Машинада баратканда анын чекеси ымшып бир аз тердеп, көздөрү жайнап, жүзү албырып, ушунчалык сүйкүмдүү көрүнүп кетти дейсиң, тим эле анын мынчалык жылдыздуу экенин мурда элестете да алган эмес элем. Анан ал оор дем

алып, коюулана түшкөн көздөрүн мага кадап, жылмаюуга аракеттенип:

– Бардыгы ушинтип каргашалуу бүткөнү жаман болду ээ, Назиш... Кечирип кой... Сени сөзгө калтырып, эссиздик кылып койдум көрүнөт, – деди.

– Агай, антпеңиз... Сиз үчүн сөзгө калуу мага зор бакыт экенин билбейсиз да. Эл эмне десе ошо десин...

– Билем... Бир гана нерсеге өкүнөм! Эми сенин үнүңдү эч качан уга албай калдым ээ... Ырдап койчу... “Эрмегимди”... Мен үчүн...

Мен эмне кылаарымды билбей, Нурдун жараты менен алпурушуп келаткан ак халатынын жеңдери кызыл ала кан болгон докторго карасам, ал мага “Каалаганын аткарып кой. Эми бул шордууга баары бир” – дегендей ишаарат кылды...

– Кана, Назиш... Акыркы жолу, мен үчүн...

– Азыр, азизим... Азыр...

Ырдай баштадым... Эки сабын араң айттым. Андан ары жыла албадым. Ошого чейинкисин шолоктоп отуруп ырдадым. Бирок, өмүрүмдө минтип ырдап көргөн эмес болчумун.

Бул ыр эмес эле жүрөгүмдүн аянычтуу онтоосу, түгөйүн түбөлүккө жоготуп зар какшаган ак куунун акыркы алсыз ыйына окшоп кетти.

Нурдун жүзүндө кыйналуунун кымындай да белгиси билинбей, менин ырдаганымды жүрөк уйпалаган сүйкүмдүүлүк, тойбогон ач көздүүлүк менен укса да, аягына чейин ушинтүүгө анын кудурети жетпеди... Көздөрүн чонураак ачып:

– “Ка-ап! Эми калып жатасың ээ... Ичим күйөт!” – деген немедей тигилген бойдон эстен танып кетти.

Автобус эки чети терек зарлуу асфальт көчө менен келатат. Назгүл көз жашын төгүп-төгүп алды...

– Жок, жок... Мен ал учурду эстегенден жүрөгүм түшөт. А күнү бир эле бизге эмес, бир нече үй-бүлөгө караан түн түшпөдүбү...

Автор: Ооба, ошондой болду. Кайрат кылчы, Назгүл, кичине эс ал, ага чейин мен ошо күнкү кайнатандардын үйүндөгү сөздү айтып берейин.

... Абдыкеримдин айтуусуна караганда, эми “мал” болчудай эмес... Ошол иштеген ооруканада жатат эмеспи...

Шаршенбек бир саамга унчукпай калганда, сөзгө ырлыктын энеси Калыйча аралаша кетип:

– Ой, сен тунжурап эле отура бербей, бир аракет кылсан боло... Же жалгзыңа жаның кейиген жокпу? – деп абышкасын жемелей сүйлөдү, – Андан көрө аласанарды чогултуп, ал жетпесе үй-мүлктү сатып берчүүлөргө берип, жанагы жаныңа жарым тыйын пайдасы жок үкөккө батпай турган темир-тезегинди көкүрөгүңө таңып, барчууларга барып, карачечекейиндин чымындай жанын сактоонун амалын кыл!..

– Ушунча жыл өкмөт үчүн ак ниетим менен эмгектендим эле, балалык кылыптыр эми, куудай сакалымды сыйлап кулунума жеңилдик бере көргүлө, – десең алар деле адамдын билдары, жок дешпес... Ыраспы, айланайын?.. – деп тоодой көлөгү, иниси Шаршенбекке кайрылды.

– Кечээ ооруканага жеткирээр замат, жанына тергөөчү жибериптир. Улам эсине келген сайын сурап атыптыр. Кудай кылгап а да биздин балдардан экен...

– Эгерде бир жагынан анын артынан кууй турган тууган-уругунун, аялынын оозун эптеп басып, экинчи жагынан жездем “чоңдордон” мерчемдүү бирөөнү арага салса, таптакыр кутула албаса да, кыйла жеңилдик болот – дейт.

Анын үстүнө жапа чеккен жигит да дурус неме көрүнөт,

– Болоор иш болгондон кийин, эми калгандарга бүлүк салып не пайда? – деп калганбы, айтор – “Бул кокустуктан болгон иш... Эч кимди айыптабагыла!” – деп атыптыр...

– Бирок, закон ага коймок беле?.. – жанатан бери тунжурап отурган Карып да оор күрсүнүп эми сөзгө аралашты.

– Тууган-уругу кай жерлик немелер дейт?

– Тууран-уругу жок жалгыз неме экен.

– Пай, пай, пай... Атаны кокуй ай... Аялуу көздү чөп саят деп, ошого туш болгонун кара! – деп Карып кейий сүйлөгөнү менен, артынан сая кууй турган кишиси жок экенине ичинен чымындай. – А аялычы? – деп эми туугандарынан кийинки эле булар үчүн коркунучтуу адам жөнүндө сурап жиберди...

– Аны да билдим, - деди Шаршенбек. – Андан коркунуч жок. Тиги биздин “Кум-Арык” кызы болот экен. Атасын сиз

деле таанысаңыз керек, Беккул деген көп жылы “актив” болуп жүргөн неме дейт...

– Аа... Беккулбу?.. Билем, билем...

– Билсеңиз ошо! Алардын деле “күйөө балабыздын куну кууйбуз” – деп үзүлүп түшкөн кишиси жок дейт. Анын үстүн эскиликти катуу кармаган немелер экен, мал-пул өткөрүп, ари адам салсак, өздөрү унчугушпаганы аз келгенсип, кызын да оо ачырбай коюшу мүмкүн... Кызы туугандарынын айтканын качан эки кыла албаган жоош неме дейт.

– Баракелде Шаршенбек... Булардын баарын билүүгө кача үлгүрүп жүрөсүн?

– Ээ, жезде... “Башка түшсө байтал жорго” дейт... Канти эле ушул каргадай болгон баланын башына түшкөн мүшкү менин жанымды жай алдырып койсун. Сасык деп уй мурдус кесип таштай албайт... Бир балалык кылып койгон экен деп бир боорумдан кыл үзүп кетмек белем... Андан көрө азыр биз абдан коркунучтуу эки киши бар.

– Кимдер?

– Алардын бирөө өзүңүздүн келиниңиз!..

– Киши дебе ал карабет канчыкты! – Карыптын көзүнү заары чачырады. – Тукумун соолутам мен алардын! Балла түшкүр үйгө алып келип алып, жанагы катынын тикесинен мууздаса табам канбайт беле... Шашпасын!.. Аларга али мени колум жетпей койбойт.

Ал калчылдаган колдору менен сакалын кармалап, кичине тыныга түшкөндө эми уланта берсем болот го дегенсип, үзүлгө сөзүн улады...

– Экинчиси, Зарлыктарды окуткан Исраилова Мария деген мугалим аял. Ал азыр тиги “Сосновкадагы” мектепте мугалим экен. Илгери бала кезинде жапа чеккен жигитти да окутуштур Кийин барды-келдисин үзүшпөй, кадимкидей эне-бала болуп калышкан дешет. Ошол ыкка көнбөй, чуу салышы мүмкүн. Анын үстүнө – “өзү СССРдин Жогорку Советине депутат экен Биздин чечимге канааттанбай, бүткүл союздук масштабдагы чырга айлантып жибереби” – деп андан чочулаганын айтты.

– Ошондой де...

– Анда аны менен мен сүйлөшөм... Депутат Исраилова менен эки-үч сессияда чогуу болгом... Эгер ошол Исраилова болсо, байкаштырып көрөйүн...

– Айланайын жолоочу! Бери кайрыла кетчи! – деди Калыйча жолдон кап көтөрүп өтүп бараткан буурул сакалчанга.

– Менби?

– Ооба сен, айланайын...

Жолоочу жакындап келгенде анын шапке кийген орус кенин көргөн кемпир:

– Апей ботом... Деги мусулмансыңбы? – деп чочуп кетти.

– Ооба, мусулманмын, байбиче... Татармын.

– Анда бери жакын келчи...

Буурул сакалчан Калыйчанын жанына келип көтөргөн кабын жерге койду...

Калыйча болсо колдору калтырап жатып, чөнтөгүнөн бир тутам акча алып чыкты да, жети сомду санап туруп ага узатып:

– Айланайын, ак жолтоюм, мына бул жети сомду алып батанды берчи...

– Эмне деп бата берем? – буурул сакал акчаны алып, Калыйчага суроолуу карады.

– Жалгызымдын башына мүшкүл иш түштү... Кыбыланы карап туруп батанды берчи, – деп колуна кармап келген ак жоолукту мойнуна салып, алакадарын жайып, эки колун кыбыланы карай узатып туруп, эмшендеп ыйлап жиберди...

Кемпирдин эмнени каалап жатканын түшүнө койгон жолоочу да шаша-буша кыбыланы карап колун созуп жиберип, приндерин бүлкүлдөтүп, көзүн жумуп, бир оокумга турду да, анын бир көзүн ачып, жан жагына карап алып, таштай каткан эмнени жүзүн көрдү... Анан мойнундагы ак жоолуктун жибек кышине көзү жеткенде, “муну алсам жок дегенде 3 сомго сатууга болот” – деп ойлоду да, анан кемпирге угуза “Оомийин” деп үнүн чыгарды.

Экөө тең бата кылышты...

– Байбиче, балаң балакет-селекеттен оолак болсун десен, батанды мойнундагы ак жоолукту да бергин... – дегенде Калыйча кышын жоолукту кармата берди.

– Ал айланайын, олуям... Ылайым эле айтканың келсин. Ал... Эгер айтканың келсе, астыңа ат мингизип, үстүңө тон кийгизем.

Аспаптарын көтөрүп келаткан Иван Харистин кайта келатканына таңданып:

– Ай, чал, сага эмне болду? – деп сурады...

– Ваня, жүргүн достум. Бүгүн барбай койсок, кыргыздын үйү бүтпөй калмак беле. Жазга чейин али көп бар, бүтөт да... Андан көрө бир жырғап алалы...

– Сен соосунбу?

– Сопсоо элемин. Бүгүн мен сыйлайм. Бекер жеринен акча таптым. Мына жети сом... Биерде бир кыргыздын байынын келесоо кемпири берди... Балама багыштап бата кыл дейт. Айтканын аткарсам, жети сом анан дагы мобереки жоолукту берди... Бул дагы “полбанкага” жарайт...

– Ай, акчасын эсептечи... Туура жети сомбу? Кем болсо толуктап бер деп кайра баралы...

– Камтама болбой эле кой... Үч жолу эсептеп чыктым. Ашык кечи жок жети сом... Кеттик...

Алар “карс-карс” күлүшүп, “Коминтерндин” дүкөнүнө бет алышты...

– Ачыгын айтсам, эчен жылдан бери мойнумду талытып, төмөн карай ныктап келаткан бул каргашалуу оор жүктүн сырын башка бирөөлөргө аямак түгүл, өзүмчө ойлонгонго батына алчу эмес элем...

– “Төгүн жерден өрт чыкпайт” дегендей, мынчалык сурап калдыңыз, сиздин да бир билгениңиз болсо керек...

Карып алдындагы чай чыныны кичине солго түртүп коюп, жер тиктеген калыбында каршысында отурган Мария Исраиловнага астыртан көз чаптырып, беркинин жүзүнө же кубаттоонун, же иренжүүнүн белгисин таба албагандан кийин, кайрадан сөзүн улады.

– ... Анда мен дагы жаш болчумун. Райондогу ортоң колдой болгон жооптуу кызматкерлердин биримин. Аялым, уулум бар. Кийин мен кетээрде аялымдын ай-күнү жетип боюнда калды

эле, анысы кызбы, эркекпи көрбөй калдым. Угушума караганда, кыз төрөгөн экен. Ээй, адам баласы жылкы мүнөз келет турбайбызбы... Мен дагы ошондогу кенедей мансапка көптүмбү, жоо чапкандай чиренип, кудайымды тааныбай кетсем керек... Мингеним жорго, ичкеним арак, жүргөнүм кызкелин болуп, кой-ай деген киши жок жакшынакай тилектер менен баш кошкон жубайымды, чолпондой болгон баламды бир эстебептирмин...

Аялым ашкан акылдуу неме эле, башкаларга окшоп же бир бийликтерге арызданып, же үй ичинде чыр чыгарбастан, эмне кылбайын “куп” – деп ээрдин кесе тиштеп, баарын көтөрүп жүрө бериптир. Үй ичинде анчалык үстөмдүккө жетишкен неме жөн турамбы. Арактын артынан сая куудум. Көп узабай кызматтан четтеп, элге-журтка жек көрүнчү болдум. Ошентип жүрүп, чычкандай болгон баласы менен жөлөгү жок кош бойлуу Дилдешимди турмуштун кычышып араң турган азуусуна салып берип, көптөн бери көңүлү жакын болуп жүргөн бир келинди жетелеп, баш оогон жакка жөнөй бердим.

Кийин ал экөөбүздүн да ыркыбыз келишпей, ар кимибиз бет алды кете беришип тыныштык... Анан темселеп жүрүп аскерге алып жаткан жерге туш келип калыптырмын. Аты-жөнүмдү сурабай туруп фронтко жиберешти. Төрт жылы согуштум. Далай жолу өлүм экөөбүз моюндашып, бир окопто жаткан учурлар болду. Тирүүлүк – адамга бир гана жолу бериле турган ченемсиз бакыт экенин, аны арак менен, анын жыйынтыгынан келип чыккан иплас иштерге жумшоодон башка да жакшы иштерге жумшаган күндө да, бизге берилген өмүр өтө эле аздык кыла тургандыгын түшүндүм. Өлбөй аман-эсен элге жетсем, төбөм менен жер казсам да, Дилдешимдин кечирим бергенин көрүп туруп өлсөм, анда арман жок – деп тилек кылаар элем. Бирок андай болбоду. Саат сайын коюн-колтук алышып жүргөн ажал мени аттап кетип, балдарын багалбай жүргөн бечара Дилдени көрүптүр... Аскерден келип аялымдын каза болгонун, анын агасы балдарымды ээрчитип Өзбекстан тарапка кеткен бойдон дайынсыз жоголгонун уктум... Максүт деген бир кишинин:

– “Былтыр “Чиртектин” боюнан чоң киши менен эки жаш баланын өлүгүн таап, ошерге көмп койгонбуз. Болсо болбоду

“ошолор” – деген ойго кеттик. Анткени, суу жээкке чыгарып таштаганда, дагы бир нече күн агып келсе керек. Бышарып көөп кеткендиктен, өңү-түсүн дааналап тааный албадык”, – дегенин укканымда заманам куурулуп, жаман аргам түгөнүп мүгдүрөп калдым. Андан кийин ал жерде басып жүрүү мен үчүн оңой эмес эле...

Фрунзеге келдим. Ошерден Абдрасулга жолуктум. Экөөбүз согушта бирге болгон элек. Арыз-муңумду уккандан кийин ал көңүл айтымыш болду да анан “эки-үч күнгө конок болуп кет” – деп ушул “Алмалууга” ээрчитип келди. Биердегилер тыңыраак эркек таба албай турушкан экен, Абдрасулдун сунушу боюнча, алсырап турган колхозго башкарма шайлап коюшту. Бара-бара кеткендер келип, колхозубуз акырындык менен ирдене баштады.

Биердегилерге өз киши болуп калдым. Ал турсун, күйөөсү кайтпай калган жесир келинге никелештирип коюшту... Бардык кылмышым үчүн кудай жазаладыбы, иши кылып Зарлыгыбызды зарлап жүрүп көрдүк эле, мунубуз да жалгыз болуп калды... Андан кийинкисин өзүңүз билесиз...

– Айтыңызчы, уулуңуздун кандайдыр бир тубаса белгиси бар беле?

– Тубаса белгиси?.. Гм... гм... Ооба, ооба. Бар болуучу. Тамагынын оң жагында кудум акыректин үстүндө бармак басымдай айга окшогон иймекей калы бар болуучу... Анын Айбек койгонубуздун себеби да ошондон...

– Аа. Айбектин башкача да аты бар беле?

– Кандайча?

– Балким, үйүнөрдө эркелетип...

– Токто, токто... Сиз?..

– Ооба. Мурда кооптонуп турчу элем, эми аныктыгына көзүм жетип турат. Айтыңызчы, эмне себептен анын аты Нур болуп калган?

Карыптын сакалдары сербейип, өңү кумсара түштү.

– Ооба, Нур болчу. Бала төрөлгөндөн кийин “митирке” алганы кетип баратсам, эки-үч бөтөлкөлөш жолдоштордон жолугуп калып, жентек жейбиз дегендей кылышты эле, “жүргүлө” – деп ээрчитип жөнөдүм. Столовойго кирдик. “Жентек” кекиртегибизге жетип, ооз-мурундан кайра бери чыга

калууга ыкыс берип, сендиректеген бут менен булдурактаган тилдин окшоштугу бири-бирине өтө жакындап калган кезде ЗАГС бюросуна бардык. Аерде иштеген кыз документтерди толтуруп жатып:

– Агай, уулунуздун аты ким? – деп сурады.

– Ыя? Аты... Атын өзүн эле жаза салчы карындаш... Айбы же күнбү, иши кылып, жарык бере турган немеге уйкаш эле...

Бөксөрө баштаганда толтураарбыз деп, ашканадан ала келген шампанды колуна кармата салганым аз келгенсип, аны өпкүлөгөнгө да аракеттенсем керек.

Ошондо кыз бизди кетиргенче шашып, өзүнө жаккан Нур деген атты жаза салган экен. Бирок, биз аны үйдө Айбек эле деп чакырчубуз...

– Жок! Сиз аны үйдө эч кандай деп чакырчу эмессиз! – Мария Исраиловна Карыптын сөзүн жулуп кетти, - Дилде баласынын атын опсуздук менен өзгөртүп салганыңызга кабыргасы кайышып турса да, аны оңдотуп алууну билген эмес...

Мария Исраиловнанын буулуккан үнү Карыптын үстүнөн айыптоо өкүмүн окуп жаткансып үзүлө-үзүлө чыкты... Сакалдары сербейип, көздөрү чанагынан чыгып алда не бир ойдо турган Карып Мария Исраиловнанын оозун тиктеген бойдон отуруп калды.

– Сиз көңүлүңүзгө жаккан келин менен кете бергениңизде, Дилде кыз төрөгөн. Кайрадан мартабаныз жогорулап, тошүңүзгө катар-катар орден тагынып, эмгек баатыры атанып, даңкыңызды даңазалап, байлыгыңызды кайда чачаарыңызды билбей, жаңы торөлгөн балаңызга колукту тандап, той берип жек-жаат күтүп чардап жүргөнүңүздө, эне сүтү оозунан кете элек тырмактай болгон бала өзүнүн гана эмес, карындашынын камын көрүп, көрүнгөндүн колун кармап жүрдү... Өзү теңикур балдар эртең менен турбай жатып – “токоч” – деп ыйлаган курагында, бул тура калып “бүгүн карындашымдын кардын канттим?” – деген убайымга малынчу. Кайсы жазыгы үчүн аны бул ахвалга алып келдиңиз?...

– Мен кийин, издеп...

– Жок... Антип актанбай эле коюңуз. Ар бир адам өзүнүн ким экенин түшүнүп, эсине келиш үчүн кан төгүшкөн согуш

гана керекпи?.. Жо, жок... Акылыңызга алда качан эле келишиниз керек эле... Ырас, биздин олкөбүз картайган чалкемпири менен кароосуз калган балдарга кам көрүү жагынан аалам угуп көрбөгөндөй улуу иштерди жасады. Бирок, ошол улуу иштердин далдасында унут калган кичинекей адамдар жок болду дейсизби? Тилекке каршы болду... Согуштан алсырап турган ал кез эмес, кой үстүнө торгой жумурткалаган ушул азыр да бир сындырым нан проблемасы чечиле электигин унутпаш керек...

Төрөлгөндөн тартып атанын мээримин көрбөй, жер бетине коомай кадам кео баштагандан тартып, турмуш менен кармашып келди. Далай прет ит жыгылыш болуп, далай оозумурду канжалады... Жаман жолго түшпөдү. Тырмышып жатып бутуна туруп, өзүнчө түндүк курап келатканда бул кырсык болду... Сиз билбейсиз... Анын келечекке койгон кандай жакшынакай максаттары бар эле... Сиз менен бизге окшогон өз очогуна күл тарткан эмес, жалпы адамзаттын кызыкчылыгын көздөгөн, элдик уул болуп келатканда минтип отурат. Мына эми, мал болобу жокпу кудай билет... Сиз мага “каралдым балалык кылып, бирөөнү бычактап койгон экен, эгер сиз кийлигишпесеңиз иш тынчыганы турат” – деп келипсиз... Болуптур. Мен кийлигишпейин... Бирок, ошондой эле эненин баласы Нурдун убалы кимге? - Мария Исраиловна бери бурулганда, Карып отурган ордунан корүнбөдү. Үй ичине көз жүгүртүп чыгып да таба албады... Анткени, ал алда качан чыгып кеткен эле...

– Кандайсың?

– Дурусмун, – деп Нур алсыз жылмайып койду.

– Алмадан жесен.

Гүлайым жаңы эле өзү алып келип койгон табактагы кыпкызыл алмаларды Нурдун колу жете турган жерге жылдырды.

– Анан жейинчи... Кечээ кечинде Ашым келиптир. Колуңан келишинче монтажды уланта бер дедим. Үйгө барса, менин

папкемди ошого бер, ичинде ага кереги тие турган кагаздары бар.

– Өзүң чыкканча коё турушса болбойбу?

– Болбойт. Аз болсо да, алга жылгандын иши жылган. Бүтүрө берсин. Анча-мынча алы келбеген жери болсо, студиядагылар жардамдашат. Өзү да күнүгө келип, эмне болуп атканын айтып берип турам деди.

– Макул.

Гүлайым копкө отурду биерде. Нурдун көңүлү ачык. Кээде тамашалуу сөздөрдү айтып калат.

– Мен барайын, – деди Гүлайым бир оокумда. Нурдун жамынган шейшебинин кыргактарын кымтылап.

– Мейлиң.

– Эми бүгүн келе албайм, – деди Гүлайым, – Эртең кечинде келем.

– Өзүң бил.

– Эртең менен Сейилкан келиптир...

Нур Гүлайым менен чогуу иштеп, булардыкына катташып жүргөн Сейилкан деген бой келиндин жакында турмушка чыга тургандыгын айтып, “Эми мени төркүнү жоктой кылбай, бириң күйөөмө, бириң өзүмө жолдош болуп, алардын айлына жеткирип барып келгиле” – деп өтүнгөнүн эстеди. Нур анда “учуру келгенде көрөбүз” – деп койгон. Балким, мындай кырсык болбосо, барышы да ыктымал эле.

– “Кечинде жөнөгөнү атабыз” – деп келиптир. Мурун убада берип койгондон кийин, барбасам көөнүнө кетет го, – деди Гүлайым, – же барбай эле коёюнбу?

– Бар бер, мен жакшы болуп калбадымбы, – деди Нур.

– Таарынбайсыңбы?

– Таарынып эмне.

– Анда жакшы жат! – деп Гүлайым туруп баратып өзүнүн назик эриндерин Нурдун кеберсиген илебине тийгизди. – Батыраак сакай.

– Макул.

Гүлайым кетти. Бираздан кийин тергөөчү, анын соңунан хирургиялык бөлүмдүн башчысы “Алмалуулук” Абдыкерим деген жигит кирди. Нурдун жаратын ынтаа коюп карап чыккандан кийин, тергөөчүнү сыртка чакырды.

– Жылкыбай, сен мага бир нерсени түшүндүрүп берчи? Эгерде Нурдун үстүнө тиги айыпталып аткан жигиттин атасы кирсе, тергөөнүн жол-жобосу бузулбайбы? – деп сурады ал.

– Көп деле бузулбайт. А, ылаажы болсо кирбей эле койгону жакшы. Эмне, көрөт элем дейби?

– Ооба. “Бирпаска эле кирип, эки ооз сөз мурап чыгайын” – деп жалдырап суранып жанымды койбой атат. Бирде-экиде бирдеме сурабаган уяттуу киши эле, эмне кылаарымды билбей, жаман аргам түгөнүп турат. Башка бейтаптарга өзүм эле кийире бермекмин. А булардын иши минтип тергөөдө жатса, антүүгө батына албадым. Эми эмне кылайын?

– Эмне кылмак элең?.. Кийире бер. Андан бирдеме болсо, мен мойнума алайын. Бирок, Нурдун аялы чыр чыгарса кантебиз?.. Кийин сотто “ушинтишти эле” – деп даттанса, дагы бир далил беркилердин пайдасына чечилбей калат.

– Мен дагы ошондой болушу ыктымалдыгын айтсам, “Мейли, баарына кайылмын” – дейт.

– Анда кийире бер.

Бир аздан кийин Абдыкерим күрмөсүнүн үстүнөн калдайган далысын эле калкалаганга араң жараган кичинекей ак халатты жаба салып, сабыры суз көрүнгөн Карыпты палатага ээрчитип кирди.

Ыраңында кан-сөлү жок, көкүрөгү танууланып, кыймылсыз жаткан Нурдун жамынган шейшебинин жакасынын кичине ачылып калган жеринен, анын акырегинин үстүндөгү бармак басымдай айга окшоп кеткен калын көргөндө, Карып теңселе түшүп, анан муундары калчылдаган бойдон керебеттин жанындагы орундукка отура кетти да, о, кыйлага Нурдун жүзүнөн көзүн албай туруп:

– Айланайын, сен Айбексинби? – деп сурап жиберди.

– Айбек?.. Ооба, Айбек... Бирок, мени минтип чакырышпаганына көп болду, – деди Нур жанына келип отурган карыяга тандана карап, – О, бала кезимде ушинтишээр эле. Сиз?..

– Айбек! Мени тааныдыңбы айланайын? Мен Карыпмын, – деди ал Нурдун алсыз сунулган колунан кармай калып:

– Ата!

– Кулунум!.. Садаган кетейин!

Нур обдулуп ордунан көтөрүлө берип колдорун сунду. Эми чөгөлөй калган Карып да Нурду кучагына кысып, анын кумсарган жүзүнөн жыттап, заматка экөө тең эстен тангансып, жашоо бир минутага токтой түшкөнсүдү.

– Кантесиз?.. Кое бериңиз, майып кыласыз! – деп кыйкырып жиберди эчтекени түшүнбөгөн Абдыкерим. Ошондо Карып эсине келип, уулун абайлап кайра ордуна жаткызганда, Нурдун көздөрү тумандап эстен танып кетти... Анан Абдыкерим жанталашып жатып Нурду эсине келтиргенде:

– Чолпондой болгон көзүндөн тегеренейин, – деди Карып, – Сага келген балекек мага келсин. Мен жерге кирейин... Мен издегем... Эми сени минтип көргөнчө сакалым өрттөнсөчү!

Карыптын сөзүн бөлүүгө Абдыкерим батынган жок. Көзүнөн аккан жашы бырыш каптаган бетинен төмөн көздөй куюлуп, сакалына жетип анан сиңип жок болуп кетип жатты.

– Пай, пай... Бул көрөкчө кудай бир пулга арзыбаган менин жанымды алсачы...

Анан ал жанында турган Абдыкеримдин колунан шап кармай калып:

– Садагасы, Абдыкерим! Далайды өлүмдүн оозунан сууруп алган шылуун элең. Бир ылаажы кыла көр айланайын. Керек болсо, менин канымды да, жанымды да ал. Иши кылып эле балам өлбөй оокат ичип бергенге жараса болду, – деп жалынып жибергенде:

– Кантесиз, аксакал... Дүрбөлөң түшкөнгө эч себеп жок. Биз колдон келгендин барын жасайбыз... Эми болду, ансыз да чекилик кылып коё жаздадык. Уулуңузду аясаңыз эми чыгыңыз, буга тынчтык керек! – дегенде Карып нес болгон немедей:

– Жарайт, жарайт, чыгайын, – деп анан Нурдун колунан кармап туруп: – Мен чыктым айланайыным... Кудай жаныңа кубат берсин. Айыкканыңча терезендин түбүндө мойнума боро салып, каапырдын да, бусулмандын да кудайынан чымындай жаныңды сурайм... Кечирип кой, кагылайын, – деп чыгууга камына баштаганда Нур:

– Апам сизди дайыма күтөөр эле – деп көзүнүн кычыгынан аккан жаш жаздыкка кулап, башын буруп кетти.

– Бу түрүңөр кыз алып баратканга окшобойт го? – деди шофер сөз тизгинин агытып, шаар чегинен чыгып баратышканда.

– Таксиге иштегениме он жыл болду, демейде, шайыр сөздөрдүн төрөлөрүн угуп, куп гана кулагымдын кычуусу канаар эле. Силер болсо, тымпыйасыңар да, тымпыйасыңар?..

– Анткени, ичте ырдатчу немелер жок болуп жатпайбы? – деп күлдү Сейилканга катарлаш, артта отурган Сагынбек, - Ыгы келген жерден ал жагын эске алсаңыз, биз деле эч кимден кем эмеспиз.

– О, бая эле ошондой дебейсиңерби, жарайт, жарайт.

– Ага чейин мен сизди биердегилер менен тааныштыра отурайын. Жанатан ошентпеген айып менде, - деди Сагынбек, - Менин жанымда отурган сулуунун аты Сейилкан, алып бараткан колуктум ушул. Ары жагындагы мындан ашканы, курбусу – Гүлайым. Экөө тең шаардагы 6-поликлиникада врач болуп иштешет. Бирде-экиде кызматтан бошото турган справка керек болсо, кимисине кайрылбаңыз жок дешпейт. Ал эми сиздин катарыңызда отурган менин курбум Асанбай. Бу да өзүнчө бир өкүмөт. Бир райондун соода-сатык иши ушунун колунда. Райондун башкы бухгалтери. Оңой менен колго тийбес буюм керек болсо, ушу жигиттен табасың. Биердегилердин мааниси жогу эле менмин. Микрорайондогу кыргыз мектебинен, балдарды окутам.

– Жо, жок, – деп каршы чыкты таксинин шоферу, – Баарынан барыктуу сенин кесибиң экен, иним. Дурус, дурус, Сатар.

– Жок, Сагынбек.

– Жакшы, – деди шофер бурулбастан – Сатар!

– Сагынбек дейм.

Сагынбек шофер чала угуп калган экен го деп катуураак айтты.

– Уктум! – деди шофер да эми аны туурап катуу сүйлөп, – Ошону үчүн Сатар дейм.

– Эмне үчүн Сатар? Сагынбек!

– Капырай, мына бул мени көк мээ кылат го, – деди шофер күлүп, – Сагынбек экенинде дегеле талашым жок, айланайын, атым Сатар деп өзүмдү тааныштырып жатпаймынбы...

Отургандар дуу күлүп жиберешти.

– Аа, а... Бая эле ошондой дебейсиңби! – деди Сагынбек да күлүп.

– Кана эмесе, жолго чыгаарда бир аз шам-шум этип алалы! – деди Асанбай бери бурулуп, такси шаардан чыга бериштеги “Көгүлтүр толкундар” ресторанынын тушуна келип токтогондо, – Жүргүлө!

Бирок келиндер “киргенде көпкө отуруп калабыз!” – дешип көнүшкөн жок.

– Андан көрө, ушиерге эле жеңил-желпи бирдеке алып келе гой, – деди Сейилкан күйөөсүнө.

Асанбай менен Сатар дагы, Сагынбек менен кошо чыгышты.

– Байкетай! – деди Асанбай машинадан кичине узашканда. – Айтылуу Айчүрөктүн өзү бейм. Мындай сулуу ургаачыны өмүрүмдө биринчи көрүшүм.

– Биз дагы кичине бирдекенин даамын билебиз да! – деди Сагынбек кичине көтөрүлө, – Мыкты бекен?

– Атаганат, жүз элүү грамм коньякка кошуп гана жутуп коё турган неме экен.

– Ой, – Сагынбек Асанбайга ормоё карады. – Сен эмне деп жатасың?

– Аа байкуш, – деди күлүп Асанбай, – Эмитен чоштондоп калганын көр. Сеники тууралуу сөз жок, мен беркисин, жанындагы келинди айтып жатам.

– Ии, ошондой десең, – деп Сагынбектин жаны жай ала түштү. – Дурус мал экен. Эмне жагып калдыбы?

– Айта көрбө.

– Тийсе алат белең?

– Аялым, балдарымчы?

– Ошолорду таштоого кайыл болуп алаар белең дейм да?

– Билбейм? – Асанбай шашып калды, – Чамасы анте албас элем. Чындыгында, бойдок болсом да, алаарыма көзүм жетпейт. Мындай сулууну алып, анан өмүр бою азабын тартып

жүргөндөн көрө, жаман болсо да өзүмдүн азыркы аялым менен турганым тынчыраак.

“Жакшы атың, сулуу аялың болсо, алардын жарым күчү башкалардыкы” – деп илгерки карылар бекеринен айтты дейсиңби... Бирок, бир көрүшкөнгө, кандай гана жигиттин болбосун ажарын ачып, арманын арылта турган неме экен. Күйөөсү барбы?

– Бар. Кинорежиссер дешет.

– Ка-ап! Мындайлардын дайыма башы байлануу болот. Мени теңине албайт го?

– О, жигит болбөй куруп кал, – деп жанатан бери булардын сөзүн угуп келаткан шофер сөзгө аралашты. – “Сынган кылычты” окудуң беле?

– Окугам. Жакшы китеп. Бирок, анын биерге тиешеси кандай?

– Ошондо момундай бир окуя бар, – деди шофер – Орус падышасынын мыкты куралданган аскерлери алгачкы ирет жерибизди каптап кирип, аларга туруштук бере алышпаган кыргыздар жыйын куруп, канткенде журтту аман сактап калуунун амал-айласын таппай тунжурап турушканда, жүздөгү Алмамбек кары:

– Жанагы алдынан чыккандын баарын жалмап келаткан орус дегенди өз көзүңөр менен көргөнүңөр барбы? – деп сурайт.

– Бар. Мен көргөмүн! – дейт Бекназар аттуу баатыр жигит.

– Көрсөң айтчы, кай түркүн жан болот экен? – дейт кары.

– Жумуру баш, буту айры...

– Ии... Жандашат бекен, сүйлөшөт бекен?

– Сүйлөшөт. Өзүлөрүнүн тили бар...

– Кабагын бүркөйт бекен?

– Бүркөйт.

– Күлөт бекен?

– Күлөт, кутманым. Мен өз көзүм менен көргөмүн.

– Бекназар! Алжыган абаңдын кебине эринбей жооп берип кой. Орус оокат жейт бекен? – деди ал.

– Жебей анан, жейт.

Ошондо карыя ойлонуп туруп:

– Бул орусун жумуру баш болсо, сүйлөсө, ал деле биздей адамдан турбайбы? Кабагын бүркөсө – каарга жөндөмдүү,

күлсө – ырайымга жөндөмдүү. Көр оокатка баш салса, алдайт экен, алданат экен. А кокуй биздей эле макулук, көп пенде адамзаада турбайбы... Адамзааданы жакшы сөз атынан түшүрөт, жакшы оокат жибитет, достун тонун кийип, орустун өзүн, алдынан тосуп чыкса не болот? – деген экен.

– Ушул жери эсиндеби?

– Эсимде эмей анан...

– Анан эмне үчүн “мени теңине алаар бекен” – деп өзүңдү пас санайсың. Аял экенин, болгондо да сулуу аял экенин, эри туруп, андан бөлүнүп өзүңөр менен алыс жакка түнөп келгени кетип баратканын өзүң көрүп турбайсыңбы, көңүлүңдөгүсүн тапсаң, бу деле асмандан түштү дейсиңби? Бу деле жибийт. Адам да. А адамдын колуна келбей турган нерсе болбойт. Баары сенин өзүңдөн...

– Ак сөз, жакшы айтты! – деп Сагынбек да Сатардын сөзүн кубаттады, – Тааныштырып болсо деги койдук, эми ары жагы, бу киши айткандай, өзүңдөн да...

– Сиздерге эмне керек? – деди буфетчи келин.

– Шампан.

-- Шампан жок.

– Карап көрсөңүз карындаш, жакшы тилек үчүн табылып калаар! – деди Сагынбек.

– Болсо силерден аяйт белем, – деди буфетчи келин, – Жок. Буюрбасын. Бизге шампан келбегенине бир ай болуп калды.

– Анда жакшы ичимдиктен эмне бар?

– Арак, коньяк, анан мына бул, – ал прилавкада турган жарты бөтөлкө зубравканы көрсөттү.

– Аны тим эле коюңуз, - деди Асанбай. – Алдагы сүрөтүнө караганда, буканы жыкчу неме көрүнөт, бизди оңдурабы. Бизге мындайыраагынан эле... Алдагы Армян коньягынан бериниз.

– Канчаны?

– Бешти.

– Мынчаны эмне кылабыз? – деди Сагынбек үрөйү учуп.

– Ичебиз! – деди Асанбай камырабай.

– Кантип?

– Машинага барганда көргөзөм. Бере бериңиз, бешти... Тооктун этинен... Дагы...

– Кыздар, силер мунусун эптеп жибергиле! – деп Асанбай машинага киргенде, кагазга оролгон тамак-ашты Гүлайымга узатты. Берки арт жактагы сумкасынан бир байлам капрон жоолук менен газета алып чыгып, Сейилкан экөөнүн тизесине жая салып, тооктун этин устукандап, нанды сындырып, алардын алып келгендерин жайгаштыра баштады...

– Ка-ап! Сураган эмес турбаймынбы, барып келе коёюн, – деп Асанбай кайрадан чыкмакчы болгондо шофер:

– Бекер убара болбо, беришпейт. Менде бар, – деп машинасынын тартмасын көргөздү, – Бирөө жетеби?

– Эчтеке эмес, жол жүрүп баратканда жетет.

– Жыла берсек кантет?

– Эң сонун болот! – деп Сагынбек, – Баратып эле шам-шум этип алабыз.

– Кана тамакка карагыла! – деди Гүлайым.

Машина ордунан козголду. Асанбай шофер көргөзгөн тартмадан кырдуу стакан таап, эки-үч жолу үйлөп туруп, коньякты мелт-калт кылып куйду да:

– Эми баарыбыз тең жакшы тилек менен бир машинада чогуу баратабыз, – деди, – Келечекте Сагынбек менен Сейилкандын бактылуу болуп, ынтымактуу жашашы үчүн бирден албасак болбос. Эреже боюнча арабыздагы аксакалыбыз шоопурдан башташыбыз керек эле, бирок, айылга жеткенче бу кишини кыстабайлы. Анткени, өмүрүбүз ушу кишинин колунда. Айылга аман-эсен жеткизсе, ал жагын дагы көрө жатаарбыз. Андан кийин эле улгайганыңар мен экенмин, бирок, кичинекейимен энем “кыздын кырк чачы улуулугун” кулагыма кумдай куйса керек, азыр аял аттуудан озунуп тамагыман эчтеке өтпөйт. Андыктан, Гүлайым сизден келсин, биерде шампан жок экен, бирок, бу деле анча ачуу эмес, алып ийиңиз, – деп стаканды ага сунду, Асанбайдын мындай жүйөөлүү сөзүнөн кийин Гүлайым кыйыктана алган жок. Стакандагы коньяктын жарым-жартылайын ичип, кайра узатканда, Асанбай албай койду.

– Курбунузга тилегиңиз ак болсо, аягына чейин алып коюңуз. Минткениңиз болбойт – деди ал, – Кана өз колум менен сизге закуска алып берейин.

– Жо, тим эле коюңуз.

Ал стаканды аппак кылып бошотууга аргасыз болду. Анан калгандары да ошентишти.

– Силерге окшоп бир жигит менен бир кыз үйлөнгөнү калыптыр. Бирок, жигити үйлөнөөр алдында мындай шарт коёт... – деп Асанбай анекдот айта баштады. Ал аягына чейин айтып келип, – ... Эртеси энеси “эчтеке эмес кызым, атан мага үйлөнгөндө дарбыз жеген” деген экен, – деп бүтүргөндө, отургандар дуу күлүп жиберешти. Анекдоттун ортосунда уят сөздөр айтылып кеткенин да эрөөн алышкан жок. Кыткылыкташып көпкө күлүштү. “Дурус экенсиң, эми ушунундан жазба. Бет ачаарын жакшы баштадың” – дегенсип, шофер Асанбайга көз кысып койду. Анан, ар ким уккан-билген анекдотторуна айтты. Гүлайым да оозуна талкан куюп алган жок. Дагы бирден ичишти. Бирок, мурдагыдай мелт-калт эмес, кичине бөксөрөөктөн ичишти. Күлкү бүтүп, анекдот түгөнүп бир аз тынчтык өкүм сүрдү. Машинанын дүрүлдөгөнүнөн башка добуш угулбайт. Гүлайымдын беттери тамылжып, көңүлү көтөрүлүп чыкты. Алдыларындагы дасторкон катары пайдаланылган косынканы чогултуп түйүп туруп арт жакка таштап коюп:

- Көрүшкөндө көздөр тике карабай,
- Эки мүнөз уяң өскөн баладай.
- деп, үнүн чыгарды эле, беркилер:
- Жүрөк сырын, жүзүбүздөн байкашып,
- Баратабыз гүлдүү бакты аралай!
- дешип кубаттап кетишти.

– Өзүңүз кааласаңыз, анча-мынча жеңилдетиш колуман келет, – деди тергөөчү. – Бирок, бул ошончолук эле керекпи?

– Керек, – деди Нур, – Мындай кырдаалда башка киши болсо деле ушинтип суранмакмын. Эми өтүнүп сурана турган жөнүм болуп калды. Зарлык экөөбүз бир атанын балдары болуп чыктык. Уруш маалында жоголушуп кеттик эле. Ал болбосо балким табыша алмак эмеспиз. Иши кылып, атайын карасанатайлык жасабай, кокустуктан болуп кеткен иш үчүн

менин эч кимге доом жок. Ушинтип жазып алсаңыз мен кол коюп берейин.

– Жарайт. Бала болуп башыма жүн чыкканы мындай укмушту уккан эмесмин, – деди тергөөчү жазып жатып, – Киши ишене албай турган иш.

– Бирок чындык, – деди Нур, – Мен атамы жазбай тааныдым. А да. Ээй курдаш, эрежеге жазылган чийинден чыкпай жүрүп отурса, анын эмнеси турмуш? Ушундай ойдө-ылдыйы, ачуу-таттуусу болгонунан аны турмуш деп коёт да. Ар кимдин оз таалайына жараша көроор күнү, ичээр суусу болот турбайбы. Менин суум чындап эле какшып баратса, аны эч ким токтото алмак эмес. Андыктан, менин өтүнүчүмдү эске алсаңыз...

– Ошону үчүн жазып жатпаймынбы...

– Баарынан да чалга жаман убал болду. Мени таппаса болот эле. Анан карылыгы жетип калганда тапса, бирибиз тигинтип тиякта жатсак, бирибиз минтип... Мегдеп калат го байкуш. Турмуш бечара чалды жакшы эле жазалады. Эми ага менден болбосо да, Зарлыгынан топурак буюраар бекен деп, өзүңүздөн жанагыны өтүнүп суранып отурам, курдаш. Зарлыктын ордунда болсок, сиз деле, мен дагы ошентмекпиз. Андай болгондон кийин аны чоң айыпка жыкпайлы. Ушу жазанын өзү, ага деле жетишээрлик болот, – деп Нур өзүнүн жаратын карап койду.

– Макул, – деди тергөөчү, – Колумдан келишинче аракеттенип көрөйүн. Бул менин тергөөчүлүк практикалда айыпкерге жан тарткан эң биринчи жана акыркы ишим болот. Албетте, мен муну, балким, өз кызматыма залакасы тийип калышы мүмкүн болсо да, сиздин адамкерчилигинизге баш ийип, каргашанын айынан экөөбүз таанышкан бир жуманын ичинде сизди урматтап калганым үчүн жасайм.

– Рахмат, ыраазымын.

– Эми биерге кол коюңуз.

– Мына! – деди Нур кол коюп бүтүп. – Кичи пейилдикке, болүмдүн башчысын чакырып коё албайсызбы.

– Чакырайын.

Бир аздан кийин Абдыкерим экөө киришти.

– Ии, кандайсың? – деди врач.

– Кыргыздар өзгөчө оптимист калк келишет! – деди Нур жылмайып, - Алын сураган кишиге эч качан жаман деп жооп бербейт. Мен дагы ошол элдин кулунумун. Демек, жакшы.

– О, анда дурус экен, – дешип беркилер күлүп калышты.

– Кана, курбуларым, экөөң тең мындай отургулачы? Силер менен мурда таанышпай калганыма өкүнөм! – деди Нур беркилер анын айтканын аткарышканда, - Болбосо далай сонун иштерди жасамак экенбиз.

– Али да кеч эмес! – деди врач.

– Жок, кеч болуп калды, – деди Нур. – Башыңды чайкабай эле кой, Абдыкерим. Мен баарын түшүнөм.

– Болбогон сөздү сүйлөбө? – деди Абдыкерим, – Мен үчөөбүз чогулуп жанагы сен айткан сонундарды жасайбыз деп отурсам...

– Ии... Рахмат! – деди Нур, баягыдай эле жылмайган калыбында. – Мындай сөздөрүңдү башка палаталарда жаткандарга айтсаң, сөзсүз жардамы тиет. Ушинтип калдым деп карбаластабай, өзүң менен олуттуу сүйлөшкөнү отурсам, сенин минткениң жолдоштукпу?

– Кана анда, олуттуу сөзүңдү айтчы?

– Дагы канчага чыдай алам?

– Сен эмне...

– Абдыкерим! Көзүмө тике карап туруп жооп берчи. Менин ушул абалыман оңолуп кеткенди көрмөк турсун, медициналык бир дагы китептен таба албаганың калппы?

Абдыкеримдин айласы кетип калды. Бирде Нурга, бирде Жылкыбайга карады.

– Чын, – деди ал.

– Анда канчага чыдай алам?

Абдыкерим унчуккан жок.

– Он күн бере аласыңбы?

– Жок, - деди Абдыкерим оор күрсүнүп... “Эми эмне кылсаң өзүң бил” дегендей.

– Беш күн?

– Беш күн бере алам...

– Ыракмат. Мага үч күн эле жетишет, – деди Нур, баягы эле калыбында жылмайган бойдон. Абдыкерим өзү дарылаган ноокастарынын арасынан каза болгондорун да көргөн. Бирок,

минтип жарык дүйнө менен кош айтаарына аз калганын сезип, “мага үч эле күн жетишет” – деп өз өмүрүн бычып тили буудай кууруп, эс-акылы жайында жаткан немени жолуктурган эмес эле.

– Сенден жалгыз өтүнөөрүм, мени бүгүн үйүмө чыгар дос? – деди ал.

– Жок, чыгара албайм. Акым жок.

– Акың бар. Кийин кызматыма залакасы тиет деп корксоң, мына закондун өкүлү жаныңда отурат, Жылкыбайдын көзүнчө тил кат жазып берейин. Сен түшүнсөң, үйгө барып бүтүрө турган аёлуу жумуштарым бар эле.

– Минтип жатып эмне жумуш бүтүрмөк элең?

– Мен кирпич куяйын деген жерим жок да... Тил менен бүтө турган жумуштар болчу. Тилим азырынча сеникинен кем калышпай турганын өзүң көрүп турасың.

– Азыр сени ордуңан козгоого болбойт.

– Сен мага беш күн бербедиңби? – деди Нур, – Ошо козгогонун үчүн эки күнүңдү кайра өзүңө берейин. Мага эки күн деле жетишет. Аялымдын врач экенин өзүң билесиң. Эки күнгө чейин ал өзү эле карап турат. Бирок, мени чыгар. Азыр менин үйүмө жетсем дегенде, эки көзүм төрт болуп турганын сен түшүнбөйсүң, ылайым сен аны түшүнбөй эле кой. Адамгерчилигинди ортого салып акыркы өтүнүчүм ушул эле, аткарбай арманымды ичимде кетиргиң келсе, өзүң бил.

– Деги адам эмес экенсиң? – деди Абдыкерим. – Мейли, жеткирсе жеткирип коёлу.

Нурдун чөнтөгүнөн ачкычты алып, эшикти ачышты. Төркү үйгө көтөрүп кирип, Нурду керебетине абайлап жаткызышты.

– Башка киши жокпу үйүңөрдө? – деди Абдыкерим.

– Аялым кызматында, азыр келет, – деди Нур. – Ыраазымын достор! Жылкыбай, менин өтүнүчүмдү унутпа?

– Унутпайм, Нур.

– Анда эмесе кошкула! Мени өзүмчө калтыргыла!

Нурду алып келгендер анын жүзүнө тик багып карай алышпастан сыртка жөнөштү.

... Эртеден бери көл кылаасындагы айылдын эли утур-утур серепчилеп жол карашып, булардын келишин күтүп жүрүштү

эле, такси Сагынбектердин дарбазасынын тушуна келип токтоор замат, кары-жашы дебей, опур-топур түшүп аны тегеректеп калышты.

– Ассалоом алейкум, туугандар! – деди беркилерден мурдараак чыккан Асанбай, – Мына биз келдик!

– Келгениңерден кетейин, келгениңерден! – деп, колуна ак гүлдүү чоң шалы жоолук кармап, өзүлөрүн көздөй келаткан байбичеге утурай басты Асанбай.

– Чамасы, Сагынбектин энеси сиз го?

– Ооба айланайын, менмин.

– Анда келин кут болсун!

– Айтканың келсин айланайын.

– Жо, мамаша! Антип кутула албайсыз, – деди Асанбай байбиченин алдынан тороп, – Биз сизге алыстан “айтылуу Айчүрөктөй” болгон келин алып келсек, көрүндүгүн же сүйүнчүсүн бербесеңиз, анда кайра кетип калабыз.

– Кой айланайын, антпе! – деди эне. – Жаным курман силерге. Баары болот, сүйүнчүң да, көрүндүгүң да...

– Аа... Анда мейли...

Байбиче Асанбайды жандап өгүп, жаңы эле машинадан чыгып, бири-бирине окшошуп үлпүлдөшүп турушкан Гүлайым менен Сейилканды көргөндө, кайсынысы келини болоорун ажырата албай, кичине абдырай түштү.

“Булардын бирөө, мына бул бакылдап аткан уулумдун теңтушунун колуктусу го... Өзүмдүн келиним кайсынысы болду экен? Же, ушинтип сурамбы? Жо, кийин көөнүнө кетип калып жүрбөсүн. “Айчүрөктөй” – деп бул баланын айтуусуна караганда тигиниси болуш керек. Анан калса, көздөрү чолпондой, ыйманы ысык куду өзүмүн Сагынбегиме гана ылайык неме экен”. Ушинтип ойлогон эне:

– Ак жолтой бол алдыңа кетейин, – деп колундагы жоолукту Гүлайымдын башына сала бермекчи болгондо, таксинин шоферу:

– Байбиче, сиздин келиниңиз беркиси! – деп жиберди.

– Ыя? Ии... Ээ, мейли. Беркиси болсо, беркисинен энеси айлансын! – деген эне эми жоолукту Сейилкандын башына салды. – Күүгүм киргенде, кашайгыр көзүм, ушинтип эле эчтекени көрбөй калат. Ага терикпе айланайын.

Башына жоолук салынганда Сейилкан жүгүндү.

– Ылайым өркөнүң өсүп, алганың менен тең кары! – деп алкады кайненеси. Жарданып карап турушкандар да ошентишти. Үйгө киришээр замат, тамактан мурда бир стакандан арак тартылып, ошол бойдон эл жатканча дасторкон жыйылган жок. Алгач Сагынбектин энеси: “Бул кайнаган, бул кайнежең, жүгүнүп кой айланайын” – деп улам киргендердин жөн-жайын түшүндүрүп турду эле, бара-бара кажы-кужу күч алып, кимдин кирип, кимдин чыгып атканы менен иштери болбой калышты. Бака-шака. Азил сөздөр. Шайыр күлкүлөр. Далай жүйөөлүү кеп, жакшынакай каалоолор айтылып, сыйымдуулугу ар түркүн келген ичимдик идиштери бошоп жатты. Өзгөчө “Сагынбектин абасы” деген, жашы кырктарга жакындап калган токтоо кишинин айткандарын элдин баары эп көрүштү.

– Кагылайындар! – деди ал колундагы стаканын өйдө көтөрүп. – Узун өмүрлүү, бакты-таалайлуу болгула! Дасторконуңар эч качан жыйылбай, эшигинерден ырыс кетпесин. Бириндин кемчилигине, экинчиң кечирим берип, бири-бирине кайрымдуу болгула. “Ысыгына күйүп, суугуна тономун” – деп илгери үмүт менен баш кошуп отурасыңар. Андай болгондон кийин, үй-бүлө тиричилигинин жакшылыгын да, жамандыгын да чогуу көргүлө! Биринин башына мүшкүл иш түшсө, экинчиң аны жалгыз таштап кетпей, жазмышын тең бөлүшкөндөй болуп, бүткүл өмүрүнөр бою урматташып өткүлө! – дегенде, отургандар “Ак сөз, ак сөз” – дешип кубаттап кетишти. Ичишти. Түн ортосу ооду. Тойдогулар кызыды. Кыз-күйөө болуп келатышкан төртөө жолдон эле кыйлага барып калышкан болчу, биротоло мас болушту. Бирок, ошого карабастан той башкаргандар: “Жакшы тилек үчүн, ушуну алып койгула” – деп кыстоого ала беришти. Гүлайымдын дайыма эңсегени куду ушундай үлпөт болгондуктан, көңүлү көтөрүлүп, ырдап, ар ким менен тамашалашып, дегеле жакшы отурган. Бирок, бара-бара башы айланып, өңгөчү тартылып, улам кийинкисин иче албай кыйналып жатты. Тили булдуруктап, жанындагылары эмне дебесин ырсайып күлө берди.

– Байке, жеңеме бирдеме деп коюнузчу! – деди Гүлайымга стакан сунуп ийилип турган жаш жигит, анын жанында отурган Асанбайга, - Ушул акыркысы болсун, анан кыстабайлы.

– Ал Гүкү-тай! Ушуну ичпесен да, колуна алып эле кайра берчи! – деди Асанбай.

– Ии, ошентипиз! – деди стакан сунуп турган жигит демитип. – Колунузга алып эле кайра бериниз, өзүм ичип жиберейин.

– Жок, күчүгүм! – дегенге аран жаралы Гүлайым күлүмсүрөгөн калыбында.

– Ушуну эле алып койсоңуз. Күйөөңүз деле “ал” деп жатпайбы, ыраспы байке?

– Ии, ырас эмегендечи! – деди Асанбай. Гүлайым күлүндөгөн көздөрүн ачып, алдындагыны таамай караганга алы келбей, ырсайып күлүп отура берди.

Конгуроодон улам Нур көзүн ачып обдулуп ордуна турмакчы болуп туралбады. Телефон дагы үч-төрт ирет шыңгырап барып басылып калса да, Нур ордуна турууга жасаган аракетин токтоткон жок. Ошентип атып акыры турду. Дубалга жолөнүп терезеге жакын келди. Өзүнө тааныш ааламды, бийик үйлөрдү, чоң көчөдө кымкуут түшкөн машиналарды көрдү. Эми булар менен эч качан кез келбесин түшүнүп, ага өкүндү көрүнөт, өңү бузулду. Үйдүн ичи тарапка бурулганда төркү капшыттын туурасын бүт ээлеп тиреп турган китеп текчесиндеги тизилген өзү эс тарткандан берки чогулткан байлыгы – китептеринин арасынан өзгөчө жакшы көргөнү Грибоедовдун “Акылдын азабы” көзүнө урунуп, эмнегедир ошого жакындамакчы болду, бирок анте алган жок. Анын берирээгиндеги өзү отурчу столго жетип, үстүндөгү буюмдарын калтыраган алсыз колдору менен кармалады. Анан, алдындагы актай барактардын бирөөнө бирдекелерди чиймелеп жаза баштады. Антип да көпкө отура алган жок. Деми кысылып, аба жетишпей, көзү тумандап баратты.

– Гүкү, Гүлайым... Терезени ачып койчу, өлүп баратам! – деди Нур жакасынын бүчүсүн бошотоюн деп тамагын

тырмалап. Анан керебетине жетип жатмакчы болуп, акыркы күчүн жыйнап, ордунан тура калып, кайра чалкасынан кетти. Ошол бойдон суналып көпкө жатты. Козголо албады. Акырындык менен ааламды караңгылык каптап келатты. Үйдүн ичин коюу түн басты.

– Апа!.. Айланайын, апа, суу берчи!.. – деди шыбырап Нур, – Каным катып, өлүп баратам, бир уурттам суу берип койчу, апа! Суу, суу, суу... Апа!

Ошол бойдон дабышы чыкпай, анан бир аздан кийин таптакыр дем алганы билинбей калды. Бир оокумда бирдеке дүп деди. Алты жылдан бери бир орундан козголбой, бекем турган текче кулап түшүп, иретсиз чачылган китептер анын кыймылсыз жаткан денесин тегеректеп калышты.

Назгүл эчкирип ыйлап жибергенде, автобуста үргүлөп келатышкандар чочуп ойгонуп кетишти.

– Сага эмне болду? – дешип, аны тегеректеп калышты. Автобус токтоду. Назгүл шолоктоп ыйлай берди. – Жүрчү, сыртка чыгып келели! – деди Минара.

Сыртка чыкканда да, анын жүрөк титиреткен үнү көпкө дейре угулуп турду.

– Сага эмне болду? – деди Минара автобустан алыстаганда.

– Эчтеке.

– Эсиңе түштүбү?

Назгүл автобустагыларга угузбоо үчүн алакаандары менен оозун басып, ого бетер улуп-уңшуду. Анан өзүн зордуктап атып сооротуп, автобуска кайра келгенде, кажы-кужу болуп отурушкандардын жаактары жап боло түштү. Автобус ордунан козголду. Отургандардын эч кимиси, ал турсун, эмне кылбасын, бардык жоругу биердегилерге кечиримдүү Асанкул да, көпкө чейин ооз ачып, сөз баштаганга батына алган жок.

Автор: Сени бекеринен кейитип койдум көрүнөт.

Назгүл: Кечиресиз... Биз, аялдар, ушундай жашык келебиз, ага көңүл бурбай айта бериңиз.

Автор: Дагы ыйлап...

Назгүл: Жок, айта бериңиз, эми антпейм.

Автор: Макул. Ошентип, той болуп жаткан айылга барсак, алар түн ортосу оогондо үй-үйлөрүнө тарашты. Гүлайым төшөккө сырт кийимчен жатты. Жанындагы Нурду кучактайын деп, эмнегедир анте албады.

– Кийимдеринди чечпейсиңби? – деди Нур.

– Алым келбей турат, өзүң чеч! – деди Гүлайым. Нур аны чечинтти. Анан сыга кучактады.

– Акырын, жаратың ооруйт! – деди Гүлайым беркини аяп, өз боюн ала качып.

– Кайдагы жарат? Мен сопсоо элемин, – деди Нур.

– Ошентсе да, кичине коё турчу, кускум келип турат.

Нурдун жараланганы фокусу жок кинонун сүрөтүнө окшоп, Гүлайымдын көз алдына тартыла баштады. “Мурдакынын баары түшүм турбайбы, сенин жараланбаганың кандай жакшы” – деп күйөөсүн сыга кучактады Гүлайым. Анан экөөнүн эриндери бири бирин издеп таап алышты.

– Тургула! Түшкө чейин жата бересиңерби? Эми эле элдер келишет! – деген аялдын үнү ойготту Гүлайымды. Көзүн ача албай жатып, Нурду кучактамакчы болуп, анын чоң курсагына колү урунганда, денеси жыйрыла түштү. Жанында жаткан Асанбай экенине көзү жетип, ордуна ыргып тура калып, анан өзүнүн энеден туума бойдон экенин көргөндө, жуурканды кайра жамынууга аргасыз болду. Ошондо күтүп жаткан Асанбайдын кучагына толуп калды.

Медсестра ноокастардын фамилиялары катталган журналдан Нурду издеп таап:

– Кечээ эле үйүнө чыгарылган! – дегенде, Карып безилдеп жиберди.

– Айланайындар, кара көзүм кашайган окшойт, кашайган окшойт.

– Үйүн билесизби? – деди Дүйшөнбек Кыязович.

– Жок, билчү эмес элем! – деп боздоду Карып. – Эми эмне кылдым, эмне кылдым? Айланайындар, бир акыл тапкылачы?

– Минтип тура бергенден эчтеке чыкпайт, иштеген жерине барып адресин билели, жүргүлө!

Карып, Мария Исраиловна, Дүйшөнбек Кыязович үчөө Нурдун иштеген жерине түшкү дем алып учурунда келишкендиктен, эч кимди таба алышпай, бир саат сыртта күтүп турушту. Бешим ченде Ашымды таап, Нурдун үйүнө келишип, коңгуроосун басып, эшигин тарсылдатып ургулашса да ичкериден жооп болбоду. Сыртта кар жаап, аалам алай-дүлөй түшүп, боздоп турат. Күүгүм киргенче ошентип турушту. Кошуналарынан сурашса, эки-үч күндөн бери булардыкынан эч кимди көрө албагандыктарын айтышты. Ошол үйдө турган кошуналарынын ачкычтарын бүт чогултуп келишсе да, булардын эшигиндеги кулпуга түшкөн жок. Акыры ары жоруп, бери жоруп, эртеден бери Гүлайымдын да келбегенинен улам, “Келип Нурду туура эле атасыныкына алып кеткен го” – деп болжошуп, Нурдун кайнатасынын айлына жөнөштү.

Гүлайым жуунуп келип, башкалар мындай турсун, Сейилкандын жүзүнө тик багып карагандан айбыкты. Кечинде биердегилер Асанбай экөөнү эрди-катын экен деп ойлошуп, чогуу төшөк салып берип коюшканын билди. Келээр замат “мындай эмес” деп эскертип койбогону үчүн өзүн тилдеди. Анан эмне кылмак? Аларды айыптоого болбойт да. Биердекилер эмес, өзүлөрүнүн эле айлында демейде – бойдок келиндер экөө болсо же күйөөсү же көңүлү жакын эркектер менен келишээрин элдин баары айтышаарын биле турган. “Аякта күйөөм катуу ооруп жатат” – деп айта албады. Анда абийри ого бетер төгүлүп, биердегилерге бир жылга чейин түгөнгүс сөз болоорун ойлоду. Нурдан санаасы тынбай “кетейин” – десе, Сагынбектин энеси:

– Балакет-мээнетинди алайын ак жолтойлорум. Силердин арканардан минтип жалгызымдын бир башы экөө болуп отурат. Анан ушу силерди бүгүн эле жибербей калайын. Жок дегенде бүгүнчө калып, Сагынымдын ага-туугандарынын сыйын көргүлө, айланайындар. Биз дагы өзүбүзчө элбиз. Бир жума эле жатып кетсеңер болот эле, бирок, ошончолук зарыл ишиңер

болсо жүйөөлөшөлү: күйөөң экөөңдү эртен таң заардан таксиге салып коёбуз. Анан ушул бойдон кете бербей, жайында, көл кызыган учурда, келип бир он-он беш күнгө эс алып кеткиле. Сагынбек өз балам болсо, анын досу Асанбайды да андан кем көрбөйм. Демек, сен дагы кудум эле Сейилкан сыяктуу келинимсин. Бири-бирин менен да, биз менен да кол үзүшпөй катташып тургула, кагылайындар! — деп болбоду.

Ошол бойдон кечке дейре эч ким менен сүйлөшкөн жок. Кечинде гана кыстап жатышып эки стакан арак ичиришкенде, кайрадан кабагы бир аз ачылды.

А күнүн Карыптар Нур менен Гүлайымдын атасынын айлынан таппай, эртеси келишти. Түшкө чейин туш-тушка киши жиберип, эч жерден дарегин таба алышпаганда, Нурдун үйүнүн эшигин сындырып кирүүгө аргасыз болушту. Төркү үйдөгү жыгач керебеттин аяк жагында китептерге аралашып, күлүмсүрөгөн бөйдон чалкасынан жаткан Нурду көргөндө, Карып ачуу кыйкырып жиберип, эстен танып жыгылды. Анан Дүйшөнбек Кыязович, Ашым жана алар менен бирге келишкен эркектер Нурдун атасын абайлап көтөрүшүп, керебетке жаткызышты.

— Чолпондой болгон көзүңдөн тегеренейин, — деди Мария Исраиловна анын ачылып турган көзүн ушалап жаап, — Бул дүйнөгө азан үчүн жаралган неме белемсин. Туулгандан тартып жакшылык көрбөй өстүң, эми ушинтип көзү ачык бойдон кетмек белең кургур!

Анан Мария Исраиловна да куду жанагы сага окшоп бакырып ыйлап жиберген. Ошол эле күнү Нурдун өлүмү иштеген жерине, шаарга, башкалар менен кошо сага да угулду, Назгүл.

Назгүл: Ооба.

Ким билет, башкалардын өтө эле берешендик менен ченемсиз өлчөмдө тартуулагысы келгенине алымсынбай, коздөгөнүмө умтулган жарты сындырым болсо да, купулумдагы таалайымды табууга талпынган кыялкечтигим үчүнбү, же чындап эле эне-ата, эли-журттун каргышына

калдымбы, айтор, турмуш мени ошентип мостойтуп койду. Жалгыз гана жан-дилим менен Нурду жакшы көргөнүмөн башка жазыгым кайсы эле? Билбейм.

Үч күндөн бери улуп-уңшуп көз ачырбай удургуган бороон ошо күнү ого бетер күч алып, аалам алай-дүлөй түшүп боздоп турду... Жаңы келген газеттин төртүнчү бетинин акыркы колонкасынын аяк чениндеги аба ырайы жонүндөгү маалыматтын үстүндө бар болгону ширенкенин кутусунчалык орунду элестетет: “Орозов Нурдун мезгилсиз дүйнөдөн кайткандыгына байланыштуу маркумдун үй-бүлөсүнө терең кайгыруу менен көңүл айтат” – деп анын кесиптештеринин жалгыз гана сүйлөм аркылуу, Нурду бүгүндөн баштап тирүүлөрдүн тизмесинен чийип таштагыла деген билдирүүсүн окуганымда, тим эле оңгөчүм үзүлүп кеткенсип бакырып жиберип, керебетке куладым...

Минардын сооротконуна көнбөй, көпкө чейин ыйладым. Өпкөм көөп калыптыр. Акыры үнүм чыкпай, көзүмдө сыгып алаарга жаш калбаган кезде, эч кимге эч нерсе айтпай сыртка жөнөдүм... Комнатадагы кыздар “каякка баратасың” – деп суроого даашпады...

Кар удургуйт...

Мен келгенде кыбырап араң жылып келаткан Нурдун табыты жүктөлгөн машинанын артында көз жаштарын көлдөтүшүп, Гүлайым менен ал экөөбүздүн кайнатабыз, алардын артынан мага бейтааныш он чакты киши, алардан кийин музыка ойногондор баштарын шылкыйтышып, жаңыдан короодон чыгып келатышкан экен.

Кулагымда “Эрмегимдин” обону ойнолууда.

Соо болбой калганмын го деп ойлодум... Жо, андай эмес, азырынча акыл-эсим өз эле ордунда окшойт.

“Эрмегимди” солгун тарттыра сөөк узатып келатышкан музыканттар ойноп келатышыптыр. Үйлөп добуш чыгарчуу аспаптардын күңгүрөнгөн добушун ичке үндүү скрипканын муңканганы тепсеп обонду толугу менен кайрып калса, тим эле бүткөн денең дүркүрөйт... “Тирүүсүндө дайыма элден өзгөчөлөнүп жүрчү эле, азыр да анысынан айныган эмес экен” – деп ойлодум. Чамасы эс-акылы жайында кезинде “кокус бирдеме болуп кетсем, ушуну ойготкула” деп өзү суранган

болушу керек... Болбосо салтты да, наркты да бузуп, сөөк узатып баратканда, эстрадалык обонду ойноого ким батынмак?..

Кайран гана жигит! Өзү жактырган обонду тыңшап жатып, жаңы эле көзү илинип кеткенсип, ойготсо эле тура кала тургансып, күлүмсүрөп гана жатат.

Мария Исраиловна Гүлайымды, Дүйшөнбек Кыязович болсо Гүлайым экөөбүздүн кайнатабызды колтуктап алышып, бирдеме деп келаткансышат. Кайрат айтып келатышат го деп болжодум...

Бирок, алардын кейпинен өзүлөрү да кайрат айтаар кишиге өтө муктаж болуп, аран эле келатышканы сезилип турду. Жок дегенде акыркы жолу эч кимден жашырынбай, анын жанына жакыныраак болоюн деген ой менен алдыңкылардын катарына келип кошулдум. Гүлайым үйүнөн чыгаарда акыркы модадагы жылуу өтүгүн, ар түрдүү аралыктан түрдүүчө болуп көрүнүп, кубулжуп турган кымбат баалуу шубасын кийип, кара болсо да жоолугун өңүнө жарашыктуу кылып салынууну унутпаптыр.

Кантейин?.. Мындай учурда минтип ойлоо барып турган акмактыктыр... Бирок, минтип ойлогонум аз келгенсип, Нурдун өлүгүн, тирүүсүндө да, өлүгүндө дагы закондуу ээси Гүлайымга кыйын кызганып, азыр жок дегенде ыйымды ачыкка чыгара албай келатканыма жаман кабыргам кайышып кетти... Анын мынчалык күйгөнүнө таң калдым... Ааламда Нурга менчелик күйөөр адам жок болуш керек деп жүрчүмүн.

Гүлайым да, кайнатам да мен ойлогондон алда канча жогору турушкан адамдар экен. Болбосо: “Баарын кылган сенсиз! Кайсы бетин менен келдиң?.. Жогол мындан кара жолтой!” – деп бетимди тытып, чачымды жулушаарын күткөм. Антишпеди. Көрсө да көрмөксөн болуп коюшту. Ким билсин, балким антип ойлоого алдары да келген эместир... Байкуш кайнатабызга жаман убал болгон экен... Мурда эле буурул тартып калган сакал-муруту эми куудай болуп агарып, бели да кыйла бүкүрөйө түшүптүр...

Кызарып шишмек тарткан көздөрүнөн аккан жаштары бстинен төмөн көздөй куюлуп, сакалына жетээр замат музга айланып, кичинекей коңгуроолорго окшоп кылдарга илинип калып жатышты.

– Балдар, бошторуңар аягына чейин барып келгиле, жакшы болбойт! – деген эркектин үнүн уктым.

Көрүстөнгө жеттик... Акырындап кетип олтуруп аз эле киши келген экенбиз. Нурдун сөөгүн жерге коёр алдында Дүйшөнбек Кыязович курактуу келген киши, омкорулуп ташталган талдын дөңгөчүнө чыга калып: “Аза күтүү митингасын” ачык деп жарыялады. Баарынан мени таңгалдырган нерсе биерге жалаң кыргыздар келгенибизге карабастан, жанагы кишинин орусча сүйлөгөнү болду... Анын үстүнө орусча деле кыйратып сүйлөбөйт экен... Ал сөзүнүн аягын:

– Ми сапсим не забудим тебе... Дасвидания наш дарагой дурук – деп бүтүрдү.

– Кош уулум! – деди Дүйшөнбек Кыязович, бир ууч топуракты чуңкурга ыргытып жатып, – Топурагың торко болсун! Анан заматтын ортосунда көрүстөндөгү көп дөбөчөлөрдүн катарына дагы бир жаңысы келип кошулду.

Келгендер кете баштады. Мен кетпедим. Жалгыз калдым. Мүрзөнү тиктеп отура бердим... Бир оокумда:

– Жүрү эми, Назгүл, болду! – деген үн өзүмө келтирди...

АМАЛДУУ БӨЖӨК

Сейилдеп жүргөн бөжөк, жазгы маалда токойдо чоң атасы
жасап берген комузун колуна
алып, карагайдын дүмүрүнө олтура калып ырдап жнберди:

Айбанаты токойдун,
Коркушуп салам беришет.
«Тамак жеңиз таксыр», - деп,
Тапканын алып келишет.

Баатыр бөжөк мен болом,
Күчүктөн да коркпогон!
Тайган келсе жайлаймын,
Башын жара чайнаймын.

Аңгыча токойдун арасынан борс-борс үргөн күчүк чыга
калды. Бөжөктү аябай чоочутуп, көздөрү аландады. Эмне
кыларын билбей: «Ассалоом алейкум, күчүк тууган! Эч нерсе
уккан жоксуңбу? – деди.

– Менден коркпойм дегениңди уктум, – деп бөжөктү
туурасынан качырып сала берди. Байкаса күчүк жетип ала
турган. Алды жагындагы калын жалбырактуу чон түп даракты
көргөндө, «Эмне болсоң ошо бол» — деп, бир секирди эле,
куураган бутакка шармашып калды.

Бул учурда күчүк да жетип келген. Ал айласы кетип,
пилекейин чууртуп туруп калды. Бөжөк болсо кургак бугакты
бекем кармап алып:

– Тууган десе болбойсун, ээ. Эми эр болсоң жетип алчы! –
деп, күчүктүн ичин күйгүздү. Кыжыры келген күчүк: «ав, ав.»
...деп катуу үрүп жибергенде, бөжөк отурган дарак жылып
жөнөдү.

Көрсө, ал калың жалбырактын арасында оттоп жүргөн бугунун мүйүзүнө секирип чыккан экен. Күчүктүн үргөнүнөн чочуган бугу качып жөнөйт. Бугунун мүйүзүнө бекем жармашып алган бөжөк момундай деп ырдады:

– Алабарман байкушум,
Мени кууп алдыңбы?
Жете албай күлүк бөжөккө,
Ай-талаада калдыңбы.
Тайганың озуп кете албайт,
Дөбөтүң мага жете албайт.
Күчүктөн да коркпогон,
Баатыр коён мен болом!
Ха... ха... ха... ха...

КАРАКЧЫ

Сатиралык аңгеме

Кычыроон кыш күндөрү. Аркы-беркиден кеп уруп коюп жоон топ адам, «Ала-Тоонун» оропарасында автобус күтүп турабыз. Эмнегедир эле кимдир-бирөөнүн өткүр көз карашы желкемди көзөп туруп алгансыганынан улам, акырын кылчайып жан-жагымды карасам, чын эле шляпасын кезүнө баса кийген, турпаты менден кабелтенирээк, кудум эле детектив кинолордогу каракчы кебетеленген орто жаштардагы неме, утур-утур тыбыт мээлейи менен делдейген эки кулагын ушалап коюп, мени теше тиктеп туруптур. Муундарым калчылдап, жүрөгүм алкымыма каптала түштү. Анын жүзүнө дагы бир жолу тик багып караганга даабай, «автобус күтпөй эле, жөө кете берейинчи» деп, топтоп бөлүнүп чыга берсем, а да артыман ээрчип алса болобу... Жанталашып кайрадан адамдарга аралашканча шаштым. А да кайра тартып, акырындык менен мага жакындай баштаганда, кудай жалгап автобус келип калбадыбы... Жанагы «каракчыдан» кутулуунун амалын кылып, кемпир-кесекти жөөлөсөм да, автобуска эң биринчилерден болуп чыктым. Бирок, караан калгырдыкы, автобус жаңыдан жыла баштаганда, а да акыркы болуп илинип калыптыр. Автобустун орто чениндемин. Артыма дит бакбай келатам. Опиентип турсам, бир оокумда «каракчынын» салмактуу муштуму далыма келип бир тийди. «Мына! Бул чындап мени күмжам кылууга аттанган неме тура! Өлгөнүм ушул экен» деп көзүмдү жумдум. Муш дагы тийди... Өпкө-жүрөгүм үзүлүп кете жаздады... Жаңыдан автобустун терезесин сындыра тээп чыга качайын деп калганымда, арт жагымдагы өткээл байбиченин үнү угулду.

— Ай бала! Беш белегги тешип бере койчу баскычка, — деп..

байбиче бир нече талон берди. «Кудай жалгап байбиче экен, «коркконго кош көрүнөт» деген ушул да, бирок, жанагы дугдуйган неменин муштуму тийсе, бала-чакамын көргөн күнү эмне болот эле? Кой, ушунчамда мындан кутулайын» деп, талонду берип жиберип, өзүм да алдынкы эшикти көздөй жылып жөнөдүм. Мен алдыңкы эшиктен түшсөм, «каракчы» арткы эшиктен түштү... Сыр билгизбемиш болуп, көп кабаттуу үйлөрдү көздөй бастым. А да артымдан калбай келатат. Жардамга чакырайын деп эки жагымды карасам, мага жан тартаар эч ким көрүнбөйт. Кадамымды катуулаттым. А да кала турган эмес. Аргам түгөнгөндө чуркап жөнөдүм.

– Өөй, токто, токтой турсан! – деди «каракчы».

Жан чиркин таттуу болот экен, тызылдап бутум бутума тийбей чуркап келатам. «Каракчы» эми көз көрүнө кууп алды. Чоң көчөгө чыктым. Ал барган сайын жакындап келатат. Колумдагы портфелимди ыргытсам, «каракчы» ошого чалынып, асфальтка жыгылгандай болду... Мен артыма кылчайбай качып келатам... Кайрадан, «каракчынын» жакындап калганын туйдум... Ушул учурда жаныдан жөнөп бараткан троллейбуска жетип барган экенмин, эптеп-септеп ага жабышып, артындагы тепкичтери менен үстүнө чыга качтым. «Каракчы» да эми чындап киришкен белем, жанынан өтүп бараткан, жүк ташуучу машинанын куэовуна жармашып чыгып, троллейбуска жакындап келатты. Ангыча троллейбус темир жолдун астындагы көпүрөнүн түбүнөн өтүп баратканда, чымырканып туруп, бир секирүү менен көпүрөнү тиреп турган устундарга жармашып калдым. Анан көпүрөнүн үстүнө чыгып, «эми, аман калдым го» деп үстү башымды күбүнүп жатсам, төмөн жактан күшүлдөп «каракчы» да чыгып келатыптыр. Дагы качтым. «Алаары ушул болсо, алсын!» деп эки жүз сомдук пальтомду чечип ыргыттым. Бирок, «каракчы» аны карап койбогону мындай турсун, өзүнүн пальтосун чечип ыргытып, костюмчан болуп кууп келатты. Ошентип куушуп олтуруп, шаардын четине чыгып кетиптирбиз... Жолдун боюндагы чайкананын жанында токтоп турган, арабанын үстүндө отурган ээсин жыга түртүп, камчы менен берип калганымда, аран турган аттар учкан куштай зымырап жөнөштү. О, бир топ узаганда «эми кутулдум го» деп бурулуп карасам, «каракчы»

жанагы арабанын жанында турган жашыл «Урал» мотоциклини минип кууп келатыптыр. Жол менен качсам дароо жетип ала турган. Арабаны өз алдынча коё берип, карбаластап тоону кыялап жөө качып жөнөдүм... А да менин изиме түшүп кууп келатат. Ошентип олтуруп, түш оой кырдын кылда чокусундагы чала-була тууганчылык жагы бар Абдыракман деген токойчунун үйүнө барып калыпмын. Эшиги кулпулануу экенин көрүп, босогодо жөлөнүп турган бир жуп лыжаны алып, бутума кие коюп, чыңк ылдый сызып жөнөдүм... Токойчунун ити да арсылдап кууп алды. Ылдамдыгым шамалдай. «Эми жетпессин!» деп артыма кылчайсам, иттен дайын жок, «каракчы» болсо, токойчунун баласынын чанасына отуруп алып, эдирендеп кууп келатыптыр. Анын ылдамдыгы да меникинен кем эместей. Бир оокумда лыжамды токтото албай алактап келатып, бийиктиги он метрдей болгон жардан учуп түшүп, карга батып калдым. Көп узабай, «каракчы» да менин жаныма келип түштү. Обдулуп ордуман тура берээрде, «каракчынын» чанасы далыма тийип, кайрадан карга жабыштыра койду. Турууга дарман калбады. «Кыңк» этпей тагдырдын жазмышына моюн сунууга аргасыз болдум. Анын көзүнө тике кароого даабайм. Ортобузда кардын үстүндө жаткан менин ондатыр тумагыма кезүмдү далдаладым. Берки деле кый-чый этип энтигип, дем ала албай калыптыр. Бирок, анын да эки козү тумакта. Акыры:

— Кудай жалгагыр! — деди «каракчы», энтигип күйүккөнүн басалбай жатып, — соопчулук үчүн алдагы тумагыңызды кайдан алганыңызды айтып коюңузчу... Тумак издеп, барбаган жерим калбады. Кыргызстандын дүкөндөрүндө ондатыр тумак деген болбойт экен. Ушул суукта, момундай баш менен тумаксыз көргөн күн курусун! — деп, «каракчы» бир тал түгү жок кашка башын «каңк-каңк» дедирте, лыжанын таягы менен ургулады.

Мен иштин жагдайын түшүнөөр замат сенделип ордуман туруп, тумагымды күбүп башыма кийдим... «Каракчы» болсо, дагы эле күйүккөнүн баса албай энтигип, эки көзүн менин тумагыман албай, турууга алы келбей карга батып жатты.

ЖЫЛМАЮУ

Күнүгө эртең менен ушундай болот, улуу-кичүүгө карамай жок, ар ким алына жараша жулуна бермей. Сол бутум жерде, оң бутум жаңыдан тепкичке илингенде, автобус ордуна козголду. Менден кийинкилер кыйлага чейин аны ээрчип чуркап келишсе да, эч кимиси чыга алган жок. Бир аз жүрө түшкөнүбүздө, динамиктен автобус айдоочунун колдураган добушу угулду:

– Алдыга жылгыла, жолдош жүргүнчүлөр! Белет алгандан тартынбагыла, анын эч уяты жок. Майда тыйыны жоктор, акчаңарды бери узаткыла, менде толуп атат. Кызыл шапке кийген карындаш, жайлоодо жүргөнсүбөй кичине кыйгачтай турсаң, садага, башкалар деле өтүшсүн да!.. Өөөй, бапке колтуктаган боз күрмөчөн жигит, жаның барбы? Өөдө жылбайсыңбы? Эшикти тиреп алыпсың, жабылбай атат, өөдө чык!

– Ошентсем дегенде, менин деле эки көзүм төрт, бирок, кантип чыгам?!

Ал менин жообумду уккан-укпаганын билбейм, иши кылып:

– Өөөй, «профессор», мен сага айтып жатам, өөдө чык! Болбосо, автобусту токтотуп коюп, эшик жабылмайын карыш жылбай отура берем!

Бери, берээк жылып алчы айланайын, чын эле көшөрүп отуруп алып, баарыбызды беймаза кылбасын, – деди улгайып калган сары мурутчан киши.

– Ансыз деле кечигип атабыз, бери жыл!

– Жылганга такыр ылаажы болбой атпайбы, аксакал...Келе анда, колунду бери сунчу!

– Жардам берип койгулачы, жолдоштор!

– Эй, тууган, менин чөнтөгүмөн издегениң эмине?

—Өзүнүн чөнтөгүндө сокур тыйыны жок болсо, анан каяктан издемек эле?

— Мынчалык эмне ойдолойсуз, карындаш, бутумду кырча басып салбадыңызбы...

— Өөй, болбодубу эми, менин жакамда сенин кандай акың бар? Коё бергин, кокус айрылып кетсе, алдагы иймейген мойнунду толгоп туруп, жулуп алам!

— Жула албайсың, байкеси, иймейгени менен менин мойнум чылк эле тарамыш, анча-мынчаны тоотпойт. Андай күчтү бөөдө ысырап кылганча, алдагы «профессорду» бери тартып албайсыңбы?

— Тартса тартып эле алам, эмне коркот деп турасыңбы? Кана, «профессор», деги сенин колуң каякта жүрөт?

— Мына! Байке, ал меники эмес, менин колум быякта.

Ушинткен көпчүлүк мени жогору тартып алганда, арткы эшик кыйч-куйч, калдыр-шалдыр деп барып, акыры жабылды. Автобус оң жагына кыйшайып, мотору тим эле боздоп келатат. Салмагымды алдымдагы кодойгон неменин жонуна таштап коюп, тердеп-тепчип мен да келатам. Бир маалда менин көзүм алдыңкы эшиктин оропарасында турган ак жуумал кыздын көздөрүнө урунуп алса болобу...

Ошол замат жүрөгүм зырп дей түштү, шашканыман учурашуу жөрөлгөсүн жасап, башымды ийкеп ийиптирмин. Баарынан кызыгы, а да мени туурап башын ийкеп койду.

«Бу ким эле, негедир өңү жылуу учурайт да? Биздин институттан окуган немеби? А балким мурдатан тааныш болуп жүрбөйлү? Же, бир мектептен окудук бекен?.. Чамасы ошондой го, булар онунчу «Б» да болсо керек. Аты?.. Тилимдип эле учунда тургансыйт, таппай атканымды карачы.. «Атың ким эле?» — деп капа кылын алып жүрбөйүн,

кийин жай сурашып жатканда, ыгын таап билип алаармын». Ушул ой менен кызды көздөй жылып жөнөдүм.

— Эшикти көргөзсө, төр меники деген кандай бейадеп немесиң, мобулардын бирөөнү эле сындырсаң, кызыл жүзүңдү бозала кылып коюп жүрбөйүн! — деди бош бөтөлкөгө шыкалуу тор баштыш көтөрүп тургап ургаачы, жанынан өтүп баратканымда.

— Кечирип коюңуз, эмкиде түшмөк элем.

– Эмне? Ушу турган жерге жөө бассан өлөсүңбү? – деди ага жакындабасам деле бети эжигейдей сапсары, мурдунун учу анардай кыпкызыл, каны-сөөлү жок делдейген кулактуу, кебетеси бир кызыктай болгон киши.

– Булар жашабай атып, алчы-таасын жеп алышкан! – деп терезенин түбүндө отурган семиз кемпир аны кубаттай кетти. Оюна койсоң, карыш жерге да жөө баспай калсын!

Мындай сөздөргө кулакты жапырып таштап, өлдүм-калдым дегенде, кыздын жанына жетип бардым.

– Кандай, жакшы жүрөсүңбү?

– Шүгүр, өзүңчү?

– Жүрөм, эптеп-септеп эл катары.

“Жай сурашканына караганда, мен жаңылган эмес окшоймун, эми эптеп атын билип алыш керек” деп, кызды сөзгө алмак болдум.

– Биздин балдар-кыздарга учурап турасыңбы?

– Кээ бирөөлөрүнө.

– Мен кечээ Калдарды көрдүм, практикада жүрөбүз дейт.

– Аны өтпөй калып, айылга кетиштир деп укпадам беле?

– Жо өткөн, быйыл үчүнчү курсту бүтүп атпайбы...

– Жакшы болгон экен.

Аңгыча автобус жолдун өңгүл-дөңгүл жерине туш келип калды көрүнөт, эки-үч курдай өчүрөндөп кетти эле, сүрдүккөн эл бизди бири-бирибизге жабыштыра коюп, кайра жылдырган жок. Кыз кучагыма толуп келатат. Анын буруксуган жыты каңылжарымды каптап, көзүм тумандай баштады. Ал да кулагынын учуна чейин кызарып, мурдунун учу чыбырчыктап тердеп алыптыр. «Кичине нараак жылчы, байкеси» дегенсип, кыздын көздөрү жалбара карайт. Бирок, былк эткенге чамабыз жок.

Кичине чыда, автобус дагы бир силкинсе, оңдолуп алабыз, – дедим анын колуна жумшак кармап.

– Баса, Үтүрдү көрө албадыңбы?

Кыз бырс күлүп ийди.

– Жо, кайсы Үтүрдү?

– Ысмайылов Үтүрчү, онунчу «Бдагы». Дайыма Самара экөө отурушчу эмес беле?

– Үтүр, Самара? — деди кыз таңданып.

– Онунчу «Бда» андай немелердин окутаны эсимде жок.

– Кантип эсинде жок, анда Өзгөрүш, Мажит, Карамат, Жаркул, Токобайларды да тааныбайм дегин барбы?

– Чын эле тааныбайм, – деп кыз сол жак ууртундагы орсок тишин кашкайтын күлүп ийди эле, анысы орсок болгону менен өз өңүнө куп гана жарашып, жылдыздуу жүзүн ого бетер чырайлуу кылын көргөзөт экен.

– Кой, бийкеч, минтип мени шакаба чекпе!, – дедим мен оюн-чыны аралаш. – Башкабызды унутсаң да Болот эсиндедир, баскетболистчи? Биздин класстагы бою эки метр Минбаевчи? Элдин баары аны «Узун-Аажы» деп коюшчу эмес беле?

– «Узун-Аажыны» кантип унутайын, эсимде...

– Ушунуңа да шүтүр, эми кудай буюрса, калгандарыбызды да эстээрсин, – десем кыз кайра кыткылыктап күлүп, – Бирок, анын аты Болот эмес Турарбек, фамилиясы да башкача болчу, – деп жанды кашайтып туруп алса болобу. Акыры аргам түтөгөндө:

– Деги сен өзүң кимсиң? – деп сурадым.

– Менби, мени тааныбай турасыңбы? – деп кыз ого бетер экиленет.

– Таанырын го тааныдым, бирок, айып көрбөсөң атыңды унутуп калыптырмын.

– Атым Букеш.

– Ыя?

Кыз мостөтүштү. Мен дагы.

– Ммм... Атың Букеш... Букеш, Букеш, Букеш... Мейли, сен Букеш болсоң, анда мен киммин?..

Кыз «бырс» деп дагы күлүп ийди.

– Букеш, сен Нурланды таанычу белең?

– Кайсы Нурланды?

– Онунчу “Адагы” Каарыев Нурланды?

– Жок. Башка класста болсо болгондур, бирок, онунчу «Ада» андай неме болгон эмес. Кантип эле өзүмдүн классымдагылардын атын унутуп калайын.

– Ошондой дечи?

– Ошондой, таанымак турсун уккан эмесмин.

– Анда угуп тур... Мындан 20 жыл илгери Жалал-Абаддын нары жагындагы «Апыртан» деген айылда төрөлгөн»

ымыркайына ыраматылык Каары аке билимдүү киши эле, бейиши болгур, Нурлан деген ат койгон экен.

– Түзүк ат коюптур.

– Анысын билбейм, иши кылып, ошондон ушул күнгө чейин ал атымдан ажырай элекмин...

– Мейли, ажырабай эле кой, – Букеш айтаарын айтып алып, анан селт этип мага жалт карады. – Демек, сен... Ой, кечиресиз. Сиз... Сиздин атыңыз Нурланбы?

Мен башымды ийкедим.

– Сиз онунчуну Токмоктогу номур биринчи мектептен бүткөн жок белеңиз?

Атын эле укканым болбосо, аякты көрө да элекмин.

– Мен сизди Алчынбек экен деп алыптырмын... Ой то- бо- ой, ушундай да окшош болот экен ээ? Анан биз кантип таанышпыз?

Аңгыча автобус айдоочунун:

– Тапкан экерсинер эзилише турган жерди! – деген колдураган үнү угулду, – Бошоткула автобусту, мен кайра кетишим керек!

Жалт бурулсак, автобуста жан киши калбаптыр. Үнүнүн эле колдурагы болбосо, өзү түзүк неме көрүнөт. Машинасынын моторун өчүрүп, бири-бирибизге шынаарлашкан Букеш экөөбүзгө жылмая карап күтүп отура берген турбайбы, жарыктык. Биз ток тийгендей ажыраша түштүк. Бирок, ошол бойдон кете бербей, жерге түшкөндө институтка чейин чогуу бардык. Көрсө, ал да мединститутта окуйт турбайбы... Букеш экөөбүз алгач ушинтип таанышканбыз. Анан, бир жыл бою сабакка бирге жөнөп, кайра чогуу кайтып ынак болуп кеттик. Бара-бара “74-48” номурлуу автобустун айдоочусу, анын 4-маршруту менен дайыма жүргөн адамдарды биз, бизди алар таанып, ал турсун, шаардан кезигип калсак, баш ийкешип учурашып өтчү болдук.

...Эки жыл болду, Букеш экөөбүздүн көрүшпөгөнүбүзгө, туз-насибиме жараша болсо керек, башка шаарга, башка окууга которулуп кеткем. Быйыл жайкы экзамендеримди эрте тапшырып, шашып келдим Фрунзеге. Поездден түн ортосунда түшүп, мурда биерде окуп жүргөнүмдө жашаган үйгө барсам, үй ээлери

мени унутуша элек экен, кондуруп калышты. Эртең менен Букешти изден институтка бараарымды угушканда, аялы, короосундагы кыякызыл болуп ачылган розалардан он чактысын үзүп, кооз букет жасап, колума карматып койду... Биерде эчтеке өзгөргөптүр, ал турсун автобус күтмөй азабы да, куду баягысындай экен. Алдымдагы ак көйнөкчөн жигитти, күчкө салып ичкери түртүп киргизип, жаңыдан бутумду тепкичке коё берээрде, мурдumdун учунан эшик жабылып калды.

Келишиң менен, «профессор», алдынкы эшикке от, – деген баягы автобус айдоочунун колдураган үнү угулду.

Мен бир аз буйдала түштүм эле, жанагы эле үн:

– Делдейбей батыраак кыймылда, кечигип атам! – деп орондоду.

Чуркап жеткенимде алдыңкы эшик шарт ачылды. Туурамда алапайын таппай, көзүн жашылдантып менин Букешим туруптур. Автобуска ыргып чыгып, кантип учурашаарымды билбей, калтаарып туруп калдым. Кучактап ийгенден ыйбаа кылам. Эки жагымды карасам, бизге назар салган эч ким жоктой, элдин баары атайылап бизден жүзүн

буруп алыптыр...Эңкейип алды жакты карасам, баягы бизге тааныш шофер, а да көрмөксөнгө салып, мыйыгынан жылмайып турган экен, каракүчкө кабагын бүркөп койду. Акыры эмне болсо, ошо болсун деп, титиреген эриндеримди Букештин көзүнүн сурмасына тийгиздим. Жаныбыздагы кимдир бирөөнүн «өх!»деп шоокумдуу улутунганы угулду. Ага удаа «өхөлөгөн» улутунуулар автобуска батпай кетти. Бери бурулсам, автобустагы жаш-карынын бакиси, баягы өнү тааныш адамдар. Алар эми бизге тике карап

жылмайып келатыптыр. Чук эткен жан жок, элдин баары эле бизге карап жылмаят. Баары тең менин «табылганыма» кубанып жаткандай. Биз да аларга кошулдук. Ичине жылмайган адамдарды шыкап алган 4-маршруттагы автобус шаардын чордонуна жакындап келатты.

Кечинде Букеш экөөбүз суу жээгиндеги мажүрүм талдын түбүндө турганыбызда:

– Мындан ары башыбызга кандай гана күн түшпөсүн, дайыма бүгүнкүдөй жылмайып жүрөлүчү! – деп убадалаштык.

ТӨРТ МЕТР ЧЫТ

Үйлөнүп алдык. Айлык берген күнү атайы магазинге барып, Букешке арнап, роза гүлү бар, көгүлтүр түстөгү 4 метр чыт сатып келдим. Келинчегим алып келген белегимдин жупунулугуна карабай мулундап сүйүнүп, чыттын бир учунан кармап, боюна ченеп көрдү да:

– Абдан сонун чыт экен. Эрген көйнөк тигип алам. Карасаң, кандай жарашыктуу,-деди жан-алы калбай.

– Кана, – деп бурула бергенимде, колумдагы авторучкадан бир тамчы сыя чачырап кетип, жанагы чыттын кыргагына бармак басымдай көк-жашыл так болуп калды. - Каап! Булгап койбодумбу...

– Ой,эчтеке эмес, бычканда эле бул жерин кесип таштайм, – деп Букеш дегеле кайгырган жок.

“Ана-мына” деп көйнөктү тиккенче, Букештин«жеңеси келген жатыптыр» деген кабар угуп калдык. Эми эмне кылдык. Шаарда турабыз. Кызматка орношконума жарым жыл да боло элек. Букеш болсо, али окуусун бүтө элек. Алган айлыгымдын да бир тобун эңшерип алганбыз. Бирок, жеңебизди түзүктөп күтпөсөк да болбойт.

– Билесинби? – деди Букеш азыр эле таба койгон акылын ортого салып, – жеңем келсе колубуздан келишинче коноктойлу да, кетээринде мына бул чытты берели.

– Жупуну болуп калбас бекен?

– Жупуну болсо канттик? Тим эле келип-кетсе деле алыбызга жараша сыйыбызды көрмөк. Бирок, жеңем куру келбейт. Демек, биз дагы бирдеке берип жөнөтүшүбүз керек.

– Мейли анда, өзүң эле билчи!

Ошентип, Букештии жеңеси келди. Букешке деп көйнөктүк 4 метр «крепдешин» алып келиптир. Жеңекелеп асты-үстүнө

түшүп коноктогон болдук. Эртеси кетээринде 4 метр чытты алдына койсок, женеси:

– Тим эле койбойсунар да. Мен чыт үчүн келиптирминби? – деп мурдун чүйүрдү.

– Жене, кечирип коюңуз, шарт ушундай болуп калды, аман болсок дагы сыйлашып аларбыз, капа болбой кетиниз, – деп болбой атып, 4 метр чытты колуна карматып жөнөттүк.

Женеси бизге таарынгансып кетти. Көп узабай, эми менин жеңем бизди куттуктаганы келип калды. А да куру кол эмес, келинине деп, 4 метр «креп-жор-жет» алып келиптир. Муну да мурунку эле женебиздей коноктоп, кетээринде «баягы» Букештин женеси алып келген «креп-де-шинди» берип жөнөттүк. Менин жеңем кубанып кетти.

– Эми Букеш жанагы жеңем алып келген кездемеден тигип ал, өңү да түзүк экен, – дедим.

– Жотикпей калайын! – деп Букеш айтканыма көнгөн жок. – Али бизди куттуктап келе турган тууган-уруктун чети оюла элек. Алардын ар бирине бирден көйнөк ала берсек, дайныбызды таппай калабыз. Андан көрө мына бул «креп-жор-жетти» «дүжүр» кылып коёлу.

– Эмне, эмне?

– Хм... «дүжүр» кылып коёду дейм. Жанагинтип келип калгандарга «дүжүр» кездемени берип, алмаштыра беребиз.

– Ой, ырас айтасың?

Букештин оюнун орундуу экенин, биздин үйдү эжебиз, женебиз, жеңебиздин синдиси, тааженебиз, таажеңебиздин кудасы, анын келини дагы ушул сыяктуу «сыйлуу» коноктор сел жүргөндөй каттай баштаганда бир билдим.

Биздин үй өзүнчө бир мейманкана болуп калды. Кээде базарлап келгендер атайылап эле бизге келишпесе да, кечигип калышса, дүкөндөн төрт метр кездеме ала коюп келип калышат, анткени шаарда турабыз да. Жанагы төрт метр чыт бирде 3 метр «креп-де-шин» болсо, бирде 6 метр «шта-пелге» же 5 метр «атласка» айланып калат. Өзүбүз болсо, товар алмашуунун кызуусун таап, бир конок алып келген кездемени эмки келчүсүнө арнап көёбуз. Кээ бир коногубуз таарынып кетсе, кээси кубанып кетет, же анын тескерисинче. Анткени, бирөө «креп-де-шин» алып келип, чыт алып кетип жатса, экинчиси

«шта-пель» алып келип, «креп-жор-жетке» ээ болуп жатпайбы. Биз аркылуу республиканын түштүгүндөгү менин туугандарым менен түндүгүндөгү Букештин туугандары да таанышышып, катташышып, жанагы биздикиндей «товар алмашуунун» ыкмасын бизден да өркүндөтүп алышкан. Биздин үй болсо, эки жактан келгендер үчүн – «автовокзал».

Жакында дагы бир жаңы конок келди. “Баланча акеңиздин зайыбы, түкүнчө жеңеңиздин эжесинин кайыңсиндиси болом” дегенде, тааныбасам да:

– Аа, амансыңарбы? Баланча акем күүлүбү? – деп, бабырап-сабырап үйгө киргиздим.

Чай ичип отурганыбызда келинчегим эле ымдап сырткы үйгө чакырат. «Эмне болду экен» деп чыгып келсем, жанагыл коногубуздун бизге деп алып келген кездемесин колуна кармап алып, боору эзилгенче күлүн жатыптыр.

– Тааныдыңбы?

– Эмнени?

– Жакшылап карачы...

– Э-эй, ошобу?

– Ошол.

Баягы биздин кыргагына сыя тамган, роза гүлү бар, көгүлтүр түстөгү 4 метр чытыбыз. Колдон:колго өткөндүгүнөнбү, айтор, өңүнөн азып, кирдебирээк калганына карабастан, баягы биздин чыт экенин жазбай тааныдык.

Байкуш чыт! Туптуура бир жылдан кийин өзүнүн алгачкы ээлерин издеп келгенин карасаң! Бул чыт канча кишини таарынтып, канча кишинин көңүлүн алып, канча кишинин колуна өттү экен? Биз, Букеш экөөбүз, чытка ыраазыбыз, анткени, бир жыл бою «дүжүр» болуп, келген конокторубуздун күзөтүп, саякаттап жүрүп акыры өзүбүзгө кайра келбедиби. Эми Букеш мындай «малтабар» чытты колдон чыгарбай, жакшылап жууп туруп, көйнөк тигип алат.

ТЕЛЕВИЗОР АЛГАНДА

Пендечилик да, турмушун канчалык жакшырган сайын улам түзүгүн эңсейт экенсиң. Мына биз, Букеш экөөбүз, жаны үйлөнгөнүбүздө эскирип калган калпактай болгон репродуктордон эки эле нумур болсо да, таңкы концерт укканыбызга кудундап сүйүнүп калаар элек. Эми «Латвия» деген килейген радиоприемникке алымсынбай, телевизор сатып алмакчы болуп, 3-4 айдан бери ченеп кийип, ченеп ичип, алган айлыгыбызды чогултуп жүрөбүз. Айрыкча, акыркы айда Букештин ашып келген акчасы көзгө көрүнө түштү. Анткени, өкмөт врачтардын айлык акысын он сомго көбөйтпөдүбү.

Ошентип, топтогон акчабыз телевизор турсун, стабилизаторун кошо сатып алып, андан кийин тели-тентуштар менен «жуумайынан» өйдө жетет го деген болжолубузга келгенде, тууган-туушкандарды чакырып, үй-бүлөнүн кеңешмесин ачтык. Карала турган маселе жакшы телевизор сатып алуу.

Демейде, чарбачылык жагын башкарууну өз эрким менен мен Букешке берген элем. Азыр бардык бийлик кайненем жакка өтүп калды. Кайнатам болсо, өзү кадимкисиндей калыстык жагына ооп турат, жарыктык.

Кана, балдарым, кандай «тилбизор» алсак деген оюңар бар? – деди кайненем.

– Азыр “Сигнал” марксынадагы телевизорлор жакшы дешет, ошону алсакпы дедик эле...

– Ой, кокуй ой! Аны эмне кыласыңар? Ошо да «тилбизорбу»? Тиги, Осмонаалылардыкы он күн иштебей жатып ойрон болбодубу?

– Анда «Радий» алаалы.

– Аныңардын деле мааниси жок. Баягы Абдылданыкын кордуң беле? Үнү кырылдап...

– Эмесе “Рекорд» алалы.

– Ай “Рекорд” жерге кирсин! Тиги Бердибайлар ошондон алып...

Ошентип, Советтер Союзунда чыгарылып жаткан телевизорлордун кайсы гана маркасын атабайлы, биринин көрсөтүшү жаман, экинчисинин түрү жаман, үчүпчүсүнүн үнү жаман дешип, телевизору бар тааныштарынан эеептеп киришет. Алардын айтымында, биздин өлкөбүздө бир дагы сапаттуу телевизор жок болуп чыкты. Анан эми, «телевизор издеп Америкага бармак белек» деп, биз Букеш экөөбүз эмне кылаарыбызды билбей отурсак, «кеңешмеге» чакырылган туугандарыбыз үч сааттын ичинде үндөрү кыркырашканга чейин талашып жатып, Букештин керээли кечке даярдаган тамагын түгөтүп, алып келген бөтөлкөлөрүн бошоткондон кийин, кайнатамдын жардамы тийип, араң дегенде «Рекорд» телевизорун сатып алууга руксат беришти.

Ошол бойдон «оомийин» деп олтургандарды таратып жибербестен, оозум кычышып кеткенсип:

– Азыр дүкөндөрдө «Рекорд» бар болду бекен? -деп сурап жибербесминби...

Мен сүйлөп баштаганда Букеш отургандарга көрсөтпөй, кабыргамдан укуп алды эле, мен да түшүнө коюп, оозумду жапканча болбой... Кеч болуп калды.

– Балакеттиби, - деп кайненем сөзүмдү жулуп кетти.. – Азыр дүкөндө жакшы буюм калчу беле? Бирок, эчтеке эмес. Белектин аялы менин жакын сиңдилерим болот, ошого барсаң, ал күйөөсүнө айтып, эртен эле таптырып берет.

– Ээ, ана? – дедим танданып. – Белек азуу тиш доктуру болсо, анан соода тармагында кандай тиешеси бар.

– Балам, а балам! Жашсыңар да. Жашоонун ыгын дагы эле билбейсиңер. Азыр жек-жаат, тааныш-тунушсуз, бирөөнүн оозун майлабай бирдеме ала аласыңбы? Жакшы берсен, жакшы аласың! – дегенде Букеш экөөбүз каршылык көрсөтмөк болдук эле, туугандарыбыз туш-туштан:

– Бу силер дайыма эле өзүнөрдү өзүнөр билип, өтүгүнөрдү торго иле бербестен, улуулардын айтканын да угуп жүрсөңөр! Энең ырас айтат! Азыр жакшы буюмдун баары жең учунап кетип, жамандары дүкөнгө чыгат. Кокус дүкөндөн алган учурда

да, бир жыл кезек күтүп атып, бир мажес неме колунарга тиет. Кантип эле ушу биз силерге жамандык санайлы? - дешип жаалап жиберешкенинен улам: «Ырас эле, – жакшы телевизорлуу болуп калгыбыз бардыр», – деп үн катпай отуруп бердик.

Ошентип, эртеси күнү үйгө бир тыйын калтырбай, бардык акчаны белиме түйүп, тиш доктур Белектин кабинетинде болдум.

– Бажа, сага телевизор керек деди беле?

– Ооба.

– Азыр...

Ал телефондун трубкасын алып, номерин тере баштады:

– Аллоо, Эшмат Акматовичпи? Салоом алейкум, Эшмат Акматович, бала-бакыра чоңоюп шатышабы? – деп баштады бажам. – Аяш күүлүбү? Баягы күнү нейлоновый пальто алыптыр деп уктум, куттуу болсун. Түзүк, түзүк... Эшмат Акматович, сизге момундай бир ишибиз түшүп калды. Биздин кичи бажага бир жакшы телевизор керек. Кайсы маркасы дейсизби?

Мен, «Рекорд -12» деп айта салдым.

– «Рекорду 12» дейт. Мындай телевизорлор азыр шаарда жок! Жооок, Эшмат Акматович! Биз сурап жаткандан кийин табасыз да, табасыз. Ооба, ооба, ой деги ал жагынан кам санабай эле коюңуз. Болот; болот, болбой коймок беле. Биздин бажа жаш болгону менен иш билги жигиттерден! Жакшы, жакшы. Азыр өзүн жиберем.

Белек сүйлөшүп бүтүп, мага кайрылды:

– Эми, бажа, мен Эшмат Акматовичке бар.

– Ал киши каерде?

– Эшмат Акматовичти билбейсиңби?

– Билбейт экенмин.

– Билбесең, билип ал. Ал мындан ары да кереги тие турган киши.

– Өзү каерде иштейт?

– Почта бөлүмүнүн башчысы.

– Эмне дейсиз? Кечиресиз, жезде, мен түшүнбөй жатам. Почта бөлүмүнүн башчысынын соода жагында кандай тиешеси бар?

– Эй, анысын эмне кыласың? Бар дегенден кийин, бара бер да! Байланыш жагында иштеген кишинин «байланышы» болбой коймок беле?..

– Анда сизге чоң рахмат. Өзүңүз менен кошо барууга убактым жок. Кана болбой мен үчүн да, өзүңүз үчүн да ичип коюңуз. Кийин, телевизор үйгө киргенде эжекем экөөңүздөрдү чакырып жууйбуз, – деп бир кызыл кагазды колуна кармата салып, Эшмат Акматовичти көздөй жөнөдүм.

Бир саат отпөй, эми, Эшмат Акматовичтин кабинетинде отурдум. А дагы жанагы Белек сыңары телефон аркылуу башка бирөө менен сүйлөшүп, Бегматка жиберди. Бегмат – Ташматка, Ташмат – Акматка... Ошентип, бир жума бою бирде тиякка, бирде быякка жүгүрүп жүрүп, шаарда барбаган ишканам, таарышпаган кишим калбады. Бери мугалимге, анысы курулуш башкармасына, андан участкалык милиционерге же нотариалдык конторанын башчысына туш келип, алардын ар бирине «иш билги жигит» экенимди билгизип, көк, жашыл, кызыл кагаздардан карматып олтуруп, жыйырмадай кишиден өткөндөн кийин акырында телевизорлор саткан чоң дүкөндүн директоруна жеттим!

– Азыр дүкөндөн тандаганыңызды ала берсеңиз болот, – деди директор сыпайы.

– Ага алкыш айтып, кубанып дүкөнгө түшсөм... Көзүм жамандыкты көрбөсүн! Прилавкада таптатынакай «Рекорд-12» телевизорунан ончактысы жыйылып турат. Андан башка маркадагы телевизорлор да жайнап жатат. Жүрөгүм түрсүлдөп, эң четкисинин жашигин алаканым менен сылагыладым:

– Карындаш, «Рекорд-12» качан түштү эле?..

– Жарым жылдан бер бизден мындай телевизор үзүлө элек. Өзүңүз каяктан келгенсиз? Алыңыз, «Рекорд-12 ни» алгандар түзүк экен деп жүрүшөт. Чек жазып берейинби?

Шашып кетиптирмин:

– Жок-ок..кийинчерээк, – деп жылып чыга бердим. Анткени, чөнтөгүмдө бар болгону 150 сом гана акчам калыптыр, а «Рекорд-12» 210 сом экен.

КАРА МЫШЫК

Ассалоом алейкум, Жапар дос! Сак-саламат жатасыңарбы? Аяш күүлүүбү? Жаны квартира алышты деп уктук. Кут болсун! Алыстан кубанчыңарга ортоктошпуз. Анткени, жаңы квартира алганда, биз дагы кудум эле силер сынары кубанганбыз. Анда, жаңы үйгө киргенибизде, таң атканча музыка коюп, ырдап-бийлеп, кирпич каккан эмеспиз. Бир эле биз эмес, ошо жаңыдан квартираларынын ачкычтары колуна тийген 127 үй-бүлө, биздин болочок кошуналарыбыз да, бала-бакырлары менен ошентип чыгышты. Таң атканча бака-шака, шаңкылдаган күлкү бирин-бири жаңы конушу менен куттуктап, алган квартираларынын жагдайын айтууга шашкан эл... Үстү жагыбыздагы кудум эле биздикиндей үч бөлмөлүү квартирага ээ болгон кошунабыз таң атканча Букеш экөөбүздү алты жолу жогору чакырып чыгып, үйүн көргөзүп, алты жолу кайрадан таанышкан.

– Ээ, конуш жайлуу болсун, кошуналар!

– Айтканыңыз келсин, өзүнүздөрдүкү да!

– Мага караганда бир топ эле кичүү көрүнөсүң, «иним» эле ден коёюн, – дейт кошунам. – Менин атым Мустафа, аялымдыкы болсо Бурул. Кана эмесе, жаңыдан таанышканыбыз, мындан ары да таттуулашып жүрүшүбүз үчүн, ушуну алып жибереличи!..

– Мен иччү эмес элем...

– Эмне үчүн, жакпайбы?

– Таң... Эзели ичип көргөн эмесмин...

– Ии, айланайын, дурус неме турбайсыңбы..., – деп аялы сөзгө аралашат. Кыйнаба, ичпеген неме болсо... Ошо ичпегени жакшы...

– Анын эмнеси жакшы? – күйөөсү Бурулдун айткандарын анчалык жактырбады. Ичет десе эле эт-бетинен кетпей, боюна

ченеп ичкенге не жетсин. Алдагы тамекини тарткандан көрө, ичкениң оң болмок, ден-соолугуңа да пайдалуу... Кыскасы, мааниң жок экен, кошуна. Анда, сен ичпесең, келинчегиң ичет! – деп стаканга мелт-калт болгон винону Букешке сунду.

Кыстоо жарашканда аяшыңдын жок дей албасын өзүң жакшы билет эмессиңби, дос, Букеш кыйла болуп алды.

– Азыр мен силерге бир сонун ыр угузам! – деп кошунабыз эскилиги жетип калган приемнигинин үстүн ачып, столдо жаткан жалгыз пластинкасын койду. – «Кара мышык» деген жаңы ыр экен. «Үйүңөргө тартуум» деп кечээ жээним алып келди. Угуп көрсөңөр...

Бул ырды мурда угуп жүрсөк да, дагы угууга аргасыз болдук. Беш... сегиз... он эки жолу угуп, «Кара мышыктын» обонун сөзүнөн өйдө жаттап, тажаганыбызда «айланайын, кошуна, эртең келип, сөзсүз угуп кетебиз» деп жалыпып-жалбарып атып, араң түштүк өз үйүбүзгө.

«Той да, анын эртеси да болоор» дегендей, а күн өтүп анын эртеси болду. Кошунам тан заардан туруп, бирдекелерин калдыр-кулдур дедиртип, приемнигин балконго көтөрүп чыгып, «Кара мышыктын» үнүн болушунча коё берип, кез-кезде өзү кошулуп ырдай баштады.

– Ай, угуп жатасыңбы? – деди Букеш көзүн ача албай жатып.

– Эмнени?

– «Кара мышыкты».

– Ооба, эмне экен?

– Анан жата бересиңби?

– Жата бербегенде эмне кылайын?

– Айтпайсыңбы барып, «акырыныраак койгун» деп, минтип отурса жан калбайт го...

– Антип эмне кылабыз, жаңы үй алганына көңүлү көтөрүлгөнүнөн ошентип атат. Мейли, кулагы канганча угуп алсын. Эртең өзү эле тажайт.

Бирок, мен жаңылган экемин. Кошунам ал күнү тажабады. Эртеси деле анткен жок, бир жума бою тажабай койду. Дегеле тажай турган түрү жок. Эртеден керээли кечке тынымсыз койгону жанагы пластинка. Букеш экөөбүздүн оозу-мурдубузга учук чыгып, таң атканча кайдагы бир ала мышыктар муунтуп чыгат.. «Кара мышыктын» музыкасы угулаар замат Букештин

мүрүлөрү диртилдеп, оозу кыйшайып кете турган болду... Кара мышыктын эпкини берки кошуналарга да тийбей койгон жок. Акыры, аргабыз түгөнгөндө үчөө-төртөөбүз чогулуп, Мустафаныкына кирдик:

— Аа, келгиле, кошуналар, келгиле!-деди ал биздин киргенибизге кубана. — Капастагы бөдөнөгө окшоп, үйүнөрдөн чыкпай отура бербей, кээ-кээде ушинтип келип турсанар... Кана, отургула! Мен силерге пластинка коюп берейин, -деп жаңы эле ырдап бүткөн пластинкасын башына койгону калганда:

— Мустафа байке! — деп мен кыйкырып ийдим, — Коё туруңуз. Биз дагы ошо пластинканын айынан келип отурабыз.

— Аа, менин пластинкамды айтасыңарбы? - Мустафа көтөрүлө сүйлөдү. — Жок, кошуналар, бул жээнимдин берген белеги. Эч киминерге бере албайм. Уккунар келсе, каалаган учуруңурда кире бергиле, өзүм коюп берип турам...

— Жок, биз аны сурап келгенибиз жок, — деди кошуналардын бирөө. - Пластинкаңызга чоң рахмат. Өзүңүз көрүп турасыз, жаңы үйлөрдүн шарты ушундай экен, катуураак жөтөлсөң да угулуп турат. Анан, ушундай жерде сиз приемнигиңизди үнүнүн барынча коё берип, кошуналарыңыздын тынчын алганыңыз жакшы эмес.

— Аа... Кеп быякта турбайбы! — деди Мустафа кашын серпип, биздин кирген жөн-жайыбызды түшүнгөндө. - Тынчыңарды алсам эмне кылайын, ыя? Үй өзүмдүкү болгондон кийин, эмне кылсам өз эрким.

— Кечиресиз! Өз эркиңиз эмес! — деп калгандарыбыз каршы чыктык. — Биерде сизден башка да адамдар жашай турганын унутпаңыз! Коомдук эрежени бузууга акыңыз жок!

— Антүү үч уктасам түшүмө да кирген эмес, — деп ал да моюн бербеди.

— Кана, айткылачы, түнкү саат он бирден кийин приемнигимди койдумбу? Киминер айта аласыңар?

— Эч кимибиз айта албадык. Чындыгында, түнкү саат он бирге жетээр замат караан калган «Кара мышыктын» жаагы жап боло турган.

— Айта албайсыңарбы? Демек, “түнкү саат 11ге чейин эмне кылса, өзү билет», — деп мында жазылып турбайбы! , — деп,

турак-жай колдомосунун эрежелери жазылган китепчени көргөздү.

– Айтыңызчы, өзүңүз кайсы маалда иштейсиз?

– Түнкү он бирден, эртең мененки алтыга чейин...

– Каерде?

– Дүкөндө кароолчумун.

– Мустафа байке! – дедим мен башкага көнбөсө да, мага көнөөр деген үмүттө. – Менин аялым байкуш сиздин «Кара мышыгыңыздын» музыкасы угулаар замат мүрүлөрү серпилеп, оозу кыйшайып кете турган ооруга чалдыкты.

– Аялыңдын андай эски оорусу болсо, догдурга көргөз... А менин үйүмдөгү ишке кийлигипшегиле... Кароолчу болсо эле, эчтеке түшүнбөйт экен деп ойлосоңор керек ээ?..

А десек да, бу десек да Мустафа көнбөдү. «Арызданабыз, сотко беребиз» деп коркутуп да көрдүк. «Колуңардан келгенин кылгыла» деп, «Кара мышыгын» кайрадан коюп көшөрүп олтуруп алды.

– Эң эле жок дегенде «Кара мышыгыңыздан» башка пластинкалар менен алмаштырып коюп турсаныз, – десем:

– Башка пластинкам болбосо, кара балакетти коёмбу? – деп эми ал чын сырын айтты.

Эртеси кызматтан келатып атайын дүкөнгө барып, эки пластинка сатып алып, туура эле Мустафаныкына кирдим.

– Аа, сен дагы апкелген турбайсыңбы... – деди ал колумдагы пластинкаларды көргөндө. – Рахмат, рахмат, кошуна отургандан кийин ушинтип, алышып-беришкенге не жетсин. Алып келгениңди алдагы пластинкалардын үстүнө кой...

– Өзүңүз да сатып алган турбайсызбы? – дедим мен столдун үстүндө жаткан он чакты пластинканы көргөндө. Бүгүн алдыңызбы?

– Жок, өзүм алганым жок. Сага окшогон кошуналарым тартуу кылышты.

Ошентип, күндө, күн алыс кошуналары бирден-экиден пластинка көтөрүп келип олтуруп, бир айга жетпей, Мустафаны пластинкага байытып жибердик. Эми анын үйүндө элдик ырларды аткаруучулардан тартып, Батыр Закиров, Едита Пьеха, Муслим Магомаев, Радмила Караклаич, Доменико Модунье жана ушуларга окшогон ошол мезгилдин жалаң мыкты

эстрадалык ырчыларынын пластинкалары чогулуп калды. Кошунам мурдагысындай эле кызматынан келээр замат пластинка коё баштаса да, эми ар түрлүү ырларды угуп, «Кара мышыктан» кутулуп, кыйла жаныбыз жай алып калды. Ырас, али биротоло кутула элекпиз. Мустафа ичип келгенде, же кошуналарынан кимдир бирөө «жаны пластинка алып бербейсиң» деп кекеткенде, баягы «Кара мышыгын» коё баштайт.

Бир күнү экөөбүз эшиктин алдынан учурашып калып:

– Кошуна, дүкөнгө испаниялык ырчы Рафаэлдин жаңы пластинкалары түшүптүр, – деп канкуулаганынан:

– Аа... түшсө түшкөндүр, – деп түзүк этибарга албай кете бердим эле, мен үйгө кирип отураар замат үстү жактан «Кара мышыктын» кайруулары угулду. Иштин жагдайын дароо түшүнө коюп, Букештен беш сом сурасам:

– Эмне кыласың? – дейт.

– Мустафага жаңы пластинка сатып бейрейн...

– Бербейм-этпейм. Өзүбүзгө жетпей атканда ушунуку да өттү, өлүк-тиригинди... – деп келатат.

– Ай, Букеш, «Кара мышыктын» добушу кайра чыкканын угуп атасыңбы?! Сага акча керекпи, жан керекпи? Кайда калбаган беш сом. Келе...

Букеш мүрүсү менен оозун эстеди окшойт:

– Ушу «Кара мышык» өлбөдү, же мен өлбөдүм! – деп бирдемелерди күбүрөп атса да, көлума беш сом карматты.

Күндөр өтүп жатты. Баарынан кызык нерсе Мустафа эстрададан тажады көрүнөт, акырындап отуруп классикалык музыкага өттү. Эми Чайковскийдин симфониялары, Штраустун вальстарын, Бетховендин сонаталарын дагы ушуга окшогон оңой менен табылгыс пластинкаларды «алып келгиле» деп кыйноочу болду. Ал турсун өзүнчө кулк-мүнөзү да өзгөрүп, классик музыканттардын өмүр баяны, чыгармачылыгы жазылган китептерди, журналдарды үзбөй окуп, газеталарга макала жазчу болду. Эми симфония менен жатып, симфония менен турабыз. «Симфониялык музыканы угуп жатып, балдарыбыз жакшы укташат экен», – деп өзгөчө аялдарыбыз жыргап калды. Кез- кезде пластинкага деп акча сураган, кыңк этпей беришет.

Баягыда Букешти ооруканага жаткызып, сиркем суу көтөрбөй жалгыз отургам. Үстү жактан Григдин «Соловейи» угулуп жатты. Ансыз деле бук болуп турган сезимимди скрипканын шолоктогон үнү эзип жибергенде башымды мыкчып тура калдым. Көзүмө столдун үстүндө жаткан жалгыз пластинка урунду. Ала койсом, «Кара мышык» деген жазуусу турат. Жерге бир чаап, эми мындан биротоло кутулайын деп, анан дароо оюма бир нерсе кылт деп түш калып, сындырганым жок...

Кечээ Мустафага пластинка алып чыкканда, Букештин оорусунан санаам тынчыбай алагды болуп олтуруп, анын пластинкасын кармап келе берген турбаймынбы... Шашып-бушуп пластинканы өзүбүздүн приемникке сала коюп, добушун болушунча көтөрүп, эки кулагымды бекитип отура калдым. Экинчи жолу баштаганымда эшик чыр дей түштү!

– Айланайын кошуна! – дейт ыйламсыраган Мустафа, сөөмөйү менен жогору жакты көрсөтүп, – Тиякта Григ ойнолуп жатса...

– Ал эмне?

– Ал эмне эмес, ким. Григ - улуу композитор.

Болсо болоор. Андайды тааныбайт экемин!– деп эшикти мурдунун учунан карс дедирте жаап алдым. Ошондон тартып, Мустафанын үйүндөгү пластинкалар биздикине көчүп келе баштады. Элден чогулткан пластинкалары түгөнгөндө, өткөн айлыкта Шуберттин концертин сатып берген, кечээки айлыкты алгандан кийин:

– Кемпирине көйнөк алып берип, акчам калган жок, эмки айлыкка чейин күтө турасыңарбы? – деп келиптир. Ага көнгөндөй мен акмак бекемин.

– Эмки айлыкка чейин калмак беле, элдин баары талап алып атат, - деп «Кара мышыкты» коюп отуруп алдым. Кошуналардан 30 сом карыз алып, Чайковскийдин чыгармаларынын циклы жазылган 12 пластинка сатып келиптир. Эми биздин үйдө элдик ырлар, эстрада, оперетта, опера, симфония, балеттик музыкалардан өйдө жазылган ар кыл пластинкалардын кампасы бар.

Бир айдан бери кошуналардан бирөө жарымы «Кара мышыкты» уурдап кетпесин деп, күнү-түнү кайтарып, шайыбыз ооду эле, «силерди жаңы квартира алышыптыр» деп угуп,

жаңы тирдик немелерге пайдасы тийип жүрбөсүн деген ойдо, ушул кат менен кошо «Кара мыштыктын» пластинкасын да салып жибердим...

Конушуңардын жайлуу болушун тилеп, досторуңар Букеш менен Нурлан.

БОЗ КҮРМӨ

Айлык тийди. Айдын аягында дайыма ушундай болот. Эки бүктөлгөн сегиз кызыл кагаз чөнтөгүмдүн тушун өрттөп жибергенсип келаттым. Чөнтөктө бирдеме болсо эле, атайын алаар буюмум болбосо деле не бар, не жок деп, дүкөн кыдырмайым бар. Бир топ адамдар кезекте турушуптур. «Өтө керектүү буюм түшкөн го? Болбосо бекеринен турушмак эмес» деген ойдо алардын катарына кошулдум. Колумдагы газетанын төртүнчү бетиндеги спорттук кабарларды окуп туруп, убакыттын өткөнүн билбей калыпмын.

— Сизге канчанчы размер керек? — деп сурады ууртунан жылмайган чырайлуу сатуучу кыз.

— Канчанчы размер керек дейм?

— И-ии, кырк сегизинчи...

Кыз ушунчалык үмүткөр жылмайып тургандыктан, эмне сатып алаарым али өзүмө белгисиз болсо да, алгач эле оозума кирген сөздү айта салдым.

Биякка кириңиз...

«Аа... Эми түшүндүм». Кыз колуна боз күрмө кармап алыптыр.

— Кана, кийип көрүңүзчү,— деди кыз баягы эле жылмайганынан жазбай.

Ырасын айтайын, «мунуңузду сатып албайм» деп кызды иренжитким келген жок. Эмнеси болсо да жакшынакай кыздын жанында турган минутанын тез эле бүтүш калышынан коркуп, кийип көрдүм.

— Лавсан аралаш, бырышпайт экен дешет. Италиядан түштү. Үйгө да, сыйга да кие берүүгө болот. Анын үстүнө кудум эле сиз үчүн тигилгенсип, куп жарашып калат экен. Кассага жети-миш сом төлөп келиңиз. Мен орой турайын.

Айла канча. Жылмыңдаган кыздын жылдызына дагы жеңдирип койдум. Чөнтөгүмдө жалгыз кызыл кагаз калды. Түйүнчөгүмдү колтугума кысып, дүкөндөн чыктым.

«Кайдагы кара шайтан айдап, кире калдым эле? Онбогон кыз, туура жолдон тайдырды ээ... Ансыз да үйдө төрт костюмум бар. Эми Букешке эмне дейм?..».

Бирок, Букеш муну сатып алганыма кубанып:

– Эң жакшы кылыпсың. Өзүм да көптөн бери ойлоп жүрдүм эле. Бирок шымы менен сатын алсаң, эң сонун болмок,- дейт.

– Бар болгону 80 эле сом алдым.

– Эчтеке эмес, мага айлык тийди. Жүр, андан көрө бүгүн дүкөндөрдү кыдырып, буга түспөлдөш шым сатыш алалы.

– Эмки айлыкта...

– Кежирленбе... Бүгүн боло турганды эртеңкиге калтыруу эринчээктин иши да. Шаарда дүкөн көп. Биринен болбосо, биринен табылып калар. Лавсан аралаш шымдын бир жакшы жери – аз үтүктөлөт. Жүрөгөй, байкеси... Жаңы костюмунду кийип ал...

Мындай учурда кыйыктаануудан эч натыйжа чыкпасын жакшы билет эмесминби, болбосо Букеш бир жакка барабыз деп дарбып алса, мойнунан байлаган итке окшотуп, суйрөсө да алып барбай койбойт. Боз костюмду кийип, көчө толгон элге аралаштык. Жулунуп жатыш автобуска чыктык.

– Карындаш, – дедим катарымдагы, сумкасын автобустун үстү жагындагы жүргүнчүлөр кармасын деп жасаган туткага илип койгон кызга.

– Сумкаңызды төмөн түшүрүп албайсызбы?..

– Жан дилим менен ошентээр элем, агай, бирок ичинде сына турган идиштер бар...

– Букеш! Төөнөгүчүң барбы? – деп кыйкырдым автобустун алды жагында анда-санда чачынын учу көрүнө калып бараткан аялыма.

– Эмне болду? – деди а да үнүн көтөрө мени уксун деп.

Шымымдын топчусу үзүлүп кетти. - Чыкканча чыдай тур, азыр ала албайм.

«Ай ушу, сенин кылбаганың жок» дедим ичимен Букешке ачуум келип: «Кур байлана турган эле шым кийейин десем»,

«Азыр модно» – деп топчуламалуу шым кийгизбедиби... Мына эми...

Жанагы кыз, ычкыр-кашатымды бекем кармап турган кебетемди көрүп кыткылыктап күлдү.

– Карындаш, күлгөндү коюп, сумкадагы идишиңизде эмне бар эле, ошону айтыңызчы, – дедим жонума бир нерсенин таамп жатканын туюп.

– Пахта майы, эмне экен?..

– Анда апаңыздан таяк жейт экенсиз...

– Эмне үчүн?..

– Менин жонумду караңызчы?

– Апей, сумкада китептерим бар эмес беле...

“Оңбогон гана зөөкүр кыз десе. Менин жаңы күрмөмдү булгаганы менен иши жок. Китептери бар имиш»... Шакардай кайнаган ачуумду сыртка чыгараарыма аз калганда:

– Эмне тушап койгонсуп туруп калдыңар? Алдыга жылбайсынарбы, – деп кийген кийими кара майдан жылтылдаган килейген сары неме жөөлөп келип, жаныман өткөндө, боз күрмөнүн өңү капкара боло түштү.

– Көзүңүзгө карабайсызбы?

– Эмне болуптур?

– Кийимимди булгабадыңызбы?

– Ээ керсөң мунун сыланкорозун!

Жанагы өгүздөй болгон жоон моюн неме, кечирим суроонун ордуна кайра демитип жакындап келатат.

– Эгер билгиң келсе, биздин бул майланышкан кийим сага окшогон чыт курсактарга нан таап берип отурат.

– Үйүмө каяктан эле нан келип калат деп жүрсөм, сиз алып келип берип жүргөн турбайсызбы, рахмат.

Кишинин ачуусу келип:

– Сага окшогон чычайгандардын көбүн көргөнбүз. Андай автобуска түшпөй, такси жалдап минсең, бирөө кой дедиби...

– Ооба, ооба, автобуска алымсынбаса, такси менен жүрсүн, – деп эки-үч киши кубаттап кеткенде, тиги үнүнүн бардыгынча коё берди:

– Көрсөнөр!.. Адепсиз, көпкөнүн азыркы жаштардын.. Биз силер үчүн батышта кашык каныбызды төксөк, эми силер бизге сынтагасыңар...

«Лам» деп жооп айтууга үлгүргөнүм жок. Өзү жакындай келип, тим эле урганы жүрөт да:

– Жакындаба мага! Мен контузия алган кишимин.

Доктурдан справкам бар. Кокустан ачуум келип кетсе, жоругума жооп бербеймин! – деп кыйкырат.

Айла канча, ага теңеле албадым. Бир топ дүкөндөрдү кыдырдык. Табылбады. Акыры бир дүкөндүн прилавкасынан бир топ боз шым көрдүк.

– Аксакал, тээтиги шымдын 48-размерин бериңизчи, – дедик сатуучу карыяга.

– Ал төгөрөк көз айнегинин үстүнөн менин турпатыма бир сыйра коз жүгүртүп чыгып, анан чаар ала күрөң шымды алып келип, алдыбызга койду.

– Биз бозун сурабадык беле?

– Эмне кыласыңар? Мына бул үстүндөгү күрмөгө аябай түстөш келип турат. Ушунусун ал, уулум.

– Жок, бизге бозун бериңиз.

– Өзүңөр билгиле. Алдыбызга боз шымды койду. – Муну алсаңар, универмагда боз пиджактар сатылып жатат дейт, дароо барып, ушуга жуптап алгыла!

ТУУГАНДЫН ТОПУРАГЫ АЛТЫН

Эшикти жаңыдан ачканымда төрдөгү диванда отурган, далылары дагдайып аюудай болгон мага бейтааныш кара мурутчан киши ордуна тура калып, түз эле мени карай качырып сала бергенде, кайра чыга качууга чамам келбей, шалдырап туруп бердим.

Оо, балекет-мээнетинди алайын сенин! – деди ал күркүрөп, өпкө-боорумду куушуруп, тумчуктура кучактап.

– Балакет-мээнетинди! Өлгөндөн калган туягым менин, аман-эсен барсыңбы?

– Азырыйча бармын го. Бирок...

Ал кайрадан сыга кучактап койгондо, оозумдан сөзүм ыргып, жаным алкымыма капталды.

“Бул атайылап мени күм-жам кылганы келген неме болсо керек» деп, оюмда Букешим менен кош айтыша баштаганымда гана ал мени кучагынан бошотуп:

– Ушу сени корүп өлөөр күнүм бар экен, ээ, – деп бышактап жашып кеткенинен бул киши кайсыдыр бир тууганым болуш керек деп болжодум. Жанагы неме, бурчтагы телевизордун тушундагы креслолордо чалкалап отурушкан кетирекей мурун эки бала тарапка кайрылып:

– Мына, ушундайсың да сен! Турбайсыңбы, же бүгүн эле “делебизор» көрүп отурасыңбы? – дегенде балдардын бирөө шапа-шупа тура калып, мени моюндан алды.

«Балакет басып, эми мунусу мени жамбашка алып чабат окшойт» деп менде жан калган жок. Бирок, ал антпеди. Учурашканы ушундай тура.

– Бул сенин ат токууруң, канат-бутагың болот. Менин тун уулум, Таалайбегим. А мунусу болсо, жаманыңдын кыяматтык

досу, аяш иниц Акматбегин, — деп балдар менен тааныштырып өттү. Кандай, сак-саламат жатасынбы?

— Рахмат. Өзүнөрчү?

— Аа.... Биз да шүгүрчүлүк, отур айланайын, отур, — деп а киши жанынан орун көргөздү. — Айылдагылардын баары салам-дуба айтып жибершти.

— Саламат болушсун. Өзүңүздөр кыйналбай жетип алдыңыздарбы?

— Кыйналып кайда, «самолот» бир эле саатта жеткизип коёт экен, — деп тууганым самолет менен келгенине саал көтөрүлө сүйлөдү. Тоону тоо билбей учуп жүрүп отурдук дейсиң...

— Сиздер капа болбой отура турсаныздар, — дедим мен сыпайыгерчиликтин салтын сактап. — Мен азыр...

— А, мейли, мейли... эч канчылык жок. Ишин болсо, беймал бүтүрө бер, — деп а киши руксат бергенде ашканага чыктым. Аерде Букеш жарты байлам жибек жоолукту үлпүлдөтө салынып, конок камын коруп калган экен.

— Буларың ким?

— Туугандарын.

Андай экенин өзүм да баамдадым, бирок...

Сарымсак деген абасы болом деди.

— Ыя? Койчу!

— Ошентти.

Атамын Сарымсак аттуу бир тууганы бар экендиги эсимде. Согуш аяктап, элдин турмушу ирдене баштаганда, балдар үйүндөгү жетимдердин кээсинин ата-энеси табылып, кай бирлерин жакын туугандары издеп келишип, күндө күн алыс алып кетишсе, биерде эчтекеден кемчилигим болбосо деле, мени дагы Сарымсак абам, же ата-энемдин көзү барындагы көп туугандардын бирөө алып кетсе деген тилекти кылаар элем. «Мени биерден алып кетишсин» деп, биздин айыл тарапка каттагандардан күнүгө салам-дуба айттырып, зарыга жол карасам да, анда мени эч ким издеп келген эмес. Анан бара-бара баары унутулуп, ошол балдар үйүнөн мектепти бүтүрүп, институтка кирдим. Анан үйлөндүм. Өзүмө жараша жоро-жолдош күттүм. Айыл, туугандарым менен анчалык ишим болбоду. Анткени, мен алардын эч кимисин тааныбагандай эле, алар да мени билишпейт го деп ойлочумун. Мына, эми арадан ушунча

жыл өткөнүнө карабай, жан күйөр жакыным табылды. Көрсө, билишет тура!

– Мен сага айтпадым беле! – дедим келинчегимден кубанчымды жашырбай, – атамдын Сарымсак аттуу бир тууганы болуш керек деп. Кантсе да «туугандын топурагы алтын» деген сөз калетсиз тура. Канча жыл? Акыры жүрүп, тапканын карасаң! Боор түткөн эмес да. Кой Букеш, абам менен кайра учурашайын...

– Аа... Дурус, дурус, – деди абам эки-үч күндөн кийин, кечинде чай ичип отурганыбызда. – Элден укканыбыз ырас экен. Өз оокатыңа тыңып алыпсың. Аа... алдагы эмне болгон жашик?

– Кайсы, мобулбу?

– Ооба.

– Бул – магнитофон.

– Магынтапун! Ии... Канча турат өзү?

– Эки жүз элүү сом.

– Эки жүз элүү сом! Биз жакта бир жакшы кунаажындын наркы экен. Ошончо көп акча тургандай мунуңдун кылаар кызматы эмне?

– Ырдайт, аба. Сүйлөп, музыкаларды жазын коюуга болот.

– А кокуй, мен да бир жарактуу буюм экен десе! Тээтиги, тилбизор, ырадыйондун сүйлөгөнү деле жетишпейби. Биз келгенден бери деги жаагы тына элек. Чарчабаган неме экен өзү да, – деп абам радио тарапты жактырбагандай карап коюп, сөзүн улады. – Али да болсо бала бойдон белемсиң. Мындан көрө мал күтсөң боло.

Келинчегим экөөбүз эмне дээрибизди билбей, астыртан бири-бирибизди тиктедик.

– Чайичиңиз, ата.

Букеш чыны сунду.

– Рахмат, балам! Өркүнүң өссүн.

Абам чыныны алды.

– А буларың канчадан?

Абам үй ичиндеги гарнитурду көргөздү.

– Булар «гарнитур» деп коёт аба, чогуусу менен сатат.

– Чогуусу менен сатканда канча?

– Канчага алдык эле?

– Эки миң сом, – деди Букеш.

– Ыя?!

– Эки миң сом, – дедим абам укпай калган экен го деп. Абамдын чынысы колунан түшүп кете жаздады.

– Торт уй! – деди абам.

– Эмне, төрт уй? Кайдагы төрт уй, аба? Эмне болгон уйлар?

– Пай, пай, пай... Мына буларың ашык-кеми жок, төрт саан уй, жыйырма соолук кой экен ээ? – деди абам эми түшүнүктүүрөөк сүйлөп.

– Кайран гана... Э, баракелде! Үй ичин мынчалык курап алганыңа караганда, өзүңчө эле бир чоң «өкмөт» окшойсуң. Өлбө, балам, эми ушунча көп акча алгандай эмне жумуш иштейсиң?

– Микробиологмун, аба.

– Аның эмне?

– Адамга оору жугуза турган микробдордун...

– Эмнелердин?..

– Микробдордун... Сизге кандай деп түшүндүрсөм, көзгө көрүнбөгөн эң эле майда курт-кумурскалардын жашоо шарттарын изилдейм.

– Эмне, эмне?

– Мисалы, аларды атайын жасалган идиштерге салып багып өстүрөм да, анан...

– Кудая тобо! – деди абам сөзүмдү акырына чейин укапай жакасын карманып. Курт-кумурска бакканга акча төлөп...Ээй шумдугуң кургур, эмне болуп кетээр экен!

– Балам, сенин ал-абалыңды көрүп, көңүлүм тынчыды, – деди абам, дагы эки-үч күн туруп, кыйла үйүр алышып калганыбызда. – Эми бул жаман ининди өзүң билип, бир жакшы окууга өткөр.

– Өзүң кайсынысын каалайсың?

– Мага баары бир! – деди Таалайбак көңүлү ток. – Сиз кайсыга десениз, ошого окуй берем

– Өзүң билесиң да, – абам уулунун сөзүн ырастады. – Албетте, жанагыл курт-кумурска бакканын тим эле кой. Бул андайды эптей албайт. Андай акчаны көп төлөй турган болсо, мен эле багып берем. Биздин айылда курт-кумурскадан көп неме жок. А ининди болсо, жанагы пуркурордун, же райкомдун, соттун, эн эле жок дегенде депутаттардын окуусуна илинте көр... Айыл жеринде депутат деле оңой амал эмес...

– Аба, сиз айткандардын баарынын атайын окуусу жок, – дедим мен.

– Эмгеги менен татыктуу болсо, эл шайлашат.

– Бир окууну бүтүп барса, шайлайт да. Шайлаба коймок беле! – деда абам. – Сен ошондой бир окууга өткөз да, калганын бизге кой.

– Мектепти кандай окугансың?

– Жакшы эле, – деп иним бошураак жооп берди.

– Ии, ошондой де... Геофакка өтсө кандай болоср экен...

– Анын эмненин окуусу?

– Мугалимдики.

– Мугалимдик? Биз жакта мугалимден көп неме жок, – деди абам анчалык жактыра бербей. – Акыры айла кетсе, анысына да макулбуз да, уулум аа?

– Анткенимдин себеби, бир тентушум географиядан сабак берет, – деп түшүндүрдүм мен. – Экзаменге киргенче консультация өткөрүп, билбегени болсо, айтып берип, жардамы тиеби дейм да.

– Таң? Өзүң эстүү жансың, өзүң байкаштырып көр, – демиш болду абам.

– Географиядан тын элесинби? – десем иним унчукпайт. Тилим кычышып кеткенсип:

– Мисалы, эң эле жок дегенде, Орто Азиядагы республикалардын экономикасына, чарбачылыгына, жеринин шартына мүнөздөмө бере аласыңбы? – деп жибербесминби...

Иним чекесин тырыштырып, аябай ойлонуп жаткансып шыпты карады. Сураарын сурап коюп, «чоңоюн калган немени жеңесинин алдында уят кылын койбоюн» деген ойдо кайра оңдоого шаштым. – Адегенде, Орто Азиядагы союздук республикалардын аттарын атап чыкчы?

Иним унчукпайт.

– Кыргызстандан баштай бер.

– Ии... Бая эле ошондой дебейсизби? Аларды билем.

– Билсең айтып көрчү?..

– Кыргызстан, ии... Казакстан...

– Ыя?

– Ии... Өзбекстан, Фергана, Индустан...

– Ыя?

– Дагы, Кытайыстан?

– Эмне дейсиң?

– Ий-ий... дагы Кубаны билем, бирок аерде «стан» барбы, жокпу эсимде калбаптыр...

Иним көз ачып-жумганча Кубага жетип, андан ары түштүк Америкага чү койгону келатканда:

– Ээ, айланайын, мунун мектепте окуганын эмне кыласың, – деп абам сөзгө аралашып, уулун өз учурунда куткарып кетти. – Биздин айылдагы мугалимдер бала окутканды билишет дейсиңби? Аларга атка минип эле бозо уулап жүрсө болду. Ким бир ботөлкө арак куюп берсе, ошонун баласынан «беш» деген баасын аябайт.

– О, анда кыйын болот.

– Кыйын дебе, ушунча жылдан бери шаарда жүрүп, кантип бир жаман ининди жакшыраак окууга өткөзүп коюу колундап келбейби?..

– Ошо келбейби деп корком, аба. Шаарда көптөн бери жашаганым менен, жогорку окуу жайларын менин карамагыма өткөрүп берише элек. “Эмне үчүн минтип жүрөсүң?” деп эртең эле сүйлөшүп көрөйүнчү.

– Ий... ошент, айланайын, ошент! – деп абам менин какшыгыма түшүнбөдү. Сүйлөш, сүйлөшчүлөр менен! Биздин тукумдан өзүңдөн башка бир да киши окууну түзүк арбыта албады. Эң ашып кеткени сегиз класс бүтүрүп баса берет. Быйыл инин экөөбүз эптеп-септеп атып, он класс бүтүрдүк. Ал да арзанга түшкөн жок. Эми, намыс үчүн болсо да, белди бек бууп чындап кириш. Дегеле эчтеке аяба. Акча керек болсо, акча бер! – деп абам чөнтөгүнөн бир тутам үч сомдук акча сууруп чыгып, туптуура тогузду эсептеди да, анан магнитофон тарапты бир карап алып башын чайкап коюп, дагы бир кагаз кошуп мага узатты.

– Жок, тим эле коюн, – десем болбоду.

– Ала бер, айланайын, кереги тиет! – деди абам жанагы, өзүнөр иччүүлөрдөн алып, сыноодон өткөрчү кишилерди үйүнөргө чакыр, келбесе, ашканага алып бар, ага болбосо, моминтип колуна акчалай эле кармат. Иши кылып, мынчалык келип калгандан кийин намысты колдон чыгарбайлы. Анан,

жанагы Акматбекке дагы анча-мынча көз кырынды сала жүр, атайы бел тутуп келди эле...

– Эми, эртең мени жөнөтүп койгула. Мал-сал менен жеңең аябай кыйналгандыр. Анан, ининдин тамагына өзү көз сала жүр, – деди абам Букешке угузбай, шыбырап. – Бирде-экиде сыртка чыкпаган неме, өңүнөн азып калбасын. А, келин экөөнөрдү болсо күзүндө, бышыкчылыкта атайы киши жиберип алдырып кетем. «Барабыз» десе, куда менен кудагыйды да ээрчитип алгыла. Кудайга шүгүр, колубузда жок эмес, бар, элден кем эмеспиз! Төрт саан уй, эки бээ, элүүдөн ашык кой, бак-дарактуу короо-жайым бар. Ошолордун баарын көрүмө ала кетмек белем, сеники – Таалайбегин экөөнөрдүкү да, – деп абам жашып кетти.

Самолетко билет алып, түйүнчөгүнө алыбызга жараша чай-чамерек салып берип, чогуубуз менен барып жөнөтүп койдук...

Албетте, иним былтыр окууга өтпөй кетти. Жалгыз эле ал эмес, досу Акматбек, абам кеткенден үч күндөн кийин «биздин мектептен чогуу бүткөнбүз, ушиерде сабакка бирге даярданалы дедик» деп, иним ээрчитип келип, биздикинде турушкан үч бала – бешөө чогуусу менен өтпөй кетишти. Авам мага аябай таарныптыр. Күзүндө чакырткан да жок. Менин колуман эмне келсин? Оозунан «алхамдү» чыкпаган немелерди «окууга өткөзүп кой» деп кимге жалдырамак элем? Анысы аз келгенсип, жанагы бешөөнүн бизди айылга жамандап барышканычы...

Ээ, несин айтайын, дени-карды таза беш азаматтын ичкен-жегени да биздин моюнга түшүп, Букештин демейдегидей тамакка деп ченеп койгон акчасы айлыкка эки-үч күн калганда түгөнүп калыптыр. Акматбектен 3 сом карызга ала туруп, эки күндөн кийин эле кайра берсе, албай коюптур. Анан дагы бир күнү өзүбүз жатчу бөлмөдө отуруп балалыгыбыз кармап кетсе керек, Букеш экөөбүз бири-бириригизге жаздыктарды ыргытышып ойнодук эле, ошону көрүп калыңса керек, айылга:

– Жеңебиздин ачуусу келсе, балыш менен башка-башка чаап акебизди уруп коёт экен. Бизди болсо, бутубузду чечпесек, үйүнө киргизбейт. Бутубузду чечип кирсек: – Балдар сасыбай ваннийга кирип, бутуңарды жуугула, – деп эле мурдун тырыштырып турат. Күнүгө колубузга сетка кармагып: «Нан алып келгиле, эт алып келгиле» деп дүкөнгө жибергени аз келгенсип, акчаларыбызды бүт бойдон карызга деп алып, кийин

бир тыйыи бероей койсо да, акебиз “мыңк” этпейт” деп айтып барышса, аердегилер:

– Аа, байкуш, анан кантсин, жетим өсүп, жалгак болуп калган го, кургур. Аны адам кылган ошол аялы болсо, уруп-согобу өзү билет да, – дешип жүрүшөт деп ишенимдүү эле кишилерден уктум.

Иним быйыл да келди. Баягы балдарын ала келиптир. Арасында кыздары да бар.

– Таанышып коюңуз, байке! – деди Таалайбек ээрчитип келгендерин көргөзүп. – Бул Акматбек менен берки үчөөнү былтыртан бери тааныйсыз. А бу кыздар болсо, Бурулкан менен Айгүл, биздин туугандардын кыздары. «Жатаканага барабыз» дешет, биерде өзүбүздүн агабыздын үч бөлмөлүү үйү турса, жатаканага барып, бизди кепке калтыргыңар барбы? – деп ээрчитип баса бердим.

– Ырас кылыпсың, – дедим инимдин жетиктигине жетине албай. – Акылыңдан агаң айлансын. Канткен менен намыскөй тукумдун кулунусуң да. Кана, балакетинди алайын, менин канат-бутактарым, төргө өткүлө! Букеш! Ээ, Букеш! Бери чык. Менин туугандарымдын балдары келиптир, кайни, кайинсиндилерин!

Ичкериден чыккан келинчегиме жөн-жайды түшүндүрдүм. – Булар быйыл да окууга өткөнү келишиптир. Сен кандай дейсиң? Туура иш кылышкан ээ?.. Окуунун эрте-кечи жок эмеспи...

Букештин тили күрмөөгө келбей, көздөрүн чоң ачып, нес болгон немедей туруп калды.

– Ошентип, булар менен сени тааныштырып коеюн. Таалайбек менен Акматбектин береги кыяматтык үч досун былтыртан бери билесиң... А бу кыздар болсо, менин көздөй көргөн таякемдин кызы – Бурулкан. I

– Мен Айгүлмүн, – деди мен көргөзгөн кыз.

– Ыя?

– Мен Айгүлмүн.

– Албетте. Ошентип, бул мени эң жакын агамдынкызы Айгүл.

– Мен – Бурулканмын.

– Койчу? Хе... хе... Туура айтасын...

Ангыча коңгуроо шыңгырап калды.

– Кошуна, – деди домкомдун председатели Федя ага эшикти ачканымда. – Былтыркы жоругуңар дагы башталганы жатабы?

– Чамасы, ошондой го.

– Эмитен эскертип коеюн, суу менен газдын акысын бүгүндөн баштан он эсе коп төлөйсүнөр.

– Төлөйбүз, – дедим эшикти жабууга аракеттенип. – Сөзсүз төлөйбүз, төлөбөй коймок белек...

– Кое тур, кошуна, – деди Федя агай. – Түртпөсөң деле кетем. Бул жер вокзал эмес, адамдар жашаган үй экенин жакшылыкча түшүнгүнөр келбесе...

– Түшүнөбүз, сөзсүз түшүнөбүз, Федя агай...

– Силерди сотко берип, квартиранарды тартып алып, шаардан айдап чыгуу жөнүндө маселени коебуз...

– Албетте коебуз, – деп анын сөзүн коштодум. Жакшы барыңыз, Федя агай, төлөйбүз, айдатабыз, сотко беребиз.

Каалганы жаңыдан жапканымда, кайрадан коңгуроо чыр дей түштү.

– Кандай түшүнбөгөн немесиз! – деп ачуулуу эшикти ачтым. – Төлөйбүз, сотко беребиз деп айтпадымбы!

Алдымда Федя агай эмес эле, мага тааныш кетирекей мурун үч бала туруптур.

– Саламатсызбы? – деди балдардын бирөө күлүмсүрөп.

– Деги тынччылыкпы?

– Тынччылык эле. Келгиле, киргиле үйгө. Букеш, ээ Букеш, менин калган-каткан канат-куйруктарым келди. Келгиле...Бул менин көздай көргөн абамдын баласы, атың ким эле?

– Сага эмне болуп калган, – деди келинчегим мага акырая карап.

– Бул менин абамдын баласы Руслан экенин көрбөй турасыңбы?

– Койчу?.. Менин туугандарыман экен десе.

Ошентип, «канат-бутак, куйрук-суйрук» чогуубуз менен экзаменге даярдана башгадык. Алар сабак окушат. Букеш экөөбүз тең отпуска алганбыз. Болбосо аларга ким тамак бышырып бермек эле?

Балдар, кыздар бара-бара шаар менен, бири-бири менен үйүр алышкан сайын Букеш экөөбүздүн алар менен бул үйдө

чогуу турганыбыз көп көрүнө баштады... Сиркелери суу көтөрбөй, ооз ачсак эле мостойтуп кагып салышат. «Өздөрү экзамендерден санаалары тынчыбай ушинтип атышат, кой ушунча чыдаган, дагы бир аз чыдап коелу» деп тилибизди тишибизге каттык. Күндөрдүн биринде Букеш экөөбүз киного барып, кечигибирээк келдик. Биздин үйдөн элүү кадамча жерде топтошуп турган адамдардын карааны көзгө урунду. Жакын келсек, баары тең биздин кошуналарыбыз. Дагы эле баягы Федя агай алдыбыздан тосуп чыкты.

Кишинин мазесин алып... Мени жекире тиктеди

– Силерге орун берилбейт?

– Эмне үчүн?..

– Шаарда катталган адамдарга мейманканадан орун берилбесин билбейсиңерби?

Анан ал каалгасын карс дедире жаап, ал турсун ачкычы менен эки жолу бурай бекиткенип көрүп, заманам кузгулуп, көзүм карангылап тенселип туруп калдым.

Иним быйыл да биричи эле экзаменден ыргып кетти. Көп узабай, калгандары да анын жолун жолдошту. Кудай жалгап, азыр үйдө өзүбүз эле калдык. «Кыш камын жазда көр» – деген элибизде таамай айтылган сөз бар эмеспи! Анын сыңарындай, келерки окуу жылынын камын эмитен көрүп атабыз. Анткени, эмдиги жылы дагы эле келишет да... Анда мындан да көбүрөөк болуп келишээрин ким билсин. Иши кылып домкомдун председатели Федя агай менен биз катталган милиция бөлүмүнүн начальнигинин жардамы тийип, келерки окуу жылында документтерди кабыл аларга бир жума калганда иштеген жерибизден Букеш экөөбүзгө тең отпуса бере турган болушту. Ал турсун, мен иштеген мекеменин жетекчиси бу орундуу автобус алып берем деп убада кылды. Ошол автобусту алып, үйдү бекитип, кайненем, кайнатам, таскебиз, Федя агай байбичеси менен чогуу Сарымсак абамдыкына конокко баралы деп атабыз. Бир-эки ай тосуп көрсүнчү...

КУУГУНЧУЛАР

Жай күндөрү эле. Отпускелеп айылда жүргөм. Бир жолу нары тууганчылыгы бар, теңтуштугу андан да калың Абдрасул келип:

– Келдибектин кенжеси келинчек алып келатыптыр. Жүр, барып көрүп келели! – деп көнбөгөн оюма койбой ээрчитип алды.

О, бир оокумга дейре Келдибек карыянын эшигинде опур-топур түшкөн элге аралашып жүрдүк, анан шашке маалда Келдибек карыянын үйүнүн тушуна келип токтогон таксиден Кенжебек менен береги эле өзүбүздүн айылдык Акматаалы майрыктын Ырысбеги тим эле куурчак өңдөнүп опокшош кийинишкен татынакай эки кызды колтуктап түшүрүштү. Ырысбек менен кыздардын бирөө алдыга чыгып:

– Кана, келининердин көрүндүгүн бергиле! – дегенде, Келдибектин байбичеси экөөнүн тең колуна бирден шампан карматып, анан келининин маңдайынан өптү да, койнунан сууруп чыккан пушту жибек жоолукту үлпүлдөтө салынтканда, тегерелтеп турган келин-кесек калган ырым-жырымын жасашып, ичкери, үйдү көздөй алып жөнөштү. Мен обочороокто туруп, Келдибек карыянын чарбасына көз жүгүртө баштадым. Тамы мыкты салыныптыр. Короосу бак-даракка оронгон. Тигинде алманын куураган бутагында рамасы дат баскан, алдыңкы дөңгөлөгү жок, эски велосипед илинип турат. Чамасы Кенжебектин тестиер кездеги унаасы го. Ал эми атасынын унаасы боз эшек тээтигинде коделегин жыттагылап коюп байланып турбайбы. Берирээкте бастырманын мамысына байланган музоолуу уй, чабырага камалуу он чакты кой. Деген менен беш азамат уулун үйлөнтүп-жайлантын чыгарганына карабай, Келдибек карыянын тирилиги али да болсо тың экен. Аңгыча кимдир бирөөнүн:

– Куда өзү баш болгон куугунчулар келатышат, кокууй, – деген үн угулуп калды.

Жанатан бери кубанганынан эмне кылаарын билбей жүргөн Келдибек карыя калдактап сыртка чуркады. Үстүнө отуздай москоол эркектерди баскан жүк ташуучу машина эдирендеп келип, дарбазанын тушуна токтоп калды. Ага удаа-мудaa келген кыпкызыл «Жигулиден» алты карыя түштү. Үчүнчү болуп келген “ГАЗ-69» маркасындагы машинадан кээси бирден, көпчүлүгү экиден бала көтөрүшкөн он чакты аял чыкты.

– Кызыбыз кайда?

– Кызыңар ушул үйдө...

– Тездик менен колубузга салып бергиле!

– Ашыкпасаңар, кудалар, алгач үйгө киргиле, анан...

– Анан-мананы жок, көзүбүзгө көрсөткүлөчү, жанагы айтпай-дебей кызды ала качкан ээнбаш балаңарды! Тимеле машайыктын кулуну болсо да, туягын сындыра чабалы! Же бизди букара тукумунан деп ойлодуңарбы?

Келгендердин муруттары сербейип, көздөрү чакарактап, жүздөрү кумсарат. Айрымдары шымаланып жеңдерин түрүнө башташканда, «Атаны курган Кенжебек-ай! Балалык кылбай, сүйлөшүп эле алып келсе болмок экен. Бу кейиптеринде биздин эле айылды эмес, коңшулаш эки-үч айылды кошо чаап кете турган болуп, кол курап келишкен немелер го булар», – деп же качып жөнөрүмдү, же ошээрде тура берээримди билбей, не бар, не жок деп, эски кетмендин сабын колуман чыгарбай, алманын бутагына далдаланып турдум.

– Кудалар! «Ачуу душман, акыл дос» деген эмеспи. Ичкери кирип, кичине демиңерди басып алгыла. Анан балабызды колуңарга салып беребиз, соттойсуңарбы, оттойсуңарбы, өзүнөр билгиле! – деп биздин айылдык карыялардын айтканына кудай жалгап беркилер да жоошуй түшүп, ичкери киришти.

Биздин айылдык карыялар Келдибекти эки бөлмөсүн керип-чоюп, кудаларды отургузуп чыгышты.

– Кана, Келдике! Төкчү болсөң төк эми кудаларыңа, дешип үй ээсине кайрылышты. Келдибек да аяган жок. Эки кой союлду. Ичкиликтен өксүгөн адам да болбой, тамак-аш жайнап эле калды.

...Эртеси бешим ченде баягы эле Абдрасул «Кызыкты эми корөсүн» деп, Келдибектикине дагы ээрчитип барды. Эл суюлуп калган экен. Конок үйдүн терезесинин тушуна келип токтодук. Ичкеридегилердин сөздөрү угулбайт. Келдибек карыя бирдекелерди айтып келип, он сомдуктан пачка акчаны кудасынын алдына койду. Кудасынын кабагына кар жаап, акчаны колунун сырты менен Келдибекти көздөй кайра жылдырды. Келдибек беш сомдуктан дагы эки пачка кошту. Кудасынын мурчуйганы жазылган жок. Аргасы түгөнгөн Келдибек кемпирине карады. Кемпири чач учтугундагы ачкычтарын кармалап, сандыгы тарапка бет алды. Анан куугунчулардын ортосуна жая салынган одеялга алгач төрдөгү илинип турган суусар түштү... Анан кийин калпак, маасы-көлөш жана башка кийим-кечелер, койчу кечээги келинине салган пүштү жибек жоолуктан өйдө түшүп жатып, заматта чоң үймөк болду.

Анан сырттагы жүк ташуучу машинанын кузовунда көздөрүн жашылдантып, боз эшек коделеги менен таргыл уй музоосу менен, кара кой козусу менен армандуу маарашып, эмнегедир бир нерсеге наалышып жатышкансыды. Куугунчулар мурдагыдай мурчуюшпастан, жүздөрү жарык, көңүлдөрү куунак... Айрымдары ылжыган мас, көпчүлүгү алагүү. Ар биринин колунда бирден түйүнчөк. Ал турсун, шынга бойлуу шаа мурут бирөө, жанагы алманын бутагындагы эски велосипеддин рамасын мойнуна илип алыптыр...

— Каттуу келдик эле, кан кудам, жүзүңөрдү кыйбадык,- деди Келдибектин кудасы бак-бак сүйлөп. — Эми эки жашынтымактуу болушса, биз каякка бармак элек?.. Эштеп кудасөөк болуп кетээрбиз. Жакшы калгыла.

Кудалар жанагы мал-сал, эмерек-семеректерге аралашып, араң-араң эле машинелерине илингендей болушту. Орун жетпей калган бирөө түйүнчөгүн колтугуна бекем кысып, кузовдо турган эшекке минип, калгандары жайдары кол булгап, жөнөп кетишти...

КЕРЭЭЗ

Жакында бир укмуштуудай кат алдык. Бизге кантип жеткенин билбейм, ичин ачып көрсөк, мындан бир жыл мурун, жарык дүйнө менен кош айтышкан курбум Абдыракмандан экен...

«Ассалом алейкум, Нурлан дос! – деп жазыптыр ал. – Бул катты өткөн жылдын кеч күзүндө ажалынан мурун мүрт кеткен досун Абдыракмандан деп бил.

Досум! Мен сага о дүйнө, бу дүйнө ыраазы экенимди билдире албай жүрдүм эле, эми минтип ыгы келип калганы ырас болбодубу... Сенин «көлөгүмдөн айрылдым» деп, өбөктөп калганча өкүрүп батага келген жаш-карынын баарын өңгүрөтүп ыйлатканыңа, табытта жаткан менин да сай-сөөгүм сыздап, тирүү кезимде сенин баркыңды мынчалык билбегениме катуу өкүнгөм.

Ошентип, силер мени көөмп кеттиңер. Арадан жарым саат өттүбү, өтпөдүбү – билбейм, айтор, силер катар отуруп, чабдар бээнин этине киришкениңерде, анкүр-мүңкүрдүн соттору мени какайтып тургузушуп алып, сурагына киришишкен. Алар сурагын дароо эле бүтүрө салышканы менен, ошондон бери ары сүйрөп, бери сүйрөп жүрүп, өкүм чыгарышканына бар болгону бир гана айтын жүзү болду. Анткени, ошондогу соттордун биларманы: «Бул мусаапырды бейишке жиберейин десем, тиги жарык дүйнөдө жүргөндө, дегеле эч кимге жарытылуу жакшылык кылбаптыр!» деп келатса, берки жардамчылары: «Бирок, тозокко айдагыдай бул бечара тиякта жүргөндө эч кимге жамандык да кылбаган көңүлчөөк бир момун элс да », – депшип каршы чыгышты. Бейишке жиберүүгө биларман-сот көнгөн жок. Акыры эки жак бир пикирге келе албаган соң, менин ишимди ошол кезде отпусада жүргөн соттордун соту аксакалдын кароосуна өткөрүп берүүнү туура табышты! Аксакал отпусадан келээр замат эле менин ишимди карай койгон жок. Анткени, менден мурдараак шор баскан тагдырларын көтөрүп алып, өкүм күтүп жүргөн далай макулук бар экен. Алардын баарын териштирип бүткөнчө, жана

өзүнө жазгандай, бир жыл бою сандалып, аксакалдын аялы Кызыл ооз-кийме чач айымдын майда барат кызматын кылып, эптеп күн көрүп жүрдүм. Анан менин тагдырым да чечилди. Аксакал тигил да, бул да жардамчысынын сөзүн эки кылгысы келбеди көрүнөт: «Бул макулукту тозокко да, бейишке да жибербей, ушерден эле арабөк калтыралы. Биздин кызматыбызды кылып жүрө берсин деп» бүтүм чыгарды.

Азыр аксакалдын машинасын айдаган шоопурумун. Аксакал өзү дайыма кызматына жөө барат, машинасын көбүнчө Кызыл ооз, кийме чач аялы минет. Күнүгө дүкөндөрдү кыдырат, күн алыс төркүнүнө барат. Кээде жөн эле эч ким жок ээн талаага чыгып, машине тээп, ойноп келебиз. Мурдагы күнү кожоюндарым силердин айылдык Жумабек деген карыяны суракка алышып: «Жаш кезинде далай ургаачынын көз жашын көлдөткөн шумпай неме болчу, муну тозокко жиберели деп калышты эле, аны көөмп жаткандагы сенин «таякем эле, таякем» деп ыйлаганыңан улам жек-жааты болуш керек деп ойлоп, Кызыл ооз, кийме чачымды ортого салып, бейиштин өзүндө болбосо да, берирээктеги орто алышка мурап кылып орноштуруп койдум. Сенин жөн-жайыңды да ошол Жумабек карыя айтып берди. Менин бала-чакама кез-кез каралашып турат экенсиң, аныңа рахмат.

Жаңы үй алгансың – мунуң да жакшы. Жакында машина сатып алганы жүрөт дейт. Мунуң жакшы эмес дос. Менин сага кыяматтык досуң катары айтаар керээзим: машина алам деген ойду жадыңдан чийип ташта! Кокус тилимди албай, машина алсаң, он гүлүнөн бир гүлү ачыла элек аяштын кырчын бойдон жесир калаарын ойлонгун! Мен ошол жагын учурунда ойлонбой, минтип ойрондолуп отурбаймынбы. Өзүң билесиң, жарык дүйнөдө экенимде мен дагы бир мекеменин ортон колдой кызматкери элем. Жоро-жолдош, тууган-урук жагынан да өксүгөн жан эмесмин. Өкмөт отун-суусу белең үч бөлмөлүү үй бөлүп, анын ичине эл катары эмерек-семерек да курап алган элек. Анан, кайдагы кара шайтан сайганын билбейм, айтор, аяшың экөөбүз тең бир убакта «Машине сатып алсак!» деп оолугуп аллышпыз. Көп узабай күлгүн түстөгү «Жигули» деген машинелүү болдук. Аны алып келген күнү башка ылым санашкандар менен кошо жарым түнгө чейин аяш экөөңөр да

кошо жуушпадыңар беле. Анан таң атканча мен силерди «Жигулиге» отургузуп алып, үй-үйлөрүңөргө жеткизип келбедимби... Ошондон тартып мени балакет-мээнет буту-колумдан ороп-чулгап чырмап алды. Ошондон тартып менин жоро-жолдош, жек-жаат, тууган-уруктарымдын жөө жүргөнү мындай турсун, автобус, троллейбуска түшкүлөрү келбей калды... Кадам жерге болсо да:

– Абыке, жеткирип койчу, – деп эле жалдырап турушса, кантип жок дейм. Жеткирип жүрдүм.

Бир күнү биздин бөлүмдүн башчысы:

– Баатыр, тулпарыңдын туягын качан сынатасың? - деп калды.

– Качан кааласаңыз, ошондо.

– Анда, бүгүн Токмокко – жездемдикине барып келбейлиби?

– Барса, барып келели...

Токмоктон эртеси келсек, өзүм менен столдош курбум Кенеш:

– Абыке, бир жолдоштук. кылып Таласка алып барып келбесең болбойт. Көздөй көргөн, жападан жалгыз таятам бар эле, ошо пендечилик кылган экен! – деп жашып кетти эле, жок дегенге даабадым.

Таласта үч күн жүрүп келсем, аяшыңдын көз жашы он талаа болуп отуруптур.

– Эмне болду, тынччылыкпы?

– Атам катуу ооруп жатыптыр!

Үйдөн даам татууга буямам келбей, «Жигулини» зуулдатып, Жети-Өгүздү көздөй жөнөдүм. Бозого тоюп келатып, аттан жыгылып, колун кокустатып алганы гана болбосо, кайнатамдын ден-соолугу азырынча түзүк экен. Эртеси кайнатам, кайненем болуп, анын сасык тумоолоп, ноокастап калган кудачасын көрүп келгени Тогуз-Торого бардык... Аэрде айыл-ападагы жек-жааттарды ташып келип, эт желгенден кийин, аларды үй-үйлөрүнө жеткирип, тоо этегиндеги булактан суу ташуу милдети да менин мойнумда болду.

«Мынчалык келгенден кийин биротоло учураша кетели» деп аерден түз эле Алайдагы кудаларды көздөй жол тарттык. Ош, Ала-Бука, Таш-Көмүр, Суусамырды аралап бир жарым ай

дегенде шаарга келсек, аялым экөөбүздү тең кызматтан эбак эле чыгарып коюшуптур.

«Эчтеке эмес, кызмат жерге кирсин! Кызмат табылат, тууган табылбайт» – деп бизге көңүл айтканы келгендерди үйлөрүнө жеткизип жүрүп дагы бир ай өттү. Ошентип жүрүп суук тийгизип алыпмын, төшөккө жатып калдым. Муну уккан жоро-жолдошторум, тууган-уруктарым үзбөй келип, алымды сурап кетип жатышты. Бир күнү түшкө чейин жамгыр жаап, түштөн кийин карга айланып, аалам алай-дүлөй болуп турганда, «Кум-Арык» колхозунун чабанына турмушка чыккан ортодон үч эле ата өткөн Сырга деген карындашым эмчектеги баласын көтөрүп, 3 жашар кызын жетелеп, атайы менин табымды сураганы келиптир. «Ушундай борошого карабай, убарагерчилик тартып келгенин кара! Боор чиркин түткөн эмес экен» – деп ичимен ыраазы болуп коем.

Тамак ичилгенден кийин карындашым «кетсекпи?» – дейт. «Конуп алып эртең чыккыла!» – десек, күйөөсү базарга кетип, бир короо койду 12деги баласы гана көзөмөлдөп калганынан санаасы тынбай турганын айтат. Алиге чейин алардын колхозуна автобус каттай элегин каңкуулайт. «Машинеңиздин жыргалын кайындарыңыз эле көрө береби же биз да бирар жарым жолу түшсөк болобу?» – деп өпкөлөгөнүн билгизет.

Айла канча? Карындашымды балдары менен отургузуп алып, «Кум-Арыкты» карай жөнөдүм. Этим күйүп-жанып, тишим шакылдайт. Көзүм ала чакмак. Эптеп «Кум-Арыкка» да жеттик. Алардын короосу айылдан ары беш чакырымдай тоо жакта экен. Бирок, ошол беш чакырымга айдоо менен барганы жаман болду. Айылдан бир топ алыс түшкөндө, машинем баткакка батып, ордуна жылбай туруп алса болобу. Карындашым балдары менен машинеде отурат. Анан ушундай бороондо сыртка кантип чыгышмак. Тобокел деп чечинип таштап, айдоонун четиндеги ок арыктан козудай-козудай сүйрү таштарды көтөрүп келип, машиненин жолуна тизип атып, беш саат дегенде араң чыктык. Карындашымдын «чай ичип кетиниз» дегенине көнө кайра тарттым. Кантип келатканымды билбейм. Дем ала албай, оозу-мурдуман от чачырайт. Көзүм чанагынан чыгып, мээм болкулдайт. Жол көзүмө бир көрүнсө, бир

көрүнбөй, күйүп-жанып келатам. Бир убакта көзүм ирмелип кетиптир. Кайра ача койсом, жол боюндагы телеграф машина шуулдаган бойдон так маңдайыма жакындап келатканын билем. Башка эч нерсе эсимде калбаптыр. Анан силер чабдар бэ-эни союп көөмп салдыңар... Менин машинадан көргөн жакшылыгым ушул, Нурлан дос. Эми сенин да мен көргөн мүшкүлгө кириптер болушунду каалабай, өзүңө айтаар жападан жалгыз керезим: машине сатып ала корбө.

Кыяматтык досуң Абдыракман».

МАШИНАНЫН МАШАКАТЫ

«Кезегиңиз жеткендиктен, бир жуманын ичинде касса акчасын төлөп, «Жигули» маркасындагы женил машина алсаңыз болот» деген автомашиналарды сатуучу дүкөндүн дирекциясынын «билдирүү кагазы» колго тийгенде, кыйла жылдан бери Букеш экөөбүз бир тыйынды да чеки коротпой ченеп ичип, ченеп кийинип, акча чогултуп, ак эткенден так этип күтүп жүргөн жаныбыз, кара балакетке бир жумага чыдайбызбы... Абдыракмандын каты да келбептир.

Ошол эле күнү кассага сактаган акчаны алып, анча мынча жетпей калгандарын тууган-уруктардан карыз караштырып толуктап, автобазада шофер болуп иштеген Турдубек атуу досум экообүз дүкөнгө жетип барганда, жумуш күнүнүн аяктаарына жарым гана саат убакыт калган экен, аердегилердин:

– Эмне мынча шаштыңар? Эртең деле келсеңер болот, – дешкенине карабай, болгон кадыр-баркыбызды ортого салып, «аке-жаке» деп атып, араң дегенде машинени алып кеттик.

ГАИге каттатып, аккумуляторун заряддап, майда-барат тетиктерин жөнгө салып, май-сай куйганына үч күн кетти. Ошо үчүнчү күнү кечинде Турдубек:

– Шофердун «күбөлүгүн алганына тогуз жыл болбодубу, эми ушерден акырындап айдаганды үйрөнүп алып, анан көнө түшкөнүндө кызматыңа машина менен барып-келип турсаң болот. Жакшы үйрөнүп алмайын, алыс жакка чыкпа. Көкус бирдемеси бузулуп калса, билген бирөөгө көргөзбөсөң, өзүң тийбе! Обкаткадан чыкканча, ылдамдыгын 60тан ашырба. Мен жарым айга командировкага баратам. Жакшы эле бары-жогун жөндөгөнсүдүм, мен келгенче бузула койбос, – деп жоноп кетти.

Эртеси эрте туруп, машинаны гараждан сүйрөп чыгарып, (мындан алты жыл мурун, «Волгага» чактап, темир гараж алып койгон болучумун) жүргүзүп, биринчи ылдамдыкка салып, короону тегерете айдап көрсөм, бирдеме чыкчудай. Ал турсун, биздин үйдөн 50 метр алыстыктагы дүкөнгө Турдубексиз өзүм барып келгенге төбөм көккө жете бербей калды. Кечке чейин ошентип жүрдүм. Кечинде Букеш кызматтан кайтканда:

– Отур, шаардын сыртына чыгып машина тээп келели, – десем, ал менин шоферлук жөндөмүмөн шектенгенсип:

– Деги өзүң айдаганды билесиңби? – деп сурайт.

Билбесем машина алат белем, отурчу тим эле зуулдатайын.

Шопурлардын көпчүлүгү шаарда жүрүү кыйын деп калат, сен жаңы үйрөнүп жүрүп, шаардын көчөлөрүндө кантесиң?

– Хо! Өкүртөм да!

– Анда биротоло атамдардыкына барып келбейлиби, «машинабызга көрүндүк бергиле!» – дейбиз.

– Барса, бара беребиз да! – дедим кичине көтөрүлө, мурдагыдай автобус күтмөй деген жок. Азыр бизге Токмок да кеппи! Кеттик!

Кайнатамкына баруу үчүн Токмоктун коздой жөнөп калдык. Алардыкы Токмоктон ары да отуз чакырымдай. Өзүм айткандай, чоң жолго түшүп зуулдадык. Турдубек айтканын эстеп, ылдамдыкты 60тан ашырбай келатсам, эмнегедир Токмокко жеткенче ошондой кан жолдогу кымкуут түшкөн машиналардын бир да бирөө бизди кууп жете албай койду. Ырас. «Ява» мотодиклин минген бирөө өтчү болуп келатып, эмнегедир эле жолдоп чыгып, арыкка кирип кетти. Ошол бойдон экинчи кууп өтүүгө аракет жасаган жок.

Букеш алды жагыбыздагы бизге карама-каршы келаткан машиналардын бизди көрөр замат дароо жолдон чыга токтоп, биз өтүп кеткенден кийин гана орундарынан козголушкандарын көрүп, таң калып:

– Булар эмне минтип атышат, ыя? – деп сурап калды.

– Анткени, бу машиналардын ортосунда да адамдардыкындай мамиле бар, – деп түшүндүрө баштадым. – Биздин машине чакан болгону менен жолу улуу да. Анын үстүнө, жылтылдап жапжаңы экени алыстан көрүнүп келатпайбы. Ээгинде эки

кылы жок жаш жигит деле кызматы чоң болсо, «аксакал» дешип, башкалар ыйбаа кылып турушат го. Биздин машинеге да ошентип ызаат көрсөтүп жатышат. Карасан, тээтиги алдыда келаткан машинанын шопуру кабинадан башын чыгарып, солдаттар офицерди көргөндөй честь бергенсип, сөөмөйүн чекесине тийгизип келатат. Ана, токтоду. Бул шопурлардын тилинде «жолуңар шыдыр, жолдошуңар кыдыр, жаңы машина майлуу-сүттүү болсун» дегени.

Ии... Бечаралар десе... Булардын жакшы салты бар турбайбы, – деди Букеш ыраазы болуп. Жанагы машинанын тушунан өтө бергенибизде, – Рахмат сиздин да жолуңуз шыдыр болсун! – деп, терезеден башын чыгарып, кол булгалап өттү.

– Муштумун түйүп эле бирдеме деп калды, чамасы жаңы машинаңардын жаны морт, өзүнөрдүн жаныңар бек болсун» деди көрүнөт.

– Албетте, албетте!

– Артыбыздагы кас-катар тизилишкен машинелер эмне үчүн тынымсыз сигнал берип келатышат? – дейт Букеш.

– Кимибиздики уккулуктуу деп сигналдарын сынап келатышат го, – деп биле койдум. – Колумду бошото албайм, сен дагы мына бул рулдун ортосундагы тегеректи баскын, биздин ким экенибизди таанып алышсын...

Букеш айтканымды аткарып, сигналыбызды барпылдаткан бойдон жолдун кап ортосуна түшүп алып, Кең-Булуңдан өтүп кеттик. Бир оокумда:

– Чамасы, алардыкынан биздики мыкты көрүнөт, – дейт Букеш. – Баары тен басылып калды.

– Билди да, биздин ким экенибизди!

– Кулагым тунуп калды, токтотоюнчу.

Таэтиги бурулуштан өткөндөн кийин токтот.

Ошентип, эч кимди алдыбызга салбай жүрүп отуруп, дароо эле айылга кирип бардык. Аердеги кичинекей, кайни-балдыздарды моокуму канганча машина тепкизгенибизчи...

Айылдан караңгы киргенде чыгып, дагы зуулдап келатканбыз. “Кырсык каш менен кабактын ортосунда» деген сөз калети жок белем. Ботом, жакшынакай эле келатып, шаарга кире берээрибизде машинабыз бырпылдап келип өчүп калса болобу.

Стартерин улам-улам бассам да, кырылдаганы болбосо, тапта-кыр от албай койду. Эми эмне кылдым? Мотор турган жактагы канкагын ачсам, көзүң жамандыкты көрбөсүн, аердеги аркыл иймскей-чиймекей темирлер, зымдар, проводдор, түтүктөр, болттор, айланайын, кишинин башын айланта турган. Балакети-не калбайын деп кайра жаба койдум. Бирок, канткен менен жүргүзүш керек. Балону жарылып калып, ошондон болуп жүрбөсүн деп,

машинени тегеренип чыксам, сопсоо бойдон экен. «Бекер турганча аракет да» деп, сан жетпеген көп тетиктердин баарын бир сыйра этияттап кармалап көрүп, анан жүргүзсөм да болбой койду. Аңгыча Букеш:

– Түртсөк жүрөөр бекен? – деп калды.

– Я, түртсөк? Ой, сен муну кайдап билдин, чын эле жүрөт! – дедим кубанып.

– Таң, күнүгө эртең менен Тоска аялы экөө жанагы жаман «Москвичин» тиякка сүйрөп, биякка сүйрөп атып эле жүргүзүп алышат го. Ошондон улам айта койгонум, – деди Букеш, кошкөй акылынын орундуу чыгып калганына курсант боло.

– Жарайсың, байбичем, кана эмесе, экөөлөп түртүп көрөлү.

Биринчи ылдамдыкка салып, ордунан козгой албай койдук. Ылдамдыктан чыгарып, керектүү учурда сала коюу үчүн менин машинада отурушум керек экен. Букеш өзү жалгыз машинаны түртүп жөнөдү. Кудай жалгап, о, кыйлага чейин айдөш экен. «Тыртылдап» тим эле жүрүп кете тургансыйт.

– Токтотпо, токтотпо! Аз эле калды, кичине түртө түш, – деп кыйкырам мен.

– Өпкөм көөп, дарманым калган жок! – деп ыйлактайт Букеш.

Ошентип кыйкырышып атып, бир чакырымдай жерге сүйрөп барып коюптурбуз. Акыры, колдон келээр бардык айла-амал түгөнгөндө, ары-бери өткөн машиналарга кол көтөрүп атып, бир жүк ташуучу машинаны токтоттум...

– Эмне болду? – деди анын шоферу жанына жете барганымда.

– Тууган, машинамды көрүп бериңизчи, – дедим мен, – жакшынакай эле келатып, өчүп калып жүрбөй атат. Иттей кыйнады.

— Ка-ап, убактым да жок эле.
— Көрүп берсеңиз куру койбоймун.
— Искрасы барбы?
— Мына ачкычы.
— Искрасы барбы дейм?
— Ошонусун билбейт экенми, барбы-жокпу. Ачкычы мына...

— Аа, түшүнүктүү, — деди шофер.
— Искрасы балонго кетип калган го...
— Аерде жок, мен төртөөнү тең карап чыктым! — дегенде шофер каткырып күлүп:

— Кана көрөлүчү, — деп биздин машинаны көздөй басты.
— Шофер стартерди басып көрдү эле, ага да жүрбөй койду.
— Бар бекен? — дедим шофер сыртка чыкканда.
— Эмне?
— Жанагы эмне эле, сиз айткан немеси...
— Искрабы?
— Ооба, ооба, ошол.
— Аны азыр көрөбүз.

Шофер капотту ачып, көпкө чейин бирдемелерди кылдыратып көрүп, «бар экен» деди. Анан жүргүзүп көрдү эле, дагы эле болгон жок.

— Эми эмнеси жетишпейт? — деп сурадым.

— Ким билсин? Техника деген адам эмес да, баланча жерим ооруйт деп айта албайт. Болду-болбоду же карбюратордо, же зажиганиеде болуш керек. Кээде чүчкүрүп атпайбы, демек, ошол экөөнүн биринде.

— Байке, бир жакшылык кылып ошолорду да карап бербейсизби, акыңызды төлөйүн, — десем, шофер ыңгыранып жатып араң көнсө болобу.

Аңгыча биздин тушубузга такси келип токтоп, анын шоферу эмне болгонун сурады эле, жөн-жайыбызды түшүндүрсөк, ал суратпай эле, мотор тарапты чукулап кирди. Кудай жалгап, тигил түшкөн үч эркек да тим эле машинанын тилин суудай билген немелер экен, шымаланып баары жабыла киришкенде, эми карбюратор болмоктон, шайтан болсо да ондоп беришип, үйгө жетип алат экенбиз деп кыйла санаам тынчый түштү.

Анын үстүнө бир аздан кийин эле биздин жаныбызга келип токтогон «Запорожецтен» түшкөн эки киши, «Волганын» шопуру да байкелердин катарына кошулган. «Жети кишинин бири кылдыр» дегендей, ушунча билармандын бирөө кантип таппасын бузулгаи жерин. Сүйлөгөн сөздөрүнө караганда, жөнөкөй немелер көрүнбөйт. Бири «динамо» десе, экинчиси «реле», үчүнчүсү «стартер», төртүнчүсү «маховик», бешинчиси «трамлер» дешип мага бейтааныш сөздөрдү айтып жатышпайбы. Бирок, баары биригип да жүргүзө алышкан жок. Акыры түн ортосу ооп кеткенде, таксинин шопуру:

– Машинаң бизге бейтааныш маркада болгондуктан, эчтеке кыла албайбыз. Болду- болбоду моторунда бир мандем бар. А моторду болсо, мастерскойдогулар гана ондой алышат. Эртең ошоякка алып барсаң, гарантия боюнча жаңысын салып беришет. Же моторунду чыгарып, заводго жөнөтүшөт. Азыр муну акырын алып барып, гаражыңа киргизип кой, – деп кенешин айтты.

– Жүрбөсө кантип алпарам?

– Сүйрөтпөйсүңбү?

Кийинки келген жүк ташуучу машинанын шоферуна 10 сом толөп, машинабызды сүйрөтүп, таңга жуук гаражга жеткиздик.

Эртеси машиналарды техникалык жактан тейлөөчүс танцияга барсам, ремонтчулардын бригадири «Төрт айдан кийин алып кел» деп корс этти.

– Кечиресиз, андан берирээкте такыр мүмкүнчүлүк болбос бекен?

– Болбойт. Бузулган машина көп, аларды коё турган жер жок. Тээтиги короодо каскатар тизилип турган машиналарды көрбөйсүңбү. Сеникин алардын катарына кошуп койгон күндө да, запастык бөлүктөр келгенче, эң кеми 10 ай күтүүгө туура келет, – деп үзүл-кесил айтып басып кеткенде, башка чапкан немедей нес болуп туруп калыптырмын.

Ошерде иштеген бир жаш жигит кейпимди көрүп, боору ооруду көрүнөт:

– Эгер кааласаңыз, бир кишинин адресин берейин. Өзү колуна көөрү төгүлгөн уста, – деп калды. Аны менен келише алсаңыз, аз эле күндүн ичинде машинаңызды оңдоп берет.

Албетте, аны таап бергеним үчүн мени да куру койбоссуз деп үмүттенөм... Хи... Хи...

– Жигитке үч сом берип, айткан адресин алып, устаны таап, таксиге салып гаражыма алып келсем, машинемди чукулап көрүп:

– Өзүң жардамдашсан, бир жумалык жумуш бар экен, тамак силерден, ремонту жүз сом болот, - деди.

Айла канча? Макул болдум. Эртеси кызматыма чакыртып, себепсиз кызматка чыкпагандыгым үчүн катуу сөгүш беришти. «Сөксө сөгө түшсүн, иши кылып машинем жүрүп калса болду» деп, устага жардам берип кызматка чыкпай жүрө бердим. Машинанын моторун чыгарып, бардык тетиктерин ажыратып, кайра курап жүргүзүп көрсөк да болбой койду.

– Мотору жараксыз экен! – деген бүтүм чыгарды устам.

– Эгер дагы жүз сом кошсоң, «Москвич-412нин» моторун салып, анча-мынча тетиктерин кайра жасап, машинаңды «Москвичке» айлантип берем. Он-он беш жыл муңбай зуулдагып жүрө аласың.

Бир дарбып алгандан кийин өзүңдү токтотушуң кыйын болот экен. Анысына да көндүм. Иши кылып, машинем жүргүзүп калса болгону.

«Москвич-412нин» эски моторун устанын таанышынан арзан баа менен 500 сомго сатып алдым. «Жигулини» «Москвичке» айландырыш да арзанга түшкөн жок. Кийим салган шкаф, кийим-сыйими менен, идиш-аяк, үйдөгү эмерек-семеректердин баары комиссиялык дүкөнгө кетти. Ошентип атып да машинени жүргүзө албадык. Эртең келем деп коюп, менде калган акыркы он сомуна карабай, устам да ошол бойдон жоголду.

Бир күнү Букеш экөөбүз маңдай-тескей болуп, малдаш токунуп, кара нан менен сүт ичип отурсак, Турдубек келип:

– Үйүңөрдү ууру алганбы, аңгырап бош калыптыр, – дейт.

– Каякта жүрөсүң, ушунчадан бери?

Турдубек экөөбүз гаражга бардык. Ал машинаны карап чыккандан кийин мага карап:

– Келесоосуң, – деди.

– Болжо болгондурмун! – деп мен да анчалык териккеним жок.

– Мен го андай экенимди мурда эле билчүмүн. Сен качан билдиң?

– Азыр. Мен кеткенден бери май куйдун беле?

– Жок, кандай май?

– Кадимки эле бензин.

– Жок, куйган эмесмин.

– Анан келесосуң десем, мени акырая карайсын. Майсыз да машина жүрчү беле?..

Ошол күнү эч себепсиз бир айдан бери жумушка чыкпай жүргөнүм үчүн мени кызматтан бошоткон кабар келди. Беймарал машинасын кайрадан «Жигулиге» айлантип алсын дешкен го. Анысына го рахмат, бирок, Турдубек бир айга жетпей жүргүзүп алабыз деп жатпайбы... Бир айдан кийин чыгат элем го, жумушка.

ЖЫРГАП КЕЛДИК

– Эрте келгениң ырас болбодубу, – деди келинчегим босогодон тосуп чыгып.

– Ме, ачкычтарды. Ылдамыраак гаражга барып, машинени жүргүзүп кел.

– Букентай, базарга барабызбы? – деп этияттана сурап койдум.

– Базарга эмес, айылга, төркүндөрүмө барабыз, – деди Букеш, «эр болсоң бирдеме деп корчү!» дегенсип жүзүмө тике карап.

Айылга өткөн жумада эле...

– Анда таажемин табын сураганы барганбыз, бүгүн болсо, Ысагаалы байкемкине барабыз.

– Ошондой байкең бар беле?

– Анан жок беле? Кызыктай сүйлөй бересиң да.

– Мурда укпаганыман эле...

– Эми уксаң да, кеч эмес. Арадан бар болгону алты-жети ата өткөн тууганыбыз болот, – деп Букеш түшүндүрө баштады. Ошонун биз үйлөнгөн жылы төрөлгөн Тоту деген кызы жакында күйөөгө качкан экен, эртең кудалары алдыга түшкөнү келишет имиш. «Бир чети отко чакырганыбыз болсун, экинчи чети сени аты чыгып калган неме эмеспи, Тотунун тоюна башкөз болуп берсин», – деп чакыртып ийишиптир. Барбасак, элден-журттан чыгып калабыз. Өзүң деле элди көрүп, той жеп, жыргап келесиң. Бол эми, батыраак машинаны жүргүзүп кел, үйгө бирөө жарым келип кала электе жогололу. Алып барчуларды күн мурунтап даярдап койгом.

Букеш бир жакка жөнөгөнү калганда, кыйыктануу эч пайда бербесин эң сонун билгендиктен, «кыңк» дебей айтканын аткарууга туура келди. Агасыныкына бардык. Ал түнү аерге

кондук. Эртеси үрөн-барандан кайнагам мени ойготуп алып, жүйөөлүү сөздөн баштады.

— Күйөө! Ушунча жылдан бери эшик-төрүмдү эми гана көрүп жатсаң да, «тигилерге» караганда өз киши эмессинби... Бар-жогумду өзүңдөн башка кимге айтам?... Бир керекке жарап бербесең болбойт.

— Айтыңыз, байке, айта бериңиз, колдон келээр иш болсо...

— «Күйөөөнүн аты менен күл ташы» деген илгеркилер. Макул десең, сенин машинаң менен суу ташыйлы. Болбосо, биздин айылда суу тартыш. Тээтиги Абдыракмандын айдоосунун ары жагындагы Сасык-Булактан ичип жүрөбүз сууну.

— Мейли, азыр эле барып алып келе коёюн, куя турган идиш барбы? — дедим жан-дилим менен жардам бергим келип.

Идиштен көп неме жок. Үч фляга, эки бочке. Аны менен бир эки жолу алып келгениң, той болуп аткан үйдүн жумуруна жук болмок беле?... Сууну керээли кеч ташыш керек. Бирок, «Ысагаалы күйөөсүнө суу ташытып коюптур» деп элдин созунө калам го... Андан көрө, ачкычынды тиги Акматбек кайнице бер, ошол ташысын.

— Машина айдачу беле?

— Анысын кайдан билдим? Жайды жайлата тиги Токтораалынын тракторун чукуламыш болуп жүргөн бирде, билээр чунак бала. Билбесе бирар жарым сааттын ичинде үйрөнүп деле алат да. Өзүнө болсо, биерден эле жумуш чыгат. Сен чарба жагын башкарып бер. Эмне кылыш керек экенин өзүм айтып турам.

Айла канча? Ачкычты Акматбек кайниме берип, алгач кайнагамдын кой-эчкилерине чөп салып чыктым. Анан уюн сугарып келип, алты самоор чай кайнатып, ошол айылдагылардын баласынан-карысына чейин, үч сыйра чайга тойгуздум. Шашке ченде короосун мисирейтип шыпырып, малканасын тазалап бүтө жаздап калганымда, бир автобуска шыкай басылган кудалар келип түшүп калышты. Алардын чалкемпирилеринин гөлөштөрүн жууп-тазалап, колтуктап эшик-эликке чыгарып келип, коноктордун колдоруна суу куюп, дасторкон жайып, чай сунуш да толук бойдон менин мойнума жүктөлүп «жыргап» жүрөм... Түш оой эки тарап тең алагүү

болуп калышканда, Тотунун тоюнун эң кызык бөлүгү башталды.

– Кана, кудам! – деп нускалуу сөз учугун улантты кайнагам. – Биздин эл-журт, тууган-уруктарыбыз менен таанышкандай эле болуп калдыңар... Мына бул касканакта турган калайык, кан куданын оозунан кандай сөз чыгаарын күтүп отурушат. Өзүнөрдүн жайыңар кандай, эмнелер бар, эмнелер жок экенин ачык эле айткыла. Же натуура айтып атамбы?..

Кайнагам кара күчкө кабагын бүркөп, өз туугандаш тарапты карап шыпынып койду.

– Жок, жок эң туура айтылды, ак сөз, ак сөз, бек, – деп кудасы анын сөзүн кубаттай кетти.

– Биз дагы биерге дал ошол максат менен келип олтурабыз. Аз болсо да көптөй, жок болсо да бардай көрүп, колубузду уялтпай таап келгенибизди алып калгыла! Мына, эки миң сом акчалай. Кийит-сийитин кудагыйлар өзүлөрү тактап алышаар. Анан дагы бир саан уй, үч козулуу койду эртең айдап келип берели.

Кудасы да «кыйратып салдымбы?» дегенсип, мойнун койкойтуп көтөрүлө түшкөнүн жашырбай өз туугандары тарапка карап калды.

– Кудайды карабайсыңбы, кан куда! – деди Ысагаалы кайнагам «сендейдин далайын майыштырган адамдын мен дагы» дегенсип, акчаны колунун сырты менен кудасы тарапка жылдырып койду.

– «Кудай кошкон куда болот, пайгамбар кошкон дос болот» деген. Кудай кошкон адамдын сөзүн айтпадың го, кан куда! Же, институт бүткөн, жогорку билимдүү кыздын калыңын берип, бизди кемсинткени келген немелерсинерби? Андай оюңар болсо, ачыгын айткыла! Минтип отурсак, айнышып кетип жүрбөйлү...

Кудалар бирин-бири капталга укушуп, бир саамга күбүр-шыбыр боло түшүшүп, дагы эле намысты колдон чыгаргысы келбеген «кан куда»:

– Мейли эми, жүйөөлүү айтылган сөзгө баш ийбеске аргабыз жок, – деп нарктуу сөзгө өттү. – Бирок, биздин шартыбызга карасаңар дурус болот эле... Жанагы жаман баланы

институтка окутам деп мен дагы кыйла чабылып калган адаммын. Ошентсе да, тууган адамдыкы бириники-бирине өтө берет да. Силердин мүлк меники эле эмеспи. Эң акыркы дареметим дагы 500 сом акча, бир козу кошоюн.

Кайнагам кудасы тарапты карап да койгон жок.

– Биз жакта мындай калыңды – деди кайнагам тескери караган калыбында, – 10-классты бүткөн кыздарга беришет. А менин кызым бар болгону 6 классты гана бүткөн. Өзүң эле айтчы, кан куда, силердин айылда орто мектепти бүтпөгөн кыз табылабы?

– Ал ырас, табылбайт! – деп кудасы моюнга алууга аргасыз болду.

– Анан эмне дейсиң? – кайнагам жандана түштү. Акыр сенин үй-бүлөңө бийик така өтүк, кенен багалек шым кийген, оозу кызыл, тырмагы узун, чачы кыска, «шаардан үй алып, кесибиме ылайык кызмат таап бергиле» дей турган дипломдуу бүлө кошуп берип жаткан жерибиз жок го. Биз сага, айылдан алыс чыкпай, айдаган жагыңа кете бере турган, ата-эне тарбиясын көргөн, чала сабат кызыбызды берип отурабыз. Ошондуктан, көп эле катуулук кылбай, дагы кошо түш, кан куда!

Кайнагамдын айлындагылар «Дагы кичине кошо түш, кан куда!» деп жалашып жиберешти эле, кудаларга да бир «таймаут» алууга туура келди... О, бир оокумда мойну шылкыя түшкөн куданын каргылданган үнү чыкты.

– Болуптур. Бирок, ушул акыркысы болсун, 200 сом акча, бир жетим улак, бир эски лесепед кошоюн. Мындан ары менден кесип алсаңар кан чыкпайт. Ырас, үйдө түктүүдөн жападан жалгыз чолок эшегим калды, аны берген менен да албайсыңар, – деп ымандай сырын жашырбай айтып салды эле, эки тараптын тең эли:

– Ысагаалы, болду эми!

– Ушуга каниет кыл! Бар-береке дегиле!

– Мынчалык болчу эмес.

– Оомин! – дешип чуулдашып жиберешкенинен, куда менен бек куда «бар-береке»! – дешип кол алышып, «оомин» деп бата кылууга аргасыз болушту.

Кудаларды узатып, өз туугандар үй-үйлөрүбүзгө тараганы атсак, Ысагаалы кайнагам:

– Акча, акча! Кагылайын калайык акча жок! - деп кокуйлап калбаспы. Кудалардан алган акыркы 200 сомду мына бул эле чөнтөгүмө салган болчумун, жок.

– Эмне кокуй алат күн. Ыбырсып эле жаныман кетпей калдын эле. Ушу сен алгансың го! -деп кайнагам аялына кыйкырды.

– Алсам эле колум сынсын, атам, чөнтөгүңдү жакшылап кара! – деп аялы актанды.

– Анда ким алат? Мына, жок.

– Өзүңдүн таежең кымырып кетип жүрбөсүн?

– Оңолкан, оозуңа карап сүйлө! Өлбөгөн жерде калып жүрбөйүн!

– Тиги Колдоштун баласынын колу туткак деп жүрүшчү. Ошол эле алды го.

– Ал тойго келгеп жок, бир жумадан бери милийсада жатат.

– Аа... балким, Жаңыл алып жүрбөсүн?

– Эмне? Оо, өлүк-тиригинди көрөйүн, Оңолкан, дагы мага асылдыңбы? Абийириңди айрандай төгүп салайынбы ушу жерден?

– Төкпө, айланайын жеңекебай, төкпө! Жаңылдым-жаздым, тобо кылдым. Байкоосуздан оозуман чыгып кеткен турбайбы, кара басып... Экинчи сенин атыңды оозансам, макоо болоюн.

– А сенин оозуң эмне үчүн дайым эле менин атымды атайт? Башкаларды атаса кыйшайып калабы? Оозуң андай эле кара кылды как жарган калыс болсо, керээли кечке эзилишип, эриндин жанынан чыкпаган шаардык күйөөңөрдүн атын эмне атабайт?

– Ээй, чатагыңарды койгула! Акчаны алган адам азыр биерде эмес. Эң бериси көк базарда манту жеп отурат.

– Аны сен кайдан билдиң?

– Колунда 200 сому бар адам, базарга барбаганда, самандын кароолчусу Абдракмандыкына бармак беле?..

Кайнагам дарбазаны жаап, короодон эч кимди чыгарбай, баарыбызга бир сыйрадан нан, куран карматып чыкты. Акча табылган жок. Баарынан да камыр жуурган дагарадагы тузга жанагинткенибиз жаман кордук болбодубу... Бирок, баары бир

акча табылбады. Биз ошентип жатканда, кимдир бирөө милицияга кабар берип коюптур. Торпоктой болгон овчарка ит жетелеп келген милиционер жигит баарыбызды катар тизип тургузуп коюп, алгач кайнагамдын чөнтөгүн, анан бизди бир сыйра жыттатып чыкты. Ит алаканданды жыттап, анан алдыңкы буттарын көкүрөгүмө коюп, ээгимден жалаганда да коркконуман козголбостон тура бердим. Көчөдө жүргөн мышпыкты көргөндө көөнү азчу Букеш овчарка колуна жалап койгондо, чалкасынан кетти. Жүрөгү түшүп, энекелеп ыйлал жүргөн баладан көп жан жок. Кудай жалгап колу-башыбызды жалап-жуктаганы болобосо, ит кайнагаман башка эч кимибизге үргөн жок. Акчаңызга эч ким тийген эмес, чөнтөктөрүңүздү жакшылап караңыз! — деди милиционер жигит. Келиңиз, өзүм карайынчы...

Акча чын эле кайнагамын өзүнон чыкты. Чөнтөгүнүн жыртыгынан кончуна түшүн кеткен экен.

Турдубек оңдоп бергенине араң эле бир ай болгон жаны «Жигулибиздин» тумшугун бырбыйтып, куйрукту чычайтып, белин кайкалатып, оң жактагы алдыңкы дөңгөлөгүн аксаңдатып айдаган бойдон ит бизге үрбөгөнүнө курсант болуп, аман-эсен үйүбүзгө жетип алдык.

АТ КОЮУ

Башка убактарда ааламды сел каптаганы менен иши жок үргүлөп отурчу эшик кайтарган эткээл байбиче кечээ мен өтүп баратканда, ойгонуп кетип, киргизбей койсо болобу...

— Күнүгө эле келип жүрчү эмес белем, сиз мени тааныйсыз го энекебай, — деп жалбарып ийдим. — Келинчегим ушерде жатат, бир дарегин билип эле кайра чыгам...

Байбиче бир оокумга дейре менден жийиркенген «жаман көзү» менен карап турду да, анан оозун кере эстеп алып, эриндерин болоор-болбос кыбыратып койдү.

— Ыя, бирдеке дегендей болдуңузбу?

Ал дагы ошентти. Чамасы менип аты-жөнүмдү сурап жатат окшойт деген болжол менен эбиреп-жебиреп, атым, атамдын аты, улутум, билимим, соттоло электигимди айтканым мындай турсун, Букештин жети атасы, тууган-урук, жек-жааттарын түгөл санап, жогор жактагы кошунабыз Мустафанын үчүнчү кудасынын бешинчи атасына жеткенимде, байбиче баягы калыбынан жазбай, ак халатынын чөнтөгүнөн төрт бүктөм кагазды сууруп чыгып колума карматты. Кагазды ачаар замат, ийрелендеген ариптеринен Букешимдин колун жазбай таанып, окуганча шаштым.

— Атасы,- деп жазыптыр ал, — кантели, кыз болуп калды. Эми көп кайгырба, алтын башың аман турса, уул да болор. Биердеги тартип ушундай экен, бир жумага чейин кызыңды көрө албайсың. Андан көрө кызың чоңойгондо «башка ат таппай калгансып, ушуну кантип койдунар?» деп доомат кылбай турган, түзүгүрөөк ат таап кел. Сенин Букешиң».

Ошол эле күнү кечинде жамандык-жакшылыкты чогуу көрчү досторум Мусабек, Жолчубек, Имангазы, Жуманаалыларды үйгө чакырып:

– Достор, аяшыңар кыз төрөп берди, -деп кубанчымды ортого салдым. – Эми, жарык дүйнөгө жаныдан келген жаман кызыңарга бир жакшыраак ат коюп беришээр бекен деп өзүңөрдү чогултуп отурам...

– Түзүк иш кылган экенсиң, – деп Жуманаалы сөз тизгинин колуна алды. – Анда, достор, азыр элде көп кайталанбаган, мааниси терең, уккан кулакка жагымдуу, назик десең назик, заманбап десең заманбап аттарды издештирели...

– Туура, туура.

– Кыздын аты нукура кыргызча болсун.

– Кыргызча болбогондо, кытайча болсун деген киши барбы бирерде. Атасы Нурлан, энеси Букеш болсо, кызына Матильда деген ат коймок белек?

– Ошону айтсан, кыргызда деле эң сонун агтар толуп атпайбы... Мисалы, замандын жагдайына жараша уккулуктуу, назик Салтанат деген ысымды наристеге ыйгарса жаман болбойт эле.

– Мен каршымын, – Мусабек туурадан чыкты.

– Неге?

Кийин универмагдын атын коюпсуңар деп кыздын балээсине калабыз... Азыр ар бир райондо «Салтанат» деген универмаг бар...

– Аның да туура, анда Айнур...

– Бул да болбойт, бир фабрика, эки автовокзал, наавайкананын аты «Айнур».

Эй, автовокзал менен наавайкананын Айнурга кандай тиешеси бар?

– Аны мен кайдан билдим, андан көрө Назгүл...

– Ж о к болбойт, микрорайондо «Назгүл» деген ашкана бар...

– Кайран гана ат, ысырап болгон экен, а балким Бермет...

– Шаардагы көмүр склады, машинелерди техникалык жактан тейлөөчү станция, көк базардагы ашкананын ат да «Бермет».

– Айчүрөкчү?

– Эки универмаг, үч оорукана, бир стадион, төрт базанын аты «Айчүрөк».

– Таза балакет баскан турбайбы...

Ошентип, бешөөбүз таң агарып атканча талашып тытышсак да, менин кызыма ылайыктуу ат таба албадык. Купулга толоорлук аттын баарын ресторан, почта, мантукана, чачтарачкана, майда-чуйда темир-тезек саткан дүкөн, үй башкармасы өндүү мекемелер ээлеп, бадырайта жазып, маңдайларына илип алышыптыр. Азыр өзүно кандай ат коюлаарын күтүп, төрөт үйүндө жаткан менин ымыркай кызыма, элде сейрек учурап, ишканалар талашпай турган уккулуктуу десен уккулутуу «КурулушкомүртехмонтажэлектрАлымкан» деген ат коюуну туура таптык.

МАЙЛАМАЙ-САЙЛАМАЙ

Медицина илимдеринин доктору, академик Сабырбек Боромбаевич үрөң-барандан туруп, көгүлтүр «Жигулисин» зымылдатып айдап, ушул маркадагы машиналарды техникалык жактан тейлөөчү станцияга келди. Өзүнө окшоп эрте чыккандар биерде толтура экен. Ага, бир жүз элүү жетинчи кезек тийди. Кантсин, анын академиктигин биерде ким билмек эле, жанын коёрго жер таппай түшкө чейин аркы-терки басып жүрдү. Акыры түшкө жакын бийиктиги эки мертден кем эмес, бетон коргондун сыртына чыккан ремонтчу-мастер:

– Кезек кимдики? – деп сурады.

– Меники эле... – деди Сабырбек Боромбаевич үлдүрөп.

– Машинаңыздын эмне мандеми бар?

– Эмне мандеми бар экенин деле биле албадым, – деди академик көз айнегин жүз аарчысы менен тазалап, – жакшы эле жүрүп аткансыйт. Бирок, мына бул «сервистик китепчесинде» «Техникалык тейлөөдөн өз учурунда өтүп туруу керек», – дегенин окуп алып келип калдым эле...

– Абдан туура кылгансыз. «Бакпаса мал, карабаса катын кетет», – деген эмеспи. Бул машинанын кетилген жерлерин ез учурунда жөнгө салып турбаса, кийин убара кылып коёт. Канча жүрдүңүз?

– Он миң километр.

– Аа... Анда... «сервистик китепчеде» жазылгандай, клапандары кынапталат – бир! – деди мастер, – карбюраторду тазалаш керек – эки, майын жаңыртыш керек – үч, калган тетиктерин майлап-сайлап дегендей, бардыгы болуп, он операция жасалат. Кассага кырк сом төлөйсүз.

– Төлөйүн, төлөйүн...

– Аида машинаңыздын ачкычын бериңиз.

– Өзүм эле айдап кирбейминби.

– Болбойт. Биздеги эреже ушундай. Клиенттерди ичкери киргизүүгө руксат жок. Мен сизди жаныма тургузуп эле коёт элем. Бирок, анте албайм! – деп жүйөөлүү сүйлөдү мастер. – Кечээ күнү ошенткеним үчүн начальнигимен тил угуп калдым. Бирок, сиз эчтекеден камтама болбой, кассага акчаңызды төлөп, жарым саат ушиерде эс ала туруңуз. Машинаңызды озүм карайм. Кайра чыкканда, оз машинаңызды тааныбай каласыз. Жанагы айткандардын баарын түгөл жасайм.

– Иничек, алардан башка дагы кетилген жерлери болсо, ондой бериңиз. Өзүңдү да куру койбойм.

– Антүүгө бизге тыюу салынган, бирок, абийирдүү адам көрүнөсүз, мени сызга отургузуп кетпессиз... Анда машинаңызды оз машинамды ондогондой ондоп чыгам.

– Рахмат, иничек, рахмат.

– Рахматыңызды анан айтыңыз. Азыр канча болоорун би-лиш кыйын.

– Мейли, мейли... Анан болсо, анан...

Мастер машинаны өз боксуна айдап кирип токтоткондо, ка-тар турган бокста кызыл «Жигулини» чукулап аткан экинчи ма-стер:

– Петя, сенде артыкбаш жиклер жокпу? – деп сурап калды.

– Эскиси болуш керек.

– Мага жаңысы керек. Алдыңкы аморизаторчу?

– Алардын баарын складдан эле жаздырып албайсыңбы? – деди биринчи мастер.

– Анткенде акча толош керек да.

– Төлосо машинанын ээси төлөөр, сенин эмнең көрөп атты эле?

– Машина өз кайнатамдыкы болуп жатпайбы.

– Аа... Бая эле ошондой дебейсиңби. Анда табылат. Азыр эле моторунун майы да кирдей элек жаңы машина алып кирдим. Ошонукун алмаштырып салып коёбуз. Дагы эмне керек, убара кылбай чогуу айт.

Экөө көз ачып жумганча, эки машинанын бир топ тетикте-рин бири-бирине айырбаштап салып, биринчи мастер колу жет-кен жерлерди майлуу чүпүрөк менен анча-мынча сүрткөн бо-луп, анан машинаны сыртка айдап чыкты.

– Бат эле бүттүбү? – деп сурады академик.

– Бүткөнү курусун, сары майдай сактап жүргөн запас тетиктеримди, машинаңыз сугунуп алды. Анан калса, машинаны аяп айдаганды да билбейт экенсиз, жарыктык.

– Аныңыз ырас, жаңы үйрөнчүкмүн.

– Алдыңкы аморизаторунун экөө тең иштен чыгып калыптыр, айырбаштап, жаңысын салууга туура келди. Карбюратордун жиклөру сынып, рулдун тягалары шалдырап калган экен, баарын жаңыладым. Мына, машинаңыз чын эле өзүнүздүкүнө окшобой калды.

– Мурда жок эле, кичине карылдап калганбы? – деди академик мотордун иштегенине кулак түрүп.

– Ооба... Бул «Жигулилердин» озгөчөлүгү. Жакшы машина дайыма карылдап жүрөт.

– Аа.. Анда рахмат, иничек. Мына бул 40 сомдун квитанциясы. А мына бул 25 сом, берки эмгегиңиз үчүн, – деди академик акчаны узатып.

– Аксакал, жанагы мен жаңылаган тетиктердин өзү эле өкмөт наркы менен отуз сом турат.

– Ыя, ошондойбу? Мейли, мейли.

Академик чөнтөгүнөн дагы он беш сом алып чыгып узатты.

– Анда мобуга ыраазы болуңуз. Чоң рахмат.

– Сизге да чоң рахмат. Эми бири-бирибизге эч акыбыз кетпей, үрөл-мүрөл болдук. Мындан ары дайыма езүмо келип туруңуз. Машинаңызды таанылгыстай кылып оңдоп, майлап-сайлап берип турам.

Академик машинасын карылдаткан бойдон чоң жолго чыкты.

ЭРЕЖЕ

Сатиралык ангеме

Турдубектердикинен кечирээк чыктык. Букеш Алымканды ороп-чулгап көтөрүп алган. Менин эки колумда эки оор чемодан бар. Жаныбыздан шуулдап өткөн машинелерге кол көтөрүп коюп, Тоголок Молдо көчөсү менен жогору карай келатабыз. Ушул жети түндө көтөрүнүп келе жаткан бизге боору ооруп, машинесин токтоткон бир дагы адам болгон жок. Ошентип отуруп жолдун оң жагындагы жашыл лампочкаларын жандырып коюп, каз катар тизилип турушкан он чакты таксинин чогулган жерине келип калыппыз. Чемодандарымды жерге коюп:

– Саламатсыздарбы? – деп учурашсам, машинелеринин жанында бири-бири менен маектешип турушкан таксисттер алик алмак түтүл, мен тарапты кылчайып карап да коюшпады.

– Өөй! Саламатсыңарбы дейм!

Бул жолу менин үнүм, бир чакырымдын нараак, берээгине кенен жете тургандай болуп чыкса дагы, жанымдагы таксисттер каш серпип коюшкан жок. Ырас, саламымды чала-була угуп калган, далысы дагдайган москоол таксист, менден жийиркенгенсип, о бир кыйлага дейре үнсүз тиктеп турду да, анан оозундагы сигаретин кыжырдана түкүрүп таштап, 13-74 номерлүү машинесине кирип, приемнигинин үнүн болушунча коюп отуруп алды.

– Жолдош таксисттер, кимиңер бошсуңар?

Жанатан бери менден көздөрүн алышпаганы менен, өз чарбалары жөнүндө сүйлөшүп турушкан эки таксист «Ээй! Мына бул желимдей жабышкан неме, адамдын тынчын алып каяктан чыга калды эле?» – дегенсип, тетири бурулуп кетишти.

Мынчалык муздак мамилеге каным кызый түшсө керек, жанагы дагдыйган таксисттин жанына чечкиндүү басып келип:

– Такси бошпу? – деп сурадым.

Ал мен тарапка кайрылып койбостон, башка жакты караган калыбында:

– Эмне экен? – деп кайра өзүмөн сурады.

– Бош болсо түшөйүн дедим эле...

– Бош эмес.

Анын жанындагы жашыл лампочкасы жанып турган экинчи таксиге келсем, ичинде төрт таксист карта ойноп отурушуптур. Алар оюнга ушунчалык берилип алышкандыктан, машиненин терезелери илбериңки черткилеген мен эмес, жанына келип замбирек менен аткан адам да аларды ордуна козголто алгыдай эмес. Акыры сыртта жүргөн, улгайып калган таксист боору ооруду көрүнөт:

– Деги сага эмне керек? —деп сурап калды.

– Такси алайын дегем...

– Биерден такси ала албайсың.

– Эмне үчүн?

– Бул машиналарды диспетчер гана башкарат.

– Диспетчеринер кайда?

– Тигине...

Улгайган таксист Тоголок Молдо көчөсү, жыйырма үчүнчү номерлүү үйдүн үстүндө «Диспетчер» деген жазуусу бар чакан терезесин көргөздү. Эки аттап аерге жетип, каккыласам, ичкериден оозу-башын боёнгон сулууча аялдын жүзү көрүнүп:

– Кайсы парктансың? – деп сурады.

– Парктан эмес, коноктон келатабыз? – деп чынымды айттым.

– Эмне, эмне? Сен таксистсиңби?

– Жок, жүргүнчүмүн.

Терезе тарс деп жабылып калды. Кайра черттим.

– Сага эмне керек? – деди аял ачуулу.

– Такси. Такси керек. Кичинекей балабыз, оор жүгүбүз бар... Сегизинчи микрорайонго бармак элек.

– Автобус менен баргыла!

– Бизге такси керек.

– Таксини көчөдөн кармагыла!

Терезе кайрадан жабылды. Бирок, мен да ошол бойдон эле кете бергеним жок. Тарсылдатып жатып кайра ачтырдым.

- Деги кишинин сөзүн угасызбы?
 - Көчөдөн кармагыла дебедимби...
 - Көчөдөн кармай албаганыман сизге кайрылып отурам...
- Алдагы бош машинелердин бирөөнү бериңизчи, бай болгур...
- Алар берилбейт.
 - Себеп?
 - Буларды телефон менен заказ кылгандарга гана жиберем.
- Ишке жолтоо болбой жолуңа түш!
- Кечириңиз, акыркы өтүнүч...
- Аял терезени жапканы атканда, колум менен тосуп, токто-туп калдым.
- Биздин көчөдө экенибизди көрүп турасыз, телефонунуз бар экен, соопчулук үчүн болсо да, шаардан бир такси чакырып бериңизчи... Каерден келсе да, акысы биздин мойнубузда болсун.
 - Анте албайм...
 - Эмне үчүн?
 - Биздеги эреже ушундай... Бузууга болбойт.
- Диспетчер нирктин артистинин шамдагайлыгы менен терезени жаба салды. Эми ачтыра албасыма көзүм жеткенде, шылкыйып Букештин жанына келдим...
- Телефон аркылуу гана такси алууга болот экен, автобуска кеттик.
 - Анда телефон менен заказ бербейсиңби?
 - Телефондон?
 - Алдыгычы? – деп Букеш жаныбыздагы телефон-автоматтын будкасын көргөздү.
 - Баса, ырас эле... Бирок, өзүмдүн телефонумдун номерин да айтышым керек эмеспи...
 - Бештен башталган каалаган номеринди айта берсең болот! – дейт Букеш.
 - Автоматтан 002ни тере баштадым.
 - Төртүнчү угуп жатат!– деди трубкадан жанагы аялдын үнү.
 - Мага такси керек эле...
 - Адресиңиз?
 - Адресим?.. Аа... адресим... Адресим Тоголок Молдо көчөсү, үй номери жыйырма үч! – деп диспетчер аял отурган

үйдүн номерин айта койдум.

– Телефонунуз?

– Телефонум 5-13-74

– Фамилияңыз?

– Шыйкымбаев.

– Трубканы кармап туруңуз...

– Маакул...

– Такси айдоочулар! Кимиңер бошсунар? – деди диспетчер радио-передатчигин ачып.

– Мен бошмун! – деди 13-74 номерлүү машинанын шоферу, о бир кыйладан кийин.

Баарынан кызыгы диспетчер, шофер үчөөбүз бар болгону бир боз үйдүн ордунчалык аралыкта турганыбызга карабай, бири-бирибиз менен телефон, рация аркылуу сүйлөшүп жаттык. Мен болсо диспетчерди да, таксистти да көрүп турам.

– Тоголок Молдо 23. Шыйкымбаев тосуп алат! – деди диспетчер аял таксистке, – түшүнүктүүбү?

– Түшүнүктүү...

– Анда заказды орундаңыз.

Анан диспетчер менин телефонума:

– Сизге барчу таксинин номери “13-74” деп билдирди...

– Өзүм да коруп турам.

Диспетчер аял трубканы шектүү карап ордуна койду... Антип-минтип, мен будкадан чыкканча, ордунан козголуп калган «13-74» номерлүү такси Тоголок Молдо көчөсүнө түшүп алып, төмөн көздөй зуулдап кеткен бойдон көздөн кайым болду.

О, бир оокумдан кийин гана такси кайра келип, диспетчердин жанына токтоду... Кубанычыбыз койнубузга сыйбай Букеш, Алымкан үчөөбүз кирип келгенибизде, жанатан бери тынбай тыкылдап жаткан счетчиги 70 тыйын бурап койгон экен... Ага карабастан, «О, эрежең менен эмирен кал!», – деп, адресибизди айттык.

КИНОНОВЕЛЛЫ

ЭСКИЗЫ К АВТОПОРТРЕТУ

Если остановить вертящийся глобус в нужном месте, то при желании можно достаточно легко обнаружить небольшое темно-зеленое пятнышко, географические контуры которого обозначают государственную границу бывшей Советской Киргизии, а теперь Кыргызской Республики. Что, кстати, никак не повлияло на размер или цвет этого пятнышка.

Как не изменятся белоснежные горы Ала-Тоо с обязательной юртой на зеленой лужайке у подножия сказочных красных скал. Как не изменится мужчина-киргиз, перебирающий струны комуза в своей традиционно-классической полулежачей позе. Жон эле. «Просто так» — называется.

Как не изменятся отары овец, разбросанные по склонам, табуны лошадей и стада коров.

И не изменится длинноволосая миловидная женщина-киргизка, идущая со стороны прозрачного водопада. Неизменно соблазнительная, она извечно подходит к мужчине, под руку поднимает его, обрывая музыку, тащит в юрту. И вскоре после того, как падает полог юрты, мелодия комуза сменяется криком новорожденного...

Как не изменится карапуз, выползающий из юрты, как неизменно будет он расти, превращаясь в юношу по мере приближения к сивогривому коню поразительно чистой белой масти...

Так было. Так есть. Так будет.

Конечно же, не все европейцы знают про Киргизстан. Равно как и не все азиаты. Не говоря уже об африканцах и австралийцах.

Допускаю, что не все они знают и о том, что в этом вполне самостоятельном государстве, если хотите, независимой стране

среди гор и в долинах проживает около пяти миллионов человек и более 52 процентов из них называют себя кыргызами, если даже подобное признание уже не обозначается в пятой графе нового паспорта.

Есть и такие, что уверены, что киргизы — лишь малюсенькое племя в созвездии многочисленных потомков Тюрк-Ата. Для них бесспорным является факт, что все независимо от цвета кожи, национальности, партийности и вероисповедания, все эти миллиарды людей на земле происходят именно от него, а не кого-нибудь иного.

А известный киргизский писатель Орозбек Айтымбетов даже написал 533 толстые книжки и в каждой из них неоспоримо доказывает, что не только сам великий Тюрк-Ата и все народы Центральной Азии происходят от киргизов, но и болгары, анатолийские тюрки и киевская Русь, датчане и японцы, американцы и китайцы, даже добрая половина испанцев и мексиканцев, шотландцев и африканцев берут свое начало не откуда-нибудь, а именно от нашего райцентра Кара-Суу, что в Ошской области...

Правда, с англичанами вышла небольшая неувязка: те умудрились придумать письменность намного раньше киргизов, успели написать собственную историю, так что пока не соглашаются с нашими утверждениями.

Но это, как считают многие киргизы, их, англичан, собственные проблемы.

Тем более, что не менее известный писатель Кубат Джусубалиев обещает в самом ближайшем будущем не только разыскать родителей англичан, но и точно назвать их имена в алайском произношении, с непременным гималайским акцентом, если даже для этого ему придется написать роман с новой версией происхождения человека.

Впрочем, я не ставлю перед собой задачу подтверждать или опровергать чью-либо версию о том, кто все-таки первичен — курица или яйцо?

Я просто хочу нарисовать портрет киргиза конца XX века. И кто знает, может быть после этого благодарные потомки браминцев или китайцев, итальянцев или арабов, представители других небольших племен типа северных корейцев и южных"

нанайцев сами снимут с повестки дня мировой генетической науки вопрос о своем происхождении.

Исключительно для полноты восприятия эскизного наброска родоначальников жизни на земле я использовал новеллы Т. Сыдыкбекова о строительстве нового дома и С. Раева о товарищеском суде, естественно, с их согласия, поскольку без этих двух штрихов для меня киноавтопортрет не был бы обозначен, даже напиши я всё на чистейшем ошском диалекте, даже с небольшим допуском турецкого акцента стамбульского произношения. А исключительно для того, чтобы все было понятно всякому, я буду писать на русском языке МО, то есть на языке, как любят повторять нынче мои соплеменники, межнационального общения.

Поскольку же в портрет киргиза не допускается ни одной, самой крохотной русской мысли или какой-нибудь детали малокачественных китайских товаров широкого потребления, то и свою Литературную киноработу решил назвать:

ЭСКИЗЫ К АВТОПОРТРЕТУ

В связи с тем, что все черты характера настоящего киргиза имеют первостепенное значение, то и самые главные черты я буду называть по отдельности. Поэтому не удивляйтесь, что одной из самых главных черт автопортрета является

КЫРГЫЗ – ЛУЧШИЙ В МИРЕ ПОГРАНИЧНИК

(Первый эскиз)

... По предвечерней асфальтированной дороге едет киносъемочная машина с открытым верхом.

Машина останавливается в связи с тем, что дорога делится на две дороги, уже без асфальтового покрытия. Посередине висит восьмиметровый полосатый столб с красным флагом Советского Союза, пятиконечной звездой, серпом и молотом.

Чуть ниже, с правой стороны полосатого столба, висит точно такой же красный флаг, правда, намного меньших размеров, с той же обязательной звездой, но с одним лишь только серпом.

За флагом следовал указатель строго направо, а на киргизском и английском языках было обозначено: «ДОБРО ПОЖАЛОВАТЬ В КОЛХОЗ «ЗАВЕТЫ ИЛЬИЧА»

Еще ниже остроконечный указатель сообщал: «ГРАНИЦА».

Еще ниже указатель стрелы был направлен влево: «ЗАГРАНИЦА».

А на земле дорогу в правую сторону перекрывали таможенные ворота, изготовленные из добротного металлического уголка и сетки «Рабица». Открывались и закрывались ворота с помощью электрического привода.

За воротами стояла небольшая будка из неоструганных досок, со стеклянной верандой.

Все, что находилось по правую сторону, было выкрашено белой краской, но буквы на указателях – красной.

С другой стороны полосатого пограничного столба имелись те же самые атрибуты, с той лишь разницей, что на флаге выделялся молот, колхоз назывался «Заря Ильича», указатели нацеливались влево, ворота приводились в действия механически, в одну человеческую силу. И, наконец, вся левая сторона была покрашена в синий цвет, а буквы были белыми.

Кстати, обе будки, белая и синяя, были построены вплотную друг к другу и сообщались между собой небольшим проемом, вырезанным по контуру человеческой фигуры. Проем был замаскирован так, что при беглом осмотре не замечался...

Появление киносъёмочной машины, похоже, нарушило не только добрососедскую идиллию двух колхозов, но и дружеское чаепитие двух начальников двух пограничных застав.

Пожилой, достаточно щупленький, весь в орденах и медалях начальник пограничной заставы колхоза «Заря Ильича» по имени Кубат пок басар, сидевший на половине своего противника, при виде кинокамеры вскрикнул, побледнел, выронил из рук пиалу с недопитым чаем и юркнул в проем с такой скоростью, что камера успела зафиксировать лишь подошвы его сапог.

Его коллега по колхозу «Заветы Ильича», не менее пожилой, хотя без орденов и медалей, тоже засуетился. Его звали Эргеш-палван, Эргеш-богатырь значит, из-за могучего телосложения. Пытаясь быстренько замаскировать проем, Эргеш-палван зацепил одной из своих больших частей тела рубильник, включив сигнал тревоги.

О, что начало твориться после этого, в одном слове не уместишь, одной фразой не опишешь. Поэтому я вынужден коснуться некоторых подробностей. Вы понимаете, конечно, что я не могу не быть объективным, тем более что рядом со мной постоянно стрекотала кинокамера.

Итак, началось! Вдоль колючей проволоки, протянувшейся аж на полкилометра по лучшему образцу советской пограничной службы, загорелись многочисленные табло с надписями: «Тревога! Нарушена граница! Всеобщая мобилизация! Тревога!»

Одни надписи мигали пурпурно-красно, другие желтовато-бело, но сопровождались одинаковым музыкальным оформлением автомашин дорожной милиции, пожарной службы, в чьи звуки вплетались перезвоны церковных колоколов и заунывные голоса утренних муэдзинов.

Кубат пок басар, пробив головой только что поставленную маскировку Эргеша-палвана, спросил, вращая глазами:

— Ты что, сдурел?

— Нет пока, а что? — спросил в свою очередь Эргеш.

— Ты же включил тревогу?

— Нет, не я... — нашелся Эргеш-палван. — Ты сам задел рубильник своей кривой ногой.

— Ладно, потом разберемся, кто виноват. А сейчас выключи всю эту музыку!

— И не подумаю!

— Это почему еще?

— Надо шире смотреть на вещи, которые окружают тебя, — наизидательно произнес Эргеш-палван. — Вот, смотри, — он шгнул один палец, — во-первых, особые службы Жоокера Жокеевича и Темирбека Текеевича уже получили сигнал, так что, можешь мне поверить, начали мобилизовывать все силы, которые в их распоряжении. Во-вторых, нам с тобой не мешает лишняя проверка боевой готовности наших тылов. Поэтому и нет смысла выключать тревогу, все равно пограничной потасовки нам уже не избежать.

— А как ты собираешься объяснять людям причину объявления тревоги?

— Как всегда... — пожал плечами Эргеш-палван. — Скажем, что опять эта дурацкая скотина решила почесать свои бока о колючую проволоку. И покажем на твоего ишака. Может быть, хоть после этого твой шеф тебе коня выделит...

— Логично... — почесал переносицу Кубат пок басар. — Слушай, палван, у тебя не голова, а настоящая сессия Жогорку Кенеша. Значит, надо поспешить прислонить моего ишака к проводам?

— А ты тоже парень не промах, — одобрительно приобнял плечи своего собеседника Эргеш-палван. (При этом, надо заметить, никто из них, всецело занятых предстоящим событием,

не обращал ни малейшего внимания на кинооператора.) — Только не забудь привязать своего упрянца к столбу, а то как в прошлый раз уйдет к черту на кулички...

— На этот раз не уйдет, можешь не сомневаться! — и Кубат пок басар побежал к своему ишаку, пасшемуся невдалеке.

А Эргеш-палван со спокойствием Сталина и уверенностью Ельцина неторопливо, демонстрируя самому себе чувство собственного достоинства, отключил сигнал тревоги, степенным шагом вышел на веранду.

Со стороны аила, что располагался среди гор и в долине пограничной заставы двигалась толпа приблизительно из тысячи человек разных национальностей и пола, вооруженная палками, топорами, вилами, старенькими саблями и даже игрушечными пистолетами. Большинство являли собой пешие силы, но в толпе выделялись и пара десятков всадников, и несколько человек в спецназовской одежде. Женщин и очень маленьких детей везли на четырех бричках, совсем уж немощные старики мерно покачивались на спинах не менее древних ишаков.

Толпу замыкала колонна тяжелых ударных сил, состоящих из восьми сельскохозяйственных тракторов «Беларусь» с ковшами, бульдозерскими ножами и стогометательными клещами наперевес. К бортам бричек были прикреплены заранее приготовленные транспаранты следующего содержания:

Смерть нарушителям границ!

Ноги прочь с чужой земли!

Народ и партия едины!

Кто к нам с мечом придет, от меча и погибнет!

Наше дело правое!

Мы победим!

Больше навоза — выше урожай колхоза!

Толпа, словно единый организм, двигалась спокойно, несмотря на угрожающие лозунги и плакаты. Деловито беседуя, люди по ходу следования решали свои каждодневные житейские проблемы.

По мере приближения к колючей проволоке толпа делилась на две части, не забывая при этом помогать малым детям и немощным подслеповатым старикам разобраться в демаркационных линиях собственной границы. Равно как и заграницы.

Но оказавшись в пределах своей границы, люди не спешили выяснять и без того сложные и напряженные межколхозные отношения, не торопились выяснять источник нарушения границы. Со стороны вообще могло показаться, что людям ровным счетом наплевать на все, кроме как на просыное зернышко, то ли уже склеванное, то ли еще не найденное курицей.

Терпеливо, с достаточно легко улавливаемым профессионализмом, люди ожидали прибытия главных лиц предстоящего события.

И эти люди не заставили себя долго ждать.

Первым прибыл Жоокер Жокеевич на своем белом лимузине в сопровождении пары мотоциклистов в касках-скафандрах соответствующего цвета. В синем лимузине, сопровождаемый четырьмя мотоциклистами в синих комбинезонах появился Темирбек Текеевич.

Начальники пограничных застав обоих колхозов поспешили доложить своему начальству о случившемся. А поскольку лимузины остановились в метре-полтора друг от друга, то рапортовавшие начальники застав стояли невдалеке друг от друга, и, естественно, старались заглушить друг друга. Поэтому их было хорошо слышно.

- Что поделаешь с этой упрямой скотиной!
- Если ишак захочет почесаться, кто его остановит!
- А эта колючая проволока такая нежная...
- Сигнализация у нас так тонко отлажена...
- Вы же знаете, мы здесь не при чем...
- Все делается автоматически...
- Может быть, это в последний раз...
- И твой патрон в конце концов выделит тебе приличного коня!

– Что-о? — ошалело посмотрел на своего подчиненного начальник Темирбек Текеевич.

– Виноват, патрон... — смутился Кубат пок басар. — То есть, вы мне, патрон!

К счастью для начальников пограничных застав их неосторожные выражения не имели никакого значения для их патронов. Да и осторожные тоже.

Жокер Жокеевич быстрым шагом прошел мимо своего начальника заставы к своей трибуне. Эргеш-палван успел только подать знак своим соколхозникам поприветствовать патрона, да как назло громкое и протяжное «Ура-а-а!» членов колхоза «Заветы Ильича» совпали с выходом из лимузина Темирбека Текеевича, и тот воспринял крики, как восторженное признание его персоны, поэтому с удовлетворенной улыбкой произнес:

— Это очень хорошо, когда очень много людей, очень приветствующих своего лидера!

Потом, в отличие от своего противника, обошел ряды поданных, под их овацию, а также овацию подданных сопредельного колхоза, приветствующих своего шефа, и взошел на свою трибуну.

Впрочем, трибуна была одна — площадка на четырех столбах, два из которых принадлежали земле колхоза «Заветы Ильича», два — земле колхоза «Заря Ильича». Лишь посередине площадка была разделена на две половинки невысокими перилами. Да каждая половина трибуны была окрашена в присущий ей цвет.

Поскольку уже начало смеркаться, были включены мощные прожекторы. Щелкнули тумблеры микрофонов, и над сумеречным миром разнесся голос Темирбека Текеевича:

— Это очень хорошо, когда очень много людей, очень приветствующих своего лидера и друг друга!

Раздался гром аплодисментов как с одной, так и с другой стороны. Подобное положение могло устроить кого угодно, только не Жоокера Жокеевича, хоть и лишенного волосяного покрова на голове, но не лишенного чувства собственного достоинства и амбиций в мыслях своих.

Хотя перила мог легко перешагнуть любой из двух лидеров, ни тот, ни другой не стали проявлять желания дружеского рукопожатия, подчеркнуто не замечая друг друга. К тому же экономические трудности обоих колхозов не давали возможности выступать с программными речами, поэтому оба весьма своеобразно воспользовались предоставившейся вдруг возможностью.

Жоокер Жокеевич говорил:

– Дорогие мои современники, друзья, родственники, а также родственники со стороны моей очень дорогой супруги! «Что написано пером, то не вырубишь топором!» — говорится в пословице наших самых близких, наших самых старших братьев... Ну, вы знаете, кого я имею в виду... Так вот, то, что мы с вами общими усилиями прощляли урожай прошлого года, также не вычеркнешь из истории нашего колхоза; можно только новую страницу вписать... Никому не дано вычеркнуть из нашей истории, что мы снимали с полей нашего колхоза очень много очень хороших урожаев очень много лет назад.

Темирбек Текеевич говорил:

– Мы так молоды, и вы, многоуважаемые соколхозники, и я, ваш избраннык, и у нас еще пока есть выбор пути, нового пути, поэтому я со всей ответственностью заявляю, что мы пойдем другим путем!...

Жоокер Жокеевич говорил:

– У нас, очень дорогие сограждане, цели очень ясны, задачи очень определены, и нам очень бы надо было, засучив рукава, приступить к работе, чтобы доказать всему оставшемуся миру, что коммунизм в отдельно взятом колхозе — очень даже возможен!

– Очень бурные аплодисменты! — то ли скомандовал, то ли констатировал Эргеш-палван, и люди, хоть и разных национальностей, хоть и разного пола, партийной принадлежности и вероисповедания, но все с одинаковым киргизским усердием изорвали предвечернюю тишину громкими продолжительными аплодисментами и протяжными воплями:

– Ура-а-а-а! Слава! Слава! Да здравствует Ленин, Горбачев и... — здесь было трудно разобрать — то ли Жоокер Жокеевич, то ли Темирбек Текеевич, или оба одновременно, а вот последние слова слышны были отчетливо: — тоже пусть здравствует!

А Темирбек Текеевич говорил:

– В этом году мы должны построить...

А Жоокер Жокеевич говорил:

– Год назад мы построили очень большой, самый большой, если хотите, самый большой в мире...

А кто-то из молодых да ранний возьми и подскажи пламенному оратору:

– Туалет!

Но Жоокер Жокеевич и здесь продемонстрировал не только щедрость души и всепрощенчество сердца, но и глубокое понимание чаяний народа. Он сказал:

– Не спеши, сынок, я и сам хотел сказать об этом, потому что хорошо знаю нужду моего народа. Но ты все равно очень пламенный патриот своего колхоза, поэтому спасибо тебе!

А Темирбек Текеевич говорил:

– Мы должны построить молодежный центр, потому что люди в нашем колхозе рождаются и умирают, но не в центре, потому что у нас пока нет центра.

А Жоокер Жокеевич говорил:

– У нас очень много очень молодых людей, поэтому самая главная наша забота – о молодых!

И никто не знал, когда и чем закончится эта словесная дуэль двух незаурядных личностей, облаченных неограниченной колхозной властью, готовых стоять, не моргнув глазом, хоть до семи часов утра, сочувственно вздыхая над комплексом неполноценности одного и снисходительно посмеиваясь над манией величия другого.

Но в этот раз утра дожидаться не пришлось. Потому что объявился самый натуральный нарушитель границы в облике полуторагодовалого Турдубека, самого младшего сына автолавщика Турдумамата, который числится в колхозе «Заветы Ильича».

Люди зашевелились. Ребенок плакал. Обмен мнениями становился все громче. Все выше поднимались вилы над головами мужчин.

Лидеры двух колхозов были вынуждены спуститься в народ. Шум нарастал.

Сознание ребенка еще не прониклось сверхидеей «ГРАНИЦА» и «ЗАГРАНИЦА». Когда все ринулись отстаивать интересы родной границы, Турдумамат бежал, держа на руках Турдубека. И встал со своими сторонниками на половине колхоза «Заря Ильича», к которому относилась его автолавка.

А жена Турдумамата числилась бухгалтером колхоза «Заветы Ильича», и стояла среди своих соколхозников. И вот захотелось Турдубеку быть с мамой. И понятливый отец произнес очень строго, обращаясь к жене:

— Иди сюда и возьми ребенка!

— Да как же я нарушу святую колхозную границу, мой дорогой муж?... Ты мужчина, тебе и рисковать... — возразила жена.

— Хочу к маме... — писклявил Турдубек.

Куламудун, младший брат жены Турдумамата — молодой здоровый парень под изрядным хмельком, включился в разговор:

— Жезде! — обратился он к Турдумамату. — Прошу вас, принесите ребенка, не мучайте ни мою эжеке, ни собственного сына! Иначе я сейчас разнесу всю эту границу к чертовой матери!

Начали горячиться и другие, каждый доказывая свою правоту и тем самым распаляя себя и друг друга.

— Только попробуй! — пригрозил кто-то Куламудуну.

— А что ты сделаешь, если он попробует? — заступился за своего соколхозника кто-то из толпы.

— Кузькину мать покажу!

— Ни шиша ты ему не покажешь! Мы тоже не лыком шиты и любим свой колхоз. Не мешает тебе знать об этом...

— Так ты герой, что ли?

— Герой, не герой, а с такими, как ты...

После этих слов мужчины колхоза «Заветы Ильича» начали вытаскивать сабли из ножен.

Мужчины колхоза «Заря Ильича» вскинули винтовки.

Парни побежали заводить трактора.

Таким вот образом люди оказались перед лицом реального пограничного столкновения, способного перерасти в изнурительную межколхозную войну. Газеты сообщали, что кое-где подобное уже происходило.

Но тут свое веское слово произнес Темирбек Текеевич, продемонстрировав огромное великодушие как перед своим народом, так и народом соседнего колхоза. Он сказал начальнику заставы Кубату пок басару:

Пусть оформляют визу и передают ребенка из рук в руки.

Но тут уже взорвался Турдумамат.

Это как это — передают? Мой ребенок что, кукла, что ли? Или это не мой ребенок?

И он, подскочив к своему вождю, сорвал с его головы цилиндр и швырнул его на землю.

Темирбек Текеевич, правильно оценил ситуацию, не стал драматизировать поступок своего подчиненного. Под хохот толпы спокойно поднял цилиндр, сдул с него пыль, водрузил себе на голову, нарочито весело и громко сказал:

— Ничего страшного, сограждане! Мой лучший друг Турдумамат Тукеевич в этой суматохе просто перепутал мой цилиндр с калпаком Жоокера Жокеевича. Всякое бывает, на то мы и киргизы. Прости меня, дорогой друг, за неосторожное слово, ты можешь жить со своим ребенком без всякой визы в моем колхозе сколько угодно. И жену можешь взять...

И тут снова произошло неожиданное. Турдумамат, с плачущим ребенком на руках, опустился на колени, дрогнувшим голосом произнес:

— Прости меня, великодушный вождь! Я — неблагодарная скотина после всего этого...

Толпа с обеих сторон взорвалась громом аплодисментов и возгласами одобрения, скандируя: «Ско-ти-на! Ско-ти-на!»

Лишь только Жоокер Жокеевич грустно посмотрел в глаза начальнику своей заставы Эргешу-палвану и негромко произнес:

— Конечно, любой дурак согласится на безвизовое передвижение наших и ненаших людей из колхоза в определенных периодах исторического развития общества. Жаль, этот прохвост опередил нас. Ну да ладно, мы еще возьмем свое, хорошо смеется тот, кто смеется последним. В понедельник всем собраться у меня на очень секретное совещание!

А людская толпа разом двинулась в сторону своей деревни. Миновав колючую проволоку, разделявшую дорогу, люди незаметно смешались в общее половодье, а чуть в стороне от них, по обочине, шли Турдумамат с женой, держа за руки Турдубека, поднимавшего башмаками придорожную пыль.

И это — один штрих автопортрета киргиза, один изгиб сложного узора отпечатка пальцев, при ближайшем рассмотрении так непохожего на другие отпечатки. А в общем, если не ставить перед собой цели, отпечаток пальца — он и у негра отпечаток пальца: отыскать преступника по нему, конечно, с помощью Интерпола очень даже легко, а вот целостную картину составить... Вот почему я не считаю лишним следующий эскиз, который называется

КЫРГЫЗ — ЛУЧШИЙ В МИРЕ ДИЛЕР

(Второй эскиз)

Дилер — слово, которое в киргизском языке появилось только благодаря перестройке. Наверное, это слово — английского происхождения. Я даже уверен, что английского. Потому что когда прибалты объяснили киргизам, что русские — окупанты, мы все русские слова заменили на английские. И в этом был свой резон, потому что англичане — далеко, их мой киргиз никогда и в глаза-то не видел, поэтому как тот может быть оккупантом? А русские рядом.

Но это не к штриху портрета киргиза относится, это к слову «дилер», а если говорить по-человечески, то — посредник между продавцом и покупателем. Ведь не зря говорят, что на базаре два дурака: один продавец, другой — покупатель, и задача посредника состоит в том, чтобы эти два дурака не догадались, что он, посредник, умный, иначе ничего не заработаешь...

... Эргеш-палван, уже знакомый нам начальник пограничной заставы, вышел из своего дома с перекинутым через левое плечо полосатым курджуном. Подойдя к коню, Эргеш-палван перекинул курджун через седло, любовно похлопал коня по шее, отвязал конец веревки-чылбыра, принялся подтягивать подпругу. К нему подошла его жена Гюльсара, держа в руке веревку, привязанную к рогам пятнистой коровы. За коровой неотступно следовал рыжий теленок, почему-то без единого

пятнышка. Эргеш-палван обернулся на невнятное бормотание жены:

— Чего-чего?

— Я говорю, наши девочки взрослеют день ото дня, — громко заговорила Гюльсара, — перед соседями неудобно... Может, пора уже поставить свой туалет за домом?

— Ишь, чего захотели! — вскинулся Эргеш-палван. — Пусть хоть раз в день сбегают за пригорок, а то скоро пролежни будут на их задницах... И потом, ты представляешь, сколько досок надо будет купить, сколько самана сделать, чтобы туалет соорудить, а?

— Ладно, ладно... — примирительно произнесла Гюльсара. — Это я так, к слову. Если вы считаете, что не пришло время заниматься туалетом, пусть будет по-вашему... — И, приблизившись к мужу вплотную, шепотом спросила: — Деньги то в надежном месте?

— Надежнее не бывает! — Эргеш довольно похлопал себя по самому низу живота.

Собственноручно нащупав местонахождение денег, жена успокоилась.

— Вот и слава Аллаху, что на этот раз послушались меня! Все будет как в сказке, если еще и трезвым с базара вернетесь... Эх, если б не долги, ни за что не согласилась бы корову продавать! Дай Бог, попадет она в руки хороших людей, насытит их молоком! Дорогой мой, отец моих детей, хоть у нашей коровы и намек нет на беременность, но там, на базаре, не все же об этом знают... Так что не стесняйтесь, говорите, что беременная она...

— Это как так?

— Да просто! На прошлом базаре, например, Тавакал-хромой, говорят, до того расхваливал свою скотину, клялся-божился, что по 40 литров молока в день дает, что ко всему прочему вот-вот отелиться должна, что сумел продать одному неискушенному узбеку за 25 тысяч сомов своего двухлетнего дурного бычка...

— Так, — нахмурился Эргеш-палван, — еще какие будут ценные указания?

— Спичек не осталось дома, — продолжала Гюльсара. — Ну а если на этот раз не привезете мне азиатские галоши, можете совсем домой не возвращаться!

— Ты мне предлагаешь насовсем остаться на базаре?

— Да! Можете новую жену себе там взять!

Эргеш-палван расхохотался.

— Ну, не думал, что у такой красивой жены, как ты, могут быть такие красивые мысли! Можешь, тебе стать народным депутатом, и заседать на сессиях? Все депутаты-мужчины, которые мечтают протащить закон о двоеженстве, тебе орден «Дружбы народов» дали бы!.. Ладно, старуха, мне пора!..

Дав понять жене, что разговор окончен, он ловко сел на коня, привязал конец веревки к седлу и слехка прищпорил. Пятнистая корова, а следом рыжий теленок безпрототно последовали за ним. И вслед им неся голос Гюльсары:

— Девочкам ботинки не забудь, а сыну рубашку, себе штаны купите, а мне обязательно галоши!..

В погранзаставе в ожидании своего друга сидел на ишаке Кубат пок басар.

— Ты что так рано? — Удивился Эргеш-палван. — Жена, чтоли выгнала из дома?

— Мы же договорились встетиться с тобой утром, — пожал плечами Кубат пок басар, — а сейчас уже утро, базар наверняка давно начался. Знал бы, что тебе так трудно расстаться с женой даже на один день... ладно, мы едем на базар или нет?

И они поехали почти бок о бок, только ряд колючей проволоки разделял их. Впрочем, эта проволока не мешала им вести нетропливую беседу.

— Слушай, — заговорил Эргеш-палван, — это правда, что на прошлом базаре хромой Тавакал продал своего дурацкого двухлетнего бычка за 25 тысяч?

— Кто тебе сказал такую чепуху? — засмеялся Кубат пок басар. — Если жена, то, может быть и правда. Женщины, как известно, никогда не врут, но неверно услышать могут... или хромой Тавакал сам прихвастнул... Бычка-то он своего продал, но всего за 19 с половиной тысяч, и ни тыйына больше.

— А, может быть, все так, как она говорит?

— Да потому что, главным дилером был я. А мне помогал Эшимкан. Мы из кожи вон лезли, расхваливая бычка, пока не надурили одного старика узбека из Кокан-Кишлака. 19 с половиной тысяч, тыйын в тыйын.

— И что вы говорили этому узбеку?

— Что эта корова дает 40 литров молока в день, и она уже забеременела...

— И он вам поверил?

— Какая разница, поверил или нет! Главное, что купил!

— Он совсем не щупал бычка? — зачем-то спросил Эргешпалван.

— Совсем. Ни вымя не трогал, ни ляжки, ни шею...

— Сдается мне, что это был прохвост Кимсанбай, старый мясник и з Кокан-Кишлака. Он прекрасно знал, для чего ему теленок, и пока вы завалили про 40 литров молока, он уже прикидывал, сколько мяса даст ваш бычок. Наверняка тысяч на 40 будет, и кое-что семье на шорпо останется...

— Ты с ним знаком?

— Видеть — не видел, но много наслышан о его проделках.

— А почему же он, даже когда сделку закончили, не признался, кто он?

— Что ему объясняться с такими дураками, как вы! Но со мной такие штучки не пройдут. Сегодня я вам с Эшимканов преподам классический урок торговли. Урок — это, как его... А, урок дилера, вот!

— Сам будешь посредником, что ли? А кто будет корову тогда продовать?

— Ты, конечно! Ты же мне друг...

— Друг навеки!

— Только давай договоримся так. Я буду приводить тебе покупателей, будем с тобой торговаться, как незнакомые, а ты не соглашайся меньше чем на сорок тысяч сомов. Понял?

— Даже если предложат 39 с половиной?

— Конечно!

Так, беседуя, они миновали последний столбик с колючей проволокой, пошли по общей, асфальтированной дороге. Они совсем не обратили внимания на узбека в белой рубашке, кото-

рый некоторое время бесшумно ехал на велосипеде рядом с друзьями, внимательно прислушиваясь к их плану. Потом обогнал их и скрылся из виду.

Задолго до базара Кубат пок басар предложил:

— Давай-ка я поведу корову, что люди были уверены, что она моя.

Эргеш молча распутал сруки веревку и протянул ее другу.

— И твой полосатый курджун тоже, — после некоторого раздумья добавил Кубат. — Пусть думают, что я приготовил его специально для денег! А сам поезжай вперед, на базаре встретимся...

Эргеш вновь молча повиновался.

Скотный двор в одном из райцентров юга Киргизии набирал темп своей обычной торговой жизни. Основными продавцами были киргизы, а среди покупателей были в основном узбеки, но попадались и русские, дунгане, корейцы, уйгуры. Редко — и киргизы тоже. Но все торговались друг с другом, соблюдая ту единственную традицию центральноазиатских базаров, которую не встретишь ни в Стамбуле, ни в Дели, ни даже в Багдаде.

Такой вот пример. Щупленький посредник — но, если хотите, то дилер по имени Эшимкан, о котором уже была речь — пытался выторговать коня у здорового казаха для совсем еще молоденького узбека в очках. Он брал обеими руками ладонь продавца-казаха, называл свою цену и тряс его руку, без конца повторяя: «Скажи — да!». Тот спокойно отвечал: «Нет».

— Скажи — да!

— Нет.

— Будь человеком, уступи немного, скажи — да!

— Нет.

— Тогда ты уступи, — обращался он к очкарику, — скажи да!

— Нет, — отвечал очкарик-узбек.

— Послушай, очкарик, — Эшимкан снова повернулся к продавцу-казаху, — посмотри на своего покупателя, он еще совсем юный, почти ребенок, только начинает жизнь, а ты из-за каких-то паршивых пятисот сомов хочешь нанести травму его неокрепшей душе! Ну, скажи, — да!

Неожиданно заговорил сам покупатель.

— Аксакал, если он не хочет уступать, — не терзайте его, у меня все равно нет таких денег, которые он просит. Но мне интересно, почему вы его называете очкариком, в то время как он совсем без очков?

Эшимкан подозрительно посмотрел на своего покупателя и когда понял, что тот из так называемых «идейных», весьма холодно спросил:

— Тебе что нужно: конь или басни?

— И то и другое.

— Ну, так и стой возле коня и слушай басни этого продавца!

И раздосадованный дилер-посредник стряхнул с ладоней следы неудачно закончившейся торговли, пошел прочь предлагать свои услуги другим продавцам и покупателям, в дальнейшем подчеркнуто не замечая эту пару, потеряв интерес к их торговым взаимоотношениям.

Казах, глядя на расстроенного молодого человека в очках, участливо произнес:

— Если тебе интересно, почему называют меня очкариком, то я сам могу рассказать. Если у тебя есть время послушать, конечно...

— Кроме денег, дядя, у меня всего навалом!

— Тогда слушай... Это было в первый урожайный год после войны. Мне тогда было не больше лет, чем тебе сейчас... И вот как-то наши айылчане пришли на базар. А рядом с базаром, в парке, проходил какой-то митинг всеобщей дружбы народов, чтобы послать телеграмму товарищу Сталину, мол какие мы все тут интернационалисты. Ну, выступали, как водится. Волновались... И вдруг к микрофону подошел какой-то комсомолец и спросил, мол, есть среди присутствующих какой-нибудь казах? А то, мол, казахская делегация запаздывает, наша конференция никак не начинается.

Вот, — продолжил казах после паузы, — я, значит, вышел. Аллах свидетель, я вышел, чтоб спасти честь нации: даже мысли не мог допустить, что какое-то серьезное мероприятие можно провести без представителей моего народа. Ну, с трибуны зачитывают пламенные приветствия. Я сейчас не помню, да, если честно, и тогда-то не очень понимал из того, что гово-

рили выступавшие. Уловил главное: как можно чаще произносить «Да здравствует!» Посмотрел я на портрет Ленина, который стоял впереди всех, и мне показалось, что он подмигнул мне, мол, давай, Мусатай, не волнуйся... Вот я и сказал: «Да здравствует Ленин!» Потом посмотрел на другой портрет и сказал: «Да здравствует Сталин!» Потом то же самое сказал Молотову. А вот кто на следующем портрете — убей, не знаю. В очках. Я замер. Но вдруг кто-то из моих односельчан крикнул, мол давай, Мусатай, не подкачай. И я не подкачал, я сказал: «И вот этот очкарик, мать твою... тоже пусть здравствует!» Эх, схватили меня особисты, не стали даже слушать, что, мол, я от волнения забыл, как этого очкарика на самом деле зовут.

И дали мне, сынок, 16 лет строгого режима, из которых я отсидел семь лет, потому что уже не я, а Берия, чью фамилию я тогда искренне не знал, сам стал врагом народа... Многих таких, как я, выпускать уже не пришлось, потому что их расстреляли.. С тех пор меня и называют «очкариком». А я не обижаюсь. Хоть как пусть называют, лишь бы не отсылали на лесоповал в Сибирь...

Молодой узбек тоже вздохнул, сочувственно произнес:

— Я искренне соболезную за семь бездарно потерянных лет. А благодаря вашему рассказу и я теперь не буду обращать внимания на тех, кто обзовет меня очкариком.

— Тебе спасибо, что слушал.

— Нет, это вам спасибо.. Ну, ладно, пошел я...

— Куда ты пошел?

— Коня выбрать по своему карману.

— Погоди, погоди, — схватил его за рукав продавец, — скажи честно, за сколько ты мог бы купить коня?

— Если честно — за 20 тысяч. Больше ни тыйына нет!

— Тогда бери. Он твой! — и казах протянул покупателю уздечку.

— Правда?

— Только сначала мы должны соблюсти самый главный обычай, ладно?

— Какой обычай?

— Подойди поближе...

И пожилой казах начал вполголоса излагать суть обычая:

— Поскольку мы оба сошлись на 20 тысячах, ты возьмешь мою руку в свою и будешь трясти, каждый раз называя свою цену. Начиная поднимать по тысяче с 15, а я буду уступать с 25. На 20 мы оба скажем — да! Понял?

— Еще бы!

— Тогда начинай.

— И без посредника?

— А зачем, если мы уже договорились?

— Действительно, зачем кому-то деньги отдавать...

— Начали?

— Хорошо... Итак, даю 16 тысяч.

— Не... 24!

— Тысячу добавляю.

— Тысячу сбавляю!

— 18!

— 22!

— 19!

— 21!

— 19 ... кгм... пятьсот!

— Что-о-о? — глаза у казаха округлились, потом он расхохотался, затряс руку молодому узбеку, — ну, чертенок, наказал своего старого учителя, обманул на пятьсот сомов! Молодец! Забирай коня!

...Впрочем, я, кажется, несколько увлекся. А в это время на другом конце базара Эргеш-палван уже проводил очередного покупателя к пятнистой корове Кубата пок басара, не скупясь на все свое посредническое красноречие.

— Слушай, земляк, уступи немного этой красивой женщине!

— Нет, не могу! — стоял на своем Кубат.

— Ну, будь человеком, ты же видишь, что перед тобой не перекупщица, а обыкновенная многодетная мать. Ее детям каждый день молоко нужно, а коровы нет, зарезали год назад во время похорон третьего мужа.

Женщина вздрогнула, схватила за шиворот Эргеша, произнесла угрожающе:

— Что за ерунду плетешь, ты, болван!? У меня и первый и последний муж дома, жив-здоров, я его и на десятирех как ты не променяю!

Эргеш не стал возражать, напротив, с готовностью согласился с ней:

— Совершенно верно, я-то понимаю, что у вас единственный муж, но вот этот идиот знать ничего не хочет, даже тысячу сомов не уступает за свою корову. Он даже не подозревает, что ваш муж находится здесь, на базаре, если он подойдет сюда, то неизвестно, как весь торг обернется. Может, еще тыщонку добавите, чтобы миром завершить вашу торговлю?

— Нет, больше того, что предложила, ни тыйына не дам!

— А ты что скажешь? — повернулся Эргеш к Кубату.

— Я сказал — сорок!

— Эй вы, болваны! — не выдержала женщина. — Ищите себе дураков, где хотите, я же не собираюсь переплачивать за вашу яловую доходягу!

Она резко повернулась и пошла прочь, а ей вслед Эргеш скромно произнес:

— Ты сама яловая... И хрен с тобой!

И вскоре приволок за рукав другого покупателя — здорового узбека в белой рубашке. Посоветовавшись с ним, он подошел к Кубату, взял его правую руку и свою ладонь, многозначительно произнес:

— Скажи — да, будешь иметь 36 тысяч!

— Нет, 40!

Эргеш-палван подмигнул ему правым глазом, мол, согласайся. Кубат пок басар не понял его и на всякий случай моргнул в ответ левым.

— Значит, согласен на 36 тысяч?

— Да, я согласен на 40 тысяч! — ответил Кубат.

— Послушай, земляк, — обратился Эргеш к узбеку, — может быть, немного добавишь? Жалко будет скотину, если попадет в руки мясника. Ведь корова беременна и дает по 40 литров молока в день, представляешь? А жирность какая! Сплошной каймак! Сам же видишь, что лучше коровы нет на базаре!

— Да, хорошая корова, — согласно кивнул покупатель. — Хотя, может, и не самая лучшая на базаре. Так что красная цена ей — 36 тысяч...

— Хоть полтыщи добавь...

— 36! — упрямо сказал узбек.

— Ты все слышал? — обратился к Кубату Эргеш. — Уступи за 36, цена-то хорошая...

— 40!

Эргеш наклонился к уху Кубата, процедил сквозь зубы:

— Ты что, спятил? Посмотри на базар, сегодня и с телянком ни одна корова на такую цену не потянет! Да и люди начинают расходиться. Скажи — да!

— Говорю же, нет! А люди — пусть рахоятся, кто спешит, а мне торопиться некуда...

— Ты что, издеваешься надо мной?! Я же говорил тебе, что завтра я должен долг вернуть, значит, деньги сегодня нужны!

— Это твои проблемы. А моя задача — продать корову за 40.

— Пойми ты, дурья башка! — свирепел Эргеш. — Никто сегодня не даст такую цену за эту паршивую корову. Отдавай за 36 и пошли домой. Четыре тысячи я из своих добавлю.

— Ты это серьезно? — не поверил Кубат.

— Уже куда серьезнее!

— А потом не будешь упрекать, что я не был достаточно настойчив?

— Не буду.

— Поклянись!

— Аллахом клянусь!

— Тогда зови своего сарта!

Эргеш-палван отправился на поиски покупателя-узбека, поскольку тому надоело наблюдать за спором Кубата и Эргеша. Наконец, увидел его.

— Эй, земляк, хочешь я уговорю того человека продать корову за 36 тысяч?

— Хочу.

— Пошли тогда.

Они подошли к Кубату пок басару и снова Эргеш-палван взял его левую руку.

— Ну что, отдадим за 36 тысяч?

— Нет, — мотнул головой Кубат.

— Ты что, с ума спятил? Мы уже только что договорились!

— А я передумал!

— Почему?

— Потому что...

Покупатель развернулся, чтобы уйти, поскольку этот спор ему порядком надоел, но потом решил потрепать мужскую гордость этих двух киргизов.

— Послушайте, земляки, так не годится! — сказал он. — Я уже почти договорился вон с тем мужиком, и теленок у него побольше вашего, и за 34 тысячи. А вы своей торговлей перебили все. Так не годится. Прежде чем отправляться на базар, посоветуйтесь как следует с женами, если сами не можете продать корову...

— Э-э, земляк, — воспрянул духом Эргеш и на всякий случай показал кулак Кубату. — Бери за 36 и — по рукам!

Кубату пок басару ничего не оставалось делать, как складывать деньги в курджун. Узбек поспешно увел корову, а друзья, прежде чем уйти с базара, подошли к тому мужику, на которого показал узбек, спросили:

— Что, земляк, сколько за корову просишь?

— 45!

— Просить и 50 можно, а дают сколько?

— Да вот, 44 давали, да вы перебили!

— Что?!

— Да он бы и 45 выложил, но в это время ты позвал его к своему другу...

Друзья переглянулись, потом продолжили путь в тягостном молчании. Неожиданно Эргеш сказал:

— Что бы там ни было, а сегодня ты вел себя молодцом! Данай-ка, угощу тебя бозо!..

— Да и ты был в ударе... — улыбнулся Кубат.

Эргеш купил по кесе бозо, стоя выпили. Продавица лишь только посмотрела на них, и Эргеш ответил:

— Конечно, повторить!

После третьего повтора Кубат сказал:

— А ведь это был он...

— Кто? — не понял Эргеш.

— Который на прошлом базаре купил бычка у хромого Таваккула...

— Ну да?

— Утверждать не буду, конечно, только мне все кажется, что он...

— Что же ты не сказал мне сразу? Я бы ни за что не продал ему корову!

— Ты же не давал и рта мне раскрыть...

— Вот, черт! Этот прохвост наверняка зарежет и корову, и теленка...

— Может быть... — согласился Кубат.

Захмелевшие друзья решили возвращаться домой. Но почти у самого выхода вынуждены были остановиться, увидев недавнего своего покупателя, продававшего их пятнистую корову. Тот красноречиво зазывал:

— Правоверные мусульмане! Покупайте самую лучшую корову во всей округе! Дает по 60 литров молока в день, больше половины которого — чистая сметана! Рождает каждый год, и через год приносит двойню! В этом году как раз должны быть два!..

Эргеш-палван, не веря ни глазам своим, ни ушам своим, медленно обошел корову. Даже пощупал. Потом спросил:

— Земляк, послушай, откуда ты знаешь, что она двойню приносит? У меня она всегда по одному приносила...

— Про вашу корову я ничего не знаю, мой дорогой. А моя в один год приносит одного, а через год — сразу двух!

— Послушай, земляк, — не унимался Эргеш, — ты ведь всего час назад купил у меня эту корову...

— Проходите, палван, своей дорогой, не мешайте торговле! Эта корова не по вашему карману!

— Это почему же не по моему карману?

— Потому что я знаю, что у вас не хватит денег купить такую породистую корову...

— Кто сказал, что не хватит? Мы бозо купили на свои деньги, которые из дома привезли, а твои деньги совсем не трогали, вон они, в курджуне. Возьми свои деньги, а нам верни нашу корову...

— Хай-хай, палван... — покачал головой узбек, — нарушать вековые традиции наших базаров не позволено не только беднякам, вроде меня, но даже богатым, вроде вас, людям... Коровы и в самом деле еще час назад была вашей, а теперь она давно уже моя. Я честно заплатил столько сколько вы сказали. А если

вы хотите у меня купить корову то называйте свою цену, поторгусь... Все равно последнее слово остается за продавцом. Вы не обижайтесь, пожалуйста, но свою корову я собираюсь продать за 50 тысяч сомов. Ваше предложение?

Эргеш-палван посмотрел на своего друга, потом взял его за воротник, приподнял и прошипел в ухо:

– Теперь ты будешь посредником...

– Хорошо, хорошо, – залепетал Кубат.

– И если корова уйдет к другому, тогда пощады не жди...

И все повторилось с самого начала, только в уже обратном направлении. Пожилой узбек разложил перед собой зеленый шелковый кушак, и после каждого рукожатия на этот кушак пачками падали деньги.

Долго не соглашался новоявленный продавец. Эргеш-палван уже вернул ему все деньги из полосатого курджуна. Потом, не обращая внимания на покатывавшихся со смеху людей, растегнул ширинку и вытащил оттуда пачку денег, завернутых в белый носовой платок. Потом в кушак упали и сам курджун, и веревки, и мелочь из карманов самого Кубата пок басара. И когда на кучу с деньгами упали и часы Эргеша-палвана, вспотевшие от напряжения покупатель и продавец заорали одновременно: «Да! Да! Да!».

Узбек упал грудью на свои деньги.

Эргеш-палван обнял за шею свою пятнистую корову. Кубат пок басар медленно присел на корточки, вытер пот со лба...

Друзья возвращались по уже знакомой нам дороге, ведя за собой пятнистую корову с теленком.

– Не расстраивайся, Эргеш-палван, – успокаивал своего друга Кубат, – 13 тысяч, которые ты потерял, не такие уж и большие деньги. Но зато нам удалось купить нашу породистую корову всего за 49 тысяч сомов!

– Конечно, память предков не простила бы всего случившегося, не выкупи мы это разумное животное. Гляди, как радостно возвращается оно домой! Так что, спасибо тебе, Кубат, что помог мне достойно отстоять честь нации!

– О-о, если бы не твоя настойчивость, мне бы не удалось переубедить этого упряма!

— Ну, теперь ты убедился, что мы, киргизы, лучшие в мире торговцы?

— Как тут не убедишься!

И друзья, не сговариваясь, затагнули свою излюбленную песню, краткий смысл которой сводился к тому, что тот, кто режет свинью, все равно, что режет собаку... Общая дорога была достаточно далекой, во всяком случае о таможенном poste пока еще не думалось.

КЫРГЫЗ – САМЫЙ ЛУЧШИЙ ОРГАНИЗАТОР ТОВАРИЩЕСКОГО СУДА

(Третий эскиз)

Кабинет председателя колхоза «Заветы Ильича» Жоокера Жокеевича представлял собой просторную комнату с достаточно массивным «Т» образным столом посередине.

Над мягким креслом хозяина кабинета, на задней стене висели портреты двух Ильичей — Леонида и Владимира. Боковые стены тоже украшали портреты, выполненные в стиле соцреализма: Андропов, Суслов, Кунаев, Шеварнадзе, Алиев, Громыко, Горбачев, Лигачев и Ельцин. Жоокер Жокеевич сидел в своем кресле и подчеркнуто учтиво с кем-то беседовал по телефону. По мере продолжительности разговора он встал, с каждой репликой невидимого собеседника все более вытягиваясь...

— Да, да, товарищ первый... Вы абсолютно правы. Будет сделано, будет сделано! Да, товарищ первый, завтра же организуем самый массовый, самый показательный, самый товарищеский суд! Уверяю вас, в столице обязательно услышат его отголоски... Не беспокойтесь, товарищ первый, виноватого обязательно найдем, как же без виноватого! Все будет как надо...

Жоокер Жокеевич отвечал уверенно, вдохновляясь от собственного голоса, все более вдохновляясь идеей, поступавшей из телефонной трубки. И неудивительно, что упустил момент, когда рука на портрете Леонида Ильича вдруг пришла в движе-

ние, пока не получил довольно увесистый щелчок по лысой голове, от которого не только присел, но и взвыл. Но тут же взял себя в руки и поспешил заверить своего телефонного собеседника:

— Ничего, товарищ первый, просто на улице детвора балуется...

Жоокер Жокеевич прикрыл рукой трубку, поднял взгляд и укоризненно-просительно произнес:

— Погоди, Ильич, потерпи немного... Я же с первым разговариваю...

— А ты пошли его на... 17-й съезд — ухмыльнулся портрет Леонида Ильича.

— Не могу... — покачал головой Жоокер Жокеевич. — Он мне шею свернет раньше, чем ты за рамки выйдешь... Да, да, товарищ первый, — продолжил он кивать в трубку, — конечно, дисциплина хромает маленько, но мы над этим работаем, все недостатки выметим, как мусор из вашей приемной... Нет-нет, главное не то, что у вас много мусора, главное, как чисто он выметается! Хорошо, будет сделано!

Положив трубку, Жоокер Жокеевич облегченно вздохнул. Взял газету «Правда» и положил ее на свое мягкое кресло. Почесал затылок и заменил «Правду» на «Советскую Киргизию», потом на «Советтик Кыргызстан», пока не остановился на еженедельнике «Кыргызстан маданияты». Встал на подстеленную газету, засунул левую руку за нижний край рамки портрета «дорогого Ильича» и вытащил оттуда початую бутылку «Русской». Спустившись с кресла, посмотрел на «дорогого» и увидел нахмуренные брови и виновато-стыдливые зрачки, скошенные в сторону «вечно живого».

— Тьфу, черт бы вас побрал! — невнятно ругнулся Жоокер Жокеевич, забрался на стул под портретом Ленина и задернул белую шелковую штору. Вернувшись на место, он вытащил из тумбы стола два стакана и ловко разлил остатки водки поровну. Протянувшаяся из-за его спины рука «дорогого» Ильича взяла стакан, они профессионально чокнулись и быстро выпили. Закуски, естественно, не было, но Леонид Ильич проявил коммунистическую изобретательность: взяв голову Жоокера Жокеевича, он приподнял ее вместе с туловищем до своего уровня и

смачно поцеловал. Жоокеру Жокеевичу не оставалось ничего другого, как занюхивать рукавом Леонида Ильича.

Не скрывая удовлетворения, Леонид Ильич опустил Жоокера Жокеевича и ласково сказал:

– Еще по стакашке, Жоокерчик...

– Дорогой Леонид Ильич, мне будет много... Да и вам... Да и «секретное заседание» нужно провести...

– А ну, повтори!.. – тяжелая рука опустилась на плечо Жоокеру Жокеевичу, и тому ничего не оставалось, как вновь запустить руку за рамку портрета и вытащить новую бутылку. Налив «дорогому» полный стакан, себе плеснул немного, но рука тут же отобрала бутылку и наполнила его стакан до краев.

– Не могу я столько...

– У коммунистов нет слова «не могу»!

Жоокер Жокеевич едва было не перекрестился, но только махнул рукой, начал пить, с каждым глотком выпучивая глаза все сильнее. Выпив, начал искать взглядом хоть какую-нибудь закуску, пока не наткнулся на интересную комбинацию из трех пальцев, которую свернул ему под нос Леонид Ильич. Увидев, как его верный соратник по партийным и бутылочным делам сначала сконфузился, а потом все-таки занюхал дулей, он разразился громовым смехом.

В это время приоткрылась дверь. Жоокер Жокеевич быстро прыгнул с кресла, убрал бутылку и стаканы в стол. Ильич продолжал смеяться, прикрыв глаза тяжелыми старческими веками. Поэтому, чтобы входящие ничего необычного не заметили, Жоокеру Жокеевичу пришлось какое-то время изображать из себя смеющегося, и даже когда Леонид Ильич замолчал, Жоокер Жокеевич еще некоторое время беззвучно шевелил губами, что привело в некоторое замешательство тех 4 – 5 человек во главе с начальником заставы Эргешем-палваном, которые были приглашены на «секретное заседание». Поэтому Эргеш-палван придержал дверь полуоткрытой, спросил:

– Что с вами, шеф?

– Ой, не спрашивай! – Жоокер Жокеевич замахал руками, соображая, как достойнее выбраться из нелепого положения. – Я только что с первым разговаривал, так наш многоуважаемый аксакал такой анекдотик рассказал, до сих пор смешно. Хе-хе...

Его тоненький смешочек даже близко не подходил к тому смеху, который только что звучал, в кабинете, поэтому у пришедших были веские основания оставить свободными, ближайшими к столу кресла. Да Жоокер Жокеевич не очень-то и настаивал, памятуя о том запахе, который он не мог не источать после двух выпитых стаканов водки. И он поспешил начать свою речь.

— Друзья мои, только что я получил ЦУ оттуда, — он показал на потолок. Мы должны провести одно показательное мероприятие в нашем колхозе. Как вам известно, партия и правительство уделяет огромное внимание не только борьбе с преступностью, но и ее предупреждению. Сегодня по всей нашей необъятной стране идет семимильными шагами капания товарищеских судов, растет их авторитет в народе не по дням, а по часам, и не за горами то время, когда профессиональные судьи останутся без работы, потому что кому лучше знать чаяния народа, как не самому народу, руководимому вдохновляющей и направляющей партией коммунистов! И я вам со всей откровенностью скажу: это правильно! Пусть все эти так называемые государственные прокуроры и профессиональные юристы всех мастей оправдывают свои зарплаты консультантами наших товарищеских судов, подводя законодательную и правовую базу под решения первого. Итак, мои дорогие соратники, что вы можете сказать по этому поводу?

— Все будет, как вы скажете, дорогой шеф!

— Благодарю, я и не сомневался в вашей политической зрелости. А теперь приступим к самой важной части нашего «секретного заседания» — выборам состава товарищеского суда. Какие будут предложения?

— Сами назначайте, кого хотите, а мы утвердим единогласно!

— Еще раз большое спасибо, дорогие товарищи! В таком случае на должность председателя товарищеского суда предлагаю кандидатуру Жокеева Жоокера Жокеевича.

Сидящие бурными аплодисментами утвердили председателя товарищеского суда.

— Благодарю за доверие. Членами товарищеского суда я предлагаю выбрать всех сидящих здесь товарищей. Как будем

голосовать — списком или персонально по каждой кандидатуре?

Новый взрыв бурных аплодисментов явно указывал на то, что нет смысла тратить время на каждую кандидатуру в отдельности.

— Молодцы, — похвалил Жоокер Жокеевич. — А теперь в почетный состав нашего товарищеского суда я предлагаю избрать всех членов бюро нашего райкома партии во главе с самим, то есть многоуважаемым доктором сельскохозяйственных наук, а также наук юридических и политических, включая машиноведческие, верным ленинцем, лично нами многоуважаемым самым первым... Что вы на это скажете?

— Как всегда — наше тоекратное «Ура!»

— Не слышу...

— Ура! Ура! Ура!

— Прошу повторить...

— Ура! Ура! Ура!

Пока участники «секретного заседания» аплодировали и скандировали необходимые лозунги, Жоокер Жокеевич снял телефонную трубку, набрал нужный номер, обменялся короткой фразой с абонентом и направил принимающую часть трубки к скандирующим:

— Ура! Ура! Ура!

По знаку Жоокера Жокеевича молодой человек с комсомольским значком на груди нажал на кнопку портативного магнитофона, и в дружное «Ура!» влился шквал аплодисментов, вскрики мужских и женских голосов:

— Да здравствует наш самый-самый Великий, самый Первый!

— Слава нашему доктору кукурузоводческих наук!

— Слава академику всемирного учения бригадного и семейного подрядов!

— Да здравствует наша надежда и опора, наше КГБ, наш любимый, наш самый первый!

— Слава нашей дружбе наших народов нашего района!

Пока все это громыало и призывало, Жоокер Жокеевич,

положив трубку, спокойно, по-деловому, дал каждому присутствующему исчерпывающую инструкцию, затем, смикшировав звук магнитофона, учтиво сказал в трубку:

— Вы слышите, товарищ первый, с каким воодушевлением наши люди встречают новый почин... Рад стараться! Нет, завтра будет еще больше. Пламенный коммунистический привет супруге, дочери, зятю, вашим драгоценным внукам! Спокойной ночи, уважаемый академик! — Он положил трубку, обвел присутствующих удовлетворенным взглядом. — Вот видите, первый доволен, что нам еще надо! Цели ясны, задачи определены, осталась техника — претворить в жизнь, друзья мои. Кстати, не забудьте пригласить нашего киношника из телевидения, пообещайте за хорошие съемки хорошего барана, мешок муки, мешок картошки и еще что-нибудь с товарищеского стола товарищеского суда. Вопросы?

— Один вопрос можно? — спросил Эргеш-палван.

— Да, конечно.

— Если завтрашний товарищеский суд будет таким массовым и таким громким, к чему секретность нашего сегодняшнего заседания?

— Исключительно для того, чтобы этот прохвост Темирбек

Текеевич не перехватил инициативу и не рапортовал раньше нас. Не секрет, что у него большие возможности. Мы, конечно, тоже не лыком шиты, но для абсолютного успеха необходима неожиданность. Кстати, вопрос на засыпку: кто наш главный враг?

— Кыргызское демократическое движение, КДК! — выпалил молодой человек с комсомольским значком.

— В общем-то правильно, — согласился Жоокер Жокеевич.

— Все эти КДК, «Асаба», «Ашар», «Славянский фонд», «Эркин Кыргызстан» и прочая шушера — это наши внутренние враги, с ними как-нибудь сами справимся. На худой конец какому-нибудь строптивцу подкинем должность, он и сам заткнется. А вот Темирбека Текеевича с его «Зарей Ильича» никакой должностью не заткнешь, пока не отнимешь у него престиж.

— А не привлечь ли нам тогда кого-нибудь из его людей в качестве народного заседателя на завтрашний процесс? — предложил Эргеш-палван, покручивая усы.

Жоокер Жокеевич вынул из стола бутылку водки, завернутую в газету «Кыргызстан маданияты».

— Это тебе премия за твою свежую идею, Эргеш-палван, и я тебе ее вручу после практического воплощения!.. Ну, что, на этом закруглимся, товарищи?

Во второй половине следующего дня люди потянулись к дому Эргеша-палвана — кто на бричках, кто на ишаках, кто на лошадях, а кто и своим ходом. При этом практически никто не знал, зачем они идут, и такие вот диалоги были совсем не редки:

— Ты знаешь, зачем нас собирают?

— Нет.

— А зачем тогда идешь?

— Чтобы узнать, зачем собирают.

— А я знаю!

— И зачем же?

— Чтобы предложить мужчинам, которым за сорок, самим повеситься. Каждому второму, конечно, а не всем подряд.

— Ну уж нет, надо тогда всем подряд. А то многие уже забыли не только имя пророка Мухаммеда, но и самого Аллаха. Пьют с утра до вечера, да еще такую вонючую самогонку, что от одного запаха жить становится тошно.

— Что ж ты тогда остановился? Испугался?

— А чего пугаться-то? Просто задумался: веревки там дадут или надо было с собой прихватить... Я-то не знал, зачем собирают...

— Раз не предупредили, значит, сами все приготовили...

Жоокер Жокеевич подъехал на своем белом лимузине в окружении своей обычной свиты. Позволив Эргешу-палвану прикоснуться к руке, по-дружески спросил:

— Ну, как?

— Пока все по плану.

— Осуждаемого нашли?

— Да, шеф.

— Свидетелей?

— И свидетели будут. Даже одна женщина.

- А народного заседателя?
- Будет, шеф?
- Оттуда?
- Конечно, шеф!
- А киношник?
- Обещал успеть, кушать-то хочется...

Словно подслушав разговор высоких руководителей, к месту события на двугорбом верблюде подкатил Азамат Айбекович со своей знаменитой кинокамерой «Конвас» и с красивой эмблемой «КТР» над длиннофокусным объективом...

Оглядев стол для президиума, Жоокер Жокеевич довольно усмехнулся, но в следующее мгновение обнаружил организационный недостаток и отвел Эргеш-палвана в сторону, зло зашипел:

- А где флаг?
- Какой флаг, шеф?
- Красный, государственный...

– Нету, шеф, – развел руками Эргеш-палван. – В магазинах не осталось ни одного флага. По слухам, Темирбек Текеевич закупил с помощью своего агента всю партию...

– Подлец! Наверняка тоже задумал что-нибудь... Вот что, старый воин, прояви свою закалку, партийную сметку, учти присутствие телевизионщика, воспользуйся моим именем, но через пять минут водрузи над этим домом красный флаг. Любой алый материал, но без флага мы не можем начать процесс, опоярившись на всю округу, понял?

– Постараюсь, шеф! – Эргеш-палван пристукнул каблучками.

- Да уж, постарайся...

И Эргеш-палван медленно побрел по рядам односельчан, пихорадочно ища взглядом что-либо красное, пока не наткнулся на один из атрибутов костюма собственной жены Гульсары, которая возилась у огромного котла с варившимся мясом для товарищеского стола товарищеского суда.

– Старуха, поди-ка сюда, – поманил жену за собой Эргеш-палван.

— Чего тебе? Видишь, я занята... — Гульсара думала отмахнуться, но Эргеш-палван так зыркнул на нее, что она послушно последовала за мужем. Но у порога дома все-таки остановилась:

— Что случилось?

— Закрывай двери на задвижку и снимай штаны!

— Ты что, с ума сошел? — Гульсара прислонилась к дверному косяку.

— Времени в обрез, быстро снимай!

— Полный двор людей, позора не оберемся, если кто-нибудь случайно увидит, чем мы с тобой занимаемся...

— Снимай скорее, старуха! Если кто-нибудь и увидит, то это будут цветочки по сравнению с теми ягодками, которые могут быть...

По решительному настроению мужа Гульсара поняла, что возражать ему бесполезно. Стыдливо улыбаясь, вместе с тем почти не скрывая своей внутренней радости, Гульсара аккуратно задвинула шторы на окнах, бормоча ради приличия:

— Все-то у тебя не как у людей... Когда нет никого — дрыхнешь сутки напролет, а людей полно — так раздевайся быстрее... — Она легла на спину, аккуратно, как и подобает настоящей киргизке, сняла штаны, не обнажив даже щиколоток.

Эргеш-палван, уже стоявший с ножницами, схватил штаны жены, разрезал треугольником для флага, остатки бросил обратно:

— Завтра куплю тебе новые, а это надо срочно повесить над домом!

Гульсара сначала растерянно сжала остатки штанов, потом расхохоталась, потом разрыдалась, но какое дело было до ее переживаний государственной задаче, воплощенной в красный флаг, привязанный к черенку штыковой лопаты, воткнутой в земляную крышу дома Эргеша-палвана. К тому же председатель товарищеского суда уже восседал во главе стола — сам Жокеев Жоокер Жокеевич.

Чуть в стороне, поставив свою знаменитую камеру «Конвас» на седло верблюда, трудился для истории собственный корреспондент КТР Азамат Айбекович. Даже непрофессиональному глазу было видно, что автором-конструктором единственной в мире подобной «съёмочной площадки» являлся сам

кинооператор. И если не считать, что люди иногда вздрагивали от звука его камеры, напоминавшего пулеметную очередь, в остальном было все вполне прилично, и Азамат Айбекович даже смотрелся иногда весьма забавно, когда производил съемки круговой панорамы со спины своего двугорбого...

Слева от Жоокера Жокеевича сидел народный заседатель из колхоза «Заря Ильича» Кубат пок басар, весь в орденах и медалях, а справа сам Эргеш-палван. Когда Жоокер Жокеевич дал знак начинать, из-за телеги появился «очкарик», в свое время продававший на базаре коня. Вместе с настоящим очкариком, изображавшим тогда покупателя, они, по-солдатски маршируя, несли сейф, распевая песню:

— Дайте нам команду — маршалы наши,
Мы все будем нести службу на границе.
Пусть попробует тысяча миллионов врагов
Наши границы нарушить,
Мы их всех перебьем,
Всех до одного перестреляем!
Айт, дыба, тырый!
Айт, дыба, тырый!

Поставив железный сейф на другой конец стола, за которым посещал президиум, встали по бокам, всем своим видом гарантируя полную безопасность и целостность обвиняемого.

Слово взял Жоокер Жокеевич.

— Товарищи! Разрешите начать наш первый показательный всенародный товарищеский судебный процесс над главным врагом нашего коммунистического будущего — расхитителем социалистической собственности.

Толпа одобрительно загудела.

— Давай, начинай!

— Давно пора!

— А пиво будет?

— Давай!

— Итак, с вашего единогласного разрешения слово предоставляется генеральному колхозному обвинителю, секретарю комсомольской организации колхоза «Заветы Ильича» товарищу Жусупбеку Топчубаевичу.

Молодой человек с комсомольским значком на груди направился к трибуне. Пока он шел, беззубый старик, сидевший на уровне расставленных ног «очкарика», увидел, что у того распорота ширинка, и сквозь прореху выглядывал кусочек белого нижнего белья. Беззубый сделал попытку знаками показать «очкарику» выправить положение, но тот стоял как вкопанный, ни на что не обращая внимания. Тогда беззубый негромко произнес:

— Эй, друг, прикрой «ворота», а то застудишь...

— И не подумаю! — не разжимая губ произнес «очкарик».

— Это почему же?

— У нас такой обычай.

— Какой такой обычай, которого я не знаю? — изумился беззубый.

— Когда в доме мертвец, ворота не закрываются...

— А-а... Хороший обычай... — согласился беззубый.

А комсомолец уже разложил на трибуне свои бумаги, сделал глубокий вздох и начал читать обвинительную речь.

— Товарищи! Граждане! Из центрального амбара нашего колхоза в последнее время все чаще начало обнаруживаться исчезновение зерна, дошедшее до особо крупных размеров. В начале нашего расследования мы подозревали в этом, мягко говоря, воровстве и заведующего складом, и ночного сторожа. К счастью, когда мы побывали в их домах, наши подозрения рассеялись. Ну а потом, благодаря бдительности доблестных работников вневедомственной охраны, был задержан и непосредственный расхититель, задержан на месте преступления с бесспорными уликами.

Подуставшая толпа зашевелилась, загудела.

— Кто он?

— Говори, не тяни!

— К трибуне его, и дело с концом!

Комсомолец обвел толпу многозначительно-загадочным взглядом, выдержал отлично отработанную паузу, затем вытащил из заднего кармана брюк небольшой ключ. Передавая ключ «очкарику», громко сказал:

— Я прошу показать народу преступника!

«Очкарик» осторожно открыл дверцу сейфа и вытащил оттуда железную клетку. Гул прокатился по толпе. Выражение лица председателя товарищеского суда было куда выразительнее, чем когда он выпил второй стакан без закуски. Потому что в клетке сидела крыса. И пока Эргеш-палван вводил в курс дела своего шефа, комсомолец продолжал свою обвинительную речь.

— Вы не подумайте, граждане и товарищи, что перед вами обыкновенная крыса. Во-первых, это существо принадлежит к мужскому полу, а потому мы имеем дело с самым отъявленным крысом. Более того, судя по его объему, это опытный, матерый крыс. С помощью очевидных улик и в присутствии четырех понятых неопровержимо доказано, что этот крыс имеет женскую половину и многочисленное потомство, подсчитать точное количество которого пока, к сожалению, не удалось. Зато мы знаем, что этот крыс проложил дорогу к нашему зерновому складу путем подкопа, через который только за последний месяц перетащил в пока неизвестном направлении целых 150 тонн отборной семенной пшеницы.

Толпа вновь загудела, но комсомолец продолжил:

— Пока, к сожалению, нам не удалось определить ни всю длину, ни точного направления конечного пункта крысиных тоннелей, из-за чего пока не представляется возможным вернуть родному хозяйству похищенное добро.

Поднял руку безусый юноша:

— Можно вопрос?

— Да, конечно.

— В какой таре и на каком транспорте смог перетащить этот проклятый крыс такое количество зерна?

— В момент поимки на месте преступления в полости рта обвиняемого было обнаружено 37 штук зерна. А теперь представьте, что у этого преступника сотни, тысячи, а может и миллионы родичей только под основанием нашего колхоза, то не трудно представить, с каким врагом мы имеем дело. Добавьте сюда, что этот крыс может сделать не меньше тысячи ходок за один день, и тогда ваш вопрос, молодой человек, покажется по меньшей мере наивным. Поэтому цель нашего сегодняшнего товарищеского суда заключается не в выяснении виновности, а

в определении меры наказания. Исходя из вышеизложенного, я предоставляю слово свидетелям и народным обвинителям.

Не дожидаясь приглашения, со своего места встал мужчина неопределенного возраста в потрепанном костюме с неизменным красным галстуком и дрожащими руками, произнес хрипловатым голосом:

– Дорогие товарищи! Это все проделки ЦРУ и американского империализма. Поверьте мне, старому большевику, послушайте, что я вам скажу. А я вам вот что скажу. Только у одного этого подземного входа имеется три надземных выхода. Один – в Вашингтоне, другой – в Тель-Авиве, третий – в Анкаре. Может быть, в Стамбуле тоже есть запасной выход. Вот вы когда-нибудь задумывались над таким простым вопросом: почему такая высокоразвитая сельскохозяйственная страна, какой является наш солнечный Кыргызстан, получающий самый большой урожай в мире, с гектара, конечно, тем не менее покупает пшеницу то у этих проклятых канадцев, которые представляют одно целое с американцами, то у этих вшивых турков? Да, наши враги – враги социализма во главе с самим Алпарстаном Туркешом, с его профашистской партией «Серые волки» открыли широкий фронт промышленно-сельскохозяйственных диверсий, любым способом увозя к себе наши товары повседневного спроса, а затем нам же продают, но уже за золото. И разве после такой железной логики нет повода подозревать ЦРУ в политических и экономических диверсиях? Да, речь необходимо вести не только и не столько о подкопе под наши зерновые амбары, сколько о подкопе под всю нашу социалистическую систему. Отчизна в опасности, дорогие товарищи!

Жоокер Жокеевич уловил возможность передышки, постукал карандашом по столу:

– Регламент, дорогой Рыспай Парпиевич, и собрание хотело бы услышать ваши конкретные предложения.

– У меня одно предложение. С этого дня, с этого часа начать сбор подписей простых тружеников с выражением решительного протеста и обратиться в ООН, к мировой пролетарской общности с призывом положить конец проискам капитализма и проделкам ЦРУ. Пусть эти господа за океаном не ду-

мают, что здесь одни дураки живут. Мы знаем и уважаем Джорджа Вашингтона, Джона Кеннеди, даже любим Поля Робсона, но свою великую отчизну в обиду не дадим. Да здравствует непобедимое знамя Маркса, Энгельса и Ленина!

Бурные аплодисменты присутствующих не только не оборвали экстаз выступающего, но и придали силу последнему аккорду:

– Да здравствует Центральный Комитет нашей горячо любимой Коммунистической партии! Благодарю за внимание!

Толпа начала скандировать: «Слава!» так громко, что обвиняемый крыс вздрогнул, виновато прижался к стенке, и оказись кто-то в этой толпе не столь бесноватым, он, возможно, услышал бы голос:

– Люди добрые! Виноват я, конечно, что воспользовался расхлябанностью работников колхоза, перетащил сколько-то зерна своей семье на пропитание. Готов понести за это любое наказание, только, ради бога, люди добрые, не вешайте на меня политические обвинения...

– У кого еще будут мнения? – спросил Жоокер Жокеевич.

Со своего места поднялась женщина. В левой руке она держала грудного ребенка, а одной правой довольно ловко разложила перед собой листок бумаги, принялась читать написанное:

– У меня, уважаемые судьи, семеро детей, и несмотря на то, что не все они одеты и обуты, не всегда бывают досыта накормленными, с того дня, как муж мой стал заведовать центральным амбаром, мы без соответствующих документов не взяли ни одного зернышка из общественного социалистического добра. В то же время я готова поклясться на Коране, что немало отборной пшеницы продолжает утекать на сторону без накладных, согласно распоряжениям по телефону. А что остается делать моему бедному мужу, если каждый день звонят то начальник районной милиции, прокурор или судья, не говоря уже об уполномоченных ОВХСС, МВД и КГБ. И не откажет же он в паре мешков зерна, когда приезжают от имени своих шефов водители председателя, главбуха, второго секретаря, а то, может, и самого первого...

— Хорошо, достаточно, — произнес Жоокер Жокеевич, — садитесь пожалуйста. Итак, дорогие товарищи, я не вижу необходимости доказывать очевидную вину обвиняемого. Какие предложения будут по определению меры наказания?

Неожиданно к председателю обратился народный заседатель, начальник погранзаставы сопредельного колхоза Кубат пок басар:

— Разрешите мне высказать свое мнение?

— Пожалуйста...

— Товарищи! Этот так называемый крыс вдвойне виновен перед нашим отечеством. Во-первых, он является организатором растранижения социалистической собственности в особо крупных размерах с целью свержения ныне существующей власти, что подпадает под статью 58 прим., где однозначно определена высшая мера наказания. Во-вторых, из-за него, из-за этого подлого крыса, мог невинно пострадать наш односельчанин, отец семерых детей, уважаемый Керимакун Токтакунович. И это обстоятельство также подводит обвиняемого под высшую меру наказания. Таким образом, я прошу применить к обвиняемому преступнику смертную казнь в присутствии участников товарищеского суда.

Толпа с воодушевлением приняла это предложение, посыпались предложения:

— Повесить!

— Нет, расстрелять!

— Потопить, и дело с концом!

Со своего места поднялся колхозный кузнец. Он взметнул над головой огромную кувалду, с которой не расставался, наверно и в постели, предложил:

— Что мы тут мышиную возню устраиваем! Давайте я его стукну всего один раз, прямо в клетке, и вся любовь!

— Я против! — возразил электрик. — Мы живем в цивилизованном мире и должны подходить к этому делу с цивилизованных мерок. Электрического стула у нас нет, конечно, но я могу устроить короткое замыкание с помощью высоковольтной линии.

Не выдержал и Кимсанбай-мясник. Он отложил в сторону велосипед, на котором приехал, направился поближе к смертнику, на ходу вытаскивая нож.

— Я предлагаю осуществить смертную казнь по мусульманским обычаям. То есть, сначала обезглавить, что я могу сделать на ваших глазах. А потом на ваших же глазах я его так разделю, что другим крысам неповадно будет по нашим амбарам лазить.

— Нет-нет, — энергично запротестовал Эргеш-палван, — тут находятся и дети, а настоящим мусульманам не подобает на их глазах проливать кровь. Даже крысы. Я предлагаю передать этого преступника адскому огню. Привяжем к хвосту кусок тряпки, смоченной в керосине, подожжем и отпустим этого крыса на все четыре стороны. И если на то будет воля Аллаха, этот крыс побежит в свою нору, подпалит своих сородичей, а которые не сгорят вместе с ним, те запомнят, что в наших владениях им лучше не появляться!

О, что тут началось! Участники товарищеского суда кричали, топали, свистели, аплодировали, тем самым признав предложение Эргеша-палвана самым лучшим наказанием для крыса. И председательствующему ничего другого не оставалось, как подытожить судебный процесс небольшим резюме:

— Дорогие товарищи! — Жоокер Жокеевич поднял руку, чтобы восстановить тишину. — Итак, судя по реакции, абсолютным большинством принимается мера наказания, предложенная Эргешем-палваном. Привести приговор в исполнение поручается спецотряду комсомольцев под руководством Жусупбека Топчубаевича, контроль за исполнением — первому коммунисту этого аила, персональному пенсионеру мирового масштаба, многоуважаемому Рыспаю Парпиевичу. А перед тем, как привести приговор в исполнение, предлагаю вновь заклеить этого проклятого крыса. Смерть ему! — И после того, как собравшиеся повторили хором грозное слово «смерть!» он завершил официальную часть словами: — На этом разрешите закончить проведение открытого заседания товарищеского суда колхоза «Заветы Ильича» и пожелать всем новых трудовых успехов!

Жоокер Жокеевич посмотрел в сторону Эргеша-палвана, и тот снова махнул рукой. Щупленький пацаненок, все это время сидевший у высокого массивного ящика, нажал на какую-то кнопку и с первыми аккордами начал вполне профессионально дирижировать зазвучавшим «Интернационалом».

Вставай, проклятьем заклейменный,
Весь мир голодных и рабов!

Для тех, кто не знал текста, пионеры заранее приготовили отпечатанные на машинке тексты, поэтому все, кроме кинооператора Азамата Айбековича, лихорадочно тыкавшего камерой то в одно поющее лицо, то в другое, все пели стоя «Интернационал». Так что потом, когда эти кадры демонстрировало кыргызское телевидение, мало кто мог догадаться, что пение шло под фонограмму, звучавшую из громкоговорителя на крыше дома Эргеша-палвана.

Ближе к концу песни, не дожидаясь исполнения приговора, члены товарищеского суда как-то очень естественно стали подтягиваться к длинному дасторхону с обильной едой и не менее обильной выпивкой. Вечерело, и длинные тосты, в которых превозносились мудрость и стратегическое видение текущего процесса Жоокера Жокеевича, органично вплетались в тени пирамидальных тополей. Вместе с уходящими солнечными лучами людей покидала официальность. А после одного из тостов Кубат пок басар вынул из кармана конверт и протянул его Жоокеру Жокеевичу:

- Это вам.
- Что это?
- Официальное приглашение.
- Куда?
- Там все написано.

Жоокер Жокеевич открыл конверт, пробежал взглядом по тексту и с явным удовольствием произнес:

— Кажется, лед тронулся... Мы обязательно примем участие в ваших торжествах. — Он поднял свой стакан. — Есть предложение выпить за дружбу «Заветов Ильича» с «Зарей Ильича»!

Троекратное «Ура» собравшихся за столом свидетельствовало не столько о радости, сколько об уровне потребления ал-

коголя, принятого на грудь. Заметно опьянели не только Жоокер Жокеевич со своим окружением, но и Эргеш-палван со своим другом навеки, и даже Азамат Айбекович неожиданно проявил безостановочную разговорчивость, которая завершилась тем, что он отпустил на волю подаренного барана.

Комсомольцы под наблюдением Рыспая Парпиевича делали свое дело основательно и со вкусом. Привязав к хвосту крыса намоченную в керосине тряпку, они подожгли ее и отпустили его на волю. Крыс, ошавев от близкого неотвязчивого пламени, юркнул под сухую кукурузную ботву, которая была сложена под навесом рядом с домом Эргеша-палвана.

— Все, — потер ладонью о ладонь комсомолец, — теперь душа этого поганого крыса наверняка будет в аду. О-оминь!

Однако ад, похоже, приближался к кибитке Эргеша-палвана в виде огромного клуба черного дыма. И пока люди обменивались друг с другом предположениями, что может возникнуть пожар, пока советовались, где можно быстрее взять ведра и откуда черпать воду, навес уже был охвачен пламенем.

Эргеш-палван тревожно взглянул в сторону своего горящего дома, но заметив, что щупленький пацаненок успел вывести из-под навеса коня, тут же успокоился. И другие присутствующие за дасторхоном тоже не стали придавать большое политическое значение пожару, весьма разумно решив, что тот, кто режет свинью, все равно что режет собаку, ибо именно так поется в любимой этими людьми песне.

Кибитка Эргеша-палвана горела основательно, пламя было ярким и высоким, так что не было никакого смысла рисковать своими жизнями, чтобы попытаться спасти хоть что-нибудь из оставшегося в доме добра.

Плакала жена Эргеша-палвана.

Кубат пок басар, закончив песню про зарезанных свинью и собаку, принялся успокаивать своего друга:

— Все сгорело?

— Все.

— Ну и хрен с этим всем. Радуйся, что тебя в это время не было дома, что жена твоя в это время была рядом с тобой. Благодарю Аллаха, друг мой! А дом мы поставим новый. Хороший

дом, высокий, если захочешь — в два этажа. Закатим ашар — и дело с концом!

— Правда? — улыбнулся Эргеш-палван.

— Правда, — мотнул головой Кубат пок басар.

— Тогда наливай!

И после всего этого кто и на каком основании сможет сомневаться в моей правоте, когда я следующий эскиз к автопортрету моего дорогого земляка назову просто:

КЫРГЫЗ — САМЫЙ СМЕЛЫЙ РАЗВЕДЧИК В МИРЕ

(Четвертый эскиз)

Кабинет Темирбека Текеевича отличался от кабинета Жоокера Жокеевича лишь тем, что вместо белых штор на окнах висели синие, портреты Ленина и Брежнева поменялись местами. Да еще хозяин кабинета здесь был менее суетлив, чем в «Заветах Ильича».

В этот день в кабинете за длинным столом напротив Темирбека Текеевича сидело десять мужчин с явными признаками хронических алкоголиков во внешнем облике каждого. Тем не менее хозяин кабинета был крайне серьезен в беседе с ними.

— Друзья мои! Соратники и единомышленники! Впервые за 1982 год наш родной колхоз оказался на грани срыва поставок молока государству. Вместе с главным экономистом мы подсчитали до миллиграмма все наши резервы и пришли к выводу, что срыв неминуем. Доложил первому. Злой как собака. Сказал, чтобы я завтра приехал в райком и положил партбилет...

— Не может быть!.. — не поверил Кубат пок басар.

— Может, — вздохнул Темирбек Текеевич. — Так и сказал: «Положишь партбилет на стол!» Поскольку у меня кроме вас и партбилета нет более близких и родных, я и пригласил вас, чтобы задать вам единственный вопрос: «Переживет ли такой позор старый коммунист, верный ленинец, ваш покорный слуга?»

— Этого нельзя допустить! — хором воскликнули присутствующие.

— Благодарю вас! Если честно, другого ответа я и не ожидал от вас. Теперь нам нужно уточнить кое-какие детали выхода из этой ситуации, чтобы остальное было, как говорится, делом техники...

Темирбек Текеевич дрожащими руками открыл дверцу сейфа, достал длинный азиатский нож и пистолет «Макарова», положил перед собой на стол.

— Я решил уйти из этого брэнного мира до того, как мои глаза станут свидетелями моего позора. А выполнение этой благородной задачи я поручаю вам, самым дорогим, самым близким друзьям, оставляя право выбора оружия за вами. Как вам будет удобнее — пистолетом ли, ножом ли... Последний раз простите меня, если что не так, и помогите мне достойно покинуть этот мир...

Темирбек Текеевич встал к стене под портрет Ленина, спиной к соратникам, умолк в ожидании. Соратники дружно рыдали.

Первым не выдержал начальник погранзаставы Кубат покбасар, несмело подошел к Темирбеку Текеевичу и умоляюще произнес:

— Дорогой наш патрон! Расстрелять вас мы всегда успеем, дурное дело не хитрое. Но даже Владимир Ильич, пусть мавзолей будет ему пухом, не зря говорил, что у хорошего человека не бывает безвыходных положений. Всегда есть как минимум два выхода...

Темирбек Текеевич неожиданно оживился, резко обернулся:

— Где ты вычитал такое изречение у Ленина? До 104 тома ничего подобного у него нет!

— Кажется, в 127-м... — пожал плечами Кубат. — А может быть это у Леонида Ильича, может, я инициалы перепутал... Да и какая разница, кто сказал такие замечательные слова! Сейчасто вопрос не в этом. Давайте еще раз пересмотрим все наши внутренние резервы, может быть, найдем возможность резкого увеличения надоев...

— Например... — нетерпеливо толкал мысль сотоварища Темирбек Текеевич.

— Например, а что если попробовать увеличить кормовой рацион дойных коров за счет урезания порций у бычков и лошадей...

— Пробовали, бесполезно, на одной траве молока не прибавляется.

В обсуждение включились другие соратники.

— А что если молоко покупать у населения и сдавать его как колхозное?

— Не пойдет, потому что у наших колхозников давным-давно даже для грудных младенцев ни капли не остается... И если когда-нибудь эта афера обнаружится на официальном уровне, то не одному мне придется доставать пистолет из сейфа...

— Темирбек Текеевич, за точность не ручаюсь, но где-то читал, что во время войны мертвецы усталых солдат поднимали в атаку с помощью музыки...

— В атаку наши коровы под музыку, может, и пойдут, но дойти больше не будут, хоть Майкла Джексона им включай, хоть Филиппа Киркорова с Аллой Пугачевой!

— А если включить в отчеты молоко наших высокогорных яков?

— Ха, попробуй! Их не то, что доить, их на мясо только отстреливать удастся, потому как одичали они похлеще американских бизонов!

— Стоп-стоп-стоп... — поднял руку Темирбек Текеевич. — Мне кажется, что в словах этого молодого орла есть зерно истины. Да, наши доярки боятся приблизиться к якам, не то что доить их. Да, эта архитрудная работа не для простых смертных, не озабоченных понятием чести и гордости нации. Но если за это дело возьмутся настоящие мужчины, сильные, отважные, смелые кыргызы, а?

— Тогда молоко будет! — уверенно произнес Кубат пок басар. — Пусть не рекой потечет, но план спасти поможет!

— А надо, чтобы потекло рекой! — утвердил кулаком по столу Темирбек Текеевич. — У нас, к примеру, больше тысячи молокопроизводящих ячих. Если моим отважным орлам

удастся взять хоть немного молока от них, хотя бы для почина пока, то мы с помощью комсомольцев-добровольцев развернем движение, поведем весь наш народ и тогда уж точно прогремим на весь наш могучий Советский Союз благодаря внутреннему резерву, открытому в нашем колхозе. Мы станем родоначальниками нового направления добычи молокопродуктов в мировой науке, так что если потребуется, то мы можем этим молоком затонить даже этих ненасытных русских...

Темирбек Текеевич понял, что в экстазе позволил себе переступить рамки дозволенного, незаметно скосил взгляд в сторону портрета Ленина. Тот был откровенно зол, казалось, что сжатым кулаком правой руки он угрожает Темирбеку Текеевичу, обещая дать «прикурить» за русских. Прикуривать Темирбек Текеевич не хотел, а потому быстро поправил себя:

— Гм, этих русских диссидентов, которые дуют в одну дудку с нашими злейшими врагами, турками, для которых мы и построим специальный молокопровод «Фрунзе — Анкара»...

Ленин был доволен, даже улыбался.

— Ну, какие будут предложения?

— Мы, конечно, ради вас пройдем огонь, и воду, и даже медные трубы одолеем, дорогой патрон. Если вам надо, мы не только этих паршивых яков, мы и американских бизонов пойдем, хоть из шайтана молоко выжмем. Одна только опасность...

— Какая такая опасность? — вздернул подбородок Темирбек Текеевич.

— Испокон веков дойкой занимаются у нас только женщины. А тут — мы... Не станем ли мы позором на многие поколения из-за того, что прикоснемся к чисто женскому занятию?

— Нет, не опозоримся! — решительно возразил Темирбек Текеевич. — Мы будем действовать совершенно секретно. Мы разработаем операцию под названием... Хм... Вот, под названием «Десант под облака»! Каждый из участников получит синюю майку с порядковым номером и надписью «Орел», и вся группа будет называться орлами. Мы такие проводы вам устроим, какие даже нашему первому не оказывались! А также каждый участник будет висеть... В смысле, портрет каждого участника будет висеть на «Доске почета» у колхозной конторы

и вдоль всей пограничной заставы. Усиленный продуктовый паек и двойная зарплата доярки вас устроит?

Дружный хор соратников не оставил сомнения, что все они готовы хоть сейчас отправиться за облака. Тем более, что на чей-то вопрос о выдаче поллитра хотя бы бормотухи Темирбек Текеевич ответил мгновенным согласием, вытащив из сейфа две новенькие десятирублевки.

Кто-то из соратников схватил деньги и мгновенно выскочил из кабинета. Темирбек Текеевич неторопливо поднял телефонную трубку, набрал номер, веско, с достоинством отчеканил:

– Товарищ первый, мне бы хотелось, чтобы вы послушали, с каким энтузиазмом поддержана ваша идея моими верными соратниками...

Указательным пальцем он аккуратно нажал на кнопку магнитофона и положил трубку рядом. Зазвучали до боли знакомые звуки всенародной поддержки идей любимой Коммунистической партии с местным колоритом...

Телефонная трубка беспристрастно принимала и передавала бурные аплодисменты и громкие скандирования, а Темирбек Текеевич со своими соратниками на другом краю стола раскупоривали уже принесенные реактивным гонцом бутылки с портвейном, чтобы достойно отметить день рождения «Десанта под облака».

У погранзаставы собирались люди. Все члены обоих колхозов. Вдоль колючих проволок были вывешены цветные портреты десятерых «орлов», по стилю похожих на портреты членов Политбюро ЦК КПСС. А сами «орлы» были одеты в синие майки, красные трусы. На груди каждого оранжевели орлы, а спины украшали номера от единицы до десяти. В железную клетку, сделанную на манер остова юрты, затаскивались продукты питания, ведра, бидоны, зачехленные ящики с бормотухой. Квартет музыкантов из команды «орлов» тщательно настраивал свои инструменты, чтобы достойно вдарить бравурным ритмом, когда начнутся торжества.

Первой прибывшей «ласточкой» стала машина «РАФик» с надписью по бокам «КТР» — Кыргызское телерадио. Из машины выскочили четыре здоровых парня, таща за собой мягкое кресло. Следом вышел сутуловатый мастер киносъемки — с депутатским значком на груди и тростью в правой руке. Когда он сел в кресло, здоровяки подняли его на уровень своих плеч. Мастер дал команду:

— Камеру!

Трое других не менее здоровых парней вынесли видеокамеру «Бетакам», вытянулись перед креслом. Мастер профессиональным взглядом определил главный объект съемки, скомандовал:

— К «орлам»!

И знаменитая киносъемочная группа КТР, сметая все на своем пути, двинулась к той железной клетке, где проходили последние подготовительные работы. Квартет музыкантов ударил по ушам собравшихся увертюрой к опере «Кармен» в колхозной редакции с соответствующим текстом:

Эй, вы, орлы!

Быстрые шумкары!

Львы и тигры,

Отважные богатыри!

Вас ждут великие дела.

Пора в путь-дорогу, пора!

Мастер довольно бесцеремонно коснулся концом своей трости плеча ассистента, который глядел в окуляр видеокамеры, властно сказал:

— Болван! Музыкантов мы можем снять и во Фрунзе, если надо — гораздо масштабнее. Быстро панораму по истинным героям времени!

Ассистент послушно провел «плавную панораму», останавливаясь как раз на приезде Темирбека Текеевича. «Орлы» быстро выстроились у своей клетки и когда патрон подошел к ним, Кубат пок басар сделал два шага вперед и доложил о готовности номер один «Десанта под облака».

В это время пацаненок, сидевший на дереве, крикнул:

— «Заветовцы» едут!

Со стороны аила показалась группа всадников с Жоокером Жокеевичем на белой лошади впереди. Все они были одеты в белые калпаки и национальные бархатные халаты.

Десять всадников играли на комузах знаменитый «Маш бо-той», словно задавая ритм движению лошадей. Колонну замыкал главный киносъемщик колхоза «Заветы Ильича» Азамат Айбекович со своей знаменитой камерой «Конвас», возвышаясь на экзотической горбатой «съемочной» площадке. Лихо миновав распахнутые таможенные ворота, Жоокер Жокеевич осадил коня перед Темирбеком Текеевичем, соскочил на землю.

Под громкие аплодисменты присутствующих, два руководителя обнялись и расцеловались так смачно, будто и впрямь были закадычными друзьями. Жоокер Жокеевич со словами поздравления надел на голову Темирбека Текеевича точно такой же калпак, какой любил носить сам, а на плечи накинул бархатный халат соответствующего достоинства... Не успел Темирбек Текеевич произнести ответные слова, признательности, как всю округу оглушил звук узбекского карная.

Это к собравшимся двигалась группа людей в узбекской национальной одежде. Позади них ехала бричка с от души трудившимися музыкантами. С трех сторон бричку украшали транспоранты на кыргызском, узбекском и русском языках: «Колхоз имени Ахмаджана Адылова Узбекистана горячо приветствует своих коллег и друзей из Кыргызстана».

Кое-кто из присутствующих не удержался, начал пританцовывать под зажигательный ритм карная. Кимсанбай-мясник быстренько надел на головы Темирбека Текеевича и Жоокера Жокеевича узбекские тебетей, накинул им на плечи узбекские полосатые халаты.

Вскоре танцевали все за исключением Темирбека Текеевича. Особенно усердствовал Жоокер Жокеевич, он даже чуть не перепугал насмерть свою охрану, свалившись в небольшую яму от головокружения.

Беспристрастный Азамат Айбекович, несомненно, искажил бы отражение хода истории, если бы не запечатлел высший момент всенародного ликования. И с высоты своего верблюда он застрекотал пулеметной очередью «Конваса».

И «патрон», и «шеф» взошли на трибуну, встали рядышком, даже улыбаясь друг другу, что было воспринято простым народом как начало оттепели во взаимоотношениях двух руководителей, а потому были награждены бурными аплодисментами. А мастеру-киношнику, восседавшему на профессиональной площадке съемочного автокрана, было вдвойне обидно, что неуклюжая машина не может сделать круговую панораму, тогда как Азамат Айбекович всю снимал даже овальную панораму с горба своего верблюда.

Как и подобает хозяину дома, торжественные речи начал Темирбек Текеевич. Он, в частности, сказал:

— Уважаемые колхозники, приглашенные гости, а также мастера маленького и большого экрана! Сегодня мы стоим у истоков новой эры трудовой деятельности всего человечества. И я горжусь, что эту новую эру открываем мы, открываем здесь. В силу государственной важности, а также по стратегическим соображениям...

— Стоп!

Вздрогнул Темирбек Текеевич. Вздрогнула толпа. И в гнетущей тишине прозвучал голос мастера кино:

— Простите, Темирбек Текеевич, если вам не трудно, начните все сначала. В силу особой историчности момента мы поменяли пленку на «Кодак», настоящая французская здесь не пляшет...

Темирбек Текеевич откашлялся и заговорил вновь:

— Уважаемые колхозники, как хорошо, когда вас так много, и как хорошо, когда так много гостей! Все мы сегодня присутствуем при рождении нового почина советских людей. В силу государственной важности выполняемого задания, а также по некоторым другим стратегическим соображениям — вы знаете, что вокруг нашей Родины кишмя кишат политические разведчики и промышленно-сельскохозяйственные диверсанты, так вот, в силу всего этого я не могу пока раскрыть полностью цель нашего отважного «десанта под облака». Но точно также я не могу не попросить вас оказать достойные почести нашим национальным героям, нашим мужественным орлам. Значение их подвига по меньшей мере не ниже подвига первых космонавтов!

Естественно, толпа воодушевленно откликнулась:

– Да здравствует Центральный Комитет компартии Советского Союза!

– Народ и партия – едины!

– Слава отважным строителям коммунизма в отдельно взятом колхозе!

– Слава нашим мужественным орлам!

– Слава! Слава! Слава!

Пока пионерские дружины обоих колхозов с дружными выкриками «Слава!» повязывали алые галстуки всем десятерым орлам, пока, выстроившись в полукруг пели хором песню о предстоящих великих делах, откуда-то прилетел грузовой вертолет. Сделав круг над погранзаставой, он завис над железной клеткой, и молодой пилот спустился по веревочной лестнице, чтобы прикрепить два конца подъемного троса к самой макушке сооружения.

Орлы, приветствуя собравшихся взмахами рук, зашли на свою стартовую площадку.

Кубат пок басар попытался что-то сказать своему коллеге по погранзаставе, но перекричать гул вертолета ему было не под силу. Тогда Эргеш-палван, бросив короткий взгляд на молодого пилота, все еще возившегося с тросами, сам подбежал к нему, смело зашел в юрту:

– Тебе что-то надо? – спросил он у друга.

– Да, – кивнул Кубат, – я хотел спросить, остаешься ли ты все еще мне другом?

– А ты сомневаешься? Навеки и навсегда?

– Спасибо, ты меня успокоил. И во со мной что-то случится, не выпускай из поля своего зрения моих внуков. Особенно проследи за младшим сыном, да и за моей старшей дочерью приглядывай...

Эргеш-палван уже не смог скрыть слезы, и они покатались по его щекам, и он, размазывая их ладонью, торжественно произнес:

– Можешь положиться на меня как на самого себя! Я буду следить за твоими внуками, а особенно приглядывать за твоей старшей дочерью!

И два друга обнялись, не для объективов кино- и видеокамер, а просто по-дружески, тем не менее вызвав новую волну восторга и аплодисменты присутствующих. А вертолет, слегка покачивнув клетку, взмыл вверх и Эргеш-палван помимо своей воли оказался одиннадцатым членом экипажа. В толпе — кто с восторгом, кто со смехом, кто с искренними слезами — прокатился гул из добрых пожеланий.

А в деревне жизнь продолжала течь своим чередом и, конечно же, совсем не так, как можно было бы представить по секретным и несекретным совещаниям или торжественным собраниям. Одни косили траву, другие пестовали табачные плантации. Что касается семьи Эргеш-палвана, то ее члены были озабочены тем, чтобы соорудить хоть какую-нибудь крышу над головой. В серой палатке, поставленной рядом с черными обугленными стенами, трудно было жить даже летом, так что неизбежно подступавшая осень подгоняла Гульсару и ее детей, мевших глину для саманов.

Работа шла хоть и не скоро, но без принуждения, ибо люди прекрасно понимали, что речь идет об их собственном жилье. Тем не менее вертолет с железной клеткой на тросах отвлек работавших. Гульсара, узнав мужа, растерянно села в глину, все еще сомневаясь в реальности увиденного. Эргеш-палван что-то прокричал сверху, слов его разобрать было не-возможно, но перепуганные девочки все-таки предпочли спрятаться в серой палатке. Единственный, кто не растерялся в этой ситуации, был цупленький пацаненок. Он забрался на обугленную стену дома и тоненько прокричал:

— Пап, ты куда?

— За облака!

— А-а, а-а, а когда вернешься?

— Не знаю, Зарылбек, но конь мой остался там, на заставе...

— Я понял, я заберу его, лети спокойно!

Пришедшая в себя Гульсара изумленно вскрикнула:

— Ты что, с ума сошел, куда это «улетай»? — и, схватив комок глины, сшибла сына со стены.

— За облака, — ответил, отряхиваясь, Зарылбек.

В это время с неба упал какой-то предмет прямо на Гульсару. И хотя предмет не был тяжелым, все-таки женщина вновь опустилась на глину.

Это был правый сапог Эргеш-палвана. Левый он продолжал держать в руке:

— Не трожь сына! Вернусь — три шкуры спущу за мальчика!

Голос мужа затихал по мере удаления вертолета. Но по артикуляции и жестам легко было догадаться, что орлы на площадке предпочитают одного, даже пусть шуплого, но мальчика, нежели девятих дочерей.

Гульсара, сидя в вязкой глине, осторожно взяла в руки сапог мужа, подолом платья бережно очистила его от пыли. Попыталась улыбнуться, но не получилось. Зато получились горькие слезы, их было много, и прижимаемый к груди сапог с каждой слезинкой становился все чище и чище...

... Загон для яков представляет собой квадратную площадку, огороженную либо тополиными кругляками, либо горбылями, причем под боковые изгороди были умело приспособлены отвесные скалы, на которые не залезть не только яку, но и человеку с каким бы то ни было альпинистским снаряжением. Чуть в стороне от загона знакомые нам орлы расположили свою палатку. Два пастуха на лошадях, сопровождаемые громко лающей собакой, в соответствии с указаниями загоняли табун яков.

Орлы, некоторое время понаблюдав за животными издали, направились к загону. Один из них с подлинно кыргызским усердием быстренько закрыл перед собой жерди, служившие воротами, и сделал это так быстро, что из загона даже собака не успела выскочить на свободу. Не удивительно, что огромному яку не составило труда пригвоздить собаку к земле своими рогами, поддеть ее и выбросить за пределы территории.

— И откуда вас только принесло сюда... — вздохнул пастух.
— Что я теперь делать буду без собаки? И с вами то же самое случится, если вы сунетесь туда... Так что возвращались бы вы к себе в долину, пока целы и здоровы...

Словно в подтверждение слов пастуха несколько яков приблизились к ограде, угрожая похрюкиванием. Эргеш почесал затылок:

— Братцы, мне кажется, нам надо хорошенько посоветоваться, прежде чем соваться в этот ад.

— Верно говоришь, друг мой, — поддержал его Кубат, присаживаясь рядом с ним на корточки, переводя взгляд с босой ноги Эргеша на копыта яков.

— Если пузырь не раздавишь — какое может быть совешение? — раздумчиво произнес один из орлов. — Давайте пропустим по стаканке для ясности ума, а там война план покажет...

И он принялся выковыривать пробку из бутылки портвейна. Тут же вокруг них столпились остальные — кто со стаканом, кто с кусочком хлеба, кто со своей бутылкой портвейна. Когда прошли второй круг, Эргеш-палван огляделся и взгляд его остановился на пастухах.

— Эй, — окликнул он их, — давайте к нам!

Те не заставили себя уговаривать.

— Ну и хрен с этими несознательными коровами, которые не понимают, что такое государственная задача, — произнес Кубат вместо гостя после очередного стакана. — Как говорится, утро вечера мудренее, а до вечера еще далеко и выпивки хватает.

— А к утру, — подхватил кто-то из орлов, — глядишь, кто-то из троих и очочурится — или хан, или Апенди...

— Или ишак! — засмеялся Кубат.

— А собака моя погибла, — зачем-то произнес пастух.

— Не горюй, — успокоил его Кубат. — У него вон, — он показал на Эргеша, — хата сгорела, а ты о какой-то собаке... Мы тебе новую купим, а пока я предлагаю выпить за знакомство с этими замечательными людьми, несущими трудовую вахту в этом поднебесье!

Выпили.

Второй пастух тоже заговорил, и речь его была краткой:

— А собаку все равно жалко.

— Ну, если собаку жалко, тогда, конечно, — сказал Эргеш-палван, тогда, конечно, мы должны выпить за упокой ее души.

Выпили.

Эргеш обратился к первому пастуху:

— Скажи-ка, дружище, а тебе самому когда-нибудь приходилось доить корову?

— Ни разу. Всю жизнь моя жена занимается этим делом.

– Так пригласи ее сюда! Мы вооружимся как следует, а она попробует...

– Она не попробует, – прервал Эргеша пастух.

– Это почему же?

– Потому что она вчера уехала вниз, в долину, и ее не будет целую неделю.

Кубат неожиданно хлопнул в ладоши, что означало снизошедшее на него озарение:

– Слушай, друг, – обратился он к пастуху, – а у твоей жены осталось ведь какое-нибудь старенькое платье, в котором она проводила дойку?

– Наверно... – пожал плечами пастух.

– Принеси-ка сюда какую-нибудь.

– Зачем?

– Э-э, деревня, кто-нибудь из нас наденет его и попробует подоить. Я не думаю, что эти чертовы коровы с рогами знают каждого человека в лицо, я, например, китайцев могу только по одежде различать. Может быть и коровы так же...

– Я-то, конечно, принесу, но ни за что не надену женское платье, даже после целого литра вина!

– Ты сначала принеси, чудак-человек, – сказал кто-то из орлов, – а мы уж среди своих разберемся, кому надевать.

Пастух осушил поднесенный ему стакан и ушел за платьем. А орлы начали обсуждать, кому сподручнее нарядиться в женское платье хоть и для выполнения важной государственной задачи. Кто-то предложил Кубата:

– Идея тебе принадлежит, вот и реализуй ее.

– А я думаю, что будет справедливо тянуть жребий, – вступился за своего патрона кто-то из орлов.

– И ты будешь тянуть? – спросил у него Эргеш.

– Конечно, а что я – рыжий, что ли?

– Господь с тобой, сынок, ты не рыжий, ты настоящий орел!

– Условия таковы, – произнес Кубат, – платье наденет тот, кто вытянет короткую спичку из тех, что я зажму в кулаке. Ясно?

– Ясно, патрон!

С шутками и прибаутками орлы вместе с оставшимся пастухом начали испытывать судьбу. И когда шестому или седьмому орлу досталась короткая спичка, то взрыв хохота долго метился между скалами, заставив насторожиться, а потом и отодвинуться вглубь загона яков. Естественно, везение было тут же обмыто крутым возлиянием, поэтому когда пастух приехал с платьем жены, «везунчик» безропотно стал натягивать его на себя.

— Ты что, с ума сошел? — уставился на него пастух.

— Нет, просто мне выпала такая судьба...

— Судьба — судьбой, но штаны-то снять надо, а то корова на пересту мужика в тебе узнает!

«Везунчик» с огненно-рыжей шевелюрой снял брюки, натянул платье. В руки ему дали ведро. Вооружившись палками, бидонами и запасными ведрами, остальные орлы наперебой успокаивали:

— Ты не бойся.

— Если что, мы в обиду не дадим.

— На худой конец, портрет твой навечно будет висеть на заставе!

— Главное — начать, а потом все как по маслу пойдет...

Кубат нажал на кнопку магнитофона и из динамика зазвучал марш орлов, под который наши национальные герои и приступили к выполнению задачи государственного значения. Сначала в загон запустили «везунчика», потом и сами зашли. Зацепили за рога одного из яков по веревке с каждой стороны, чтобы як не смог никого забодать.

— Видишь, парень, — подбодрил «везунчика» Эргеш, — ячиха почувствовала силу и сразу превратилась в смиренную корову. — Подходи, не бойся!

Но когда «везунчик» едва прикоснулся к длинным висячим волосам ячихи, та взбрыкнулась с такой силой, что державшиеся за веревки мужики разлетелись в разные стороны словно бараньи катыши. Один из них, оказавшийся позади Кубата, решил, видимо, что пора вернуть долг за результат подобного рашир предложения, дал ему хорошего пинка.

Тот, естественно, упал.

Но это заметил Эргеш-палван и, естественно, посчитал необходимым заступиться за честь своего друга, и тот полетел вслед за Кубатом от пинка Эргеша-палвана. Они встретились с Кубатом возле ног ячихи, поэтому вряд ли заметили, что кто-то решил расправиться и с Эргешем-палваном. Короче орлы в считанные минуты свернулись в кучу малу с обыкновенным мордобитием под ускоряющийся ритм «марша орлов», несущийся из магнитофона.

Суматоха воцарилась и в стане яков. Мощной волной разнеся жерди загона, они стремительно разбежались в разные стороны, попутно таща за собой кое-кого из «поднебесных орлов».

Среди гор ехал Азамат Айбекович на своем двугорбом киносъёмочном транспорте с тайной надеждой разыскать героев своего времени. И несказанно обрадовался, их увидев. Несмотря на то, что внешний вид орлов был таковым, про который говорят, мол, ни в сказке сказать, ни пером описать. Забинтованные у кого руки, у кого ноги, у кого головы, у кого все вместе свидетельствовали о каком-то доселе неведомом катаклизме, который обрушился на бедолаг.

— Пламенный привет орлам! — приветствовал их Азамат, однако в ответ не последовало никакой реакции. — Да что с вами? Где яки? — встревоженно спросил Азамат.

Один из орлов хотел было показать направление, где могли быть яки, но гримаса боли исказила его лицо.

— А молоко где? — продолжал прояснять ситуацию Азамат.

— Течет... В Стамбул рекой течет... — прошепелявил разбитыми губами Эргеш-палван, и Азамат всей шкурой своей почувствовал, какого труда стоило Эргешу произнести каждый звук. Он перестал расспрашивать, он достал свой «Конвас» и начал снимать. Ему было что снимать, ибо если отбросить в сторону все несущественное, политико-менталитетное, то Азамат Айбекович снимал у сказочных Красных Камней с бурлящей внизу рекой один из эскизов портрета кыргыза. Снимал, возможно, еще не понимая, что следующим эскизом будет.

КЫРГЫЗ – САМЫЙ ЛУЧШИЙ СТРОИТЕЛЬ В МИРЕ

(Пятый эскиз)

Сколько бы ни месила глины Гульсара, жена Эргеша-палвана, дом, павший в борьбе роковой за решение задачи государственного уровня, она поднять не смогла бы. И не существуя с приснопамятных времен глубоко национальный обычай под названием «ашар», кыргыз со своим достаточно оригинальным менталитетом мог бы и не дожить до нынешних дней.

«Ашар» — это когда собирается масса народу, чтобы помочь кому-то из пострадавших. Не деньгами помочь, не продуктами, а животворящей работой. Хотя и дары при этом совсем не позбраняются. Поэтому не удивительно, что в день «ашара» к бывшему дому Эргеша-палвана тянулись люди кто с козленком, кто с бараном, а кто и с жеребенком или теленком.

Аксакалы сидели за длинным дасторхоном среди саманов, уложенных для просушки, распивали зеленый чай с боорсоками и решали одну из наиболее важных задач текущего момента: с чего начать «ашар»?

С питья бозо?

Или с кладки самана?

Когда плюрализм мнений готов был разрастись до скандала межколхозного уровня, Эргеш-палван как хозяин будущего дома и настоящего мероприятия сказал свое веское слово. Он сказал:

— Пусть ребята сначала немного подкрепятся.

Словно готовая именно к такому исходу плюрализма,

Гульсара с тремя дочерьми и сыном в десять рук вынесли бозо из палатки, принялись угощать всех желающих. Желаящими были все.

И только одному Кубату пок басару не терпелось начать помогать своему другу, что, впрочем, не мешало ему практически не отрываться от пиалы с бозо. Но каждую он заканчивал неизменной фразой:

— Ну, что, начнем работу?

В конце концов отозвался Эргеш-палван:

— Слушай, Кубат пок басар, и в кого ты такой нетерпеливый? Наверное, ты и в чреве матери вел себя столь же беспокойно, а? Потому и получился таким маленьким, что спешил выскочить наружу, раньше положенного часа!

Односельчане встретили эти слова дружным смехом. А Эргеш-палван продолжал:

— Дай людям спокойно пропустить еще по одной пиале, а потом все вместе приступим к работе. Не забывай, что если бозо может выдохнуться, то работа никуда не убежит...

Но как у всего есть начало, так и в утреннем употреблении бозо наступил перерыв. Главный распорядитель «ашара» — белобородый старик произнес долгожданное — «Ооминь!», и все мужчины, закатив рукава, приступили к работе по возведению стен для нового дома Эргеша-палвана.

Один из мастеров спросил:

— Высота в два с половиной метра устроит хозяина?

Старик сказал:

— В самый раз, мастер, если сделать потолки выше, то зимой в доме будет холодно.

Однако Эргеш-палван прервал его:

— Не ниже трех метров пусть будет! Я еще достаточно молод, чтобы нормально согреться вместе с женой!

— Как скажешь, хозяин! — отозвался мастер. — Мы можем и на пять метров поднять, лишь бы самана хватило.

— 15 тысяч с гаком — тебе мало, что ли?

— Тогда хватит, конечно. Тогда поехали!

И мастера кладки так скоро поехали, что около пятидесяти пацанов едва успевали подносить то раствор, то саман. Еще не успело закипеть мясо в котлах, а стены уже выросли по пояс, и кто-то дал команду:

— Запевай!

Все как будто бы ждали этой команды, вмиг подхватили песню друзей: «Тот, кто режет свинью, все равно что режет собаку!»

С песней работа спорилась еще быстрее. И когда стены поднялись выше 2,5 метров, кто-то из тех парней, что варили мясо, не отрываясь от котла, громко крикнул:

— Мясо готово! Может, обедать пора?

— Отбой! — мгновенно отозвался главный мастер. — Все на обед!

Первыми подносики самана и раствора, за ними и укладчики самана, поспрыгивав со стен, быстро умылись и начали располагаться вокруг дасторхона. А в это время, словно из-под земли, раздался голос Эргеша-палвана:

— Эй, люди! Куда все подевались?

Кубат, вытирая мокрые руки о подол рубахи, ответил:

— Мы-то все здесь, а вот где ты?

— Я тоже здесь. А что вы там делаете?

— Вопрос, конечно, интересный, — откликнулся Кубат, беря кусок лепешки. — Мы собираемся обедать.

— А я?

В принципе, ты тоже можешь к нам присоединиться, если перестанешь задавать свои идиотские вопросы! И вообще, где ты, друг мой?

— Я-то в доме, а вы?

А ты рядом, за дасторхоном.

Что же мне делать?

— Выходи из своего дома и присоединяйся к нам.

— Как я выйду?!

— Или молча, или с песней, друг мой.

— Но дверей в доме нет!

— Тогда через окно вылезай.

— Но и окон нет!

Только тут до собравшихся за дасторхоном доходить смысл со стороны казавшегося идиотским диалога. Один из молодых людей почему-то крадучись обошел дом и предстал перед Кубатом с фантастически недоуменным выражением на лице:

— А мы действительно возвели стены без окон и дверей... — прошептал он.

— Эх! — Кубат хлопнул себя ладонями по коленкам. — Говорил вам, что хватит пить бозо. Еще бы пару ведер, то и про крышу бы забыли!

Над дасторхоном зависла гнетущая тишина, которая вдруг разорвалась звонким смехом Гульсары. За ней расхохотался белобородый старик. Затем расхохотались все остальные. Казалось, что громче этого дружного смеха уже быть не может, но он стал значительно громче, когда Эргеш-палван пробил головой стену как раз напротив собравшихся за дасторхоном. И не этот ли смех явился главным подтверждением того, что кыргызы — лучший строитель в мире?

Хотя вполне возможно, что этот смех явился прелюдией доказательства, что

КЫРГЫЗ — САМЫЙ ЗАКОНОПОСЛУШНЫЙ ГРАЖДАНИН МИРА

(Шестой эскиз)

Наступила зима. Эргеш-палван сидел вместе с женой возле своего нового дома, греясь на солнышке. Дом, конечно, еще предстояло доводить до ума, однако жить в нем уже можно было, что подтверждал и конь чрезвычайно черной масти, жуя под навесом сухой клевер.

Эргеш повернулся к жене, попросил:

— Старуха, принеси-ка мой комуз.

Жена с видимым удовольствием выполнила просьбу мужа. Эргеш-палван неторопливо настроил комуз, и когда он негромко запел, жена с удовольствием присоединилась к нему, не скрывая свои голосовые данные. И не трудно догадаться, что пели они: «Тот, кто режет свинью, все равно что режет собаку». Правда,

К сожалению, дуэт не закончил свое исполнение, потому что на своем черном лимузине подъехал колхозный кассир. Он отказался от чая, присел рядом с Эргешем, открыл свой «дипломат», вытащил оттуда стопу ведомостей и начал разьяснять.

— В прошлом месяце вы с Гульсарой заработали 500 рублей, так?

— Да уж, свою зарплату мы знаем, — согласился Эргеш-палан.

— На эти деньги мы собираемся купить уголь, — вставила Гульсара.

— погоди ты со своим углем, дай сначала получить наши деньги...

— Вот-вот, — сказал кассир, — давайте сначала разберемся.

— И так, 50 рублей, как и все другие, вы внесли в фонд помощи престарелым коммунистам. Я не сомневаюсь, что вы не возражаете?

— Конечно, — уныло кивнул Эргеш.

— Тогда распишитесь вот здесь... Та-ак, а теперь еще по 100 рублей вы внесли, когда встречали супругу генсека...

— Мы ее не встречали, — возразила Гульсара.

— Это не важно — встречали - не встречали, вы - не вы. Встречал наш колхоз, и все расходы поровну распределены между всеми членами колхоза. Если вы отказываетесь, тогда, конечно... Тогда напишите заявление.

— Да ладно, чего уж... — пожал плечами Эргеш. — Показывай, где расписаться?

— Вот здесь... Та-ак. А этот список всех тех, кто помогал нашему главбуху, когда у него умер любимый тесть, пусть земля ему будет пухом. Это еще по сто рублей.

— Надеюсь, это все? — расписавшись и за тестя главбуха, спросил Эргеш.

— Нет, — мотнул головой кассир.

— Кто еще отдал концы? — удивился Эргеш.

— На этот раз не отдал, а взял. Глянька на эту красавицу, — кассир показал взглядом на свою машину. — Подошла очередь, а у меня как назло не хватило денег. Я добавил колхозные деньги и машину купил. С вас получается по сто сомов на двоих. Если, конечно, хотите, ведь на то мы и кыргызы...

— Что кыргызы — то кыргызы... — вздохнул Эргеш, расписываясь вслед за супругой.

— И последнее... — начал было кассир, но Гульсара в это время наступила мужу на ногу, давая понять, что хватит расписываться, но Эргеш не мог потерпеть такое вмешательство в его мужские дела.

— Послушай, женщина! Убери ноги, а не то я тебя!..

Она убрала послушно ноги, поджав их под себя, а кассир сказал:

— Итак, последнее. В правлении принято решение внести по 200 рублей с носа на поездку Жоокера Жокеевича в Турцию. Кстати, и вам будем собирать по 200 рублей, когда вы поедете, мы даже в устав колхоза такое дополнение записали...

— Давай ведомость! — рявкнул Эргеш.

Складывая бумаги, кассир невозмутимо подытожил:

— Таким образом, ваш долг за прошлый месяц составил 50 рублей. Вы сейчас внесете или депонировать эту сумму в счет зарплаты на будущий месяц?

— Сейчас внесем. Жена, отдай деньги!

— А где я их возьму? — развела руками Гульсара. В доме не то что 50, пяти рублей нету...

— Вынеси тогда мой новый кал пак, я его с прошлой зарплаты за 50 рублей купил и еще ни разу не надевал.

— Разве так можно? — растерялась Гульсара.

— Если аксакал настаивает... — произнес кассир.

Гульсара вынесла калпак, завернутый в целлофан, кассир аккуратно уложил его поверх бумаг в дипломат, сел в свой черный лимузин и уехал, оставив Эргеша и Гульсару греться на солнышке.

... Неизвестно, день ли прошел или неделя, но в один из холодных дней приехал в сопровождении обычной своей свиты Жоокер Жокеевич. После обычных приветствий руководитель колхоза приступил к разъяснению причины своего появления.

— Вы слышали, палван, большая беда случилась с нашими друзьями.

— С какими друзьями? — испугался Эргеш.

— С армянами.

— Вымерли, что ли? — облегченно вздохнул Эргеш.

— У них там землетрясение произошло огромной разрушительной силы. Целый город провалился под землю, Спитак называется, так что если и вымерли, то не все, хотя и почти. Вчера по телевизору показывали. Сам Рыжков рыдал, глядя на несчастных людей.

Сегодня ЦК Компартии Киргизии обратилось ко всем жителям республики оказать посильную помощь.

Мы уже перечислили 5 миллионов рублей, отправили 500 лошадей, 300 коров, 1273 барана. Тех, кто окажет наибольшую помощь, будут снимать для телевидения крупным планом. Конечно, кого попало в крупные планы мы пустить не можем, поэтому я и приехал к вам, уважаемый Эргеш-палван...

Эргеш-палван молча прошел за дом и вскоре вывел оттуда пятнистую корову. Следом, рыдая, выскочила Гульсара.

— Замолчи! — цыкнул на нее Эргеш. — Я знаю, что делаю. — Он вручил конец веревки Жоокеру Жокеевичу. — Берите. Все. Теперь у нас даже кошки нет, которая куда-то сбежала, когда мы последнего крыса подпалили... И у тебя, моя дорогая жenuшка, теперь забот меньше будет, приглядывай себе за детишками на старости лет.

— Молодец! — от души похвалил его Жоокер Жокеевич. — Я так и знал, что старая гвардия не подведет. А молоком мы вам будем помогать из фондов нашей МТФ.

Под всхлипывание Гульсары Жоокер Жокеевич погнал в светлое будущее 4 коровы, 6 коней и около ста баранов.

— Прекрати реветь! — прикрикнул на жену Эргеш. — Радуйся, что нас миновала такая беда, какая на армян обрушилась. Не по мусульмански оставлять попавших в беду, хоть эти армяне и не были никогда мусульманами.

И он увел жену в дом.

Снова шел снег. Жизнь в деревне текла своим чередом. И тем же чередом новые собиратели приблизились к дому Эргеша-палвана. Их он встретил, держа коня за узду.

— Вот, — сказал Эргеш-палван Темирбеку Текеевичу.

— Я знал, что мир держится на таких людях, как вы, уважаемый Эргеш-палван, — проникновенно произнес Темирбек Текеевич. — Дай бог, чтобы таких людей было как можно больше

на нашей грешной земле. На собранный скот и на собранные деньги мы такие поминки закатим, что наши враги передохнут от зависти!

— Какие еще поминки? — не понял Эргеш.

Какая разница, Эргеш-палван, может быть, по Тюрк-Ата! А может и по самому Кыргыз-Ата поминки устроим. Созовем гостей со всего мира, поставим тысячу юрт, выпивка пусть рекой течет. Будем целый месяц гулять, воспевая величие наших предков. Скажу по секрету, президенты пяти стран уже дали свое согласие приехать в наш колхоз на поминки. Глядишь, какой-нибудь из них и в твой дом зайдет. Ну, бывай...

И группа Темирбека Текеевича скрылась за пригорком...

Стоял ясный солнечный день, отчего снег слепил глаза. К дому Эргеша-палвана подъехал грузовик с двумя милиционерами в кузове и молодым кыргызом интеллигентного вида в кабине.

— А вы кто такие? — спросил Эргеш.

— Государственная налоговая инспекция, — назвался молодой человек в кабине. — Оказывается, вы уже три года не платите налоги, так что недоимка у вас очень солидная.

— Ладно, я сейчас...

Через несколько минут Эргеш-палван в нижнем белье принес на спине огромный тюк, кинул в кузов грузовика.

— Все, — отряхивая ладони, произнес он. — Если не верите, можете зайти в дом и посмотреть, только на голую жену мою прошу не глазеть, ладно?

— Ладно, — кивнул молодой из кабины. — Спишем с вас недоимку.

— Уж спиши, сынок, век твоей доброты не забуду...

Солнце клонилось к закату, когда на белом коне подъехал представитель КГБ района.

— Салоом алейкум, палван-ака!

— Ва алейкима салоом! — ответил Эргеш, вытянувшись перед гостем в трусах и майке.

— Что же вы, аксакал, не уважаете свое государство, а?

— С чего ты взял, дорогой?

— А с того, что в доме вашем я не вижу никаких признаков советской власти. Если не вы, старый вояка, то кто явит собой пример патриотизма для нашей молодежи? Ведь врагов идеологического порядка не уменьшается, нам нельзя терять бдительность. А что можно сказать о вас, если над вашим домом перестало реять красное знамя социализма как символ нашего могущества. Вы сами все поняли, аксакал, или продолжим беседу в одном из наших подвалов?

— Все понял, все понял, дорогой товарищ, и как только найду знамя, так сразу повешу.

— Искать не надо, аксакал. Родина помнит вас и заботится о нас. Я вам привез два знамени. Один водрузите на крыше, а второй будете брать в руки на особо торжественные мероприятия. Есть вопросы?

— Все ясно, дорогой товарищ!

— Только надо заплатить...

— Хорошо, — кивнул Эргеш, а через минуту появился перед товарищем из КГБ с небольшим тряпичным узелком. — Не изыщи, брат, все, что имею.

— Ладно, ладно... Хоть не забыли, аксакал, как надо знамя держать в руках?

И он пошел — с песней, с высоко поднятой головой, чеканя солдатский шаг: «Мы смело в бой пойдем!».

Жена и дети смотрели на него через окно — Гульсара и дочери плача, а Зарылбек хохоча. Наверное потому, что следом за солдатом чеканил шаг босыми пятками Эргеш-палван.

— Эй, друг, ты куда? — остановил Эргеша голос Кубата.

— Не видишь, что ли? В коммунизм!

— Меня возьми!

— Пойдем, только с песней надо!

И друзья навеки теперь грянули свою коронную песню: «Гот, кто режет свинью, все равно что режет собаку». Они шли по белому снегу с высоко поднятым красным знаменем. Голые.

Вот на этом можно было бы посчитать портрет моего кыргыза более-менее законченным, если бы кто-нибудь мог назвать точное количество черт характера в портрете кыргыза, не говоря уже о том, чтобы отделить зерна кыргыза от кыргызских,

плевел. К тому же один мой товарищ любит повторять, что мол, умом кыргыза не понять, а что касается веры, то это уже ваши проблемы.

1993 год, Стамбул

ОБРЕЧЕННЫЕ

Произошло это 5 июня 1990 года в ущелье «Кара-Унгур», что в переводе означает «Черная дыра», недалеко от города Ош — южного областного центра.

Существовавшее тогда государство СССР было настолько могущественным, имело такое собственное достоинство, что от него бросало в жар даже американцев и немцев, не говоря уже о турках.

В большинстве своем сытые граждане поистине великой державы за последние 45 лет жизни без войны успевшие привыкнуть к мирному труду, житейскому достатку и социальной защищенности со стороны государства, не обремененные частыми сообщениями о сенсационно-криминальных происшествиях и даже не помышлявшие о том, что где-то внутри этой традиционно-стабильной суперстраны могут быть какие-то размолвки с кровопролитными последствиями, были потрясены случившимся в аиле «Достук», то есть «Дружба».

Жители самой обыкновенной советской деревни неожиданно для всего мира, а может быть и для самих себя тоже, в этот день разделились на две половины — «наших», и «не наших». Вооруженные чем попало — вилами, топорами, кетменями, лопатами, а то и просто палками, вопреки многовековым родственным отношениям, вопреки строгим советским законам решительно двинулись друг на друга.

Одна половина молодых и пожилых мужчин, спускавшихся со стороны гор, несла наспех изготовленные транспаранты с единственным призывом: «Смерть узбекам!» Большинство были конными, в традиционных белоснежных пирамидальных кал паках с красной лентой на основании.

Другая половина беспрдельно разгневанных молодых и пожилых мужчин, поднимавшихся со стороны долины, также несла самодельные плакаты и тоже с единственным призывом: «Смерть киргизам!» Большинство были пешими, в традиционно пестрых четырехгранных тюбетейках.

Не остановило их то, что более 70 лет они жили в едином социалистическом государстве одним строем, одним колхозом, одним аилом, трудились бок о бок, плечо к плечу, вместе одолели очень сильного общего врага, последнее было сделано вместе со всеми советскими людьми.

Не остановило их то, что вчера еще они вели общее хозяйство, жили на одной улице, дверь в дверь, даже усопших хоронили по одним обычаям, не говоря уж о свадьбах.

Не остановило обе стороны и название аила — «Достук», 30 лет назад принятое общим собранием колхоза с надеждой и намеком на вечную дружбу.

Не остановило даже то, что у этих, сейчас жаждущих крови друг друга людей, один предок — Великий Тюрк-Ата, что у них одна религия — мусульманская, одинаковый, в принципе, язык, что многие из них были членами одной партии — коммунистической, или ее резерва — комсомола.

По чьему-то научению, сознательно ли, или по инстинкту веками дремавшего звериного азарта первобытного человека, люди, ни на секунду не задумываясь о возможных последствиях, решились на самое страшное: выяснить отношения между собой посредством камней, ножей, дубинок, тракторов и автомобилей.

Узбек шел на киргиза, а киргиз на узбека с единственным желанием: убить вчерашнего сослуживца, одноклассника, учителя или ученика. Хотя бы соседа своего — но убить.

В глазах совсем еще пацаненка — киргиза ли, узбека — не было ни малейшего страха перед будущей схваткой. Как не было и в глазах старика сожаления, что через несколько минут оборвется чья-то жизнь, может быть, и его самого. И старых, и молодых объединяла решимость победить.

С нескрываемой ненавистью одна вооруженная группа приближалась к другой, ни один участник будущего сражения даже

не допускал мысли свернуть в сторону или хотя бы на мгновение остановиться.

Солидность узбекской стороне придавали несколько легких автомобилей, среди которых были даже иномарки, а также грузовик ЗИЛ – 133, кузов которого был наполнен небольшими камнями.

У киргизов тоже были автомобили, а также два трактора «Белорусь» – один со стогометательным приспособлением, другой с бульдозерным ножом.

И не было никого, кто развел бы их: ни со стороны государственных властных структур, ни милиции, ни солдат Советской Армии.

Скорее для подбадривания пацанов, чем для оглашения своих политических платформ, время от времени взрослые бросили клич:

– Смерть киргизам!

– Смерть узбекам!

Клич подхватывался трехкратным: «Смерть! Смерть! Смерть!» как с одной, так и с другой стороны настолько часто и с таким азартом, что еще больше нагнеталась и без того жуткая обстановка.

В создавшейся ситуации надеяться на мирный исход этой встречи, конечно, было нельзя.

Столкновение с кровавым исходом было неминуемо.

Молниеносная атака киргизских всадников, размахивавших направо и налево увесистыми дубинками, тут же смешала первые ряды узбекского «ополчения», обратив их в бегство. Остальным узбекам тоже достались не самые сладкие мгновения их жизни. Ни один из тех, кого доставали эти дубинки хотя бы краешком, не удерживался на ногах, падая кто с раскрытыми черепами, кто с перебитыми руками или ногами. И оставались они лежать, эти полуживые вояки, истекая кровью, оглашая воздух громкими стонами.

Но неожиданно для киргизской стороны, а возможно, и для узбекской тоже, исход этой атаки решили не плечистые парни на конях, а несколько пацанов, затаившихся в кузове грузовика.

Когда всадники, сметая все на своем пути, разбили первые ряды узбеков и углубились вплоть до последних рядов, пацаны

с писклявым визгом дружно обрушили на всадников такой град камней, что многие джигиты тут же своих противников, лежащих на земле.

Несколько человек, все же удержавшихся в седле, вынуждены были отступить и вернуться к своим товарищам, воюющим уже кулачными, ножевыми и палочными боями.

Опомнившись от первой молниеносной конной атаки, узбеки усилили натиск, безжалостно распарывая животы чуть медлительному противнику — мужчине или, пацану — своими кривыми ножами, других забивая до полусмерти, а может быть и до полной, заранее заготовленными полутора и двухметровыми палками, в конце которых были загнаны длинные гвозди, а также кусками заточенной арматуры.

На войне как на войне. Но, как известно из истории всех предыдущих войн, легких побед не бывает, когда сражаются противники равные по живой силе, по вооружению и степени подготовленности.

А потому по всей поляне шли ожесточенные схватки противников, скрестивших свои ножи, палки, топоры, вилы и кулаки.

Неожиданно чаша весов начала склоняться на сторону киргизов — это когда стогометатель сгреб в охапку всех пацанов на грузовике и выбросил их буквально на головы сражавшихся. Узбеки оцепенели, прежде всего, от того, что некоторые из них в пылу драки втыкали ножи и гвозди в своих же пацанов.

И этого короткого замешательства было достаточно, чтобы инициатива вновь перешла к киргизам, и вновь результативно заработали их топоры и дубинки.

Шла кровавая, жестокая война без правил, когда запросто отрезались головы, вспарывались животы, выкалывались глаза...

Но даже на такой войне самые трагичные события сочетаются с курьезными.

Вот в разгар сражения с одного пригорка выскочили «Жигули», в которых сидели четыре «тюбетейки», крича знакомое: «Смерть киргизам!» С противоположного пригорка мчался «Москвич», в котором сидели четыре «капка», вопивших «Смерть узбекам!» На большой скорости, поднимая пыль, они

ринулись друг на друга. Они шли на очевидный таран и в момент неминуемого, казалось, столкновения и «калпаки», и «тюбетейки» закрыли руками лица, невольно вскрикнув «Аллах, Аллах!» Но не было предела их радости, когда машины промчались мимо друг друга, даже не коснувшись боками. Дело в том, что если бы они даже очень захотели протаранить друг друга, то не смогли бы этого сделать, потому что «Жигули» мчались по одну, а «Москвич» по другую сторону глубокой канавы, через которую не проскочил бы даже военный вездеход. Но секундное сближение с реальной смертью подействовало на людей настолько отрезвляюще, что дальше ни один из этой «великолепной восьмерки» не стал искушать судьбу. Для них наступил конец войны. Каждая сторона, недолго посоветовавшись, снова села в свои машины, и «Жигули» умчались в сторону долины, а «Москвич» в сторону гор.

А вот здоровенный киргиз едва ли не двухметрового роста, не позволяя наносить себе удары ни ножом, ни палками, собирал по двое-трое дерущихся в охапку и без особого усилия забрасывал их в кузов освободившегося от камней грузовика, не разбирая, где киргиз, а где узбек. Вдруг в один из жарких моментов схватки, с гортанным криком «кия», перед ним возник в стойке каратиста щупленький паренек-узбек.

Здоровяк добродушно посмотрел на него, улыбнулся и назидательно сказал:

— Ты что, сынок, с ума сошел! Тебе еще рано играть в эти игры... А ну, марш домой!

И для большей убедительности притопнул ногой.

А «сынок», снова издав гортанный крик, закрутился вокруг своей оси и здоровяк тут же получил хорошую оплеуху от его босой ноги.

Здоровяк разразился громовым хохотом и, широко растопырив обе руки, чуть присев, двинулся на паренька:

— А ну-ка, подойди ко мне, сынок, поговорим, потолкуем...

На этот раз проделав двойное сальто, паренек снова ударил, теперь уже в подбородок, что сразу прекратило смех здоровяка. Когда же он получил пятые, шестые, седьмые удары в голову, грудь, в пах, лицо его сначала посерело, затем налилось кровью.

Издав медвежий рев, он бросился на паренька в момент очередной атаки, поймав его за ноги, раскрутил над головой и зашвырнул в сторону, как это делают спортсмены-молотобойцы.

В это время из боя выходила «Волга». Паренек, пролетев несколько метров, упал прямо на ее багажник. Мгновенно перегруппировавшись, он вновь принял классическую стойку каратиста и прошипел «кия»! В этой позе он и удалился вместе с автомобилем.

Взгляд здоровяка вновь подобрел, усы защерились в улыбке. Оттопырив большой палец, он показал его удалявшемуся пареньку, сказал:

– А ты ничего!..

Чуть в стороне, бок о бок, ехали две легковые автомашины. Из окна одной высунулся по пояс парень в калпаке, из другой – в тюбетейке. Каждый из них одной рукой схватился за воротник противника, а другой – беспрерывно колошматил по лицу. Но через 10 – 15 метров сидящие в салонах и поддерживающие каждый своего морально и физически, дружно выкинули за борт своих окровавленных бойцов. Дело в том, что в этот момент впереди показалось высохшее дерево - долоно. Противники, объехав по разным сторонам дерево, сохранили свои жизни и автомобили. А выброшенные бойцы зацепились за ветви и остались висеть на дереве, словно туши только что зарезанных баранов...

Двум другим «Жигулям» все же удалось в пылу сражения протаранить друг друга. Они остановились на краю пропасти. Водитель каждой машины до предела давил на газ, один стремясь вырваться из опасной зоны, другой – столкнуть - таки противника в пропасть. И пыль вырывалась столбом из-под колес обеих машин, и скрывала сами автомобили, не давая возможности разглядеть, в которой из них «калпаки», а в которой «тюбетейки». Впрочем, подъехавший бульдозерист особо и не задумывался над этим, сталкивая обе машины в пропасть...

Неожиданно в небе появился военный вертолет. Прodelав пару кругов над дерущимися, он дал несколько пулеметных очередей. Следы пуль прошили пыльную землю, хотя и на

довольно почтительном расстоянии от людей. Но и этого было достаточно, чтобы прекратить бойню. Обе стороны поспешно побросали свои вооружения и занялись подбором убитых и раненых, думая лишь о том, как бы поскорее смыться.

Плечистый парень, лицо которого являло беспредельную простоту, нагнулся и ловким движением положил на круп своего коня то ли убитого, то ли раненого молодого человека.

— Ты что с ним собираешься делать? — спросил его ровесник, подъехавший на коне с другой стороны.

— Сказано же было: не оставлять ни раненых, ни убитых...

— Сказано было не оставлять своих, а что ты собираешься делать с этой тушей узбека?

— А разве он узбек?

— Скорее всего, хоть и без тюбетейки...

— Ну, если ты настаиваешь...

Простак с полным безразличием поднял тело за волосы и сбросил на землю.

Столь же поспешно подбирали своих и узбеки. Один из пожилых узбеков подвел двух молодых парней к только что брошенному киргизами телу. Один из парней перевернул труп и воскликнул:

— Он же не наш!

— Кто его знает, может быть и не наш... — пожал плечами пожилой.

— Зачем же грузить дохлого киргиза!...

— Грузите, грузите... Нацепим на него тюбетейку, и он станет нашим.

— А зачем?

— Затем, чтобы похоронить его по всем мусульманским правилам. Пусть он будет злейшим нашим врагом, но мы заработаем хотя бы небольшую благосклонность всевышнего. Это раз. Но еще придет время подсчитывать трупы и отвечать за содеянное. Тогда-то труп зачтется в нашу пользу. А что девять хоронить, что десять — разница невелика.

— А если его узнают свои?

— А мы его рожу чуть-чуть подпалим паяльной лампой, и ни одна собака, даже родная мать его не узнает. Сойдет за узбека. Спешите, парни, за вертолетом солдаты могут появиться.

Попадемся им в руки, всех нас не только в киргизов, в сопливых китайцев превратят! Давайте!

Парни поволокли труп к грузовикам.

Самое примечательное в этой жуткой резне было то, что как только появился вертолет, тут же и киргизы, и узбеки побросали свое оружие, затем, даже пальцем не трогая друг друга, принялись поспешно собирать раненых и трупы, иногда, лишь на мгновение, встречаясь равнодушным взглядом со своими только что заклятыми врагами.

Вскоре на поле брани не осталось ни одного живого, ни одного мертвого, ни киргиза, ни узбека. Лишь палки, вилы, топоры и ножи были разбросаны по всей поляне. Да чуть в стороне, за кустарником, недалеко от пропасти, осталась «Волга», по-видимому, сломанная, на которой так лихо прокатился каратист.

Пурпурно-красный диск жаркого летнего солнца медленно уходил за пирамидальный холмик, возвышавшийся над поляной, где несколько часов назад произошла кровавая резня узбеков киргизами, киргизов узбеками, порою даже самих себя.

Вдруг из-под «Волги» шевельнулась голова с черными волосами и сгустками стекшейся крови на лице. Через некоторое время голова вылезла из-под машины.

Это был молодой человек лет 20 – 25. Определить его принадлежность к какой-либо национальности было весьма затруднительно. Наверное, он принадлежал киргизской стороне, а может быть и узбекской, ибо только что здесь люди избивали друг друга, не заглядывая в паспорта, а более-менее точно определяя по мордам. Так что не жителю «Достука» практически невозможно было определить, кто здесь есть кто...

Молодой человек медленно, опираясь на открытую переднюю дверь «Волги», присел и обхватил обеими руками голову.

Недалеке от этого места из-под кустарника шевельнулась другая черная голова, не менее окровавленная. И этот молодой человек, обхватив голову руками, присел, опираясь на

кустарник. И его национальность было столь же трудно определить.

Осмотревшись и наконец-то увидев друг друга, оба молодых человека с трудом поднялись на ноги и стали медленно сближаться, каждый прикидывая свои возможности.

По-видимому, этим двоим молодым людям просто повезло, что они остались живы в прокатившейся здесь жуткой мясорубке, и, по всей вероятности, ни тот, ни другой не получили каких-либо серьезных увечий, а были просто оглушены дубинками или палками в самом начале бойни. А потому с каждым шагом их движения становились все увереннее, а в глазах появились признаки осмысленности.

Когда расстояние между ними сократилось до 5 – 7 метров, оба остановились и первым заговорил тот, который вылез из-под «Волги».

– Эй, ублюдок, – сказал он почему-то по-русски, – ты будешь последним из рода вонючих собак, чья нога ступает по священной земле моих предков. Я тебя на мыло пушу!

– Как и подобает длинноухой скотине, ты решил повторить здесь ишачий рев своих предков. Но этот рев будет последним на моей земле! – ответил молодой человек, вышедший из-за куста. – Получай!

И первым нанес удар кулаком.

Парни ввязались в драку, которая в сущности своей абсолютно отличалась от предыдущих драк простых крестьян. Эти двое были несомненно высокообразованны, вдоволь насмотревшимися американских боевиков, физически развитыми, явно прошедшими уроки спортивной школы, обладающими хотя бы элементарными приемами бокса, кун фу, каратэ. А потому их бой был намного жестче предыдущих, а удары руками или ногами любого из них, как правило молниеносные, сваливали с ног другого.

Хотя сама по себе драка – событие не из приятных, невольно можно было залюбоваться тем, как один из этих двоих молодых людей мастерски нападает, а другой не менее искусно защищается.

Возраст, сила, ловкость, а также злость в каждом из них были приблизительно равны, а потому когда первый из всех сил

ударил подвернувшейся палкой второго, тот без паники умело отразил удар, встретив его топорищем, а затем и сам перешел в неожиданное наступление. Но и его противник успел увернуться от удара и скрыться за машиной, а потому удар топора пришелся по лобовому стеклу «Волги», которое разлетелось вдребезги.

В свою очередь он сам напал, сильно метнув нож в противника. Теперь другому пришлось упасть на землю и нож, пролетев над его головой, по рукоять вонзился в дерматиновую спинку сиденья автомашины.

Оставшись без оружия, они вновь принялись наносить удары ногами и руками, а поскольку усталость давала о себе знать все сильнее, то и удары все чаще достигали цели. Лица обоих были до безобразия покрыты ссадинами, кровоподтеками, шишками, из носов, ушей, глаз текли тоненькие струйки крови.

За время получасовой цепкой драки оба настолько обессилели, что после очередной атаки одного из них оба упали. Один лежал возле передних колес «Волги», другой чуть ниже. Еще раз схватиться ни у того, ни у другого не было сил.

Вдруг парень, лежавший у передних колес машины, обратил внимание на то, что «Волга» стоит лишь потому, что уперлась в небольшой булыжник, и если его убрать, она покатится вниз, по пути смяв противника... Парень принялся лихорадочно выцарапывать булыжник, землю под ним: таким подарком всевышнего нельзя было не воспользоваться...

... А его противник в это время внимательно следил за движениями врага, прекрасно поняв замысел, и лихорадочно соображал, как найти выход к спасению: сил на то, чтобы сделать хотя бы полшага в сторону, не было.

Наконец-то, ценой невероятных усилий, булыжник удалось вытащить из-под колеса. «Волга» чуть качнулась, и сначала медленно, а потом все быстрее покатила вниз. И машина, конечно же, раздавила бы лежавшего на ее пути человека, если бы тот не успел перевернуться.

«Волга» проехала над ним, набирая скорость и оставляя за собой длинный пыльный шлейф, выскочила на пригорок, взмыла в воздух и начала плавно опускаться на дно 200-

метровой пропасти. Ударилась о камни, и прогремел одновременный взрыв накаченных баллонов и бензобака. Взметнулось пламя и его языки поднялись так высоко, словно хотели помешать наступлению сгущавшейся темноты.

К этому времени несколько пришедшие в себя противники, уже на четвереньках, вновь двинулись друг на друга. По всему ясно было, что живым должен был остаться только один из них... Однако на ощутимые удары сил не хватало, поэтому они сцепились в один клубок, и в конце концов покатались вниз, и даже на краю пропасти никто из них не смог задержаться. Повезло им лишь в том, что полетели они в пропасть не со стороны отвесных скал, как это было только что с «Волгой», а с пологой стороны, перемешиваясь с потоком щебенки, сопровождавшей их с самой вершины.

Достигнув дна, оба остались лежать без признаков жизни. И ночь поглотила их неподвижные тела.

Наступило утро следующего дня. Парни лежали на тех же местах и в тех же позах, в каких ночь застала их вчера. Солнце начало прогревать окрестности, в том числе и дно пропасти. Зашевелилась обитавшая там крупная и мелкая живность. Крупной живностью стала трехметровая змея, появившаяся из-под камня и поползшая по телу одного из парней. Тот, почувствовав что-то холодное и ползущее по его телу, открыл глаза. Увидев змею, он хотел сделать хоть какую-нибудь отчаянную попытку избавиться от нее, но услышал голос соперника.

— Не шевелись и рот закрой, а то она подумает, что в нору свою ползет... — сказал он по-киргизски.

Его соперник лежал чуть сверху и внимательно следил за происходящим и тому ничего не оставалось, как подчиниться команде противника.

— Если страшно, глаза закрой. Не будешь делать никаких движений, она скоро отползет от тебя...

Змея проползла по лицу первого, а затем, не желая приближаться к нагревающемуся камню над его головой, свернула в сторону второго.

Тот вскрикнул, хотел встать но какая-то резкая боль в руке заставила его уже заорать нечеловеческим голосом, и он упал на нижние камни.

— Дурень, успокойся и помолчи, — сказал первый по-узбекски. — Сам же только что говорил, что не надо делать резких движений. Пусть эта тварь поползает по твоему телу, сколько ее душе угодно. Надоест — сама уйдет.

Каждый говорил на своем родном языке, но на это не обращалось внимания, поскольку это было естественным и с детства привычным. Как привычным было включение в родную речь русской брани.

— Но она же знает, что я живой, бля...

— И что?

— Тебя она не тронула, потому что подумала, что тыдохлый, а я живой. Эта сука может захотеть пососать мою кровь...

— Много не насосет...

— Была бы бабой, пусть весь день сосала бы...

— Но она же не только сосать может, но и в задницу заползти...

— Хрен ей в зубы, подставляться не собираюсь...

— Ни у тебя, ни у меня, как я вижу, нет другого выхода, как терпеть любые выходки этой твари. Хотя нам все равно уже, мы подохнем здесь и без ее помощи...

— С чего ты взял?

— Посмотри, придурок, отсюда и здоровому не выбратсья...

Второй осмотрелся и убедился, что выхода из этой глубокой дыры и в самом деле нет.

— Так, — скрипнул он зубами, — где эта тварь?

— Соскучился?..

— Ага... Но вообще-то хочу, чтобы она прекратила мои мучения прежде, чем кончатся твои...

— Дурак! Может, люди придут на помощь... Хотя и враги мы с тобой, но все же человеки. Вдруг кому-то в голову придет шальная мысль поискать нас.

— С чего ты взял, что я тебе враг? — Парень попытался сплюнуть муху, присосавшуюся к губе, но лишь негромко фукнул и муха даже не пошевелилась.

— А что, друг что ли, после всего...

— Не знаю, не знаю... Но встретиться с тобой неделей раньше, да знай, как ты можешь драться, вполне могли бы стать друзьями.

— За что же ты хотел убить меня?

— За то, что ты хотел убить меня.

— Да я тебя вчера первый раз в жизни увидел!

— Я тоже...

— Кстати, меня зовут Юлдаш, а тебя?

— А меня Жолдош.

— Да пошел ты! Хотя сейчас не выпендривайся.

— Во, бля, не верит! Да я второй ребенок в семье, появился на свет через 10 месяцев после первого. И родители назвали меня Жолдош, чтобы я стал не только братом, но и другом, товарищем на жизненном пути моего старшего брата. Понял?

— Понял. Ты товарищ, я товарищ...

— Горбачев товарищ...

— Рейган только нам не товарищ.

— Ну и хрен с ним!

Оба замолчали, затем надолго притихли — то ли уснули, то ли потеряли сознание. Когда же солнце начало нагревать дно пропасти прямыми лучами, когда невыносимо стало дышать, первым открыл глаза Жолдош и слабым хриплым голосом позвал:

— Эй, Юлдаш, ты живой еще?

— Откуда я знаю...

— Со мной в обнимку спит змея, а я даже рукой не могу пошевелить, сломал, кажется...

— Считай, повезло, что не можешь пошевелить, иначе она отправила бы тебя на тот свет... Ладно, сейчас что-нибудь придумаю...

Юлдаш попытался сесть, но резкая боль в ноге заставила его лишь матюгнуться и вновь откинуться на спину. Потом, двумя руками держа сломанную ногу, он осторожно сел.

Увидев знакомую уже змею, калачиком свернувшуюся подмышкой у Жолдоша, стал думать, как от нее избавиться.

Спасение пришло само собой в виде мышонка, в поисках тени шмыгнувшего в штанину Юлдашу. Тот быстро зажал концы брюк, чтобы мышонok не мог выскочить обратно. Потом огляделся, нашел возле себя прутик длиною около метра. Оторвав от рубашки полоску материи, запустил через ширинку руку в штаны и, немного повозившись, вытащил пищащего мышонка, аккуратно привязал его к концу прутика. Затем, держа прутик в правой руке, забыв про ногу, хотел встать, но вновь заорал от боли и упал прямо на Жолдоша.

— Что с тобой? — спросил Жолдош, боясь даже повернуть голову в сторону товарища.

— Нога, правая... похоже, что сломана. Не слушается, болтается, как будто из другого места растет... Ладно, главное, змею не потревожили...

— Займись лучше ногой, братишка. Если уж мне суждено закончить земной путь от укуса змеи, то по крайней мере не утону... Спасибо тебе.

Немного придя в себя, Юлдаш через некоторое время отыскал прутик с привязанным к нему мышонком и, лежа на вытянутой руке, приподнес «лакомство» как можно ближе к спящей змее. та, резко подняв голову, начала тянуться за мышонком. Юлдаш отводил прутик все дальше и дальше от Жолдоша, и когда уже некуда было отодвигать руку, змея сама бросилась на мышонка, вмиг освободив от Юлдашиных связей, принялась глотать резкими, наступительными движениями.

— Все, — неожиданно по-киргизски сказал Юлдаш, причем, без малецшего акцента, она теперь как минимум полмесяца питаться не будет...

— Откуда ты знаешь все эти змеиные повадки?

— Если поработаешь три года в этих местах, узнаешь не только змеиные повадки.

— Ты что, работаешь здесь?

— Да, зоотехником. После фрунзенского сельхозинститута.

— Послушай, ты, братишка, закончил кыргызский вуз, проработал целых три года среди киргизов. И ты пошел на нас?

— Не-а. не я пошел на вас, а они пошли на нас.

— Веришь этим сказкам, что кыргызы первыми напали на узбеков?

— А разве и в самом деле не так?

— Нет, конечно. Кыргызы вынуждены были подняться после того, как узбеки первыми устроили побоище в городе Ош. Ты что, не слышал, как наш генсек Масалиев говорил по телевидению, что «15 тысяч узбеков напали на 3 тысячи кыргызов и немного пролилось крови». Поэтому все кыргызы из других регионов поспешили на помощь. И я тоже. Понимаешь, братишка, если пятеро бьют одного, я приду к этому одному, хоть он русский, хоть француз. И Масалиев практически призвал нас помочь слабым.

— Это кыргызы-то слабые? Читал-читал про ваши подвиги...

— Но пятеро на одного...

— Так ты сам откуда?

— Я из Джалал-Абадских.

— Женат?

— А как же. Кстати, на узбечке. Учмлмсь вместе. А ты?

— Я нет. К счастью.

— Не дай бог, наши дети вот так лбами столкнутся...

— Не даст. Дети всегда умнее родителей...

— Не скажи... Та-ак, выходит, ты мне вроде как жезде?

— Да. А жезде надо не только любить, но и уважать, ибо он дарит твоей сестрице и блаженные мгновения, и производит чедненьких племяшек.

— И сколько ты их произвел?

— Месяц назад родился третий. Все пацаны. Если мне когда-нибудь удастся выбраться отсюда, приму сощобязательство не останавливаться на достигнутом. Деведу число моих батыров до десяти, и буду агитировать каждого кыргызатоже народить только мальчишек и тже не меньше десяти. Вот тогда мы с тобой повоюем н равных. Пока же вы, узбеки, берете верх над нами только количеством.

— Опять двадцать пять, — криво усмехнулся Юлдаш. — Сегодня же пятница, давай без политучебы обойдемся. К тому же и узбеки производить умеют... Нам бы лучше подумать о том,

как отсюда выбраться. Тем более, как мне кажется, советская власть занялась нашими поисками. Слышишь вертолет...

В самом деле, на короткое время над пропастью повис военный вертолет, прилетевший сос стороны города.

Ребятя из последних сил заорали.:

— Эй, мы здесь! Мы здесь!

Юлдаш при этом махал руками, а жолдош болтал ногами. Но из вертолета никто их не услышал, и он, сделав полукруг, улетел.

— Суки! М с досадой произнес Жолдош, хотя произнести даже одно слово обоим стоило невероятных усилий. Но в данное время каждый поддерживал жизнь в себе именно с помощью слов, ибо физические силы у обоих на исходе, а растаявшая вместе с вертолетом надежда унесла, кажется, последние. — они вылетели просто на увеселительную прогулку, а не на поиски людей, нуждающихся в помощи. Ну, я еще доберусь до вас.

— Эй, отец-производитель, — сказал Юлдаш. — Разве советская власть и эти вертолетчики виноваты, что мы стобой оказались в этой черной дыре?

— Бог, наверное. Я тут недавно книжку попросил у одного пасечника, у него только библия с собой. Так вот я там вычитал, что наступит такое время, когда брат пойдет на брата, сын на отца...

— Ну, Павлик Морозов да Кычан Жакыпов уже были. Это же все в гражданскую...

— Да, но там еще написано, что народ пойдет на народ, что начнутся катаклизмы, землетрясения, ураганы...

— И что теперь? Конец света?

— Не знаю. Но если и конец света, но зачем нам с тобой его делать?

— Ага, ну так пусть советская власть и отвечает за все, что творится сейчас, а заодно и разделит нашу участь, даже здесь.

— Ну ты даешь... — попытался сострить Юлдаш. — Тебе бы в народные депутаты и заседать на сессиях во Фрунзе, а не...

— А не работать агрономом колхоза «Зарья Ильича» Ленинского района... — подхватил Жолдош.

— Ты что, агроном?

— Да, к тому же партийный.
— По хлпководству, что ли?
— По нему самому.
— Выходит, ты учился пять лет в Ташкенте, совратил сокурницу-узбечку, женился на ней, а потом пошел против узбеков?

— Да. Я проучился пять лет в Ташкенте и не было у меня ни национальных, ни вненациональных проблем ни с преподавателями, ни со студентами. Даже на знаменитом в Ташкенте «Алайском базаре» ни один узбек ни разу не тронул меня, не говоря уже о попытке убить за то, что постоянно ходил в своем калпаке. А теперь вон как вышло. Горбаческие гласность и перестройка стали опиумом для народов, которые начали бредить лишь о том, как бы побезнаказаннее урвать кусок побольше. Вот и узбекам захотелось всю Ферганскую долину...

— Еще раз повторяю — первыми начали вы кыргызы...
— Я отпускаю тебе твои грехи за твою молодость и наивность. Может быть, за три года работы в этих суровых краях ты подзабыл половину из 36 букв кыргызского алфавита, но все равно не мог не прочитать про идею суверенизации ошской области и ее присоединения к Узбекистану. На таких предвыборных программах проскочили в Верховный Совет Киргизии многие народные депутаты узбекской национальности. В общем, решили похоронить внука вместе с дедом.

— Ага, добавь еще, что русские патриоты, стоящие одной на исторической родине, а другой в Москве или Питере, через газеты, радио и телевидение внесли свою весомую лепту в наши трагические события...

— А что! Если талдычить: «Война, вона!», то она случается обязательно. Так что в гробу я видел таких патриотов. А действительно, русских оставим в покое. За 100 с лишним лет общей судьбы много было и хорошего, и плохого. Мы все виновты в случившемся, а особенно мы с тобой, потомки одного человека — Великого Тюрк-Ата. Тебе нет прощения за мою пролитую кровь, а мне — за твою...

— Ты прав. Тем более, моя бабушка по матери действительно из кыргызской ветви потомков Тюрк-Ата. Какой же черт

нас попутал? Сам Тюрк-Ата? Пророк Мухаммед? Или советская власть, созданная Лениным?

— Не знаю... Я сам не националист, не фанатичный исламист, даже в партии не состою. Может, вся беда из-за этой штуковину, которую называют демократией? Понимаешь, эта хреновина вроде шаровой молнии. Что это такое — не знаем, а потрогать хочется. Вот и летят головы, и дома горят... Или все совсем просто: проштрафившиеся коммунисты называли себя демократами, чтобы ради восстановления своего «Я» использовать простых людей, которые действительно мечтали о свободе...

Над ямой потянулись в начале жидкие, а потом все более густые космы черного дыма и явные свидетельства пожара. Юлдаш обеспокоенно посмотрел вверх.

— Слушай, а ты уверен, что каждый киргиз, каждый узбек думает как мы с тобой сейчас и сумеет удержать себя в критические минуты? — спросил он.

— Нет, — честно ответил Жолдош. — И я боюсь, что в Жалал-Абаде может случиться непоправимое.

— Что именно?

— 10 тысяч хорошо вооруженных конных киргизов, если не сегодня, то завтра собирались окружить город, одной атакой превратить его в руины, мол, чем отдавать его узбекам, лучше так сделать, даже если для этого все 10 тысяч станут жертвами одной схватки...

— Жолдош! А ведь узбеки тоже собираются в городе Узгене устроить вторую «армянскую резню» даже своим узбекам, если в их крови есть хоть малейшие следы киргизской крови. Так что, «жезде», надо придумать что-нибудь, но вылезти отсюда. Мы с тобой не имеем права лежать здесь и подыхать. Слишком большая будет цена нашим смертям, если наступит конец света и киргизам, и узбекам. Мы должны остановить людей от самопожирания.

Для того, чтобы начать пытаться выбраться из этой глубокой ямы, надо было придать фиксированное положение одному — болтающейся ноге, другому — левой руке. С рукой Жолдошу было проще — ее привязали к телу, хотя, пока нашли более-менее удачное положение для нее, Жолдош исскрипелся

тубами. Но зато он смог теперь подняться и поискать какую-нибудь палку, чтобы привязать ее к ноге Юлдаша.

... А после начинается их восхождение. Но уже первые 2 – 3 метра показали практическую бесполезность этой затеи: коварная галька едва ли не отвесного склона тут же сбросила их вниз, на камни.

Пролежав некоторое время без движения, Жолдош и Юлдаш посмотрели друг на друга.

– Еще раз? – спросил Юлдаш.

– Воды бы глоток... – выдохнул Жолдош.

– А пепси не хочешь... Давай!

Однако и новая попытка вскоре окончилась неудачей.

Дым над ямой начал редеть, возможно, разгоняемый лопастями появившегося вертолета. Он завис прямо над ребятами, словно пытаясь разглядеть их.

– Эй, мы здесь!

– Помогите!

Но вертолет упрямо висел в одной точке.

– Надо что-то придумать... – произнес Юлдаш, продолжая размахивать руками.

– Что тут придумаешь? Песню, что ли, запоешь? – в отчаянии воскликнул Жолдош.

– Если вдвоем, то могут и услышать... Попробуем?

– И что запоем?

– Что-нибудь громкое... Ну, вспоминай!..

– Широка страна моя родная... – не очень уверенно начал Жолдош.

– Много в ней лесов, полей и рек, – громко подхватил Юлдаш.

И вот они уже вдвоем заорали:

– Я другой такой страны не знаю, Где так вольно дышит человек!

Вертолет же, резко накренившись, мгновенно скрылся из виду, а вскоре шум его мотора окончательно стих.

– Хрен моржовый!

– Морж хреновый!

Дав оценку вертолетчикам на чистейшем русском языке, ребята в дальнейшем разговаривали уже только по-русски.

– Ну и что теперь? – вопросительно посмотрел на Юлдаша Жолдош.

– Писец, вот что теперь, – ответил тот.

– Так не бывает... Знаешь, что мы не учли?

– Что?

– Что у нас три ноги, три руки на двоих.

– Ну, говори, говори...

– Мы лезли рядом, а надо одному сверху быть, а другому снизу поддерживать, понял? Давай, у тебя обе руки целы, ты полезешь первым, а я буду одной рукой поддерживать, а ногами отталкиваться.

Юлдаш посмотрел на товарища с сомнением, но после некоторого колебания молча кивнул и, работая локтями, вытянулся над стенкой. Когда ему удалось подняться примерно на полметра, Жолдош уперся одной рукой в его здоровую ногу. И вот уже Жолдош вытянулся в полный рост.

Так, помогая друг другу, они медленно поднимались вверх, пока, наконец, Юлдашу не удалось ухватиться за выступ на самом краю. Но в это время буквально рядом с рукой появилась змея. От неожиданности Юлдаш разжал пальцы, и они покатались вниз, пока в который уже раз не распластались на камнях. Юлдаш, похоже, потерял сознание. Жолдош окликнул его, тронул рукой, однако тот не отозвался. Тогда и Жолдош откинулся на спину, закрыл глаза.

Редкие тучи иногда закрывали солнце, но тень все равно прохлады не приносила, и лица парней покрылись крупными каплями пота. Мухи, жадные до крови, вьедались в губы, глаза, в запекшиеся раны.

Трудно сказать, сколько прошло времени, пока сначала Юлдаш, а затем и Жолдош открыли глаза.

– Живой? – с трудом разлепляя ссохшиеся губы, спросил Жолдош.

– А что толку... – Взгляд Юлдаша оставался неподвижным.

– Сейчас отдохнем, а после... – начал было Жолдош, но Юлдаш оборвал его обреченным выдохом:

– На хуй... Все... Не выбраться нам, понимаешь...

– Еб твою мать, Юлдаш, мы же почти выбрались, если бы не эта блядская змея... Но мы можем! Вставай, дружище! У тебя же руки целые, сука!

Юлдаш наконец-то перевел взгляд на товарища, после некоторой паузы прошептал:

– Сам ты сука... Давай теперь ты первый...

– У тебя руки целые, – уже спокойно произнес Жолдош.

И вновь сантиметр за сантиметром преодолевали они стену злополучной черной дыры, пока Юлдаш вновь не ухватился за ее край. А снова появившаяся змея только придала ему новые силы и злость, и он с огромным напряжением перекинул так тело на поверхность. Тут же посмотрел вниз и увидел, что его товарищ медленно скатывается по коварной гальке.

– Блядь! – Юлдаш огляделся в поисках какой-нибудь палки и взгляд его упал на замершую змею. Уже не колеблясь, он схватил ее за голову и бросил хвостом вниз Жолдошу: – Держи!

Тот ухватился правой рукой за хвост змеи, отчаянно заработал ногами. Однако прошло еще немало времени, прежде чем были преодолены последние сантиметры и Жолдош тоже оказался наверху. Юлдаш отшвырнул змею в пропасть, прохрипел:

– Мы ее боялись, а она спасла нас.

У Жолдоша не было сил что-то ответить.

Солнце закрыла одинокая черная туча, из которой хлынул короткий проливной дождь. Но даже он не мог привести в чувство потерявших сознание парней. В чувство их привел шум двигателей двух БТРов, из долины двигавшихся в сторону аила «Достук».

Когда БТРы остановились в полусотне метров от парней, Юлдаш открыл глаза и сквозь пелену тумана увидел выпрыгивающих из машин солдат.

Один из них, в бронежилете на голом теле, с мощной грудью и рельефными бицепсами, протянул руку вверх, сказал кому-то:

– Батлы давай!

Затуманенному взору Юлдаша этот мощный солдат, и еще появившиеся с ним рядом такие же здоровяки с бронежилетами на голое тело, показались удивительно похожими на американских пехотинцев из недавно виденного по телевизору боевика.

— Не двигайся, — прошептал он Жолдошу, — американцы пришли...

А солдаты в это время осушали бутылки портвейна прямо из горлышка. Тот, что просил «батлы», повернулся к другому, не менее здоровому, но в лице которого проступали восточные черты, сказал:

— А теперь косяк забей, раскумаримся и дальше рванем.

Жолдош не менее затуманенным взором посмотрел на этого «восточного» солдата, прошептал:

— Нет, это турки. Неужели нас оккупировали? Или это китайцы, а?

И такое предположение не выглядело абсурдным, потому что солдат-заводила обращался к узкоглазому солдатику:

— Летит вертолет. Молодой чукча спрашивает: «Что такое?» Пожилой отвечает: «Белый человек летит, огненный вода везут. Тебе морду набьют, мне морду набьют, твою жену трахать будут, мою жену трахать будут. Экспедиция называется».

Хохот солдат окончательно привел в себя Юлдаша и Жолдоша и они хором довольно громко воскликнули:

— Да это же наши, советские!

Вскрик обессиленных парней был услышан солдатами. Заводила, скинув автомат с плеча, приблизился к ним, внимательно разглядывая разбитые лица.

— Кто такие? — пошатываясь, но поигрывая бицепсами, пьяно спросил, он и не дожидаясь ответа, продолжил — Киргизы и узбеки, как я понимаю, да? — В слове киргизы он сделал ударение на последнюю гласную. — Ты узбек? — он показал автоматом на Жолдоша. — А я киргизов защищаю, понял? Ух ты, урок поганы! Сука недобитая! Ишак вонючий! Ты моего киргиза обижаешь, гнида, никак не успокоишься... шас, блядь...

И в следующее мгновение автоматная очередь разорвала грудь Жолдоша. Юлдаш приподнявшись на локтях, с ненавистью посмотрел на солдата, прохрипел:

— Что ж ты делаешь, фашист! Это я узбек, это я урок поганый, ублюдок!

Солдат расхохотался, повернулся и, все так и поигрывая биченсами, но не очень твердой походкой направился к своим товарищам, а вслед ему неслось:

— Фашист! Ублюдок!

Солдат подошел к товарищам, сказал «восточному»:

— Магомет, прости, я твоего киргиза кончил...

— Исправим, — пьяно ухмыльнулся Магомет, — баш на баш, как у нас говорят... — И не отходя от машины, выпустил длинную автоматную очередь в Юлдаша...

Два окровавленных трупа остались лежать на краю черной дыры, а в сторону аила «Достук», с солдатами в люках, удалялись два боевые машины с красными звездами на борту.

Такими были первые шаги демократии на моей кыргызской земле. Потом разгорится Нагорный Карабах, будут Молдова, Грузия и Осетия, Таджикистан. Но будут и Афганистан, Турецкие курды, Ирак, Югославия и Руанда, Йемен, Вспыхнет черное гетто сытой Америки, на краю черной дыры окажется нищая Гвинея, заколешится сверхпорядочная Германия, Что же дальше? Действительно конец света и мы обречены все?

КОНЕЦ

1991 год, Бишкек.

А УТРОМ НАСТУПИЛА НОЧЬ

По темной освещенной только предполночной лунной улице шел человек. Его неторопливая походка и расслабленная фигура свидетельствовали, что шел человек просто так, без определенной цели.

Сегодня он попал в одноэтажный район города, где даже в темноте по силуэтам домов легко вычислялись зажиточные хозяева. Но таких попалось один-два, и глухие кирпичные заборы, грозный, приглушенный лай кавказских овчарок лучше всего говорили о том, что эти хозяева надежно защищены. Остальные же дома практически не отличались друг от друга размерами, может быть, если только содержанием...

Человек остановился, достал сигарету, закурил, и огонек спички на мгновение высветил скуластое лицо парня лет 25-ти. Сделав глубокую затяжку, парень продолжил свой путь по совершеннопустынной в этот час дороге, лениво поварачивая голову в сторону мрачных силуэтов домов. Редкие из которых светились квадратами окон.

Возле одного дома с небольшим освещенным окном парень остановился. Штор в комнате не было вообще, голая лампочка свисала с потолка, на столе кроме нескольких стаканов и обломанной со всех сторон булки хлеба и ничего не было. Три разновозрастных и разных национальностей мужики пили водку с теми точно такими же разновозрастными женщинами. Стоял пьяный, азиатско-европейско-закавказский гомон, в котором невозможно было разобрать отдельные слова. Один из мужиков потянул к себе женщину, посадил на колени. Подал ей стакан водки, одновременно запуская руку к ней в разрез кофты. Когда женщина выпила, он отломил от общипанной булки кусочек, сунул ей в рот, и пока она жевала, налил себе, выпил. Встал, все так же не убирая руку с женской груди,

потянул к стоявшей у голой стены кровати с голым матрацем. Они одновременно повалились на скрипучую железную кровать, мужик, расстегнув штаны, взгромоздился на нее и занялся делом, которое у некоторых сопровождается восклицательным знаком, у других — многоточием, у иных же и вовсе инфекционным отделением больницы. Женщина запрокинула голову, безучастно-пьяным взглядом рассматривая потолок.

И не утихал в это время гомон застолья, и никто не обращал внимания на тех двоих, мужика с бабой, даже на мерный скрип кровати никто не обращал внимания. Разве что парень, куривший на улице и молча глядевший на обычный бардак. Да и тот, бросив на землю окурок, пошел дальше...

Миновав еще несколько спящих домов, он сквозь окно увидел другую картину: освещенная тусклой лампочкой пустая комната без какой-либо мебели, только две старые деревянные табуретки. На одной из них, застеленной мятой газетой, лежали испотка соли, небольшая очищенная луковица и кусочек хлеба. На другой сидел глубокий старик с окладистой белой бородой. Отшипнув кусочек хлеба, он отламывал дольку лука, макал ее в соль и отправлял себе в рот вместе с хлебом. Его движения были замедленны, немигающий взгляд уставился в темный проем запаутиненного окна, и парню показалось, что старик смотрит на него и видит его, и он передернул плечами, пошел прочь, хотя что-то заставило его несколько раз оглянуться на затерявшееся в темноте окошко.

Новую сигарету парень закурил, когда его заставила остановиться другая картина, происходящая еще в одном доме.

В углу комнаты светился какими-то мутными изображениями старый черно-белый телевизор. С дивана за картинками наблюдала девочка лет пяти-шести. За столом сидели муж и жена. Выпив стакан водки, муж, лицо среднего возраста кавказской национальности, отрезал кусочек колбасы, проглотил, почти не жуя, начал хлебать суп — так невкусно хлебать, что парню на улице показалось, будто он слышит громкое чавка-нье. Жена что-то говорила мужу, судя по его тоскливо-злому выражению лица — вряд ли что хорошее. Неожиданно муж выплеснул ей в лицо остатки супа и,

перегнувшись через стол, опрокинув бутылку, наотмашь ударил по лицу ладонью. Женщина отшатнулась, девочка, вскочив с дивана, что-то закричала, схватила отца за руку, но тот отшвырнул ее.

Наблюдавший за этим с улицы парень так увлекся зрелищем, что не заметил, как погасла сигарета, и когда он вновь чиркнул спичкой, на его лице играла довольная улыбка.

Следующей картинкой в этом калейдоскопе чужой полнотной жизни, которую довелось наблюдать парню, оказались юноша и девушка. Здесь все было красиво: и торшер в углу комнаты, возле дивана, и музыка, и высокая бутылка сухого вина, и коробка шоколадных конфет, и хрустальные бокалы на высоких ножках, и сами юноша с девушкой, полузамершие в медленном танце.

Отсюда, с темной пустынной улицы, видение было поистине сказочным. И, как всякая сказка, недолгим. Брошенный парнем увесистый булыжник, пробив двойную раму, упал на стол, смешал в грязную кучу конфеты, вино, хрусталь... Девушка испуганно вскрикнула, в поисках защиты прижалась к юноше, который после короткого замешательства метнулся к торшеру, выключил свет. Почти тот час же погасли окна и в двух соседних домах. И наступила тишина. И никто ничем не нарушил ее, только чья-то дворняжка залилась в истеричном лае.

— Говно... — непонятно что оценивая пробормотал парень и неспешно двинулся дальше.

Все выше поднималась луна, и все меньше светящихся окон попадалось на улице. Город, кряхтя, беспокойно ворочаясь с боку на бок, старался побыстрее забыться сном, надеясь хотя бы там, во сне, отрешиться от всего того, что мы называем жизнью.

Неожиданно вспыхнувший свет в одном из окон заставил парня вновь остановиться. Моложавая, сохранившая недавнюю красоту женщина в полупрозрачном пеньюаре прошла на кухню, поставила на газовую плиту чайник. Зазвонил телефон, женщина прошла в прихожую, сняла трубку, стала с ней в проеме кухонной двери, рассматривая свое отражение в трюмо и одновременно кося взглядом на чайник.

Женщина больше слушала, чем говорила сама, машинально перебрав отворот пеньюара, отчего время от времени обнажалась грудь. Судя по всему, телефонный разговор был ей приятен, она иногда улыбалась, сверкая белыми зубами.

Парень медленно приблизился к окну, переводя взгляд с женщины на кухонную обстановку. Импортная стенка, чайный и кофейный сервизы никак не свидетельствовали о бедности обитателей этого дома. Он подошел к другому окну, освещенному лишь экраном работающего телевизора. Сквозь щель между неплотно задернутыми шторами разглядел вполне приличную обстановку: хрустальную люстру, зеркальный сервант с рядами стаканов, рюмок, фужеров. Дюжина бутылок манила иностранными наклейками. Тахта, два кресла возле журнального столика с настольной лампой, ковры на стенах...

За те десять или больше минут, что парень провел у этого дома, складывалось впечатление, что кроме женщины в доме никого не было.

Она вошла в комнату, поставила на столик чашечку с дымящимся кофе, вновь прошла на кухню, и там погасло окно. Уютно устраиваясь в кресле, она распечатала плитку шоколада, вновь увлеклась переживаниями индийских киногероев.

Парень отошел к середине пустынной улицы, закурил, повернувшись к этому дому спиной. Курил он теперь нервно, делая частые затяжки, и его напряженная фигура, казалось, впитывала в себя все ночные звуки...

Наконец, решившись, он швырнул недокуренную сигарету на землю, затоптал ее, быстро подошел к кухонному окну. Из кармана вытащил проволоку, распрямил ее, проверил петлю на конце. Встав на фундамент, подтянулся к открытой форточке, запустил внутрь проволоку. Через несколько секунд едва слышно звякнула оконная щеколда.

Спустившись на землю, он подошел к окну, через которое был виден зал. Женщина увлеченно смотрела кино, машинально откусывая шоколад и запивая кофе. Вернувшись к кухонному окну, парень осторожно открыл его, влез на подоконник, снял туфли, спустился внутрь и тихо закрыл за собой окно. Снял с защелки проволоку, свернул и засунул в карман.

Ориентируясь на мерцавший телевизорный свет, бесшумно прокрался к двери. Начавшаяся на экране драка позволила ему смелее миновать прихожую.

Медленно, по миллиметру, он проникал в зал, где находилась его жертва. Вот его взгляду открылась рука на подлокотнике кресла, держащая чашку с кофе. Потом плечо.

Потом полускрытый спинкой кресла затылок и напряженно застывшая рука на нем, что красноречивее всего свидетельствовало о глубоком переживании женщины за судьбу героев экрана.

Но эти переживания мгновенно исчезли, когда жесткая ладонь закрыла ей рот, а перед глазами блеснуло лезвие кнопочного ножа. Женщина попыталась вырваться, но ладонь еще сильнее сжала ей рот, а острие ножа вызвало спазму в горле.

— Не дергайся, а то поранишься... — негромко, но внятно произнес парень.

Женщина еще раз напряглась, что-то промышчала, но почувствовав холодное лезвие плотно приставленного к телу ножа, обречено притихла. Выждав несколько секунд, парень встал перед ней, зажав ее ноги своими коленями.

— Будешь паинькой — и мы разойдемся мирно, — все так же негромко проговорил он. — Разойдемся каждый при своих интересах... Только не вздумай вилять, ясно?

Внешнее спокойствие тяжело давалось парню, он все время поглядывал на дверь в прихожую — не появится ли кто-нибудь еще.

— Ты одна или в доме еще кто-нибудь есть? — он чуть сильнее прижал нож к горлу женщины.

Ужас в ее глазах проходил медленно и парень продолжал говорить, мало вникая в собственные слова, которые тем не менее еще больше взвинчивали его.

— Орать будешь или еще что — как цыпленка зарезу, поняла? Есть кто в доме кроме тебя?

Женщина чуть мотнула головой.

— Мне терять нечего, так что не вздумай вилять, сучка... — не отнимая ножа от горла, он ударил женщину по лицу, явно

сорвавшись от напряжения. Та невольно вскрикнула, и он снова зажал ей рот, прошипел:

— Я сказал — заткнись, блядь! Ясно? Еще пикнешь — хана тебе! Поняла, сука?

Женщина испуганно кивнула и с трудом сдержала готовый вырваться вскрик от боли, причиняемой острием ножа. Почувствовала теплую капельку крови, скользящую по горлу, и на глаза навернулись слезы.

— Что, за шкуру свою трясешься, сучье отродье? — по-своему понял ее состояние парень. — Будешь слушаться — будешь жить, поняла? Ну что, договорились? Так-то лучше...

Левой рукой, зажимавшей женщине рот, он схватил ее за волосы, отодвинулся на полшага.

— А ну, вставай!

Она встала. Чашка с недопитым кофе упала на палас, и парень отшвырнул ее ногой.

— На кровать ложись, сука!

Он подвел женщину к тахте, швырнул ее лицом вниз, приказал:

— Руки за спину!

Женщина покорно выполняла его приказы. Он подошёл к окну, плотнее задернул шторы, огляделся, увидел на спинке кресла мужской галстук, связал им женщине руки. Потом подошел к шкафу, открыл створку, нашел пояс от платья, связал ей ноги. Схватил за плечо, перевернул женщину на спину.

— Ну, будем в молчанку играть или как? — Парень понемногу стал приходить в себя, начала исчезать истеричность в его движениях. Он присел рядом с женщиной, ладонью похлопал по ее животу, коротко хохотнул — Что молчишь, дорогуша?

— Чего ты хочешь? — хрипло выдавила из себя женщина.

На связанных за спиной руках лежать было неудобно и она попыталась перевернуться на бок, одновременно отодвигаясь от парня, но тот прижал ее рукой.

— Я же просил, не дергайся... А хотеть — я многое что хочу. Сейчас мне бабки нужны, понятно? Сама покажешь — я возьму и уйду, а нет — сначала заставлю показать, а потом возьму и

уйду. Так что мы предпочтем, красивая? — Он склонился над ней, потрепал за щеку.

Женщина молча отвернулась.

— А старуха с характером... — ухмыльнулся парень, вновь склонился над ней, сжал пальцами скулы, раскрывая ей рот. — Жаль такую мордашку портить, но товарищ, кажется, не понимает... Ладно, морду оставим в покое. — Он посмотрел на часы. — На тебе достаточно места... Итак, даю одну минуту, а потом...

— Там, в сумочке, 200 сомов... — проговорила женщина. — Больше нет. Остальное у мужа. Он утром из аила с детьми приедет, отдаст...

— Бабушка есть? — Парень поднялся с тахты, подошел к столику, взял сумочку, достал деньги, пересчитал, сунул в карман. — Если есть бабушка, ты ей про мужа расскажи, они, бабушки, любят сказки, а я вырос уже... Где баксы прячете, сука? — Голос его вновь стал злым, истеричным.

— Какие баксы у нас... — Женщина, похоже, почти успокоилась. — Я не работаю, двое детей...

— Заткнись, тварь поганая! Маслокрады вонючие! — Он подскочил к женщине, подставил нож к груди, потом лезвием подцепил лифчик и резким движением распорол его. — Сейчас кишки вот так же выпущу, ну...

— Хамло... — простонала женщина, стыдясь обнажившейся груди, понимая свое бессилие перед этим невесть откуда взявшимся громилой.

— Нет, — искренне удивился парень, — эти маслокрады удивительный народ. Сдохнут, а сом не отдадут, а ведь живой останешься — еще наворуешь у народа, а сдохнешь — и ни хрена не надо будет... Ладно, сейчас посмотрим, что ты запоешь...

Он подошел к раскрытому шкафу, взял большую косынку. Вернувшись к тахте, оседлал женщину, одной рукой сжал ей скулы, другой стал запихивать в приоткрытый рот косынку, пока почти всю не запихал. Потом взял ее голые груди в ладони, стал медленно сжимать, пока женщина не застонала от боли.

— Дуры бабы, — слезая с женщины, посокрушался парень, — стоят ли баксы того, чтобы тебя так мучили?

Пройдя на кухню, он загромыхал там ящиками, а вскоре вернулся с кипятивником в руках. К этому времени кино по телевизору закончилось. Покрутив по каналам и убедившись, что нигде ничего не показывают, парень включил магнитофон. Пританцовывая, протянул к тахте удлинитель, сел рядом с женщиной, держа перед ее глазами кипятивник.

— На что спорим, что ты покажешь, где деньги лежат? — усмехнулся он, втыкая вилку в розетку. — Сейчас я засуну кипятивник тебе в жопу и там он будет нагреваться, представляешь? Могу туда же засунуть и градусник, и мы узнаем, при какой температуре люди показывают, где прячут денежки... — Он открыто наслаждался тем, как ее глаза наполняются ужасом, как она безотрывно смотрит на краснеющую спираль кипятивника. Он вытащил вилку, бросил кипятивник на палас, и ворсинки вокруг спирали мгновенно оплавились. Парень протянул руку за сумочкой, достал косметичку. — Так, вазелина здесь нет, воспользуемся губной помадой... Чтобы кипятивник легче влез... — пояснил он.

Перевернув женщину на живот, он задрал на ней пеньюар, начал стаскивать трусики. Она что-то замычала, принялась извиваться, но он сел ей на спину, придавив своим весом, несколько раз провел помадой между ягодицами. Едва он отпустил ее, как она перевернулась на спину. Ужас в ее взгляде смешался с мольбой. Он усмехнулся.

— Ну, что, будем засовывать?

Женщина отчаянно замотала головой. Он вытащил из ее рта клеп.

— Вот и умница... Думаешь, мне самому хотелось такую клизму тебе делать... Так где, говоришь, денежки прячете?

— Там... где белье... — просипела она, взглядом показывая на шкаф.

Парень в один прыжок подскочил к шкафу, начал выбрасывать полотенца, простыни, пододеяльники...

— Пусти, я сама... — опять просипела женщина, еще не пришедшая в себя. — Не тебе же... в моих трусах... ковыряться...

— Ничего, я не гордый... — Он схватил кипу ее трусиков, двумя пальцами взял одни, повертел перед собой, понюхал, подмигнул женщине, прицелкнув языком, подбросил всю кипу

под потолок, рассыпая, чуть ли не в воздухе подхватил пачку стодолларовых купюр и две пачки стосомовых. — По тысяче в каждой пачке? — он вопросительно посмотрел на женщину.

Та, подтверждая, молча закрыла глаза.

— А ты, дурочка, боялась! — с улыбкой выдохнул парень. — Итак, мой друг, мы имеем тысячу баксов и пару тысяч сомов. Нормально, однако, за смену выходит... Ну, Тэд, это дело вспрыснуть надо!

Парня колотила дрожь. Видно было, что отнюдь не просто далась ему возникшая ситуация, что бравада в голосе была напускной. Он встал с пола, подошел к серванту, принялся рассматривать бутылки. Взял одну — со знакомой физиономией подмигивающего Распутина, улыбнулся, подмигнул ему в ответ:

— Нормально, Григорий! Ты дважды обезображен, но мне тебя не надо...

Взял другую, повертел, повернувшись к женщине, спросил:

— Это коньяк?

Она открыла глаза, утвердительно кивнула.

Парень прошел на кухню, вернулся со стаканом. Отвинтив пробку, налил себе чуть ли не полный, выпил крупными глотками, даже не поморщился. От плитки шоколада откусил, зажевал, причмокивая. Потом налил чуть меньше полстакана, подошел к женщине, помог ей сесть:

— На, выпей, успокойся тоже...

Женщина безропотно выпила из поднесенного ко рту стакана, съела предложенный кусочек шоколада. Парень достал сигарету, закурил. И быстро, буквально на глазах начал хмелеть. Подсел к женщине, обнял за плечи.

— И надо было тебе упираться, а? Все равно ведь вышло по-моему. Можно же было с самого начала предложить мне выпить, потом деньги отдать, и мы разошлись бы, как в море корабли... Эх, вы, бабье отродье.. А чего это вдруг ты не захотела, чтобы я в твоих трусах ковырялся, ведь не из-за денег, а? Не из-за денег, нет, скажи?

— Нет, не из-за денег, — ответила она, все еще не отошедшая от пережитого, — просто не «царское» это дело в женских трусах ковыряться, тем более такому пацану, как ты.

— Тоже мне, мамаша нашлась! — парень распахнул на ней пеньюар, взял в ладонь грудь.

— Больно... — женщина попыталась отодвинуться, но парень опрокинул ее на спину.

— Что ты как девочка.. — пробормотал он, сжимая уже обе ее груди и уже не с целью сделать ей больно. — Вон какие груди у тебя... И задница... я видел... вкусная... А спереди?..

Он принялся стаскивать с нее трусики.

— Не надо... Что ты делаешь... О, боже! У меня же ноги связаны, дурак!

— Сейчас, сейчас... — прерывисто зашептал он, развязывая ремешок на ее ногах, потом снова достал нож, распорол на ней трусики, начал расстегивать свои брюки.

— Ох, не надо, ну, прошу... — с трудом выдыхала она под тяжестью навалившегося на нее тела. — Не надо... что ты делаешь, что ты... А-ах!...

И она как-то мгновенно расслабилась, отдаваясь упорной мужской силе, и с каждым новым его проникновением внутрь ей хотелось, чтобы вошел он глубже... Но едва только в ней возникло это желание, как он зашпешил, задергался, и тут же расслаблено растекся по ней словно медуза...

Моментально вспыхнувшая в ней злость придала ей силы, и она сбросила его с себя.

— Скотина... — процедила женщина.

— Ты чего это? — вяло удивился он.

— Да так... Давай выпьем еще?

Он взял бутылку и стакан.

— Да развяжи ты мне руки в конце концов! — прикрикнула она. — Теперь-то чего тебе опасаться...

Когда он убрал с ее запястья галстук, она сначала растерла руки, потом сняла с себя растерзанный лифчик, поправила пеньюар, прикрыв грудь и бедра, и только после этого взяла стакан. Молча выпила. Встала с тахты, прошла к столу, съела кусочек шоколада. Парень за это время налил себе, выпил, попросил:

— Мне тоже дай кусочек...

Она подошла, вложила ему в рот остаток плитки, замерла перед ним. Он поднял голову, и взгляды их встретились.

Резкая оплеуха поначалу ошарашила парня. Но уже в следующее мгновение он вскочил, схватил ее за руку, швырнул на тахту. Швырнул так, что с нее слетел пеньюар.

– Ты что, еб твою мать, озверин выпила, что ли!

А она уже вновь стояла перед ним – нагая, решительная.

– Это тебе за старуху и мамашу, мой мальчик... – пояснила она.

Он, переварив ее слова, расслабленно опустился на тахту, поднял взгляд на женщину, улыбнулся:

– Ладно, старуха, прости, ты что, шуток не понимаешь, что ли?

Обнял ее за ягодицы, притянул к себе, щекой прижался к лобку.

– Ты любой старухе фору дашь, между прочим...

Втянул в себя ее запахи, помотал головой, опять улыбнулся:

– Нет, Клава, я херею...

– Я еще не все тебе сказала, – произнесла она. – Пожалуйста, встань...

Он встал – и вновь отшатнулся от новой пощечины.

– А это за то, что трахаться не научился до сих пор, щенок! – пояснила она и начала расстегивать на нем брюки. – Сними рубашку... Вообще разденься...

– И легким движением скинула с себя пеньюар...

На этот раз ей хватило времени, чтобы получить удовлетворение...

Медленно возвращаясь из неги, она повернула к нему лицо, освещенное мягкой улыбкой:

– Хорошо-то как, Вася...

– Да не Вася я ... – он подхватил анекдот.

– Все равно хорошо...

– А тебя как зовут?

– Майрам. А тебя?

– Тэд... – после небольшой паузы выговорил он.

– Никогда не думала, что с американцем в постели окажусь...

– Да это меня так друзья называют...

– У таких, как ты, могут быть друзья? – удивилась Майрам.

– Почему бы нет?

– Мне кажется... Видишь ли, чтобы называться другом, надо к другому человеку сострадание иметь. А какое у вора сострадание, когда он может последнюю рубашку украсть?... Прости за назидательность...

– Бог простит. К тому же я очень сомневаюсь, что в этом доме стянул последнюю рубашку... Извини, конечно, такое не говорят, наверное, женщине, которую только что трахнул, но я же честно к тебе за этим лез...

– Откуда знать, когда и у кого возьмешь последнее. Впрочем, ладно, одевайся и уходи, я буду милицию вызывать...

– Как это? – он удивленно уставился на Майрам. – Какую милицию?

– Обыкновенную, – пожала она плечами. – Ты что, думаешь, я мужу скажу, что ко мне залез ночью мужик, трахнул меня, я ему за это все деньги отдала и мы расстались на этом? А он меня за это по головке погладит?

– Но меня же ночью в момент сцапают, Майраш...

– Это уже твои проблемы.

– Мне кажется, и твои тоже...

– С какого перепугу?

– Да с такого! Пусть я пацан, как ты говоришь, пусть я щенок, но я никогда не поверю, что судьба – слепая. В общем, если что-то случается, значит, это всегда кому-то нужно... Ты не первая у меня и, вполне возможно, что не последняя, но душа мне подсказывает, – он постучал себе в грудь пальцем, – что я что-то нашел здесь... Я не знаю – что, я не могу объяснить, но так хорошо, как сейчас, мне еще не было...

– Помолчи... – она закрыла ему рот ладонью. – Ладно уж, полежи еще немного... Знаешь, мне тоже хорошо с тобой...

Но Тэд убрал ее руку, приподнялся на локте, посмотрел на часы:

– Что случилось – то так и получилось...

И она поднялась с тахты, запахнулась в поднятый с пола пеньюар, принялась прибирать в комнате. Попадавшие под руку вещи Тэда бросала на него. Он молча наблюдал за ней. Когда все белье было уложено в шкаф, он встал, неспешно оделся, подошел к Майрам, взял ее за плечи, развернул к себе лицом, сказал:

— Жаль, что все получилось именно так... Знаешь, я хотел бы, чтобы как в кино показывают — вино, красивая тихая музыка, свечи горят, и мы танцуем... А потом, расставаясь, я сказал бы тебе, где найти меня можно и ты позвала бы меня, когда муж с детьми опять куда-нибудь уедет...

— Мальчишка... — она, усмехнувшись, движением плеч освободилась от его рук. — Давай уматывай отсюда...

— А ты ментов вызовешь, да?

— А ты мне что предлагаешь, а?

— Для начала дай мне что-нибудь пожрать! Я жрать хочу, как из пушки! Если думаешь, что я сначала плотно поужинал, а потом к тебе в дом залез, ты глубоко ошибаешься... Да и с тобой... Если правду говорят, что это как вагон угля разгрузить, то представляешь, сколько мне калорий нужно восстановить!

— Яичницу сделать? Извини, господин американец, мяса нет, я не готовилась к вашему визиту...

— А зря, — абсолютно серьезно сказал Тэд, — нас всегда надо ждать, потому что нас много, и с каждым днем становится все больше. Жизнь такая. И мой тебе совет: в подобной ситуации никогда не жми деньги, лучше сразу отдать, чем после пыток. Да и после пыток убивают чаще...

— Следы замести чтобы?

— И следы замести, и пробудившуюся кровожадность удовлетворить...

Их взгляды на мгновение скрестились на кипятильнике, в постельном азарте сдвинутом к спинке тахты. Тэд усмехнулся про себя, Майрам внутренне вздрогнула и не сумела сдержать вздох, взяла кипятильник, направилась на кухню. Тэд пошел за ней.

Включив свет, она открыла холодильник, достала пачку сливочного масла, начатый батон колбасы, кассету яиц.

— Кучеряво живете, маслокрады! — едва сдерживая раздражение, он отвел взгляд от холодильника, набитого продуктами.

— А ты не завидуй, — не оборачиваясь, сказала Майрам.

— Я не завидую, просто еще раз убеждаюсь, что экспроприация — единственный шанс для установления справедливости... — Он посмотрел на окно, вдруг как бы увидел

себя и Майрам глазами человека с улицы... Подошел, плотно задернул шторы, забрал с подоконника свои туфли, поставил их на пол. Здесь же, на подоконнике, увидел коробку фломастеров, повертел в руках, вытащил один, красный, проверил, как он пишет, начертив рожицу на побеленной стене.

— Это не борьба с маслокрадами, — назидательно сказала Майрам, зажигая газовую плиту, — это называется жить за их счет. Не надо себя обманывать.

— Я не политик, я — грабитель, — ответил он, обходя весьма просторную кухню и остановившись возле фотографии, на которой был изображен мужчина с двумя девушками-погодками.

— Слушай, — ставя сковороду на огонь, спросила она, — ты бы действительно сделал это?

— Что «это»?

— Ну, с кипятильником... — ее напряженная фигура застыла у плиты в ожидании ответа.

— Не знаю... — он пожал плечами, продолжая рассматривать фотографию на стене. — Все от ситуации зависит и от поведения, гм, клиента... — Тэд засмеялся. — Это муж? — он ткнул в фотографию фломастером.

— Да... — Майрам держала в одной руке масло, другой поддерживала сковородку в ожидании, когда она нагреется.

— Был муж, а стал козел. С рогами. — Тэд ухмыльнулся и начал рисовать рога на голове мужчины. — Ты вот сообразила, что мой горячий хер лучше, чем раскаленный кипятильник в жопе, и мы вон с каким удовольствием потрахались... И тебе, и мне — ха-ра-шо!..

Майрам обернулась, увидела художество Тэда, зло произнесла:

— Зачем же паскудничать...

— Козел не должен стыдиться своих рогов, — сказал он. Отступив на шаг, полкововался своей работой. — Да и сомневаюсь, что ты первый раз наставляешь мужу рога, очень уж классно трахаешься... — Тэд сладко потянулся, обращаясь к фотографии, добавил — Вот коньячка сейчас выпью, пожру яиц и еще раз твою жену трахну, или два. Экспедиция называется. Понял, му...

Он не договорил. Стремительно подскочившая Майрам из всех сил ударила его сковородой по голове. Оглушенный Тэд свалился на пол без единого звука. Майрам на какое-то мгновение застыла над ним, осознавая случившееся. Но злость, граничащая с бешенством, была настолько сильна в ней, что она не удержалась, пнула его... И тут же склонилась над ним, проверяя, живой ли, нет ли.

Хрип, вырвавшийся из его груди, заставил ее отпрянуть. Она зашарила взглядом по кухне, однако не увидела ничего из того, что, помогло бы ей осуществить задуманное. Быстро прошла в зал, достала из шкафа два брючных ремня, вернулась на кухню. Сначала туго стянула Тэду руки за спиной, потом, вторым ремнем – ноги. Подумав немного, принесла из шкафа свой поясной ремешок от платья. Подтащила Тэда к окну, привязала ноги к отопительной батарее... Присела было на табуретку, но тут же встала, принесла коньяк, налила себе в стакан, выпила, закусила колбасой и только после этого села, не сводя взгляда с неподвижного Тэда, мерно вздымавшаяся грудь которого свидетельствовала, что он живой.

Новая мысль заставила ее вновь вскочить на ноги. Она решительно подошла к телефону в прихожей, набрала 02. Долгие гудки ей казались бесконечными. Но вот на том конце сняли трубку.

– Это милиция? – переспросила она срывающимся голосом. – Ко мне в дом грабитель забрался. Нет, я оглушила его сковородой и привязала к батарее. Что, дежурному своего РОВД позвонить? Но я не знаю номер телефона... Первомайский район. Хорошо, я запомнила. Спасибо.

Набрав другой номер, Майрам повторила дежурному все, что только что говорила для 02. И только в конце удивленно спросила:

– Как это – бензина нет? Да, конечно, привязан крепко. Значит, утром только? Ладно, спасибо... А что мне остается? Буду ждать...

Она положила трубку, несколько мгновений молча глядела на телефон, потом горько усмехнулась.

Тэд был все еще без сознания. Майрам снова налила себе коньяка, выпила, опять закусила колбасой. Села за стол,

опустила голову на руки. И только несколько минут спустя голос Тэда вывел ее из оцепенения.

— Дай воды, — хрипло попросил он. Ужасно пить хочется...

Набрав полный стакан, она присела перед ним на корточки, ладонью поддержала голову, дала ему напиться: — Все или еще?

— Хватит, спасибо... А ты — подлая тварь, оказывается...

— Не подлая тварь, а опытная старуха, которой положено учить таких щенков, как ты... — Она вернулась к столу, села на табуретку. — И потом, как ты говорил? Все зависит от поведения клиента... — Майрам усмехнулась.

— И деньги, наверно, взяла?

— Зачем? — пожала плечами Майрам. — Деньги милиция изымет, вещественное доказательство, как говорится. Так что твоя песенка спета, Тэд-американец. Или как там тебя на самом деле зовут? Телебай? Турдубек? Такен?

— Табылды — если уж такая любопытная.

— Табылды? — Майрам неожиданно сникла.

— Что, не нравится? — он усмехнулся. — Я тоже предпочитаю, чтобы Тэдом называли. Да и ребятам такое имя произносить сподручнее... А ты что, правда милицию вызвала?

— Правда... — вздохнула Майрам.

— Вот сучка!

— Только они смогут приехать аж утром, сейчас у них бензина нет... А тебе зря твое имя не нравится. Красивое, хорошее... «Найденыш»... «Найденный»... — Она задумчиво глядела на пламя газовой горелки. Вдруг очнувшись, спросила с той, пропавшей было участливостью. — Так ты будешь яичницу?

— Да подавись ты своими яйцами, — без особой злости ответил Табылды. — И чем же ты меня огрела?

— Сковородкой... — смущенно-виновато ответила она.

— Что же ты не могла сильнее ударить, что ли?

Она удивленно посмотрела на него.

— Ну, чтобы я уже не оклемался... Как же мне все осточерело, Господи... — тяжелый вздох бесконечно уставшего человека вырвался из его груди. — Слышала у Высоцкого песню: «Лечь бы на дно как подводная лодка, чтоб не смогли

запеленговать...» Вот об этом-то я сейчас больше всего мечтаю... Послушай, Майраш, развязать меня ты, конечно, побоишься, а подушку можешь принести? Все-таки ломит затылок после твоей сковородки.

— Ой, прости, пожалуйста, я сейчас...

Майрам принесла подушку, осторожно положила ему под голову. Потом из холодильника достала несколько кусочков льда, завернула в кухонное полотенце, обвязала им голову Табылды.

— Сейчас легче будет, потерпи немного... Может, коньяка налить?

— Давай, старуха, наливай! И музыку включи! Буду в зоне рассказывать — вот меня зеки обхохочут!.. Сколько там времени? Долго еще твоих ментов ждать?

Она прошла в прихожую, включила свет, не упустив случая посмотреться в трюмо, поправила прическу, потом посмотрела на настенные часы. Вернувшись, сказала:

— Почти четыре уже... Раньше восьми вряд ли приедут, а муж с дочками вообще часам к десяти будут... — Взяла в руки почти пустую бутылку коньяка. — Надо же, вдвоем выпили, не закусывая... И нормально, совсем не пьяные оба...

— Еще бы! — усмехнулся Табылды. — Если после каждой рюмки стучать сковородкой по голове...

— Я же не после каждой... — улыбнулась Майрам. — Я сейчас... — Она ушла в зал и тут же вернулась с новой бутылкой коньяка. — Я решила не смешивать, раз уж начали с коньяка...

— Надеюсь, к сковородке твои принципы не относятся...

— Ладно, хватит! В конце концов, сам виноват. К тому же, не я к тебе в дом залезла...

— А у меня и дома-то нет... — пожал плечами Табылды, а взгляд его моментально потух. — С тех пор, как мои родители погибли под оползнем... Эх, Майрам, ты для меня действительно праздником стала... Послушай, Майраш, позвони ментам, скажи, что ложный вызов сделала. Ну, штрафом отделаешься, в худшем случае... Не потому прошу, что ментов или зоны боюсь, нет. Просто хочу с тобой жить, понимаешь? Хочу праздника, хочу, Майрам! Ах, словно конфетка звучит... Пусть муж остается, если он тебе нужен, а

раз в месяц, раз в полгода мы сможем иметь вот такую ночь... С тобой во второй раз я уже не был грабителем, я просто растворялся в тебе, живя каждой клеточкой твоей... Не думай, что у меня баб не было до тебя, но ты первая, кому я про себя поклялся, что деньги, которые взял, потрачу на подарок тебе. Хрен с ними, с долгами, подождут... Ну, хоть от батареи отвяжи, осточертело бревном валяться! Майрам, родная моя, хочу быть с тобой, хочу вдыхать запахи твои!

Она взяла коньяк, стакан, колбасу, подошла к Табылды, опустилась перед ним на колени. Осторожно приподняла его голову вместе с подушкой, села, спиной упершись в батарею, положила голову Табылды себе на колени.

— Нет, — он отодвинулся от нее. — Сядь на подушку, а теперьними с меня полотенце. Вот так-то лучше, — улыбнулся он, устроив голову на ее ногах. Уткнулся лицом в ее живот. — Я хочу дышать тобой, Майраш...

Майрам вздохнула, осторожно перебирая пальцами его волосы.

— Ты совсем еще мальчик, Табылды, мой найденыш. Ты зря стесняешься своего имени, оно так много значит... Зачем я нашла тебя, Табылды? Зачем ты нашелся? Да еще вот так...

— Это сейчас оно красиво звучит, когда его произносишь ты, Майрам, когда найденыша окружает праздник... А когда тебя дразнят на улице и в школе, даже в институте дразнили, нарочно путая найденыша с подкидышем...

Майрам налила коньяка.

— Выпей, бедненький мой найденыш, выпей и успокойся. Вот умничка... — она дала ему откусить колбасы. — А теперь успокойся... Все будет хорошо... Расскажи мне о себе, Табылды... Где родился, кто родители твои...

— Зачем тебе?

— Просто... Разве мы всегда знаем, что нам зачем? Иногда просто — хочется, и все...

— И из аила Жошолу, что на Чон-Алае...

Майрам вздрогнула, напряглась. Табылды повернул к ней лицо, удивленно посмотрел в ее глаза, но ее словно бы не было здесь, в этом доме, и он продолжил:

— Родители — школьные учителя, оба преподавали математику. Они были приезжими, сами сироты, из одного интерната. Погибли они под гигантским оползнем... Я тогда первый курс института заканчивал и едва услышал про оползень — сразу поехал туда. Не только моих родителей, но и дом поглотила земля, вообще половины аила как будто никогда не было... Я вернулся в город, а в институте мне сказали, что отчислили за пропуск занятий... Кому только не объяснял, что, мол, не прогуливал я те несколько дней, да что толку! Староста мне прямо сказал: сынок декана его машину по пьяни разбил, надо купить новую. Вот бабки и собирает. С тех, с кого проще — с нас, студентов, конечно. А где я мог деньги взять? Грабить не умел тогда, и ни одной родной души на свете, хоть бы дядя троюродный какой-нибудь... А тут еще Горбачев с трахнутой перестройкой, Акаев с паскудной демократией... Спасибо ребятам-студентам, которые по 6 — 7 человек снимают какую-нибудь временку, среди них легко было затеряться безо всякой прописки-приписки... Но жить за их счет я не мог, а с работой, сама знаешь... И дворником был, и кровь сдавал, и на базаре торговал. В общем, оборвалась жизнь моих родителей и оборвалась моя дорога, как река в песок ушла... И где вынырнет она теперь — кто знает...

— Отца твоего Асаном звали, а мать Алтынай?

Она не изменила позы, будто одеревенела, превратилась в каменное изваяние. Табылды настороженно посмотрел на нее, после долгой паузы решился спросить:

— Ты откуда знаешь? Тоже из тех мест, что ли?

Вместо ответа она бережно подняла его голову, опустила на подушку. На четвереньках продвинулась к его ногам, стянула левый носок и увидела два сросшихся пальца, отчего стопа выглядела четырехпалой. Зарыдав, она упала на грудь Табылды, и только потом, потом сказала:

— Нет, сынок, мы из Гульчи...

— Что ты сказала?

Табылды попытался встать, но, связанный, не сумел.

— Подожди, сынок, я сейчас... — Майрам принялась развязывать ремни. Отбросив их, села, уткнув лицо в колени.

Какое-то время Табылды оставался лежать, машинально растирая затекшие руки. Потом сел. Потом встал. Ошалелый, прошел по кухне взад-вперед. Натянул носок, обулся. Поднял с пола бутылку и стакан, быстро налил и сразу же выпил. Мгновение постоял, потом снова налил полстакана и выпил, не закусывая. Подошел к Майрам, сел рядом с ней.

— О, Аллах, ты не мог придумать суровее казнь, чем эта... — словно поскуливая, запричитала она тихонько. — Нет мне прощения и нет мне места на земле... О, Аллах, неужели так велик мой грех, что не дает мне права на жизнь... Жить сейчас, когда я вновь обрела своего сына.

Налив коньяка, Табылды протянул стакан Майрам.

— Выпей, успокойся... Расскажи мне все...

Она пила будто воду — судорожно, мелкими глотками, стуча зубами о край стакана. И прошла, наверное, целая вечность, прежде чем она вновь заговорила.

— В школе я была активной пионеркой, а потом и комсомолкой. В девятом классе меня вызвали в райком комсомола, сказали, что мне оказывают большую честь, выдвигая секретарем комсомольской организации всей школы. Я была горда и счастлива. Прошла конференция, потом пленум, потом бюро. Или наоборот, не помню сейчас. После бюро остались три секретаря, две девушки-инструктора райкома и я, новенькая. Больше всех говорил секретарь по идеологии — и про международную обстановку, и про внутреннюю политику партии и ее ближайшего резерва — комсомола. И через каждую фразу подчеркивал, что мы должны отдавать себя комсомолу целиком, без остатка, потому что только тогда будем достойны светлого будущего — коммунизма. Потом нас, девушек, оставили в кабинете одних, с тремя бутылками шампанского и вазой винограда, сказали, что пришлют за нами машину позже. Я первый раз выпила вино, рядом с девушками-инструкторами чувствовала себя взрослой. Я быстро захмелела, а девушки объяснили мне, куда мы поедem и что будем делать, что первый раз проведет работу со мной первый секретарь, а со второго заседания бюро шефство возьмет второй, который решает все организационные и кадровые вопросы. Я испугалась, сказала, что не хочу этого, но мне сказали, что это все равно когда-

нибудь сделается, а если я сегодня откажусь, то придется сдать комсомольский билет, что уже завтра меня исключат из комсомола, и я подумала, что лучше маленький позор, о котором кроме меня знают пять человек, чем позор на всю школу, на весь район... В общем, девушки научили меня всему, что уже знали сами, и как предохраняться от беременности научили, так что все пленумы и бюро я проводила как надо, пока не вызвал меня сам первый секретарь райкома партии. В тот год я школу заканчивала, должна была пойти инструктором райкома комсомола. Несмотря на то, что знала, чем занимались в комсомоле, к партии оставалось трепетное отношение, я и думать не думала, что меня ждет в кабинете первого — ни таблеток не взяла, ни презерватива, хотя... Минуты две он что-то рассказывал, а потом просто приставил меня к столу... Я даже ничего не поняла и почти не почувствовала.. А вскоре стало ясно, что забеременела... Мне все устроили так, что о родах знали всего несколько человек, даже родители мои так никогда и не узнали об этом, потому что последние месяцы я провела в командировке... Но куда моего сына деть? И тут подвернулась парочка учителей, муж и жена, Асан и Алтынай. Они любили друг друга, но Алтынай было бесплодной... И ты стал их сыном, Табылды, и вас отправили в Жошолу. А если я не права, то на левой стопе у тебя было бы пять пальцев, а не четыре... Господи, зачем ты дал мне дожить до этой ночи! Почему не завершил мой путь под колесами какой-нибудь машины или от руки случайного убийцы... Как жить мне теперь, если душа моя безвозвратно утонула в грязи, умерла в грязи, как жить и зачем жить... Сынок мой, родной мой, прости меня, если сможешь... — и она обняла его ноги, прижалась к ним, сотрясаясь от рыданий.

Табылды стоял, прижавшись спиной к стене, боясь пошевелиться. У ног его рыдала Майрам и силы оставляли ее, и рыдания становились все глуше, пока совсем не стихли, и она замерла, свернувшись в клубок, словно заснула.

Откуда-то с улицы донесся крик петуха, и этот крик вывел Майрам из оцепенения. Она медленно встала — сначала на колени, потом в полный рост.

— Скоро уже рассветет, — негромко сказала она, безуспешно стараясь встретить взгляд Табылды. — Уходи, сынок, я бы не

хотела, чтобы милиция застала тебя здесь, чересчур многое придется объяснять... — Видя, что Табылды не реагирует на ее слова, она потянула его за руку. — Пошли, сынок, я прошу тебя...

— Что же теперь нам делать? — Табылды растерянно посмотрел на Майрам.

Освободив руку, он взял коньяк, налил, но выпить не смог, закашлялся — долго, с надрывом.

— Черт бы побрал эту проклятую жизнь! — вдруг истерично выкрикнул он и со всего размаха зашвырнул бутылку в прихожую. И разлетелась вдребезги бутылка, и разлетелось в дребезги трюмо, еще мгновение назад отражавшее Табылды и Майрам в проеме кухонной двери, и разлетелись во все стороны горькие капли хмельного напитка. И разом пришло отрезвление, и Табылды сказал:

— Где ничего не положишь — там ничего не возьмешь...

— Иди, сынок, иди, уже утро, — словно какая-то сила или какое-то страстное желание заставляло Майрам поскорее выводить сына из своего дома.

Но тот не спешил. Достал сигарету, вернулся к газовой плите, прикурил от горевшей горелки, выключил газ. Взгляд его упал на кипяtilьник, и Табылды испугался, что мать увидит, куда он смотрит, и он повернулся к ней, спросил:

— А ты как же?

— Со мной все будет нормально, не беспокойся, сынок.

— Запомни мой адрес — улица Советская, 211. Запомнила?

— Да, Советская, 211... Иди, сынок, утро уже, поспеши...

Она легонько подтолкнула его к двери, скорее, даже просто прикоснулась к нему. И едва он ступил на порог, закрыла дверь на крючок. Вернулась на кухню, поочередно включила все газовые конфорки. Взяла кипяtilьник в руки, пристально рассматривая. Включила в розетку. Подошла к окну и закрыла форточку. Вернулась к столу, села на табуретку, спрятав лицо в ладони...

А на улице уже совсем рассвело и огромный темно-красный диск солнца поднимался на востоке.

Табылды подошел к калитке, открыл. Услышал далекий звук двигателя машины. Выйдя на обочину дороги, посмотрел

в ту сторону, откуда доносился звук, и увидел милицейскую машину с проблесковым маячком на крыше. Пощупал пачки денег в карманах и быстро юркнул обратно во двор. В два прыжка оказался на крыльце, дернул дверь – заперта. Дернул сильнее, потом еще, пока не сорвал с крючка...

Скрипя осколками стекла, быстро миновал прихожую и замер на пороге кухни: Майрам сидела, уткнув лицо в ладони, а на тихо шипевшей газовой плите алел, раскаляясь все больше, кипятильник.

Милицейская машина остановилась у калитки, вышли из нее четыре человека в форме. Один из них, посмотрев на солнечный диск, поднимавшийся из-за дома Майрам, потянулся, сказал:

– Наверно, гром-баба, если мужика-грабителя сумела скрутить...

В ответ ему раздался оглушительный взрыв, из окон дома Майрам выплеснулось пламя, сопровождаемое черным дымом, и этот дым становился все гуще, пока не превратился в беспредельную непроницаемую темноту...

Много времени, очень много сил и времени ушло на то, чтобы забрезжил рассвет, помогающий всему живому на земле сначала разглядеть, а потом и отделить одно от другого – добро от зла, например, праздник от буден, грязь от хрустальной слезы.

И он пришел, долгожданный рассвет. А утром наступила ночь. Для двоих – ночь навсегда.

1993 год, Бишкек

ПРОДАЕТСЯ СУДЬБА

**Художественно-публицистический моноспектакль
Авторизованный перевод с киргизского А. Алянчикова**

После прошлогодней поездки в Джалал-Абадскую область и в особенности после избрания Дооронбека Садырбаева депутатом Законодательного Собрания Жогорку Кенеша Кыргызской Республики он, мой друг Доке, стал почти не виден. Во всяком случае – для меня. В первое время его депутатства фамилия еще мелькала в газетах, публиковавших отчеты и репортажи с заседаний парламента, весьма шумно (как обычно) прозвучали несколько публицистических статей, а потом – чуть ли не полная тишина. И когда, отвечая на один из телефонных звонков, услышал в трубке усталый, но знакомый по хрипоте голос Дооронбека, то удивился и обрадовался одновременно:

- Я приснился тебе, что ли, Доке?*
- Есть повод встретиться, Саша.*
- На три рубля потянет?*
- Я думаю, больше...*

На следующий день мы пили кофе у него в кабинете на третьем этаже «Белого дома». Он подал мне рукопись:

– «Продается судьба», Саша... Знаешь, я вот что подумал. Ты переводил на русский язык повести и романы Шаршеналы Абдылдаева, Сейита Жетимишева, Мелиса Абакирова, кого-то еще там... И почему бы именно тебе не благословить и мою пьесу на пути к русскому читателю?

– Я, конечно, признателен за доверие, но, по-моему, у тебя никогда не было проблем с русским языком.

– Есть проблемы со временем. И с внутренним состоянием. И потом, на турецкий язык пьесу перевел настоящий турок, почему бы на русский не перевести настоящему ру-саку?

В юморе Дооронбека довольно-таки отчетливо проскальзывала тоска, и в этом я убедился, когда он продолжил:

– Те же помнишь, что идея пьесы родилась в 1987 году, когда я наткнулся на объявление в «Вечерке» – «Продается роман». Мы с тобой, помнишь, ездили к той пожилой женщине, что продавала рукопись своего романа. Роман был, мягко говоря, так себе, но, вспомни, тогда жива еще советская система и книгоиздательское дело было еще советским, но уже появились первые жертвы перестройки. Когда же на бедных киргизов обрушился еще и суверенитет, я понял, что ничего моему поколению не светит. И в 92-м закончил эту пьесу-монолог. Написал «под себя», под свои актерские возможности, отсюда индийские, азербайджанские, русские песни, суры из Корана и другие выкрутасы. Потом у меня была Турция, и турки покупали «Судьбу», давали 100 тысяч баксов плюс еще. 150 тысяч за постановку. С одним условием: герой должен был остаться живым. В финале появляется брат – турок и спасает отчаявшегося брата – кыргыза. То есть, или покупает судьбу героя, или принимает ее в дар, поскольку, мол, народы – братья...

– Ладно. Когда у киргиза что-нибудь никто не покупает, он это спихивает русскому... Ты лучше скажи, куда ты. пропал в последнее время?

– Не пропал, а попал... В депутаты... Ты же помнишь ту эйфорию, когда мы с таким трудом доказали свое право быть под солнцем? Мол, мы не такие, мы не станем карманным парламентом. Ха! Мы не просто карманные, мы в кармашке жилетки. И нас, как часы на цепочке, вытаскивают, чтобы показать окружающим свою респектабельность и добропорядочность, хотя жилетка выброшена на голое тело... В Оше продали с аукциона чапан и кал как первого Президента Кыргызской Республики!

– Меня вот что смущает, Доке: судьба человеку дается Всевышним, а герой пьесы продает ее...

— Если живой Президент позволяет себе такое, что остается делать простому смертному? А если серьезно, то нам очень многое досталось бесплатно, а мы торгуем, не задумываясь, что не нам это принадлежит, а нашим потомкам. У моего героя нет будущего, и я не хочу такой судьбы моей республике, моему народу.

— Не будет ли это вновь гласом вопиющего в пустыне?

— Может быть... А может, и нет. В одном уверен: если буду молчать, тогда уж точно не буду услышан...

Открывается занавес, и мы видим условно-театральную декорацию, изображающую типичную остановку автобусов и троллейбусов на одной из улиц Бишкека образца 1992 года. К скамейке, что на остановке, приближается пожилой кыргыз в потрепанной одежде с толстой папкой под мышкой. Подбирая окурки, он зазывает покупателей. Потом садится на скамейку, начинает свой монолог.

— Люди добрые, продается судьба! Совсем не дорого. Если среди вас еще остался кыргыз, который не только умеет читать, но и понимает, что читает, предлагаю купить мою судьбу. Здесь описана вся моя жизнь. (Он кладет папку рядом с собой и, скручивая самокрутку из выпотрошенных «бычков», продолжает): — Господа и товарищи, купите судьбу как с веселыми, так и грустными историями. Пусть по меркам большой литературы и не выдерживает серьезной критики, но может стать уроком для вас. Впрочем, если кто решил просто пожертвовать один-два тыйына во имя Аллаха или Господа Бога, я не обижусь, наоборот, искренне помолюсь за вас обоим Всевышним. Чего, чего? Ты что, с Луны, что ли, свалился, сынок? Какой может быть стыд у человека, третий день не бравшего в рот ни крохи! И стыд, и совесть, и человеческое достоинство у меня и мне подобных погибли вместе с почившей в бозе компартией... Спасибо, доченька, пусть Аллах одарит тебя счастьем...

Купите, о мои бессердечные современники, судьбу человека. Я родился при социализме и на финише своего жизненного пути оказался в этой жуткой демократии. Что? Нет, сынок. В моем возрасте, с моим воспитанием и моими физическими данными смогу ли я заниматься перепродажей чужих судеб? Не сумел я даже продавать тут же за углом купленный государственный хлеб, чем уже заняты почти все мои сограждане. Не сумел. Поэтому и вынес на продажу последний товар, который остался у меня. Больше ничего. Дома – хоть шаром покати. А судьба – моя собственная. Никто не может претендовать на нее: ни круглые коммунисты, ни хамствующие демократы. Один Всевышний. Это все, что накопил я за свою жизнь и что имеет хоть какую-нибудь ценность, а значит, может продаваться.

Недавно прочитал в газетах, что американцы чистоганом, «зелененькими» платят, если возьмут глаз там или почку. Я и пошел в их посольство, которое соседствует с нашим КГБ на Дзержинке. Хотел сдать одну почку и один глаз, а на вырученные деньги подлечить мою больную старуху. Но эти проклятые американцы оказались хуже русских. Я им честно сказал: «Пожалуйста, возьмите одну почку, хотите правую, хотите левую, они у меня работают исправно, никогда в жизни не отказывали. Глаза тоже пока что видят неплохо. Вот и справки есть, что почки и глаза у меня здоровые. Возьмите один глаз и одну почку и дайте денег. Сжальтесь над бедным человеком, который с крушением системы, с крушением государства оказался в очень затруднительном положении.» Нет, не взяли. Даже справку не посмотрели. Даже не подумали сжалиться над бедным человеком...

Вообще-то, за свою длинную и неоднозначную жизнь я уяснил для себя одну непреложную истину: пусть это будет американец или русский, турок или китаец, азербайджанец или армянин, даже наш кыргыз пусть будет, но если у него в кармане прибывают деньги, то душу и сердце покидают доброта и человечность. Русские если и не оказывали никакой помощи, то во всяком случае и не унижали человеческое достоинство, как это делают бесцеремонные американцы. Впрочем, русским сейчас самым бы что продать. Но это к

слову... А тот американец, у ног которого я опустился на колени, побрезговал мной, не позволяя даже прикоснуться к кончикам туфель. Он холодным и немигающим взглядом посмотрел на меня и через переводчицу сказал: «Я охотно верю, что его органы работают исправно. Но за долголетнюю и безупречную службу коммунистам они столько дерьма в себя впитали, что ими сейчас даже собак нельзя кормить. Ничем не могу помочь. Нам нужны свежие органы. Пусть приводит сына или дочь, и то если они не старше 25 лет». Сказав это, американец сморщился и, перешагнув через мою голову, к себе ушел. «Се ля ви», как говорят французы, что в переводе на кыргызский означает: «Так тебе и надо».

А со здоровьем у старухи и в самом деле худо, иначе не стал бы унижаться ни перед американцами, ни перед кыргызами. В то благословенное время «застоя», когда даже цэкушники считались со мной, мог же я отправить на знаменитые курорты и лечебницы жену. Виноват, что не воспользовался своим правом социально защищенного гражданина. Если честно, я не был уверен, что она серьезно больна. Думал, притворяется. В наше время жены всех нормальных людей жаловались на сердце, иначе их называли ненормальными. Считалось просто неприличным не иметь какого-нибудь порока сердца, и я искренне думал, что и моя ненаглядная тоже не хочет отставать от моды. Знал бы, так сумел бы вылечить, тогда и врачи, и больницы работали исправно. Теперь мы абсолютно независимы и обожались демократией, но не на что купить ни хлеба, ни лекарства. Хорошо, что в наше время государство награждало нас орденами и медалями. За две медали к 110-летию Ленина, которыми нас с женой наградили, выручил целых 30 сомов. А значок народного писателя Киргизской ССР вместе с удостоверением потянул на сотню. До этого нас здорово поддерживали нагрудные, как выражаются демократы, побрякушки. Жаль, что они кончились...

Купите судьбу, добрые люди... Дешево продам свою судьбу, напичканную событиями, словно коробок спичинками. Только в моем коробке спичинки все разные.

Вообще-то, пусть Аллах покарает этого самого Усубалиева. Когда мне исполнилось 60 лет, Союз писателей республики, как

и было положено тогда, выдвинул мою кандидатуру на награждение орденом «Дружбы народов». Все оформили как полагается, даже получили согласие пленума Союза писателей. Но орден мне все-таки не достался. Почему? Говорят, тогдашний вершитель судеб миллионов генсек Усубалиев самолично вычеркнул мою фамилию из списка только за то, что я не был членом компартии. Понятно, что медали, а тем более ордена должны получать самые достойные. А если ты не пропускаешь ни одной доступной юбки, ни одной доступной бутылки, то и говорить не о чем. Я же, клянусь Аллахом, в этом плане был, как жена Цезаря, то есть вне подозрений. С самим Усубалиевым ни разу не встречался с глазу на глаз. Как все рядовые писатели пописывал себе грустные, да смешные рассказы, повести, стихи и жил как мог. А он, видите ли, меня лишает награды из-за того только, что я не вступил в его партию. Не вычеркни тогда Усубалиев мою фамилию, я бы за этот орден сейчас выручил не меньше 200 сомов. Но самый ценный сейчас – орден Ленина, тянет на все 50000 сомов, даже на трехкомнатную квартиру меняют, хотя его самого, Ленина, поливают все, кому не лень: и демократы, и коммунисты, а орден все еще в авангарде черного рынка. Такой вот парадокс. И попробуй разобраться тут, кто есть кто и что есть что...

Люди добрые, покупайте судьбу, богатую обещаниями партии и правительства под лозунгом «Бусделано!» Что? А КЗ.К же... Пенсию мы получаем оба, и я, и старуха. Правда, раньше получали ежемесячно, теперь не чаще одного раза в квартал. Говорят, что денег нет, а если еще напечатать и выдать зарплаты и пенсии, то начнется большая инфляция. Сейчас она маленькая. А ведь ее можно совсем уничтожить, эту инфляцию. Сказать? Только никому ни слова, ладно? А то сегодня демократия, а завтра указ. И я ту-ту... понятно? Так вот, чтобы инфляции совсем не было, надо вообще не давать людям денег. Все равно ведь, пока эту вшивую (чтоб Акаев с правительством и народными депутатами на нее жили) пенсию получишь, плата за квартиру, газ, электричество, за воду и прочее так подсказывает, что на жизнь не остается ни копейки. Поэтому уже около полугода кормимся из мусорных ящиков. А вот уже третий день и туда не могу ходить... В соседние микрорайоны

нас не пускают местные пенсионеры. Многолюдные места и площади наглухо забиты таджикскими беженцами. Такие здоровые ребята, эти таджики, только попробуй сунься — костей своих не соберешь...

Из мусорных ящиков нашего микрорайона сейчас кормятся четыре русские старухи, две по 50 лет проработали учительницами, одна медсестра, одна до пенсии работала водителем троллейбуса. Мы женщин вперед не пропускаем, конечно, но и стараемся не обижать. Образование не позволяет. Сами посудите. Один заслуженный артист, два секретаря райкома, один председатель колхоза, один народный писатель, то есть я, в общем, пять кыргызов и шесть русских с рабочими профессиями, да один еврей, кандидат сельскохозяйственных наук, бывший преподаватель сельхозинститута. Такой вот интернационал. Кормимся, как уже говорил, почти полгода. Раньше в ящики попадали, ну, не разносолы, конечно, на стол гостям не поставишь, но ломтики хлеба, плохо зачищенные картофелины, лук, свекла... В общем, с голоду не помрешь. И мы были довольны. Но чем дальше, тем хуже. Скудеет стол. И домохозяйки уже не те пошли... Теперь в мусорку выносят лишь то, что вообще не потребно. Обиды на них нет. Они тоже должны кормить свои семьи, а нынче это стало очень и очень трудно. Три дня назад решил пораньше, пока не проснулся город, пока не проснулись мои сотоварищи, обойти наши мусорные ящики. Так сказать, успеть «снять сливки». Куда там... Так, как я решил обхитрить других, так додумались сразу четверо. Два старика и две старухи уже обшарили почти все ящики. Вообще-то между собой все мы заключили эдакое джентльменское соглашение — не завидовать чужой удаче и не устраивать ему пакости. А потому я начал копаться в мусорках вторым рейсом, надеясь, что предыдущие что-нибудь не заметили.

И все же несмотря на то, что мы строго придерживались устного соглашения, все четверо чуть по инфаркту не схватили, когда одна из наших старух вытащила из ящика мясо — около трех килограммов по виду — завернутое в газету. Каждый из нас в тот момент проклял свою судьбу, мол, почему она не могла направить удачу именно в его сторону. Месяцем раньше

нечто подобное случилось уже. Тогда двум секретарям райкома попались нераскрытая банка рыбной консервы и почти что с не выколотыми глазами и нетронутым мозгом баранья голова, два куска хлеба и четыре яблока. Тогда весь наш небольшой коллектив тоже проклинал Бога, Аллаха, Будду и прочих, даже здесь милостивых к коммунистам, оставляя им наиболее лакомые кусочки...

Ну а в этот раз мы, оставшиеся ни с чем четверо, уже через несколько минут благодарили Всевышнего, что не предложили старухе поделиться побратски найденным мясом. Потому что мясо это оказалось трупиком новорожденного, завернутого в газету «Кыргызстан маданияты» и выброшенного в мусорный ящик. Сама старуха не спешила избавляться от находки. Обращаясь ко мне, сказала:

— Жора, ты всегда мне доказывал, что девушки киргизской национальности нравственнее русских. Погляди-ка на нравы своих соплеменниц.

И она железным крючком, какие имеет каждый мой коллега как инструмент профессии, вновь подцепила ребенка и бросила мне под ноги. Хотя ему от роду и было полтора-два часа, его нельзя было перепутать ни с русским, ни с американцем. Волосики и бровки черные. Да и черты лица были нашими. В общем, это был киргиз, который закончил свой земной путь, так и не ступив на него. А может, этот ребенок был посланцем Бога. И этот посланец еще из глубины своего существования увидел безнравственность киргиза — мужчин, погрязших в пьянстве и невежестве, лишенных гордости и достоинства; женщин, развешивающих свои трусики на ветках деревьев, как национальное знамя. Увидел он все это и попросил Бога забрать его из этого дерьма... Кто знает... Во всяком случае все, что мы могли сделать, это позвонить в милицию и «скорую помощь» и сообщить о своей находке. Но ни те, ни другие так и не появились, поэтому к вечеру — не могли же оставить в мусорном ящике хоть и новорожденное, но человеческое создание — мы все 16 отверженных временем людей отнесли этот кусок мяса подальше от города и закопали, словно какого-нибудь щенка. Не было у нас ни сил, ни возможностей

соблюсти обычай хоть какого-нибудь народа — пусть православного, пусть мусульманского...

В старину восточные мудрецы говорили: «Сделают надлежащий урок из увиденного лишь те, в чьих душах доброта, а в сердце любовь». Что ж, на то она и народная мудрость, чтобы ее подтверждала жизнь. Молодые люди, не подозревающие, что такое душа, не говоря уже о доброте в ней, знающие, что такое сердце, но не любовь, равнодушно проходили мимо, лишь окидывая безразличным взглядом наше занятие, слушая через наушники своего кумира Майкла Джексона, хотя ни один из них не понимал, о чем тот поет, эта звезда рока, может быть, он материл их. Ну и Джексон с ними... Вот так опять-таки «безнравственные» коммунисты предали земле это крохотное человеческое тельце. Милиция и «скорая» так и не приехали. Они сразу оговорили: «Если хотите, чтобы мы приехали, привезите нам канистру бензина».

Вот с тех пор даже близко не могу подойти к недавно еще привычным помойкам: все, что там есть, кажется мне человеческими трупами...

Мусорки-немусорки, нравственность нравственностью, а жрать хочется, желудку подавай пищу хотя бы один раз в день. Вот поэтому и вынес я сегодня на продажу собственную судьбу. Прожитую судьбу. Раньше хранил ее как зеницу ока, все же надеясь на таких людей, как я, старой закваски, у которых в кармане еще худо-бедно звенело. Увы...

Покупайте судьбу! Судьбу горькую, жареную на сковородке жизни. Обо всем вы узнаете из этой папки. Здесь все есть: и печальное, и смешное. Больше слез, конечно.

Я, наивный, если уж и перестал надеяться на большевиков, на существующий режим, то мне придавал уверенности в завтрашнем дне мой единственный сын. И как глупо и нелепо я потерял его — тоже написано здесь.

У киргизов есть пословица: «В тот день, когда обчистит тебя вор, ты будешь долго спать». Так и случилось. Я допускал, что может измениться политика в ту или иную сторону, может помереть самый высокий вождь, но на место умершего все равно тут же усядется какой-нибудь новый старикашка. Не зря же говорят русские, что святое место пусто не бывает. Но при

всем при том почему-то был уверен, что уж наша государственность непоколебима, как восход и заход солнца. И что останутся навсегда вжившиеся в нас такие понятия, как человек человеку друг, товарищ и брат. А если такие понятия вечны, то и нет надобности очертя голову бросаться туда, где можно что-нибудь урвать, хотя ветер перемен уже превратился в смерч. Все свои надежды мы со старухой связывали с сыном — он спасет нас и от смерча, и от других ударов судьбы. Но как же мы были жестоко обмануты безжалостным временем... Когда именитые люди не проходили мимо меня не здороваясь, я относил это к своему авторитету. Не так это было, оказывается. Из-за идущего в гору сына люди кланялись мне. И вот, сына не стало. С годами поседела моя голова, казалось, должно прибавиться и уважения, но... Те же люди теперь не здороваются со мной, а если кто и поздоровается, то обязательно с едва скрытой издевкой, приколom, как говорит молодежь... Хотя демократы еще не отменили, как мне кажется, вековой обычай почитания старости. Указа, во всяком случае, такого не видел. Правда, и указов сейчас, как детских трупиков на свалках...

Эх, была не была, расскажу я вам, как мой «жаман сары», мой «плохой рыжик» улетел орленком в неизвестность.

По цвету волос он больше походил на мать, ну, где-то между шатеном и блондином. И мы, бесконечно любя нашего первенца, могли ли знать, что он станет и последним. Бог не дал нам других детей, на людях называли его «жаман сары», то есть «плохой рыжик», это чтобы не сглазить. А настоящее его имя — Арзыбек. Он с отличием закончил школу. После Фрунзенского политехнического института уехал в Москву и поступил в аспирантуру. В 25 лет стал кандидатом физико-технических наук. Тогда молодых людей ценили не по способностям к торговым сделкам, а по наличию диплома о высшем образовании, по степени научных званий. Мой сын был нормальным ребенком, ни в школе, ни в институте, ни в аспирантуре не пришлось за него краснеть. И заботливый он был и к маме, и ко мне. Даже самые политизированные русские старушки, проводящие каждый день «лекции» у нашего подъезда, не раз полушутя — полусерьезно говорили:

– Жора, давай, сватай своего сына за нашу дочь. Уж больно хороший парень он у вас.

А хороший парень не торопился с этим делом.

– Сынок, мы с мамой уже старые, – сказал как-то я ему. – Со здоровьем у мамы все хуже и хуже. Может, приведешь кого-нибудь, кто тебе по сердцу... Нам хотелось бы дождаться не только снохи, но и внуков...

– Пап, – ответил он, – столько терпели, потерпите еще немного. Автореферат мой печатается в типографии Академии наук. Мне надо быстрее защитить докторскую. Чувствую, Михаил Сергеевич скоро и науку заболтает... Если в Москве что случится, мне просто негде будет защитить свою докторскую, наша-то республика – еще пока джунгли в ядерной физике.

– Ты что, сынок, слышал, что в Москве будет землетрясение или наводнение?

– Нет, ничего подобного. Но политическая, общественная обстановка, как мне кажется, летит в неизвестность, и хуже всех знает направление главный рулевой Горбачев. Думаю, что Горбачев начал строить новый дом с крыши, еще даже не зная, каким будет фундамент. Сколько простоит такой дом – не знает никто. Поэтому дайте мне еще немного времени. Как только стану доктором, сразу приведу вам сноху. Вот тогда нам нечего будет бояться, никаких политических или экономических перемен. Ведь того, что платят доктору наук, в какой бы стране он не работал, хватит даже большей семье, чем наша, для безбедной жизни.

Так он успокоил меня. А сам чуть ли не круглые сутки бегал в какие-то типографии, лаборатории. Связывался с какими-то евреями, русскими в Москве, Ленинграде, даже Новосибирске. Мы уже привыкли к тому, что он уходил рано, а возвращался поздно. И конечно, в голову не могло прийти, что 28-летний боксер, мастер спорта, между прочим, погибнет от ножа пьяного сопляка, который не выдержал экзамена в наш ликвидатор безграмотности, нищий материально и духовно Киргизский государственный университет... А, собственно, какое государство, такой и университет.

Так вот, однажды, когда уже наступили сумерки, вдруг соседка, что живет этажом ниже, истошно завопила со двора:

– Эй, Жолдошаалы ! Вы что, все передохли там, что ли!... Зарезали!...

– Погоди, соседка, – сказал я, свесив голову с балкона. – Не ори, как оглашенная... Кого зарезали?

– Тебя зарезали, болван! Арзыбек лежит в подъезде...

Пока сбегал с четвертого этажа, несколько раз упал, оступившись на лестничных ступеньках, разбил голову до крови. «Черт с ней, головой, – молил я Бога – О, Аллах, если ты есть, сохрани моего «жаман сары». Я согласен нести любой крест, лишь бы он был жив, мой сын...» Когда я поднял голову Арзыбека, он уже не дышал. Потом уже соседка-старушка рассказала о том, что случилось. Оказывается, 5 – 6 парней киргизов толпились у нашего подъезда и никак не могли что-то там поделить. По внешнему виду и по тому, как они мастерски ругались на чистом киргизском языке, эти парни не были городскими.

«Отец жестокости – трусость», – так говорил французский мыслитель Монтен. Я и раньше знал, что киргизские деревенские парни немного трусоваты, но что такие жестокие...

На беду в это время возвращался домой Арзыбек. Они, эти парни, потребовали у него закурить.

– Не курю, – ответил мой сын и, не обращая на них внимания, хотел пройти.

– Тогда нам деньги давай, сами купим, – ухмыльнулся один из них, преграждая дорогу.

– Как вам не стыдно, джигиты, – сказал Арзыбек спокойно, уверенный, что без труда справится со всей подвыпившей компанией. – Ваши родители в аиле днем и ночью покоя не знают, копошатся в земле, каждая копейка у них на счету, только чтобы вы учились и нужды не знали. А вы чем тут занимаетесь? Разбоем? Проучить бы вас как следует... Ладно уж, на первый раз прощаю...

– Что-о... Вот... твою мать! Еще нотации нам читает!

А один из стоявших сзади воткнул в бок моему сыну специально заточенную отвертку. У меня, когда я вынул отвертку, была полная ладонь крови – прямо в сердце попал.

«Скорая помощь» приехала через час. И хорошо, что приехала, хоть спасли мою старуху, а то бы и она отправилась вслед за сыном... Из милиции вообще пришли дня через два-три. Тех, кто убил моего сына, до сих пор не нашли. И где их искать? В этих трущобных микрорайончиках, кольцом опоясавших столицу? У меня свое отношение к Усубалиеву, я уже говорил, что он лишил меня ордена, но ведь при нем прекратили свое существование «Лондон» и «Шанхай», началось наступление на «Кузнечную крепость» — очевидные гнезда преступности в нашем городе. А теперь что? Дали волю само-застройщикам и они в считанные месяцы окружили город новыми «шанхаями», попутно уничтожив тысячи гектаров плодороднейших земель, которые исправно кормили горожан. Президент при этом бил себя в грудь и доказывал, что и для русских, и для киргизов появление тысяч самозастройщиков будет благом, поскольку, мол, решит проблему жилья для молодежи. Ну и хлынула молодежь из Иссык-Куля и Нарына, сел Чуйской долины. Крышу над головой многие кое-как себе сляпали, но как прикажете жить без воды, электричества, отопления, школ, больниц, транспорта, не говоря уже о больницах, библиотеках, кинотеатрах. А главное — не у дел. Ведь сотни тысяч фрунзенцев сами остались без работы, а тут еще тьма переселенцев... И чем им заниматься? Чем прокормить себя и свои семьи? Об этом умница президент подумал? Разве не ясно было с самого начала, что это — «малины» для все новых и новых уголовников... В какой из этих «малин» искать убийц моего сына? И кто будет искать? Да что говорить о моем сыне, его-то убили у подъезда. А вот недавно в 4-м микрорайоне бандиты зашли в квартиру и зарезали 18-летнего парня на глазах у его матери. По описанию женщины определили, кто это был, но он уехал в другую независимую республику. Теперь в милиции несчастной матери говорят: «У нас нет средств, чтобы за ним поехать, поймать и привезти. Если вы внесете 20000 сомов, мы бы занялись поиском убийцы вашего сына».

Вольтер писал: «Если государство не защищает своих граждан, не заботится об их повседневной жизни, то и граждане свободны от государства и имеют право не нести никакой ответственности перед ним». Я решил послушаться этого

мудреца и плюнуть на это государство. В гробу я видел такой суверенитет, при котором никто не может защитить простых граждан от тех, кто бесчинствует днем и ночью и может любому, словно курице, отрубить голову. Смысл написанного

Вольтером не могут понять грамотные киргизы конца XX века, интересно, для кого тогда писал великий философ триста лет назад?.. Что не для наших баранов, это точно...

Сына похоронили. наших со старухой сбережений хватило только, чтобы дважды соблюсти национальный обычай — трехдневные и семидневные поминки. На сорокадневку не осталось ничего из того, что накопили за 40 лет трудовой жизни. Мы в сберкассе держали 70 тысяч рублей. По тем временам большие деньги и мы считали себя пусть не самыми богатыми людьми, но вполне обеспеченными. Того, что скопили, должно было хватить и на свадьбу сына, и на покупку ему автомашины. Да еще должно было остаться нам на наши похороны. И мы жили спокойно, уверенные в завтрашнем дне. Но потом начались Горбачевско-Павловские финты, и от наших денег остался пшик.

В общем, чтобы отметить сорокадневку сына, как этого требует киргизский обычай, нам пришлось продать мебель, ковры, паласы, то есть практически всю домашнюю утварь. Вот тогда мы сами убедились, что некоторые наши национальные обычаи грабят человека почище самой свирепой инфляции. Да нет, конечно, не все киргизы с наступлением демократии и рынка оказались за чертой бедности. Есть у нас в теперешнем Кыргызстане и такие, кто устраивает поминки по дедушке отца жены, который умер 150 лет назад, с приглашением множества гостей, при этом режутся сотни баранов, десятки кобыл. Или одаривающие внуков и правнуков собственного отца «Мерседесами» и «Вольво». Есть и такие, которые обучают собственных детей в Анкаре, Лондоне, Париже и Женеве, обеспечивая им проживание за годы учебы в пяти-звездочных отелях. Бывшие наши генсеки Усубалиев и Масалиев даже в зените своей власти не могли и приблизиться к подъезду таких гостиниц. Появились у нас и денежные «мешки», вроде кувейтских. Но если там накопление идет десятилетиями, от поколения к поколению, то наши ловкачи зарабатывают

подобные деньги очередным росчерком пера, а право на такой росчерк ему дает наш президент. Но самая уникальная примета нашего времени — появление суперталантливых танцоров. Ну вот скажите, сколько может получить за концерт великий танцор Махмуд Эсембаев? 1000 сомов, 10000? Примерно столько же получила бы и несравненная Майя Плисецкая. А вот у нас есть танцоры, которые за две минуты имеют чемодан, и не сомов, а «зелененьких»... Правда, для этого надо станцевать на свадьбе у крупного торгаша. И быть при этом областным акимом...

«Неразумных правителей окружают обжористые помощники», — писал француз Оноре де Бальзак. Мне кажется, очень уж много обжористых завелось там, у них... Брали бы понемногу и потихоньку, как это они же делали, когда были коммунистами, никто бы и не знал об этом. А что сейчас? Берут вагонами, миллионами, тоннами, «Мерседесами», «Вольвами», на худой конец «ГАЗ-31». Торопятся, наверное, оттого, что боятся не успеть. Опыт имеют. Поэтому изо дня в день пополняются ряды мне подобных людей. Раньше секретарь райкома, объезжая свои владения, увидит из машины нищих и сразу меры принимает: либо окажет им посильную помощь, либо вышлет куда-нибудь, чтобы они пейзаж не портили. А теперь сидят нищие у президентского дворца и открыто просят милостыню. Видимо, помочь им — денег нет, увезти куда-то — бензин кончился.

«Сытый голодного не разумеет», — гласит народная пословица. Возможно, вам так и не захочется поверить в мой рассказ о том, что жизнь свою поддерживаю на мусорных сваях. Но это так. А если бы и вы оказались в моем положении просящего милостыню, вы бы поняли, как долго тянется это унижительное время, один его час — нередко дольше века.

Эх, мое поколение родилось из песни, росло с песней и с песней заканчивает свою униженную и оскорбленную жизнь, словно стрела, выпущенная из лука, которая никогда не возвращается назад...

От Москвы до самых до окраин,
С южных гор до северных морей

Человек проходит как хозяин
Необъятной родины своей...

Этой песней мы жили, с ней мы любили, трудились, с этой песней нас судили и даже ставили к стенке.

Пути послевоенных мелодичных песен почему-то были разрезаны индусами, о существовании которых киргизы и не подозревали. Не было у нас в середине 50-х годов ни русского, ни киргиза, ни узбека, которые бы не пели после нескольких кружек пива: «Аварая». Не скажу, что тогда весь народ любил ныне покойного-моего современника, великого сына индийского народа Раджа Капура. Были и тогда, есть и сейчас немало как почитателей, так и хулителей Раджа. Но все мы пели его песни.

Мера жутта хэй жаппани,
Эпатлунг инглийшани.
Сарпелай топу Руси,
Перпи дильхе индустани.

Оказывается, мы, киргизы, тогда петь-то пели, но не понимали истинного смысла его песен. Как выясняется, в те годы в Индии социально-экономическое положение очень смахивало на положение нынешнего Кыргызстана. И конечно же, поголовная бедность, общенациональная лень и несправедливость власть предержащих, охватившие страну, не могли оставить равнодушными тогда еще молодых людей возрожденной Индии: писателя Ходжа Ахмада, композитора Шанкара Джайкишена, кинорежиссера и актера Раджа Капура. Теперь только я понимаю, как у них разрывались сердца, когда они видели, что растаскивают их Родину, оболванивают культуру, унижают язык.

Башмаки японские,
Пиджак английский,
В русской шляпе я большой
И с индийскою душой.

В общем, это была не просто шуточная песенка ко все еще дремавшим соплеменникам, мол, эй ты, ленивый индус, проснись, трудись для того, чтобы выжить в этом безумном, безумном мире. У тебя сейчас кроме индийской души ничего нет. Скоро и ее не будет...

Когда «Бродяга» пошел покорять мир, Раджу Капуру было, оказывается, всего 24 года. Пели мы его песни, а смысла не понимали. Пока просыпались, пока учились, пока вырастали до интеллекта этого индийского паренька, мир уже перешел в другое измерение. Девальвировались идеи и люди, даже-песни. Хотя тогда только им удавалось проникнуть сквозь железный занавес границ. И вслед за индийскими стали прилетать в объятья наших гор и степей и песни других народов, других стран, от которых наши сердца переполнялись добротой и любовью. Даже в голову не приходило моим современникам посадить красивых желанных девушек в «комки», чтобы использовать их и как продавщиц, и как любовниц. Мы их просто любили. Мне искренне жаль вас, несовершеннолетние так называемые старики, за то, что вы не знаете слова «махабат», что означает — любовь. Так же, как многие ваши дети не узнают, что такое шоколад. Мне будет очень горько, если умрет с моим поколением «анима алегро», то есть состояние внутреннего ликования. Это — вершина блаженства от любви.

Солнышко мое,
Стань моей звездой,
Чтобы сердце не билось тревожно.
Солнышко мое,
Личико открой,
Без любви мне прожить невозможно.

Эта песня влюбленного узбека Тахира пришла тогда в каждую долину, в каждое ущелье, в каждый дом, пробуждая восторг в сердцах молодых. И первые ростки любви у меня появились благодаря песням Тахира...

... «Если русскому взбредет в голову даже глупость, он и ее сделает», — часто мы, киргизы, говорим, когда хотим

подковырнуть этот поистине океаноподобный великий народ. Правда и то, что многие десятилетия нам, киргизам, доставалось немало плохого от его величия. Но мы не вправе забывать и то хорошее, что приобрели. В океане все течения колоссальны — и теплые, и холодные. А ведь именно с помощью всего русского народа и его передовой интеллигенции и мы, киргизы, пережили истинную эпоху своего возрождения. Русский мир и русская культура, русское слово были совершенно отличными от моего мира, культуры и слова, но поразительно тонко, без малейшего насилия именно русские песни вошли в душу киргиза, вошли не как чужеродные, а как свои собственные.

Я люблю твои пышные волосы,
Красотою люблюсь твоей,
Ты сама догадайся по голосу
Семиструнной гитары моей...
Или:
Ах, весна,
Ночь без сна.
Соловьи заливаются вновь.
И опять Нам не спать,
Нас волнует, тревожит любовь.
И опять вновь и вновь, Нас волнует любовь.
Нас тиранит и ранит, Туманит и манит,
И все-таки манит любовь...

Эти песни пели на улицах и в садах, в скверах и бульварах все мои молодые современники — немцы, молдаване, чеченцы, казахи, узбеки. И любовь обретали с этими песнями каждый в свой урочный час. А казахский мелодист и исполнитель своих песен Шамши Калдаяков...

Мы недавно друг друга узнали,
И впервые на лодке вдвоем.
Не сердись, но всем сердцем мечтаю,
Что до счастья с тобой доплывем.

Этой песней Шамши пришел эстонцем, литовцем или латышом в моря Прибалтики, Шуриком — в поля России, Шота — в горы Грузии, ну, а среди киргизов он так и остался — Шамши.

И у нас, киргизов, были свои песни, правда, они не могли покорить моря и леса, земли и народы, как, скажем, песни азербайджанские, индийские или грузинские. Возможно, из-за чрезмерной привязанности к одной конкретной местности или по каким другим причинам, не знаю, но они нам, как говорится, строить и жить помогали.

В дальние края судьба меня забросит,
Но в краю любом образ твой храню.

Он — мой талисман, и в жару, и в холод
Прошепчу в тиши: «Я тебя люблю».

Эта песня была флагманом наших песен о любви. Ее пели и старые и молодые, и женщины и дети. Сочинил ее наш Ашыке. Знаменитый Ашыралы Айталиев. Правда, с партийно-государственным признанием у него вышла накладка. Ему, человеку, чьи песни о любви пел практически весь киргизский народ более 40 лет, почетное звание заслуженного артиста присвоили, уже отправляя на пенсию. В то же время такое звание одному московскому еврею, ну, вы знаете его, Буранчиев называется, он концерты ведет, было присвоено только за одно участие в фестивале «Весна Ала-Тоо». Да, не секрет, это звание было присвоено выдающимся мастерам киргизской эстрады Асанкулу Шаршенову, Тууганбаю Абдиеву, Зейнеп Шаакеевой, Гулсун Мамашевой и многим другим лишь тогда, когда они уже заканчивали свои артистические карьеры. Впрочем, и в те времена были такие гении, что перед их величием не могли устоять никакие партийные, государственные барьеры. Таким эти звания вручались сразу, без дотошного изучения биографий, ибо яркие лучи их таланта просто-напросто спалили бы любого, преградой оказавшегося на их пути.

Муратбек Рыскулов. И стар, и млад в Кыргызстане его называли Муке, в знак особого уважения, особой любви. И всеми любимый и почитаемый Муке привел в наши горы и долины Тейитбек-хана, короля Лира, Отелло, Городового, а также многих и многих известных всему миру героев. Достаточно было его минутного появления пусть в роли чабана, подлеца, или царя, и зрители верили во все, что предлагал этот непревзойденный виртуоз актерской профессии. Конечно, в моем положении, с моими данными было бы глупо даже надеяться, что смогу подражать нашему великому Муке в актерстве. Я и Муке – это, как говорят в Одессе, две большие разницы. Но не могу не рассказать о небольшой сцене из спектакля «Судьба отца». Эту трагедию написал Бексултан Жакиев. Речь идет о судьбе отца, потерявшего единственного сына в Великой Отечественной войне.

... Вот идет старик Акылбек, брезгливо отведя в сторону свою правую руку. Мне показалось, что окажись сейчас рядом топор, он, не задумываясь, отрубил бы себе руку. Дело в том, что этой рукой дедушка Акылбек только что ударил внука Женишбека за какую-то шалость. А ведь внук – единственная память о сыне, и вот он, плача, убежал. И плачущим возвращался в дом Акылбек, громовым голосом проклиная себя, руку, судьбу...

– О Майраш! – обращался он к старшей своей дочери. – Я сам виноват, виноват я сам. Я ударил внука, не знавшего даже, чтобы его словом обидели. Я не сдержался. И почему не отсохли мои руки! О бог, почему я еще живой! Я ударил не только свое будущее, я ударил свое прошлое...

Вы, может быть, сейчас не верите в то, что я вам рассказываю, но мне показалось тогда, что земля содрогнулась, небо почернело, а стены театра застонали от покаяния этой человеческой мудрости, познавшей первую прохладу осени своей жизни. Несравненный Муке! Он ушел задолго до глубокой осени, едва переступив порог шестидесятилетия. Но и при жизни он успел получить все существующие тогда звания, ибо его держать в узде, как других, было невозможно. Да и народ не позволил бы.

Все-таки богата наша киргизская земля на таланты, дав миру Манаса, Юсупа и Махмуда. Иные народы почитали бы за великое счастье иметь в тысячелетие хотя бы одного такого сына, а тут сразу двое — Муке и Чыке — Рыскулов и Айтматов в одно и то же время. Но богата моя земля и на людей подлых, паскудных. Как иначе назовешь тех, кто причислял себя к друзьям и товарищам Рыскулова, когда его не стало. Появилось предложение в честь памяти великого актера назвать его именем Киргизский драматический государственный театр. О, что начало твориться тогда! ЦК забросали компроматами на Муке вчерашние его товарищи. Даже было такое письмо, что покойный Муке, хоть и великий артист, в молодости своей был аморальным человеком. Дескать, в годы Великой Отечественной войны, во время гастролей то ли в Токтогульский, то ли Джанги-Жольский район совратил молодую доярку, переспал с ней, пообещав жениться. Но вскоре забыл обещание и женился на другой. А потому имя аморального человека не может носить государственный театр!..

Во как! Поистине неистребима киргизская подлость. Потом мне сведущие люди объяснили, что этот человек был близким другом Рыскулова, односельчанином. Но ему захотелось забронировать театр для своего имени. Правда, оказалась тонковатой его кишка.

Сейчас все увлеклись тем, что где нужно и не нужно переименовывают улицы, города, села. Иные из них названы именами никому не известных людей, потому что критерием стали служить не известность и заслуга, а родственная принадлежность к председателю квартального комитета, директору ассоциации коммерсантов, районному или областному акиму, а то и действующему министру, если даже тот был родственником на седьмом киселе.

Раньше я не вмешивался в политику и обо всех этих вещах не знал. Теперь знаю. Читаю, вижу, слушаю. И вообще, почему бы и мне тоже не заняться большой политикой, если в нее лезет любая сволочь... А я чем лучше? Во всяком случае, могу на чужих ошибках учиться. В переходное время от социализма к демократии компартию после Усубалиева возглавил Масалиев.

Я вам откровенно скажу: хоть он человек и неплохой, честный, чуточку трусливый, но политиком оказался совсем никудышным. Отдай он какой-нибудь портфельчик Жекшееву, креслице Тургуналиеву и ключи от коммерческой лавочки Акматову, тогдашним лидерам демократического движения в Кыргызстане, и социализм был бы спасен. Ведь так же разумно поступает наш президент Акаев со всеми своими оппонентами, чтобы заткнуть им рты! Особо ретивых он еще умеет убирать с дороги с помощью силовых структур. А что остается делать человеку, всенародно признанному нашим богом, царем? Ему, бывшему верному ленинцу. Или верному бывшему ленинцу. Черт его разберет...

Да, аксакалы, вы правы, это одна из тех вещей, которым я так и не научился. Ну нет у меня таланта чесать левое ухо через правую ногу. Да еще со вкусом, да еще глубокомысленно. Я и сам со всем, как говорится, народом попался на удочку. Референдум, помните, был: «за» или «против» сохранения Советского Союза. Я, только из чувства противоречия, решил голосовать против. Написал «нет», перечитал, получилось — «за». Черт с ним, с бюллетенем, подумал я тогда, испорчу — так испорчу, и рядом с «нет» написал «да». Перечитал, получилось — «за». Это же как талантливо надо было составить вопрос, что как ни отвечай на него, все равно будешь поддерживать политику партии и правительства. Ну да ладно, Советский Союз был огромной державой, и найти несколько хитроумных евреев не составляло проблемы. А вот где Акаев их берет в нашей крохотной нищей республике — ума не приложу. Послушаешь нашего президента — по вопросам земли или по языку, промышленности или сельскому хозяйству, альпинизму или налогам, внешней политики или пенсиям — все хорошо, трудности есть, но и они преодолимы, если все вместе, дружно, хором засучим рукава... Вот только тогда и получим очередную порцию рекомендаций Международного валютного фонда, а возможно, и очередной долларовый кредит для создания Министерства военноморского флота. Телевизор выключил — и как голову выключил: ничего не осталось. Что говорил, зачем, что конкретно будет сделано? Как в анекдоте: пришел мужик к бабе, молча выпил бутылку водки, переспал с бабой, молча

ушел. Та рассказывает утром соседке: «Вчера Кыргызбай приходил, пузырь шлепнул, меня трахнул. Зачем приходил, что хотел сказать – никак не пойму...»

У меня другая судьба, совсем другая, аксакалы... О мои мирные соплеменники! Продается судьба человека, у которого погибло будущее, жалко влачится настоящее, но остается неизменным прошлое... Покупайте судьбу!

Сейчас даже пацаны зарабатывают на мойках автомашин больше, чем иные их родители. Но там такая конкуренция, что пенсионерам лучше не соваться. Носильщиком тоже работать не могу, как видите, физические-мои возможности на исходе. Охрана складов и всяких там других объектов полностью оккупирована студентами, и правильно, ведь им не только жить, но и учиться. Иногда бывает обидно, что Бог создал меня мужчиной. Хотя и женщины в моем возрасте живут ничуть не лучше. Сейчас женщина может заработать много, если молодая, мордой не противная, и обязательно ноги чтобы красивые были и длинные. Вот таких длинноногих киргизских девушек нарасхват берут приезжие коммерсанты из Китая, Турции и Гонконга. Ну, не в жены берут, конечно. Говорят, правда, сейчас и на мальчиков все больший спрос. То ли синих, то ли красных. Им тоже кое-что перепадает. А вот в старину мужики, оказавшиеся в затруднительном положении, тоже пользовались ночью, чтобы поправить пошатнувшиеся материальные дела, но для этого угоняя скот, грабя, что попадется. Сейчас в Бишкеке и это сделать невозможно. Чуть стемнеет, уже на улицу выходить нельзя, ибо давно не горят лампочки Ильича, и ты рискуешь свернуть себе шею или ногу сломать в одной из многочисленных колдобин. Это во-первых, а во-вторых, или тебе набьют морду пьяные парни- киргизы, или 10 – 12-летние русские пацаны и девчонки не удержат выводимых на прогулку собак величиной с теленка, которые запросто перегрызут горло... Так что нынче и ночь отказала в помощи таким, как я. Надеяться не на что. Поэтому и вынес на продажу все, что имею. А вы не купили. Бог вам судья. Если честно, пришла как-то мысль продать свою судьбу туркам. Почему им? Да потому что у нас общий предок – великий Тюрк-Ата. Но главное, в Турции друг мой живет и работает, кинорежиссер Дооронбек

Садырбаев. Раз он сумел выкарабкаться из нашего дерьма, значит, он большим человеком стал, думал я. А большой, он и в Африке большой, не говоря уже о Турции. И вот как-то встретились мы с ним во время одного из редких его набегов на историческую Родину, он меня турецкой жвачкой угостил и приготовился слушать. И я рассказал. «Ты чудак на букву «м», — засмеялся он. — Вот послушай. В Кантском районе живет одинокая турчанка. Во времена Мустафы Кемала и Ленина молодая турецкая парочка искала для себя лучшей доли, устремилась в сторону Кавказа. А тут начали советско-турецкую границу укреплять. И так случилось, что муж по одну сторону границы оказался, а жена — по другую. И вот Ханифе 89 лет, а она все по мужу да по Родине тоскует. Ну, Садырбаев на то и режиссер. Нашел он в Турции вторую половину бывшей когда-то семьи. Старику Мустафе Котану, который живет в городе Элешкирт, 96 лет. Женился он, когда свою возлюбленную так и не отыскал, дети, внуки... Но, узнав, что жива его Ханифа, разволновался душой беспредельно. И оба до сих пор мечтают встретиться. В общем, фильм получился человечнее некуда. Показали по турецкому телевидению, в газетах писали. Ахов и охов было море. Дооронбек обратился к туркам, 10% которых купаются в золоте, помочь встретиться двум своим соплеменникам, для чего нужно собрать всего 10 тысяч долларов. До сих пор собирают... А ведь я помню, что после Ошских событий 90-го года Садырбаев за неделю и только во Фрунзе собрал несколько грузовиков помощи пострадавшим. Старухи-пенсионерки тогда последнее отдавали. В общем, пожевал я турецкую жвачку и выплюнул, понял, что турки — это те же узбеки: душа нужна — вот, пожалуйста, песня — ради бога, червонец до получки — хоп, земляк, о чем разговор! И по плечу похлопают, мол, все о'кей! А как расшифровать «хоп» знаете? Хрен от меня получишь...

И некоторые мои земляки недалеко ушли. Была у меня слабая надежда на вас. Была. Но чересчур многим наплевать, что Родина растаскивается, вам-то вовсе не нужны ни история своего народа, ни тем более отдельная чужая судьба. Вам нужны только деньги, хорошо — если много и халявные. Я же ведь хорошо знаю вас, не чужие вы мне. Когда все мы дремали

«жөн эле», а мы, киргизы, все делаем просто так — я, сам проснувшись однажды, попытался пробудить и вас. Написал стихотворение, попросил Тугельбая сочинить мелодию, чтобы доходчивее было.

Во многих странах довелось мне побывать.
Гордые народы сумел я повидать,
Бесхребетнее киргизов не встретив никого,
Слезы унижения вынужден глотать.
Горестные мысли не дают дремать.
Самый бесхребетный, значит, я мужчина,
Значит, остается только вымирать...

Но мои соплеменники словно анаши накурились. И чтобы задеть за живое, ударил тогда под дых всех мужиков- киргизов.

Назову тебя сестрою, гордыню ты смирай,
Бабушкой зови меня, встречный человек.
Шапку прочь скорее, косынку надевай!..
Решается судьба. Идет XX век.
Ты Манкуртаалы, а может, Манкуртбай?
Ну и я из манкуртов. Имя — Манкуртбек.

И это не помогло. Правда, приподнять моих соплеменников все-таки удалось, но лишь однажды, когда написал текст песни о запоздалой любви.

От прекрасной улыбки твоей
Сердце волнуется вновь.
Зачем же так поздно ко мне
Пришла ты, моя любовь?
Ведь осень уже, не весна.
Но в сердце моем ты одна...

Ее пели все мужчины, кому за сорок, особенно пропустив пару-другую стаканов. А их жены проклинали меня за то, что призываю мужей к аморальным поступкам, и обещали расправиться, и я не на шутку забеспокоился, потому что

слишком хорошо знаю способность моих соплеменников делать из мухи слона, угробить любое, даже святое дело своим истинно киргизским усердием. Был такой случай. В театре работала молодая парочка артистов, которым посчастливилось сыграть на сцене Ромео и Джульетту. И в жизни полюбить друг друга посчастливилось. Разошлись (каждая сторона со своими семьями по закону) и сошлись по закону. О, что было! Писали в ЦК, писали в газеты, говорили по телевидению, требовали по радио, чтобы эта аморальная парочка не поганила чистую землю Советского Социалистического Кыргызстана. В общем, сделать оргвыводы и принять меры. Писали чабаны, пастухи, трактористы, сантехники, даже один ученик 3-го класса. Парочка вынуждена была покинуть республику.

Где теперь недремлющее око учительниц, водителей троллейбусов и работников гормолзавода? Почему они не замечают объявления в газетах, когда молодые девушки предлагают себя любому, кто хорошо заплатит?

Где религия, которая убивала женщин всего лишь по подозрению в измене, безо всяких доказательств?

Да, при коммунистах и нравы были жесткими, и дисциплина твердой. Помню, в нескольких километрах от Фрунзе в сторону Алма-Аты, в поселке Ленинском, арестовали трех работников пищеторга, которые готовили манты из человеческого мяса и продавали их. Суд приговорил всех троих к высшей мере. А что сейчас?

Недавно в совхозе имени Кирова, раньше так называли это село, сейчас не знаю, на улице резвилась детвора. К ним подъехал «Мерседес», водитель силой затолкал в машину одного из малышей и укатил куда-то. Односельчане тут же сообщили об этом отцу ребенка. Тот завел свой «Москвич» и – вдогонку. Но куда там догнать «Москвичу» «Мерседес»!.. Хорошо еще, пацанва запомнила номер иномарки. И когда с работниками милиции они нашли дом похитителя, жена сообщила, что муж уехал на дачу. Уточнив адрес дачи, они приехали и увидели, как молодой русский мужчина расчленял малыша и преспокойно кормил нутрий, которых держал в большом количестве. Конечно, милиция не позволила отцу ребенка устраивать самосуд, а официальный народный суд

определил мерзавцу наказание в 7 лет. Не прошло и полугода, он уже на свободе. Мотается на «Вольво» в Алма-Ату по своим коммерческим делам. Откупился, наверное, оказался преуспевающим предпринимателем.

Правда и то, что наш верховный товарищ Сталин был очень жестоким человеком, сдирал три шкуры с неугодных ему людей. Но были же и тогда миллионы и миллионы, которым он обеспечил нормальную человеческую жизнь, ту жизнь, которую он и обещал народу. Да, не любил трепаться Иосиф Виссарионович.

А вот Хрущева частенько заносило куда не следует. И в конце концов закончилось все тем, что поздний Хрущев стал прообразом раннего Горбачева, при котором вся наша великая страна утонула в океане гласной болтологии. До него был Брежнев. Да, все знали, что в последние годы правления Советским Союзом он даже не мог читать заготовленные помощниками тексты выступлений из семимильных букв. Мы знали, что только законченный маразматик мог обратиться к себе со словами «Дорогой товарищ Брежнев». Но правда и то, что наши лидеры — Усубалиев и Айтматов, равно как и лидеры всех других республик, пели этому дорогому созданию дифирамбы столь усердно, что тот и в самом деле поверил в свою незаменимость для всего советского народа.

Да, были и в моем времени недостатки. Да, «Мерседесы» и прочие «Вольво» мы видели только в кино. Были правовые нарушения, были среди нас и умные и глупые, отважные и трусливые. Всякое было. Но не было, чтобы усопший остался на улице не похороненным, словно какая-нибудь собака, не было русских, хоронящих без гроба или берущих гробы напрокат. Ну, убейте меня, не было таких вандалов в наше время, кормящих зверей человеческим мясом. Не было. Ни во времена Андропова, ни даже Черненко... А сегодня — норма жизни. Стоило ли ради этого возвращаться в ту систему, которую когда-то в силу обстоятельств так ретиво перепрыгнули наши отцы? «Правда, она как цветок с шипами, — говорит восточная мудрость, — не умеющего нюхать может и уколоть». И как бы моя правда ни укалывала вас, как бы

горька она ни была, я рассказываю ее. И она вот здесь, в этой папке. Брать или не брать — это уже ваши проблемы.

В Индии считается, что змеи
Первыми на землю приползли.
Горцы верят, что орлы древнее
Прочих обитателей Земли.

Я же склонен думать, что в начале
Появились люди и поздней

Многие из них орлами стали,
А иные превратились в змей.

Так когда-то писал мой замечательный современник, большой поэт маленького Дагестана Расул Гамзатов. Наверное, тогда еще почувствовало сердце этого мудрого человека тех, кто скоро улетит орлом, как Муке, как Вася Шукшин и Володя Высоцкий, как мой сын... И останемся на земле одни мы — Горбачевы, Ельцины, Каримовы, Акаевы, Назарбаевы, Ниязовы... Тьфу, сколько же нас на земле...

Эй, варвары конца XX века, которые умеют только разрушать! Где ваши гордые песни?..

Летят перелетные птицы
В осенней дали голубой.
Летят они в жаркие страны,
А я остаюсь с тобой.

А я остаюсь с тобою,
Родная моя сторона.
Не нужен мне берег турецкий
И Африка мне не нужна.

И зачем нужно было задевать турок, если мы в конце концов придем к тому, что советский доктор наук, академик станет лизать задницу стамбульскому торгашу, который толком ни читать, ни писать не умеет...

«Темпора мутантур, ад нос мутамур ин иллес». Времена меняются и мы меняемся вместе с ними, так говорили древние латиняне.

Заболтался я совсем тут. А ведь время уже делать укол моей старухе. Нынче и медсестры отказываются делать что-то за так. Один укол – пять сомов. Всем плати. А где эти сомы взять? Вот старуха и предложила мне самому научиться. Не знаю, получается у меня или нет, но старуха говорит, что я самый лучший медсестра в мире... Вот пойду и сделаю. Да и вам, похоже, надоело слушать меня. По глазам вижу, многие из вас предпочли бы стоять сейчас на тротуарах и считать большим везеньем продажу хотя бы одной пачки «Полета» или бутылки самопала вместо того, чтобы прикасаться к сво-ему прошлому. Я предложил вам купить судьбу рядового представителя национальной культуры. Если описать все то, что пережили мне подобные люди других профессий, и продавать... О-у... пришлось бы целый базар открыть! И хорошо, что не продается. Может быть, когда-нибудь самим пригодится...

(Пожилой человек уходит за кулисы, оставив на скамейке папку с рукописью.)

(Медленно возвращается пожилой мужчина, сначала что-то бормоча сам себе, затем обращается к публике.)

– Прости меня, дорогая! Мне не в чем упрекнуть тебя как спутницу жизни ни на этом, ни на том свете. Мы с тобой подобно миллионам людей нашей страны и нашего времени вышли из сиротской жизни, нашли друг друга, полюбили и поженились. Жили вместе 45 лет в мире и согласии, не хуже и не лучше наших современников. Ты была далека от легкомысленности, меня Всевышний удерживал от опрометчивости. Жили как могли. Зато любили. Почему, я думаю, с самого утра проснулся во мне зуд словоохотливости? Теперь я понимаю, что когда задвигается черный занавес жизни, у людей открываются новые родники, о существовании которых сам человек и не подозревал. Не зря же говорят, что безнадежно больной перед смертью на короткий миг

становится таким, каким был в здоровой жизни. Так и я, наверное, последний раз собрал свою волю и разум, чтобы рассказать о своей судьбе.

Когда я пришел домой, старуха моя была довольно-таки бодрой, даже сказала:

– Ты уже третий день в рот ничего не брал, мой старик. Если бы я могла хоть с постели встать, придумала бы что-нибудь... Бог наказал меня, что даже не могу подать воды своему любимому. Садись рядом, поешь...

Она из-под подушки достала небольшой ломтик хлеба. Я посмотрел на нее.

– Бери, утром зашла тетя Феша попроведовать меня, она и оставила. Ешь, тебе надо. А я все равно встать не могу, так что мне ни к чему...

Я взял хлеб, поставил чайник. Потом размочил в горячей воде ломтик и дал поесть моей ненаглядной. Хотя она отказывалась, но я настоял. Она вскоре заснула, будто вдоволь наелась свежей шурпы из молодого барашка. Она лежала такая безмятежная, такая красивая, что глядя на нее, я проклинал себя: ну почему не пришла раньше мне в голову мысль сократить ее страдания... Да, взял на себя великий грех. Закрыв все форточки в квартире, пустил газ. Теперь моя ненаглядная спит. Больше не проснется. И я вернусь, чтобы уснуть рядом с ней. Вместе уйдем. А сюда я пришел из-за этой вот папки. Теперь она мне ни к чему, и я хочу раздать ее как жыртыш, как мячо. Может быть, не все из молодых киргизов, а тем более русских, знают, что такое жыртыш и мячо? Был у нас такой обычай, а кое-где сохранился и сейчас: одаривать тех, кто пришел на похороны. Жыртыш – это дают кусочки материи, мячо – деньги. Нет у меня ни того, ни другого. Только судьба. В этой вот папке. Возьмите, не побрезгуйте...

(Он разбрасывает листочки).

– Обиды ни на кого не держу. Даже на вашего президента, который привел меня и мою старуху к такому концу. Этот бедолага тоже пытается что-то сделать. Колошится. Скажет несколько слов и обращается к народу: «Не правда ли?» Чудак человек, если он сам с его огромным аппаратом не знает, правда это или нет, откуда знать простому люду? Вообще-то я немного

опасаюсь говорить о вашем президенте. Ведь хорошо знаю, что «уши правителя для правды узки, как ушко иголки, для лести широки, как дворцовые ворота». И кто знает, что сейчас перед ним – ушко или ворота? Однажды сам Акаев, будучи народным депутатом СССР от Киргизии, говорил на съезде о Лукьянове: «Каков поп, таков и приход». С чем вас и поздравляю. Устал я и не хочу жить. И тем более среди вас. Те, у которых судьба на мою похожа, думают наверняка так же, другие нас просто не поймут, поэтому, как говорил один восточный мудрец, лучше ужасный конец, чем ужас без конца. Я выбрал первое. Вот такая просьба к вам. Родственников, как я уже говорил, у нас нет. Конечно, не буду клянчить, мол, тело мое после смерти спустите в Иссык-Куль, я не дожил еще до такого маразматизма. Но тому, кто похоронит нас, мы завещаем трехкомнатную «хрущевку», которая также нам досталась бесплатно от покойного Советского Союза. Вот завещание, все оформлено как полагается, осталось вписать свою фамилию. На соблюдение каких-то обычаев не настаиваю. И самое последнее. Разрешите мне самому прочитать свою жаназу, ибо сейчас пригласить муллу на это дело «за так» практически невозможно. Носители шариата тоже задемократились теперь. У меня же – не знаю, как получится. В школе Коран мы не учили, при Усубалиеве и думать о нем не смели. В общем, если что, не взыщите слишком строго...

(Читает суре из Корана).

... Это суре из Корана посвящается памяти Бозжигитова сына Жолдошбая и дочери Карабая Алтынчач, которые пришли в этот мир с криком и уходят из него молча. Пусть обоим земля будет пухом! Омин!

А теперь давайте уважим еще одну традицию.

– О мусульмане и христиане, иудеи и буддисты, коммунисты и демократы, знавшие и не знавшие покойных, какими людьми были Жолдошбай и Алтынчач при жизни?

После этого вопроса люди по традиции говорят: хорошими. Но какова бы ни была реакция зала, пожилой человек все равно говорит:

– Спасибо! Прощайте!

(Пожилой человек уходит).

1992 год, Бишкек

МАЗМУНУ

Даанышмандын мурасы	3
Өзөктүн өртү	
Биринчи бөлүм	10
Ю.Эдлис арзуу кумары	91
Көшөгө	149
Ажал менен Абышка	149
Махабат ыры	187
Жарым сындырым таалай	187
Амалдуу бөжөк	355
Каракчы	357
Жылмаюу	360
Төрт метр чыт	366
Телевизор алганда	369
Кара мышык	373
Боз күрмө	380
Туугандын топурагы алтын	384
Куугунчулар	394
Керээз	397
Машинанын машакаты	402
Жыргап келдик	410

Ат коюу	416
Майламай-сайламай.....	419
Эреже.....	422
Киноновеллы	426
Эскизы к автопортрету	426
Кыргыз – лучший в мире пограничник (первый эскиз)	429
Кыргыз – лучший в мире дилер.....	439
Кыргыз – самый лучший организатор товарищеского суда.....	452
Кыргыз – самый смелый разведчик в мире	470
Кыргыз – самый лучший строитель в мире.....	485
Кыргыз – самый законопослушный гражданин мира	488
Обреченные	495
А утром наступила ночь	518
Продается судьба	541

Дооронбек Садырбаев

ДААНЫШМАН

**Чыгармалар жыйнагынын 5 томдугу
Собрание сочинений в 5-и томах**

Басууга 16.05.2017-ж кол коюлду.
Офсеттик кагаз. Форматы 60x90 ¹/₁₆.
Көлөмү 36 б.т. Нускасы 1000 даана.

«Принт Экспресс» ЖЧК басма-полиграфиялык
комплексинде басылды
Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Профсоюз көч., 49

